43

ENVER HODŽA

T I T O I S T I

Prevod:
za internu upotrebu

Elektronsku verziju knjige kreirao

http://www.enverhoxha.ru

INTERNO!
PCKSKJ - Sektor za IPD

INSTITUT ZA MARKSISTIČKO-LENJINISTIČKE STUDIJE CK KPA

ENVER HODŽA

TITOISTI

Istorijski zapisi

IZDAVAČKA KUĆA "8 NENTORI" TIRANA 1982.

"TITOISTI" je još jedna knjiga koja se objavljuje u seriji sećanja i istorijsko-političkih zapisa druga Envera Hodže. Ovo delo, napisano uglavnom u toku 1981. i 1982.godine, obuhvata autorove istorijske zapise, sećanja i detaljne analize istorije odnosa izmedju KPA i KPJ i izmedju albanske i jugoslovenske države. Najveći deo knjige posvećen je periodu od prvih neposrednih kontakata (1941) do konačnog raskida KPA s Titom i titoistima (1948). U delu posebno mesto zauzima borba APR na otkrivanju i razbijanju neprekidne antimarksističke i antialbanske delatnosti titoističkog rukovodstva i njegovih agenata u periodu od 1949. do današnjih dana.

Knjiga "Titoisti" objavljena je na albanskom i na nekoliko stranih jezika. Referencije i beleške na kraju knjige uradila je izdavačka institucija.

UZDIŽUĆI SE IZNAD STARIH NEPRIJATELJSTAVA

Umesto predgovora

* Kratak osvrt na istoriju * Odluka albanskih komunista da uspostave veze s KPJ * Srpski kraljevi i crnogorski knjazovi - glavni krivci za loše odnose izmedju albanskog, srpskog, crnogorskog i drugih naroda u prošlosti * Jedna 08 najvećih nepravdi ovog veka u Evropi - Albanija je 1913.godine tudjom samovoljom prepolovljena * Velikosrpski genocid u albanskim krajevima Jugoslavije u periodu izmedju dva rata * Zašto albanski komunisti uspostavljaju veze sa KPJ u vreme Narodnooslobodilačke borbe?

= = = = = =

Odluka albanskih komunista, leta 1941.godine, da uspostave internacionalističke veze s Komunističkom partijom Jugoslavije izraz je zrelosti koju je u to vreme dostigao komunistički pokret Albanije. Najbolji predstavnici komunističkih grupa su još 1939.godine započeli borbu protiv fašističkih okupatora. Kao što su smelo i odlučno prevazišli razmirice i medjusobni rascep i s uverenjem pošli na osnivanje Komunističke partije Albanije, sa istom tom zrelošću i odlučnošću uzdigli su se i iznad starih neprijateljstava, razmirica i dubokog jaza koji je tokom vekova stvaran u odnosima naše zemlje s jugoslovenskim susedima.

Poznata je, neosporna i opšteprihvaćena činjenica da je za odnose izmedju naše dve zemlje pre 1941.godine preblago reći da su bili loši. Ti odnosi su protkani najtežim dramama i tragedijama, agresijama, ubistvima i otimanjima, krvlju zalivenim i praćenim zločinima koji su javno vršeni širom "savremene" Evrope u igri sa krajevima i sudbinom malog, ali hrabrog i nepokolebivog albanskog naroda.

Za taj težak bagaž, koji je stvaran decenijama,nije kriv narod. Albanski narod, pogotovu, nikada i ni u jednom slučaju nije tome bio kriv. Krivica je osvajačke i antialbanske politike kraljeva Srbije i knjazova Crne Gore, politika nasilja, ekspanzije i genocida koju su oni, podstaknuti i podržani javno ili tajno od velesila toga vremena, sprovodili prema albanskom narodu i albanskim krajevima.

Bez i najmanje potrebe da se dublje zalazi u istoriju, svima je poznata nova teška tragedija koja je počela da se odvija na grbači albanskog naroda, posebno od druge polovine prošlog veka.

Kada je bilo jasno da "Bosforski bolesnik" ropće na samrtničkoj postelji, velikom brzinom jačaju nade i mogućnosti da, albanski narod stekne nezavisnost za koju se oružjem u toku. vekova borio. Jačali su borba i napori tog naroda da taj dan doživi što pre. Medjutim, upravo kada se Albaniji primicao dan zbacivanja jarma otomanske vladavine, novi ljuti neprijatelji, s istim stremljenjima kao i osmanlije, pomislili su da im je došao trenutak da malu Albaniju zgrabe u svoje kandže. Carevi i kraljevi Italije, Austrougarske, Grčke, Srbije, Crne Gore i Bugarske okomili su se da ugrabe sve što se moglo ugrabiti od onoga što se nazivalo "periferijom Otomanske imperije". To je bila suviše teška i bolna "nagrada" koju su su-

sedi pripremali hrabrom i nepokolebivom albanskom narodu, što je potoke krvi lio da bi podigao snažnu branu daljem napredovanju otomanskih hordi u pravcu Evrope. To je bila najdublja nezahvalnost tom narodu koji ni u bitkama susednih naroda za odbranu od napada osmanlija, niti u njihovim pokretima i ustancima za oslobodjenje nije poštedeo svoje najbolje sinove koji su, kao da su branili podjednako slobodu sopstvenog naroda, položili živote.

Srpske i crnogorske horde posebno, nahuškane od reakcionarnih klika toga vremena, okomile su se na albansko tle, ubijajući, otimajući i rušeći sve pred sobom. Hronike toga vremena pune su najjezivijih zbivanja. Albanski narod, izložen vatri brojnih neprijatelja koji su ratovali, čas svako za svoj račun, a čas u ujdurmi da zajedno podele žrtvu, odgovorio je novoj situaciji neprekidnom borbom. Medjutim, raspored snaga bio je takav, da je albanski živalj, posle reka prolivene krvi, bio prisiljen da s bolom napušta čitave delove svog zavičaja na granici sa Srbijom i Crnom Gorom. Pored hiljada ubijenih i zapaljenih, desetine hiljada Albanaca prognano je sa svoje zemlje i potisnuto ka jugu, ili je izbeglo u Evropu i Aziju. Podaci potvrdjuju da je, kao ishod okupacije graničnih krajeva Kosova od strane Srbije, Crne Gore i Austrougarske, nasilno iseljeno i smešteno samo u unutrašnjosti kosovskog i skadarskog vilajeta oko 300.000 Albanaca.

Svakako, taj besprimerni genocid i opasnost u razvoju, koja je pretila čitavoj Albaniji, probudio je najveću mržnju i podigao na noge celu zemlju da bi se suprotstavio kako osmanlijama, tako i "Srbinu gorem od osmanlija", kako se u to vreme izražavao narod prema srpskim osvajačima. Slavna Albanska prizrenska liga osnovana je i razvijala istorijski neizbrisivu de-

latnost upravo u tom teškom periodu, postavljajući sebi cilj borbu za sticanje slobode i nezavisnosti i za odbranu teritorijalnog nacionalnog integriteta, za odbranu legitimnog prava jednog naroda kome je pretilo istrebljenje.

Šta sve nisu učinili albanski rodoljubi i narod da bi predupredili opasnost koja je pretila sa severa! Oni su bili spremni da stave tačku na svu prošlost i nijednog trenutka nisu izostale poruke o prijateljstvu i dobrosusedstvu sa bratskim srpskim, crnogorskim, makedonskim i drugim narodima.

Medjutim, činjenica je da je nezajažljivost šovinista, kraljeva i knjazova susednih zemalja bila neodoljiva i to je ubicalo da opasnost sa severa bude sve nezadrživija, sve antialbanskija. Njihov oslonac bila je najcrnja reakcija Evrope. Politikom koju je vodila, Srbija je u svesti slobodljubivog Albanca postala simbol zakletog neprijatelja.

Prolivene su reke krvi na obe strane, po našim gudurama i poljima posejane su kosti hiljada i hiljada Srba, Crnogoraca i drugih. Naravno, na tako prolivenoj krvi nije mogla da niče ruža prijateljstva, nego je rastao trn mržnje i neprijateljstva. Ali, Albanci nisu bili oni koji su prolivali krv na tlu Srbije ili Crne Gore, Albanci nisu bili ti što vatrom i željezom napadaju susedne zemlje i narode. Bilo je suprotno. Albanci su branili svoju zemlju, svoju decu i žene, svoje kuće i kućišta.

Takvo stanje nastavljeno je do 1912.godine, kada je velika pobeda - Nezavisnost Albanije ubrzo propraćena jednom od najvećih nepravdi ovoga veka u Evropi: Albanija je prepolovljena na dva dela - Kosovo i drugi albanski krajevi nasilno su anektirani Jugoslaviji. Naravno, prepoliviti telo jedne zemlje i jednog naroda i jednu polovinu veštački pripojiti drugoj jednoj tvorevini, taj i takav čin nije mogao da posluži kao "most

zbližavanja", "prijateljstva", "bratstva".

Medjutim, sve to kao da nije bilo dovoljno, pa je i posle 1912. i 1913.godine intenzivirana u svim formama i pravcima antialbanska politika Karadjordjevića i cele beskrupulozne velikosrpske reakcije. Politika istrebljenja, diskriminacije i denacionalizacije albanskog življa pod srpskom okupacijom nastavljena je tajnim planovima o aneksiji i drugih delova Albanije. Tajni Londonski sporazum 1915.godine, koji je dve godine kasnije razotkrio i denoncirao veliki Lenjin, predstavlja još jedan dokaz sistematske i zloglasne antialbanske politike ne samo reakcionarnih velesila toga vremena, nego i tadašnje jugoslovenske države kao imperijalističke tvorevine. Ni javno žigosanje tog osvajačkog pakta nije uticalo da se zastidi i da pocrveni obraz velikosrpskog šovinizma. Nešto kasnije Jugoslavija je još jednom de iure sankcionisala svoja "prava" na okupirane albanske teritorije i revnosno krenula na put denacionalizacije albanskog stanovništva koje je stavljeno pod njenu vladavinu.

Istovremeno, ona je pokušavala da nadje nove puteve ostvarivanja njenog davnašnjeg sna o gutanju cele Albanije. Upravo srpski kraljevi dali su podršku Zoguu, koji se juna 1924.godine odmetnuo iz Albanije. Oni su ga čuvali, obezbedili mu najamnike, snabdeli ga oružjem i snagama i stvorili mu sve uslove da budući satrap decembra 1924.godine ostvari kontrarevoluciju u Albaniji. Zogu je na početku, kao nagradu, dao Srbima nove teritorije albanskih krajeva: Vrmoš i Sveti Naum. Sigurno je da bi vremenom njima predao i svu Albaniju, da velika igra velikih kralja marionetu nije konačno bacila u krilo fašističke Italije i uvukla zemlju na put italijanske fašističke kolonije.

Medjutim, i posle toga prema albanskom narodu vodjena je čitava jedna oštra, otvorena i maskirana politika od strane reak-

cionarnih vlada Jugoslavije, kojima je komandovala Srbija.

Kada su reakcionarne srpske vlade uvidele da je adut sa Zoguom prešao u ruke drugih, pokrenuli su svoju agenturu u našoj zemlji i albansku reakcionarnu emigraciju u Jugoslaviji, ulažući najraznovrsnije napore da u samoj Kraljevini Albaniji stvore eksplozivnu situaciju; osim toga, pod maskom "ustanka" protiv zogističke tiranije, srpski agenti se obraćaju za pomoć istim onim srpskim krugovima, koji su par godina pre doveli Zogua na vlast.

Ti šovinistički krugovi, uvek spremni za invaziju "pomoći", uvežbavali su i držali u pripravnosti duž granica s Albanijom čitave pukove. Kao predvodnica tih pukova okupljeni su plaćenici s koca s konopca, Jugosloveni i Nejugosloveni, koji će, odeveni u rekvizite albanske nacionalne nošnje, u povoljnom trenutku prvi nasrnuti na granice. Medjutim, istina je da su ti planovi, bez obzira na svoje rekvizite, ostali samo na papiru. To iz razloga, što fašistička Italija i medjunarodna reakcija, koja je stajala iza nje, radi sopstvenih interesa, nisu dozvolile da albanska jabuka ugasi žedj Velikosrba. Ali, i zbog činjenice što su srpska agentura i propaganda u Albaniji mogle da nadju uporište jedino kod degenerisanih i sasvim bezuticajnih elemenata, a nikako kod širih slojeva, a još manje u narodu. Zbog počinjenih zverstava Srbija je u svesti Albanaca odavno postala sinonim zla.

Denacionalizatorska politika, koju su Velikosrbi sprovodili prema Kosovu i albanskom stanovništvu u Crnoj Gori i Makedoniji, još više je ojačala mržnju i onemogućila svaki znak pomirenja. Od 1913.godine nadalje šovinistički režim velikosrpske buržoazije upotrebljavao je najgnusnije političke, ekonomske, ideološke i vojne metode i sredstva za denacionalizaciju

i slavizaciju anektiranih albanskih krajeva. Samo od 1913. do 1927.godine takozvanom "denacionalizacijom kroz fizičko istrebljenje" ubijeno je preko 200.000, a bačeno u zatvore desetine hiljada Albanaca. Nestala su čitava albanska sela. Fašizam, koji se nadneo nad tadašnjom Evropom, nalazio je kod Velikosrba verne prethodnike i pobornike. Srbin Stojadinović je sa Musolinijem skrojio plan komadanja Albanije (1).

Medjutim, ni masovna varvarska istrebljenja, praćena i drugim isto toliko varvarskim sredstvima kao što su "denacionalizacija pomoću agrarne reforme kolonizacije" (2), "denacionalizacija putem iseljavanja" (3) itd., nisu Velikosrbima donela očekivane rezultate. Nacionalno osećanje Albanaca na Kosovu i u drugim krajevima ne samo da nije moglo biti ugušeno vatrom i barutom, nego je najveće zlo za Velikosrbe bilo to što je albansko stanovništvo na svome tlu brojno još više poraslo u odnosu na prirast srpskog i crnogorskog življa na tim područjima.

---

1) Reč je o nagodbama italijanskog ministra inostranih poslova, Ćana, sa predsednikom vlade Kraljevine Jugoslavije, Stojadinovićem, koji su u bilateralnim pregovorima, vodjenim 1937-1939.godine, skrojili plan komadanja i osvajanja Albanije.

2) Prema dokumentima i statističkim podacima, koji su nepotpuni, kolonizacijom je, izmedju dva svetska rata (1914-1924), na Kosovo dovedeno i smešteno 58.000 srpskih i crnogorskih kolonista i stvoreno preko 370 kolonističkih sela. (Prema naučnom časopisu "Përparimi", br.4 i 5, 1970.god., i br.10. od 1971.godine, i prema godišnjaku "Albanološka istraživanja", štampanom u Prištini 1972.godine). Prema izveštajima Vrhovnog povereništva Jugoslovenske reforme, a u vremenu od 1920. do 1940.godine samo u nekim srezovima Kosova i Makedonije oteto je takodje Albancima i dato kolonistima, službenicima, žandarima, četnicima i drugim, 381.245 hektara zemlje.

3) U vremenu od 1913. do 1941.godine, kao posledica Velikosrpskog terora i vladavine, sa Kosova i ostalih albanskih naselja u Jugoslaviji silom je proterano oko 500.000 Albanaca (većina u Tursku, a drugi deo za Albaniju i druge zemlje).

Nezasićeni zverstvima i kivni na devizu Albanaca da "umiremo, ali zemlju ne napuštamo", Velikosrbi su stavili u pogon "nauku" o istrebljenju, ideologiju i sredstva progona. Upravo na tu fazu se odnose zverska dela zloglasnih Velikosrba tipa Vase Čubrilovića, Atanasija Uroševića i drugih sličnih uzoraka takozvanog Srpskog kluba kulture u Beogradu, zloglasne tvorevine srpske reakcionarne buržoazije 1937-1939. i, na žalost, kako ćemo saznati znatno kasnije, preteća institucija sa istom platformom u Jugoslaviji od 1945.godine naovamo. Ovde nije ni mesto, niti cilj mojih zapisa, da se zadržim na programima i teorijama istrebljivanja ovih Neomaltuzijanaca koje će kasnije Titov režim čuvati i uzdizati do najviših stepena naučnih institucija "socijalističke" Jugoslavije. Želim samo da istaknem da je, na osnovu toga što su oni stavili na papir, albanskom življu nanesena jedna druga neprocenjiva šteta i da je još više produbljen jaz mržnji i neprijateljstava koji su decenijama razdvajala albanski narod, s jedne, i srpski, crnogorski i druge narode, s druge strane.

Istina je da mi o tim "naučnim delima" i razradjenim i usvojenim "platformama" tada nismo znali, niti smo išta čuli o njihovim autorima, ali smo bolno gledali i slušali o njihovom praktičnom radu. U redovima naših komunističkih grupa borio se tada odredjen broj drugova sa Kosova. To su bili sinovi iseljenih porodica ili ljudi koji su uspeli da se sami tajno izgube sa Kosova i dodju u Albaniju kao domovinu, da bi izbegli progone Velikosrba i ovamo nastavili koju školu, ili se negde zaposlili. Našu sliku o odnosima izmedju naših naroda uopšte, a o stanju na Kosovu posebno, njihovi navodi i jezive činjenice koje su iznosili drugovi, učinili su još potpunijom.

Tako nas je zatekla 1941.godina, kada je širom zemlje ja-

čao otpor našeg naroda protiv fašističkih okupatora i kada se pred nama postavljala hitna neophodnost osnivanja komunističke partije Albanije.

U takvoj situaciji, razume se, nije bilo lako ni jednostavno tražiti vezu s Komunističkom partijom Jugoslavije. Medjutim, za nas komuniste problem je bio jasan. U principu mi nikako nismo mogli povezati komunizam sa šovinizmom, niti Komunističku partiju Jugoslavije sa šovinističkom i reakcionarnom politikom jugoslovenske vlade prema Albaniji.

Istini za volju, i ja, i Vasilj Šanto, Ćemalj Stafa i, posle dugog oklevanja Kočo Taško, koji smo bili inicijatori uspostavljanja veze sa KPJ, znali smo veoma malo, da ne kažem i skoro ništa, o životu, radu i stanju u toj partiji. Čuli smo da je stvorena posle Oktobarske socijalističke revolucije, da je u prvih desetak-petnaestak godina prošla kroz niz peripetija, razmirica i frakcija, da su razni njeni kadrovi povremeno žigosani od Kominterne za stavove na antimarksističkoj, trocističkoj i nacionalističkoj liniji, da je u zadnjim godinama reorganizovana i, govorilo se, bila na pravilnoj liniji. Nismo poznavali nijednog od njenih rukovodilaca, šta više nismo ni znali ko su bili i kako su se zvali. Medjutim, to što je Komunistička partija Jugoslavije bila član Kominterne, što se ona izjasnila za otvorenu borbu protiv fašističke najezde i to što je posle aprila 1941.godine, kada je kapitulirala Kraljevina Jugoslavija, Komunistička partija Jugoslavije nastupila s parolom o okupljanju svih naroda Jugoslavije oko nje u borbi protiv nacističko-fašističke okupacije, podstaklo nas je da se povežemo sa njom kao bratskom partijom koja se borila za veliku stvar, a ta stvar je bila i naša.

Kao komunisti, mislili smo i verovali da će Komunistička

partija Jugoslavije, s obzirom da se digla u borbu za novu Jugoslaviju, raskinuti i konačno zbaciti i sav teret stare Jugoslavije, prema tome da će odbaciti njen šovinizam i stari, zverski i beskrupulozni antialbanizam. Iz tih razloga smo uspostavljanje veza sa KPJ smatrali kao naš pravilan i zreo postupak. Tako smo smatrali i to je bilo ispravno.

Medjutim, rekoh, to se odnosilo na nas komuniste. A da li će nas shvatiti narod u tom našem mišljenju i stremljenju? Da li će nas slediti u tom koraku koji ćemo preduzeti? Trebalo je odbaciti sav teret, stvaran desetinama i desetinama godina. Kao što sam gore spomenuo, to nije bio talog koji je jednostavno stvoren rečima ili izjavama, nego rekama prolivene krvi, razorenim selima i gradovima, životima sinova i kćeri zauvek prekinutim u cvetu mladosti, u crno zavijenim majkama-kukavicama, do srži pogodjenim Albancima, do nepokolebive slobodoljubive i rodoljubive srži. Tada smo im rekli: mi albanski komunisti uspostavićemo uske bratske veze sa Komunističkom partijom Jugoslavije, sa onom partijom, u čijim se redovima bora Srbi, Crnogorci, Makedonci, Hrvati, Slovenci, Bosanci i drugi.

Iz gore izloženog se jasno vidi zašto je Albanac drukčije gledao na Srbina. Medjutim, mi smo bili odlučni na ovaj korak i smatrali smo da je takav postupak pravilan. Ako nas naši ljudi na početku i neće shvatiti, ubrzo će se u to uveriti i shvatiti nas.

Veze sa KPJ smatrali smo prirodnim vezama izmedju komunista, izmedju braće sa zajedničkim idealima. Sa nima ćemo razmenjati iskustva i medjusobno se pomagati u svetoj borbi za slobodu i nezavisnost naših zemalja. Sa njima ćemo pravilno rešiti, na bazi marksizma-lenjinizma, sve ono loše što je istorija nataložila u odnosima izmedju naših naroda. Narodi su u suštini

slobodoljubivi. Naš narod, posebno, nikada se nije okomio na druge, nego je uvažavao junake i narode koji su se borili protiv osvajača. Tada su narodi Jugoslavije bili u borbi protiv istih neprijatelja, stranih nacista i fašista i unutrašnje reakcije. Zbog toga smo bili uvereni da će nas naš dobri narod shvatiti i dati nam podršku. Na taj način smo, činom koji smo preuzeli da sprovedemo, učinili prvi korak ne samo ka otklanjanju svake eventualne smetnje u mobilizaciji naroda odgovarajućih zemalja u borbi za slobodu, nego i prvi veliki i istinski korak ka ispravljanju istorijskih nepravdi i odbacivanju tereta stvorenih neprijateljstava u prošlosti.

Mi smo preuzeli na sebe da albanskom narodu objasnimo i, kao što smo mu i rekli, javno iznesemo naše mišljenje. Narod nas je shvatio, taj naš divni narod koji nikada nije ustuknuo pred bolesnim principima šovinizma. Verovali smo, bili smo čak i uvereni, da su tako mislili i sudili i jugoslovenski drugovi. Zbog toga smo odlučili da se povežemo sa njima. Vreme će pokazati koliko su oni zaista bili marksisti-lenjinisti, koliko će u praksi sprovesti ono o čemu su štedro govorili.

U preduzetom koraku i odluci da uspostavimo vezu sa KPJ, isprečila se, utim trenucima, pored ostalog, još jedna veoma velika poteškoća koju je trebalo savladati. Pod čizmom i za interese fašizma "ostvarena je" ideja onoga što se grlato proglašavalo "oslobodjenjem albanskih krajeva od srpskog jarma", ideja o formiranju "velike Albanije". Ne može se kriti da je ta demagogija ošamutila mnoge ljude na Kosovu i zavela čak i u Albaniji neke od onih koji su sebe nazivali nacionalistima.

Naravno, mi nismo dozvolili da upadnemo u tu igru fašizma, nego smo narodu rekli jasno i istinito: ne sme da nas zavara "oslobodjenje" o kojem trubi propaganda osvajača koji seve na-

ziva "oslobodiocem" (!), a koji je u suštini porobio celu Albaniju. Naša pitanja, velika ili mala, nikako ne očekujemo da reši nacifašizam kao najljući neprijatelj slobode i nezavisnosti naroda. Od tog fašizma koji nas je gurnuo u kandže najcrnjeg ropstva, od tog fašizma koji ubija i kolje najbolje sinove i kćeri naroda, od te kuge koja je sebi postavila za cilj da uništi čovečanstvo nikada ne možemo očekivati nikakvo dobro. Nepomirljiva borba svuda i u svakoj prilici - to je naš neodložan zadatak.

O svemu tome raspravljali smo i letnjih dana 1941.godine, kada smo odlučili da uspostavimo internacionalističke veze sa Komunističkom partijom Jugoslavije. Bili smo uvereni da na taj način dajemo dostojan doprinos stvari velike borbe protiv fašizma i socijalne revolucije, revolucije koja će rešiti sve, uporedo sa oslobodilačkom borbom.

Tako smo mi mislili i odlučili da postupimo, izvršavajući time delo dostojno pravih i zrelih komunista, komunista zdravog razuma i čistog srca.

Pred nama je bila praksa, život, borba. Šta će nam oni pokazati?

Istini za volju, početak naših veza sa Komunističkom partijom Jugoslavije bio je radostan početak, koji je obećavao. Kako ću u nastavku detaljnije govoriti, to se odnosilo na čitav onaj period kada je medju nama boravio internacionalistički komunista Miladin Popović, naročito na period kada još nisu bili počeli da pristižu u Albaniju Titovi emisari. Medjutim, počev od marta 1943.godine kada je Blažo Jovanović, prvi izaslanik Tita, iskazao prvu absurdnu i antimarksističku pretenziju na adresu naše partije, pa za pet-šest godina redom posle toga, mi smo na svakom koraku dolazili u sukob sa Titovim lju-

dima, sudarali se sa njima, protivili se mi njima i oni nama. To je bilo onih pet-šest godina medjusobnog upoznavanja, koje je prošlo kroz oštru, krajnje tešku i složenu borbu, kroz borbu punu postavljenih klopki i zavera od strane Jugoslovenskog rukovodstva s ciljem da nas potčini i pretvori u svoje pokorno orudje.

Sve dokumentovane činjenice potvrdjuju da su rukovodioci KPJ s Titom na čelu skrojili planove da Komunističku Partiju Albanije potčine i stave pod svoje neposredno rukovodjenje a da, kao posledica toga, naša Narodnooslobodilačka borba bude prirepak njihove borbe. Po oslobodjenju Albanije oni su zamislili i planirali da svuda imaju svoje ljude i da sa Albanijom postupaju u svakom pogledu - politički, ekonomski, vojno, organizaciono i na medjunarodnom planu - onako kako bi oni želeli. Naravno, sva ta delatnost se krila iza zavese zajedničkih ciljeva narodnooslobodilačke borbe protiv osvajača, pod rukovodstvom dve komunističke partije, koje su bile srasle kao meso i nokat sa Sovjetskim Savezom, Boljševičkom partijom i Staljinom.

Jugosloveni su bili toliko nadmeni i o sebi i svojoj borbi imali takva megalomanska gledišta, koja su ih navodila da potcenjuju našu borbu. Stigli su čak do tog stepena, da su mislili da bez njih ne bi bilo ni Komunističke partije niti Narodnooslobodilačke borbe u Albaniji. Ta nadmenost je uticala da je jugoslovensko rukovodstvo minimiziralo našu borbu i da se ne interesuje da bude informisano i da realno prouči naše objektivne uslove, društvene i ekonomske okolnosti, klasnu borbu, osnove vlasti i slavnu revolucionarnu prošlost albanskog naroda. Ono je izbegavalo takvu analizu i zbog vekovnih antialban-

skih raspoloženja i ciljeva Srba i uopšte zbog sveslovenskog ekspanzionizma. Isti stav je jugoslovensko rukovodstvo imalo i prema Albancima na Kosovu, koje je, umesto da im pomogne da valjano učestvuju u borbi protiv zavojevača, terorisao, uvek ubijao i mučio, i sabotirao njihovu borbu.

Svi ljudi koje su kod nas upućivali Tito i rukovodstvo Komunističke partije Jugoslavije da bi nam navodno pomogli i prenosili iskustva, dolazili su sa prethodno pripremljenim planovima i "direktivama" koje su nam nametali i koje je trebalo da sprovodimo, dolazili su kao "majstori" revolucije i Narodnooslobodilačke borbe kod svojih "šegrta". Njihova megalomanija i arogancija je kulminirala, počev od Blaža Jovanovića, Vukmircvića-Tempa, Dušana Mugoše, Velimira Stojnića, Nijaza Dizdarevića, pa do onih koji su došli posle oslobodjenja - Josipa Djerdje Save Zlatića, Sergeja Krajgera, generala Kuprešanina, i drugih.

Sa svim tim ljudima smo, o mnogim principijelnim pitanjima još pri prvim kontaktima, bili u suprotnosti i sukobljavali se. Razume se, mi smo to činili o pitanjima rada i na drugarski način, jer smo ocenjivali da su neosnovane i za nas nepravilne mnoge njihove ocene i misli, bilo u vezi sa stanjem u vojsci i sa organizovanjem partije, bilo u vezi sa politikom partije, sa Frontom itd. Oni su nas mrzeli i, kao što se jasno videlo iz njihovog delovanja, proučavali su kod nas za sebe najpogodnije elemente koji će im poslužiti u ostvarenju svojih težnji. Dakle, jugoslovensko rukovodstvo je odavno radilo i bilo odlučno da iz redova našeg rukovodstva ukloni svakog onog koji je bio protiv njegovih planova, sa ciljem da obezbedi slobodan put.

Antimarksistički i antialbanski napori i borba jugoslovenskog rukovodstva postali su otvoreniji i bezobzirniji naročito posle Drugog plenuma CK KPA u Beratu, novembra 1944, pa tokom

čitavog perioda od oslobodjenja naovamo.

Teško je, posebno za one koji nisu doživeli period do 1948.godine, da u potpunosti shvate i dočaraju sebi krajnje složenu borbu koju smo tih godina morali da vodimo sa titoistima. Morali smo da razobličavamo subverzivnu borbu, koju su vodili oni ljudi što su se predstavljali kao prijatelji, morali smo da otkrivamo prave, ljute i zaklete neprijatelje ne samo naše partije i naroda, nego i marksizma-lenjinizma, teorije i prakse revolucije.

Naravno, mi smo tek bili zakoračili na novi put izgradnje socijalističkog društva i u tom pogledu nismo imali iskustva. Moglo se veoma lako grešiti nenamerno ili iz neznanja. Hvatajući se za to, "prijatelji" su namerno, nudeći nam svoje "iskustvo" i "pomoć", nastojali svim snagama da nas zaslepe i navedu na pogrešne i kobne puteve. Mi smo uz velike žrtve, napore i samoodricanja odolevali i odoleli tom zlu.

To je bio naš prvi sudar sa savremenim revizionizmom. Medjutim, ni u tome nismo imali iskustva. Borbu je činilo još složenijom to što su se ti neprijatelji, kako bi se reklo, nalazili "unutar same kuće". Bili smo grdno prevareni u poverenju koje smo im dali, u našem komunističkom poštenju, u proleterskoj iskrenosti koju smo prema njima pokazali. Titoistička paučina bila je razapeta i unutar naših redova. Ono što Tito i njegovi ljudi nisu mogli da postignu "izvana", kompenzirali su preko svojih agenata, na vreme pripremljenih od Dušana Mugoše, Vukmanovića-Tempa i Velimira Stojnića, koje su ih nahuškali za napad u redovima našeg najvišeg rukovodstva, unutar našeg Politbiroa. Drugim rečima, morali smo otkriti, utvrditi i razbiti titoističku zaveru ne više u uslovima pomanjkanja jedinstva, nego oštre borbe koja se spolja i iznutra sudarala s zdravim tkivom naše par-

tije. Medjutim, i tu borbu smo vodili i ovenčali s uspehom.

Na veliku sreću Partije, domovine i socijalizma, titoistička zavera u Albaniji je otkrivena i razbijena upravo kada je izgledalo da je već sve stegla u svoje šake. Odnosi izmedju nas i Komunističke partije Federativne Narodne Republike Jugoslavije, svedeni su na krv i nož. Staljinova pisma upućena Komunističkoj partiji Jugoslavije jasno su osvetlila antimarksističku i revizionističku liniju i delovanje Titove klike. Mnoge stvari koje su Tito i družina činili i čine prema našoj Partiji i zemlji, nama su već sada postale jasne. Muke, napori, greške i uspesi te borbe postali su velika škola političkog i idejnog uzdizanja naših komunista i našeg naroda, pretvoreni su u ogromno iskustvo koje će nam poslužiti, kao što nam je i poslužilo, u novim bitkama što će nam u budućnosti, sve do današnjih dana, biti nametnute, izbijajući i poslednje adute koje je jugoslovenska agentura čuvala za bolje ili lošije dane što će je zadesiti.

čitava istorija govori o tome kako je naša Partija vodila ovu veliku i oštru borbu da bi otkrila i uništila titoistički revizionizam. U mnogim dokumentima i osnovnim materijalima naše Partije, koji se odnose na to vreme i na čitav kasniji period, analiziran je i zaokružen ukupan dijalektički proces, počev od prvih veza pa do trenutka kada smo jednom zauvek prekinuli svaku vezu i odnos sa komunističkom partijom Jugoslavije. Ja lično, kao neposredan učesnik u toj borbi, od prvih trenutaka sam se često vraćao na taj period. Pouke koje smo izvukli iz tog perioda principijelnog sukoba i borbe na ideološkom, političkom, ekonomskom, organizacionom i vojnom planu, ostaju trajno aktuelne i neiscrpne. Prošlost uvek služi današnjici i sutrašnjici. Zbog toga se vraćamo na period od šest-sedam godina kada smo u "istaknutom rukovodiocu Titu" otkrili zloglasnog renegata

Tita, kada smo iza njegovog "internacionalizma" i "internacionalizma" njegovih ljudi otkrili nacionalizam i šovinizam, kada smo iza njihovog "prijateljstva" otkrili omče novog ropstva, kada smo iza njihovog "komunizma" otkrili revizionizam u teoriji i praksi markšizma-lenjinizma.

Borbu, koju smo ranije započeli protiv jugoslovenskih revizionista, posle toga smo razvili i sistematski unapredjivali, ne ustuknuvši niti se povlačeći ni posle pedesetih godina, kada su Hruščov i drugovi stupili na put izdaje i zagrlili se sa Titom, ni sedamdesetih godina kada je Mao Ce Tung kleknuo pred matorim renegatom iz Beograda. Mi se nismo povukli niti ustuknuli ni 1981.godine kada su Titovi sledbenici, posle kosovskih dogadjaja, koji su posledica zverskog šovinističkog velikosrpskog pritiska, da bi prevazišli tu situaciju unutar Jugoslavije i u svetskoj javnosti, skovali najmonstruozniju zaveru sa ciljem da pomute stanje u Albaniji i sruše zdravo rukovodstvo naše Partije, kao što su to pokušali da učine i u Beratu uoči oslobodjenja zemlje, novembra 1944.godine.

Za skoro 40 godina jugoslovenski revizionisti su grešili i doživljavali neuspehe u otvorenim planovima i tajnim zaverama prema Albaniji, ali još ne mogu da utuve sebi u glavu da se tvrdjava Partije i socijalističke Albanije ne može osvojiti ni spolja upotrebom armije, pritiscima i provokacijama svake vrste, niti iznutra, bez obzira kakvog su kalibra njihovi agenti koje su pripremali i držali u pripravnosti za više od 40 godina, ili su iznajmljivali od CIA-e, KGB-a i Inteližans servisa, ili drugih agentura.

Naša Partija je uvek dosledno vodila i vodi ideološku borbu protiv jugoslovenskih revizionista, jer dobro poznaje njihov pravi lik antimarksista, šovinista i agenata imperijalizma. Sva

istorija odnosa izmedju naše partije i jugoslovenskog rukovodstva bila je i ostaje istorija sistematskih zavera titoističke klike za potčinjavanje naše partije, likvidaciju nezavisnosti naše zemlje, istorija herojskog otpora Albanske partije rada i našeg naroda opakim planovima te klike, pretnjama i beskonačnim ucenama.

Upravo toj istoriji, posebno prvom njenom periodu, posvećeni su i ovi moji zapisi.

Jul, 1982.

I

OD PRVIH KONTAKATA - DO PRVIH SUMNJI I RAZMIRICA

* Prvo Titovo pismo, pismo "zakasnelih saveta" * Istina o titoističkoj pretenziji da je KPA navodno "stvorena od KPJ" * Svetozar Vukmanović-Tempo u Albaniji: "U glavi mi je ideja koja obuhvata Jugoslaviju, Albaniju, Bugarsku i Grčku" * Oštar sukob s Tempom leta 1943.godine. * Koči Dzodze (Xoxe) - prvi Titov "regrut" * Tito traži da sačuva domene stare Jugoslavije. Pitanje Istre* i pitanje Kosova * Bujanska konferencija decembra 1943. * Dušan Mugoša na terenu uzduž i popreko počinje regrutacije u službi Jugoslovena.

* * *

Naše prve veze s jugoslovenskim komunistima govorile su o početku koji obećava. S jeseni 1941. našao se medju nama crnogorski internacionalistički komunista Miladin Popović.

On je bio izabrani sekretar novoformiranog Oblasnog komiteta KPJ za Kosovo i leta 1941.godine, posle jedne akcije u Mitrovici, pada u ruke fašistima koji su ga internirali u jedan koncentracioni logor u Albaniji. To su bili trenuci kada smo se mi predstavnici tri osnovne komunističke grupe u Albaniji (Korče, Skadra i "Mladih") u principu složili o osnivanju KP Albanije i jedna od prvih zajedničkih akcija koje smo preduzeli u tom periodu za učvršćivanje veza izmedju tih grupa, bila je i

akcija za oslobadjanje Miladina Popovića iz fašističkih kandži. Kao što sam u knjizi detaljno opisao sećanja "Kad je Partija rodjena" (1) akciju smo uspešno izveli i, od prvih trenutaka upoznavanja s Miladinom Popovićem pa nadalje, mi smo u njemu videli prekaljenog komunistu živog i borbenog duha, istinskog prijatelja naše Partije i naroda, spremnog da žrtvuje i život za ostvarenje naše stvari. Miladinu Popoviću je nedostajalo iskustvo rukovodioca visokog ranga, ali mu nisu nedostajali odlučnost da uči, niti spremnost da pažljivo i zrelo kaže svoju reč, bez ikakve megalomanije ili posredstva i tendencije da nam se nametne. Naravno, upoznavajući te i druge vrline Miladina Popovića, u nama je jačalo poštovanje prema njemu i to je samo po sebi uticalo da jača poštovanje i prema Komunističkoj partiji Jugoslavije. Istina, do kraja 1942.godine mi nismo poznavali niti smo imali ikakve veze, posredne ili neposredne, sa nijednim od rukovodilaca KPJ, nego smo, kako sam rekao, kroz poznavanje Miladina Popovića, ponekad govorili jedan drugom: ko zna kakve prekaljene i iskusne kadrove mora da ima ta partija, u čijim su se redovima borili komunisti kalibra Miladina Popovića.

U tom periodu je kod nas bio i Dušan Mugoša, kojeg smo malo Doznavali i o kojem smo imali prve lepe utiske. Bez diskusije je da se Dušan nije mogao uporediti s Miladinom ni po iskustvu, niti po zrelosti i sposobnostima, a još manje po nekoj organizacionoj ili rukovodećoj vrlini. Medjutim, niko ga zbog toga nije mogao okrivljavati. Izgledao je kao odlučan i aktivan tip i voleo je da obilazi teren, okruge. Čim bi saznao da će neko od naših drugova iz privremenog Centralnog komiteta poći u neki okrug, i Dušan je insistirao da podje s njim, da bi "upoznao

---

1) Vidi: E.Hoxha, "Kur lindi Partia. (Kujtime)", drugo izd. 116-133, Tirana, 1982.

bazu i prelamao jezik", kako nam je govorio. U tim "sklonostima" mi tada nismo videli ništa lošeg. Naprotiv, sa zadovoljstvom smo mu ispunjavali želju. Drugovi su nas ponekad obaveštavali da je u mestima koje je obilazio, imao maniju da se ističe, da govori, pametno ili glupo, i u slučajevima kada ne bi trebalo ni usta da otvori; u Valoni nam je pobrkao odbore sa sovjetima, ali to nije bio razlog da posumnjamo nešto loše. "Koliko shvata, toliko i čini", mislili smo, polazeći od pozitivnog utiska koji smo o njemu imali i nastojali smo da pažljivo ispravimo ono što je on brzopleto kvario, odnosno njegovu glupost i sektarizam. Medjutim, kako rekoh, on je vrlo malo bio uz nas, pa smo se više plašili da iz nepažnje ne padne u ruke neprijatelja, nego li da pomišljamo da se iza njegovih postupaka, često čudnovatih, ne krije nešto drugo. Jednom rečju, do kraja 1942.godine mi smo imali najbolje utiske i mišljenje kako za oba jugoslovenska druga koji su bili medju nama, a naročito za Miladina, tako i za KP Jugoslavije.

Upravo u tim trenucima stigla nam je vest da je na tle Albanije ušao i da će uskoro kod nas stići delegat CK Komunističke partije Jugoslavije. Ime mu nismo znali. Rečeno nam je samo da je kadar koji dolazi neposredno iz glavnog štaba jugoslovenskog rukovodstva i da donosi važna obaveštenja za našu Partiju. Vest nas je obradovala, jer kako će se iz mog daljeg izlaganja videti, već sedam-osam meseci, ako ne preko nekog delegata, bar nekim drugim mogućim kanalom čekamo odgovor na zahtev, koji smo podneli Kominterni preko jugoslovenskog rukovodstva, za priznavanje naše mlade Komunističke partije. Preduzeli smo sve mere da se prijatelju obezbedi što bezopasnije putovanje*. Poslednjih dana decembra 1942.godine delegat CK KPJ je stigao zdravo i dobro u Labinot, kod Elbasana. Tio je to Blažo Jovanović.

Dolazak pomenutog delegata u Albaniju obeležio je prvi zvaničan kontakt izmedju rukovodstva naše Partije i lično Miladina Popovića s rukovodstvom Komunističke partije Jugoslavije. Nažalost, taj prvi kontakt označava i početak razmirica i sukoba izmedju dve naše partije.

Ko je bio i šta nam je doneo prvi delegat Tita - Blažo Jovanović?

Istina o apsurdnoj pretenziji

Na prvom savetovanju Aktiva KPA, aprila 1942.godine, odlučili smo da obavestimo Kominternu o osnivanju Komunističke partije Albanije, o prvim rezultatima na organizovanju i zbijanju redova i sredjivanju partijskog života kao i o opštim crtama njenog borbenog programa. Tom prilikom mi smo rukovodstvu Kominterne postavili zahtev da KPA bude primljena u članstvo Komunističke internacionale i izneli nameru da u skoroj budućnosti organiuzjemo prvu zemaljsku konferenciju KPA. Smatrali smo da je najbolji kanal da Kominterni saopštimo ove odluke i predloge upravo rukovodstvo KP Jugoslavije. Zadužili smo drugove Vasilja Šantoa i Dušana Mugošu da to prenesu tamo gde se nalazilo, jugoslovensko rukovodstvo. Istovremeno, mi smo izrazili želju da CK KPJ, ako je u mogućnosti, pošalje kod nas još jednog delegata koji će zvanično prisustvovati Prvoj zemaljskoj konferenciji naše Partije.

Dušan Mugoša kao da je poleteo od radosti kada smo mu saopštili misiju koju mu poveravamo. Mislio sam da ga najviše raduje činjenica što mu se pruža prilika da se sastane s najvišim rukovodiocima partije i što će se pred njima pohvaliti s krajnje teškim putovanjem, punim opasnosti, i velikom misijom koju smo mu poverili. Što se tiče Vasilja Šantoa, istinskog majstora

za uspešno konspirativno delovanje, on je, kao i uvek, mirno i s ozbiljnošću primio žadatak i odmah počeo da se sprema na put.

Još maja te godine ispratili smo drugove za Jugoslaviju, a već u julu, na naše veliko iznenadjenje, Vasilj Šanto se vratio.

- Kako to? - upitao sam ga. - Zar si tako brzo izvršio zadatak?

- Samo početak! - odgovori staloženo. - Preostalo mi je bilo da obavim samo običaj naših gorštačkih krajeva. Odveo sam Duća (1) zdravo i dobro, sve do mesta gde smo došli u kontakt s jedinicom jugoslovenskih partizana u Crnoj Gori. On mi je zatim rekao: "Vrati se natrag! Misiju ću sam izvršiti".

Mada je bio vrlo pribran, širokogrud i bezrezervan tip, primetio sam izvesno nezadovoljstvo u načinu na koji mi je dao odgovor.

- Dobro je što si se vratio, - rekoh mu potapšajući ga po ramenu. - Imamo ovde toliko mnogo poslova!

- Slažem se, druže Taras, - reče mi, - ali smatram da je naš Centralni komitet, kada me uputio, imao pred očima da njegove značajne predloge ponese i preda gde treba upravo jedan albanski komunista...

I ja sam osećao da je Vasilj bio u pravu. No, bez obzira na to, u Dušanovom ponašanju nisam video nikakav teži prestup. Mislio sam da je upravo manija da se ističe, da na sebe preuzima "teške" i "specijalne" obaveze (na kraju krajeva, u konkretnom slučaju bio je običan kurir), da skrene na sebe pažnju onih koje će sresti, itd. uticala da Vasilju Šantou kaže "vrati se". Kasnije ću se uveriti da su se, kako u ovom slučaju, tako i u čudnim putovanjima "po terenu" kod nas, u dugom"nestanku" od pet-

1) Pseudonim Dušana Mugoše.

šest meseci po dolasku u Titov štab, krili mračni ciljevi i postupci, brižljivo smišljeni i planirani od njega i onih koji su ga kod nas poslali u misiju. To smo kasnije saznali i adekvatno ocenili. To je još bio početak, vreme kada još nismo imali prilike da stupimo u neposredne veze i kontakte s rukovodstvom KP Jugoslavije.

I eto, posle toliko meseci čekanja, prvi izaslanik jugoslovenskog rukovodstva je stigao i, istini za volju, doneo zaista radosna i- značajna obaveštenja: priznanje naše Partije od strane Kominterne i direktive Izvršnog komiteta Internacionale za našu narodnooslobodilačku borbu. Blažo je sa sobom doneo i jedno Titovo pismo za CK naše Partije, kao i ovlašćenje da je predstavnik CK KPJ na Prvoj zemaljskoj konferenciji KPA. Ukoliko ne grešim, doneo je i jednu ili dve brošure i, svakako, doveo i Dušana Mugošu.

Dočekali smo prijatelja sa poštovanjem koje se može ostvariti u teškim uslovima ilegalnosti i, tim više, u skromnoj kolibi s krovom od lišća u Šmilju kod Elbasana. Obavestili smo ga drugarski u glavnim crtama o stanju kod nas, kao što nam je i on govorio o stanju u partiji i o borbi u Jugoslaviji i, posebno, o teškom stanju u Crnoj Gori.

Naravno, tom prilikom smo mu izrazili srdačnu zahvalnost za veoma naporan i mukotrpan put, na koji je krenuo da dodje do nas i obavi internacionalistički zadatak.

U razgovoru je delovao kao pažljiv i razložan. Isključujući malu razmiricu do koje je došlo u prvim danima, sve ostalo teklo je normalno. Neslaganje se odnosilo na ono što nam je Tito pisao i savetovao u svom pismu.

- Pismo druga Tita, - rekao nam je Blažo dva-tri dana po dolasku, - sadrži za vas korisne i značajne direktive i poruke.

Ja sam upoznat s njima i možemo diskutovati.

- Da, - rekoh mu, - pročitali smo pismo i s pažnjom se upoznali sa savetima druga Tita, na što mu se zahvaljujemo. Medjutim, druže Blažo, vi ćete se ovde zadržati do naše partijske konferencije. Za to vreme lično ćete još bolje upoznati stanje i rad kod nas i, uveren sam, ništa vam neće ostati nejasno.

- U redu, u redu, - uporno će Blažo, - ali reč je o smernicama i savetima druga Tita. Slažete li se sa njima, ili ne?! - upitao je potom nekakvim tonom, kao da se obraća kadrovima koji su njemu potčinjeni. (Bio je komesar ili komandant neke partizanske jedinice u Crnoj Gori).

Nikako nisam hteo da se poremeti prijateljska atmosfera, na sam, uz osmeh, prešao preko lošeg efekta njegovog pitanja i mirno mu rekao:

- Ne samo sada, kada je naša Partija još uvek mlada, nego i ubuduće uvek ćemo s pažnjom slušati i uzimati u obzir misli i drugarske savete prijatelja. Bez diskusije, to stoji i u odnosu na pismo druga Tita. Medjutim, druže Blažo, mi pravilno shvatamo okolnosti i uslove u kojima je to pismo pisano. Kao što i sami znate, ono je napisano krajem septembra. Kod nas ste ga doneli u decembru a odnosi se na probleme koji su se ticali naše Partije pre aprila 1942.godine. Istovremeno, odnosi se na one probleme koje smo mi samo pokrenuli na Prvom savetovanju Partijskog aktiva u aprilu a o kojima smo, preko Dušana, obavestili i rukovodstvo vaše Partije.

- Znači, po vama, drug Tito je samo ponovio ono što ste vi već pokrenuli! - ljutito reče Blažo.

- Nisam to rekao. U materijalima koje smo poslali za Kominternu izneli smo kako stvari stoje kod nas. Tito, rasudjujući o njima, daje nam niz saveta. Mi mu zahvaljujemo na zauzimanju

i interesovanju.

- Zar samo zbog toga vredi pismo? - upita Blažo istim tonom.

Molim vas, shvatite nas pravilno, - rekoh mu. - Sada je januar 1943. i, naravno, od maja i aprila 1942.godine mi nismo stajali u mestu. Naprotiv, ne samo probleme tog perioda, nego i one koji su posle toga izbili, nastojali smo da pravilno rešimo i sada, suočavajući se s direktivama Kominterne, koje ste upravo vi doneli, ne možemo a da se ne radujemo, kada vidimo da smo zaista delovali kako treba.

U nastavku razgovora zadržao sam se konkretno na ono što je Tito pisao u pismu, objasnio sam tok dogadjaja i, istini za volju, Blažo nas je saslušao i uverio se u osnovanost naših navoda. Time je problem smatran okončanim i godinama nije iskrsla potreba da se spomene "prvo pismo" Tita. Možda i ne bi bilo vredno da uopšte i spomenem ovde to pismo. Medjutim, to što je jugoslovenska propaganda pismo prikazivala i uzdizala kao "spasonosnu poruku" kao "značajan doprinos Tita albanskoj partiji i narodnooslobodilačkoj borbi", itd., prisiljava me da se još jednom malo zadržim nad tim navodno istaknutim dokumentom.

Moram reći da najbolja ocena o prvom Titovom pismu (1) ne može biti drugo, nego naslov "pismo zakasnelih saveta". Konkretno: u decembru 1942.godine (kada je pismo stiglo) Tito je "savetovao" našoj Partiji da očisti redove od grupaških i rakcionaških elemenata koji su mogli da se probiju u njene redove i da se razračunamo s njima!

---

1) Ovo pismo se nalazi u CPA (Centralni partijski arhiv). U razularenoj antialbanskoj propagandi jugoslovensko rukovodsvo je objavilo to pismo, pored ostalog, i u takozvanoj "Beloj knjizi - Jugoslovenski-albanski odnosi", Dokum.br.83, Beograd, 1961.

Kao što je poznato, još na Prvom aprilskom savetovanju Partije i kasnije, na Vanrednoj partijskoj konferenciji, juna 1942.godine (kada Tito navodno nije znao da je bila stvorena KPA) mi smo već bili dosledno ostvarili taj zadatak.

Nastojte da uspostavite veze s predstavnicima raznih gradjanskih grupa i struja i zajedno s njima stvorite Narodnooslobodilački front! - bio je drugi Titov savet.

Medjutim, bilo u decembru 1942.godine, kada nam je stigla Titova poruka, bilo 22.septembra 1942.godine, kada je on seo i napisao pismo, njegov "savet" nije mogao da kod nas izazove ništa drugo nego osmeh. Parolu o zbijanju naroda objavili smo još 7.aprila 1939.godine i narod i omladina se digla na demonstracije i proteste; novembra 1941.godine, tek formirana Partija upućuje prvi zvaničan poziv za ujedinjenje naroda u antifašističkoj borbi, a kasnije je dala precizne direktive. Već su bili postignuti značajni uspesi u tom pravcu. Poznata je istorijska činjenica da smo mi u septembru 1942.godine bili organizovali i Konferenciju u Pezi, na kojoj su postavljene političke i organizacione osnove Narodnooslobodilačkog fronta i buduće narodne vlasti, izabrali smo Antifašistički narodnooslobodilački odbor, Organizacija Fronta je iz dana u dan rasla i jačala!

Naravno, za to nepoznavanje našeg stanja nismo mogli da optužujemo Tita, ali ni mi nismo krivi zbog toga što nismo čekali njegove savete da bi potom obavili poslove. Naprotiv, naša bi krivica bila neoprostiva da smo čekali samo "smernice" spolja.

Medjutim, ako je "smernica" po pitanju Fronta i, slično tome, po pitanju narodnooslobodilačkih odbora u nama pobudila osmeh, nešto drugo što je sledilo izazvalo je u nama drugovima iz rukovodstva, i u Miladinu pravi smeh.

Trockistu Zai Fundoa, poručivao nam je Tito iz Glamoča sep-

tembra 1942.godine, morate raskrinkati pred članstvom KPA i upoznati to članstvo o tome da je on otvoreni neprijatelj Internacionale i Partije!

To ti je kao: dodji tada ta di pokažem njive! Trockistu Fundoa mi smo sami kao takvog raskrinkali još 1939.godine, kada se on vratio u Albaniju. Još tada smo se konačno obraču ali s n im (1).

- Tito verovatno nije znao o tome, - pomislili smo na početku, - na nam je tako pisao iz eznanja.

Medjutim, brzo smo se dosetili: mi smo Titu već bili poslali Rezoluciju Osnivačke konferencije Partije i u njoj smo otvoreno i jasno na Zai Fundoa ukazali kao na "otvorenog klasnog neprijatelja" (2). Tito nam je u pismu pisao da je pročitao Rezoluciju. Pa kako onda? Nije li pročitao taj pasus? Ili, da bi nam nešto pisao, napisao je Što bilo! Čudnovato! Ali čudjenje postaje još veće oko problema Tito-Fundo u septembru 1944.godine. Naše snage Narodnooslobodilačke vojske, koje su se borile za oslobodjenje Severne Albanije, zarobile su Zai Fundoa, koji je bio u jednoj banditskoj četi zajedno s Ganijom Kriezijuom, s Englezima na čelu. Naredili smo da Fundo bude zasluženo kažnjen. Medjutim, sasvim neočekivano, isti taj Tito i njegovi ljudi, koji su nam 1942.godine uputili zakasneli savet da raščistimo s Fundom, sada ustaju u odbranu istog Fundoa, tražeći čak da ga njima predamo.

O tome kako smo u ovom slučaju postupili pisao sam i na drugim mestima, kao i u knjizi "Anglo-američka opasnost za Albaniju", pa nema potrebe da duljim. Ovde je bilo reči o pismu

---

1)Vidi: E.Hoxha: "Kur lindi Partia. (Kujtime)", II izd.23-31, Tirana, 1982.

2)Vidi: "Dokumente kryesore te PPSH", tom I, drugo izdanje, str. 20, Tirana, 1971.

iz 1942.godine. Takvo je ono bilo od početka do kraja - pismo suviše zakasnelih saveta. Tek na kraju, kao letimično, kao "pošto je spomenuto", Tito je od nas tražio još i ovo: "Rezolucija, koju ćete usvojiti na Konferenciji, mora biti što kraća... Pošaljite nam takodje karakteristike za nove članove Centralnog komiteta s njihovim imenima, jer ih moramo poslati Kominterni" (?!).

Taj zahtev nas je iritirao, pitali smo se šta li Kominterni trebaju karakteristike članova CK KPA (?!). Medjutim, s obzirom da nismo bili u stanju da to objasnimo, našli smo "opravdanje": Tito zna to! Možda ima takvo uputstvo!

Eto, takvo je bilo u celini Titovo pismo koje jugoslovenska propaganda uzdiže kao "značajan doprinos" sprovodjenju pravilne linije od strane naše Partije! To kao "argument" u prilog njihovoj tvrdnji da KPA navodno njima duguje njen razvoj! Medjutim, slepilo i razulareni šovinistički instinkti vode njih u samoraskrinkavanje. Da su hladnokrvniji, iz čisto neprijateljskih njihovih pretenzija, ne bi nikada trebalo da spominju to pismo.

Pismo je neosporno svedočanstvo činjenice da Komunistička partija Albanije, bar do kraja 1942.godine, kada je pismo stiglo, nije imalo od strane CK KPJ nikakvu pomoć ili uputstvo, nikakvu orijentaciju. Istovremeno, ono svedoči da su i "saveti" i "smernice" krajem 1942.godine stigle u Albaniju kao "koš posle berbe" a, za posledicu, nisu više imale nikakvu vrednost.

No, vratimo se na početak 1943.godine, kada je medju nama bio Blažo Jovanović, i pogledajmo "doprinos" koji nam je dao. Pošto nam je preneo poruke, istina je da se pokazao odmeren i, rekao bih, uzdržijiv, da bi izvršio i poslednji zadatak radi kojeg je došao, da u ime CK KPJ pozdravi Prvu zemaljsku konferen-

ciju naše Partije. On je sam video kako smo se angažovali u danonoćnom radu i borbi, video je naša putešestvija s glavom u torbi od Elbasana do Tirane i obratno, sastanke koje smo organizovali i, istini za volju, ni u jednoj prilici nije pokazao ni najmanji znak nezadovoljstva. Naravno, bilo je slučajeva kada se i on uključivao u razgovore koje smo vodili o odredjenom problemu. Mi smo ga sami konsultovali o pitanjima koja smo postavljali u referatima Konferencije. On je javno iznosio svoje mišljenje. Nije blistao onime što je govorio i ubrzo sam se uverio da ne zna mnogo, naročito o problemima organizovanja, rukovodjenja i života partije u celini. Možda zbog toga što Se uglavnom bavio vojnim pitanjima. Ipak, za čitavo vreme do Konferencije Blažo se držao svojih kompetencija, nije hteo da nam se nameće u bilo čemu, ali nam nije ni imao u nečemu pomoći, kada bismo ga mi upitali. Jednom rečju, boravio je medju nama dva-tri meseca u normalnim odnosima, da se često nije ni primećivao, ali u prijateljskoj atmosferi.

I gle, upravo taj Blažo Jovanović, ustaje na Prvoj zemaljskoj konferenciji, i pred delegatima, pristiglim iz cele Albanije, iz nebuha servira sledeći biser:

- Komunističku partiju Albanije osnovala su dvojica jugoslovenskih komunista!

Aludirao je na Miladina Popovića i Dušana Mugošu.

Veoma težak utisak koji je ostavila ta glupa izjava, prekinuo je Miladin Popović. čim je Blažo završio reč, ustao je Miladin, obraćajući se njemu i nama.

- Niko ne sme ni da pomisli - reče Miladin izmedju ostalog, - da smo Komunističku partiju Albanije stvorili nas dvojica drugova iz Komunističke partije Jugoslavije. Ne! Istina je da ste Komunističku partiju Albanije stvorili vi, albanski komunisti i,

ukoliko treba govoriti o mojoj i ma čijoj drugoj ulozi spolja, ta uloga se svodi na ono što se u odnosima izmedju dve bratske partije naziva internacionalističkom pomoći i bratskom podrškom. Vašu Komunističku partiju biste osnovali, kao što ste je i osnovali, upravo Vi, i bez našeg prisustva ovde (1).

Blažo Jovanović je posle ove tvrde izjave pobledeo, skupio usne, ali nije otvorio usta ni tog trenutka, niti tih nekoliko dana koliko je još bio sa nama posle Konferencije.

Bez obzira na čudjenje i veoma loš utisak koji je ostavila njegova aluzija, mi nismo pridali značaja takvoj tvrdnji koja je nama kao komunistima i ljudima koji shvataju stvari, izgledala samo kao trenutno skretanje, pa nismo našli za shodno da dalje čeprkamo kako i zašto je Blažu moglo da umakne nešto slično. Već smo poznavali kako njegov kapacitet, tako i njegovu narav i mislili smo da i ta glupost spada u prazne izjave i teze koje je povremeno izricao.

Ipak, izbio je niz znakova pitanja. Blažo je već više od dva meseca medju nama. Razgovarali smo s njim bezbroj puta i, kao što sam rekao, imali smo još jedan sudar s njim. Ali, zašto mu taj gaf nije umakao tada, nego baš na Prvoj konferenciji partije?! Da je to bila reč ili "mišljenje" koje mu je, eto, sasvim slučajno došlo, onda bi bilo daleko prirodnije da je to izrekao u nekom slučajnom razgovoru ili susretu. Medjutim, on je to rekao u trenutku kada nije govorio niti diskutovao u svoje ime, nego je pozdravio u ime CK KP Jugoslavije. Ali, kako to? Da li je to bila izjava koja mu je umakla, ili je Blažo bio zadužen da to iznese, makar ispalo kao sasvim slučajno, pred glavnim forumom naše Partije?

---

1) Iz zapisnika Prve konferencije KPA, CPA.

Ipak, to su bila samo pitanja koja su iskrsla u nama tih trenutaka, a nismo imali razloga niti činjenica da pomislimo da to nisu samo Blažove reči. Tito u pomenutom pismu nije ni aludirao na nešto slično u tom pravcu. Sam Blažo, posle neposrednog Miladinovog protivodgovora, začepio je usta i mi smo s time bili zadovoljni, u uverenju da je to bio običan promašaj delegata.

Potekle su stvari i došao je dan kada smo se uverili da su loš utisak i naši znakovi pitanja u martu 1943.godine oko aluzije Blaža Jovanovića, imali duboke osnove. Dakle, došao je dan kada su Tito i njegovi ljudi otvoreno i zverski, u sklopu beskonačnih optužbi i kleveta upućenih nama, izforsirale još jednu od najapsurdnijih i najbeskrupuloznijih pretenzija - da su Komunističku partiju Albanije stvorili oni, Jugosloveni!

Od trenutka kada je ta pretenzija javno izrečena, pa do današnjeg dana mi smo, ne samo gnevno, kao što i zaslužuje odgovor takva jedna glupost, nego i mudro i argumentovano odbacili tu fabrikaciju titoista, objasnili uzroke stvari i, posebno, otkrili i denuncirali mračne megalomanske i hegemonističke ciljeve što su se iza toga krili. O tome govore svi dokumenti naše Partije koji se odnose na ovu pretenziju. Lično ja, u nizu govora, izveštaja, članaka i zapisa, razmatrao sam naširoko istinu oko toga. Medjutim, s obzirom da su glavni predmet ovih zapisa i sećanja upravo naši odnosi sa titoistima, nalazim za shodno da se još jednom zadržim na istini oko te pretenzije. To nameće posebno činjenica da je upravo ova pretenzija titoistima poslužila kao centralna poluga na kojoj je zasnovana sva njihova antialbanska propaganda i delatnost.

U prvom redu, pretenzija titoista da su navodno oni stvorili Komunističku Partiju Albanije nije održiva sa principijelno teorijskog gledišta. Sa tog aspekta ta pretenzija predstavlja

flagrantno gaženje zakonitosti razvoja u celini i principa na kojima se radjaju, stvaraju i jačaju komunističke partije.

Poznato je da marksizam-lenjinizam uvek sagledava i ocenjuje unutrašnje uzroke, unutrašnje činioce, kao osnovne determinatore radjanja i razvoja svakog fenomena. Iz tog zakona nikada ne može da bude isključen ni proces radjanja i formiranja jedne komunističke partije, prema tome, ne može da bude izuzetak ni proces formiranja naše Komunističke partije. Da nije postojao onaj unutrašnji, albanski faktor, da nisu postojali i da nisu bili sazreli naši unutrašnji uslovi, - ni dvojica, niti desetorica, nego i da je došlo u Albaniju i svo jugoslovensko rukovodstvo, komunistička partija ovde ne bi mogla biti osnovana. KPA, prema tome, nije stvorena, kako je to eventualno hteo ili zahtevao nekakav Tito iz Jugoslavije, nego je stvorena zbog toga što su njeno stvaranje nametnuli kao neophodnost upravo albanski narod i albanski komunistički pokret, koji se više od jedne decenije zalagao za takvu rezultantu, tražio istorijski trenutak kroz koji je prolazila zemlja. Zahtevali su to prošlost, tadašnjica i sutrašnjica same Albanije.

To potvrdjuje i činjenica: ako su Tito i družina bili toliko "jaki" i "sposobni" da stvore"spolja" Komunističku partiju Albanije, zašto to nisu učinili, recimo, 1935, 1937, 1939. ili 1940.godine?! Ili su pak tek 1941.godine "otkrili" da na granici sa Jugoslavijom postoji Albanija koja čeka "stvaraoca" Tita da kaže: "neka bude formirana partija", kao što je svet po Bibliji čekao na "svemogućeg stvaraoca" da kaže "neka život bude stvoren"?!

Ako sa ovog aspekta problema ima čemu mesta, onda se mora reći da nije naša krivica što ostaje mesta samo ironiji. Ništa drugo ne zaslužuje glupa logika takvih "stvaralaca".

Pretenzija titoista u konkretnom slučaju otpada ne samo sa gledišta teorije. Sama praksa formiranja Komunističke partije Albanije predstavlja drugi argumenat koji njih razobličava. Zaista je smešno da titoisti s jedne strane uveliko ističu "divovsku" pretenziju da su Komunističku partiju Albanije "stvorili oni", a s druge strane da o tomeiznesu liliputanski "argument": činjcnidu da su se na našoj Osnivačkoj partijskoj konferenciji našli i učestvovali jugoslovenski komunisti - Miladin Popović i Dušan Mugoša kao njegov prevodilac i pratilac.

Prisustvo dvojice drugova na osnivačkoj konferenciji i posle nje naša Partija nikada nije krila niti negirala, kao što nije krila ni negirala ništa o njihovom boravku i delovanju u Albaniji. Tito i družina su oni koji su osnovna gledišta o tom problemu namerno krili i negirali. Konkretno:

Prvo, jugoslovensko rukovodstvo je uvek ćutke prelazilo preko osnovne činjenice da Miladina Popovića nisu poslali u Albaniju ni Tito, ni rukovodstvo KPJ. On je otišao u ilegalnost na Kosovu iz redova Crnogoraca i Albanaca. Leta 1941.godine, uhvatili su ga italijanski fašisti i sproveli u Albaniju, u koncentracioni logor u Pećinu. Organizovanom akcijom oslobodili smo ga internacije. To se desilo upravo u onim trenucima kada smo mi, predstavnici tri osnovne komunističke grupe, već postigli saglasnost da se sastanemo radi osnivanja Komunističke partije Albanije. Kao što sam detaljno pisao i u knjizi sećanja "Kada je partija rodjena", u tom periodu smo već bili pokrenuli inicijativu da uspostavimo veze sa Komunističkom partijom Jugoslavije i izrazili spremnost da ona uputi k nama jednog druga koji će prisustvovati i koji će nam Domoći u velikom dogadjaju koji se pripremao. Pošto nam se ukazala prilika da oslobodimo Miladina Popovića koji se nalazio u Albaniji, zamolili smo ga da iz-

vesno vreme ostane kao "treće", nepristrasno lice medju nama. Pošto smo se sa njim složili, tražili smo o tome i ovlašćenje rukovodstva KP Jugoslavije. Ovlašćenje je krajem oktobra 1941. godine doneo Dušan Mugoša. Posle toga se Miladin Popović još čvršće povezao sa nama u našim aktivnostima, a u okviru toga je učestvovao i na Osnivačkoj konferenciji.

Drugo, Miladin Popović ne samo da nije kod nas upućen od Titovog štaba, nego je na našoj Osnivačkoj konferenciji učestvovao bez ikakvih direktiva, smernica, uputstava itd. od strane Jugoslovenskog rukovodstva o nekoj "posebnoj ulizi" u ovom dogadjaju. Upravo mi albanski komunisti bili smo učesnici konferencije, odnosno bili smo ti koji su od početka do kraja poveli i razvili stvari onako kako nas je učio marksizam-lenjinizam. Nismo na njoj imali nikakvih "smernica" ili "uputstava" spolja, niti od jugoslovenske partije, a ni od Komunističke partije Sovjetskog Saveza ili od neke druge partije. Antialbanska propaganda titoista, bar dosada, nije isfabrikovala neki "dokument" da bi, "potvrdila" suprotno.

Pa, kako je onda mogla da bude stvorena jedna komunistička partija od strane neke druge partije, - tim pre kada to lice nije ni upućeno neposredno od te partije, niti je imalo ikakvu direktivu ili uputstvo od nje?!

To može da razreši samo logika titoista.

Treće, sam Miladin, kako sam gore spomenuo, a kako je potvrdio za čitavo vreme njegovog boravka u Albaniji, <u>nikada nije sebi pripisivao "zasluge" koje mu nisu pripadale, niti su mu mogle pripasti</u>. Naprotiv, on je s gnevom i odlučnošću odbacivao svaku aluziju i lukavo laskanje, koje su mu upućivali Titovi delegati da bi mu pripisali ulogu koju nije u stanju da izvrši ne jedan čovek nego ni cela jedna partija spolja.

Jednom rečju, Komunističku partiju Albanije stvorili su samo oni koji su mogli i čija je dužnost bila da je stvore - stvorili su je albanski komunisti.

Pretenzija Jugoslovena u pogledu tog problema, prema tome, ne predstavlja ništa drugo do pripisivanje sebi nezasluženih zasluga.

Medjutim, u trajnom insistiranju beogradskih revizionista da preuzmu na sebe ulogu koja im ne pripada, ne treba gledati običnu maniju za hvalisanjem, za slavom, koje će im služiti kao još jedna šljoka na grudima punim odlikovanja za "velika junaštva". Kao što je čitava jedna istorija potvrdila, oni su sebi pripisali ulogu "stvaraoca" KPA, sa ciljem da se ta "tvorevina" ponaša premanjima kao dojenče prema roditeljima, da se vaspitava i raste u njihovom duhu, prema tome da postane slepo i poslušno orudje u službi "matice partije" - KP Jugoslavije. Sva istorija odnosa KPA - KPJ, posebno od početka leta 1943.godine, pa do početka 1948.godine i kasnije, predstavlja istoriju sukoba, izmedju težnji, napora i porobljivačkih zavera KPJ i Jugoslovenske države prema našoj partiji, novoj Albanskoj narodnoj vlasti i herojskom otporu njihovog rukovodstva ne samo potčinjavanju, nego i nepokolebivom, neposrednom i sistematskom suzbijanju izdaje. To ćemo videti u nastavku.

Ovde je mesto da istaknem: koliko je apsurdna i bez ikakve osnove pretenzija Jugoslovena o tome ko je stvorio KPA, isto je toliko apsurdna i bez ikakve osnove i druga njihova pretenzija da naša partija navodno duguje Komunističkoj partiji Jugoslavije za svoj rast, jačanje i liniju tokom godina Narodnooslobodilačke borbe. I tu pretenziju zasnivaju na ulozi njihovih delegata u Albaniji.

Kao što sam istakao, do kraja 1942.godine ni rukovodstvo

KPA, niti Miladin, a ni iko drugi medju nama nije imao nikakve susrete, nije dobio nikakvo pismo ili materijal od strane KPJ, Šta više, nismo dobili ni jednu jedinu informaciju o tome šta rade i kako deluju drugovi iz bratske partije.

Time ne želim da kažem nikako da nam je bilo drago što se oni za godinu i više nisu javljali da su živi niti nam pružili makar kakvu podršku. Ne! Mi smo pretpostavljali i shvatali teške uslove, u kojima su se morali boriti i od srca smo želeli da im stvari teku što bolje, na sreću bratskih jugoslovenskih naroda, za dobro Komunističke partije Jugoslavije, za dobro oslobodilačke borbe i svetske antifašističke koalicije. Naravno, ne želim da kažem ni da nismo osećali potrebu za razmenom iskustava sa drugovima sa kojima smo imali iste ideale, tim pre u uslovima kada je naša Partija bila mlada, kada naši drugovi nisu imali iskustava i kada su uslovi pod kojima smo se borili, bili veoma teški.

Medjutim, ne učiniti ništa a pretendovati da si učinio sve, kao što se u konkretnom slučaju desilo sa rukovodstvom KPJ, to nismo prihvatili i nikada nećemo prihvatiti.

Titovi poklisari, da bi uverili ljude u "njihov doprinos", ukazuju i na ulogu Blaža Jovanovića, naročito na prvoj zemaljskoj konferenciji KPA. I to je pretenzija koju ljudi čistog srca i zdravog razuma ne bi trebalo ni da spomenu. Blažo Jovanović, izuzev onoga što je rekao o stvaranju KPA, nije dao nikakav drugi "doprinos" ne samo nama, nego ni onima koji su ga poslali.

Kao i sve ostalo, i poslove oko pripremanja i održavanja prve partijske konferencije preuzeli smo na sebe upravo mi sami. Sve smo doveli do kraja mi, albanski komunisti, tada već organizovani u redovima jedne partije koja je imala više od godinu da-

na iskustva stečenog u vatri borbe. Pisao sam detaljno o radu koji smo obavili oko te Konferencije (1), pa nije potrebno ponavljati već poznate stvari. Želim da dodam samo to: kasnije, naročito u teškoj situaciji koju su nam nametnuli Titovi ljudi pre i u toku Beratskog plenuma novembra 1944.godine, pored ostalog imputirali su mene, ali i drugima, "tešku" grešku da smo mi navodno nametnuli Prvoj zemaljskoj konferenciji - proceduru izbora Centralnog komiteta Partije!

Šta u suštini znači ta "greška", koja je toliko hiperbolisana, da je Titov izaslanik Velimir Stojnić, još od dolaska u Albaniju, krajem avgusta 1944.godine, vrteo nama glavom, kao da smo učinili ko zna šta strašno?!

Način na koji smo postupali u izborima na Prvoj zemaljskoj konferenciji KPA, istina, naročito za tadašnje uslove, nije predstavljao ko zna kakvu grešku. Osnovno je da nije bilo "parti pris-a" u proceduri koju smo sproveli. Samo su kandidatutre delegatima predložene ne po imenima, nego po konspirativnim kanalima, listama karakteristika. U njima je zabeleženo da se predlaže drug koji ima te i te osobine, te i te vrline i poroke, takvu i takvu prošlost, ima dara za taj i taj sektor, pokazuje slabosti u tim i tim pravcima, itd. Delegati su prihvatili one koji su im izgledali najbolji.

Pretpostavimo da bi to mogao biti i pogrešan postupak. Na kraju krajeva, to je bila unutrašnja stvar naše Partije. Nju su nametali uslovi stroge ilegalnosti.

Od značaja je bila činjenica da polazimo od principa da je svaki komunista ujedno i rukovodilac i iskreno smo mislili da je i sticanje karakteristika, a ne samo imena, demokratski-

---

1) Vidi: E.Hoxha: "Kad je partija rodjena (Sećanja)", drugo izdanje, str. 325-394, Tirana, 1982.

je i da su time ograničenije mogućnosti upravo subjektivnog ocenjivanja. Mislili smo da je tako bolje, pa smo tako i postupili. Istovremeno, priznajemo, mi nismo imali potrebno iskustvo oko procedure izbora za visoka tela. Ni mi, niti Miladin nismo ni pomišljali da loše postupamo. Jedina ličnost medju nama, koja je imala iskustva u tom pitanju, bio je Blažo Jovanović. Medjutim, on nam ništa nije rekao. Vreme je, ipak, pokazalo da se Tito sa svojim delegatima uhvatio za tu "grešku" ne zbog toga što ih je bolelo kršenje "proceduralnih pravila" s naše strane. Osnovni razlog bio je sasvim drugi: konspirativan način, kako smo mi postupili na tim izborima, nije zadovoljavao zahteve Tita da pošaljemo imena i prezimena i karakteristike članova našeg Centralnog komiteta.

Upravo time, nenamerno, dirnuli smo Tita tamo gde ne treba i, kada je kasnije u Albaniju uputio Stojnića, nije zaboravio da mu poruči da nas oštro napadne zbog martovske "greške" 1943.godine.

Stvar je stigla dotle da je ta "proceduralna greška", kada su se sa Stojnićem složili i Nako Spiru, Koči Dzodze, Sejfula Malešova i drugi, bacila senku na sav neosporni uspeh same konferencije. Kao što je poznato, konferencija je uredno organizovana, delegati su izabrani prema svim normama i kroz demokratski postupak, bez obzira na tešku situaciju i olnosti koje su se isprečile. Duh referata i diskusija bio je više nego zdrav. Svako je imao pravo da govori, da pita, da posreduje, diskutuje, kritikuje, predlaže.

Medjutim, Titova optužba o "proceduri izbora" pripada drugom periodu, o kojem ću detaljnije govoriti u nastavku. Ovde sam hteo samo da ukažem na istinu da pomoć CK KPJ našoj Partiji uopšte nije postojala sve do kraja marta 1943.godine. Naravno,

to nikada ne bi ni pominjali, da Tito i njegovi ljudi nisu pretendovali i uveliko trubili o suprotnom.

"Lutajući Titov ambasador" prede mrežu kroz Balkan

Čim smo uspešno završili rad Prve zemaljske konferencije, angažovali smo se na sprovodjenju ogromnih zadataka koje je Konferencija postavila. Delegati su već bili krenuli u okruge, u čete i bataljone. Takodje, pošto je dobio potrebne direktive i uputstva, krenuo je na teren, radi neposrednog rukovodjenja poslovima, i najveći deo drugova koji su izabrani u Centralni komitet i u Biro Centralnog komiteta Partije. Upravo tih dana, kada sam radio na jednom materijalu (mislim da sam vršio poslednju korekturu na tekstu Rezolucije Konferencije), nenadano i u nepoznatim okolnostima, "iznikao" je u Labinot kod Elbasana jedan Jugosloven. Kažem "iznikao", ne toliko zbog toga što do tog trenutka nismo ni znali ko je, odakle dolazi, zašto i kuda ide taj čovek u tim teškim vremenima, nego zbog glavobolja, sukoba, optužbi i beskrajnih klopki koje nam je stvorio od trenutka upoznavanja na za čitav niz godina iza toga. Prvorazredni antialbanac i antimarksista, surov u svom nervu velikosrpskog šoviniste, megaloman, kao takav će se pojaviti njegov lik pre 3-4 meseca nakon prvog susreta, kako u teškoj jeseni te godine, tako i 1945. i kasnije - 1947.godine. Taj politički mafijaš (uopšte ne preterujem ako ga tako nazovem), kao što je "neočekivano", s proleća i leta 1943. godine, ušao u partijsko rukovodstvo i posejao seme razdora i diverzije, isto tako "iznenada" posle oslobodjenja nalazi načine da prodre i diktira i najvišim organima naše armije. Prošle su godine, zbivanja su dobila tok koji su i uzela i, kada je za nas, sve bilo palo u zaborav, on se, takodje iz nebuha, kao i marta 1943.godine, ponovo javlja jedne druge strašne noći, ali tom pri-

likom hiljade kilometara daleko od Albanije, iz Moskve. Kasno posle pola noći alarmno je zvonio telefon i glas Anastasa Mikojana me obaveštava da je tražio susret samnom upravo Svetozar Vukmanović (1), martovski čovek od 1943.godine!

Ubrzo sam se uverio da je njegovo trenutno teško i nadmeno držanje prilikom predstavljanja bilo ne zbog toga što sam ga ostavio da malo pričeka (kao što rekoh, imao sam u rukama odredjeni materijal). Ne! Takva je njegova narav.

- Vraćajući se iz Makedonije i grčkih krajeva za Crnu Goru i Kosovo, saznao sam da ste ovde. Da vidimo šta čine ti Albanci, pomislih i odlučih da dodjem u kratku posetu, - rekao je on grubim tonom i čekao, izgleda, da mu izrazim zahvalnost. Ja sam to oćutao, da bih mu stavio do znanja da treba da ispravi izraz... "ti Albanci".

Medjutim, on se uopšte nije uvredio. Rekao nam je (u konfidenciji!), da je glavni delegat rukovodstva KPJ i Vrhovnog štaba NOV Jugoslavije za Makedoniju, pa je nastavio:

- S obzirom da Makedonija, po svojoj istorijskpj prošlosti i sadašnjosti, predstavlja "ključno" pitanje Balkana, na neki način moram da se bavim čitavim ovim područjem na kojem se susreću Bugarska, Grčka, Makedonija, Albanija, Srbija, Vrlo teška vremena i problemi, ali se mora i mi ćemo izaći na kraj, - zaključio je uvod istim tonom kojim je i počeo, i započeo da posmatra kakav je efekat ostavilo na mene upoznavanje sa svim tim "teškim teretom" koji je istorija stavila na grbaču ovog tridesetogodišnjaka!

Nadmen i ohol - to je bio prvi neposredni utisak koji sam stekao o "čoveku Balkana". Ipak, došao nam je kao prijatelj, pa su mu možda i zamor i poteškoće dozlogrdile i tog trenutka nije

---

1) Vidi: Enver Hoxha: "Hruščovljevci (Sećanja)", drugo izdanje, str. 129-131, Tirana 1982.

mogao da kontrol8še sebe. Zato sam, da bih ublažio atmosferu, ja uzeo reč. Zahvalio sam mu se za ovu slučajnu posetu, rekao mu da je za nas radost kada srećemo komuniste iz bratskih partija i da, nezavisno od funkcija koje obavljaju u svojim partijama, mi smatramo veoma značajnom razmenu mišljenja sa njima, medjusobnu pomoć, bolje medjusobno upoznavanje.

- Neću da vas duže zadržavam jer ste na dugom putu, - rekoh u nastavku, dodajući: - ali, ne zaboravite jedno: ako vam se pruži Prilika da ponovo prodjete kroz Albaniju, nemojte se usuditi kao ovom prilikom. Za nas neće biti dobro da saznamo da su fašisti negde u Albaniji uhvatili komunistu jedne bratske partije, tim pre jednog druga koji ima tolike odgovornosti, koje ste nam naveli. "Predajte se" nama, - rekoh mu s osmehom, - i drugovi, kojih imamo svuda, odvešće vas tamo gde treba.

Jasno se videlo da mu je to godilo. Zahvalio mi se za pomoć koju sam ponudio i odmah dodao:

- Ja sam na putovanju iz jednog u drugi kraj. Nisam bio planirao ovaj susret, ali će mi mnogo pomoći u radu bar približno poznavanje stanja kod vas. Možemo razmeniti mišljenja i o stanju u Makedoniji, Bugarskoj i Grčkoj. Iz tih krajeva dolazim i ne verujem da njihovi problemi za vas nisu interesantni. Slažete li se?!

Nije bilo razloga protiviti se slobodnoj razmeni mišljenja. Šta više, posle mojih reči izgledalo je da je nekako snizio ton nadmenosti.

Na početku sam se ukratko osvrnuo na život i delovanje naše Partije od njenog osnivanja, govorio mu nešto o frontu, o narodnooslobodilačkim odborima i o partizanskim četama, bataljonima i drugim jedinicama. Malo šire sam se zadržao na rad prve Zemaljske konferencije partije i na njene veoma značajne odluke,

naročito na novu višu fazu u koju je bila stupila naša borba, govorio sam mu i o jačanju naše Narodnooslobodilačke vojske, o skorom formiranju Vrhovnog štaba armije, i tako dalje.

Ne bez cilja, veoma otvoreno i iskreno sam mu govorio, imajući u vidu da istaknem i postignute uspehe u dotadašnjoj borbi, ali i zapažene propuste i slabosti kao i naš kritički stav prema njima. Postupio sam tako sa ciljem da prijatelju otvorim puteve da bi shvatio da u tom duhu mi razgovaramo sa drugovima i da takvu drugarsku atmosferu tražimo i od njih. Medjutim, sve je to ostalo samo lepa želja.

- Iz izlaganja druga generalnog sekretara, - počeo je Tempo, kao da je govorio na nekom medjupartijskom skupu, - vidim da ste napredovali. To me raduje. Neke primedbe (mislim da je prevodio Ramadan Čitaku) imam u odnosu na vaš dosadašnji rad, ali pre toga želim da vam iznesem pregled stanja u Makedoniji i shvatanje karaktera borbe od strane bugarskih i grčkih drugova.

Sa svim tim dosadnim izlaganjima u ovom prvom razgovoru, kao i u dva tri ranija slučaja tokom leta te iste godine, hteo je da sebe prikaže ne samo kao vrsnog "stručnjaka" za pitanja Balkana, nego i kao "velikog političara" Balkana, kao čoveka koji je u stanju da na licu mesta izvuče "značajne i odlučne zaključke i stavove"! Kako po tonu kojim je govorio, tako i po odsečnom načinu sa kojim je isticao fraze kao "u krajnjem slučaju", ostavljao je utisak da imate pred sobom čoveka koji je u svojim rukama držao sve konce Balkana i da sadašnjost i budućnost ovih krajeva zavise isključivo od njega!

Posebno loš utisak ostavilo je otvoreno pomanjkanje poštovanja u tom čoveku prema rukovodstvima dve bratske partije - bugarske i grčke, i njegova upotreba izraza "šablon" i "šablonizam". Ubrzo smo shvatili na šta cilja.

- Drugovi Bugari, - reče pored ostalog, - ne postupaju prema situaciji, nego šablonski oponašaju ranije knjiški stečeno iskustvo. Čekaju da u njihovim gradovima izbiju štrajkovi i demonstracije, kao u Rusiji 1917.godine, pa da potom započnu novu fazu - oružani ustanak! To bi značilo kraj borbe protiv osvajača, bez njenog početka. To isto čine i Grci. Koncentrisali su se u gradovima i čekaju da kasnije, parlamentarnim putem, preuzmu vlast. To su gluposti! - rekao je bez trunke stida (brzo smo navikli na tu terminologiju koju je izdašno koristio ovaj Srbocrnogorac). - Zna se, - nastavio je on, - da pametan čovek mora da vidi dalje od nosa, ali ne šablonski, ne na način da ne vidi ili da potcenjuje ono što stoji, kako bi se reklo, pred nosom. Reč je, - reče on ponosito, - o iskustvu naše partije i našeg Vrhovnog štaba. Mi smo u šumama, vodimo veliki rat ne čekajući štrajkove i demonstracije Bugara i Grka! Ovo je uzor koji treba slediti, posebno u uslovima Balkana, - reče, - i mi taj uzor nikome nećemo uskratiti!

Poćutao je malo, pa se obratio meni:

- Eto, drago mi je što je i kod vas počeo rat u šumama, partizanski rat. To je dobar znak, ali morate požuriti. Još uvek ste ostali na četama i gerilskim jedinicama. Kanite se gerilskih jedinica u gradovima, ispunite šume partizanima. Jer, kako sam rekao, ako se borba koncentriše samo u gradovima, onda ćemo pasti u šablonizam, slepo ćemo kopirati iskustvo drugih, makar to bilo iskustvo bez obzira koje revolucije...

Ovaj nadmeni komunista ode suviše visoko! Govorio je tako, brutalno i nadmeno, jer mu je takva bila narav, ali je možda nas smatrao "zelenim" i mislio da može da nam servira sve što mu je na umu? Nisam mogao dozvoliti da dalje nastavi takvim tonom i takvim izrazima.

- Mi, - upao sam u reč, - nedovoljno poznajemo bratske partije Bugarske i Grčke, nismo imali priliku i mogućnosti da upoznamo u detaljima njihovu aktuelnu situaciju. Zato ne smatram za potrebno da ovde uopšte govorimo o njima i o njihovoj liniji. Medjutim, pošto ste vi to izneli, moram i ja vama da iznesem moje mišljenje.

- Izneo sam to kao primer, bez namere da o tome raspravljamo, - pokuša da opravda samoga sebe. - Ovo je sasvim slobodan razgovor.

- I ja ću sasvim slobodno govoriti, - rekoh i nastavih. - Kao dve komunističke partije članice Kominterne, mi smo o njima negovali i negujemo ista osećanja i mišljenja kao i prema vašoj partiji, uostalom kao i prema svakoj drugoj komunističkoj partiji. Naročito prema rukovodiocima kao što je drug Dimitrov, uvek smo imali i imamo lepa mišljenja. Kažem vam to jer je nemoguće da ne začudjuje način na koji ste vi govorili o rukovodstvu te partije.

- I mi imamo poštovanja prema drugu Dimitrovu, - reagovco je Tempo, - medjutim, u konkretnom slučaju i on je za sprovodjenje šablonske linije u pitanjima borbe protiv okupatora. Možda to potiče otuda što on radi u Moskvi, u Kominterni, i nema drugog iskustva sem iskustva prethodnih revolucija borbi Crvene Armije. Upravo tu je šablonizam...

- Mnogo pominjete izraz "šablon" i, koliko vidim, vi pod tim podrazumevate u prvom redu iskustvo Oktobarske revolucije, - rekoh mu odsečno. - Ili, možda grešim?!

- Na neki način i to! Ali, da se razumemo...

- Oprostite, - prekinuh ga, - ali Oktobarska revolucija i sva njena iskustva za nas predstavljaju svetinju. Možda nismo prišli stvarima tako suštinski kao vi, - obratio sam mu se bez

ironije, - ali jedno znamo veoma dobro: revolucija, naročito Oktobarska, predstavlja veliku stvar, to je ime i fenomen svetskih razmera, fenomen što iznad svega unosi korenite preobražaje u društvu. Revolucija ne obuhvata samo štrajkove i demonstracije, kao što ste vi rekli, nego sadrži u sebi iznad svega konačnu borbu s takvim autoritarnim sredstvima kao što su puške, topovi, mitraljezi. Prema tome, revolucija za nas predstavlja borbu koja se postupno i neprekidno odvija u svim oblicima, na sve načine i sa svim sredstvima, počev od najelementarnijih, pa do opšteg oružanog ustanka.

- Mi to ne osporavamo, - upade u reč, - ali, vi ste ušli u teoriju! Ja sam govorio o aktuelnoj borbi.

- Na to i ja mislim, - rekoh mu, - i to nije nimaio jednostavno u oblasti teorije. Htedoh da kažem da se mi u celokupnoj našoj liniji oslanjamo i učimo pre svega na nezamenljivom iskustvu Oktobarske revolucije, naravno u nastojanju da je upoznamo što bolje i da to znanje prilagodimo vremenu, okolnostima, uslovima i sadašnjoj situaciji.

Primetio sam da je jedva čekao da završim. Drenovim prutićem je nervozno i nestrpljivo tapkao po čizmi.

- Loše smo se razumeli, - reče. - O drugom sam ja govorio, ali ostavimo tu temu. Problem je da...

- Još nešto u vezi s onim što ste rekli o bugarskim drugovima, a posebno o drugu Dimitrovu, - odvratih mu. - Ponavljam da nismo imali nikakvu neposrednu vezu sa njim i ne poznajemo konkretno stanje i delatnost kod njih, ali smatram da grešite, kada govorite da se drug Dimitrov protivi širokom i trenutnom razvoju oružane, borbe protiv fašističkih okupatora.

- Ja govorim o onome što sam čuo i video, - uzvrati Tempo.

- Pre par meseci, - usprotivih se, - nama su stigle direk-

tiva Kominterne o liniji naše partije u Narodnooslobodilačkoj borbi. Uveren sam da u utvrdjivanju smernica i direktiva koje daje Kominterna glavnu reč i mesto ima drug Dimitrov.

- Van svake diskusije! - reče Tempo. - On se neposredno bavi Kominternom.

- Onda, - odvratih ja, - kako da shvatimo ono što ste vi rekli, da u direktivama koje su nama upućene ne kažu "čekajte u gradovima", "bavite se samo štrajkovima", nego nam se kaže "razvijajte i jačajte borbu, mobilišite sve snage u oružanoj borbi protiv fašističkog okupatora"?!

Tempo je pocrveneo i ponovo insistirao na svome, ističući da nije upoznat sa direktivama koje smo dobili, nego da poznaje "neposrednu stvar na liniji bugarskih drugova".

Nisam dozvolio da se dalje govori o drugima i on se sam povukao, ponavljajući da tu temu nije otvorio da bi "ogovarao nekog trećeg" nego samo radi "konsultovanja sa drugovima".

Došao je red da nam uputi odredjene "primedbe" o našem radu. Još iz prvih "primedbi" video sam da on nije neinformisan o stanju kod nas, kao što je pokušao da nam se predstavi na početku. Čim je oprao usta i "pohvalio" nas za niz uspeha, našao je za opravdano da izredja "primedbe":

- Prvo, - reče, - zapažene su sektaške tendencije i stavovi partije u odnosu na saradnju i približavanje masama i grupama ljudi od uticaja u narodu; drugo, treba uže povezati karakter oslobodilačke borbe s problemom likvidacije starog režima, odnosno sa stvaranjem narodnooslobodilačkih odbora; treće, partizanske čete i jedinice ne treba smatrati "četama partije"; četvrto...

- Da raskrinkamo trockistu Zai Fundoa kao neprijatelja partije! - upao sam neposredno u reč.

Tempo se uzbudio i zabnuio se na moju upadicu, ali je brzo pokušao da se povrati.

- Da, - reče, - i o tome ću govoriti!

- Druže Tempo, - odvratih mirno, - to što vi pominjete, pročitali smo pre dva-tri meseca u pismu druga Tita, a s Blažom smo o tome naširoko diskutovali. Izgleda da ste i vi o tome dobro informisani. Svakako, nas može samo da raduje ovo vaše opšte interesovanje za našu stvar.

- Zašto je vama krivo što se mi interesujemo? - upitao je iritiran. - Nemate li potrebe za pomoć? Ili, ne smatrate umesnim naše primedbe?

Veoma kratko sam i njemu izneo kako smo diskutovali i kako okvalifikovali ono što je Tito pisao. Da bih mu sagnuo nos, rekoh veoma jasno:

- U principu te primedbe i mogu da stoje, ali su nam stigle suviše kasno. Dobili smo ih onda kada za nas ti problemi više nisu postojali. Tim je bezvrednije raspravljati o njima sada.

- Moguće, - reče Tempo, - ali kada ste vi na početku govorili o partijskoj liniji, stalno ste pominjali izraz "naše partizanske jedinice", "naše čete". Vi govorite kao generalni sekretar partije. Zar ne?

- Svakako! - rekoh.

- Onda ispada da vi još uvek smatrate čete i bataljone "jedinicama partije"! I to je upravo greška sektaškog karaktera. One predstavljaju oružanu snagu naroda, a ne partije...

- Manimo se igre reći, -prekinuo sam ga. - Kada govorimo "naše jedinice i čete", uvek imamo u vidu narod i partiju. Svakako, one su oružana snaga naroda, jer narod, seljaci, radnici, omladina čine njihove redove. Ali mi, nastavio sam, - ne smatramo nikakvom greškom, čak i ne primećujemo grešku koju vi pri-

mećujete, kada čete i druge partizanske jedinice usko povezujemo s partijom. Naša komunistička partija je njihov stvaralac, organizator i predvodnik, jedini i nezamenljiv. Mi nismo nasledili ništa od bivše kraljevske vojske. Ni desetinu vojnika, kamo li neke veće jedinice. Sve ustaničke snage u našim šumama i gorama rezultat su pravilne linije naše partije, njeno su delo i u tom smislu mi ne grešimo ako ih nazovemo našim partizanskim jedinicama. Sada smo pred drugim značajnim zadacima: organizovaćemo veće borbene jedinice, počev od brigada, formiraćemo vrhovni štab Narodnooslobodilačke vojske. Mi nikako i nikada ne možemo shvatiti te formacije i organe odvojeno od partije, od njene uloge kao osnivača i avangarde.

Taj sagovornik je imao jedan čudan porok: kada se osećao pritešnjen, izgovarao je jedno "dobro, dobro" i odmah se s arogancijom prebacivao na drugu temu. Tako nam se dešavalo u svim razgovorima koje smo sa njim vodili.

- Ne osporavam ulogu partije, ali je pogrešno govoriti tako, jer ispada da su jedinice sastavljene samo od komunista, - upao je on.

- To je apsurdno, - rekoh. - U našim četama i bataljonima učestvuje dosta boraca i njihovi redovi stalno rastu. Kako možete i pomisliti da su svi oni komunisti! Ne, druže Tempo, to se ne može desiti. Komunisti su avangarda, predstavljaju čelo boraca, oni su njihovi istaknuti rukovodioci, ali čitav sastav boraca ne sačinjavaju samo komunisti.

- Drugim rečima, ispada da su vaši štabovi sastavljeni samo od komunista! I tu primedbu imamo u odnosu na vas. Dok je vojska narodna, nekomunističke elemente treba obuhvatiti u štabove, a ne sve to prepustiti samo komunistima.

- Ni ta "greška" ne stoji, - odmah sam odgovorio. - Šta

više, mogu vam reći da najveći deo komandnog kadra u našim vojnim jedinicama ne čine komunisti, nego pošteni rodoljubi, borci koji vole slobodu i nezavisnost domovine i koji su svesno prihvatili liniju naše Komunističke partije. Naravno, u svemu tome kao osnovno ističemo činjenicu da je upravo Partija taj vrhovni štab, glavni štab koji utvrdjuje liniju, koji rukovodi frontom, radom narodnooslobodilačkih odbora i čitavom borbom. Mi to ne poričemo nego smatramo osnovnim činiocem i najvećom pobedom koju smo izvojevali.

Brzo sam se uverio da Tempo nije hajao ni za način na koji smo postupili sa Frontom, ni za rad sa nacionalistima, niti za ulogu komunista partijski i neorganizovanih elemenata u štabovima. On je ponovio ono što smo pročitali u Titovom pismu, da bi nam valjda pokazao da je znao da "čini konkretne primedbe", ali se nije upuštao u debatu posle našeg suprotstavljanja. Ciljao je nešto drugo.

- Svakako morate stvarati veće štabove, - govorio je u nastavku, - jer bez štabova ne može! Druže Envere, vi ste rekli da je glavni ili centralni štab Partija. Slažem se, ali partija je partija a štab je štab! Ovaj poslednji ima svoje funkcije i ulogu, naročito u smislu vodjenja i koordinacije borbenih dejstava. Vi ste ostali samo na štabovima četa i bataljona. Prilično kasnite. Gde su vam štabovi brigada, gde vam je Vrhovni štab?!

- Slušamo vas, druže Tempo, - upao sam odsečnim tonom, - samo vas molim da i vi imate obzira šta i zašto govorite. Drugarski sam vam govorio o razvoju borbe i partizanskih formacija do prve zemaljske konferencije. Govorio sam takodje i o konkretnim zadacima koje je utvrdila Konferencija u pogledu stvaranja većih borbenih formacija, a u okviru toga i o skorom formiranju

vrhovnog štaba naše armije.

- Ali, gde vam je? - ponovo upade s nestrpljenjem, ne znam zbog čega.

- U šumama su! - rekoh mu pojačanim tonom. - U selima i gradovima Albanije, tamo gde se bori, organizuje i mobiliše čitav jedan narod sa partijom na čelu i nemojte biti zabrinuti, druže Tempo, o tokovima naših delatnosti. Sve će biti kako treba, na vreme, a ne kako se to svidja meni, tebi ili nekom drugom.

- Razumem vas, razumem, druže Envere, - neočekivano ublaži ton drug Tempo, - ali vidi kako stvari stoje: već duže vremena u glavi razradjujem jednu veliku ideju. Ona obuhvata Jugoslaviju, Albaniju, Bugarsku i Grčku.

- Zaista je velika, čim obuhvata ceo Balkan, - upadoh s lakim podsmehom.

- Da, ceo Balkan! - ponovi ne zadržavajući svoje zadovoljstvo, pa nastavi: - u glavi mi je ideja o jednom velikom štabu, kako bih rekao, štabu nad štabovima, o opštem organizovanju, da li me razumete?

- Slušamo te, slušamo, - odgovorih, da mu ne bih rekao da ne shvatam to što govori.

- Taj štab, - nastavio je Tempo, - biće medjubalkanski, ili, da ga kratko nazovemo, balkanski. Mislim da treba da ga sačinjavaju predstavnici vrhovnih štabova svih balkanskih zemalja. Njemu će biti poverene značajne funkcije, biće...

Osetio sam da nije bilo mesta ni ironiji, niti lakom prelasku preko onoga što je govorio, pa sam se uzdržao, da bih ga saslušao svom pažnjom koju je zasluživala ta "ideja". Izgleda da je on primetio naglu promenu mog ponašanja i odmah je snizio euforičan ton izlaganja:

- Da se razumemo, - reče on, - to sam napomenuo samo uzgred, s obzirom da mi se pružila prilika da prodjem ovuda. Ideja mi je još uvek samo u glavi. U stvari to je samo zamisao, projekat. Razmenio sam neka mišljenja sa jednim drugom iz grčke, i jednim iz bugarske partije, pa sam eto, letimično, u prolazu i njima to rekao, tek da podstaknem razmišljanja. Ideja još mora da sazreva, moram je dalje razradjivati a potom valjano postaviti. Medjutim, - nastavio je Tempo, - da bi okončali i ovaj razgovor, ponovo insistiram na tome što sam malo pre rekao: Vi morate što pre da formirate štabove, naročito vrhovni štab. To je od velikog značaja. Eto, pretpostavimo da ćemo se sa bugarskim i grčkim drugovima složiti i konkretizovati ideju o "balkanskom štabu", pretpostavimo da ćete se i vi složiti. A kako ćete, prema tome, učestvovati u njemu, ako još uvek nemate vrhovni štab?! O tome sam ja govorio, - reče Tempo uperivši pogled da vidi kako ću ja reagovati.

- Glavno je da mi imamo Partiju kao rukovodeći štab, - rekoh mu. - Sa njom na čelu u datom trenutku stvorićemo i komande i štabove jedinica svih, pa i najviših nivoa, u skladu s potrebama i tempom razvoja borbe. Što se tiče trenutka kada će oni biti stvoreni, mislim da vi to ne tražite, ali ni ja nemam razloga da vam to kažem. To je pitanje Centralnog komiteta naše Partije i Glavnog odbora Narodnooslobodilačkog fronta.

- Izgleda da ste me pogrešno shvatili! - posredovao je Tempo, koji me je do tog trenutka slušao oborenog pogleda. - Sve što sam rekao, rekao sam u okviru ideje koja postoji samo u mojoj glavi. U tomeje stvar...

- Pravo da vam kažem, nama uopšte nije pala na um takva ideja, - odgovorih, - pa ne mogu imati nikakav stav ne samo u ime CK partije, nego ni u svoje lično ime. Šta više, i u vama,

kao što ste rekli, to još nije razradjeno, to je još uvek samo zamisao koja se vrzma u vašoj glavi. Možda ćete kasnije detaljnije konkretizovati, verovatno ćete se posavetovati i sa drugovima vaše i ostalih bratskih partija.

- Svakako! - reče Tempo.

- Ali ne u prolazu, letimično! - rekoh mu kao u podsmahu i nastavih: - Ako se ovaj problem postavi, mi ćemo diskutovati i dati naše mišljenje. Što se tiče vaše poslednje brige da će drugi ući u taj "štab", a da ćemo mi ostati van njega, s obzirom da još nismo formirali vrhovni štab armije, budite bezbrižni! Zatim, - dodao sam takodje uz osmeh, - učešće ili neučešće našeg štaba ne verujem da će poremetiti vašu ideju.

- A, ne! Reč je o Balkanskom jedinstvu. O takvom bratskom ujedinjenju naših naroda i zemalja, da...

- Nikada nećemo ometati ništa što bi služilo zajedničkoj borbi protiv fašističkih osvajača, - rekao samu mu. - Ali, zaključimo ovo pitanje. Sami ste istakli da je još uvek rano raspravljati o tome. Mi imamo da rešavamo još hitnije probleme.

- Slažem se! Opet ćemo se sresti, - reče Tempo, ustade i uprti torbu na rame.

Izgledao je zlovoljniji i neraspoloženiji nego kad je došao. Valjda je pomislio da će od nas čuti samo reč "amin". Medjutim, istini za volju, mi smo se prilikom ovog prvog susreta veoma drugarski ponašali, čak i više nego što treba. Bili smo strpljivi i dobronamerni prema njemu i onome što je govorio. Otišao je iznenada, kao što je i došao. Posle izvesnog vremena mislim da se ponovo pojavio u naš štab i ponovo nestao u pravcu Makedonije i Grčke, da bi se ponovo vratio jednom ili dvaput krajem jula ili početkom avgusta iste godine. Nikada mi nije bilo jasno, kad god je Tempo dolazio ili odlazio od nas u perio-

du izmedju marta i avgusta 1943.godine. Možda je to otuda što je on na tim putovanjima potezao samo jedan problem, jednu reč - "balkanski štab". U jednom od njegovih pojavljivanja ili nestajanja, koliko se sećam, krajem juna, rekao mi je:

- Dobro bi tilo da dodje samnom u Tesaliju i drug Koči Dzodze (1). Da održimo sastanak sa grčkim drugovima, posvećen "štabu", da on malo okrepi noge, posle dugog čamovanja u zatvoru!

Nije bilo razloga da mu ne udovoljim. Otišli su, nestali za dve nedelje i ponovo se vratili u Albaniju. Izgleda da ih je poslužila srećna zvezda, jer je posle nekoliko dana, kada je Tempu "trebalo" da napravi još jedan izlet do Grčke o pitanju "štaba" ponovo tražio da sa sobom povede Koči Dzodzea.

- I Kočija će nam pretvoriti u "balkanca!", - dobaoi mu Miladin kao u šali.

- Prišli smo tom poslu, - odgovori Tempo, - i moramo nastaviti.

Vratili su se krajem jula i početkom avgusta. U to vreme nalazili smo se u Kucaki kod Korče. To je bio poslednji susret s Tempom u godinama Narodnooslobodilačke borbe. Ujedno, to je bio susret kada smo morali voditi sa njim oštre debate, kada smo morali slušati od njega i najteže optužbe o liniji naše partije. Taj susret označio je početak otvorenih intervencija i organizovanih pritisaka KPJ na nas. Tada su još uvek izgledali

1)Na prvoj Zemaljskoj konferenciji KPA, marta 1943.godine, Koči Dzodze, iako je bio u zatvoru, izabran je za člana Biroa CK KPA i poveren mu je zadatak organizacionog sekretara Partije. Odmah po oslobodjenju iz zatvora, na početku leta iste godine, u toku putešestvija sa Svetozarom Vukmanovićem-Tempom po Grčkoj, regrutovan je od njega i pretvoren u slepo orudje i vernog agenta beogradskog rukovodstva. Svoju antialbansku i antimarksističku delatnost agenta dosledno je obavljao do trenutka kada je otkriven i zasluženo kažnjen u partiji s kraja 1948.godine. U 1949.godini osudili su ga organi narodne pravde.

kao da ih vrše delegati na svoju ruku, a u suštini, kako je kasnije potvrdjeno, pritiske i intervencije su činili po uputstvima i smernicama, ne na svoju ruku, nego iz glave jugoslovenskog rukovodstva, po nalogu Tita i njegove družine. O tome ću govoriti u nastavku. Ostaje nerazjašnjena dalja sudbina "pokretačke" ideje Tempa, sudbina "balkanskog štaba".

Pošto je "konkretizovao ideju", lutajući Balkanom uzduž i popreko (istina je da je bio veoma pokretan, da je ulazio sa puno volje i bez pogovora u svaki bez obzira koliko opasan poduhvat, delovao je kao odlučan u odnosu na ono što je govorio, bio je tvrdoglav kao mazga, neustrašiv, ukratko neka vrsta Dušana, ali po kapacitetu mnogo sposobniji u vršenju svoje misije), dolazi u Albaniju zajedno sa još jednim drugom:

- Ovo je predstavnik Centralnog komiteta Komunističke partije Grčke, - predstavio nam ga je, izgovarajući pseudonim koji nikada nisam mogao da zapamtim.

Sastali smo se s obojicom došljaka. Da bi Tempu stvorili "atmosferu", u šali sam ga upitao:

- A, šta kaže Balkan?!

- Vri, - reče Tempo, - javno izražavajući da mu je bilo po volji. - Vri i viori!

- Pažnja, jer može i da pukne! - odgovorih.

Tempo, nadmen, prepotentan i megaloman, retko je ostavljao prostora za slobodne razgovore. Sve, čak i izrazi dobrodošlice, kod njega poprimaju boju zvaničnih pravila. Kada je govorio ili izlagao neko mišljenje, sticao se utisak kao da diktira nekakav zapisnik. Tako se desilo i ovom prilikom.

- Ranija ideja o "balkanskom štabu" već je sazrela, - počeo je da govori, - i na ovom sastanku ja mislim da ćemo mi, predstavnici tri partije, bez obzira što nije prisutan brat Bu-

garin, učiniti prvi i najvažniji korak na konkretizovanju štaba. Sa drugovima iz Bugarske smo se složili i sledećem sastanku oni će sigurno prisustvovati. Evo kako ja zamišljan sve to...

Osetio sam da cilja veoma visoko. Šta više, u vezi s onim čemu mi nismo pridavali nikakvog značaja, on nas je stavljao pred svršen čin. Zato sam pažljivo upao u reč:

- Druže Tempo, vi dolazite sa teškog i zamornog puta. Smirite se prvo, pa ćemo i mi naći vremena da saslušamo vašu ideju.

- Ne, - odmah se suprotstavio, - nije stvar u tome da saslušate samo mene. Ovo je značajan sastanak posvećen kardinalnom problemu.

- Pa, - rekoh mu, - kako se možemo sastati, ovako naprečac i neočekivano, na ovakvom sastanku posvećenom problemu koji i mi smatramo veoma značajnim?! Vi sami poznajete pravila organizovanja...

- Kakva pravila! - rekao je s poznatom mu prepotencijom. - Sada je rat i poslovi ne čekaju da uvažavamo procedure!

- Žao mi je što problem tako postavljate, - rekoh mu. Da je u pitanju procedura, onda ne bi pripalo meni da učestvujem u ovom razgovoru. Medjutim, kanimo se toga. Problem koji je postavljen, veoma je značajan i meni nije dozvoljeno da sednem na sastanku sa predstavnicima dve bratske partije a da mi prethodno nije jasno o čemu će se raspravljati, ne imajući o tome i mišljenje i direktive mojih drugova, bar drugova iz Političkog biroa...

Dugo smo se suprotstavljali jedan drugom, pa smo se napokon složili da sve to bude shvaćeno kao konsultacija i prethodna razmena mišljenja u sasvim drugarskoj formi, bez i najmanje zvanične obaveze da ono o čemu raspravljamo dobije značaj zvaničnih stavova. Izgledalo je kao da se potom probudio i drug iz

KP Grčke, koji do tog trenutka nijednom nije progovorio. Kao što smo kasnije saznali, to je bila ličnost koja se susrela s Tempom prilikom putovanja kroz Balkan, ali o pomenutom problemu nije imao ni ovlašćenje CK KP Grčke, a niti znanje njegovog rukovodstva da je angažovan oko tog problema. Ko zna kako ga je Tempo ubedio i privrgao sebi u ovom avanturističkom poduhvatu! Šta više, kako smo kasnije čuli, taj "predstavnik CK KPG" nije bio čak ni redovan kadar KP Grčke. Tempo se ili bio prevario, ili ga je doveo da ga nametne "u ime dve partije" za svoju ideju. To nikada nismo saznali. Medjutim, nije važno.

Počeli smo drugarsko "konsultovanje", koje nam je oduzelo čitave dragocene sate rasprave o nečemu što se neće okončati onako kako je počelo, o "ideji" koja se vrzmala u glavi i u ciljevima jedne ličnosti koja je sa mračnim planovima lutala Balkanom.

Neću se duže zadržati oko suštine i karaktera onoga što je Tempo nazivao "Balkanskim štabom", niti oko načina i onoga što smo rekli na ovom savetovanju. Medjutim, s obzirom da je o ovom pitanju, a naročito o mračnim ciljevima koje su iza toga krili Tito i družina, govoreno je povremeno i, s obzirom da sam čuo da se Tempo i do zadnjih dana borio da na nizak način umeša i ime naše partije i moje ime u taj problem, moram da dam neka objašnjenja:

Kao što sam rekao, susret s Tempom i s "drugom iz KP Grčke" još na samom početku smo okarakterisali kao obično prethodno drugarsko konsultovanje i ništa više. Isto tako, složili smo se da mišljenja sa ovog konsultovanja prethodno obogatimo i sa mišljenjima koja bi mogli dati drugovi iz KP Bugarske, a da tek posle toga iznesemo to pred rukovodstva četiri bratske partije ne kao zaključke ili direktive, nego isključivo kao mi-

šljenja koja će svaka posebno i nezavisno analizirati. Takodje, složili smo se da rezultate analiza u svakoj partiji saopštimo svim bratskim partijama i, ukoliko sve one prihvate ideju, tek tada da se sastanu predstavnici sve četiri partije radi zvaničnog razmatranja problema i odlučivanja.

Medjutim, okolnosti su htele da "analiza" u rukovodstvu naše Partije u odnosu na taj problem uopšte nije stavljena na dnevni red. Zašto?

U prvom redu, iz osvrta Tempa na "svoju ideju" nije bilo teško uočiti niz mračnih tačaka na koje on, posle podnesenih pitanja i posredovanja, ili nije bio u stanju da da odgovore, ili je bio posavetovan da ih jednostavno izbegava. Medjutim, to su bila veoma suštinska pitanja. Na primer, mi uopšte nismo imali ništa protiv toga da i preko zajedničkog organa radimo u pogledu pružanja pomoći borbenim dejstvima koja su izvodile partizanske vojske svake zemlje, nismo imali ništa ni protiv razmene iskustava i informacija, propagiranja uspeha jednih i drugih, protiv organizovanja zajedničkih sadejstava, naročito u pograničnim zonama, planiranja istovremenih napada na neprijatelja od svake zemlje u različitim slučajevima koji su bili od interesa, itd. Medjutim, s obzirom da je dugo "razmišljao o ideji", Tempo je išao mnogo dalje:

- Ne, - govirio je on, - ovo mora da bude štab sa većim i širim kompetencijama. To mora biti interbalkanski štab s pravom odlučivanja o "velikim dejstvima" svih armija Balkana...

Upravo u tome nismo mogli biti niti jasni, niti složni. Šta će štab koji ima pod svojom zavisnošću partizanske armije četiri zemlje! Da li je to ispravno? Da li je bilo moguće tako nešto, naročito u krajnje teškim uslovima tog perioda?! U tom slučaju, kakve bi bile funkcije vrhovnih štabova svake zemlje

pojedinačno? Kako bi se obavljala koordinacija dejstava? Ko bi rukovodio tim "superštabom"? Ili, možda treba slediti Tempovo mišljenje, prema kojem "partija je partija, a štab je štab", i kao ishod toga, da se ospori i odbaci rukovodeća uloga partije nad štabovima i komandama?!

Ne mogu reći da smo odmah u tim trenucima shvatili da se iza ideje o tom "štabu" kriju megalomanski i hegemonistički ciljevi rukovodstva KPJ da gospodari Balkanom.

To smo kasnije shvatili. Medjutim, u tim trenucima, pored velikih sumnji koje su u nama tinjale o karakteru "štaba", još neki Tempovi izrazi su na nas ostavili loš utisak. Ukazivao je na "sjajno iskustvo" Vrhovnog štaba NOV Jugoslavije, na "njegove potvrdjene sposobnosti" da preuzme na sebe i uspešno dovede do kraja bitke velikih masštabova,*"spremnost" tog štaba da "pruži" potreban doprinos ostvarenju nove ideje* itd. Stigao je čak toliko daleko da je iskustvo Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije nazvao "besprimernim", "modelom borbe u šumama", "jedinom uspešnom formom borbe u uslovima Balkana", itd. Sve je to u nama izazvalo podozrenje da je iza ideje "zajedničkog štaba" on gledao mogućnosti da taj "štab" stavi u zavisnost Jugoslovenskog štaba, odnosno da armije balkanskih zemalja potčini Jugoslaviji.

Medjutim, te sumnje nismo mogli da njemu izrazimo. U tom periodu nismo mogli ni pomisliti da je čitavo jedno partijsko rukovodstvo bilo na šovinističkim i hegemonističkim pozicijama. S druge strane, Tempo je insistirao i izjavljivao da je to "isključivo njegova" ideja.

Upravo te sumnje, koje su u nama rodjene, poslužile su kao osnovni razlog da nikada ne pridjemo tom zadatku ozbiljno. Čekali smo, u medjuvremenu, da vidimo i kakav će stav zauzeti druge

bratske partije, obuhvatajući tu i "mišljenje" samog CK KPJ. Medjutim, zajedno sa Tempom je, s jeseni 1943.godine, otišao i njegov propali plan. Nikada više nije spomenuta ideja o "balkanskom štabu". Kasnije smo saznali da su ga i druge partije s pravom odbacile.

Tako je, leta 1943.godine, počela i tako je okončana ta istorija i sve je, kao što sam rekao, palo u zaborav. U sećanjima je ostao samo prepotentni lik Tempa kao čoveka propalog "štaba". Kada je govorio i konciznim frazama diktirao o "čudesima" koja će na Balkanu postići njegov "zamišljeni štab" činilo se da je sami bog rata sišao i došao nam u goste u Kucaki. Medjutim, "bog" koji je bio pred nama, nije iz usta i iz torbe sipao munje i vatru, nego naredjenja i direktive.

Običaj o vodjenju što konciznijih beleški o problemima koji su me preokupirali, o raznim dogadjajima, o razgovorima i konsultovanjima koja sam imao, pratio me od mladosti, a naročito u toku godina rata. Iako u teškim uslovima, tu naviku sam još više negovao. I o tom sastanku sećam se da sam na licu mesta, na papiru, rezimirao osnovne misli koje smo izrazili, imajući pred očima da će nam biti potrebne, u koliko dodje do toga da analiziramo problem u rukovodstvu naše partije. Medjutim, kada se Tempo pripremao da krene "kroz Balkan", prišao mi je i rekao:

- Druže Envere, - primetio sam da ste u toku razgovora vodili opširne beleške. Nažalost, ja to nisam učinio, jer sam uglavnom govorio. Sada će mi biti potrebno da razgovaram sa bugarskim i drugim drugovima. Biste li mogli da mi pružite vaše beleške, da ih koristim prilikom tih susreta?

- Ništa mi to ne smeta, - rekoh, - ali, u prvom redu, beleške su na albanskom jeziku, a drugo, ja sam uglavnom rezimirao mišljenja koja su ovde iznesena, a to nije zapisnik.

- Tim bolje što je tako, jer se neće zamoriti ni prevodioci, - reče on uz primetnu radost na licu.

Kasnije sam pomislio da i ove moje beleške mogu da nestanu, kao što je nestala i sama ideja Tita i Tempa. Medjutim, pogrešio sam, jer je Tempo te beleške čuvao u arhivi, da bi ih jednog dana obelodanio kao dodatak jugoslovenskoj knjizi sa hiljadu i jednom novom klevetom i izmišljotinom: "Enver Hodža se složio sa Tempovim idejama! Izvoli i rukopis"!

No, od srbojezuite Tempa nije se moglo očekivati drugo osim niza optužbi, kleveta i nemoralnih postupaka. Kao što sam i gore rekao, od prvog poznanstva mi smo stekli loš utisak o toj ličnosti, a četiri pet meseci kasnije, krajem jula ili početkom avgusta 1943.godine, oštro smo se sa njim sukobili. Ponovo se vratio u Kucaku, isto toliko nadmen i prepotentan kao i pre, ali, ovom prilikom, nije izneo na našu trpezu pitanje "balkanskog štaba". Došao je sav okupiran drugom misijom - da zada udarac liniji koju je sledila naša Partija. Bio je zajedno sa Koči Dzodzeom sa kojim je, prilikom putovanja u to vreme po Grčkoj, našao zajednički jezik i postao mu prijatelj (1).

"Uvod" mu je već bio formula koju smo bili naučili napamet:

- Vraćajući se iz Grčke, s obzirom da sam morao ovuda proći, svratio sam da vas još jednom vidim pre nego što se prebacim na Kosovo, Makedoniju i Bugarsku. Ali, i drug Dzodze me zamolio da dodjem. "Dodji, govorio mi je, drugovima će biti drago".

---

1) S.V. Tempo u njegovoj knjizi memoara "Revolucija koja teče" Beograd, 1971.godine, piše: "Posle sastanka CK KP Makedonije ponovo sam krenuo za Grčku. Kao i prošlog puta, samnom je pošao i Koči Dzodze. Znači, obojica smo postali "stručnjaci" za Grčku. Na kraju krajeva, medju nama se razvijalo prijateljstvo. Iako nije mnogo govorio na sastancima sa predstavnicima Grčke, konstatovao sam da me Dzodze podržavao ne samo zbog toga što sam bio član CK KPJ u kojeg je imao veliko poverenje, nego i zbog toga što smo bili istih gledišta", str. 356-357.

- Drug Tempo je poterao grčko rukovodstvo, - upao je na to Koči Dzodze. - Kakva debata i kakav skup! Evo, na, odmerio im je on! Pozvao sam ga da vas detaljno o tome informiše.

- Zašto smetate druga na dalekom putu koji mu predstoji? - obratio se Miladin Koči Dzodzeu. - Mogao si nas informisati ti, ako si smatrao potrebnim.

- Pa, kako ja mogu da vam iznesem stvari onako kao drug Tempo, - naivno je protestovao Koči. - On je vodio sav razgovor.

- Uto je Tempo, Kao da navodno nije primetio na šta cilja Miladin, sakupio usne, stavio torbu na koljena i počeo sa njemu uobičajenom erupcijom. Pošto je izrekao niz primedbi u odnosu na liniju KP Grpke (nažalost našao je na šta treba da se kači, jer su ogromne načelne greške KP Grčke bile evidentne i poznavali smo ih u tom periodu i mi), ostatak besa izručio je na nas:

- Zašto sam vam to rekao?! - upitao se jednog trenutka kao pedantan učitelj i na nas bacio pogled "odozgo". - Rekao sam vam, - nastavio je, - jer imam primedbe i u odnosu na vas i na vašu liniju. Vaš stav prema organizaciji "Bali Kambetar" jeste nepravilan, pogrešan.

- Kako? u kom pravcu? - upitao sam ga.

- Jednom rečju, - rekao je samouvereno, - to je bio i ostao oportunistički, nedozvoljiv stav.

- Opaska je suviše teška, predstavlja optužbu, - obratih se Tempu srdito. - Na čemu vi zasnivate svoju tvrdnju?

- Na vašem blagom stavu i toleranciji prema "Bali Kombetar" od prvih trenutaka njegovog pojavljivanja na sceni, - govori Tempo kao obično. - On vas je iznenadio, pa niste znali kakav stav da zauzmete. Umesto da objavite rat, ponudili ste pregovarački sto.

Miladin Popović je gladio brkove i odredjenim pokretima više je izražavao nezadovoljstvo njegovim rečima, nego li indiferentnost prema došljaku. Nako Spiru sedeo je oborena pogleda, dok je rukama nemirno lomio neko drvce. Sejfulah kao "profesor" držao je pozu "eks katedra", a Koči Dzodze stajao je ispred "balkanaca" kao učenik na ispitu.

- Druže Tempo, - rekoh mu, - imamo poštovanja prema KPJ i prema vama kao njenom kadru. Ali, shvatite me, sa ovim što govorite ne možemo nikako da se složimo. No, ne smatramo vas velikim grešnikom, jer niste imali prilike i mogućnosti da bolje upoznate tok dogadjaja kod nas. Rekli ste da nas je iznenadilo pojavljivanje Bali Kambetara na sceni! Ne znam odakle izvlačite to, a možda i nije mesto da ovde o tome raspravljamo, nego, da biste sigurni nastavili vaš put, reći ču vam sa par reci: Ne krajem 1942.godine, kada su primećeni prvi znaci pojavljivanja Balija, nego i pre osnivanja Partije, a posebno posle novembra 1941.godine, mi smo vršili široke analize i ulagali svestrane napore da približimo liniji partije ne samo narodne mase, nego i ostale rodoljubive elemente, nacionaliste, one koji su se kolebali, ljude kojima stvari nisu bile jasne, i druge. Mnogi od njih su nas shvatili i prišli nama na našem borbenom putu. Neki su se kolebali, a neki, bez obzira na naša nastojanja, ustali su protiv i pokušavali da nas ometaju. Mi smo opet nastavili delovanje sa kategorijom ovih poslednjih, ali su na suprotnoj strani sa njima radili i fašizam i otvorena reakcija. Bilo je jasno da se sa njima ne možemo složiti i približiti, postalo je jasno da će se oni organizovati sami, ili će ih organizovati fašizam kao protivtežu našoj liniji, našem Narodnooslobodilačkom frontu i Narodnooslobodilačkoj borbi. Prema tome, gde ovde vidite "iznenadjenje"?! Sasvim je drugo kako su

se oni konkretno orgapizovali i kakvo ime je dato njihovom okupljanju. To nismo mogli pretpostaviti, ali ne verujem da vi to možete nazvati "iznenadjenjem".

- Ostavimo taj aspekt, - posredovao je Tempo, - i pogledajmo dalje. Zar nije oportunistički vaš neodlučan stav prema Baliju i napori da stupite u sporazum s njim?

- Ne, - odmah sam mu odgovorio, - to se nikada ne može nazvati oportunizmom. Istina je da nikada i ni jednog trenutka mi nismo bili niti smo u kompromisu sa Balijem, s naše strane nije bilo niti jednog oportunističkog i pomirljivog postupka. Naprotiv, od početka nam je bilo jasno zašto je ta organizacija stvorena. To smo izrazili u Partiji i pred narodom bez ikakve iluzije. Ali, imajte u vidu platformu naše konferencije u Pezi. Ne znam, - upitao sam ga, - jeste li sa njom upoznati?

- Čuo sam o njoj, - reče hladno.

- U Pezi, septembra 1942.godine, naša Partija je organizovala konferenciju na kojoj su postavljene političke i organizacione osnove Narodnooslobodilačkog fronta i formiran Antifašistički narodnooslobodilački odbor. Na njoj su utvrdjene i donesene veoma značajne odluke. Da bi vam- bilo jasnije, - istakao sam, - u Pezi smo septembra 1942.godine, učinili isto ono što je učinila i vaša Partija u Bihaću dva meseca kasnija, krajem novembra 1942.godine!

Tempo je nervozno uzdahnuo. Uopšte mu nije prijalo moje nenamerno uporedjenje. Medjutim, nije imao šta da kaže, pa nije ni rekao.

- Na toj konferenciji, - nastavio sam ja, - s pravom smo postavili pitanje platforme i političkog i organizacionog okupljanja celog naroda u poseban Front, postavljajući kao osnovu tog ujedinjenja jedan osnovni uslov: borbu protiv okupatora.

"Bali Kambetar", koji je kasnije stvoren kao reakcija na Narodnooslobodilački front, bez obzira na prava stremljenja, iz demagoških ciljeva i zavodjenja isticao je parole "borbe", "nezavisnosti" - "etničke Albanije" i td. Naravno, tim parolama zaveden je deo gradjana. Glavešine organizacije "Bali Kambetar" formirale su i nekakve "čete" i činili napore da stvore i druge. Istina je da protiv Italijana one nisu delovale niti deluju, ali njihova demagogija nije prošla bez efekata. Da se u takvim okolnostima dignemo na početku oružjem protiv njih, to bi za nas imalo kobne posledice. Nije reč o tome što bi nam izmaklo 10 ili 20 glavešina iz Balija. Oni su za nas nestali od početka, jer nikada nisu bili niti će biti sa nama. Medjutim, stvar je o onom delu zavedenog stanovništva i o onom broju elemenata iz srednjeg sloja, koji su se složili s parolama Balija i mi smo ih, po svaku cenu, morali da privučemo k sebi. Da smo od početka pošli na "Bali" sekirom drvoseče, mi bismo kod ljudi stvorili pogrešna gledišta i pretvorili ih u neprijatelje. Pa kako vi, onda, nazivate greškom ovakav stav?

- Svakako. Kako ste mogli da prihvatite takav tok dogadjaja? - skočio je Tempo. - Zar da stopite obe strane? To ne mogu da shvatim, to ne mogu nazvati drugačije nego, kako sam na početku rekao, kao oportunizam.

- Ma kakvo "stapanje"?! - odmah upadnem. - Nije se desilo niti će se ikada tako nešto desiti. Ako smo pokušali da ubedimo razne nacionalističke snage i grupe da stupe u borbu, to ne znači da partija traži da se stopi ne samo sa njima, nego ni sa Frontom. Partija je ta koja predvodi front i, bez obzira da li će se Bali Kambetar pripojiti Frontu ili ne, naša Partija nikada neće pristati da podeli svoju rukovodeću ulogu.

- Može, može, - reče Tempo, - ali ja stojim pri onome što

sam rekao: trebalo je suprotstaviti se još na početku i sa svim sredstvima upravo organizaciji "Bali", Vi ste je pomazili.

Uzrujanost je rasla, ali sam sačuvao hladnokrvnost.

- Ne, nimalo, - rekoh. - Da smo učinili onako kao što ste vi rekli, mi bismo upali u klopku "Balija" i onih koji su stvorili "Bali". Drugim rečima, pali bismo u okrilje fašističke politike a fašizam je činio sve da bi sprečio borbu i pokušao da razjedini narod, da raspali neprijateljstva izmedju seljaštva, inteligencije, omladine itd. On je pokušao da nas uvali u brato ubilački rat. Mi smo to morali da sprečimo i sprečili smo. Naša taktika je bila: u redu, uvažavaćemo postojanje vaše organizacije, ali koju ćete platformu slediti? Borbu?! Ukoliko je tako, onda izvolite da se borimo u jednom frontu, u okviru Narodnooslobodilačkog antifašističkog fronta koji predstavlja organizaciju što obuhvata sav borbeni narod, sve struje i organizacije koje su za neposrednu i beskompromisnu borbu protiv okupatora. Kamen borbe, kamen protiv okupatora, neposredne i neprekidne organizovane borbe, druže Tempo, - nastavio sam ja, - to je bilo i ostalo naše oružje u raskrinkavanju organizacije "Bali Kombetar" i razbijanju politike njenih glavešina. To jeste i ostaje probni kamen za sve. Upravo, ta linija je imala i ima snažne efekte. Glavešine Balija ostaju izolovane. Narod, koji ne trpi fašizam, sve više shvata nas. Zavedeni će ih kada primete da se glavešine sa njima poigravaju, kada osete da se oni bore samo protiv kokošaka, napustiti i prići će nama. Takva je naša linija. Smatram da nismo na pogrešnom putu.

- Zdravo bili! - reče pritešnjeni Tempo. - Ali ja ipak ostajem pri onome što sam rekao. Vi ćete se tako ili stopiti sa Balijem, ili ostati kao šaka ljudi, pa će vam Bali postaviti alternativu: ili sa nama, ili na pušku.

- U to da ćemo ostati šaka ljudi, nemojte sumnjati, a žao nam je što možete nešto tako i pomisliti. A što se tiče toga da nam "Bali" može okrenuti pušku, znaj dobro da na to imamo spreman top.

- Prepustimo da to potvrdi vreme! - reče Tempo kao zlokobni prorok.

- Svakako, - odgovorih, - i budite uvereni da će vreme potvrditi upravo ispravnost našeg postupka.

- Ili onoga što ja kažem! - dodao je Tempo i, zlurado, snažno udari prutićem po čizmi.

- U redu! - rekoh. - Ali verujem da ničije komunističko srce neće poželeti da se potvrdi tvoj navod. Zar ne?

- Naravno, naravno! - izgovorio je kroz zube.

Time se razgovoru primicao kraj. Obostrano smo bili zaoštnli i medjusobno nezadovoljstvo se otvoreno osećalo. Ali, nisam mogao dozvoliti da se tako razidjemo.

- Još nešto kod mene stvara utisak, - rekoh mu mirno. - Ovih četiri-pet meseci smo se nekoliko puta "slučajno" sastali. Na početku ste nas kritikovali za "sektašku liniju" prema onim elementima zbog kojih nas sada optužujete za "oportunizam". Rekli smo vam da nema osnove ni jedno ni drugo. Medjutim, s obzirom da je reč o dve oprečne optužbe za istu stvar, verujem da ćete sada odbaciti bar jednu od njih. Koju mislite da povučete, primedbu o "sektaštvu" ili ovu o "oportunizmu"?!

- Vi ironišete, - uzviknu on, - i to nije dozvoljivo u odnosima izmedju drugova! Ali, odgovoriću vam bez ironije: ja insistiram na obema primedbama!

- Nisam to ni najmanje rekao u ironiji! - odgovorih. - Reč je o dve suprotne ocene u odnosu na istu liniju, o istom problemu i od iste ličnosti. To ne može da stoji.

- Sa dijalektičkog gledišta ja mislim da drug iz Jugoslavije ima pravo, - upao. je tankim glasom "profesor" Sejfula Malešova. Nije bilo prošlo ni jedan ili dva meseca dana njegovog dolaska iz izgnanstva. Mi smo ga toplo dočekali, kooptirali i kao kandidata za člana Centralnog komiteta partije. Kasnije ću govoriti o njemu, njegovoj prošlosti i njegovim "delima", a ovde ću se zadržati samo na ovom slučaju.

- Nešto što je jednog trenutka sektaško, - nastavio je "profesor", - kasnije može da postane oportunističko, i obratno. Govorim sa teoretskog gledišta, jer praktično još nisam ušao u stvari...

Sejfula Malešova je brzo prišao pitanjima i "u praksi", ali je to tek kasnije primećeno. Ono što me u tom periodu uznemirilo, bilo je pitanje za koje još uvek nisam nalazio pravi odgovor: odakle i čemu ovaj nepravedan i megalomanski stav "izaslanika" KPJ? Čemu te "primedbe" i optužbe, koje su u obrtima arbitrarno smenjivale jedna drugu?! Još više su me uznemiravala slična pitanja nešto kasnije, pošto je "Bali Kombetar" prevršio i otvoreno stupio na stranu fašizma, kada smo mi započeli otvorenu borbu sa njim. Upravo Tempo, a kasnije i njegovi drugovi, još od jula i avgusta 1943.godine, optužuju nas kao "oportuniste", a u septembru i oktobru iste godine, kao "sektaše"! Kako, dakle, objasniti takve dijametralno suprotne stavove?!

U meni je sve više rasla sumnja da.su delegati KPJ dolazili kod nas u maniji da po svaku cenu "iznalaze" greške, da ih nadju i tamo gde one ne postoje ili, ako i tako ne mogu, da ih bar izmisle. Neka se sve okrene naopako, neka belo bude crno, dovoljno je da nam se "otkrije" greška i ukaže na nju! Ali, zaboga, zašto tako? - pitao sam sebe. - Zar ne shvataju istinu? Zar ne poznaju naše objektivno stanje? Da li oni koji informišu, možda

pogrešno izopačuju stvari pre njima? Ili, s obzirom da dolaze iz daleka, možda nastoje da se predstave kao da dolaze i "odozgo", "iz centra", sa "Olimpa" marksizma-lenjinizma?!

Mislio sam da je sve to bilo od uticaja, a naročito je manija da se ističu, da nam prodaju pamet, da nam se predstavljaju kao sveznajući - bio je to osnovni motiv koji je Titove ljude podsticao da nam upućuju optužbe za optužbama, apsurdne i prazne. Razume se, mi smo u tim slučajevima ostajali uporni na našim gledištima i nismo ni menjali, niti krnjili liniju koju smo sledili, da bi učinili po volji delegiranim prijateljima! Da smo drugačije postupali, sve bi djavo odneo. Oni su vodili beleške i punili izveštaje, pritezali torbe da im nešto ne ispadne. Mi smo znali da su njihovi izveštaji odlazili u Titov štab. U redu, neka pišu šta hoće i kako hoće. Prema Titu i rukovodstvu CK KPJ mi smo imali poštovanja i nismo mogli ni pomišljati na neko zlo. Osim toga, znali smo: dobro ili loše, na kraju krajeva ni Tito, niti ma ko drugi sa strane ne može biti onaj ko će nas osudjivati. Mi smo odgovorni samo pred našom partijom i narodom. Da smo pogrešno delovali, samo našoj Partiji i narodu bismo polagali račune svi do jednog. Put borbe ka pobedi, na koji smo odlučno vodili narod, bio je najbolji i najneosporniji tumač svega. Tako smo tada pravdali razloge zašto jugoslovenski emisari izriču osude prema nama i, naravno, nastavljali naš put, uvereni da nije bilo ničega osnovanog ni u optužbama o navodnom "oportunizmu", niti u optužbama o "sektaštvu".

Vreme je u potpunosti potvrdilo da je u toj našoj oceni postojala samo jedna greška: na početku smo pripisivali krivicu samo emisarima, ali ne i onima koji su ih slali - Titu i družini. Vreme je takodje potvrdilo da smo mi bili sasvim u pravu kada

smo govorili da nam se optužbe upućuju iz mračnih i nekomunističkih ciljeva, ali su ti ciljevi bili mnogo teži i neprijateljskiji nego što smo na početku mislili.

Medjutim, ako smo se na početku revoltirali, jer smo bili uvereni da su nas neosnovano napadali, kasnije smo saznali grozne stvari. Kasnije smo saznali da su upravo u vremenu kada smo mi vodili razgovore sa nacionalističkim poljuljanim rodoljubima, nastojeći da ih pridobijemo za put borbe (pa smo zbog toga bili "oportunisti"! sic "zakleti borci protiv oportunizma"), Tito i družina, ne samo da su vodili pregovore i sklapali sporazume sa predstavnicima jugoslovenske kraljevske vlade u emigraciji, nego su razgovarali i sa... nemačkim fašistima, sa najvećim zločincima čovečanstva, da bi sa njima pravili ujdurme i sporazume.

Nekakav Ali Kelcira bio je onaj koji je u Albaniji uspostavio veze sa fašističkim generalom Dalmacom i potpisao "primirje" s njim a borbu protiv nas. Čim smo saznali o toj gadosti, mi smo odmah alarmirali na sva zvona i razobličili saradnju ovog bezočnog bega sa fašističkim glavešinama!

A kako je došlo do ovakvog postupka Tita i družine, to je stvar koja nije na meni da je tumačim. To je stvar samih Jugoslovena i, kao što je poznato, oni će sami, u unutrašnjoj borbi koja nikada nije prestajala, u odredjenim trenucima izneti jedan drugome prljav veš. Tako se u zadnje vreme desilo i sa nizom dokumenata koji potvrdjuju odavno objavljene izjave o razgovorima Tita sa nemačkim okupatorima (1).

---

1) Reč je posebno o knjizi zvaničnog Titovog biografa Vladimira Dedijera "Novi prilozi za biografiju J.B. Tita" (novi dodaci biografiji Tita) (2) Rijeka, 1981. Čitavo poglavlje ove knjige autentičnim dokumentima daje vernu sliku sporazuma koji je marta 1943.godine potpisan izmedju delegata štaba NOV, po ličnom naredjenju Tita, i predstavnika Visoke komande nacističke armije u Jugoslaviji.

U vreme kada smo imali dobre odnose sa KPJ, mi smo s divljenjem slušali kada se govorilo o ljutim i krvavim bitkama od maja i juna 1943.godine, koje su vodjene u kanjonu Sutjeske. Slušali smo o nečuvenom herojstvu koje su pokazale jugoslovenske partizanske brigade, slušali smo o jedinstvenim primerima otpora i junaštva srpskih, crnogorskih, hrvatskih, slovenačkih i drugih partizana, komandanata i komesara. Govorilo se da je snagama komandovao lično Tito, da je tih dana čak i ranjen.

Medjutim, kasnije smo saznali da su sva krv, koja je prolivena na Sutjesci, životi hiljada i hiljada hrabrih partizana i partizanki, koji su izgubljeni u toj bici, pali kao rezultat izdajničkog čina samog Tita. Lični izaslanici Tita, trojica najviših kadrova Vrhovnog štaba Jugoslavije - zloglasni Milovan Djilas, Koča Popović i Vladimir Velebit, prema uslovima koje je postavila nemačka komanda, sa po jednom belom zastavom u rukama, otišli su na razgovore sa glavešinama nemačke armije, potpisali ugovor "o primirju" sa njima i vratili se kod Tita sa nacističkom garancijom u rukama. "Strateg" Tito pomislio je da je došao trenutak da raščisti sa unutrašnjim protivnicima, četnicima i ustašama, pa je usmerio kadrove štaba da se ne zaplaše od mogućnosti napada nacista. Opala je budnost, a kao glavni neprijatelj označene su ustaše. I, dok je Titov štab živeo u euforiji pobede i dok su partizanske brigade vršile prestrojavanja (Tito je očekivao paradu dolaska na presto), nacistički štab je tajno okupio svoje divizije i pritegao čvrst obruč oko glavnih snaga NOV Jugoslavije u uskom kanjonu, Euforija koju je Tito pobudio kod štabova, bila je toliko jaka da su Titovi ljudi, i kada su stizale vesti da su Nemci jačali koncentraciju, smatrali da se ljudi šale sa tim informacijama i sa ljudima koji su ih donosili.

Upravo u tim trenucima desila se tragedija. Osvežene nemačke trupe, podržane avijacijom i artiljerijom, napravile su pokolj. Titova izdaja plaćena je krvlju 6.000 srpskih, bosanskih, crnogorskih, hrvatskih i slovenačkih junaka i junakinja. Samog Tita kao glavnog autora ove tragične istorije, što je i sam potvrdio, spasao je sasvim slučajno... jedan pas, njegov pas koji se bacio na celo glavnog komandanta i tako izrežetan!

Tito je ostao živ, da do kraja nastavi veliku zaveru koju je skovao na grbači naše Partije i našeg naroda. Ali, rekao sam, mi to tada nismo znali, niti smo pretpostavljali da to može uči niti Tito kao rukovodilac kakvog smo ga mi zamišljali. O onome što smo znali i što nam se nije činilo pravednim, okrivljavali smo jugoslovenske delegate, kao što je bio slučaj sa Blažom Jovanovićem na početku, ovaj sa TDmpom u proleće i leto 1943. i niz drugih slučajeva. No, nastavimo sa Tempom.

Posle oštrog sukoba oko političkih pitanja, do kojeg je došlo u Kucaki, desio se čudan incident i sa Tempovom suprugom Milicom, koja se u to vreme vukla sa njim kao sekretarica. Pre nego što je "Balkanska glava" pobegla, htela je da nam oduzme i ponese sa sobom i jedini radio-primopredajnik. koji smo imali. Naravno, mi mu ga nismo mogli dati. Medjutim, kada je Tempo insistirao, više drugarski i na molbu, posredovala je Milica i nekakvim autoritativnim tonom pokušala da nas uveri da nama nije potreban, dok je za Tempa bio od velikog značaja. Zainatio sam se i nepristojno joj rekao:

- Sedi tu, šta nam se mešaš, postala si kao Geraldina...(1).

Ona se uvredila i zaplakala. Izvinuo sam joj se. Tempo ju je smirivao govoreći: "Enver se šalio". Tako je okončan taj incident.

---

1) Supruga bivšeg kralja Albanije, Ahmeta Zogua.

Tempo je napustio Kucaku sasvim nezadovoljan. Nisu ga umirila ni odobravajuća posredovanja njegovog "prijatelja" Koči Dzodzea, niti odobravajuće replike u "teorijskom sensu" Sejfula Malešove. Obojica su bili jedini od naših drugova koji su se u odredjenoj meri izjasnili u prilog Tempovih optužbi. A gde će izbiti dim ove rabote, to smo tek kasnije uvideli.

Ja lično posle ovog konflikta, sve do oslobodjenja Albanije, nisam više video Svetozara Vukmanovića. Jedan o drugome formirali smo najlošije mišljenje. Istina je da on nije došao, ili mu nije dozvoljeno da dolazi više ni "slučajno" niti "službeno" u naš štab. Medjutim, od "načelnog pitanja", u okviru "balkanske misije" koju je preuzeo na sebe, Tempo nije odustao. Posle toga, u nemogućnosti da se neposredno susretne sa nama, antialbansku delatnost on razvija "izdaleka" i posredno: preko pisama punih kleveta i optužbi, lutajući kroz pogranične zone, svadjajući se sa našim kadrovima i partizanima u tim zonama, itd. Stvarao nam je ogromne probleme, poteškoće i smetnje, postavljao zamke i klopke. Medjutim, mi smo, razbijajući sve to, bolje upoznali i istinu oko "Tempove misije", oko onoga čime su ga zadužili u ovoj misiji.

Crni oblaci nad starom ranom

Nezavisno od prvih sudara i od lošeg utiska koji smo formirali o dva izaslanika jugoslovenskog rukovodstva u prvoj polovini sve do avgusta 1943.godine, ni najmanje nisu zahladjena naša ranija osećanja i prijateljski stavovi prema KPJ i njenom rukovodstvu. Uvek smo smatrali da nije bilo razloga da mešamo partijsko rukovodstvo, a još manje samu partiju, sa jednom ili dve njene rukovodeće ličnosti koje su patile od kompleksa megalomanije, arogancije, prepotentnosti i manije diktata.

Upravo zato što smo tako rasudjivali, na svakom našem daljem koraku nastojali smo da se uzdignemo iznad razmirica i nezadovoljstava koja su se stvarala. U našim postupcima smo uvek bili odmereni, prilazili svemu sa komunističkom iskrenošću, borili se za jačanje prijateljstva i bratske solidarnosti sa pravednom borbom jugoslovenskih naroda i Komunističke partije Jugoslavije. U našoj propagandi, na našim sastancima, u toku aktivnosti koje smo vodili u partiji ili u masama, otvoreno smo govorili o prijateljstvu s narodima Sovjetskog Saveza i s drugim bratskim narodima, a u okviru toga i s narodima Jugoslavije. Propagirali smo svim mogućim sredstvima uspehe njihove borbe, smatrajući ih i našim uspesima.

To što smo radili bilo je vrlo dobro, ali se ne sme pomisliti da je sve u tom pravcu teklo lako i bez poteškoća. Fašistička propaganda i propaganda izdajničkih vlada raznih Mustafa Merlikua i družina, vršila je razularenu i poganu antislovensku propagandu, vadila je iz evidencije i objavljivala stare sukobe i neprijateljstva u odnosima izmedju naših naroda, lila je krokodilske suze za ranije patnje i krv koju su prolili žitelji severnih albanskih krajeva od genocida Velikosrba. Sve to nije moglo proći bez posledica. Još veće prednosti pružalo je ovoj propagandi manipulisanje reakcije takozvanim fašističkim "oslobodjenjem" Kosova i pripajanjem te Pokrajine i još nekih albanskih krajeva stablu majke otadžbine, okupirane od fašizma. Druga veoma loša okolnost stvorena nam je u prvim mesecima posle formiranja partije, kada je u ruke fašizma, u proleće 1942.godine, pala jedna od glavnih tehničkih baza CK partije u Tirani i kada je, zajedno sa našim imenima, organizacija SIM otkrila i imena Miladina Popovića i Dušana Mugoše.

Fašistička kaloboracionistička propaganda počela je da

bljuje žuč na nas kao ljude koji su se "prodali" Moskvi i Srbima. U tim novinama, ni manje ni više, Miladin i Dušan su "gradirani" kao "glave" naše Komunističke partije,(!), a nas su optuživali da smo se borili da Albaniju "pripojimo" Srbiji! (tom gnusnom propagandom se kasnije do grla hranio i Bali Kombetar i..., strašno je i pomisliti..., kasnije, podjednako kao italijanski i albanski fašisti, kao Pariani, Merlika i Ali Kelcira, iste izraze, iste pridevke protiv naše partije upotrebili su i Tito i njegovi ljudi u vezi s ulogom Miladina i Dušana!)

Sve ovo spomenuo sam da bih pokazao da nije bilo lako. Naprotiv, bio je to veoma težak i smeo poduhvat koji je još na početku preduzela naša Partija u stvaranju i jačanju internacionalističkog prijateljstva sa jugoslovenskim narodima i Komunističkom partijom Jugoslavije. Prilazili smo tome uzimajući u obzir sve i ni za tren nismo ustuknuli pred mogućnošću da nas naš narod ne shvati i da nam se otudje mase, pred mogućnošću da izgubimo uticaj i rukovodeću ulogu u Frontu i u borbi. Narod će te shvatiti ako znaš da mu iznosiš istinu a, iznad svega, ako ostaneš do kraja veran upravo toj istini. Tačno je da je mudra reč naše Partije našla svoje mesto u albanskom narodu. Još u godinama rata mi smo postavili snažne osnove najprisnijih i najbratskijih budućih odnosa izmedju naših partija i naroda.

Kao mnogo delikatniji i kompieksniji u tom periodu pojavljivao se problem ostalih albanskih krajeva, koji su nasilno pripojeni Jugoslaviji pre i posle Prvog svetskog rata i koje je 1941.godine, za svoje ciljeve, fašizam ponovo pripojio matičnom stablu domovine.

Mi smo i kao Albanci i kao komunisti uvek smatrali i sa

puno svesti još uvek smatramo da je 1913.godine komadanjem naše domovine učinjena velika istorijska nepravda. Kao komunisti i kao Albanci, takodje, s puno prava, nismo smatrali da predstavlja istinsko rešenje, nego da je velika igra i prevara i to što su fašisti 1941.godine učinili sa albanskim nacionalnim pitanjem.

Kosovo i ostala albanska ognjišta pripojeni su majci domovini ne da bi se ispravila nepravda prošlosti, nego radi niza odredjenih ciljeva. Tim "prisajedinjenjem" u prvom redu su zadovoljavane stare ambicije i želje fašističke Italije da pod svojim ropstvom drži što šira područja na Balkanu. Drugo, tim "prisajedinjenjem" fašistički glavari, prikazujući se "oslobodiocima", nastojali su da albanski živalj, naročito na severu, izoluju od Narodnooslobodilačke borbe. Preko takvog "rešenja" težili su da neutrališu i gurnu u okrilje fašizma naročito onaj deo nacionalista i drugih rodoljubivih elemenata koji su se, po kafanama Evrope ili krčmama Zoguovog vremena, zaklinjali da ih mori želja i da jedva čekaju da vide ujedinjenu domovinu! Fašizam im je tada govorio: "eto, poklonite se i služite fašizmu koji vam je ujedinjenje doneo" kao zrelu jabuku na stočić spavače sobe..."! To alafašističko "ujedinjenje", prema tome, stavljano je na raspolaganje raznim albanskim kvislinškim vladama, koje su bile slepo orudje fašizma i ukupne albanske reakcije, da bi im to bila kao odežda "patriotizma" na njihovim ramenima, u propagandi koju je trebalo da vode u cilju zavodjenja naroda, a naročito protiv naše Komunističke partije koja je pozivala da se i staro i mlado digne u opštu borbu za slobodu.

U isto vreme, sa tim "ujedinjenjem" manu militari, fašizam i nacizam su ostavljali širom otvorena sva vrata kako bi u svim vremenima nastavili sa starim sukobima i neprijateljstvima

izmedju susednih naroda Balkana. Ne samo zbog toga što je i to "ujedinjenje" bilo sasvim nakaradno, samovoljno, i sa puno žarišta koja su namerno ostavljana za buduće razmirice i sukobe, nego i zbog toga što to "ujedinjenje", u okviru fašizma, nije davalo nikakve osnove i garancije za budućnost. Ono se vrlo lako moglo menjati i prilagodjavati konjunkturi i interesima zavojevačkog fašizma. U fašističkoj okupaciji granice izmedju država i zemalja nisu imale nikakav značaj niti smisao - svi su bili pod terorom, svima je pretila kasapnica Hitlerovske i Musolinijevske vladavine.

Može se nabrojati i poredjati mnogo činilaca i drugih uzroka da bi se objasnilo šta je značilo to "ujedinjenje" koje su obavili fašistički okupatori 1941.godine, u Albaniji i to, u okviru istorije tog vremena ostaje kao jedan od zadataka naših istoričara. Ja sam spomenuo neke od njih, samo da bih istakao zašto mi albanski komunisti nismo nikada pali pod uticaj razularene propagande koja se vodila u tom periodu oko ovog bolnog problema naše istorije.

Mi smo i partiji i narodu otvoreno govorili da naše nacionalno pitanje u celini, prema tome ni na Kosovu i drugim anektiranim albanskim ognjištima Jugoslavije, ne može da reši nacifašizam. Od hordi koje su okupirale i koje su žarile, palile i razarale širom Albanije, ne može da se očekuje "oslobodjenje" i "afirmacija jednog njenog dela".

Ne dajte se zavaravati, - govorili smo narodu, - ni od demagoških manevara zvaničnih izdajica i glavešina iz Bali Kombetara, koji grlato pozivaju za "Veliku Albaniju", za "etničku Albaniju". Oni koji su svu Albaniju dali na licitaciju, da bi je prodali tamo gde je kesa najpunija, nikada ne mogu biti branioci albanskog pitanja. Njihov "patriotizam" je lažan. Fašis-

tičke sluge nisu i ne mogu biti oni koji rešavaju probleme naše zemlje i našeg etništva.

Samo sistematska borba protiv fašista i njihovih saradnika, - govorili smo narodu, - vodi ka rešavanju našeg nacionalnog problema. Sastavni deo toga je i ispravka istorijskih nepravdi. Govorili smo da se naša Komunistička partija bori za to, a da tim putem vodi narode svoje zemlje i Komunistička partija Jugoslavije.

Narod nas je shvatio i bez kolebanja stupio u odlučnu borbu, u uverenju da je put kojim ga vodimo ispravan.

Medjutim, što se tiče stanovništva Kosova i drugih albanskih krajeva u Jugoslaviji, problem je izbijao u težoj formi. Albanski krajevi su se neočekivano našli pred "rešavanjem" svog kardinalnog problema: zbačen je srpski jaram, pripojili su se matičnom stablu od kojeg su bili otcepljeni, stvorena je albanska administracija, ljudi su dolazili i odlazili iz Tirane u Prištinu i obratno, otvorene su škole na albanskom, pojavile se albanske novine i knjige, itd. To je predstavljalo nekakvo "oslobodjenje". Ali, to je bilo "oslobodjenje" od starog jarma i padanje pod nov, fašistički jaram.

Upravo u takvim okolnostima nametao se problem mobilizacije albanskog življa tih krajeva u borbi protiv osvajača, koji je istovremeno pred njim nastupao i kao "oslobodilac". Samo druga alternativa, mnogo snažnija, naprednija, sigurnija i perspektivnija, mogla je uticati da Kosovski narod ustane u borbu protiv "osloboditeljskog" okupatora odmah i svim snagama.

Tu alternativu su mogle da ponude samo naše komunističke partije.

Dva puta su se pojavljivala kao neminovna.

Prvi, da se Komunistička partija Albanije, odbacujući u

potpunisti fašističko "rešenje", širi i prodre kod kosovskog stanovništva, pozivajući ga otvoreno: ustajte i borite se pod rukovodstvom Komunističke partije Albanije, protiv novog osvajača, nacifašizma, stupajte u redove antifačističkog narodnooslobodilačkog fronta Albanije, formirajte čete, bataljone i brigade pod komandom Vrhovnog štaba Albanske narodnooslobodilačke vojske, povedimo, dakle, konačnu borbu i njena pobeda će nam doneti zbacivanje novog okupatorskog jarma i jarma svakog drugog eventualnog okupatora.

Drugi put je bio da narod Kosova ustane u borbu pod rukovodstvom KP Jugoslavije, zajedno sa narodima Jugoslavije, pod komandom Vrhovnog štaba NOV Jugoslavije.

Isključivi cilj oba ova puta bio je i ostao samo jedan: oružanom borbom zbaciti fašističkog okupatora, a kao rezultat, kao plod te borbe, rešiti pravedno i jednom zauvek, onako kako je težio i sanjao narod, naš nacionalni problem, a potom i sve ostale probleme.

Van svake diskusije je da je prihvatanje prvog puta imalo mnogo veće prednosti za mobilizaciju naroda Kosova i drugih albanskih krajeva u toj borbi. Svakako Ha bi to pružalo mnogo veće prednosti i mogućnosti kako propagandi, tako i ukupnoj borbi naše Partije u svim ostalim delovima domovine. Istovremeno, mobilizacija kosovskih masa, koje su se u borbama dokazale kao vanredno hrabre, mogla je da predstavlja doprinos i borbi naroda Jugoslavije i Balkana.

Medjutim, kao što je poznato, izabran je drugi put. Komunistička partija Jugoslavije je insistirala da stanovništvo Kosova i drugih albanskih krajeva u Jugoslaviji stupi u borbu pod njenim rukovodstvom, a da neposredno posle rata ono samo odredi budućnost prema lenjinističkom principu o pravu na samoodlu-

čivanje. Mi smo taj zahtev smatrali osnovanim i pravilnim.

Smatrali smo ga takvim ne zbog toga što je "tako tražila KPJ". Komunistička partija Jugoslavije je od nas mogla tražiti, kao što je i tražila, mnoge stvari, ali smo mi od samog početka udovoljavali samo onim zahtevima za koje nam je marksistička logika govorila da je ona u pravu. Tako se desilo i u ovom slučaju. Na ovu sredinu nije uticao ni "razlog", da, "ukoliko se narod Kosova digne pod rukovodstvom KPA, to neće moći da shvati srpska ili crnogorska reakcija i da će takva stvar stvoriti neprilike Komunističkoj partiji Jugoslavije". Antikomunističke reakcije, reakcije protiv Narodnooslobodilačkog rata bilo je ne samo u Jugoslaviji, nego i u Albaniji. Glavobolje, koje su bile evidentne za obe strane, kod nas su bile izrazitije, jer je po pitanju Kosova albanska reakcija držala u rukama kartu istine.

Dublji uzroci i razlozi naveli su nas da se složimo s takvim rešenjem.

Mi smo znali da je Komunistička partija Jugoslavije izrasla u jednoj višenacionalnoj, višenarodnoj zemlji koja u gorkoj prošlosti Jugoslovenska države nije bila obezbedila nikakvo jedinstvo unutar Kraljevine Jugoslavije. Naprotiv, kao rezultat zverske, ugnjetačke i šovinističke velikosrpske politike prema ostalim narodima i narodnostima unutar bivše Kraljevine, produbljena su osećanja razdora, mržnje i novih i starih neprijateljstava. Isto tako, napori buržoazije i reakcije svakog dela da se otcepi, odvoji i uspostavi sopstvenu hegemoniju nad ostalim narodima, za čitavo vreme bili su više nego prisutni i odigrali su odredjenu ulogu. Medjutim, bitno je da je posle fašističkog usvajanja, aprila 1941.godine, Kraljevina Jugoslavija prestala da postoji. Makedoniju su podelili Bugarska, i Italija; Srbiju,

deo Slovenije i druge krajeve zadržala je za sebe fašistička Nemačka; Crna Gora, Kosovo, Dalmacija, Hrvatsko primorje i južni deo Slovenije pripali su Italiji; takozvana Nezavisna država Hrvatska, tvorevina nemačkog fašizma, pored Hrvatske, obuhvatila je i teritorije otcepljene od drugih krajeva bivše Kraljevine Jugoslavije itd. Ljigava država, veštački spojena, kao što je bila Kraljevina Jugoslavija, nije mogla da doživi drugu sudbinu osim komadanja, aneksija i veštačkih krpljenja svih vrsta.

Medjutim, nisu tada bili trenuci da se raspravlja treba li očuvati ili ne "jedinstvo" koje je bila stvorila Kraljevina Jugoslavija. To je bio i ostao kao problem budućnosti. Osnovni i nejznačajniji problem bio je: obezbediti jedinstvo svih naroda u opštoj i odlučnoj borbi za oslobodjenje. To je mogla i morala da učini samo Komunistička partija. Medjutim, s obzirom da je Komunistička partija Jugoslavije bila utemeljena i delovala na federativnim osnovama, bez obzira što je Jugoslavija uništena, ona je tada kao partija morala da sačuva raniju strukturu njene izgradnje i funkcije. Drugačije se nije moglo. U protivnom bi morala ili da se dezintegriše, raskomada i reorganizuje u okviru bivših država koje su sačinjavale Kraljevinu Jugoslaviju, ili bi morala prestati da postoji. Takva opasnost bila je meninovna.

Poznato je da je posle aprila 1941.godine, u odredjenom periodu, partijska organizacija Makedonije, kao deo KPJ, prekinula sve veze sa CK KPJ i povezala se sa CK Komunističke partije Bugarske.

To znači da je u tom delu bivše Jugoslavije bila prestala da postoji Komunistička partija Jugoslavije. Ako bismo to isto učinili i mi, sa bez obzira koliko malom partijskom organizacijom Kosova i ostalih albanskih krajeva, onda bi KPJ pres-

tala da postoji i na Kosovu i u ostalim krajevima Kraljevine Jugoslavije koji su pripojeni Albaniji. U kontinuitetu, ista stvar je mogla da se desi, ondosno isto to je mogla da traži i da učini i Komunistička partija Italije u odnosu na one delove koji su se pripojili Italiji, zatim, KP Madjarske u odnosu na delove koji su se pripojili Madjarskoj itd. Preostalo bi, dakle, da najveći deo KPJ bude dezintegrisan i udje u sastav onih komunističkih partija koje su delovale u zemljama sa kojima su pripojeni delovi bivše Kraljevine Jugoslavije. Drugom delu bi preostalo ili da se rasturi ili reorganizuje u posebne komunističke partije za Srbiju i Hrvatsku. Za tadašnje trenutke, to su mogli biti opasni postupci koji ne bi dali nikakav pozitivan rezultat. Šta više, takve reorganizacije ne samo da nisu mogle nikada biti sprovedene, nego nisu postojali ni uslovi, ni mogućnosti, a ni vreme makar i za raspravljanje o njima. U prilog neposrednog osnovnog problema trenutka - organizovanja opšte borbe protiv fašističkog osvajača trebalo je prihvatiti raniji status KPJ i pomoći da se taj status očuva. U protivnom, ispaštala bi ne samo KPJ. Trpela bi borba naroda Jugoslavije iznad svega. Narodi bi ostali bez vodjstva ili bi, u nedostatku vodjstva Komunističke partije, narode povela u borbu upravo reakcija, razni Draže Mihajlovići sa družinama, angloamerički saveznici, i drugi.

Pretpostavljam da je upravo tako rasudjivao i izvršni komitet Kominterne, kada je odlučio da partijska organizacija Makedonije prekine veze koje je bila uspostavila aprila 1941. godine sa Komunističkom partijom Bugarske i ponovo se poveže sa Komunističkom partijom Jugoslavije, u čijem je sklopu duže vremena bila. Od takvog suda pošli smo i mi od početka, u stavu koji smo imali prema tome ko treba da organizuje i neposredno

predvodi borbu naroda Kosova i drugih albanskih krajeva, ranije pripojednih Jugoslaviji. Medjutim, ističem, ako smo prihvatili ovakav ustupak prema KPJ za period rata, mi se nikada nismo složili da i najmanje budu iznevereni lenjinističko-staljinistički principi o nacionalnom pitanju i, posebno, osnovni princip prava samoopredeljenja do otcepljenja. Taj princip, za koji je KPJ izjavljivala da će se sprovesti slobodnom voljom svih naroda i narodnosti bivše Kraljevine Jugoslavije, tim pre će biti sproveden i u odnosu na narod Kosova i drugih albanskih krajeva koji su nekada bili pripojeni Jugoslaviji. To zbog same činjenice što se pitanje ovih krajeva i albanskog življa koje je živelo u njima, razlikovalo od pitanja Makedonije, Srbije, Slovenije, Crne Gore i drugih. Dok se u svakom od tih krajeva radilo o pripadnicima i područjima istog naroda, koji je predstavljao zaseban entitet unutar ili van bivše Jugoslavije za Kosovo i druge albanske krajeve stvar je bila korenito drukčija. Ovi poslednji činili su deo jednog naroda i jedne nacije koji su ne samo veštački, već što je važno, arbitražno pripojeni Jugoslaviji. Njihova matica bila je Albanija, oni su bili deo te matice. U Jugoslaviji oni nisu činili narodnost za sebe, jedinstvo za sebe, kao što je bio slučaj sa nekim drugim narodima. Upravo zbog toga, i da je u takvim trenucima stanovništvo tih albanskih krajeva ustalo u borbu pod vodjstvom Komunističke partije koja je delovala u matičnoj domovini, nikakva ozbiljnija šteta ne bi bila naneta ni KPJ a niti borbenom jedinstvu ostalih naroda bivše Kraljevine Jugoslavije. Medjutim, kao što sam rekao, mi smo prihvatili da učinimo ustupak prema KPJ, sa ciljem da ne dozvolimo ni najmanji razlog Oživljavanju onda nepotrebnih i štetnih rasprava i diskusija. Mi smo taj ustupak učinili da drugima, bilo elementima sa nacionalističkim

sklonostima unutar KPJ (a takvih je bilo puno), ili elementima iz komunističkih partija susednih zemalja, nešto tako ne posluži kao "izgovor". Nije bilo vreme da se raščisti u čemu je bila specifičnost Kosova i drugih albanskih krajeva, nije bilo vreme za rasprave i slične diskusije. Ostavili smo to, svakako, za kasnije. Tada je bilo najvažnije mobilisati narode u opštu borbu protiv fašističke okupacije. Kasnije, kada se budu stvorili uslovi i mogućnosti, kada na vlast budu došle naše komunističke partije, sve će biti pravilno i konačno rešeno, po želji samih naroda.

Tako smo mislili i tako postupili. Uverenje mi govori da smo mi ocenili i postupili pravilno, kao zreli komunisti, sa širokim osećanjem delikatnosti problema, kao komunisti koji stvar svoje partije i zemlje gledaju u okviru opšte stvari, koji interes daljeg jačanja borbe u svojoj zemlji, i u najtežim trenucima, znaju da sagledaju u uskoj povezanosti sa velikim interesom napretka borbe za nacionalno i socijalno oslobodjenje i u drugim zemljama.

Naravno, kada smo se na kraju odlučili za ovakav stav, imali smo u vidu sve teškoće i brojne probleme koji će nam se isprečiti, naročito od strane reakcije. Medjutim, ne treba misliti ni da je i unutar same partije odmah sve i od svih shvaćeno i prihvaćeno. Bilo je drugova koji nisu lako shvatali zašto sada narod Kosova ne treba povesti u borbu pod našim rukovodstvom, bilo je i drugih, naročito nezadovoljnih elemenata opterećenih ranijim teretom grupaštva i megalomanije, koji su na nas vršili i pritiske i otvoreno tražili da promenimo stav.

U knjizi "Kada je partija rodjena" pisao sam o pretnjama Koče Taškoa u pismu koje je hteo da uputi Kominterni. U njemu je pokretao niz problema koji su bili u suprotnosti sa linijom

naše partije (1). Jedan od tih problema odnosio se i na naš stav prema Kosovu i ostalom albanskom stanovništvu u Jugoslaviji.

- Šta je ovo! - govorio je Kočo, - kako to da Kosovo bude zavisno od CK KPJ?! To je albanska zemlja, nastanjena Albancima i sada, kada Albanci imaju svoju Komunističku partiju, nema razloga da budu odvojeni - jedan deo pod rukovodstvom naše, a drugi pod rukovodstvom Jugoslovenske partije.

- Bitno je da se narod i s one strane digne u borbu, bitno je da su obe naše partije komunističke i da se bore za veliku i zajedničku stvar, - govorio sam mu ja. - A što se tiče toga da narod bude pod vodjstvom KPJ, to se odnosi samo ha period borbe i čini se upravo u interesu borbe.

- Ne razumem to i protestujem, - protivio se Taško. - U pismu ču i o ovome pisati Kominterni! - zapretio je na kraju.

- Slažem se, - rekoh mu. - Piši i o tome!

On je pisao Kominterni. Medjutim, kao što sam rekao, kasnije je odustao i povukao pismo. Šta više, na Prvoj zemaljskoj konferenciji samokritički se osvrnuo na gledišta koja je bio izložio u pismu.

Mi smo nastavili naš put u komunističkom uverenju da će uspešno okončanje rata naših naroda i postojanje naših komunističkih partija predstavljati najveću garanciju da odmah posle rata problem Kosova i ostalih albanskih krajeva "pripojenih" bivšoj Jugoslaviji, bude rešen konačno i jednom za uvek.

Sam CK KPJ je u više prilika izjavljivao da će po nacionalnom pitanju ostati dosledan lenjinističko-staljinističkoj teoriji o ovom problemu: pravu narodnosti za samoopredeljenje do otcepljenja.

Tako se govorilo i izjavljivalo o čitavim narodima bivše

---

1)Vidi: Enver Hodža: "Kada je Partija rodjena (Sećanja)", drugo izdanje, strana 367-369, Tirana, 1982.

Kraljevine, koji su činili jedinstvene države, i, kao takve, te izjave su imale još veću vrednost u pravilnom rešavanju pitanje onog dela Albanije koji je veštački i nepravedno bio pripojen Jugoslaviji. Ako se svakom narodu, kao celini, dozvoli da slobodno odlučuje o svojoj budućnosti, tim pre će to biti dozvoljeno delu jednog naroda, nasilno pripojenom tudjem telu. Kada govorim ovako, imam u vidu ne stvar desetak ili stotinak sela jedne nacionalne manjine, nego stvar toliko širokih krajeva koji čine polovinu celine domovine, stvar na pet stotina ili pet hiljada pripadnika jedne nacionalne manjine, nego stvar stanovništva koje po broju nije bilo manje od ostalog dela albanskog naroda.

Verovali smo da sve to tako shvataju i jugoslovenski komunisti, pa smo uzeli u obzir sve poteškoće i smetnje koje nam se mogu isprečiti. Neka se Kosovo pretvori od davnašnje jabuke razdora u područje afirmacije prijateljstva medju narodima, područje njihovog bratstva u borbi, područje dokaza da komunističke partije znaju mudro i pravilno rešavati sve probleme koje je istorija ostavila u nasledje. Mi smo uspešno položili naš ispit. Red je bio da jugoslovenski drugovi u praksi potvrde svoju privrženost i doslednost načelnim izjavama koje su davali.

U medjuvremenu, mi smo još više intenzivirali naš rad i pomoć u razvoju borbe na Kosovu i u ostalim albanskim krajevima. Poznato je da je još od 1940, a naročito od 1941.godine, iz naših grupa otišao manji broj komunista poreklom sa Kosova, da bi delovao i borio se upravo tamo. Oni su nam poslali dvojicu, a mi smo poslali četrdesetdva druga. Nismo ni najmanje pretendovali da oni održavaju veze sa nama. Posle pripajanja Kosova i ostalih krajeva matici domovini, albanske kolaboracionističke vlasti poslale su u te krajeve na stotine službenika,

učitelja i drugih, da tamo formiraju albansku administraciju, otvore škole na albanskom jeziku itd. Mi smo, koristeći ovaj lebalan put, uložili sve napore i uspeli da u sastav tih ljudi ubacimo mnogo simpatizera i rodoljuba, usmeravajući ih da čine sve napore sa ciljem da stanovništvu Kosova objasne pravi cilj i uvere ga da se digne u borbu za slobodu.

U toku 1942.godine, našu pomoć i napore da se podstakne budjenje i dizanje albanskog stanovništva ovih krajeva u borbu, još više smo pojačali. Sagledavajući velike poteškoće koje su se isprečile, mada je naša Partija bila mlada i sa relativno malim brojem članova, odlučili smo da ipak u te zone uputimo i odredjen broj drugova iz naše Partije koji su poreklom sa Kosova, iz Debra i drugih krajeva. Preko njih i preko propagandnih materijala mi smo pozivali stanovništvo tih krajeva da se oslobodi svake iluzije o tobožnjem oslobodjenju koje je doneo fašizam i da se mobiliše u borbu rame uz rame s ostalim jugoslovenskim narodima, pod rukovodstvom KPJ, u cilju zbacivanja jarma fašizma, kao našeg najvećeg neprijatelja.

Sa takvim pozivima i naporima pred narodom Kosova i drugih krajeva pojavljivala se i KPJ, koja je tražila i kojoj je stavljeno u zadatak da mobiliše-povede u borbu i narod tih krajeva.

Medjutim, istina je da nisu postignuti očekivani rezultati. Svakako, na to "oklevanje" uticali su fašistička igra sa takozvanim oslobodjenjem tih krajeva, domaća reakcija, zatim velika zaostalost koju su ovi krajevi nasledili iz prošlosti. Na sve to smo računali. No, ne treba odbaciti i druge okolnosti: na nedovoljno aktiviranje ovog stanovništva u borbi uticala je, i to veoma mnogo, i nepravilna, neadekvatna i nejasna linija koju je u odnosu na to stanovništvo sledila Komunistička partija Jugoslavije.

Ta partija je davala bezbroj izjava o stavu prema nacionalnom pitanju, ali ni u jednoj od njih se nije jasno i koncizno izjašnjavala o budućnosti Kosova i ostalih albanskih krajeva posle rata. Nije bilo moguće a da to ne dezorijentiše i potresa albansko stanovništvo tih krajeva, koje je preživljavalo najzverskija mučenja i istrebljivanja kako pre Prvog svetskog rata, tako i posle stvaranja Kraljevine Jugoslavije. Iz najrazličitijih izvora dobijali smo vesti da albanski živalj na svom tlu u Jugoslaviji nije imao poverenja u Komunističku partiju Jugoslavije, u njene reči i u način postupanja na Kosovu i drugde.

Mi smo smatrali da je bio pravilan postupak to što je na Kosovu i u Dukadjinskoj Ravnici (oblast koju su Srbi nazivali Metohijom) stvoren Oblasni komitet KPJ za te krajeve, koji je održavao neposredne veze sa CK KPJ. To je, posredno ili neposredno, uticalo na naše uverenje da rukovodstvo KPJ nije Kosovo smatralo čiflukom Srbije, nego ga je tretiralo kao ostale delove - Makedoniju, Srbiju, Sloveniju, i druge.

Medjutim, ako je podizanje Oblasnog komiteta na takav stepen predstavljalo pozitivan korak, njegov sastav i funkcionisanje nisu imali ničega albanskog, bez obzira što je ogromna većina stanovništva Kosova bila albanske narodnosti. U Komitetu ili u drugim organima koji su stvarani, dominirali su Srbi i Crnogorci u vremenu kada je srpsko i crnogorsko stanovništvo činilo neznatnu manjinu. Patriotska osećanja Albanaca, ljubav prema svojoj domovini, potom izražavanje želje za ujedinjenje sa maticom domovinom, ne samo da nisu uvažavani, nego je sve to dobijalo i pečat "velikoalbanskih težnji". Svakako, ovi i drugi činioci negativno su uticali kako na razvoj i jačanje partijske organizacije Kosova i Dukadjinske ravni, tako i na šire učešće

albanskog stanovništva u borbi. U isto vreme, četničke bande nastavljale su sa pokoljima po albanskim selima i gradovima u tim krajevima. Oklevanje i hladjenje tamošnjeg stanovništva, strah od nesigurne budućnosti, grozničava propaganda reakcije, slabosti i nedostaci u organizaciji i radu Oblasnog komiteta KPJ itd., uveravali su svakim danom rukovodeće kadrove KPJ da njihova uloga u tim krajevima nema nikakvu težinu.

Govorio sam o susretima i sukobima sa Vukrnanovićem-Tempom u proleće i leto 1943.godine. Pitanje stupanja stanovništva Kosova i drugih albanskih krajeva u borbu bilo je druga velika "preokupacija" Tempa. On je, kao i za sve ostalo, izručio na mene sve što je imao, govoreći teškim izrazima o "Albancima koji postaju rezerva neprijatelja". Ali, ni ja ga nisam poštedeo.

- Uverite narod Kosova, - rekoh mu, - da će naša borba voditi ka rešavanju njegovog problema kako on to hoće, dajte mu garancije i sigurnosti u to, pokažite konkretnim primerima u praktičnoj delatnosti da ga vodite ka takvom rešenju i videćete da će Kosovci biti na čelu antifašističke borbe. Albanci nikada nisu imali običaj da se priklanjaju neprijateljima.

- Kako da ih ubedimo?! - pita on. - Svi misle samo na "Veliku Albaniju"!

To što oni misle na Albaniju, više je nego prirodno, - odgovorio sam, - i ne trudite se da ih odvratite od takvog mišljenja, jer nikada nećete uspeti. Nacionalno pitanje za njih je životno pitanje i upravo se za njega treba uhvatiti. Kada budu sigurni da se bore za pravilno rešenje nacionalnog pitanja, onda će se oni sigurno dići u borbu protiv sadašnjeg neprijatelja Albanije, Jugoslavije i čitavog čovečanstva, protiv fašizma. Drugo, - nastavio sam gledajući ga uporno, - mi komunisti posebno moramo biti veoma pažljivi u upotrebi izraza. Uopšte

mi se ne dopada to što i vi upotrebljavate kad treba i ne treba izraz "velika Albanija".

- Zašto?! - upitao je, - šta u tome ima loše?!

- Sva zla koja su tim izrazom obuhvatili oni koji su ga stvorili - reakcionari svih boja, Albanci, Srbi, fašisti, nacisti, ma ko to bio. Jedino se iz njihovih usta i za njihove interese čuo taj izraz, - odgovorio sam.

- Molim vas, vi me teško vredjate, - protestovao je on. - Ne razjmem vas!

- Onda mi je zaista žao, - odgovorio sam, - što vi kao "najstručniji" ovde medju nama za pitanja Balkana, kažete da ne shvatate u čemu je greška. Parole i koncepcije o "velikoj Albaniji" ili o "maloj Albaniji", druže Tempo, bez obzira u koje vreme i ko ih je lansirao, predstavljale su antialbanske parole i bile u suprotnosti sa objektivnom istorijskom istinom. Nije moglo niti se može govoriti o "velikoj" ili "maloj" Albaniji. Postojala je i postoji samo jedna Albanija koja, nezavisno od manipulacija reakcije svih vremena, dakle, nezavisno od toga da li je ona isečena, iskomadana, pogodjena, ipak ostaje jedna, kao nacija, i kad zemlja nastanjena ljudima iste krvi, istog jezika, iste kulture, iste istorije, iste psihičke i nacionalne oformljenosti u celini, Albancima.

- Slažem se, slažem! - rekao je besno. - Medjutim, i od vas lično, u vašim materijalima ili razgovorima, čuo sam taj izraz.

- Onda vas moram upozoriti da treba da nas čitate i slušate bolje. Mi nikada nismo postavljali niti postavljamo pitanje "velike" ili "male" Albanije. Za nas je ta stvar nediskutabilna. Naprotiv, u našim razgovorima i materijalima mi žigošemo i razobličavamo reakcionare svih boja koji sa tim antiistorij-

skim i antialbanskim "tvorevinama" nastoje da navuku na sebe maske "patriotizma" i da se pred narodom pojave kao vatreni pobornici za "nacionalno pitanje". Parolom "velika Albanija" oni žele da izoluju naš narod od partije i da sabotiraju Narodnooslobodilačku borbu ovde, na Kosovu i u drugim albanskim krajevima. Jednom rečju, druže Tempo, - završio sam ja, - samo u tim slučajevima i u tom smislu primenjujemo izraz "velika Albanija", ali nikada nećemo dozvoliti da se pomisli da smo, s obzirom da kritikujemo nosioce pseudoparole "velika Albanija", za nekakvu "malu Albaniju". Rekoh, mi nismo ni za "veliku", niti za "malu" nego samo za Albaniju koja kao zemlja i nacija predstavlja jednu i samo jednu celinu.

- Razumem vas, razume, - reče on, - ali Balkan je veoma složen, veoma zapleten. Ne verujem da ima tog heroja koji će kao nožem preseći granice zemalja ovog područja na način kojim će da zadovolji sve i da zatvori usta svih.

- Tačno je, - rekoh. - Medjutim, u slučaju Albanije nije reč o nekakvoj padini nekog brega, niti o kraju nekog potoka, a ni o jednom ili o pet sela sa diskutabilnom pripadnošću. Reč je o čitavim ravnicama i planinama, gradovima i oblastima, koje su samovoljno otkinute od sopstvene matice i pripojene tudjem stablu. U ovom slučaju se postavlja problem upotrebe noža ili hirurškog skalpela a da se pogrešno ne iseče neki tudji nerv. Reč je o širokim i nediskutabilnim albanskim krajevima.

- Ne pretendujem da dobro poznajem te probleme, - reče "balkanac". - Znam samo da je nacionalno pitanje na Balkanu veoma složeno i, u toj složenosti, mo moramo da delujemo. Ja sam preokupiran aktuelnom borbom. Zaokuplja me problem dizanja Kosova u borbu.

- I za nas je to jedna od najozbiljnijih preokupacija, - rekao sam mu. - Ali, budite uvereni da ako Kosovcima bude dobro objašnjeno da će u svojoj budućnosti odlučiti onako kako oni budu hteli, svo Kosovo će se diči u borbu. Vi ste sami tražili da organizujete i vodite tamošnji narod. A da je on bio povezan sa nama, ovih problema nebi bilo.

Tempo se jedva uzdržavao dok sam tako govorio. Medjutim, jedna stvar je na mene ostavila poseban utisak: u vezi s ovim problemom nije mi se jako suprotstavljao. Izgleda da je u njemu bilo kolebanja. U principu, meni je javno davao za pravo i stvarno sam se začudio kada je, posle izvesnog vremena, priznao da je jedini put da narod Kosova bude uključen u borbu, bio stavljanje snaga Kosova pod komandu Vrhovnog štaba albanske Narodnooslobodilačke vojske.

Desilo se to u tom dužem razgovoru, kada nam je izneo platformu njegove ideje koja mu se "vrzmala po glavi" u vezi sa "balkanskim štabom". Kao što sam rekao, na tom sastanku je svako od nas izražavao sopstvena mišljenja. Kada je došla reč na Kosovo i ja izneo svoje mišljenje, Tempo mi je rekao:

- U pravu ste. Partizanske snage Kosova i Metohije treba da budu pod vašom vrhovnom komandom. Samo tako će one stupiti u borbu.

- Nikada u to nismo sumnjali, -rekao sam.

Malo je poćutao, zatim dodao:

- Ipak, to je samo ideja, predlog koji se može rešiti samo u okviru "balkanskog štaba". No, bez mišljenja druga Tita, ne mogu da preduzmem nikakvu konkretnu meru po tom pitanju.

Sa ova dva poslednja "uslova" kod mene je još jače porasla sumnja u to da ovaj Jugosloven krije mračne ciljeve iza svega što je govorio. "Lično" je prihvatao da partizanske snage na

Kosovu budu stavljene pod rukovodstvo našeg štaba (što ranije niko nije ni pominjao), ali... u uslovima postojanja "balkanskog štaba"! Ukratko, to je značilo: neka se Kosovo digne pod komandom vašeg štaba, ali vaš štab neka bude pod komandom nekog drugog, velikog - "balkanskog štaba", koji je nesumnjivo trebalo da bude predvodjen od novog "stratega" narodnooslobodilačkih borbi, Josipa Broza Tita.(!)

Odmah sam pomislio da i ovaj "štab" slučajno ne smera da podčini svojoj komandi, odnosno da stavi u vojnu i političku zavisnost sve naše zemlje, ceo Balkan.

To da sam bio u pravu u mojim sumnjama potvrdjeno je nekoliko meseci kasnije: ideja o "balkanskom štabu" se začas istopila kao so i po pitanju Kosova "lastavica skrenu let".

- Partizanske snage Kosova i ostalih albanskih krajeva u Jugoslaviji nikako ne smeju biti stavljene pod komandu štaba Albanije! - poručili su nam Titovi ljudi.

Medjutim, nije bilo ni potrebe niti mesta za iluzije i debate. Sa tim rešenjem mi smo se bili složili još na početku i, ukoliko se u odredjenom vremenu pojavilo neko novo mišljenje, to je bilo u prilog razvoju borbe u tim krajevima. Sam Tempo, koji nam se u jednom trenutku pokušao prikazati da je pravilno shvatio put oživljavanja pokreta na Kosovu i u drugim albanskim krajevima, ubrzo se pojavio na sceni sa otvorenim likom velikosrpskog i ahtialbanskog nacionaliste. Ozlojedjen dvema dubokim sumnjama koje smo izrazili u odnosu na Titovu ideju o "balkanskom štabu" i, još više, zbog opšte debate u vezi sa "oportunizmom", on je još intenzivnije napadao i optuživao našu partiju i naše kadrove. Ali sada već "iz daleka", s one strane granica, gde se stalno vrzmao kao Titov "ambasador" po Balkanu i kao pas čuvar nekadašnjih granica bivše Kraljevine Jugoslavije.

Sredinom septembra uručili su mi jedno njegovo pismo puno žuči i otrova o našoj komandi i našim partizanskim snagama koje su delovale na području Debra. Optuživao ih je kao "Velikoalbance" i "šoviniste". Šta više, naredjivao nam je da preduzmemo hitne i najoštrije mere. U protivnom, pretio nam je, "stvar može dovesti do oružanog sukoba"!

A koje su to velike krivice počinili naši drugovi i partizani koji su pobudili toliki bes kod "ambasadora" Tempa?

Septembra 1943.godine jedinice naše Narodnooslobodilačke vojske, koje su dejstvovale u Debarskom kraju pod komandom Hadži Lešija, munjevitim i snažnim napadom oslobodile su grad Debar i, uz sadejstvo makedonskih partizanskih delova, junački se borile za oslobodjenje Kičeva, Tetova, Gostivara, Radostuše od Italijana i za zaštitu ovih oslobodjenih teritorija od nemačkih nacista, bugarskih fašista i njihovih saradnika!

Na svim tim teritorijama naša partija i štab Narodnooslobodilačke vojske za debarski okrug još od ranije su uživali veliki ugled i poverenje lokalnog stanovništva. Oslobodjenjem gradova i sela tih područja, ugled naših snaga je u još većoj meri porastao. To se nije dešavalo sa Komunističkom partijom Jugoslavije i jugoslovenskim štabom i u toj situaciji smo mi našli za shodno da naši drugovi dejstvuju ne gubeći vremena. Na osnovu naših uputstava oni su delovali na uspostavljanju demokratske antifašističke vlasti u Debru, odmah preduzeli organizovanje narodnooslobodilačkog odbora, pomogli u formiranju komande mesta, u oživljavanju partijske organizacije, itd. U odbor i u komandu, pored Albanaca, ušli su i predstavnici makedonske manjine.

Postupili smo tako, jer smo to smatrali bratskom, internacionalističkom saradnjom dve bratske partije i dva bratska naroda. Da nismo poslali takvu poruku, odnosno da su naši drugovi po-

stupali onako kako je Tempo tražio, onda bi postignute pobede u Debarskom okrugu poslužile reakciji i, šta više, sa narodom bismo i mi i KPJ imali velike probleme. Kao što sam rekao, KPJ u Debru nije imala nikakav uticaj i ugled i ne bi uspela da učini ma šta bez pomoći i borbe naših snaga.

Upravo to nije godilo Vukmanoviću-Tempu, koga je mučio strah od otcepljenja Debra od Jugoslavije.

Njegovo pismo je u celosti mirisalo na razulareni šovinizam i megalomaniju. Pošto je sav bez iskaljivao na našim drugovima i partizanima, prepotentnim i grubim tonom nas je obaveštavao da je izdao naredjenje: svi komunisti i partizani sa albanskih područja, nekada pripojenih Jugoslaviji moraju se staviti na raspoloženje štabu Makedonije; Hadži Leši i njegove snage moraju da napuste Debar. Mogu se ponovo vratiti jedino kada i ako to bude hteo Tempo; novostvoreni Narodnooslobodilački odbor u Debru, formiran od naših drugova, da prekine veze sa nama i da se stavi na raspolaganje Vukmanoviću, itd. itd. I, kao da je sve to bilo malo, na kraju optužuje nas, rukovodstvo KPA, da "ne sprovodimo naše zadatke", "naredjuje" nam da preduzmemo mere protiv Hadži Lešija. Njegovo gospodstvo dozvoljava sebi čak i smelost da pismo završi sledećom formulom "lepog ponašanja" ala Tempo: "vi ste dužni da ovo sprovedete što pre".

Brutalnu prirodu i grub karakter Tempa sam već dobro poznavao i nije me začudio ton kojim nam se obraćao. Medjutim, što se tiče problema koje je pokretao i naredjenja koja je izdavao, ozbiljno sam posumnjao da je teško moguće da su oni proizvod samo njegove glave ili njegovog karaktera. Ipak, nisam imao neki argument da u mom mišljenju idem dalje. Ujedno, nisam smatrao ni najmanje umesnim da mu odgovorim istim tonom. Nije to bilo vreme za produbljivanje zategnutosti medju nama komunistima, to je

bilo vreme daljeg jačanja borbe protiv agresora. Zato sam odmah napisao drugu Hadži Lešiju nismo u kojem mu poručujem da se u najvećoj meri pobrine i ne dozvoli ni najmanju grešku u odnosima sa jugcslcvenskim drugovima i sa pitanjem makedonske manjine u Debru (1).

Izmedju ostalog, poručio sam:

- Razvijte široku delatnost na jačanju bratstva u borbi Albanaca i Makedonaca, jer je to u interesu, naših bratskih partija i naroda. Medjutim, - nastavio sam, - ne smatramo ni najmanje ispravnim, u konkretnim uslovima, Tempovo naredjenje o udaljavanju jedinica NOV iz Debra samo zbog toga što se ovaj grad nalazi unutar granica stare Jugoslovenske države. Ako postupimo kao što piše Tempo i ako napustimo Debar, ne samo da Makedonci neće biti u stanju da ovladaju situacijom, nego će reakcija zadati težak udarac njima i nama zajedno. Šta više, nemilosrdno će se boriti protiv nas. Zbog toga, - poručivao sam, mi moramo da uspostavimo našu narodnooslobodilačku vlast, da Makedoncima obezbedimo prava kao manjini, da nastojimo da i njihovi predstavnici učestvuju u Narodnooslobodilačkom odboru, da bi teko ubedili narod i stekli njegovo poverenje. Jedino kada ojačamo naše pozicije, kada budu ojačale i pozicije jugoslovenskih drugova na Kosovu, u Makedoniji i drugde, naše snage će moći da se povuku, uverene da postignute pobede neće moči da iskoristi reakcija. Što se tiče budućnosti tih teritorija, - dodao sam u pismu, - to će se rešiti po utvrdjenom principu, odnosno posle oslobodjenja naših zemalja.

Tih dana uputio sam pismo u drugu Tempu (2). Obuzdavajući moju prirodnu ozlojedjenost, mirno, staloženo i u duhu dubokog ra-

---

1) Vidi: Enver Hodža: Vepra, tom I, str. 389.

2) Vidi: Enver Hodža, Vepra, tom I, str. 608.

zumevanja protumačio sam naše pravilno gledište.

Taj ispravan stav CK KPA ozlojedio je Tempa u još većoj meri. Opterećen svim starim teretom slovenskog šovihizma, on se ponovo obratio Centralnom komitetu KPA. Iz njegovog novog pisma od početka do kraja nezadrživo izbija šovinizam. Od početka govori da "glavni neprijatelj" u Makedoniji i na Kosovu nije nemački okupator (?) nego "velikoalbanska reakcija" (!) i, po njemu, "osnovni" zadatak jeste "razbijanje" te reakcije (1). Ostvarenje tog zadatka, po Tempu, sprečavale su naše partizanske snage koje su oslobodile te krajeve (!). Išao je čak dotle, da je izjavljivao da se držanje naših partizanskih snaga u suštini poklapalo sa držanjem reakcije! Pošto je još jednom insistirao na sprovodjenju njegovog naredjenja o udaljavanju svih albanskih partizana iz Debra i na rasformiranju mesnog narodnooslobodilačkog odbora, stvorenog uz pomoć KPA, poručivao je:

- Bolje da imamo naš, jugoslovenski odbor koji će sprovoditi jugoslovensku liniju, bez obzira da li ima on ugleda ili ne, nego li da imamo odbor koji ima ugleda, ali nije na jugoslovenskoj liniji!

Dok sam glasno čitao ovo pismo nekim drugovima iz našeg rukovodstva, posmatrao sam Miladina Popovića koji je bio medju nama. Jedva se držao na nogama.

- Da je Tempo megaloman i grub, to sam odavno znao, - reče jednog trenutka ozlojedjeni Miladin. - Medjutim, da je toliki velikosloven, to nisam ni pretpostavljao.

- I mi smo veoma začudjeni i uznemireni, - rekoh Miladinu. - Nije on sitan kadar, nego član najvišeg partijskog rukovodstva Jugoslavije i prikazuje se organizatorom svega na svim ovim pod-

---

1) Original ovog pisma S.V. Tempa, upućenog Centralnom komitetu KPA, 23.09.1943.godine, nalazi se u CPA

ručjima, kako na Kosovu, tako i u Makedoniji, zavlačeći nos i u Albaniju, Grčku i Bugarsku.

- On je ljaga rukovodstva Komunističke partije Jugoslavije, a ne njen kadar, - besno reče Miladin. - Svojim postupcima i izjavama on krnji ugled Partije.

Još više nas je uznemirio kraj Tempovog pisma. Optuživao nas je, rukovodstvo Komunističke partije Albanije, da smo pali na "velikoalbanski šovinizam", da smo "saboteri" zajedničke stvari i Tempovih "predloga"(1).

- "U... materinu" sa svim tvojim predlozima! - ponovo je uzviknuo Miladin. - To nisu predlozi nego sramne optužbe. Pisaću Titu o ovoj bitangi koja kvari sav naš posao na svakom koraku vrzmanja Balkanom.

Tempovo pismo - optužnicu svom ozbiljnošću smo analizirali na sastanku s nekim od drugova iz našeg rukovodstva. Tim povodom informisao sam ih o svim njegovim nedozvoljivim stavovima i objasnio im suštinu istine. (O osnovnim problemima koje sam postavio na tom sastanku, pismom sam obavestio i ostale drugove iz našeg rukovodstva, koji su se već nalazili u okruzima).

- Njegovo poslednje pismo, - rekao sam izmedju ostalog okupljenim drugovima, - za nas je posebno uvredljivo. Tempo ne piše kao komunista, kada nas optužuje da smo "saboteri" i "šovinisti". Svaka njegova reč smrdi na velikoslovenstvo. Mi smo nastojali da njega saslušamo hladnokrvno i da ne zaoštravamo stvari. Medjutim, on je i u susretima sa nama, a i sada preko pisama koje nam šalje i preko grubih napada na naše drugove u okrugu

---

1) Vi o svemu ćutite. I vi se tako ponašate kao saboteri naše zajedničke stvari, - pisao je Tempo u tom delu pisma od 23. septembra 1943.godine, pa je nastavljao: - u prvom pismu izneo sam vam te mere, ali vi u odgovoru pišete Hadži Lešiju da propoveda bratstvo makedonskog i albanskog naroda. Zar samo to nalazite potrebnim da kažete Hadži Lešiju...? Ne sabotirajte moje predloge kao što ste činili u ova tri meseca"! CPA.

Debra, već prevršio svaku meru. Mi ćemo njemu dati odgovor koji zaslužuje i, ako sebe smatra komunistom, neka pravilno reaguje i neka se urazumi. To je za njegovo dobro, a posebno za dobro naših partija i borbe naših naroda.

- Da li je o postupcima Tempa upoznato jugoslovensko rukovodstvo? - upitao je jedan od drugova. - Optužbe su veoma teške i o tako delikatnim problemima teško da on govori na svoju glavu.

- Kada bi poznavao Tempovu glavu, verovao bi da sam to čini, - odgoviro je Miladin.

- Ne, rekao sam drugovima, - nemamo nikakav kontakt sa jugoslovenskim partijskim rukovodstvom, pa ćemo suditi samo o onome što znamo. Polazeći od toga, mislim da nemamo razloga da mešamo Tempa sa bratskom Komunističkom partijom Jugoslavije i njenim rukovodstvom. Ali, to ne znači da ćemo ćutati i podnositi njegove napade i klevete. Za svaki slučaj, - rekao sam im, - mi ćemo sačuvati sva Tempova pisma i sva ona pisma koja njemu šaljemo. Ako nam se ukaže mogućnost, saopštićemo ih i Titu. Neka on raščisti sa Tempovim prljavštinama...

Nije potrebno da se duže zadržim na gorkom istorijatu razmirica i napada izmedju nas i Vukmanovića-Tempa u tom periodu, jer je sve to suviše duga priča. Na sreću, ta zbivanja su se uglavnom odvijala u pismima koja se čuvaju u našem partijskom arhivu, a jedan deo je i objavljen. (Možda je i Tempo, kao okoreli konzervator velikoslovenstva, sačuvao ta pisma da bi buduća pokoljenja uverio koliko je on radio na projektovanju i stvaranju carstva "južnih Slovena", carstva koje je, po njemu i po svim slavofilima, trebalo da počne od talasa Dunava i šibano vetrovima Alpa, Karpata, Pinda i naročito osvežavano talasima i blagim vetrovima Crnog, Egejskog, Jonskog i Jadranskog mora).

No, govorio sam o dokumentima i činjenicama kojima mi raspolažemo. Svi oni nepobitno dokazuju sa koliko je brižljivosti i zrelosti delovalo rukovodstvo naše Partije u tom periodu u pogledu odnosa sa Komunističkom partijom Jugoslavije i u vezi sa borbom bratskih naroda Jugoslavije.

Mi smo do kraja ostali dosledni principu da će stvar granica i status Kosova i ostalih albanskih krajeva bivše Kraljevine Jugoslavije, biti rešeni posle rata, ali smo uvek insistirali da se antifašistička narodnooslobodilačka borba i tamo mora rasplamsati u što većoj meri. Ako je KPJ tražila da sama preuzme na sebe taj zadatak, onda je njoj i pripadalo da to pitanje i reši onako kako dolikuje. Medjutim, to nije učinjeno i, nažalost, krivica je bacana na albansko stanovništvo koje, eto, ima "velikoalbanske aspiracije", "iluzije prema fašizmu", "tendenciju da postane rezerva fašista i reakcije" itd. S takvim ocenama se nikada nismo mogli složiti. Ne samo mi, nego ni svi ljudi na svetu koji su imali priliku da makar malo upoznaju Albance i njihovu istoriju, uvek su zapisivali da je jedna od naših najdragocenijih osobina upravo slobodarski duh, mržnja prema neprijateljima, nepomirljivost sa osvajačima bilo koje vrste. U tome nisu bili izuzetak ni Kosovari, niti žitelji ostalih albanskih krajeva u Makedoniji, Crnoj Gori i drugde.

Ako borba tamo još nije dovoljno rasplamsana, onda to znači da postoje veliki defekti u radu onih koji su preuzeli na sebe da narod organizuju i povedu u borbu. U leto i najesen 1943. godine to je za nas postalo više nego jasno i pred takvom jednom situacijom nismo mogli ostati ravnodušni. Zato smo odlučili da lično Miladin napiše pismo Titu i iznese mišljenje rukovodstva naše Partije, sa kojim se i sam Miladin u potpunosti slagao. Ujedno, pismima i neposrednim kontaktima koje smo pokušali

da uspostavimo sa ostalim drugovima iz KPJ, mi smo opet sugerisali naše mišljenje. Ono je u suštini sadržano u sledećem:

- Put koji ste dosad sledili u vezi sa Kosovom i ostalim albanskim krajevima ima greški. Kosovo, Metohija i drugi krajevi odmah treba da imaju svoje rukovodstvo, u borbi izraslo, u kojem, svakako, većinu treba da čine Albanci. Oni moraju da imaju Narodnooslobodilački antifašistički odbor, čiji se sastav ne sme nametnuti, nego treba da bude demokratski izabran. Treba da imaju svoje štabove i komande pod upravom Vrhovnog štaba Jugoslavije. U borbi treba stvoriti, organizovati i jačati pokrajinsku partijsku organizaciju, pod zavisnošću CK KPJ. Albanci u svojim jedinicama bore se na čelu sa albanskom zastavom. Treba podržati i propagirati njihova partiotska osećanja, ljubav prema domovini, uporedo sa osećanjem internacionalizma i bratskog prijateljstva sa ostalim jugoslovenskim narodima. Njima treba reći jasno i otvoreno da će, kao rezultat njihove borbe, posle oslobodjenja, kao i svi ostali, uživati puno i neotudjivo pravo na samoopredeljenje do otcepljenja. Činjenicama, neposrednim postupcima Komunistička partija Jugoslavije treba da uveri. Albance, kao i sve ostale narodnosti bivše Jugoslavije, da ona ima ne samo smelosti da javno objavi principe, nego i da te principe odbrani i sprovede.

Mi mislimo: ako albanskom narodu Kosova nisu jasni ovi pravci, on ne može biti organizovan i ne može da se bori kako valja protiv osvajača, jer dosad nije stvorio poverenje u Komunističku partiju Jugoslavije. Ukoliko jugoslovenski komunisti - internacionalisti ne budu sagledali u tom smislu nacionalno pitanje Kosova, albanski narod Kosova ni u budućnosti neće imati poverenja u njih. Ključ uspešnog razvoja borbe na Kosovu i Metohiji je, prema tome, da se njima otvoreno prizna pravo da sa-

mi odlučuju o svojoj budućnosti. To pravo treba da bude jasno objavljeno kao pravo koje obuhvata sve mogućnosti, počev od ujedinjenja sa majkom domovinom, Albanijom, pa, ukoliko to budu želeli, do samostalnog života. Nikakvo drugo rešenje albanski narod Kosova ne prihvata i smatra ga nepravdom. I mi mislimo da je to ustvari nepravedno. Naše je mišljenje da Kosovo i Metohija i deo Makedonije koji se graniči sa Albanijom a nastanjem je Albancima, treba da budu pripojeni Albaniji pošto Jugoslavija bude oslobodjena od fašističkih kandži. Samo takva perspektiva će Albance koji žive u Jugoslaviji navesti da se junački bore.

Kakav je bio odgovor jugoslovenskih drugova na ova pravilna i principijelna mišljenja koja smo im stavili na znanje?

Što se tiče Tempa, razume se da je on još više pobesneo. Medjutim, mi se nismo ni nadali niti očekivali nešto drugo. No, na naše veliko čudo, saznali smo da su oko ovog pitanja i ostali bili ekvivalentni Tempu.

U tom periodu stiglo nam je pismo člana Političkog biroa CK KJP Ivana Milutinovića (tada je on delovao u Crnoj Gori). On je tražio hitnu materijalnu i drugu pomoć za jugoslovenski pokret i partizanske snage u Crnoj Gori. Pisao je da su u zadnjoj nemačkoj ofanzivi imali teške gubitke i našu pomoć je smatrao veoma potrebnom i značajnom. Tim povodom, dodao je u pismu, bilo bi dobro da se sastane i razgovara sa nekim od rukovodećih drugova naše partije i našeg Vrhovnog štaba.

Odmah sam pozvao Ramadana Čitakua i Vasilja Šantua, obojica su u to vreme bili vrhunski partijski kadrovi, i zadužio ih da odu na sastanak koji je predlagao Milutinović.

- Prenesite drugu Milutinoviću, - rekao sam drugovima, - da je naše rukovodstvo odlučilo da udovolji svim zahtevima za materijalnu pomoć. Recite mu da smo drugovi i saborci za istu

stvar i da ćemo medjusobno podeliti dobro i zlo, kao što smo i dosad postupali. Potom, - ukazao sam drugovima, - saslušajte kakve će probleme postaviti i o njima izložite vaša mišljenja na osnovu stavova i linije naše Partije. Istovremeno, - poručio sam im, - treba da mu iznesete predloge naše Partije u vezi sa pitanjem borbe i njenih perspektiva na Kosovu i Metohiji i u drugim krajevima sa albanskim življem, bez obzira da li će Milutinović pokrenuti razgovor o tome ili ne, Vama su poznata naša mišljenja, - istakao sam, - prema tome, treba da ih iznesete što jasnije i verodostojnije. Recite mu da govorite u ime rukovodstva KPA sa drugom koji će sigurno naša mišljenja preneti rukovodstvu svoje partije.

Krenuli su i, posle petnaest-dvadeset dana vratili se. Malo je reći da su bili ozlojedjeni.

- Još jedan Tempo u Crnoj Gori! - reče mi Ramadan. - Novac nam je odmah zgrabio, a sve je drugo izopačio. Nije smatrao osnovanim nijedan od naših predloga i, sugestija. Optužio nas je za "velikoalbanstvo", za "šovinizam" za... jednom rečju, - reče Baca, - govorio je kao da mu je Tempo šaputao na uvo.

A pomoć su prmili! - uzdahnu ozlojedjeni Spiro Mojsiu, - u to je vreme bio komandant Vrhovnog štaba naše vojske. - Sa tim novcem koji smo od srca poslali, mogli smo da obezbedimo odeću i oružje za dve partizanske brigade. Drugovi su nam goli i bosi...

- Spiro, nismo to dali Ivanu, - rekoh da bih ga umirio. - Dali smo borbi, bratskim jugoslovenskim partizanima.

- Ne samo da nije prihvatio ništa od toga što smo mu izložili i ne samo da nam je uputio na stotine optužbi, - dodao je Vasil Šanto, - nego se nije uzdržao ni u odnosu na druga Miladina. "Nije trebalo da nam iznesete takva mišljenja, - re-

kao nam je. - Ne shvatam šta vam to Miladin kaže?! Ili se možda i on pretvorio u "Velikoalbanca?". Goreo je od besa i govorio: "Naredjujem da Miladin što pre dodje i sastane se samnom. Ne izvršava ništa kao komunista internacionalista!"

- Kako, kako? - skočio je Miladin. - Da idem kod Ivana da bi me on učio internacionalizmu?! Ne, ideala mi, otići ću pravo kod Tita i izneću mu sve te niskosti koje su na nas izručili Tempo i Milutinović. Neka zna šta mu priredjuju ovi nekakvi rukovodioci!

- Mi smo se usprotivili njegovoj naredbi u odnosu na druga Aliju (1), - dodao je Baca. - Rekli smo mu da je u sadašnjim okolnostima putovanje veoma opasno. "Ako -želite da pogine na putu od fašista koji ga na svakom koraku vrebaju, ili da umre od bolesti od koje boluje (Miladin je tada bolovao od tuberkuloze), onda ćemo mu preneti naredjenje", - rekosmo Milutinoviću. Milutinović se posle tih reči povukao.

Prvi put sam ozbiljno posumnjao i pomislio da smo se grdno prevarili u našem poverenju i u našoj komunističkoj iskrenosti kako u odnosu na puteve razvoja sadašnje borbe na Kosovu i u drugim albanskim krajevima ranije pripojenim Jugoslaviji, tako i u odnosu na način kako će konačno biti rešeno pitanje ovih albanskih krajeva posle rata. Imao sam razloga za to.

Ako smo aktialbanske stavove Tempa smatrali "ličnim" istupom čoveka opterećenog šovinizmom, kako da onda nazovemo identične stavove i izraze člana Politbiroa CK KPJ Ivana Milutinovića?! S punim komunističkim poverenjem mi smo se još na početku složili: za ljubav zajedničke borbe pitanje granica nećemo pokrenuti za vreme rata. Mi smo sprovodili datu reč. Ali, zašto su jugoslovenski drugovi delovali suprotno?! Zašto su se ljutili

---

1) Ali Gostivari je pseudonim Miladina Popovića u godinama boravka u Albaniji.

su jugoslovenski drugovi delovali suprotno?! Zašto su se ljutili i skakali kada smo mi tražili da radi razvoja dalje borbe, budu priznata, proglašena i otvoreno zaštićena legitimna prava Albanaca?!

- Oni ne predstavljaju ni partiju niti njeno rukovodstvo! - govorio mi je Miladin da bi me smirio. - U centru, videćete, drugačije misle.

Nadali smo se i svim srcem želeli da zaista bude tako. Tito je valjda primio naša pisma, ali odgovor još nije stizao.

- Imaju mnogo posla! - pravdao ih je Koči Dzodze. - Digli su celu Jugoslaviju na noge i moraju delovati.

Medjutim, od kraja oktobra do sredine decembra 1943.godine, neočekivano je usledila prava poplava pisama na adresu CK KPA, moju i adresu Miladina Popovića. Potpisivana su ili od strane CK KPJ ili od Tita lično. U suštini, sva pisma su potezala ili isticala samo pitanje Kosova i drugih albanskih krajeva bivše Jugoslavije. U trenucima je izgledalo kao da je CK KPJ odnose sa nama uspostavio samo radi ovog problema.

Titova pisma su posebno najdalje zadirala. Isti stav kao i stavovi Tempa i Milutinovića. Ali, kao Vrhovni komandant, Tito je dao sebi pravo da u odnosu na nas primenjuje i izriče izraze i optužbe teže od njegovih sada već dobro poznatih poklisara. Medjutim, Tito se u svom pismu predstavljao lukavijim. Pošto nas je "ohrabrivao" izrazom da u principu nema ništa protiv da "Albanci Kosova imaju pravo da se opredele kako žele i gde žele", odmah potom nas je optuživao da kao rukovodstvo KPA navodno imamo "stav kakav ima i albanska reakcionarna buržoazija" (?!). Tu optužbu je "argumentovao" navodom da smo se mi navodno izjasnili da Kosovo i Metohija, Debar i drugi krajevi "već od sada treba da se pripoje Albaniji". "Postavljati danas pitanje

ujedinjenja, - pisalo je dalje u pismu, - znači navoditi vodu na mlin reakcionara i okupatora" (1). To je bilo iskrivljavanje istine sa potpuno odredjenim ciljevima. Ni Miladin u pismu upućenom Titu, niti ja nijednom prilikom nismo postavili problem ujedinjenja "danas", "sada". Ne, mi smo tražili da CK KPJ "od danas" i "odmah" javno oglasi legitimno pravo naroda Kosova i ostalih albanskih krajeva u Jugoslaviji na samoopredeljenje do otcepljenja "sutra", odnosno posle rata - kao rezultat borbe. To smo tražili i to je bilo osnovno za taj trenutak, a Tito je iskrivio tu istinu.

Celo njegovo pismo predstavljalo je svedodžbu antiistorijskih i antimarksističkih napora da problem bude izigran. Tito je bio veoma ozlojedjen time što smo mi, u pismima koje smo poslali, pitanje stava KPJ prema Kosovu i drugim krajevima uporedjivali sa stavom koji je ta partija imala prema Istri.

"Ne, upirao je preteći Tito prst, slučaj Istre je sasvim drugačiji od slučaja Kosova i Metohije." -

A kakva je bila istina?

Istra, poluostrvo na obalama Jadrana, do 1918.godine, bila je pod Austrijom, a 1919.godine pripala je Istaliji. S obzirom da su većinu stanovništva činili Slovenci, CK KPJ je još u toku rata postavio stvar njenog prisajedinjenja Jugoslaviji, koristeći argument da je Istra nasilno pripojena Italiji.

Zar isto pripajanje nije nasilno izvršeno od strane imperijalista i sa Kosovom i drugim albanskim krajevima 1913.godine?! Svakako! Onda, zašto je KPJ smatrala pravednim da zahteva ujedinjenje sa Jugoslavijom jedne zone nastanjene Slovenima, i to

---

1) Citat je uzet iz Titovog pisma Centralnom komitetu KPA od 6.decembra 1943.godine, koje se nalazi u Centralnom partijskom arhivu. Isti izraz je upotrebljen i u pismu koje je CK KPJ uputio na adresu CK KPA, 25.oktobra 1943.godine.

"od danas", a nije smatrala ispravnim i analogni slučaj Kosova i ostalih krajeva otcepljenih od Albanije?!

"Argumenti", koje je iznosio Tito bili su smešhi. Po njemu, trebalo je da se Istra pripoji Jugoslaviji jer je tamo postojao "razvijen revolucionarni pokret", što na Kosovu nije slučaj! Možda je u Istri zaista postojao takav razvijen pokret (da nazovem osnovanim tvrdjenje Tita, jer ništa konkretnog nisam znao o stanju tamo), ali se postavlja pitanje: zašto se sa Kosovom ne dogadja isto?! Ponavljam u nepokolebljivom uverenju: da je KPA Kosovu uputila sličan poziv koji je KPJ uputila življu Istre, Tito bi bio prisiljen da mnogo lomi glavu da bi izmislio neki drugi "argument". Rizično je bilo govoriti da se "Kosovo ne može pripojiti Albaniji, jer je na Kosovu revolucionarni pokret najrazvijeniji"! Šta više, da je i sama KPJ učinila najelementarniju i najneophodniju stvar prema Kosovu, odnosno da je ona otvoreno proglasila, a ne mi, njegovo pravo na samoopredeljenje do otcepljenja, stvari su mogle da teku sasvim drugačije.

Medjutim, Tito i partija kojom je rukovodio nisu to učinili ni na početku, niti na kraju. Zašto?! Svakako da je u tome ogromnu ulogu igralo velikoslovensko opterećenje koje je KPJ, na žalost, u potpunosti nasledilo, branilo i dalje razvijalo, potkrepljujući ga parolama "bratstva i jedinstva", "internacionalizma" itd. Medjutim, kasnije ćemo se uveriti da oni nisu postupili kao marksisti u odnosu na Kosovo i na ostale albanske krajeve iz drugih, nižih ciljeva. Snažan revolucionarni pokret na Kosovu i u drugim albanskim krajevima predstavljalo bi veliku smetnju mračnim planovima koje je tajno krojilo jugoslovensko rukovodstvo.

Tito i družina usmeno su se "žalili" da "Kosovo ne ustaje

u borbu", ali su tom činjenicom, prećutno, sasvim sigurno, bili srećni. Kasnije, kada bude došao tre-utak, Titovoj vojsci će biti lakše i u javnosti će opravdati proganjanje i istrebljivanje hiljada "kontrarevolucionara" i "nacionalističkih balističkih brigada", nego li proganjanje i uništenje hiljada boraca sa Kosova uključenih u antifašističke partizanske brigade koje bi, posle oslobodjenja, tražile prisajedinjenje matici zemlji - Albaniji. Tako se i desilo. Krajem 1944. i u toku 1945.godine nad stanovništvom Kosova i drugih albanskih krajeva Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije vršila je pokolj. Naravno, to je izazvalo masovni revolt seljaštva i kosovskih partizanskih jedinica. Hiljade Albanaca se nije povinulo novoj šovinističkoj vladavini i teroru. Tu situaciju iskoristili su i barjaktari, balistički elementi, bašibozuci, agenti fašizma, koji su iz ličnih interesa nastojali da saradjuju i zavedu mase. Titoisti, hvatajući se licemerno za ovaj reakcionarni talog, nastoje da oljagaju i prikažu navodno balističkim pokretom čitav taj osnovani revolt masa. Bez sumnje, elementi reakcije su odobravali represalije i ubistva. Oni su predstaljali talog starog društva, rezervu reakcije, stupali su u dejstvo iz istinskih antirevolucionarnih, antialbanskih i antijugoslovenskih ciljeva. Medjutim, hiljade koje su, istoriji za ironiju, ustajale s pravom u prvom antititoističkom revoltu, nisu bile ni kontrarevolucionarne ni balističke, Te hiljade su bili Kosovari, Debrani, Ulcinjani i drugi u kojima su pogrešna politička linija, koju je u godinama rata sledila KPJ, i novi titoistički teror, razvili iluzije i naveli da s pravom ponovo potraže rešavanje njihovog nacionalnog pitanja. Šta više, pod maskom borbe, za uništenje "kontrarevolucionarnih snaga", specijalni odredi NOV Jugoslavije okrenuli su bezobzirnu vatru, na sve rodoljube i druge poštene Albance tih

krajeva, na sve one koji su se drznuli da izraze normalno čudjenje "šta ćemo mi, Albanci, u Jugoslaviji"?!

No, vratimo se na Titovo pismo upućeno nam kasne jeseni 1943.godine.

"Drugi arument". Tita zašto pitanje Kosova ne može biti uporedjeno sa pitanjem Istre, bio je sledeći: "Nije dobro obelodaniti da izmedju nas i demokratske i antiimperijalističke Albanije postoji problem Kosova i Metohije!". Evo, kakva logika! Jednom rečju, ne smemo ni spomenuti to pitanje, moramo ga držati kao poverljivo, jer u tajnosti se izdaje i zavere lakše kuju, a da se ne priušti loša fama!

Retko sam kada ranije mogao da vidim Miladina Popovića u tako teškom duševnom stanju, kao u trenucima kada smo čitali i pročitavali pismo Vrhovnog vodje KPJ. Bio je bled i oborenog pogleda.

- Možda Tito i nije napisao ovo pismo, - reče on, - verovatno su mu drugi to sastavljali, možda...

Bilo je to vreme kada ni mi sami nismo hteli verovati da je takvo pismo napisao CK KPJ i čovek kao Tito. Bilo je vreme kada smo, iz poštovanja u udaljenosti koje smo gajili prema njima, bili spremni da ih opravdamo. Medjutim, crno je prosuto po belom i ispod toga su bili potpisi.

No, hvatajući se za izraze da će "Albanci imati pravo da se opredele tamo gde i kako žele" da problem ujedinjenja ne treba postaviti "sada", odnosno "danas" itd., kao da smo se smirili. Medjutim, u nastavku pisma, pošto nam je "preporučivao" da sprovedemo ono što smo mi isticali u prvi plan i sproveli još od 1941.godine, odnosno pošto je govorio da je sada "osnovno pitanje upravo stvar borbo protiv okupatora", Tito je lukavo ali sasvim jasno stavljao do znanja da je stvar albanskih kraje-

va i albanskog življa u Jugoslaviji od strane CK KPJ već bila rešena: "Danas u Albanskom narodu Kosova i Metohije, - pisao je on, - treba negovati bratsku ljubav prema herojskim jugoslovenskim narodima i zajedničkoj borbi protiv nemačkog okupatora. Nova Jugoslavija koja se stvara, biče zemlja slobodnih naroda i neće biti mesta nacionalnom ugnjetavanju ni albanske manjine" (1).

Jednom rečju, to je značilo: CK KPJ je utvrdio granice buduće Jugoslovenske države, utvrdio da će to biti granice koje su postojale. "Albanska manjina", odnosno Kosovo i Metohija, Debar i drugi albanski krajevi ostaće u okviru "nove Jugoslavije koja se stvara"!

A šta je ostajalo posle toga u vezi sa ranijim izjavama samog Tita o garantovanju prava naroda bivše Jugoslavije o samoopredeljenju do otcepljenja?! Šta je ostajalo od "zaklinjanja" i "garancija" da će ovaj problem biti postavljen posle rata?! Zar se iza izraza "ne valja danas", "ne valja sada" nije krila težnja da nas zavara i da se nikad ne ostvari ono za što se deklarisalo da će biti rešeno "sutra" odnosno posle rata?

Dugo smo raspravljali oko tih desetak pitanja koja su nametnuli pismo i poznati stavovi Tita i ostalih. Sve više smo bili uvereni da jugoslovensko rukovodstvo po tom pitanju ne postupa ni marksistički, niti drugarski.

Mi smo se prema njima uvek korektno ponašali, slušali smo ih i verovali u njihove principijelne izjave, bili smo zainteresovani za srdačne i bratske odnose sa njima, ali nikako nismo smeli dozvoliti da se, za ljubav prijateljstva, pogaze principi i da se, u okviru principa, pogaze legitimna prava naše partije i našeg naroda. Dakle, odlučili smo da i u ovom slučaju javno izrazimo naše mišljenje, bez neposrednog ataka na jugoslovensko ruko-

---

1) Iz pisma CK KPJ upućenog CK KPA 23.oktobra 1943.godine, CPA.

vodstvo i bez pružanja i najmanjeg povoda da nas ono optuži za "nacionalizam" za "Velikoalbance". Kao najbolji put ka tome smatrali smo da će biti poziv CK naše partije upućen narodu Kosova i Metohije. Mi smo i ranije otvoreno pozivali i slali poruke našoj braći na Kosovu i u drugim albanskim krajevima (jednu od takvih poruka smo čak i potpisali zajedno sa CK KPJ), pozivajući da se late oružja u opštoj borbi za slobodu. Medjutim, u tim proglasima mi smo se ograničavali samo na poziv u borbu i na bratstvo sa ostalim narodima, a izjavu o pravu na samoopredeljenje do otcepljenja nismo obelodanili u nadi i uverenju da to u prvom redu treba da učini CK KPJ. On je bio preuzeo na sebe da povede borbu u tim zonama, pa je njemu i pripadalo da proklamuje tu principijelnu izjavu. Medjutim, kada smo se uverili da CK KPJ neće objaviti takav proglas, odlučili smo da kažemo našu reč. Napisali smo poziv, umnožili u hiljade primeraka i rasturili uglavnom po Kosovu, u debarskom i u drugim albanskim krajevima bivše Jugoslavije.

- Vaša braća Albanci, - isticali smo pored ostalog u njemu, - oni što gradovima i šumama širom Albanije liju krv za slobodu našeg naroda... pozivaju vas da se latite oružja i pripojite ostalim narodima - Srbima, Crnogorcima i drugim, u borbi protiv okupatora i izdajnika, protiv svih onih koji pokušavaju, da vas razjedine i sukobe.

Do tada smo bili uvereni da će i jugoslovenski drugovi biti sasvim zadovoljni. Ali, ako smo bili dosledni u lenjinskim principima o nacionalnom pitanju, oni nisu imali razloga da ne budu zadovoljni sa onim što smo u nastavku govorili našoj albanskoj braći.

Jedini put spasa i ostvarenja vaših aspiracija, - zaključivali smo u pozivu, - jeste borba koju ćete voditi protiv okupa-

tora, zajedno sa ostalim narodima Jugoslavije - Narodnooslobodilačka borba koja će vam obezbediti pravo na samoopredeljenje do otcepljenja.

Ujedinite se! Gde je jedinstvo, tamo je i spas (1)!

Reč naše Komunističke partije i albanskih komunista na Kosovu i u drugim krajevima ohrabrila je tamošnje stanovništvo i pokretala da se masovno uključi u antifašističku borbu.

Iz tog vremena čuvamo mnoga pisma i sećanja, preko kojih obični ljudi iz naroda, komunisti i rodoljubi sa Kosova, iz Debra, Ulcinja, Struge, Tetova, Gostivara, Plava, Gusinja i drugih, u kojima izražavaju najvatreniju ljubav prema majci domovini i prema našoj partiji, u kojima pozdravljaju uspehe naše borbe protiv okupatora, otvoreno izražavaju opštu spremnost narodnih masa, albanskih rodoljuba tih krajeva, za borbu protiv fašizma. Medjutim, iz svih tih pisama (ponegde skrovito i u podtekstu, jer nisu hteli da nas dirnu u osećanja prijateljstva koje smo gajili prema KPJ), izbijala je duboka sumnja i strah za budućnost, koji je postojao u stanovništvu tih krajeva. Osećalo se u njima nepoverenje prema KPJ i njenom rukovodstvu. Naši drugovi, koje smo po partijskom zadatku slali za pomoć Kosovu i drugim krajevima nastanjenim Albancima, ili Albanci iz tih krajeva koji su dolazili k nama, otvoreno su izražavali nezadovoljstvo i sumnje prema KPJ.

- Bombarduju nas pitanjima, - rekao mi je Hadži Leši prilikom jednog susreta koji sam tada imao sa njim: "Zašto Komunistička partija Jugoslavije, kažu nam, neće da se izjašnjava o našem pitanju?". "Zašto se uopšte ne spominje stvar statusa Kosova i Metohije, Debra i drugih bar u slučajevima kada se izjašnjava o pravu na samoopredeljenje ostalih naroda bivše Kraljevine Jugo-

---

1) Iz poziva CK KPA upućenog narodu Kosova i Metohije, u jesen 1943.godine, CPA.

slavije?!". "Ko nam garantuje da će nam borba koju vodimo, i koju treba da pojačamo, rešiti našu svetu stvar?". - Mi pokušavamo da im odgovorimo, - nastavlja Hadži Leši, - ali, veruj mi druže Envere, postoje neke stvari na koje ne znamo da odgovorimo. Plašimo se da i nehotice ne nanesemo štetu jugoslovenskoj partiji.

- Našoj braći moramo reći istinu, - rekao sam Hadžiji. - U prvom redu moramo objasniti stav naše partije po tom problemu. Reći im da mislimo i da smo uvereni da i Komunistička partija Jugoslavije tako gleda na problem nacionalnog pitanja. Našoj braći moramo objasniti da je sada glavna stvar upravo borba protiv zajedničkog okupatora. On je naš glavni neprijatelj, dakle, neprijatelj Albanaca, Makedonaca, Srba i svih drugih...

Istovremeno, na traženje Oblasnog komiteta KPJ za Kosovo i Metohiju i makedonskog štaba, nastavili smo da šaljemo sve više partijskih drugova za rad u tim krajevima, na terenu, a naročito kadrove po četama, bataljonima i drugim vojnim jedinicama koje su se stvarale. Čete i bataljoni naše Narodnooslobodilačke vojske s vremena na vreme su ulazili duboko u područja Crne Gore, Kosova i Makedonije, izvodeći značajne i hrabre akcije samostalno i uz sadejstvo vojnih jedinica pod komandom jugoslovenskog štaba. To bratstvo stvarano oružjem, van svake sumnje, davalo je pozitivne efekte kod albanskog i nealbanskog stanovništva tih krajeva. Dobro se sećam trenutka kada sam se rastao od nezaboravnog druga Hajdar Dušija s jeseni 1943.godine. Hajdar Duši, sin jedne patriotske porodice sa Kosova, odrastao je u Komunističkom pokretu Albanije i odmah po formiranju Partije postao jedan od njenih najsposobnijih kadrova. Pošto je u Tirani i u Draču radio na organizovanju partije, leta 1942.godine, uputili smo ga u Berat kao delegata CK KPA za pomoć tamošnjem okrugu.

Fašisti su ga uhvatili, zatvorili i mučili. Medjutim, Hajdar Duši se herojski držao i nije pokleknuo pred zverstvima nad njim. Oslobodili smo ga iz zatvora smelom akcijom i, posle Prve zemaljske konferencije KPA, postavljen je za sekretara Dračkog okruga. Njegovo iskustvo, odlučnost i sposobnost bili su za nas veoma dragocene vrednosti. Ali, svesni pomoći koju smo morali dati stvari borbe na Kosovu, pozvali smo ga i obavestili:

- Od ovog trenutka nećeš više biti kadar Partije za koju si prolivao krv i žrtvovao sve. Otići ćeš na Kosovo, povezaćeš se sa Komunističkom partijom Jugoslavije.

- Živeo komunizam! - podigao je pesnicu nezaboravni Hajdar Duši, kome su tog trenutka pošle suze.

Bio je u pravu, odvajao se od svoje partije. Medjutim, očekivala ga je velika misija. Otišao je, radio, borio se i hrabro položio život, ostajući do poslednjeg trenutka veran stvari za koju je pošao: podizanju naroda Kosova u borbu za isterivanje okupatora, a ostvarenje svojih vekovnih težnji.

Na desetine drugova pre i posle Hajdara Dušija pošlo je na Kosovo i u druge krajeve. Borili su se i radili, doprinosili mobilizaciji i predvodjenju naroda u borbi. U tim godinama su časno izražavali stremljenja sopstvenog naroda, dali i svoje potpise na značajnim forumima u koje ih je narod delegirao da bi potvrdili legitimno pravo za budućnost. Medjutim, posle rata, stvari su potekle drugačije i titoistička izdaja je izvršila rušilačku rabotu i nad jednim delom tih drugova. Ne želim da ulazim u savest tih elemenata niti u dramatični proces njihovog preobražaja. Medjutim, u majskim danima 1981.godine, dok sam prelistavao u beležnici nabačene podatke iz ranijih godina, ne slučajno, prisetio sam se dogadjaja od pre 40 godina.

Bilo je to opasnog maja 1942.godine, u danima kada su fa-

šisti bili ubili našeg milog druga Ćemalja Stafu. Teror i zverstva okupatora u tim trenucima, naročito u Tirani, prosto su besneli. Vršena su danonoćna zatvaranja i pretresi. Upravo u trenucima kada su fašisti pomislili da su smrtno pogodili našu Komunističku partiju, mi smo, izmedju ostalog, izveli još jednu snažnu akciju u znak sećanja na druga Ćemalja Stafu, i to u tadašnjoj gimnaziji u Tirani. Organizovali smo komemorativni miting, kojem su prisustvovali svi učenici tog neugasivog žarišta borbe i revolucije. Na mitingu, prema uputstvima koje smo dali, digao se i govorio mladi komunista, bivši učenik ove škole, koji je već bio ilegalac.

- Fašisti žele da ugase našu vatrenu žedj za slobodom; fašisti hoće da ospore našem narodu pravo na opstanak, pravo na borbu za sopstvenu budućnost. Oni su nam ubili dragog druga Ćemalja, ubijaju i zatvaraju najbolje sinove i kćeri ove zemlje, ali će se u našim srcima rasplamsati još jača mržnja prema onima koji nas ugnjetavaju, ubijaju i muče, - govorio je ilegalac i nastavljao: - Ali, mi se ne damo zavarati i ne plašimo se nasilja i terora. Nema te snage koja će nas pokoriti, mi stupamo u borbu za pravednu stvar... - -

Taj omladinac bio je Veli Deva sa Kosova. Nisam ga neposredno poznavao. Medjutim, kao političkog sekretara Okruga Tirane o njegovoj akciji i organizaciji obavestili su me do detalja.

Upravo taj Veli Deva, koji je maja 1942.godine, u ime Komunističke partije Albanije pozivao omladinu i gimnazijalce Tirane da se ne pokore fašističkom nasilju, nego da se uključe u pravednu borbu za slobodu, 40 godina kasnije, maja 1981.godine, sada u ulozi prve ličnosti Pokrajinskog komiteta SK Kosova ulazi legalno u gimnazije i na Univerzitet u Prištini da bi nasi-

ljem i demagogijom ugušio prirodni gnev kosovskog naroda i omladine.

U nastavku ću govoriti o Bujanskoj konferenciji, održanoj krajem 1943.godine, na kojoj su se okupili legitimni predstavnici naroda Kosova, raspravljali i doneli pravilne i veoma značajne odluke kako za tadašnji trenutak, tako i za pravedno rešenje problema Kosova posle rata i kao rezultat rata. Jedan od organizatora te konferencije, i jedan od prvih koji su stavili potpise na njene legitimne i značajne odluke, bio je i Fadilj Hodža. Bio je on jedan od onih članova naših bivših komunističkih grupa, koji su se prvi vratili u rodni kraj, na Kosovo, borili se i doprinosili mobilizaciji i dizanju kosovskog naroda u borbu. Bio je jedan od onih koji je svojeručno potpisao ono što su tražili borba i sam narod Kosova.

U pismima koja nam je u godinama rata upućivao Oblasni komitet za Kosovo i Metohiju (Dukadjinska ravnica) čiji je jedan od glavnih rukovodilaca bio Fadilj Hodža, otvoreno se izražavalo nepoverenje koje se na Kosovu osećalo prema KPJ i jugoslovenskim partizanima zbog snažnog velikosrpskog pritiska, zbog toga što su i "skojevci ubijali nedužne Albance". "Neka dodje ko god hoće, - tako se, prema tom pismu, izražavala ogromna većina Kosovara, - ali neka nam se Jugoslavija skine s vrata". U nastavku je isticano: "Mi očekujemo da nam vi pomognete" (1). Na isto to nepoverenje, na ta osećanja i mišljenja naroda Kosova o KPJ usmeno mi je ukazao i sam Fadilj Hodža, kada je posle oslobodjenja zemlje došao u Tiranu i kada sam ga ja primio i dugo sa njim razgovarao u svojoj kancelariji, u Predsedništvu vlade. On mi se žalio na teško stanje koje je na Kosovu postojalo, na situaciju progona, represalija i terora nad Albancima, koja je

---

1) Iz pisma Oblasnog komiteta KPJ za Kosmet upućenog Centralnom komitetu KPA, 5.septembra 1343.godine, CPA.

vladala u Pokrajini i otvoreno mi rekao da "ne vidimo niti da postoji neka razlika u odnosu na prošlost, na vreme kada smo patili pod kraljevskom Jugoslavijom".

Upravo taj Fadilj Hodža je sada, u proleće 1981.godine, digao ruku i glasao u Predsedništvu SFR Jugoslavije, da tenkovi i bajoneti velikosrpske armije budu upućeni da ubijaju, gaze i slome kosovski narod i omladinu koja se digla da traži poštovanje svojih prava. I, da bi otvoreno pokazao svoju punu metamorfozu za minulih 40 godina, Fadilj Hodža, titoiziran od glave do pote, stiže čak dotle da se, u odbrani velikosrpskih poklisara, pojavljuje pred poginulim i pred albanskim demonstrantima 1981.godine, nazivajući ih "djubradima"!

A šta upravo traži ovaj narod i ova revoltirana omladina danas, 36 godina posle "oslobodjenja"? Traže da njihovo ustavno, ekonomsko i socijalno-kulturno pravo bude usmereno na pravilan put u okviru zakona jugoslovenske federacije, status republike unutar SFRJ, ostvarenje onih prava koja su postavljena na dnevnom redu i u Bujanu 1943.godine, ali koja je Tito ostavio samo na papiru, traže da se prestane sa terorom i nasiljem na ulicama, u školama, po domovima i zatvorima. Upravo zbog toga oni su "iredentisti", "nacionalisti", "kontrarevolucionari", upravo zbog toga su na njihove mirne demonstracije upućeni tenkovi i bajoneti, upravo zbog toga razni Fadilji i Deve iz 1942. i 1943.godine, gaze po sebi i svom narodu, gaze po časti omladine, po krvi ratnih godina i po krvi koja se prolivala i proliva ovog proleća na Kosovu.

Medjutim, nešto drugo sam hteo da istaknem. Skok u vremenu učinio sam zbog toga što se, dok. sam ovih dana kada je stanje na Kosovu toliko zaoštreno i kada sam morao da prelistam svoje zapise i sećanja na godine rata, samo se po sebi nameće

poredjenje izmedju tadašnjeg i današnjeg aktuelnog stanja. Ako situacija na Kosovu za svih ovih 40 godina nije smirena i nije izvedena na pravilan put, to se desilo zbog toga što je još u vreme rata problem Kosova od strane CK KPJ pogrešno postavljan i rešavan, sa nacionalističkih i šovinističkih pozicija, u suprotnosti sa željom i voljom naroda Kosova i drugih albanskih krajeva u Jugoslaviji.

Vratimo se na te godine. Jedno vreme tada mislili smo da stvar Kosova ulazi na put pravilnog rešavanja. To se odnosi na Prvu konferenciju Narodnooslobodilačkog odbora za Kosovo i Metohiju održanu u Bujanu od 31.decembra 1943.godine do 2.januara 1944.godine.

Konferencija je održana pod vodjstvom Oblasnog komiteta KPJ za Kosovo. Na njegov zahtev, u organizovanju konferencije veliku pomoć su dale partijska organizacija KPA za Tropoju i komanda i partijska organizacija skadarskog partizanskog bataljona "Perljat Redžepi", koji je delovau u Djakovačkoj malesiji.

Posle veoma živih diskusija koje su trajale 3 dana, konferencija je odlučila i uputila proglas narodu Oblasti da masovno stupi u borbu protiv nemačkog okupatora i izdajnika, rame uz rame s narodima Jugoslavije i s albanskim narodom, čvrsto se zbijajući oko Narodnooslobodilačkog odbora. U Rezoluciji Konferencije je, pored ostalog, proklamovano pravo naroda Kosova na samoopredeljenje do otcepljenja (1). Tu Rezoluciju su jed-

---

1) "Kosovo i Metohija - pisalo je pored ostalog u tom dokumentu, - je oblast nastanjena većinom od albanskog stanovništva koje i danas, kao i uvek, želi da se pripoji Albaniji. Zato osećamo kao zadatak da ukažemo na pravilan put koji albanski narod treba da sledi da bi ostvario svoje težnje. Jedini put da se albanski narod Kosova i. Metohije spoji s Albanijom jeste zajednička borba sa ostalim narodima Jugoslavije protiv krvavog nacističkog okupatora i njegovih slugu. To je jedini put da se stekne sloboda, u kojoj će svi narodi, prema tome i albanski narod, imati mogućnosti da odlučuju o svojoj sudbini s pravom na samoopredeljenje do otcepljenja". (Iz Rezolucije I konferencije Narodnooslobodilačkog odbora Kosova, objavljene u knjizi "Këshilli populluer i krahinës autonome të Kosovë-Metohis" (Narodni odbor Autonomne Oblasti Kosova i Metohije), str. 10, Priština, 1955.

noglasno usvojili delegati i potpisali svi članovi Odbora (1).

Vest o toj konferenciji i njenim značajnim odlukama brzo je došla i do nas. Razume se, to je za nas bila velika radost. Po prvi put smo videli da je učinjen pravilan i siguran korak koji je podsticao na rasplamsavanje borbe u tim krajevima i problem budućnosti tih krajeva uvodio na put marksističkog rešavanja.

Pomislili smo da je napokon CK SKJ pravilno sagledao problem Kosova i drugih albanskih krajeva i, s obzirom da nije smatrao oportunim da se sam pojavi sa deklaracijom o pravu na samoopredeljenje, prepustio je to samom narodu Kosova i njegovim zakonitim predstavnicima.

Posle toga je svakako isključivana ranija "bojazan" jugoslovenskog rukovodstva da reakcija i nacionalistički velikoslovenski elementi, unutar ili van KPJ, mogu optužiti to rukovodstvo da "razara" Jugoslaviju. Odluke koje su legitimni predstavnici Kosova i Metohije doneli i objavili (a ti predstavnici bili su ne samo Albanci, nego i predstavnici srpske i crnogorske manjine na tom području), predstavljale su veoma efektivno oružje u rukama KPJ. Ona je sada imala priliku da svim srcem pozdravi odluke Bujanske konferencije kao izraz volje naroda ovog kraja i da time konačno ispravi onu grešku koju je verovatno i dozvolila, bar 1941.godine. U februaru 1944., u Biltenu lista "Zeri i populit", objavili smo poseban članak o tom značajnom dogadjaju. U njemu smo izrazili naše najiskrenije čestitke Bujanskoj konferenciji, ponovo pozvali braću Kosovare da se dignu još hrabrije u borbu i, ne bez cilja, istakli smo i pozdravili glavne odluke

---

1) Odbor je imao 51 člana, od kojih su 43 bili Albanci, a ostali Srbi, Crnogorci i drugi. U predsedništvu Odbora, medju potpisnicima ove Rezolucije su Mehmet Hodža, Pavle Jovićević, Rifat Beriša, Dževdet Doda, Fadilj Hodža, Hajdar Duši, Zekerija Redža i drugi. (Isto tu, str.12).

Konferencije. U tom članku, izmedju ostalog, pošto se isticalo da je "narodnooslobodilački odbor za Kosovo i Metohiju preuzeo na sebe da narodu ukaže na pravilan put koji treba da sledi, da bi ostvario svoje težnje", ističe se da je borba protiv nacističkog okupatora i njegovih slugu bila i ostala jedini put sticanja slobode, u kojoj će svi narodi, prema tome i albanski narod Kosova i Metohije "... imati mogućnosti da sami odlučuju o svojoj sudbini s pravom na samoopredeljenje do otcepljenja" (podvučeno u originalu) (1).

A o stavu CK KPJ po ovom dogadjaju nismo čuli. Kasno smo saznali istinu koja je, kao i sve drugo, bila veoma gorka. Čim je CK KPJ saznao o odlukama Bujanske konferencije, zverski je reagovao i tražio da se nikako ne objavi proglas o pravu kosovskog naroda na samoopredeljenje do otcepljenja. Tvrdnja samih predstavnika naroda, okupljenih na konferenciji, o tome da "narod Kosova i Metohije... kao i uvek, i danas želi da se pripoji Albaniji", po naredjenju CK KPJ morala je da bude izbrisana iz Rezolucije i da nikako ne bude objavljena. Razlog je bio što je rukovodstvo KPJ s Titom na čelu, bez obzirana niz "načelnih" izjava o "pravilnom" rešavanju nacionalnog pitanja naroda i narodnosti bivše Jugoslavije, uvek radilo i nastojalo da sačuva, ne samo da ne okrnji, nego i da proširi Jugoslaviju. Kršenje i odbacivanje principa o nacionalnom pitanju od strane KPJ posebno je potvrdjeno na II zasedanju AVNOJ-a u Jajcu, krajem novembra 1943.godine.

Nije moj zadatak, niti je cilj ovih zapisa da analiziram i ocenjujem celokupne odluke tog zasedanja. Isto tako, nije moj zadatak da ocenim da li je na pravilnom ili kvirom putu njegova

---

1) Bilten "Zeri i populit-a", godina III, br.33, 7.februar 1944. CPA.

osnovna odluka o "izgradnji Jugoslavije na federativnom principu", što će, kako se isticalo, obezbediti "ravnopravnost Srba, Hrvata, Slovenaca, Crnogoraca" itd.

Tu odluku su ocenili i, ako hoće, neka dalje ocenjuju i procenjuju, onako kako njima bude izgledalo najpravilnije, sami Srbi, Hrvati, Makedonci, Slovenci. Ono što hoću da istaknem, jeste to da se ovom odlukom bar u pogledu uključivanja Kosova i Metohije i ostalih albanskih krajeva u "novu Federativnu Jugoslaviju", i ovom prilikom, postupilo isto tako samovoljno, kao što su to učinile i imperijalističke sile Versajskim i Londonskim paktom nekoliko decenija ranije. Prilikom donošenja odluke nije poštovana volja naroda Kosova, Debra i drugih krajeva. Uzeta je u obzir jedino volja CK KPJ. Nijedan predstavnik Kosova i drugih albanskih krajeva bivše Jugoslavije nije prisustvovao tom zasedanju. čak nisu bili obavešteni ni predstavnici Oblasnog komiteta KPJ za Kosovo i Metohiju.

O toj odluci zasedanja smo i mi bili obavešteni tek posle dugo vremena. To što je konferencija u Bujanu organizovana punih mesec dana posle zasedanja u Jajcu i što je donela odluke u suprotnosti sa "voljom" Jajca, ali u skladu sa voljom kosovskog naroda, pokazuje da Kosovari i rukovodioci ovog kraja uopšte nisu znali šta je odlučeno iza njihovih ledja od strane CK KPJ.

Vekovno nepoverenje jugoslovenskog rukovodstva prema Albancima u ovom slučaju je jedan od njegovih najflagrantnijih primera.

U Jajcu je svakako trebalo da budu predstavljena naša braća, Albanci Kosova i drugih krajeva. Trebalo je da bude uvaženo njihovo pravo da tamo slobodno kažu svoju reč. Neka se sami tamo izjasne šta misle o svojoj budućnosti: da li će se pripo-

jiti Albaniji, ili ostati pod "novom Jugoslavijom?!" A ako se budu izjasnili za ovo poslednje rešenje, isto tako je trebalo da se slobodno i bez tudje volje, koju bi neko nametnuo, izjasne kakvu će budućnost izgraditi u okviru Jugoslavije. Dakle, u konkretnom slučaju, da se izjasne da li žele da postanu zasebna republika, kao Srbija, Slovenija, Hrvatska, Crna Gore i druge, da ostanu kao autonomna jedinica, ili da budu u zavisnosti od neke druge jedinice, itd. Jednom rečju, to je trebalo, da bude osnovni akt koji je CK KPJ trebalo pre toga da garantuje širokim albanskim krajevima kako bi bili predstavljeni u Jajcu. Nas su rukovodioci KPJ godinama uveravali da će u svemu biti poštovana i uzeta u obzir volja ovog stanovništva. Medjutim, kako sam rekao, to nije učinjeno, pogaženo je obema nogama. Zato se ovaj akt ne može drugačije nazvati nego neverstvo.

Da bi bilo još gore, dok je u Jajcu o Kosovu bilo odlučeno sve još na kraju novembra 1943.godine, nama su i u toku 1944.godine (kako sam istakao, samo o pitanju Kosova), stizale poruke i pisma od Tita i njegovih ljudi, u kojima se krila istina, koja su vrvela od fraza da "pitanje ne treba postaviti danas", nego ga treba postaviti "sutra", da će Albanci Kosova "biti slobodni da se opredele kako žele i za gde žele" (kao da su oni čergari, bez kuće i kućišta, bez domovine, a ne autohtoni narod koji se radjao, rastao, ginuo ili umirao na svom tlu). Vreme je potvrdilo da smo se prevarili ne samo za period koji je prošao. Skrivajući od nas istinu, predstavljajući nam stvar kao nešto što će "sutra" biti, Jugoslovensko rukovodstvo se pripremalo za tajpe najgnusnije postupke. Bliski saradnici i zvanični biografi Tita pišu sada da je on, naročito 1944. i 1945.godine, bio veoma "preokupiran" pitanjem Kosova, da je imao "kolebanja" i "ustezanja", itd. Mi ne znamo kakva su to bi-

la "kolebanja" i "preokupacije" Tita, ali pretpostavljamo da Tito i njegovi drugovi u tom periodu (kao i kasnije), ni najmanje nisu bili preokupirani oko "posebnog" pitanja Kosova. O tome su već bili odlučili. Njihova preokupacija se odnosila na ostali deo Albanije, na ispitivanje puteva i sredstava da se sva Albanija priključi Jugoslaviji. I to ćemo kasnije saznati. To će čak predstavljati jedno od najdramatičnijih poglavlja našeg sukoba sa titoistima.

Tako je okončana 1943.godina, tako je zaključen i period do leta 1944.godine u našim odnosima s rukovodstvom KPJ.

Mogao bi neko da primeti da je ovde, za period od avgusta 1943. do leta 1944.godine, dotaknuta samo jedna strana, samo jedan aspekt odnosa sa KPJ - pitanje Kosova i ostalih albanskih krajeva anektiranih Jugoslaviji. Zašto se ne govori o drugim aspektima tih odnosa? Kakve saradnje, razmene mišljenja, kakvih slaganja ili sukoba je bilo u tom vremenu sa KPJ, recimo o problemima partije, borbe, Fronta, vlasti itd.?!

Tačno je da posle oštrog sukoba sa Vukmanovićem-Tempom, od avgusta 1943.godine u Tucaki, sve do avgusta 1944.godine, a to je puna godina dana, kod nas nije došao ni jedan predstavnik jugoslovenskog rukovodstva sa ciljem konsultovanja i razmene iskustava sa nama, ili za bilo šta drugo u tom smislu. Tačno je i to da u tom periodu od Jugoslovenskog rukovodstva nismo dobili nikakvo pismo ili drugi poseban materijal u kojem bi se govorilo o problemima partijskog života, vojske i Narodnooslobodilačke borbe, organizovanja i funkcionisanja nove vlasti koja se konsolidovala, antifašističkog narodnooslobodilačkog fronta itd. itd. Jednom rečju, u svemu tome partije su postupale po svome, onako kako su same smatrale i ocenjivale na osnovu principa na kojima su delovale i na osnovu stvarnosti

u sopstvenoj zemlji.

Naravno, kada kažem da u tom pogledu nema nečega što bi trebalo spomenuti, to ne znači nikako da je u tom periodu izmedju dve partije bila prekinuta svaka veza i svako informisanje. Ne. S vremena na vreme dobijali smo razne materijale koji su govorili o životu i organizovanju KPJ, o Narodnooslobodilačkoj vojsci Jugoslavije, organizovanju nove vlasti itd. Bilo je i slučajeva, kada smo mi, pored Radio-Moskve, hvatali i talase radiostanice "Slobodna Jugoslavija" i slušali razna saopštenja ili komentare o životu i delovanju KPJ i jugoslovenske partizanske vojske.

Isto tako, mi smo s vremena na vreme drugarski obaveštavali jugoslovensko rukovodstvo o stanju borbe i o njenim perspektivama kod nas, o pokušajima neprijatelja i reakcije, o postignutim pobedama. Miladin Popović je i lično, u svoje ime, s vremena na vreme, slao jugoslovenskom rukovodstvu informacije o razvoju borbe i o situaciji u našoj zemlji.

Da bi se dokazalo koliko je apsurdna pretenzija jugoslovenskog rukovodstva o takozvanoj pomoći koja nam je pružena u periodu do kraja 1943.godine, spomenuću još jednu činjenicu: pismo J.B. Tita upućeno Miladinu Popoviću, 9.oktobra 1943.godine za CK KPA. Ma Sa koje strane gledali, i to pismo, koje se nalazi u našem partijskom arhivu, ne može da ima našu drugačiju kvalifikaciju, osim ocene kakva je data prvom Titovom pismu od decembra 1942.godine, a koje sam ranije spomenuo.

Lično njegovim ustima, ili još tačnije njegovom rukom, Tito je i na kraju 1943.godine, kao i na kraju 1942.godine, potvrdio da nije imao nikakvu predstavu o stanju u našoj partiji i narodnooslobodilačkoj borbi. Pošto nas je pitao da li je istina da je "rukovodilac partizanske vojske u Albaniji jedan biv-

ši načelnik policije"!!! (to je saznao preko Radio-Londona!), Tito se upušta u "uputstva". Oktobra 1943.godine, on nam govori: ukoliko su pojačani redovi partizana u Albaniji, treba preći na formiranje većih formacija, brigada!

Ostalo nam je samo da se nasmejemo, jer smo odluku da predjemo na veće formacije bili doneli još u martu 1943.godine, na Prvoj zemaljskoj konferenciji. U junu smo već objavili uputstva za formiranje Prve udarne brigade, a do oktobra, kada nam je Tito davao "smernice" mi smo već bili formirali Prvu i Treću, i radili na formiranju novih partizanskih brigada.

Tito je postajao još smešniji "savetima" koje nam je upućivao u. odnosu na pitanje buduće vlasti u Albaniji. "Savetujem vam, - pisao je on, - da i u Albaniji počnete sa izgradnjom narodne vlasti... imajući kao osnovu narodnooslobodilačke odbore...". Pošto je opisao "specifične poteškoće" u vezi sa tim problemom u Jugoslaviji, on je nastavio* "Kod vas, u vašoj zemlji, možete odmah da stvorite narodnu vladu koja će, kako sam rekao, biti oslonjena na narodnooslobodilačke odbore... ako kod vas takva situacija nije sazrela, onda stvorite narodnooslobodilački odbor, koji bi vršio sve funkcije jedne vlade, sve dok ne dodje vreme za stvaranje takve vlade" (1).

Ko ne poznaje našu stvarnost tog vremena, ili ko želi da iskrivljava tu stvarnost, kao što su to činili i čine titoisti, može reći: "eto gde su jasne direktive koje vam je dao drug Tito! Zašto mu osporavati zasluge?" Sa istorijskom istinom pred nama mi imamo pravo da im odgovorimo, kao što smo im i odgovorili: Komunistička partija Albanije nikada nije primila niti dočekala da primi Titove "direktive" o kardinalnim problemima ili problemima ma koje vrste u vezi sa njenom delatnošću! Ako

---

1) "Posle žetve" (primedba prevodioca).

se ono što je on pisao o problemu vlasti može nazvati direktivom, onda nama nije ostalo drugo nego da to nazovemo "zakasnelim direktivama", ili kako narod kaže "kasno Janko na Kosovo stiže". Konkretno: Komunistička partija Albanije je još od proleća 1942.godine počela sa radom na uspostavljanju demokratske narodne vlasti stvaranjem prvih narodnooslobodilačkih odbora. - Krajem te godine širom zemlje su postojali odbori, a septembra 1943.godine, Druga narodnooslobodilačka konferencija u Labinotu proglasila je te odbore isključivom i jedinom vlašću naroda u Albaniji, što se tiče drugog Titovog "uputstva" da formiramo "narodnooslobodilački odbor" treba reći sledeće: U Albaniji, ne oktobra 194.3.godine, kada se na to Tito "setio", nego još od septembra 1942.godine, naša Partija je već bila stvorila Opšti narodnooslobodilački odbor! Predšedništvo Opšteg odbora, izabrano na konferenciji u Labinotu septembra 1943.godine, vršilo je niz funkcija demokratske vlade!

Jednom rečju, Tito nije znao uopšte šta se kod nas zbiva pa nas je "upućivao" u stvari koje smo mi već bili sproveli još ranije i to veoma dobro. Prema tome, nije naša krivica što nismo čekali Titove "direktive", da bismo potom delovali. Naprotiv, da smo ostali na pozicijama čekanja, da smo sedeli skrštenih ruku i čekali da vidimo kako nas "usmerava" Tito sa svojim ljudima, pitanje partije i budućnosti našeg naroda palo bi u vodu! To bi bila neoprostiva i teška greška.

Ma koliko zamarao mozak i ma koliko cedio sećanja, nećeš naći išta u prilog "bezgraničnoj pomoći" za koju i u tom periodu pretenduju da su nam pružili jugoslovenski "prijatelji".

No, možda oni aludiraju na našeg starog "prijatelja" Dušana Mugoša, koji je u najvećem delu tog perioda (do maja 1944.godina) boravio u Albaniji. Ako Tito i družina njihovu izmišljenu

"pomoć" u tom periodu zasnivaju na "doprinosu" Mugoše, onda moram da kažem par reči i o tom "doprinosu", naizgled malog i šenutog titoiste, ali zaduženog mračnim misijama i dalekosežnim ciljanjima.

Dušan Mugoša se, kao čovek "terenac", još od proleća 1943. godine, "prilepio" za okrug Valone. Složio se posebno sa Mehmetom Šehuom, a kasnije, kada smo tamo poslali kao delegata CK Partije i Liriju Gega, ovo troje su postali kao klan. Bili su poznati kao ljudi akcije i dela, kao odlučni borci, ali svo troje i kao nadmeni i arogantni, nezajažljivi u svom isticanju i u tome da im drugi budu poslušni, makar i po cenu terorističkih akata, zbog čega su često kritikovani i stalno opominjani usmeno i preko pisama. Medjutim, reč je o Mugoši. Koristeći se prijateljstvom sa Mehmetom Šehuom i Lirijom Gega, Dušan je ulazio sa sastanka na sastanak, sa susreta na susret i, pola albanski, pola srpski, pokušavao da "ubedi" nekakve Skendere Muče i Husni - je Lepenice da se pripoje liniji Fronta i udju u borbu kojom je rukovodila Komunistička partija Albanije!

Sa tim neumesnim i neodmerenim postupcima, posebno u kraju kakav je Valona, Mugoša je samo štetio radu koji smo obavljali.

Partiji je trebalo mnogo rada i truda, naročito drugu Hisniji Kapou, da ispravi ono što smo mi u okrugu Valone noću gradili a danju kvarili Dušan Mugoša, Ligija Gega i Mehmet Šehu. Počeli su da nam pristižu uzastopni signali o njihovim teškim i sektaškim greškama. Pošto smo ocenili da njihov rad ozbiljno ugrožava, udaljili smo ih iz Valonskog kraja.

Naravno, morali smo da pažljivo postupimo, da ne bismo dozvolili mogućnost nezadovoljstva, naročito kod "prijatelja" Mugoše. Avgusta 1943.godine formirali smo prvu udarnu brigadu

i Dušan je insistirao da ga pošaljemo tamo.

- Biću u stalnoj akciji, - reče "terenski čovek". - Sa Mehmetom Šehuom se veoma dobro sporazumevam.

Zaista su se dobro sporazumevali.

Bili smo se teško sukobili na jednom od sastanaka sa Tempom o tome kako da nazovemo naše partizanske brigade. On je insistirao da to budu "proleterske brigade", kao u Jugoslaviji, dok smo ja, Miladin i Spiro Mojsiu insistirali da se one zovu "udarnim brigadama", jer smo tako i u terminološkom pogledu isključivali mogućnost zloupotreba, a nismo prenebregavali ni parole narodnooslobodilačke borbe. Bez obzira na insistiranje Tempa, mi smo postupili onako kako smo smatrali da je dobro. Jedini medju našim ljudima, koji se zaljubio u taj jugoslovenski izraz bio je Mehmet Šehu. On je pred nama morao da prvu brigadu, u kojoj je bio odredjen za komandanta, nazove "udarna brigada", a u razgovoru i u špijunskim pismima upućenim jugoslovenskim "prijateljima" nazivao ju je "proleterska brigada". Šta više, u jednom od pisama Dušanu Mugoši, Mehmet Šehu je izražavao "duboko žaljenje" zbog toga što Dušan napušta Albaniju pre "izrade" pečata poručenog sa natpisom "Prva proleterska brigada" (1).

Van svake sumnje, u tom okviru se kretao "doprinos" Dušana Mugoše, koji, u odsustvu Tempa, sprovodi poruke i ideje Tempa sa ciljem da unosi razdor i neslaganje u mišljenjima i stavovima naših drugova. Medjutim, negativan uticaj Mugoše na Prvu brigadu došao je do izražaja naročito u drugim aspektima. Poznata su junaštva i herojske borbe koje su, pod rukovodstvom i podsticani od partije i Vrhovnog štaba, vodili hrabri partizani ove brigade u godinama Narodnooslobodilačkog rata. O njima

1) Kopija ovog pisma i druga pisma Mehmeta Šehua, puna obožavanja, upućena Dušanu Mugoši, nalaze se u CPA.

je govorila i govoriće istorija. Ali, ni najmanje ne mešajući sastav brigade i ogromnu većinu njenih kadrova, moramo reći da je po ličnom naredjenju Mehmeta Šehua i Dušana Mugoše u tim godinama bilo samovoljnih, štetnih i sektaških postupaka. Takav je, na primer, bio slučaj streljanja grupe balista koji su zarobljeni u jednom oružanom sukobu sa našim snagama. Medjutim, u postupku sa njima pogažena je poruka Partije da se u takvim prilikama hladnokrvno rasudjuje, da treba osudjivati prema zločinima koje je počinio svako od njih. Mi smo odmah i oštro osudili takav postupak (1). Mugoša je svojim sektaštvom kako na terenu, tako i u brigadi nanosio štete. Medjutim, nije to bio jedini "doprinos" Dušana Mugoše. Crni dim njegovog rada u agenturi sa nekim od kadrova Prve brigade, tamo gde je uspevao, pojavljivao se na vidiku partije više puta u toku njenog čitavog puta do današnjih dana, kad god se sučeljavala sa antipartijskim grupama ili ličnostima u rukovodstvu.

Za Tita i družinu ogromni su "doprinosi" ovog sektaša, megalomana i laktaša. Dušan Mugoša je lutao po "terenu" ne iz neke čiste "lične strasti", nego je bio zadužen i nastojao da zabada nos svuda, da bi prikupljao informacije o našim drugovima i upućivao ih jugoslovenskom rukovodstvu. Krojili su se i stvarali tajni planovi i kadrovi za svrgavanje rukovodstva naše Partije, za iskrivljavanje njene ispravne linije, za potčinjavanje cele Komunističke partije Albanije. Ne slučajno, četiri-pet meseci pre dolaska Velimira Stojnića u Albaniju,

---

1) Izmedju ostalog, u pismu koje je drug Enver Hodža, 5.novembra 1943.godine, uputio Mehmetu Šehu, pisalo je: "Ta egzekucija je preterana, neumesna i pogrešna, jer umesto da nam koristi, nama nanosi štetu. Moramo imati u vidu da su seljaci u balističkim četama nedužni, zavedeni elementi i žrtve... Ne smemo postati neprijatelji sa seljacima, jer oni predstavljaju oslonac naše partije i postupak sa njima, kao što je bio vaš, sigurno ima reperkusije na seljačke mase. Neprijatelju nikako ne smemo dati povoda da nas optužuje za ono što nismo." CPA.

Dušan Mugoša je pozvan da se vrati u Jugoslaviju s "posebnim" zadacima. Ispratili smo ga kao što nije zaslužio (uz poštovanje i zahvalnost), ali i on nas je "počastio" kao što nismo zaslužili: predao je jugoslovenskom rukovodstvu potrebna fakta da ono donese zaključak da prema KPA i njenom rukovodstvu treba delovati brzo i snagom čvrste ruke. U protivnom, adut titoista da Albaniju uvuku u svoje kandže, mogao je da im propadne u ruci.

Počinjao je novi period u našim odnosima sa rukovodstvom KPJ. Dolazilo je vreme da jugoslovensko rukovodstvo usredsredi pažnju i "pomogne nam" u aspektima koje je do tada bilo odbacilo, u našim unutrašnjim problemima. Dolazilo je vreme da, posle godinu dana nedostajanja, pri našem rukovodstvu dodje treći delegat Tita u godinama Narodnooslobodilačkog rata. To je bio pukovnik Velimir Stojnić. S imenom i misijom ovog specijalnog Titovog izaslanika u potpunosti je povezan jedan od najkobnijih dogadjaja, sa najtežim posledicama po našu Partiju i zemlju - drugi Plenum CK KPA, poznat u istoriji kao "Beratska zakulisna igra".

II

POZADINA BERATA

"Misija Stojnić" u Albaniji. Nizaj Dizdarević, "siva eminencija" Nako Spirua. Sovjetski major Ivanov "upoznaje nas" preko Stojnića. * Smeštaj našeg glavnog rukovodstva u slobodnom Beratu. * Nako Spiru, Koči Dzodze, Sejfula Malešova i Pandi Kristo uključuju se u Titovsku zaveru. Liri Gega u ulozi "turskog glavešine". * Tri koraka "misije Stojnić": prvi - odlazak Miladina Popovića iz Albanije; drugi - razdor našeg Politbiroa; treći - razdor CK KPA i osuda našeg glavnog rukovodstva. * Iza "jedinstva" zaverenika seje se seme razdora i njegovog samorazobličavanja. * Diskusija V. Stojnića - Titovska platforma za potčinjavanje KPA i osvajanje Albanije. * Tito, posrednik Engleza. * Narodni revolt na Kosovu. * Stojnić servira ideju "Balkanske federacije" na čelu sa Jugoslavijom. * Gorki plodovi Beratskog plenuma.

Period od avgusta 1943.godine, kada je otišao Vukmanović Tempo, pa do avgusta 1944., kada je kod nas došao Velimir Stojnić, predstavlja jedan od najburnijih i najsvetlijih perioda u istoriji naše partije i Narodnooslobodilačke borbe u Albaniji. U ovom periodu naša Komunistička partija se još više povećala i iskalila svoje redove, dosledno izgradila i sprovodila jasnu i pravilnu marksističko-lenjinističku liniju u svim oblastima i kao rezultat toga, postignute su velike pobede.

Jačanje i konsolidacija antifašističkog narodnooslobodilačkog fronta, organizovanje i jačanje narodnooslobodilačkih odbora na selu i u gradovima, predstavlja još jedan dokaz o ogromnom radu i borbi naše Partije u ovom periodu. Dru-

ga narodnooslobodilačka konferencija održana u Ljabinotu kod Elbasana septembra 1943. godine i njene veoma značajne odluke, prethodne velikom i dalekosežnom radu Partije na stvaranju nove demokratske i narodne države u Albaniji. Kao kruna ovakvog rada bilo je potpuno uspešno organizovanje i održavanje istorijskog Kongresa u Permetu, maja 1944. godine, koji je definitivno rešio jedan od strateških zadataka Partije - stvorio je novu Albansku državu narodne demokratije.

Albanska narodnoosolobodilačka vojska je u ovom periodu, u stalnim naporima protiv okupatora i domaćih izdajnika, ubrzo proširila svoje redove, naoružala se i kalila u svim tim naporima afirmišući se kao vojska novog tipa. Pored ostalog, ona je uspešno odoljela jednom od najsnažnijih napada neprijatelja, velikoj nacističkoj operaciji u toku zime 1943-1944. i u proleće 1944. godine uzela inicijativu u svoje ruke, a po naredjenju Vrhovnog štaba krenula u protivnapad. Nakon stvaranja značajnog broja brigada i drugih jedinica, koje su u toku maja 1944. godine obuhvatale u svoje redove preko 35.000 boraca pored teritorijalnih četa i naoružanih dobrovoljaca u selima, prešlo se na stvaranje Prve udarne divizije, a nešto kasnije, i druge divizije Albanske narodnooslobodilačke vojske. Krajem maja 1944. godine, u svojstvu vrhovnog komandanta, naredio sam Narodnooslobodilačkoj vojsci da krene u opšti napad za potpuno oslobodjenje Albanije od nemačkih osvajača i za potpuno razbijanje Bali Kombtara, Legaliteta i svih drugih reakcionarnih snaga. Plamen odlučne borbe obuhvatio je jug i sever Albanije. Sve je išlo dobro, kako na spoljnjem frontu protiv Hitlerovskih snaga, tako i na unutrašnjem frontu. Odlučujuća pobeda nije bila daleko.

Upravo u ovom periodu, više nego ikada ranije, intenzivirani su napori i pokušaji anglo-američkih saveznika za divlje mešanje u naše unutrašnje poslove, da ne bi dozvolili da Albaniju ispuste iz svojih ruku. Medjutim, ove planove saveznika mi smo na vreme osujetili. I ubuduće ćemo pokazati permamentnu brigu i budnost u odnosu na anglo-američku opasnost, i kasnije ćemo imati ovakvih borbi i muka s njima, ali je njihova bitka u Albaniji bila izgubljena.

Upravo u ovim trenucima, kada je plamen borbe i revolucije u Albaniji bio na vrhnuncu, u naš Vrhovni štab je srigao Titov izaslanik, pukovnik Velimir Stojić i njegov pomoćnik Nijaz Dizdarević (1). Njihovim dolaskom počinje jedan od najtežih i najdelikatnijih perioda naše ratne i posleratne istorije - period nesporazuma i otvorenih i tajnih sukoba sa Beogradskim rukovodstvom. Tako se KPA i albanski narod u narednih nekoliko godina ući u jednu novu, posebnu borbu bez topova i mitraljeza, ali isto toliko, ako ne i težu borbu sa još opasnijim posledicama, od oružane borbe protiv otvorenih neprijatelja.

"MISIJA STOJNIĆ"

Velimir Stojnić je došao u Albaniju krajem avgusta 1944.godine u svojstvu šefa Jugoslovenske vojne misije pri našem Vrhovnom štabu.

- Zadatak naše misije, - rekao nam je pri prvom susretu u Helmsu - je da prvo bratski prenesemo vašem Vrhovnom štabu iskustva Jugoslovenskog štaba u vezi sa velikim i kombinovanim operacijama, naročito sada kada se nemačke trupe

---

1)O tome gde je danas završio taj Velimir Stojnić ne znamo i više nismo čuli njegovo ime nakon te njegove zloglasne rabote u Alabaniji, a Nijaz Dizdarević je nakon uloge diplomate papiona u Parizu, a kasnije ambasadora sa brojanicama u Alžiru, u posledhje vreme bio predsednik Komisije za inostrane poslove u Saveznoj Skupštini Jugoslavije. (Beleška autora).

povlače iz Grčke, a zatim, da uspostavimo redovne veze izmedju vrhovnih štabova i vojski naših dveju zemalja, da vidimo mogućnosti za buduću koordinaciju još većih zajedničkih operacija i, treće, da pomognemo u daljem organizovanju bratske vojske Albanije.

Medjutim, veoma brzo, još u prvim razgovorima sa ovim pukovnikom i njegovim pomoćnikom, Nijazom Dizdarevićem, uverićemo se u to da je njihova misija u vojnom pogledu imala jedino naziv, etiketu i način delovanja. Čak nam je i sam Stojnić, još pri prvom susretu, rekao da dolazi i u svojstvu "instruktora CK KPJ", pri našem rukovodstvu, ali mi to nismo prihvatili i on je sasvim otvoreneo izrazio svoje negodovanje. U stvari on je došao po drugim "zadacima". Neke od njih, one najočiglednije i najshvatljivije, za stepen našeg saznanja u to vreme, shvatilismo još tada. Drugi će se pojasniti kasnije, kada se mi budemo vratili svemu onome što se dogodilo od trenutka kada je Stojnićeva ekipa stigla u Albaniju.

Vreme će dokazati da je "misija Stojnić", pre svega, bila specijalna misija poslata od Tita, krajem rata u Albaniji, sa mračnim ciljevima političke diverzije i agenture. On je došao da organizuje udarac protiv KPA i njene linije, došao je da podčini KPA, da je pretvori u sredstvo i prirepak KPJ. On je došao upravo na pragu potpunog oslobodjenja Albanije da bi potkopao osnove na kojima se zasnivala nova narodna vlast i da bi pripremio teren za pretvaranje Albanije u sedmu republiku Jugoslavije.

Zbog posebnih odnosa koje smo bili uspostavili sa KPJ, mi smo topio i srdačno primili novog izaslanika Jugoslovenskog rukovodstva. On nam je govorio o stanju u Jugosla-

viji, o partizanskoj borbi i postignutim uspesima pod rukovodstvom KPJ i Tita. I mi smo još pri prvom susretu, drugarski govorili o stanju i uspesima naše vojske, o Frontu i o novoj narodnoj vlasti koja se već izgradjivala.

- Neki dan kasnije, - reče - mogu da vam govorim o organizaciji i iskustvu naše Komunističke partije.

- Slušaćemo vas sa zadovoljstvom - rekao sam mu, - mi smo mlada Partija, tako da imamo potrebe da upoznamo iskustva starijih i većih partija i da razmenimo mišljenja.

Tako nam je na jednom drugom sastanku, Velimir Stojnić govorio o KPJ, o njenoj prošlosti, kao i o borbi i pravilnom razvoju koji je ona ostvarivala dolaskom Josipa Broza Tita na čelo Partije, te o velikom udelu koji je ona stekla u narodu, herojskom borbom koju je vodila pod njegovim rukovodstvom u pravcu pobede.

Tom prilikom i ja sam govorio o istorijatu naše Partije još od njenog osnivanja, o njenom širenju, o uspesima koj je ona postigla i tako dalje, i tako dalje. Tek što sam završio pukovnik je odbacio ulogu "vojne ličnosti" i rekao:

- Moja osnovna misija doista je vojnog karaktera, ali pošto sam partijski kadar i sa posebnim porukama rukovodstva naše partije, rezgovaraćemo i o partijskim i svim drugim pitanjima, - te je počeo da daje sve teže i teže "primedbe" na našu liniju, da nabraja naše "greške" koje je naša Partija navodno, "stalno" činila.

Jedna od "glavnih" kritika koje je doneo Velimir Stojnić, bila je da je navodno u liniji naše Partije "stalno" bilo skretanja kako u levo, tako i u desno, a nije se ustezao ni

da poveže "oportunizam" naše linije sa kritikama Vukmanovića Tempa. U stvari Tempo nam je preporučivao bratoubilački rat, preporučivao nam je da napadnemo tek nastali Bali Kombtar, kritikovao je napore naše Partije da odvrati od Bali Kombtara zavedene elemente. Medjutim, Velimir Stojnić nas je optuživao da je u našoj liniji bilo oportunizma i to je "dokazivao" činjenicom što su predstavnici Vrhovnog odbora Narodnooslobodilačkog fronta pre govorili sa predstavnicima Bali Kombtara u selu Mukje, kod Kruje, krajem jula i početkom avgusta 1943.godine. Istovremeno, pošto je okarakterisao Mukje kao "oportunistički akt" on nas je, ovim istim "argumentom", prekorio da smo se pokazali sektašima što nismo i dalje nastavili razgovore sa ovim kolaboracionistima italijanskog fašizma i izdajicama našeg naroda.

-Pošto sam ovog čoveka mirno saslušao (smatrajući tada da je u najmanju ruku pogrešno informisan o našoj liniji), rekao sam:

- Vi ne samo da ste u kontradikciji sa samim sobom i sa Tempom, već dozvolite mi da zaključim da vi nepoznajete situaciju u našoj zemlji. Treba da znate da je Bali Kombtar izdajnički, da su njegove glavešine kolaboracionisti istalijanskih fašista. Još od njegovog nastanka (Balia), Partija mu je uputila poziv da se pridruži u borbi protiv okupatora. To nije bio oportunizam u našoj liniji, već je to bio naš pravilan postupak. Bali Kombtar se borio protiv nas i saradjivao je sa italijanskim osvajačima. Uoči kapitulacije Italije nastajali su novi momenti u našoj borbi koje smo mi morali da iskoristimo. Zato smo još jednom pozvali baliste da se uključe u borbu kako protiv italjanskih osvajača, koji su bili na pragu kapitulacije, tako i protiv novih nemačkih osvajača. Vodje Bali Kombtara su se odazvale našem pozivu za razgovore i odluku šta treba dalje da se učini. Mi smo imali naše ciljeve, a oni svoje. Oni su došli na

razgovore sa nama da bi stekli malo kredita nakon velikog diskreditovanja koje su pretrpeli u narodu, a mi, kao što rekoh, polazili smo od namere da Bali uvučemo u borbu protiv novih osvajača, divljih nemačkih nacista. A, ako bi i ovom prilikom vodje Balija nastavile sa starom igrom, oni bi još više bili razobličeni tako da bi u očima naroda definitivno bili odbačeni od zavedenih elemenata koji su sačinjavali osnovu ove organizacije. Zato je došlo do Mukije. Predstavnici našeg Narodnooslobodilačkog fronta bili su jasno upućeni u to da odlaze u Mukje da bi rekli Baliju da se uključi u borbu i da, van toga, ne treba činiti nikakav sporazum.

Vodje Balija u Hukji imale su svoje planove. Oni su hteli ne samo da stvore zajednički komitet, već su tražili i paritet u upravljanju budućom Albanijom. To su zahtevali oni koji su otvoreno saradjivali sa fašističkom Italijom, a nisu davali nikakvu garanciju da će se boriti protiv Nemaca, a, pored ostalog, tražili su da mi prihvatimo i tezu o "velikoj Albaniji", odnosno "etničkoj Albaniji". I dva izaslanika naše Partije su upali u zemku Balija, prihvativši njegove zahteve, jer je jedan od njih, Mustafa Djiniši, kako se ispostavilo, bio agent Engleskog Inteligens servisa, a drugi, Imer Dišnica, oportunista. Čim je naša Partija saznala za ovu izdaju svoje delegacije odmah je denoncirala. Prema tome, druže Velimire, ja vam mogu reći da su vaše kritike u odnosu na našu Partiju i njeno rukovodstvo neodržive, ni kada se radi o oportunizmu, ni o sektaštvu.

- Tvrdim da je osuda koju ste izvršili u odnosu na Mukje, sektaštvo - ponovio je Velimir. - Trebalo je da nadjete odgovarajući način da ubedite vodje Balija.

- Nikada! To bi bila izdaja, izdaja prema Partiji, - odgovori mu Miladin ljutito. - Da smo to učinili, sam albanski narod bi trebalo da nas postavi uza zid i strelja. Zašto su se borili ovaj narod i ova Partija? Zar da dele vlast sa reakcijom?

Ovako žustra debata trajala je dosta dugo. Uglavnom govorili smo ja, Velimir i Miladin. Koči Dzodze je ćutao i zavisno od razgovora, čas bi pocrveneo, čass bi požuteo, a Nako Spiru nije imao "prilike" da se angažuje u debati: njegov italijanski jezik ga je vezao za broj dva "misije Stojnič" - za inteligentnog i lukavog jugoslovena Nijaza Dizdarevića. Prevodio je Dizdareviću ono što smo mi razgovarali.

- Ne kažem da delite vlast - ljutito odgovori Stojnić Miladinu Popoviću. - Nego da učestvujete u radu predvidjenih sastanaka u Mukji, to sam hteo da kažem. Nemojte pokušavati da skrivate vaše sektaštvo. To je sasvim vidljivo!

- U čemu to vidite? - pitao sam ga.

- U onome što sam rekao u vezi sa načinom kako ste postupili u Mukji. Medjutim, imam i drugih činjenica. Vaše sektaštvo su pokazali Liri Gega i Mehmet Šehu. Šta je to što oni čine?

- Oni imaju svoje grehove zbog kojih smo ih kritikovali i koje ćemo još dublje sagledavati. Ali ne zaboravi da je njihov bliski saradnik, pa čak i inspirator u svim njihovim devijacijama i sektaškim aktima bio vaš drug, Dušan Mugoša.

- Ostavimo Mogušu, - upao je Stojnić - on pripada nama, videćemo mi njegov rad. Sada je reč o vašim drugovima. Liri Gega u Valoni izbacuje i postavlja u Okružni komitet i komandu koga hoće. Mehmet Šehu u Pećinu od oka ubija 5o-6o balista, na severu Lirija se kreće sa isukanom sabljom.

- Dobro poznajete naše stanje! - rekoh sa primetnom ironijom.

- Verujem da je poznajem. Poznajem je čak i vrlo dobro! - odgovorio je nadmeno Velimir Stojnić.

- Druže pukovniče! - odvratio sam mu odsečno u jednom trenutku - Mi smo drugovi i prijatelji, mi poštujemo vašu Partiju i vaš bratski narod, medjutim, izvinite, ali čini mi se da počinjete da izlazite iz okvira vaših nadležnosti kao vojno lice, bilo kao izalsanik Vrhovnog štaba Jugosalvije, bilo kao član jedne druge partije. Vaša upadica je neumesna, a ton neprihvatljiv.

- Mi smo u prvom redu komunisti, - reče on, povukavši se malo. - Nema ničeg lošeg u tome, ako razgovaramo i o ovim pitanjima. Ja sam vam rekao da mije drug Tito posebno naložio da razgovaram sa vama i o ovim pitanjima.

- U redu, kao komunisti možemo da razgovaramo, - rekoh, - ali treba da imate u vidu gde i zašto tako govorite.

- Oprositete mi, - odgovorio je pocrvenevši. - Možda sam rekao nešto što nije dovoljno odmereno, ali treba da me razumete, sve što kažem to je na drugarskoj osnovi, kao prijatelj i za vaše dobro. Nemam nikakvu drugu nameru. Ali ostavimo to danas, nekom drugom prilikom ćemo opširnije razgovarati.

Rastali smo se hladno, mada smo se osmehivali i jedan drugom stisli ruku. Medjutim, nikako nisam mogao da smetnem s uma ono što se dogodilo, naročito neočekivani napad za "sektaštvo". Dok smo pre godinu i nešto više dana uložili napore da pridobijemo nacionalističke elemente i bilo koga drugog da se uključe u borbu protiv osvajača, i za to smo od Tempa bili optuženi "za oportunizam", sada, skada smo Baliju presekli put, ispada da smo upali u "sektaštvo". Nisam mogao da se uzdržim te sam Miladinu rekao:

- Ovo nikako ne razumem. Da li ovi izaslanici hoće da nam pomognu ili da po svaku cenu hoće da nam "pronadju" ili da nam natovare na ledja "neku grešku..."

Miladin se nakako usiljeno nasmešio, potapšao me je po razmenima i nije rekao ni jednu reč. Bio je to osmeh koji sam rekto video na licu mog prijatelja u ratu i u svim nevoljama. U tom osmehu skrivalo se razočarenje, sažaljenje, a možda i sumnja u ono što su govorili drugovi iz njegove Partije.

- Borimo se, borimo se i koračajmo napred, - rekao je,- ove stvari će biti razjašnjene. Na krajukrajeva Tempo i Veljo i vrag bi ga znao ko još, nisu ni Komunistička Partija Jugoslavije, ni Centralni komitet Komunističke partije Jugoslavije.

- Ne bih želeo da sve to stavim pod sumnju - rekoh.

Bili su to dani puni rada, pritiskai najrazličitijih i najtežih problema koji su tražili pravilno i hitno rešenje. Veći deo vremena i snage, tih dana i noći, ja i drugovi posvećivali smo pripremanju strateških i operativnih planova za bitke koje su se odvijale ili koje smo planirali da odviju naše divizije i druge i veće i manje jedinice naše vojske, koja je već bila počela opštu ofanzivu. Mnogo vremena i truda su iziskivali veliki problemi iz života Partije na terenu i u armiji, te problemi Fronta i narodnooslobodilačkih odbora. Štaviće na Kongresu održanom u Permetu stvorili smo Antifašistički narodnooslobodilački komitet koji je vršio funkciju demokraske vlade i ova vlada, što je najvažnije, nije bila tvorevina nekakvih spisa niti grupisanje ljudi, koji bi negde sedeli i čekali dan kada će preizeti vlast.

Ne, bili smo vlada koja je delovala, vlada koja je imala vlast u najvećem delu Albanije, a iz dana u dan već je obuhvatila i gradove, sela i regione koji su se oslobadjali. O tome kakav je to kompleks problema bio u vezi sa njenim stvaranjem, organizacijom i upravljanjem vlasti, kakav nam je trud, rad, proučavanje, debate i drugo bilo potrebno, govoriću podrobnije jednom drugom prilikom. Hteo bih da istaknem samo to da su nas situacija, odnosno faza koju je naša borba dostigla, i niz

drugih okolnosti, primoravale da razmišljamo i da odgovaramo za sve - počev od velikih problema završne bitke za oslobodjenje, od obezbedjivanja hrane i krova za narod iz oslobodjenih a i još neoslobodjenih zona, od organizovanja prvih radova na izgradnji i do preduzimanja prvih mera za fazu kada će Partija i narod imati celu slobodnu demokratsku Albaniju. Tu su nam se petljali angloamerički saveznici koji su nam, kao iskusni politički kockari, svakog dana bacali nove karte da bi nas uveli u ćorsokak, oko nas se kretala unutrašnja reakcija, koja je videla da je gubila bitku i pokušavala da nam stvori hiljade smetnji i poteškoća. Dodajmo tome i nedostatak iskustva gotovo svih nas u veži sa pitanjima organizovanja i upravljanja novom državom, dodajmo tome vidni nedostatak kadrova, i slika će biti dovoljno jasna. I upravo u ovom beskrajnom talasu poslova, poteškoća i kardinalnih problema, osrednjeg ili manjdg značaja, upada medju nas "misija Stojnić" svojim odredjenim ciljevima i stremljenjima.

Prvih dana septembra sišli smo u Odričane (Helmes sa svojih pet kuća nije mogao da nas primi), odatle smo, preko neprekidnih i mnogobrojnih veza, upravljali celom zemljom. Telefon nije prestajao da zvoni, izveštaji preko radio-veze stizali su sa svih strana, dolazak i odlazak kurira i drugova bili su neprekidni. S vremena na vreme ušao bi radi "konsultacije", radi "pomoći" ili samo za jedno dobar dan i Velimir Stojnić. Pokušavao je da sazna sve i svuda je nos ubadao. U jednom trenutku, dok smo razmenili dve-tri reči onako s nogu, došao je oficir za vezu i rekao mi:

- Druže komandante! Iz Djirokastre javljaju da će diči u vazduh Dragotski most. Nailaze nemačke autokolone dolinom Drima i Vjose i Dragotski most predstavlja ključnu tačku. Traže vaše mišljenje.

- Nikako! - rekoh. - Da se odmah naredi, da ne diraju Dragotski most već da ga odbrane po svaku cenu.

- Gde se nalazi taj most? - upitao je sa puno interesovanja Velimir Stojnić.

Prišao sam karti i pokazao mu.

- Zašto da se ne digne u vazduh?! - ciknuo je kao da ga je osa ujela. - To je most velikog strateškog značaja. Ako ga nemačke autokolone predju, to će vama stvarati mnogo poslova, ali i nama. Nemce treba uništiti s one strane, inače će prodreti kroz celu Albaniju pa će uči i kod nas u Jugoslaviju.

- Nemojte se brinuti, rekoh. - Izdali smo naredjenje da od Kakavija pa do Hana Hota ne ostane živ nijedan Nemao. A, ako neko i ostane, mi ćemo ih u stopu goniti i s one strane granice.

- Zašto onda da ne srušite i taj most?! - upitao je ponovo. - Ako ga budete srušili to će umnogome ometati njihov prodor...

- Jer je došlo vreme kada su nam potrebni i mostovi, - odvratio sam. -Dobar deo mosta digli smo i dižu u vazduh i sami Nemci, mnoge druge enkom čudnom revnošću dižu u vazduh i oficiri engleskih misija. Medjutim, sada, kada naše vojne snage drže pod kontrolom sve puteve, sve naše klisure i planine, dići mostove u vazduh, znači dići i vazduh ono što pripada narodu koji je na vlasti. Vi ne znate da je za naše operacije Dragotski most veoma značajna strateška tačka. Kada se radi o sprečavanju neprijateljskih kolona, treba da znate da se odmah iza mosta nalazi Kelcirska klisura, koju su naše snage učinile nesavladivom za Nemce.

Šef jugoslovenske vojne misije izašao je nezadovoljan. Kao što rekoh, u stvari, njegova osnovna misija nisu bili vojni problemi, već je i u ovom pogledu bio zadužen zadacima od strane onih koji su ga poslali. Izmedju ostalog, jedan od tih zadataka bio je: "da utiče" na nas da u ovom periodu angažujemo u

borbi na našem tlu što više nemačkih jedinica koje su se nalazile u Albaniji ili koje su se povlačile iz Grčke i da se, znači, ne dozvoli prodor naciostičkih snaga u Jugoslaviju. Kao što smo kasnije saznali, po naredjenju Vrhovnog štaba Jugoslavije stvorena je snažna odbrambena linija na granici izmedju Grčke i Makedonije da bi se sprečilo povlačenje Nemaca u tom strateškom pravcu. Prema tome, jedini "izlaz" za povlačenje ostala je Albanija. Prema ovoj "podeli izlaza" htelo se da smrtno ranjena nacistička zver iskali svoj gnev i surovost u našoj zemlji i nad našim snagama.

Naravno, nama nikada nije ni padalo na pamet da se u ratu može vršiti i ovakva podela uloga. Uvek smo se borili svim svojim snagama i mogućnostima da uništimo svakog nacistu gde god bi ga našli, ne razmišljajući o tome "da se taktički možemo korisno povući" u neku klisuru, da bismo nekom drugom ostavili da uništi neprijatelja. To su potvrdile sve naše bitke do avgusta 1944. godine, to je najbolje potvrdila herojska i neprekidna borba naših snaga od avgusta do novembra 1944. godine, a nakon oslobodjenja Albanije i prelazak dobrog dela ovih snaga na gonjenje nacista van naših državnih granica, u Jugoslaviji. Ukratko, za ovaj deo njegove misije, Velimir Stojnić nije morao da uloži nikakvog truda. Mogao je da bude slobodan da pažnju usredsredi na druge osnovne stvari. Ali je ovaj posao, kao što rekoh, on započeo čim je stupio na tlo Albanije.

Kako su počeli sa radom Velimir Stojnić i njegovi drugovi? Oni su podelili uloge. Velimir se smatrao "nadležnim" za organizovanje vojske, partije, vlasti, bezbednosti, obrazovanja, kulture i tako dalje. Jednom rečju, bio je "velika glava" i predstavljao je "veliki doprinos" koji je dala Komunistička partija Jugoslavije našoj Partiji, poslavši nam ovog čoveka da bi nam preneo svoje "iskustvo".

Dok je Nijaz Dizdarević bio prava lisica. Bio je to inteligentan zao čovek i krajnje intrigant. Ono što je znao, znao je dobro i dobro je govorio. Bio je zadužen da radi sa na-

šom omladinom i da nju organizuje za otpor protiv Partije, u slučaju da se ona suprostavi sprovodjenju planova Jugoslovena. Nijaz Dizdarević, ne samo da je postao "siva eminencija" Naka Spirua, već je stavio u pokret i "svoje srce" za jugoslovensku UDB-u. U toku zavere bio se "zaljubio" u jednu članicu Plenuma Centralnog komiteta naše Partije i obećao joj je da će se njome oženiti ali, pošto je dobio sve podatke koji su mu bili potrebni, pobegao je i ostavio je.

Nekoliko dana pre nego što je stigla "misija Stojnić", stigao nam je u Helmes i sovjetski major Ivanov. Razume se, dočekali smo ga oberučke i sa svim počastima koje su dolikovale predstavniku slavne Staljinove armije. Medjutim, bilo je žalosno da je major Ivanov predstavljao jednu takvu armiju kakva je Crvena armija. Bio je inteligentan i prefinjen tip, medjutim, kao što smo kasnije konstatovali, i on je došao u vojnu misiju, ali i sa drugim "specijalnim" zadacima. Sasvim se dobro sećam kako je sedeo čitavog dana na stepenicama i čekao pukovnika Stojnića i činjenica je da je Ivanov "upoznao" Albaniju i nas, njene borce, u onom svetlu kako mu je to opisivao Stojnić. Nažalost, Sovjetski Savez, je tako upoznavao Albaniju kroz Stojnićeve naočare i ne samo uoči oslobodjenja, već i nekoliko godina kasnije, Sovjeti su nas "upoznavali" po onome što su im pričali Tito, Kardelj, Djilas i drugi. Major Ivanov je stalno i na sve strane reklamirao Velimira Stojnića i Nijaza Dizdarevića da bi nas "uverio" da su ova "dva jugoslovenska druga kapaciteti". Dok je Velimir Stojnić u stvari bio jedno obično magare, običan čovek, koji je bio naučio nekoliko formula i samo je o njima umeo da govori, a da ovde ne govorimo o upustvima koje su mu dali i koje je vadio iz tašne citirajući ih svaki čas.

Još prve debate koje su imali sa nama, posebno odsečno suprostavljanje koje smo izvršili ja i Miladin, konačno su uverili Velimira Stojnića i Nijaza Dizdarevića da odmah treba da počnu sa radom za radikalno delovanje i promene. Velimir Stojnić je uporno delovao da zaoštri stanje. Svakog dana je preko

radia razgovarao sa Titovim štabom, sigurno sa njegovim "organizacionim sekretarom" Rankovićem i odatle je dobijap upustva za delovanje.

Kada je video da Miladin, kao Jugoslaven, ne haje za njihove kritike, već im se naprotiv suprostavlja, onda je tražio da se udalji sa scene i da mene izoluje od drugova, da bi me što lakše napao. Tako je i učinio. Još uvek smo se nalazili u Odričanu kada je postigao da se otarasi Miladina. Preneo mu je Titovo naredjenje "da se što pre vrati u Jugoslaviju i da se javi na raport". Niskost grupe Velimira Stojnića stigla je dotle da me ni "drugarski", nije upoznala sa ovom odlukom koja je doneta u vezi sa jednim drugom koji je 3-4 godine radio kod nas i borio se zajedno sa nama. Miladinu su rekli da, kada bude razgovarao sa mnom o njegovom odlasku, ne kaže da ga pozivaju na raport, već da ga "šalju da izvrši neki drugi zadatak u Jugoslaviji".

Na početku, da me ne bi povredio, on mi nije kazao istinu.

- Ali zašto upravo u ovom trenutku?! - rekao sam. - Još nekoliko nedelja i Albanija će biti oslobodjena. Da još jednom udjemo zajedno u Tiranu, ne onako ilegalno, sa bombama i revolverima u džepu kao 1941. i 1942, već slobodni, kao pobednici, a zatim idi. Okupiću narod i reći ću mu: "Vidite ovog čoveka! To je Crnogorac, Jugosloven. Ali on je i naš, on je i Albanac. Ime mu je Miladin Popović, a mi ga zovemo Ali Gostivari. To je naš drug, naš brat, komunista koji se 4 godine zajedno sa nama i sa vama borio, žrtvovao, koji je rastao sa nama i dao sve od sebe za ovu pobedu, za slobodu. Sada će otići. Svi ga poljubite i poželite mu srećan put!". Ja sam govorio ovako a Ali Gostivari je plakao.

- Čuješ li me? - rekoh. - Treba da ostaneš još nekoliko nedelja. Da vidiš slobodu.

- Envere, toliko to želim, ali ... moram da idem. To je naredjenje mog centra.

Osetio sam da nešto skriva od mene. Sreo sam Stojnića, i u ime našeg rukovodstva, tražio da posreduje kod njegovog rukovodstva za odlaganje naredjenja.

- Nemoguće, - rekao je hladno i odsečno Velimir Stojnić. - Drug Tito naredjuje samo jednom.

- U redu, - rekoh, - ali kako, kojim će putem otići u Jugoslaviju?!

- Od šume do šume, odgovorio je. - Još uvek je rat.

- Ne, - rekoh. - To nećemo dozvoliti. Mi smo 1942. i 1943. godine ilegalno dočekali Blaža i Tempa koji su bili zdravi kao jabuka, a da to ne činimo za Miladina i to sada kada smo takoreći već oslobodili. Ti znaš da je on bolestan, da boluje od tuberkuloze.

- Ali šta možemo? - upitao se i dodao: - Ja znam samo to da treba da podje što pre za Jugoslaviju.

Setio sam se nekakvog plana i hitno tražio susret sa jednim od oficira Engleske misije. Bilo je vreme kada su Englezi hteli "da budu u dobrim odnosima sa nama", da prihvatimo njihove uzastopne "varijante" za iskrcavanje. Bili smo postigli sada i nekakav sporazum sa njima za lečenje jednog broja teško ranjenih partizana u savezničkim bolnicama u Bariju u Italiji, Englez se odmah javio u sobi gde sam radio.

- Gospodine oficiru, - rekao sam, - tražim jednu poverljivu usluga od vas.

Engles je zaboravio da je vojno lice i pokloni se od "zadovoljstva" što sam mu dao priliku da za mene učini takvu uslugu.

- Imamo jednog partizana, mog druga, koji je veoma bolestan. Kad bi mogli da ga, u okviru vaših mogućnosti, što pre

prebacite u Bari?!

- Kako da ne, sutra uveče! "spremno" je odgovorio on i nastavio: - Dali ste mi priliku, gospodine generale, da vam kažem da želim da o nečemu razgovaram sa vama.

Računao sam da ću za ovo platiti "dažbinu".

- Preksutra ujutro! - rekao sam mu.

- All reght! lupnu je čizmama Englez i izašao.

Sreo sam Miladina i Stojnića i obratio se ovom poslednjem:

- Miladin će poći sutra uveče za Bari sa albanskim imenom "Ali Gostivari". Stupite u vezu sa vašim štabom da bi preduzeli mere da ga dočekaju jugoslovenski predstavnici pri savezničkom štabu u Italiji. Verujem da će se otuda u brodovima i avionima koji svakog dana povezuju vaš štab sa Savezničkim štabom naći neko mesto za Miladina Popovića.

Velimir Stojnić je pocrneo od ljutnje, što je ova stvar rešena ovako lepo, ali nije imao kako da mi protivureči. Rastali smo se.

Pre nego što je pošao, Miladin je zamišljeno šetao. Sustigoh ga prilikom silaženja u pravcu dvorišta crkve u Odričanu, prebacio mi je ruku preko ramena i rekao:

- Envere, nisam ti juče rekao jer nisam hteo da te razočaram. Medjutim, ti to treba da znaš. Ja idem zbog toga što su me doveli u škripac i to u ime Tita. Nisu zadovoljni mojim radom. Ali da ti jednu stvar kažem: Ovaj Velimir Stojnić i Nijaz Dizdarević ponašaju se kao neprijatelji. Pažljivo s njima. Samo da stignem u Jugoslaviju i da se sastanem sa Titom, tamo ću reći sve i razobličiti ih.

Tako su udaljili Miladina.

Odmah pošto smo ispratili Aliju, pozvao sam u moju kancelariju Velimira Stojnića i upitao ga za razlog udaljavanja Miladina. On mi je hladno rekao:

- Dobio je naredjenje od Tita da se vrati u Jugolsaviju.

- Verujem, - rekoh mu - da Tito nije naredio da ni meni ne saopštiš ovu odluku o jednom drugu koji je ovih teških godina radio zajedno sa našom Partijom.

- Znači Miladin te je o tome obavestio? - upitao je.

- Da, rekao mi je, ali trebalo je da i ti to učiniš, - rekoh mu hladno i upitah: - Zašto je Miladin pozvan u Jugoslaviju?

- Da bi položio račune, - odgovorio mi je arogantno.

- Nisam ni protiv toga što je otišao, ni protiv toga što će položiti račune za svoj rad pred Centralnim komitetom KPJ, - rekoh mu, - ali sam za to da je trebalo da ja budem upoznat s tim. Ako se radi o običnom "polaganju računa", - nastavih, - Miladin je imao da polaže račune u prvom redu u našoj Partiji, gde je on radio. I ja vam kažem da je on vrlo dobro radio, kao internacionalista - kao komunista. A vi niste pravilno postupili, to je moje shvatanje.

- Vi možete da čuvate svoje shvatanje, a mi ćemo čuvati svoje rekao mi je Velimir Stojnić i rastali se uz hladno rukovanje.

Nakon ovoga počinje drugi korak "misije Stojnić". U centru napada ostao sam ja. Naravno, niti sam znao niti mi je palo na um šta se tih dana spremalo i montiralo oko mene, ali

hladnu atmosferu koja nastaje već sam osećao.

Bili su poslednji dani boravka u Odričanu, kada je u moju sobu došao Velimir Stojnić i sasvim ozbiljno mi se obratio:

- Druže generalni sekretaru...

Shvatio sam da je došao po "partijskoj liniji", jer je bio uspostavio neka "specijalna" protokolarna pravila u odnosima sa nama: Kada bi došao po vojnim pitanjima, počeo bi sa "druže komandante", a kada bi došao po "pitanjima vlasti" sa "druže predsedniče" i kada bi došao po pitanjima partije počeo bi sa "Druže generalni sekretaru".

- U ovom periodu imali smo niz diskusija ali nismo ih završili do kraja. Mislim da možemo malo opširnije o tome, - rekao mi je.

- Shodno mogućnostima, - odgovorih. - Vi shvatate koliko smo zauzeti.

Da, vidim, - reče, - ali smatram da je to neophodno. Značajno je to za vašu liniju i za celokupni vaš rad.

- U redu, - rekoh, - čim nadjem priliku pozvaću vas.

- Ne, ne. Mislim da ih opštirno postavimo u vašem Birou Centralnog komiteta. Žao mi je čak što do sada niste sazvali Biro da biste me službeno saslušali.

- Druže Stojniću, Biro se sastaje, - rekoh, - po planu rada koji ima, po problemima i uslovima koji nam se javljaju. Ali, da vam iskreno kažem, nisam smatrao niti pak smatram potrebnim da se sazove Biro za ono što vi kažete.

- To je trebalo učiniti još ranije - rekao je on uvredjeno. - Koliko je meni poznato vi ćete ubrzo imati jedan sa-

stanak Biroa. Drugovi su se okupili, čak sam se upoznao i sa Liri Gegom koja je stigla sa severa.

- Da imamo sastanak Biroa, - rekoh, - to je tačno, ali to je sastanak Biroa Centralnog komiteta naše Partije i, da vam otvoreno kažem, vaš zahtev da prisustvujete sastanku je neumesan i neprihvatljiv.

- Hoćete da kažete da ste još uvek protiv toga da ja prisustvujem sastanku? - upitao je.

- Vi ne treba da nam postavljate takve zahteve, koji su u suprotnosti sa normama jedne samostalne partije, bez obzira na naše bratske odnose.

Dok me nešto duže i ne progovorivši ni reči gledao u oči, ja sam osetio izraz njegove unutrašnje ljutine i ciničnog osmeha. Nešto je zatim promumlao i otišao. Kakav je to bio osmeh, shvatio sam čim smo počeli sastanak našeg Politbiroa. Na ovom sastanku smo odlučili da analiziramo najhitnije probleme situacije, da utvrdimo plan rada Biroa za period do oslobodjenja Albanije i, što je najvažnije, trebalo je da ja iznesem osnovne teze za izveštaj koji je trebalo podneti budućem planu Centralnog komiteta Partije. Na sastanku smo bili prisutni ja, Koči Dzodze, Nako Spiru, Ramadan Čitaku i Liri Gega (dva bivša člana Biroa, Imer Dišnica i Djin Marku, izabrani na prvoj Zemaljskoj konferenciji marta 1943. godine, još ranije su bili isključeni iz Politbiroa i Centralnog komiteta Partije: Imer Dišinca za izdajstvo u Mukji i razgovorima sa Bali kombtarom avgusta 1943. i Djin Marku zbog toga što gotovo nikada nije dolazio na sastanke Politbiroa, kao i zbog zloglasnog kompromisa sa Nemcima u Beratu u jesen 1943. godine).

Tek što smo počeli sa sednicom Biroa ustao je Koči Dzodze i rekao:

- Predlažem da pozovemo da prisustvuje sastanku delegat jugoslovenskog rukovodstva, drug Stojnić.

Tome smo se odlučno usprotivili ja, Ramadan Čitaku i na početku i Liri Gega. Sa Koči Dzodzeom se solidarisao Nako Spiru. Sastanak Biroa, započet u vezi sa najznačajnijim trenutnim i budućim problemima, neočekivano se pretvorio u sastanak batuta:

- On je šef vojne misije, - rekao je Baca. - Zašto da dodje u Biro?

- On je predstavnik jedne batske armije i partije! - rekao je Koči Dzodze.

- Onda da pozovemo i Ivanova, - odgovorio sam. - Čak, po ovakvoj logici, - dodao sam ironično, - možemo da pozovemo kao posmatrače i Engleze, saveznici su nam...

Krv je uzavrela, a to je za mene bilo sasvim neočekivano i začudjujuće. Nikad nam se nije ranije dogodilo da dodje do ovakvih scena. Pošto se nismo mogli saglasiti, predloženo je da se odluči glasanjem. Liri Gega je neočekivano digla ruku zajedno sa Koči Dzodzeom i Nako Spiruom. U manji smo ostali ja i Ramadan Čitaku.

Tako je dato pravo Velimiru Stojniću da prisustvuje, da diskutuje i da diktira u našem Politbirou.

Od ovog trenutka počinje jedan od najgoričijih i najtežih procesa u životu naše Partije, proces rascepa našeg Politbiroa, "reorganizacija" i "kooptiranja", a kasnije i potresa čitavog Centralnog komiteta izabranog u Labinotu marta 1943. godine.

Da bi postigao ove rezultate Velimir Stojnić je morao da radi po dobro smišljenom planu i veoma pažljivo. Kao što rekoh, čim je stigao u Albaniju, on je počeo sa sprovodjenjem svoga plana, ali ja sam, prvi put, tek na tom sastanku Politbiroa, osetio da se nešto veoma ozbiljno dešavalo kada je Velimiru Stojniću glasanjem dato mesto "počasnog prijatelja". Odmah pošto sam završio svoju glavnu diskusiju, kad sam pred drugove

izneo teze izveštaja kojeg je trebalo da pripremim za II plenum CK, reč je sa izvesnom "ljubaznošću" zatražio Stojnić. Zahvalio nam se u dve tri reči za "počast" koju smo mu ukazali i "poverenje" koje mu je ukazao naš Biro pozivajući ga na ovaj sastanak i, odmah je otvorio tašnu:

- Iz onoga što je rekao drug Generalni sekretar, - rekao je, - shvatam da je ova sednica veoma značajna. Slučajno (!) se ono što sam vam bratski hteo reči u potpunosti slaže sa temom ove sednice, na kojoj će se diskutovati o problemima koje ćete postaviti na Plenumu vašeg Centralnog komiteta.

Sve ono što je rekao za dobra dva sata (osim vremena za prevod), u suštini su bile teze koje su okrenule naopako sve ono što sam ja bio postavio u uvodnoj diskusiji. Na ovaj način njegove su teze predstavljale odbacivanje čitave linije i postignutih pobeda naše Partije, i, ako bi se to prihvatilo, istovremeno bi predstavljalo veoma iskrivljenu platformu za buduće delovanje. U suštini one su sadržavale:

U prvom redu, euforično propagiranje "veličanstvenih uspeha" KPJ i Tita. One su uzdizale Tita do nebesa, upoređujući ga, bezmalo sa Staljinom i otvoreno je ostalo da se podrazumeva da, zahvaljujući njihovoj velikoj pomoći, "Albanci i Bugari dobijaju bitku".

Odmah nakon himniziranih tirada o Titu, KPJ i njihovoj "genijalnoj", "stvaralačkoj" liniji i tako dalje, Stojnić je odsečno i oštro ponovio ono što smo mi naučili napamet: "Niste imali jasnu liniju", "patili ste od sektaštva, oportunizma i ponovo sektašstva".

Ovakvim tezama Velimir Stojnić je pokušavao da nanese udarac liniji naše partije u toku rata i da nju prikaže "neodrživom, nejasnom, pogotovu sektaškom".

Drugo, s obzirom da je sednica bila posvećena rezultatima naše borbe, Stojnić je preko toga prešao nekakvom lebdećom frazom, čak potcenjivačkim tonom i isticao je samo

"iskustvo", "primer", "veliki doprinos" jugoslovenske armije.

Ovakva bujna propaganda Velimira Stojnića u vezi sa njihovom borbom, imala je za cilj da stvori utisak da naša Narodnooslobodilačka borba "nije nešto veliko", da ona "ne predstavlja nešto naročito ako bi se uporedila sa borbom naroda Jugoslavije". Time je ostavio da se jasno shvati da za oslobodjenje zemlje treba da zahvalimo jugoslovenskoj borbi i radio je u tom pravcu da bi stvorio utisak da "naša borba predstavlja borbu običnih četa", ili, još gore "borbu terorista i atentatora". Prema tome, on je izvadio iz tašne stare neprijateljske teze Vukmanovića Tempa sa kojim sam ja uvek bio u otvorenoj nesaglasnosti i svadji.

Treće, linija Partije u vezi sa Antifašističkim narodnooslobodilačkim frontom, po Velimiru, bila je, takodje, pogrešna, "sektaška" linija, a na sednici smo bili optuženi da "nismo imali pravilan stav" prema "patriotskim" prvacima (kao što je bio Cen Elezi (1) koga nismo uključili u front), a ponovio je, takodje, ono što je rekao prvog dana kada je stigao "da mi nismo činili dobro što nismo nastavili sa pregovorima" sa balistima u Mukji. Time je, po njemu i shvatanjima onih koji su ga poslali, trebalo da rehabilitujemo Imera Disnicu.

Četvrto, organizaciona linija Partije i kadrovska politika, ponovo je, po njima, ispala "pogrešna" "sprovodjena po ličnom planu", da smo navodno "otklonili odane drugove sa odgovornih funicija" itd. itd.

Kao zaključak, ispalo je da su uspesi Komunističke partije Albanije bili "mali", "manjkavi" i "ako je Komunistička partija Albanije izašla kao pobednik, to je više zahvaljujući Jugoslaviji, KPJ i Titu". Toliko o prošlosti. Šta je trebalo učiniti sada? Sve to, prema Stojnićevim shvatanjima, trebalo je "dovesti u red" i, da bi se to dovelo u red onako kako treba, nama

---

1) Jedan od Debarskih prvaka, protivnik Partije i NOO fronta. U jesen 1944. posredstvom Velimira Stojnića za ovog starog agenta srpskih kraljeva, pod izgovorom da Cen Elezi "nije bio toliko aktivan kao ostali reakcionarni prvaci protiv narodnooslobodilačkog pokreta", primljen je u redove Narodnooslobodilačkog fronta. Nakon uspostavljanja narodne vlasti Cen Elezi se stavio u službu reakcionarne anglo-američke politike i ostataka reakcije u Albaniji.

albanskim komunistima, nije ostalo ništa drugo sem da "sledimo jugoslovenski put, Titove savete i upustva", koj je doneo Velimir Stojnić. Ideja se sastojala u sledećem: "Ko je na tom putu taj je pravi komunista, a ostale treba škartirati".

Ukratko rečeno, to su bile prve i osnovne optužbe Velimira Stojnića i tajni ciljevi koji je on hteo da postigne preko njih, upravo sada, na pragu potpunog oslobodjenja Albanije, kada smo izlazili kao pobednici nad nacističkim osvajačima, domaćim izdajnicima i reakcijom*

Ne mogu da kažem da sam odmah, na ovoj sednici shvatio širinu, dubinu i skrivene ciljeve neprijateljskog rada koji su organizovali Titovi izaslanici protiv naše Partije i nove države. Ne, istina će jasno izbiti na videlo tek kasnije, ali treba da kažem, da sam u tim trenucima u jednoj stvari bio potpuno svestan toga: da nam se stavljaju primedbe i da se nepravilno i nezasluženo optužujemo.

Očekivao sam reagovanje drugova, ali oni su sagli glave i "čekali". Mislio sam da bi trebalo da budu dirnuti načinom kako je Stojnić povukao liniju nad celim našim radom i, s obzirom da nam je bio "poštovani prijatelj", nisu hteli da mu se otvoreno suprostavljaju, i to još na prvoj sednici. Medjutim, kao komunisti, istine radi, ni mi, ni prijatelj, nismo imali šta da se ljutimo.

Ponovo sam uzeo reč (mada nije trebalo da ja i samo ja govorim) i, pošto sam se zahvalio Stojniću za njihovo "interesovanje" i "preokupacije", i tako dalje, počeo sam ukratko da odbacim sve što nije bilo pravilno u "primedbama" i njihovim optužbama protiv naše linije i stanja.

- Treba da me pravilno shvatite - rekao sam kasnije. - Ne slažem se sa vašim "primedbama" ne zbog toga što nam se ne svidjaju vaše primedbe ili drugarski saveti, već zbog toga što je kod nas istina sasvim drukčija. Drugovi će izneti svoja mišljenja i vi čete se uveriti u to.

- Nek bude tako! - rekao je Stojnić nekakvim nerazumljivim podsmehivanjem. - Čućemo i drugove.

Nakon kratkog ćutanja, ponovo je izbila ona ista neprijatna atmosfera koja nam se dogodila na sednici kada se diskutovalo o tome da li treba prihvatiti Stojnića da prisustvuje našim sednicama Biroa.

- Ono što nam je izneo ovde drug pukovnik Velimir Stojnić, - uzeo je reč Koči Dzodze, - u mnogo se ne slaže sa onim što će drug Enver izneti u izveštaju za Plenum. Ja mislim da ne treba požuriti. Da prvo dobro razmislimo i da zatim razgovaramo o tome.

- Mi nemamo vremena da razmislimo i da zatim razgovaramo! - umešala se Liri Gega, sa njenom poznatom manijom da se suprotstavi Koči Dzodzeu, ne samo za sve ono što bi on rekao, već da bi ga otvoreno ismejavala zbog njegovog "čisto korčanskog" narečja.

- Da si ti dobro razmišljala, ne bi upala u sva ta sektaštva koja su pokrila zemlju, - odvratio je Koči Dzodze. - Podrobno ćemo razgovarati i o tvom sektaštvu u Birou.

- Bolje sektaštvo nago da se kao ti valjam na suncu! - dočekala ga Lirija, na njen način, pogodivši Kočija onde gde ga je bolelo.

Kasnije ću govoriti o "alergičnosti" Koči-Liri i o scenama koje su se često dogadjale izmedju njih, ali ovde sam hteo da kažem da u prošlosti medju njima nije bilo ovakvih otvorenih svadja u Birou. Svoje kaprice uglavnom su "rezervisali" za "slobodno vreme", ili su odlazili nekad oboje, a nekad odvojeno, da se žale kod mene.

I posle, ovako žustre debate, Liri Gega je iznela svoje mišljenje u vezi sa osnovnim problemom:

- Treba da diskutujemo o tome - rekla je ona, - da li je partijska linija bila sektaška ili ne. Ja sam delovala na liniji...

Primetio sam da se Velimiru Stojniću ozarilo lice čim su mu preveli ovu "izjavu" Liri Gege. Odmah je to zabeležio u svoj blok i klimnuo glavom u znak odobravanja. U nizu sastanaka koje ćemo kasnije održati, pošto budemo sišli u Berat, podmuklo i neprijateljsko tvrdjenje Liri Gege "da je delovala na liniji", biće snažno oružje u rukama Velimira Stojnića i njegovih saradnika. To rogato sektaštvo (koje je stvarno bilo takvo) Liri Gege, poslužiće im kao osnovna "činjenica" da bi tvrdili" da je linija KPA navodno bila sektaška!

U toku cele ove debate, Nako Spiru je bio veoma angažovan. Pisao je u nekakvom bloku sa ko zna kakvom brzinom. Kasnije ću saznati da je detaljno beležio ono što se dogadjalo na našim sastancima da bi to na italijanskom jeziku predao svom prijatelju Dizdareviću. To je postao permanentan "zadatak" Nakoa, još u ono vreme, ali nikako nisam mogao da shvatim kako je dozvolio sebi da to čini tako otvoreno i pred našim očima.

Mnogo vremena posle toga saznaću da se u Centralnom arhivu Partije, izmedju ostalog, nalazio i rukopis zapisnika II plenuma CK KPA (Beratskog plenuma) na italijanskom jeziku. Mladji drugovi koji su radili na dosijeima toga vremena prilikom ovog "otkrića" upitali su se začudjeni: "Šta će ovaj zapisnik na italijanskom jeziku i zašto je preveden?!. Kada su mi to rekli, nasmejao sam se i setio se teških sednica održanih u jesen 1944. godine i deftera "neumornog" Nakua koji su se jedan za drugim punili. Medjutim, ovim "zaduženjima van plana" lukavi Nako će lepo manevrisati: u oštrim situacijama, kada mu nije bilo u interesu da pokaže svoje pravo lice, udubio bi se u "beleške" koje je uzimao i nikako nije digao glavu.

No, i pored toga, traženo je i njegovo mišljenje šta treba učiniti.

- Kada se stvari dobro pripremaju - rekao je u jednoj frazi koja je imala stotinu značenja, - nesporazumi se lakše rešavaju.

Što se tiče Ramadan Čitakua, on je, kao i uvek, svojim sporim, dobro postavljenim, otvorenim govorom kosovarskog narečja (odakle je bio i imao pseudonim Baca), rekao:

- Da razmisliš pre nego što govoriš - to je dobro ar običaj. Medjutim, hoću da kažem jedno: za nas se problem ne postavlja u tome, da li drug Enver ima pravo, s jedne, ili drug Velimir, s druge strane. Drug Enver je izneo teze za osnovni izveštaj Biroa koji će biti podnet na Plenumu Centralnog komiteta Partije. Ove teze su teze svih nas, jer, dobro ili loše, svi smo mi rekli svoje i izvršili zadatke u vezi sa linijom koju smo utvrdili i koju svi znamo. Zato ne razumem, zašto treba da odužimo da bi rekli svoje mišljenje po tome da li su održive ili neodržive primedbe druga Velimira u vezi sa linijom koju smo prihvatili i sledili mi sdami?!

Pravilno i logično izlaganje Ramadana Čitakua, nakon nesuglasica koje su nastale na prethodnoj sednici u vezi sa prijemom Stojnića u Biro, sigurno je ime Bace stavilo u crveni krug u bloku jugoslovenskih zaverenika. Nisu slučajne upadice i otvoreni pritisak koji su oni izvršili oktobra meseca na Biro da bi isključili Ramadana Čitakua iz Biroa našeg Centralnog komiteta.

Upravo ova prva sednica našeg Biroa u prisustvu Velimira Stojnića i njegove "teze" poslužiće kao "službena" platforma čitavog niza sastanaka, susreta i svadja koji će nam oduzeti mnogo vremena, dane i noći u toku oktobra i novembra te godine, kada smo imali i kada nas je očekivalo toliko posla na pragu oslobodjenja.

Na ovim sednicama "naravno" učestvovaće i drug iz Jugoslavije, Titov izaslanik, koji neće ostati sam ni u onome

što je rekao u Odričanu, već će, na svoj brutalan način, nastaviti sa napadima protiv linije naše Partije, okarakterisati mene kao "glavnog odgovornog" za "teške greške" koje su navodno utvrdjene na liniji naše Partije, tokom ratnog perioda.

Iako se nije odlikovao po "oštroumnosti", svoj rad kao intrigant i uvežbeni agent Tita-Rankovića, obavio je dobro. Kasnije ćemo utvrditi da je sve što je uradio, činio je po nekakvom scenariju koji mu je pažljivo pripremljen od strane jugoslovenskog rukovodstva. Ovaj tajni scenario bazirao se na dva "oružja" koja su jugosloveni imali u svojim rukama: prvo, na poverenje i poštovanje koje je gajila naša Partija prema Komunističkoj partiji i borbi naroda Jugoslavije, pod Titovim rukovodstvom. Drugo, oni su još ranije počeli sa radom na pripremanju njihove agenture unutar rukovodstva naše Partije.

Kao što već rekoh, mi smo bili zainteresovani za jačanje internacionalističkih veza sa njima i, kao drugovi komunisti, hteli smo da imamo koristi od ovog dobrog iskustva koje je moglo da se primeni i kod nas. Medjutim, ono što nam je izgledalo nepravilno ili nepogodno za naše uslove, mi nikako nismo prihvatili ni prihvatali. I pored povremenog suprotstavljanja od strane jugoslovenskih drugova, mi nismo izgubili poverenje u Komunističku partiju Jugoslavije i Tita. Jugoslovensko rukovodstvo bilo je uputilo Velimira Stojnića da bi iskoristilo upravo ovu činjenicu.

S druge strane, Jugosloveni su imali u svojim rukama i podrobne podatke o glavnim drugovima našeg rukovodstva, o njihovom nivou, karakteru, sklonostima, temperamentu, sposobnostima svakoga, ugledu, koji su uživali u Partiji i u masama i tako dalje. Ne, bez razloga, Tito je u svom pismu od septembra 1942. godine uzalud tražio karakteristike drugova koji su izabrani u Centralni komitet Partije od Prve zemaljske konferencije. Kasnije, podrobne podatke, sakupljene pri susretima sa nama i na druge agenturske načine, daće svom rukovodstvu Blažo Jovanović, Vukmanović Tempo i drugi. Jugoslovensko rukovodstvo je pažljivo

proučavalo sve to i kada se približilo vreme za konačno pripremanje plana delovanja "misije Stojnić" hitno je povuklo Dušana Mugošu iz Albanije, jer, kako nam je rečeno, "bio je zadužen drugim zadacima". Kasnije smo saznali da je Dušan Mugoša, pod pseudonimom "Čalamani" (Ćopo), regrutovao tajne agente u redovima kadrova naše armije i na terenu, sa kojima je sudelovao. Medjutim, da se vratimo ratnom periodu, kada je oko 3-4 meseca nakon odlaska Mugoše, stigao u Albaniju, najbolje pripremljeni, Stojnić.

Sa ovakvim instrukcijama, koje je sigurno dobio od Tita-Rankovića, Sakupljene podatke o nama, Velimir Stojnić je sada uspešno upotrebljavao: i da bi ugušio moj otpor i otpor ostalih zdravih drugova Partije, i da bi podsticao frakcionaški antipartijski rad Sejfula Malešove, Koči Dzodzea, Nako Spirua i njihovih drugova. Prema tome, on je pokušavao i, još u Odričanu, je uspeo da stvori jednu takvu situaciju: sve što bi činio ili rekao "Veljo" "biolo je pravilno, jer "to je rekao Tito, rekla je KPJ i ko bi se tome suprotstavio bio bi neprijatelj protiv kojeg se treba boriti".

Iz različitih razloga i motiva, još u ovoj prvoj fazi njegovog agenturskog delovanja, Stojnić je uspeo da pridobije jedan broj glavnih drugova iz našeg rukovodstva.

Koji su od njih bili glavni?

Jedan od njih bio je Sejfula Malešova. On je poznat i neću da dam njegovu biografiju, ali činjenica je da je njegova vrednost u vreme rata bila ravna nuli. On nije uradio ništa, nijedan zadatak koji mu je postavljen nije izvršio, navodno da je bio čovek od pera, ali nijedan letak nije mogao da skuva. Bio je to posebna lenjština. Ne znam kako i iz kakvogsse izvora pročuo kao "profesor marksiszma-lenjinizma u Moskvi", ali nije pripremio nijednu lekciju. Njegova politička mišljenja po mnogim pitanjima bila su pogrešna, a posebno liberalna. To je bio arivista kome su se svidjala hvalisanja, privilegije, bio je prototip običnog malogradjanina. Sve ove karakteristike Sejfula Malešove svi-

dele su se Jugoslovenu Velimiru Stojniću, bilo za to vreme bilo za perspektivu pa ga je na razne načine podržavao. Sejfula je bio spreman da se posvadja sa drugom čak i za sitne stvari, kao na primer, za jednu običnu četku za zube. Odlikovao se po upadljvoj uobraženosti. On se pravio da je "stari revolucionar", da je "došao iz Moskve" i da je "profesor teorije marksizma", pa je gajio ideju da će biti nesporni "šef" Partije i Narodnooslobodilačke borbe. Pošto se to nije ostvarilo, on se povukao i ćutao u opoziciji prema Partiji. Mene je smatrao čovekom koji je zauzeo mesto "namenjeno njemu još pre nego što je došao u Albaniju". Niko nije obraćao pažnju na ovog megalomana osim mene. I pored svih ovih mana i grešaka, kao i pored kritika koje sam mu upućivao, ipak je moje ponašanje prema njemu bilo korektno.

Jugosloveni su dobro shvatili psihološku prirodu Sejfule, posebno njegovu žedj da postane "šef partije" i našli su u njemu pogodnog čoveka, makar i za neko vreme, da ostvare svoje delo razdora u našoj Partiji i da mene eliminišu. Tako su Stojnić i Dizdarević držali pored sebe Sejfulu, djavolski povladjivali njegovo malogradjansko samoljublje, govoreći da je "grehota što je ovakav kapacitet kao on još uvek samo kandidat za Centralni komitet" i dr. Tako, oni vrlo brzo uspevaju da Sejfulu učine svojim čovekom, da ga približe sebi i uključe u odredjene poslove "ocenivši" veoma mnogo "njegove teorijske sposobnosti", naročito kada bi Sejfula napadao Partiju za stavove i greške koje uopšte nisu postojale.

Sejfula Malešova, kao malogradjanin, liberalni demokrata, i trockista nije se uopšte ni uzdržao od vrtloga već ga je privlačio čanak u koji su ga namamili Jugosloveni. Iz blata dubokog neprijateljstva u koje je upao, počeo je svojim niskim napadima protiv Partije. Po njemu "pravi život i broba" Partije počinju danom "kada je Velimir Stojnić počeo da stvari dovodi u red" a razume se i Sejfula Malešova.

Drugi elemenat za koji se uhvatio i na koga se snažno oslonio Stojnić bio je Koči Dzodze. To je bio stari član

Korčanske grupe, sitni zanatlija koji je upao u grupu radnika, pošto je radio kao limar. Na početku je voleo Partiju i komunizam, ali je bio plašljiv i nije ulagao napore da proširi svoje horizonte i uzidigne nivo svoga znanja, bio je jedan od ono malo korčanskih radnika koji su se odlikovali po arogantnosti i nadmenosti ali koji su ostali, kako bih rekao, "nepismeni". Ni on, ni Pandi Kristo nisu činili nikakvih napora da bi nešto naučili. Koči Dzodze je naučio neke stvari i celo vreme bi proveo sa nekim lakonskim nečitljivim podacima i beleškama, koje bi jedino on mogao da dešifruje. Medjutim, ni to nije pisao na običnom papiru, već na nekoj koverti. To je bila njegova manija. Ali ni papir mu nije toliko potreban, jer je on pisao malo ili nimalo. Koči nije bio ni organizator, ni čovek od kacije. On je o sebi imao visoko mišljenje, smatrajući da je vrlo sposoban. Jedina njegova zasluga sastojala se u tome što je bio radnik pa je zato izabran u rukovodstvo i ja sam ga poštovao. Pokušavao sam da mu pomognem, ali sam ga i kritikovao, jer ni u čemu nije zasijao, već naprotiv.

Titoisti su ga na vreme obradili preko Vukmanovića Tempa, još onda kada je on došao u Albaniju i sa Dzodzeom obavio "balkanska putovanja" u Grčku. Ja, kao što rekoh, onda nisam video nikakvo zlo u tom zbližavanju izmedju Tempa i Koči Dzodzea i složio sam se da dva puta idu zajedno u Grčku s obzirom da je Dzodze znao grčki a i poticao je iz Negovana. Medjutim, koči Dzodze se vratio iz Grčke u potpunosti kao Tempov čovek i kao pripadnik jugoslovenske agenture.

Sve vreme dok je bio u zatvoru, mi smo imali posebno poštovanje prema Kočiju. Kada je izašao iz zatvora i počeo da radi sa mnom u rukovodstvu, iluzije su nestale. Poslali smo ga sa zadatkom da rukovodi borbom u Korči, a on se bavio "bazama i pozadinom", i interesovao se za krpe koje su sakupljali u Lavdaru i Punmiru. Tako je imao sve mogućnosti da radi, da stvara, da organizuje, ali se pokazao kao običan drug iz rukovodstva i ničeg konkretnog nije dao u smislu partijskog rada, a i da ne govorimo o vojnom. Njegovim uobražavanjem i pretenzijama koje je

imao, bilo je nemoguće da nije gajio nekakvo veliko nezadovoljstvo koje je nosio u sebi. Ovakvo njegovo duhovno stanje sigurno je znao i Tempo, kao i Velimir Stojnić, koji ga je preuzeo, obradio i naduo u pravcu koji sam malo pre izneo učinivši ga svojim oružjem protiv naše Partije i protiv mene lično. Ovako obradjen i nadut, Koči Dzodze je ispao da je "jedan od retkih proletera" i "jedan od retkih ljudi Partije, proleterskog srca i velike vrednosti za Partiju" (1).

Treći čovek koga je Stojnić uspeo da pridobije bio je Nako Spiru.

Nako nije bio sličan prvoj dvojici sa više aspekata. Bio je inteligentan, jasan na liniji, smeo i dobar organizator. Ja sam ga vole i poštovao, pa sam ga i preporučio, nakon smrti Ćemajla, da ga zameni u omladini i u rukovodstvu Partije. Sa Nakom bih se stalno savetovao, jer smo najveći deo vremena proveli zajedno. U svako doba bio je u efektivnom rukovodstvu.

Medjutim, Nako Spiru je bio isto kao i prva dvojica, malogradjanin u duši i sa više negativnih odlika koje su bile vrlo istaknute. Bio je ambiciozan do kraja i sklon intrigama. Intrige i umesne i neumesne kritike koje bi upućivao bile su mu na vrhu jezika. Nije prezao od toga da ih podstiče da bi napredovao i hvalio one koji bi mu se svideli; kao čovek bio je klika i umnogome je želeo i radio na tome da bude okružen ljudima koji će ga slušati, koji će se njemu pokoravati i sprovoditi njegova naredjenja. Nako je bio veoma radoznao i istraživao je o nekome i male lične stvari. Više puta kada je dolazio i govorio mi o jednom ili o drugom čoveku u vezi sa malim i ličnim stvarima koje ne bi trebalo da nas se tiču, čudio sam se tome i kritikovao ga.

- Gde si to saznao, Nako? - upitao bih prekorivši ga.

---

1) Kasnije je Ranković, jugoslovenski homolog Koči Dzodzea, preporučio Staljinu kao "rukovodioca proleterske duše", kao "najodlučnijeg" i "najjasnijeg" u rukovodstvu KPA!

- Imam svoje metode i ljude koji me obaveštavaju, - odgovorio mi je.

Sve su to bile opasne sklonosti za jednog komunistu i rukovodioca a, pored ostalog, i kao posledica toga, Nako se umešao u one natipartijske prljave rabote koje su montirali Titovi izaslanici.

Jugosloveni su znali, a kasnije još bolje shvatili ove njegove ozbiljne nedostatke. Velimir Stojnić, a posebno njegov pomoćnik, Nijaz Dizdarević, koji se navodno bavio omladinom, podsticali su sve ove njegove ambicije i više puta su ga teško kompromitovali. Oni su uspeli čak i to da Nako Spiru šalje Titu i Centralnom komitetu KPJ tajne izveštaje pisane njegovom rukom, koje su kasnije upotrebili kao pritisak a i objavili pojedine delove, u kojima je on, opisujući "žalosno stanje naše borbe, greške, loše stanje u Partiji", napadao mene i smatrao me odgovornim tražeći njihovu pomoć da budem razrešen dužnosti generalnog sekretara Partije. Eto dotle je stigao ovaj drug u svom antipartijskom radu. Jugosloveni, pošto su dobro proučili karierističke sklonosti Nakua, njegovu malogradjansku čežnju za vlašću, njegovu kritizersku dušu, pothranjivali su ga u ovom pravcu povladjujući njegovu taštinu i ambicije. Nako se pridružio "kritikama" i "napadima" u odnosu na našu liniju, ali ne zbog toga "što je pogrešio" u oceni linije. U "napadima" Jugoslovena, Nako je osetio mogućnost da mu se otvara put za vlast. Ako bi naša linija u prošlosti otpala "kao nepravilna", zajedno sa tom linijom otpao bi i njen glavni nosilac, generalni sekretar Partije. Ko bi zauzeo njegovo mesto?! Razume se, onaj koji bi najviše doprinosio u ocrnjavanju prošlosti i koji bi na taj način pridobio ljubav i priznanje Jugoslovena. Tako je to ocenio pa se Nako svim svojim snagama priklonio zaveri gezeći ne samo Partiju, već i svoje žrtve i život u toku 3-4 ratne godine.

Prema tome, to su ta tri glavna brigadijera koje će Jugosloveni, preko njihovog izaslanika Stojnića, nahuškati sada svom svojom surovošču protiv partijske linije, protiv neospornih pobeda koje smo postigli i koje smo postizali u ratu.

Naravno, prikazivanje koje sam napred izneo u vezi sa ovim elementima nikako nije moglo da se izvršiu niti da se predpostavlja u ovoj širini, ne samo u Odričanu, već ni kasnije, kada smo sišli u Berat. Njih sam, nezavisno od tih nedostaka za koje sam ja znao, smatrao drugovima i tretirao kao drugove u Partijskom rukovodstvu na svakom koraku i u svemu što bismo preduzeli. Zato, kada sam od njihovih usta čuo mišljenja i najteže napade na Partiju, iznenadio sam se i osetio da se nalazim pred grupom drugova, koji su u "bloku" nastupali protiv Partijske linije i protiv moje ličnosti, kao generalnog sekretara. Naravno, ne odmah, utvrdio sam da smo pred organizovanom zaverom. Ova tri druga iz rukovodstva, činila su sve da pokažu da su "preokupirani" da se "stvari vide", da se "pravilno oceni prošlost", da bi učili iz "iskustva i drugarskih primedaba jugoslovenske braće", "da bi otklonili greške", da bi "bolje koračali u budućnost", da bi izašli pred Centralni komitet što "ispravniji", sa "principijelnom kritikom i autokritikom", pa čak i "boljševičkom" itd. Ukratko, svi bi se zalagali, od početka do kraja, za "dobro Partije", "za njeno spasavanje". (!) U stvari, svi njihovi zaveti "za dobro Partije" predstavljali su samo blefiranje i masku da bi sakrili zaveru koja se montirala u odnosu na Partiju, iza mojih ledja i svih ostalih drugova koji su stajali na zdravim i principijelnim pozicijama.

Na ovom sastanku Politbiroa, na kome je Stojnić izneo svoje optužbe, učestvovala je i Liri Gega, ali je ona imala tu "sudbinu" da bude upotrebljena od strane jugoslovenske agenture kao "turski glavešina". Kao što sam već rekao, u okviru svojih "dužnosti" u Valonskom okrugu, na proleće i u leto 1943. godine, Dušan Mugoša je dobro upoznao Liri Gegu, uočio njene brojne slabosti, a posebno ambicioznu i karijerističku dušu Lirije i prišao joj da bi je i dalje pothranjivao u interesu njenog agenturskog rada. Da se ne ogrešimo, ovu nisku antipartijsku rabotu sa Liri Gegom, kao i sa nekim drugim ličnostima, Mugoša je majstorski izvršio. Sektaške postupke koji su uočeni i koji su osudjeni još onda od strane naše Partije, u prvom redu, bili su plod agenturskog rada Dušana Mugoše, u čemu se vidno is-

ticala i njegova "učenica" i agent, Liri Gega.

Dušan Mugoša je za to zaslužio najveću kaznu, ali je činjenicda da on nije po kazni otišao iz Albanije. Naprotiv, pošto je izvršio ulogu kojom ga je zadužilo njegovo rukovodstvo, regrutirajući i zarazivši koga je god mogao, Duć je odmaglio i ostavio "u nasledje" našoj Partiji, "greške sektaštva", koje su sada bile potrebne rukovodstvu Komunističke partije Jugoslavije da bi napalo "nesposobno" i "sektaško" rukovodstvo naše Komunističke partije.

Medjutim, da bi sva ova "optužba" bila umesna i da bi izgledala konkretna, Jugoslovenima je bilo potrebno da "žrtvuju", makar to bilo i samo privremeno, svog vernog agenta, Liri Gegu, kao "otelotvorenje sektaške linije KPA". Iza "Lirijinih grešaka" skrivao se udarac koji se na širem planu već nanosio našoj Komunističkoj partiji.

Sva ova gorka i antipartijska istorija odviče se u toku oktobra i novembra meseca u slobodnom gradu Beratu gde smo već sišli, koliko se sećam, nekoliko dana nakon "sastanka u vezi sa platformom" u Odričanu.

Na pragu zavere

Prelazak glavnog rukovodstva Partije, Antifašističkog veća i našeg Vrhovnog štaba u oslobodjeni grad Berat, nakon 4 godine borbe i napora u teškim uslovima ilegalnosti, pokazao je da je došao odlučni i istorijski trenutak za našu zemlju. Narodnooslobodilačka borba krunisala se velikim uspesima. Pravilana marksističko-lenjinistička linija Partije vodila je naš narod u pravcu konačne pobede. Ljubav i poverenje naroda i partizana prema njoj bila je velika i duboko ukorenjena u njihovim srcima, jer je Partija ona koja ih je vaspitala, organizovala, naoružala i vodila u borbu i u pobede.

Južna Albanija je bila skoro potpuno oslobodjena. Vrhovni štab je, zato, sišao u oslobodjeni grad Berat da bi tu

pripremio strateški plan za napad radi oslobodjenja Tirane. Neposredno pred ulazak u Berat, Nemci, koji su bili opkoljeni od naših snaga, gadjali su artiljerijom ovaj grad. Porušeno je nekoliko kuća, ali nije bilo ljudskih žrtava. Ovaj podatak je predstavljao poslednje trenutke disanja astmatičara jer je na ovoj strani već trijumfovala sloboda. Odavde smo slali naredjenja za delovanje vojnih divizija, brigada i drugih teritorijalnih jedinica, da iste usredsrede svoje snage i počnu sa napadom na glavni grad i, pošto ga budu oslobodile, da neprijatelja gone u stopu, sve do potpunog oslobodjenja Albanije. Nalazio sam se u Beratu kada sam dobio i vest o oslobodjenju našeg voljenog glavnog grada a, malo zatim, vest o oslobodjenju gotovo cele Albanije. Još iz Berata izdao sam naredjenje i pojedinim drugim brigadama naše pobedonosne armije da predju našu državnu granicu prema Jugoslaviji. One su tamo, sa dve brigade naše armije (5. i 3.) koje su još septembra meseca dobile naredjenje za prelazak granice, oslobodila najveći deo Kosova, nastavljajući borbu protiv nemačkih nacista zajedno sa drugovima jugoslovenskim partizanima. Upućivao sam naše partizane da se potpuno jedinstveni sa jugoslovenskim partizanima i u internacionalističkom dohu nesebično bore za oslobodjenje naroda Jugoslavije. Reč Partije albanski komunisti i partizani su sprovodili u stvarnosti. Oni su se herojski borili na Kosovu, u Crnoj Gori, Sandžaku, Bosni i Hercegovini, Srbiji i Makedoniji. U ovim borbama poginulo je stotine naših partizana a na hiljade ih je ranjeno, čiji su herojizam i krv titoisti nogama gazili i nagradili ih neprijateljstvom protiv naše Partije i socijalističke domovine. Medjutim, mi smo izvršavali internacionalistički zadatak i narodi Jugoslavije, bilo kako bilo, neće zaboraviti ove žrtve koje je albanski narod za njih dao.

I tu, u slobodnom Beratu, odlučili smo da raspravimo i rešimo niz značajnih zadataka, koji će ostati u istoriji kao dogadjaji značajni za te trenutke i za budućnost. Jedan od tih zadataka bio je i pripremanje izveštaja za sednicu Antifašističkog narodnooslobodilačkog veća pred planum Centralnog komiteta Partije i pripremanje drugih odgovarajućih dokumenata. Ova

sednica Veća, koju smo održali sa punim uspehom, bila je od velikog istorijskog značaja, jer je tu Antifašistički komitet prerastao u Demokratsku vladu Albanije. Na taj način, na pragu oslobodjenja, zemlja je imala svoju demokratsku izabranu vladu. Ova je vlada, prema tome, predstavljala glavni izvršni i naredbodavni organ naše narodne vlasti uspostavljene u borbi od strane naroda nad ruševinama vlasti neprijateljskih klasa koje su zajedno sa osvajčima potpuno pobedjene.

Drugi veoma značajan zadatak, bez sumnje, bilo je pripremanje drugog plenuma Centralnog komiteta Partije i taj rad, kao što rekoh, bili smo započeli još u Odričanu, ali je posle intervencija i "teza" Velimira Stojnića, krenuo u ćorsokak i odugovlačio se beskrajnim diskusijama i debatama.

U toku boravka u Beratu, centar Vrhovnog štaba bio je smešten u kući Vrionskih begova, gde su se nalazile radne kancelarije i gde sam spavao jedino ja. Ostali drugovi spavali su u drugim kućama u gradu. Drugovi, kao što su: Nako, Koči, Sejfula, dolazili su jednom dnevno, sa rukama u džepovima, pitali da li ima kakvih vesti iz vojnih zona i odlazili. Pandi Kristo je bio zadužen za "vojnu bezbednost", ali smo kasnije shvatili da se on bavio i drugim "bezbednostima". Stalno je pratio šta se dogadja u štabu, ko ulazi i ko izlazi, o čemu se razgovara i o tome je izveštavao Kočija i Velimira Stojnića. Pandi je bio jedan od onih elemenata koji su se glavom i telom uključili u Beratsku zaveru. To je bio ništica u svakom pogledu i u pogledu njegove prošlosti, osim činjenice što je dolazio iz redova "proletera" (u stvari bio je šegrt), i kod njega nije imalo ničeg svetlog. Ponekad bi se ponosio time što je "stari elemenat" Korčanske komunističke grupe, ali svi smo mi sasvim dobro znali da je 1935. godine, kada je iz ove grupe proizašla trockovska frakcija Nika Džodzija koji se suprostavio pravilnoj liniji i opredeljenju druga Ali Kelmendija, Pandi Kristo bio je jedan od onih malobrojnih ljudi koji se pridružio frakcionašu Niku Dzodziu. Nakon zasluženog razobličavanja frakcije, Pandi se "povukao", "prizano" je tešku grešku i pridružio se zdravom delu

grupe. Medjutim, on se nije mogao otresti svoje stare sklonosti da se bavi frakcionaškim delovanjem. Naročito se nakon proleća 1943. godine pridružio drugom Dzodzi, tj. Kočiu, postavši njegov slepi prirepak, a kao posledica toga, stavio se u službu one agenture koja je bila regrutovala Koči Dzodzea u službu jugoslovenske agenture. Sve ratne godine prošao je nekako "neupadljivo" i počeo da se vidja i zavija u jesen 1944. godine, upravo onda kada su Koča Dzodze i Stojnić našli za shodno da ga aktiviraju za njihove mračne ciljeve.

Što se tiče Lirija Gege, ona mi je stajala "bliže" podstaknuta drugim motivima i ciljevima. Mislila je da se u mojoj kancelariji dele činovi i položaji ciljajući neki veći zalogaj. U toj velikoj želji za isticanjem postajala je sasvim smešna. Došla bi ponekad sa nekim papirom u ruci:

- Vidite ovo! - rekla bi hvalisavo. - Donela sam dva zakona. Ako se budete složili, štampaćemo ih i razdeliti.

- Odnesi to doktoru Nišaniu (1) da vidi, - odvratio bih joj podrugljivo. - On sa drugovima koji su oko njega poznaje ove stvari.

- Da ih najpre prihvatimo mi iz Biroa, - insistirala bi Lirija, - a zatim ćemo ih gotove odneti doktoru.

Sagao bih glavu nad poslom koji sam imao pred sobom a Lirija bi izašla. Medjutim, dolazila bi ponovo sa nekim drugim "predlogom". Jednog dana zaustavila me je nasred puta, kada sam silazio sa Nakom i Kočijem da bismo videli salu gde bi se nakon izvesnog vremena odrala sednica Antifašističkog narodnooslobodilačkog veća.

---

1)Omer Nišani (1887-1954) - rodoljub, demokrata i revolucionar, jedna od poznatih ličnosti narodnooslobodilačkog pokreta. Od 1943. godine član Vrhovnog Narodnooslobodilačkog veća, na Kongresu održanom u Permetu izabran je za predsednika Antifašističkog narodnooslobodilačkog veća. Nakon oslobodjenja zemlje od 1946. do jula 1953. godine, bio je predsednik Prezidijuma Narodne skupštine Narodne Republike Albanije.

- Izradila sam projekat za Vladu - rekla je sasvim ozbiljno i pružila mi jedan papir. - Odredila sam sve ministre i Savet ministara. Daću vam ga da ga vidite, kada budete našli vremena, ali sami znate da posao ne čeka...

Nakon joj je oteo papir iz ruke i pošto je "Lirijinoj vladi" dunuo čitavu zavesu dima, počeo je da je gleda sa njegovom poznatom ironijom.

- Dva nedostatka ima "tvoja vlada" - reče zatim Liriji. - Ostavila si prazno mesto jednog zamenika ministra predsednika i tvoje ime, glupačo jedna (izraz koji je voleo i držao na vrh jezika), ne figurira nigde. Eh, oprosti mi - dodao je zatim, - te dve praznine ostavila si iz skromnosti...

- Ne, ideala mi! - zaklela se Lirija. - Nisam to ostavila za sebe, već nisam znala koga.

U redu, u redu, - rekoh. - Odnesi to Pandi Kristu jer on skuplja sve predloge.

Bilo je u tome neugladjenosti i manijaštva Liri Gege i nota za humor i zabavu, ali zato nismo imali kad, nije bilo ni vremena ni atmosfere. Uzev u celini vladala je neka teška atmosfera, posebno oko mene i Bace.

Nako, Koči, Sejfula i drugi, pod izgovorom da sam zauzet poslom, jer su dolazili i sastajali se sa mnom komandanti brigada, članovi Veća i ostali drugovi iz Partije, bojkotovali su me ćuteći i ne izjašnjavajući se.

Dolazak Husni Kapoa i Gogo Nušia u Berat nekako je promenio moje duhovno stanje, jer su mi ovi drugovi ulivali ljubav i toplu komunističku iskrenost. Oni su dolazili sa fronta a ne iz soba gde su se montirale razne intrige i zakulisne rabote.

Medjutim, kuća u kojoj su stanovali Velimir Stojnić i Nijaz Dizdarević, ili kako su ih nazivali "jugoslovenska vojna misija", pretvorila se u "glavni centar rada" i razgovora. Tamo bi čitave sate proveli Nako, Koči, Sejfula i drugi. Ja sam lepo uočio ovaj veliki "afinitet" i nije mi bilo prijatno što gube tako mnogo vremena stojeći nekako daleko od mene, upravo u onom vremenu kada smo imali toliko beskrajnih poslova koji su se nagomilali i bezbroj novih problema koji su nastajali svakog trenutka.

Od ostalih drugova sam saznao da se tamo ne govori o "istoriji", već se istorija iskrivljava. Kada su dolazili kod mene, primetio sam njihova mračna i arogantna lica. Mada je nastalo stanje i njihovo ponašanje imalo na mene odredjenog utiska, ipak se nisdam uznemiravao niti pak gubio hladnokrvnost. Nakova nervoza i humor bili su mi davno poznati, a megalomanija i podlosti Sejfule Malešove bile su uobičajene stvari.

U to vreme posebnu pažnju mi je privukla jedna druga stvar. Major Ivanov, koji je predstavljao Sovjetsku vojnu misiju, pošto se sprijateljio sa Velimirom Stojnićem, prestao je da dolazi kod mene. Dolazio je samo radi forme, i onako nalickan, uzeo bi neku informaciju i izlazio da prošeta. Sećam se kako je jednog dana počeo da mi reklamira jugoslovenske generale kao što su Peko Dapčević, Kosta Nadj i drugi. Kako izgleda Velimir Stojnić, Nako Spiru i Sejfula Malešova obradjivali su majora Ivanova i pridobili ga.

Prema tome, preostalo mi je da nastavim sa neprekidnim radom da bi odgovorio mnogbrojnim zahtevima armije, vlasti i Narodnooslobodilačkog fronta. I onda kada bih imao malo "slobodnog vremena", usredsredio bih pažnju na izveštaj ili referat, kako smo ga inače nazivali, koji sam imao da podnesem plenumu Centralnog komiteta. Logika mi je govorila da je trebalo da ovaj referat, zbog odlučujućih trenutaka kada je trebalo da bude podnesen i foruma na kome je trebalo da bude podnet, duboko i opširno razmotri dva osnovna pravca:

Prvo, pošto smo već skoro postigli potpuno oslobodjenje Albanije, referat "O političkoj liniji Komunističke partije Albanije" trebalo bi da da bilans ove linije od osnivanja Partije, a naročito od prve zemaljske konferencije do oslobodjenja.

Drugo, nova situacija koja je nastala, postavila je pred Partijom nove, već i kardinalne zadatke, pa je drugi deo referata trebalo da obezbedi duboko sagledavanje ovih stvari, da prikaže sve velike zadatke u budućem radu, znači da utvrdi buduću političku liniju Partije na vlasti.

To je bilo moje uverenje;iz razgovora sa pojedinim drugovima, ovo uverenje je još više pojačano i u tom duhu sam pisao referat koji ću održati na Drugom plenumu Centralnog komiteta Partije. Nakon izvesnog vremena završio sam sa prvom verzijom i istu razdelio drugovima iz Biroa da je pročitaju. Na insistiranje Kočia i Naka, koji su izneli i "mišljenja druga Stojnića", jedna kopija je data i Sejfuli Malešovi da bi je video.

- Nije važno što nije član Biroa, - reče Nako.
- Neka vidi da li može da nam da kakvo mišljenje, naročito u pogledu teoretskog tretiranja problema. (!)

Medjutim, ova varijanta referata nije stigla na Plenum. Navodno zbog toga što je referat trebalo da prikaže što bolje "istinu o liniji", što je kod Naka, Sejfule, Kočija i drugih izazvalo pravo "bombardovanje" u vezi sa svakom fazom i pasusom varijante koju sam ja dao na čitanje.

Prava je Odiseja opisati kako se stiglo do "službene" varijante, one koju sam ja, pošto više nisam imao šta da učinim, bio primoran da pročitam na Plenumu. Navešću samo nekoliko od ovih epizoda.

Još na početku prve varijante referata izvršio sam odmerenu i zrelu ocenu o liniji koju je sledila Komunistička partija Albanije u teškim uslovima borbe i terora i na taj način došao do pravilnog zaključka da je politička linija Komunističke partije Albanije u toku ratnih godina bila praviolna i dosledna, linija na čijoj je osnovi rasla i jačala sama Partija, a, pod njenim rukovodstvom, čitav jedan narod je već izvojevao odlučujujuću pobedu.

Onako namrgodjeni došli su u moju radnu sobu Sejfula i Nako i počeli ono njihovo:

- Još na početku ima dosta egzaltacija, - rekao je Sejfula, - ima mnogo pohvala u vezi sa generalnom linijom Partije.

- Na čemu zasnivate ovu konstataciju?! - upitao sam.

- Treba pravilno balansirati sve sastavne komponente jedne linije da bi se tačno utvrdio njen karakter, - počeo je sa svojim "filozofiranjem" Sejfula. - Vi ovde ističete ono opšte. Zabroavljate posebne stvari, sektaštvo i oportunizam koji su se naizmenično ispoljavali. Treba sve uzimati u obzir, jer nema opšteg bez posebnog.

- Slušaj, Sejfula, - rekoh. - Nisam ni protiv opšteg, ni protiv svojeg posebnog, medjutim, ovde nije ni mesto ni vreme da ispredamo priče. Kaži mi konkretno na čemu zasnivaš ono što kažeš?

- Vi navodite samo uspehe, pobede, pozitivno! U redu, ali zašto ne ističete i sektaštvo i oportunizam koji su se pojavljivali?

- Prvo, rekoh, - ne mogu da negiram oportunističke ili sektaške pojave i stavove, a to je na odgovarajućem mestu već istaknuto. Drugo, što je najvažnije, mi smo postigli veliku pobedu

Ovakvim pobedama nije moglo da nas vodi ni sektaštvo, ni oportunizam, već jedino pravilna linija.

- Ti misliš tako, ali je naše mišljenje drukčije, - odgovorio mi je Sejfula.

Nije me toliko začudilo "njegovo" mišljenje, koliko hladnokrvnosdt kojom je govorio. Osetio sam da su se stvari jako pogoršale. I šta više ono što je Sejfula isticao, "naše mišljenje", izneto u prisustvu Naka, koji je do sada stajao po strani i nije se mešao u diskusiju, grizući s vremana na vreme svoje nokte od nervoze, karakteristične njemu, dalo mi je da shvatim da oni nisu došli u vezi sa nekim primedbama, već da traže suštinske promene. Bilo kako bilo, ja sam bio uveren da je partijska linija u toku ratnih godina bila pravilna, a to sam isticao i branio više puta u diskusijama sa Velimirom Stojnićem, pa se zato nisam povlačio. Medjutim, nisu se povlačili ni oni.

- I ti, Nako, deliš mišljenje koje je izeno Sejfula? - upitao sam.

- Ja se slažem sa njim! - odgovorio je Nako kratko i odsečno.

- Da to ocenimo i sa ostalim drugovima, - rekoh im, - ali da nastavimo dalje.

Sejfula je izvadio iz unutrašnjeg džepa nekoliko zgužvanih papira i stavio na sto. Odmah sam primetio njegov krivi rukopis, kao rukopis početnika, pa sam se tako odmah setio činjenice da je on u svom životu imao malo prilike da piše na albanskom. Medjutim, to je bilo samo za jedan trenutak. Počelo je niz "konstatacija", "primedaba" i najrljavijih i najiznenadjujućih "optužbi".

- Front! - digao je glas u jednom trenutku kao da se ko zna čega seti. - Partijska linija sa Frontom! Isuviše si je

ulepšao, Envere. Na liniji prema Frontu su učinjene velike greške. Kako je organizovana Konferencija u Pezi?! Seti se! Zašto tamo nisu došli Ljumo Skndo i Ali Kelcira? Zašto Partija nije pridobila ove i mnoge druge uticajne rodoljube, već ih je ostavila da idu pod fašistički skut? A Abaz Kupi? Zašto je Bazi otišao iz pokreta i priključio se reakciji? A ostali slični prvaci i drugi ljudi oko njih? - počeo je Sejfula da se zagreva. - Ne! Front nije otvorio vrata onako kako je trebalo da učini jedna ovako masovna organizacija i nije ih otvorio zato što se nisu otvarala, već zbog sektaške linije Partije, a to je faktor koji je vodio jednoj takvoj rezultanti.

Slušao sam ga kako veoma nadmeno deklamuje i ne znam kako, i na vrhuncu ljutnje koja me je spopala, setio sam se poznatih Lenjinovih reči: "Filozof bez glave".

Pravi prototip jednog takvog filozofa bio je upravo preda mnom. Medjutim, ovde se diskusija vodila na "čistom" terenu filozofije. Uzdržao sam se i uperio pogled u njegovo maleno lice, belo i žuto, kao ukislo testo, koje je bilo preda mnom:

- Sejfula, - rekoh, - kada smo mi pripremili i u vatri borbe održali Konferenciju u Pezi, ti možda čak nisi ni znao da u Albaniji postoji selo zvano Peza. Možda čak nisi ni znao da smo mi stvorili našu Komunističku partiju, da dižemo narod u borbu, da uzimamo u naše ruke sudbinu domovine i naroda. Ti si tada boravio van zemlje, Sejfula, zato te pitam: Odakle ti znaš kako smo i na koji način organizovali konferenciju u Pezi..? Drugo, na osnovu čega si zaključio da je Ljumo Skenda, Ali Kelciru i drugi ološ balističke reakcije partija bacila špod skut okupatora? Treće, odakle ti znaš da je linija Fronta bila sektaška i da su njegova vrata bila zaključana za one koji su hteli da se bore? Ukratko, moje se pitanje sastoji u sledećem: Sa čijih pozicija, u čije ime i u čiji prilog iznosiš ove optužbe i insinuacije koje si naveo?!

- Molim vas, - promumlao je sada već žut kao vosak, - vi hoćete da mi se namećete. I na to imam primedbu: Vi hoćete da mi nametnete vaše shvatanje. Vi...

- Ostavi mene, - rekoh, - vi napadate Partiju i njenu liniju. Odgovorite njima, ja sam jedan i to nije toliko značajno.

- Kako nije značajno?! Šef partije je centralna ličnost i u njegovim rukama...

- Sejfula, - prekinuo sam ga. - Ostavi ti prebacivanja i eskivaže. Odgovori mi na ono što sam te pitao!

- Naš je zaključak ono što sam već rekao, - pokušao je da povuče kandže koje je pokazivao i kradimice je pogledao u Naka.

Diskusija sa Sejfulom i Nakom trajala je dugo a kasnije će se u ove "diskusije" uključiti i drugi. Osim Bace, svi su bili kao jedan.

O mnogim delovima referata donosili su mi gotove odlomke i fraze i jednoglasno su insistirali da njihove "konstatacije" obavezno nadju mesta u referatu. Suprotstavljao sam se tome, iznoseći razne činjenice, ali je bilo nemoguće "da ih uverim". Prisećao sam se prohujalih dogadjaja i stavova, suočavao ih sa marksističkom teorijom i razmatrao sa svih aspekata, ali se nikako nisam mogao uveriti da smo postupili pogrešno. "Ali zašto drugovi misle drukčije?", pitao sam se. Ovako neočekivani preokret uznemiravao me je kao i same "primedbe" i optužbe koje se nikako nisu završavale.

U medjuvremenu je došao Koči i insistirao da u mom referatu istaknem "poznati doprinos druga Tita u vezi sa napretkom naše Partije", dolazio je Nako i tražio da se "dobro sagleda deo koji se odnosi na omladinu, jer je bled", dolazila je Liri Gega i govorila: "nije ništa ono o sektaštvu, već treba udariti po oportunizmu".

- Da dodamo, - insistirao je Sejfula, - da je naš odnos prema Baliju bio uvek kolebljiv, nepoverljiv, oportunistički.

- Do sada si rekao "sektaški odnos", kako nam sada postade oportunistički? - upitao sam.

- Dijalektika sagledava obe stvari! - zaključio je Sejfula razmišljajući o tome šta drugo treba da se "rediguje".

Naravno, u izveštaju koji sam im predao ja sam ispao samokritičniji i kritičniji prema radu, ali Nako, Koči, Sejfula i drugi, koji su imali ciljeve koje ja u to vreme nisam mogao da saznam, u svim slučajevima kada se govorilo o nedostacima i slabostima, bilo im je lakše da pojačaju dozu da bi postigli ciljeve koje su postavili iza scene. Čim bi videli da sam na odredjenom mestu naveo, na primer, da "je bilo i pojava sektaštva i oportunizma", odmah bi skočio Sejfula:

- Da kažemo: "Da su se otvoreno pojavljivali, više puta i na razne načine..."

- Alarmantno! - odmah je "redigovao" Nako.

- Upravo tako, - složio se "filozof", - prema tome,

"Bilo je više puta i alarmantnih pojava sektaštva i oportunizma i to u velikoj dozi".

Medju prvim stvarima koje su ostavile utisak na mene bilo je potpuno poklapanje "mišljenja" naših drugova sa "drugovima" Jugoslavenima. Iste poglede i shvatanja čuo sam iz Tempovih ustata godinu dana ranije u Ljabinotu i Kucaku, iste optužbe ponovio mi je Stojnić u Helmesu i u Odričanu u toku septembra i oktobra meseca, iste stvari govorili su i ponavljali i Sejfula, Nako i Koči.

Šta je to bilo?

Naročito Nakov stav mi je izgledao vrlo čudan i neshvatljiv. Ako je neko bio informisan i direktno povezan sa linijom naše Partije, bio je to Nako, jedan od mojih najbližih saradnika u toku teških ratnih godina. Šta li se sada dogodilo sa njim? Zašto se suprotstavljao samom sebi?!

U medjuvremenu nastavili smo sa beskrajnim sastancima Biroa Centralnog komiteta, raspredajući i šireći dalje spremljene napade i fraze, koje su mi se servirale u radnoj sobi za izveštaj i druge materijale. Više se ne može ni zapamtiti koliko smo se puta sastali u tom periodu od oko dva meseca dok smo boravili u Beratu koliko nam je noći prošlo u neprincipijelnim diskusijama i svadjama. Medjutim, pošto su problemi koji su se postavljali bili približno isti, može se reći da su svi ti sastanci i susreti predstavljali seanse jedne jedine sednice. Diskusije su još na početku krenule krivim putem i još u timu trenucima sam jasno osetio da je "reč" Velimira Stojnića u Odričanu poremetila mnoge naše poslove.

Naravno, pravi ciljevi Stojnićeve intervencije još uvek mi nisu bili potpuno jasni, nisam znao jer nisam imao odakle da saznam, ali činjenica da su Koči i Nako bili pod tolikim uticajem onoga što je rekao Velimir Stojnić bila je neosporna. Možda se, mislio sam, Koči i Nako solidarišu sa Stojnićevim "primedbama" i optužbama da bi se u njegovim očima i u očima drugih pokazali "sposobnim", da shvate "grešku" i da imaju odredjeni odnos prema njemu, kao i da su "sposobni" makar da odbace i ono što su prihvatili u prošlosti, radi "poboljšanja situacije".

Bez sumnje, samokritični stav prema greškama u prošlosti predstavlja normu zrelih i dostojnih komunista. Ali, u konkretnom slučaju, nazivalo se pogrešnim ono što je u stvari bilo pravilno. U ovom slučaju greška drugova, smatrao sam, sastoji se u tome što pate od kompleksa manje vrednosti. Nisu bili u stanju da pravilno ocene ono što smo svi zajedno učinili i da to svim snagama brane, već su se naprotiv, odricali toga jedino zato što je "tako rekao jugoslovenski delegat". Sa ovakvim načinom delovanja nisam se mogao složiti, pa sam pažljivo pokušao

da svim snagama uverim drugove u tu istinu. Suprotstavljajući se činjenicama onome što je rekao Velimir Stojnić u vezi sa našom linijom, borio sam se, prema tome, da našim drugovima bude jasno i da shvate da od onoga na šta smo imali pravo, nemamo razloga da dižemo ruke samo zbog toga što je "ovako rekao Velimir". Čak, mojim otvorenim suprotstavljanjem pokušao sam da ih uverim da se ništa strašno neće dogoditi ako se suprotstavimo "primedbama" prijatelja i pred njim.

Ali, na žalost, video sam da niko nije mogao da uveri ni Kočia ni Nakoa i da su dalje bili uporni, skačući sa grane na granu. Liri Gega je na ovim sednicama bila "na mojoj strani", ali samo po jednom problemu - "sektaštvu".

- Moji postupci, - insistirala je, - nisu bili sektaški, već potrebni i pravilni. Ratovalo se, nije se sedelo...!

Što se tiče Ramadana Čitakua, on je više slušao, pripremao se da kaže "ponešto", ali plahovite upadice Naka, Kočija i Lirije ili mu nisu dozvolile da uopšte uzme reč, ili su ga prekidale tek što bi počeo da govori. Nakon nekoliko sastanaka sa takvim diskusijama njihovi napadi, posebno napadi Koči Dzodzea, neočekivano su se usredsredili na Liri Gegu i Ramadana Čitakua. Liri Gega je optužena za sektaštvo, a Baca za neaktivnost. Predloženo je i odlučeno da oboje budu isključeni iz Političkog biroa i, pošto bi ostala samo tri člana, odmah je predloženo da budu kooptirana dvojica drugih.

- Da to učinimo još sada, - rekao je Koči Dzodze, - a zatim, da bi sve bilo u redu, podnećemo i Plenumu naš predlog i odluku o isključenju ovo dvoje! Tamo ćemo postaviti i pitanje izbora ostalih drugova u Biro. Ali za sada, - nastavio je, mislim da u Biro treba da kooptiramo dva druga, i to najbolje, Sejfulu Malešovu i Pandi Krista! Obojica će uneti novi duh u radu Biroa.

Kasnije ću govoriti šta se sve skrivalo iza ovih predloga i mišljenja koja su tu data, medjutim, ovde ću istaći nešto o mojim utiscima koji su nastali u tim trenucima.

Prvo, nije moglo da me ne začudi činjenica što je Kočijev "predlog" dat sasvim "neočekivano", ali, isto je toliko neočekivano prihvaćen i od strane Naka i Velimira i to odmah, kao nešto obično, kao da se radilo o skidanju dve stolice a ne dva druga člana Politbiroa Centralnog komiteta. Kako to da objasnim? "Neoprostivo olako rešavanje problema i lično obračunavanje (imao sam u vidu naročito odnose Koči-Liri), osvetničkim i nekomunističkim putem", pomislio sam u tim trenucima.

Drugo, predložena su i odmah su prihvaćena dvojica novih u Politbiro bez ikakvog prethodnog proučavanja, konsultovanja, sagledavanja problema, njihovih stavova itd. Kako je Koči ovako neočekivano predložio ova dva imena?! I kako da to odmah "prihvatimo", bez prethodnog mišlejnja Centralnog komiteta, ili, u najmanju ruku, onih drugova koji su se tih dana nalazili u Beratu?

I ovaj postupak u tim trenucima shvatio sam kao "olako donošenje odluka" kao "biranje kadrova na osnovu simpatija i ličnih veza".

Moje suprotstavljanje ovim neočekivanim predlozima nije išlo i nije imalo nikakvog efekta, jer sam bio jedan protiv dvojice, ne uzimajući ovde u obzir Velimira Stojnića koji je prosto blistao zbog ovakvog "preduzimanja inicijative" od strane Koči Dzodzea.

Kasnije nam je bilo jasno da ni predlog nije bio neočekivan, kao ni to da je prihvatanje bilo "olako" i "na brzinu" od strane Naka i Kočia. Naprotiv, sve je bilo dobro sračunato, prethodno izdiskutovano i pažljivo proučavano iza scene. Sasvim otvoreno će to razjasniti, medju ostalima, Pandi Kristo, četiri godine kasnije na XI Plenumu Centralnog komiteta Partije septembra 1948. godine.

- U Beratu, - priznao je Pandi Kristo, - prišao mi je Nako i govorio "o greškama" Miladina, o nezadovoljstvu prema Enveru, Baci i Liriji. Svakog dana, on i Koči, govorili su mi o

tim stvarima i kao zaključak odlučeno je da se, neposredno pre održavanja Plenuma, isključe iz Biroa Liri i Baca i da se ha Plenumu izvrši reorganizacija Centralnog komiteta. Tamo bi se postavilo i pitanje Envera pošto se u Birou nije moglo rešiti. U jednom trenutku nastavio je Pandi, - ja sam upitao Naka: "šta će biti sa Komandantom? Kakav će utisak na narod i u Parod i u Partiji ostaviti njegovo isključenje?". "Mi moramo da ga ubedimo, - odgovorio mi je Nako. - Ako se ne ubedi, ubediće ga kubura" (1).

Na ovom tajnom sastankum pri čemu se van Biroa odlučivalo šta će biti u Birou, učestvovao je i Velimir Stojnić.

Pandi Kristo, kako je sam rekao, 1948. godine, bio je "influenciran" (2) i počeo je da pokazuje svoja nezadovoljstva.

"Zapostavljaju se radnici, - rekao je Pandi na tom tajnom sastanku. - Ja sam ostao po strani. Bio sam pri Štabu u Kucaku, ali šta sam radio? Pretvorio sam se u kuvara".

Velimir Stojnić je to slušao i odobravao klimajući glavom.

- Tako je! Tako je! - Kakvo je poreklo ovog druga?

"Radničkog, - odgovorio mu je Koči. - Član je Centralnog komiteta". "Lepo, lepo, nastavite", - podsticao je Pandija jugoslovenski izaslanik.

Pandi je iznosio niz bljuvotina protiv Partije, Miladina i mene rekavši sve čega bi se setio i Stojnić je upitao: "Kako je ovaj drug uzdignut u Partiji?". "Borbom, naporima!", - odgovorio je Koči (mada je Pandi sam rekao da nije Učinio ništa,

---

1) Iz zapisnika XI plenuma CK KPA. 13-24 septembar 1948. Centralni arhiv Partije.

2) "Koči je bio najbliži saradnik Naka, Velimira i Dizdarevića - rekao je Pandi Kristo izmedju ostalog, - pa su oni uticali i na mene. Berat ima malo dobrog a mnogo zla, moje i Kočijevo nezadovoljstvo išlo je u prilog neprijateljskom radu u Beratu, jer Nako ne bi smeo da sve to učini sam" (Iz zapisnika XI plenuma CK KPA, 13-24 septembar 1948, CAP.)

ili, da je u većini slučajeva bio kuvar Štaba. Medjutim, Velimir Stojnić je cenio nešto drugo. Cenio je sposobnost Pandi Krista kao kuvara intriga i optužbi).

Posle ovog sastanka Nako je poveo Pandi Krista u stranu:

- Čestitam! - rekao je. - Oni (Jugosloveni), veoma su zadovoljni tobom.

Dva tri dana kasnije, Pandi Kristo, rame uz rame sa Sejfulom, Kočijem i Nakom, imajući Velimira Stojnića kao osovinu koja ih veže, nastupiće na sednici Biroa kao kakav težak blok protiv mene.

Drugi korak "misije Stojnić" je ostvaren. Biro našeg Centralnog komiteta je reorganizovan iza kulisa i sada su od 5 članova u njegovom sastavu četvorica bila orudje Jugoslovena.

Razume se, nakon ovoga, smicalice, napadi i optužbe izbile su još otvorenije i lakše su prihvaćene. Moja je izolacija postala potpuna ne samo u Birou, već i van njega. Stvari su se još više deformisale i dan kada će se Plenum održati bližio se. Video sam da će biti isuviše teško da utvrdimo liniju i zadatke za budućnost. Stvorena je situacija da se bave prošlošću, tačnije, ocrnjivanjem prošlosti.

Jednog dana, na pragu plenuma, dolazi kod mene Nedžmija. Bila je u suzama i sa osećanjem uznemirenosti i razočarenja koje nije krila, rekla mi je:

- Kako je to moguće... na pragu smo slobode, a odlučili ste da me udaljite iz omladinskog rukovodstva?

- Zašto? - začudjeno sam upitao - Ko ti je to rekao?

- Zašto se praviš da ne znaš? Pozvao me Nako, predložio je da "prošetamo", izašli smo pored Osuma i tamo mi je rekao:

"Ti si uzalud došla u Berat..." (Ona je bila u Debru i Malesiji srednje Albanije, kao delegat Centralnog komiteta omladine pri Drugoj partizanskoj diviziji i na terenu na kome je Divizija delovala).

- Kako uzalud...?! rekoh, - govorila mi je Nedžmija. - Drug Enver mi je napisao pismo i na kraju rekao da će se novembra meseca održati sednica Centralnog komiteta Omladine i Kongres Antifašističkog fronta žena. Očekivala sam da će te me obavestiti, ali pošto mi vest nije stigla ni od vas, niti od drugarica iz AFŽ-a, mislila sam da je vaše obaveštenje zalutalo negde na putu. Zato sam došla, ili, možda nije trebalo da dodjem?

- Ne, ne, pošto si došla, ostani ovde - rekao mi je Nako. - Ali ti ne možeš više da radiš sa omladinom. Odredjena si na drugu značajniju dužnost, kao član Komisije Agitpropa pri Centralnom komitetu Partije i sada ćeš raditi sa Sejfula Malešovom.

Nedžmija mi je to iznela i zaćutala. I ja sam malo poćutao, ali nakon nekoliko trenutaka, osmehnuvši se, rekoh joj:

- Zar si zbog toga zabrinuta?! Imamo puno šta da učinimo i nećemo se svi baviti omladinom. Sektor o kome ti je govorio Nako veoma je značajan, naročito sada, kada Partija i narod uzimaju vlast u svoje ruke.

Rekao sam joj tako jer nisam hteo da ona sazna za velike svadje i razdor u rukovodstvu. Nisam hteo da ona to sazna jer su to bili vrlo delikatni problemi koje je trebalo držati u velikoj tajnosti, a nisam hteo ni da je razočaram i uznemiravam, upravo sada kada smo svakog dana očekivali vest o oslobodjenju Albanije.

Medjutim, shvatio sam da stvari stoje gore nego što sam mislio. Ne pozivajući Nedžmiju ni za Kongres žena, ni za

sednicu Centralnog komiteta omladine, Nako sa svojim drugovima je hteo da ona ne bude pored mene, jer bi mogla da smeta u onome što su hteli da učine, mogla je da čuje šta se priča i da sazna o čemu se radi i da bi potom meni signalizirala. Toga sam se odmah setio i upitao se zaprepašćen: Šta li će to biti? Da se ne čini nešto iza ledja...?

Ali ćutao sam, jer nisam mogao da napadam drugove za tako niske postupke. Nezadovoljstva u vezi sa njihovim delovanjem i stavovima bilo je, pitanja su se redjala u nedogled.

Bio sam tih dana sa Husnijom i Gogom, ali ni njima nisam rekao ništa. Smatrao sam da je sve to unutrašnji problem Biroa, da će se tokom vremena rešiti sve nastale poteškoće misleći, takodje, da bi sve to bilo povreda konspiracije ako bih učinio suprotno. Ja sam mislio i delovao tako, jer još uvek nisam znao da se ovako iza scene pirpema zavera. Nisam znao za neverstvo koje su svakog časa i trenutka vršili "drugovi", u prvom redu, neverstvo prema Partiji i narodu, ali i neverstvo prema meni. Da sam to znao, stvari bi sigurno tekle sasvim drugim tokom. Otvoreno bih istupio pred drugovima u Centralnom komitetu, ne obradjujući ih, već objašnjavajući istinu da bi znali ono što se montiralo. Pošto nisam znao šta se odigravalo iza kulisa, otišao sam na Drugi plenum Centralnog komiteta Partije svestan toga da imamo nesuglasica i oprečnih mišljenja u shvatanjima sa izaslanikom jugoslovenskog rukovodstva i da su se sa njime nepravilno "solidarisali" drugovi u našem Birou, ali nije mi bilo dovoljno jasno šta se, u stvari, skriva iza ovakvog solidarisanja.

Dva- tri dana pred početak Plenuma došao je Koči Dzodze i rekao mi:

- Treba bolje isticati spasilačku pomoć drugova Jugoslovena, naročito Tempa i Velimira.

- Šta još treba da istaknemo u vezi pomoći ovih drugova? - upitao sam "običnim" tonom i tako "iskreno", da Koči

nije ništa nanjušio o tome šta je moje pitanje imalo za cilj.

- Od osnivanja Partije pa do danas! - rekao mi je on spremno. Da istaknemo da nam je posebno dolazak drugova Tempa i Velje pomogao da uočimo prethodne i sadašnje velike greške i da dobro stavimo tačke na "i".

Poklapanje Tempovih i Stojnićevih "činjenica" sa Kočijevim, Nakovim i Sejfulinim, na početku me je začudilo, zatim sam smatrao da je to slučajnost, i, pogotovu u toku rada Plenuma uverio sam se da to nije bila slučajnost, već "prihvatanje" "argumenata" Jugoslovena od strane naših drugova. To je bio snobizam, znak nezrelosti, izraz potčinjavanja i stavljanja sebe apriori pod osudom "jačeg", nezavisno od toga kakva je bila istina.

Sve je to, bez sumnje, bilo štetno i kažnjivo, ali sam smatrao da će se na Plenumu, a naročito posle njega, duhovi smiriti, da će drugovi pravilno delovati i bolje prosuditi tako da će se sve to srediti u toku rada. Medjutim, ovakva moja shvatanja, kako će se kasnije pokazati, nisu bila realna. Ona su, u većini slučajeva, bila izraz želje i dobrog, pozitivnog osećanja u oceni jedne velike nepoznanice. Medjutim, istina je bila u nečem drugom, mnogo teža i veoma gorka. Pokazaće se, prema tome, da suprotstavljanje drugova u Birou u odnosu na partijsku liniju i mene nije bila slučajna zabluda, već dobro smišljena rabota pripremana na sastancima i razgovorima iza ledja, uz podsticanje i pod rukovodstvom Velimira Stojnića i Nijaza Dizdarevića.

To je bila zavera koja je montirana tokom dva-tri meseca u tajnosti, iza mojih ledja i Centralnog komiteta Partije, a buknula je na Plenumu svom svojom surovošću.

Beratska zavera

U teškim uslovima koej sam naveo, 23. novembra, Plenum je počeo sa radom. Pored izabranih članova i kandidata Centralnog komiteta Partije na Prvoj partijskoj konferenciji u

Ljabinotu marta 1943. godine (izostao je samo jedan kandidat ovog Plenuma, Mehmet Šehu, zbog toga što je bio zadužen da deluje za uspostavljanje i održavanje reda u tek oslobodjenoj Tirani), na Plenum "je pozvan" da učestvuje kao predstavnik jedne bratske partije i Velimir Stojnić. Kažem "pozvan", jer i onako, kako su se stvari odvijale, Stojnić bi i bez poziva došao na sednicu, podržan od većine članova u Borou, da bi do kraja ostvario i treću etapu njegovog plana - razdor i izopačavanje Centralnog komiteta Partije i moje uklanjanje iz rukovodstva.

Koliko se sećam sva tri odredjena referata održana su još prvog dana. Kao refleks svega onoga što se odavno kuvalo i pripremalo iza scene, bila je činjenica što je prvi uzeo reč Sejfula Malešova, koji je održao referat "O aktuelnoj političkoj situaciji" u zemlji. Ono što je pripremio Sejfula sa svojim drugovima, ne zaslužuje ni da se pomene. Hoću samo da kažem da je "referat o političkom trenutku" bio više patetično deklamovanje oportunističkog karaktera, bez ijednog problema, bez ikakvog opredeljenja u vezi sa zadacima i trenutnoj situaciji, a još manje, u vezi sa budućnošću. Čovek koji je mirno prošao herojski rat naroda i Partije, koji je van opasnosti, skrštenih nogu na dvorištu (1) grejao ruke na zgarištu domovine, sada oslanjajući se na borbu i heroizam čitavog jednog naroda i Partije, našao je trenutak da se hvališe i kokodače za ono što mu nije pripadalo. Još nije bilo došlo vreme da izrazi svoju ideju o "šefu Partije", koja je izneo kasnije.

Osnovni referat koji je trebalo podneti na Plenumu, referat "O političkoj liniji KPA" pročitao sam ja. Koliko je meni poznato u partijskom arhivu nalazi se jedan primerak, ali to je kopija, kako bih rekao "službene" varijante, one varijante koja je pripremljena uz "pomoć" tj. uz intefevencije, pritiske, "redakture", izmene i dopune koje su do poslednjeg dana pred Plenum izvršili Nako, Sejfula i Koči (Pandi Kristo kao "novi" u Birou, samo je prihvatao "ozbiljne primedbe" svojih drugova, ali nije bio u stanju da bilo šta više učini). Treći referat, pod lakonskim naslovom: "O organizaciji" održao je Koči Dzodze. Zatim su počele

1) Ironizacija sa stihovima Sejfula Malešove: "Skrštenih nogu na dvorištu
pevam pesmu u skrovištu".

diskusije i debate koje su trajale dva-tri dana uzastopce. Bilo je diskusija koje su trajale više od dva-tri sata, kao što je bila prva diskusija Naka Spirua (jer je on uzeo reč nekoliko puta), ili jedna od diskusija Sejfula Malešove, koji isto kao Nako i Koči, nije propustio ni jednu priliku da traži "samo jednu minutu radi"objašnjenja" i, kada je ustajao, zadržavao je Plenum preko pola sata sa onom svojom besmislenom govorancijom.

Drugi plenum našeg Centralnog komiteta, koji je bio sazvan za diskusiju i rešavanje veoma značajnih istorijskih zadataka za Partiju i budućnost domovine i socijalizma, pretvorio se u suštu suprotnost osnovnom cilju. Većina drugova u Centralnom komitetu (izuzimajući Nadžiju Dumu i još ponekog), na njihovo veliko čudjenje i žalost, našli su se pred neočekivanih i grozničavim napadom koji je pogadjao i odbacivao ono što je za njih bilo sveto. Drugovi su, još prvog dana, osetili ista ona osećanja i deziluzije koje su mene mučile i tištile dva-tri meseca uzastopce.

Duh referata, posebno Koči Dzodzea, ne samo da je odbacivao sve što je dobro iz prošlosti, već, što je najvažnije, upućivao je i pozivao drugove da u njihovim diskusijama sagledavaju i razmatraju i stvari u onom mračnom svetlu i sa onim iskrivljenim pogledom kako je to činio on sam. Sasvim se dobro sećam natuštenih lica drugova i potpune ledene šutnje koja je pratila čitanje referata od početka do kraja. Ne slučajno, još u prvim diskusijama, ustali su Nako, Sejfula, Pandi, a nekoliko puta je "intervenisao" i Stojnić. Cilj je bio da se ćutanje i čudjenje drugova ne okrenu suprotno "duhu" koji je diktiran odozgo. Ono što se očekivalo postignuto je. Od dezorijentisanih i krivo potstaknutih drugova, tražilo se da kopaju po prošlosti i, nakon toga, može se zamisliti, veliki broj diskusija bio je potpuno promašen. Medjutim, bilo je i dosta pravilnih i odmerenih diskusija, kao diskusija Gogo Nušija, Hisni Kapoa, Manuša Muftiua i drugih, ali je činjenica da je jedan broj članova i kandidata Centralnog komiteta, pod uticajem te opšte atmosfere, pokazao znatnu kolebljivost na Plenumu i prihvatio, neko više neko manje, teze jugoslovenskog izaslanika i njegovih glasnogovornika grupe Nako, Koči, Sejfula i Pandi!

U takvim okolnostima, ova zastranjivanja pojedinih drugova, slobodno se može reći da su u izvesnoj meri mogla opravdati i očekivati. Drugovi na Plenumu našli su se čak i pred većim poteškoćama nego mi, članovi Politbiroa, kada nam je u Odričanu prvi put izneo svoje "direktive" Velimir Stojnić. Mi smo se tada našli na udaru optužbi izaslanika jedne druge partije i ako kod drugova iz Biroa ne bi postojale te premise i ambicije koje sam naveo, onda bismo istupili kao blok protiv "prijatelja" i odbacili bismo mu "primedbe", a zajedno s tim i samu zaveru. Drugovi na Plenumu, sada nisu slušali "primedbe" i optužbe samo od jednog "stranca", već iz usta samih takvih rukovodilaca Partije kao što su bili Koči, Nako, Sejfula. Ova nova okolnost davala je "primedbama" i optužbama, kako bih rekao, službeni pečat. Glavni zaverenik Stojnić nije se uzalud trudio dva-tri meseca dok je boravio u Albaniji. Crni plan Tita i drugova sada je servirao na Plenumu CK KPA ne onako jednostavno svojim rukama, već rukama glavnog dela Biroa CK naše Partije! Ova činjenica činila je jugoslovenske optužbe "verodostojnijim", jer se u to vreme nije moglo govoriti o nekoj takvoj uzdignutosti drugova, da bi bili u stanju da brzo i jasno razlikuju šta je dobro i šta ne valja u onome što je rečeno. Što je još važnije, nikome nije ni padalo na um da je to bila zavera organizovana iza kulisa za paklene ciljeve onih koji su se pravili da su naši prijatelji i koje smo mi, na žalost, smatrali takvim, kao takve propagirali.

Glavna optužba koja je prožimala Plenum od početka do kraja kao i čitav period pre njegovog održavanja, odnosila se na političku liniju naše Partije. Napadnuto je rukovodstvo partije, a posebno ja, navodno da nismo bili u stanju da utvrdimo i sledimo pravilnu liniju, da smo navodno upali iz sektaštva u oportunizam i obratno.

Kao "dokaz" za to, izneto je sve ono što sam već opisao u vezi sa neslaganjima koja smo imali sa Blažom Jovanovićem a naročito sa Vukmanovićem Tempom i Velimirom Stojnićem, Kao "novina" na Plenumu bilo je to što su ove dobro poznate optužbe Jugoslovena, sada iznosili kao "svoje", kao rezultat svoje "ocene i osude" Nako Spiru, Sejfula Malešova i Koči Dzodze. Tako se, na

primer, dogodilo sa Nako Spirom, koji je kao svoju izneo Tempovu tezu da su se "naša Partija i njen Centralni komitet našli nepripremljeni pre osnivanja Bali kombtara i nisu shvatili da je Bali nastupio kao reakcija protiv Narodnooslobodilačkog fronta", tako se dogodilo i sa glavnim oportunistom Sejfulom Malešovim, koji nas je, onako blefirajući i protivurečan, kakav je i bio, optužio za "oportunizam" sa Balijem u periodu kada smo mi ulagali napored da privučemo i pridobujemo što više nacionalističkih elemenata i patriota a, posebno, obične ljude koji su bili zavedeni demagogijom Balija itd.

Ovde ne vredi da se zadržavam na lažnost ovih optužbi za "oportunizam", već bih hteo da istaknem jednu stvar: na pojave i "oportunističku liniju", kako Velimir Stojnić tako i njegovi sledbenici, nisu mnogo udarali. Napad za "oportunizam" na Plenumu je prošao lako (a zašto je to bilo tako objasniću kasnije), medjutim, poseban akcenat i snage usredsredili su na optužbe za "sektaštvo". Ovo poslednje ocenjeno je kao "najveće zlo naše Partije i njenog rukovodstva", kao faktor koji je navodno ometao i kočio razvoj Fronta, narodnooslobodilačkih odbora, masovnih organizacija i same Partije. Sektaštvo je, takodje, ocenjeno kao najvaća opsanost za budućnost, zato je, po Stojniću, Naku, Kočiju i drugima, trebalo obračunati se sa "sektaštvom" i "sektašima", inače ni Partija ni nova Albanija ne bi mogle da stanu na svojim nogama!

Sejfula Malešova, najsavršenije oličenje klasičnog oportuniste kojeg je naša Partija poznavala, u jednoj od svojih diskusija i intervencija, izneo je čudovišne optužbe:

- Istaknuto sektaštvo u partijskoj liniji, - izjavio je gnevno, pretvara Partiju u bandu terorista! Kod naših drugova, naročito kod onih iz glavnog rukovodstva, nestalo je pravo srce komuniste koje oseća bol za život i čoveka!

Činjenica je da su mnogi drugovi, koji su posle njega uzeli reč, pa čak i oni koji su se složili sa tim diktiranim

duhom, ovu Sejfulovu optužbu ogorčeno napali i odbacili. Kako na Plenumu, tako i pre održavanja Plenuma, ja sam se oštro sukobio sa Sejfulom zbog ove podle optužbe. Nekoliko dana pre održavanja Plenuma, u vremenu kada je on bio kooptiran u Biro, došao je u moju kancelariju sav "uzbudjen".

-Vrši se veliki teror! - rekao je ljutito.

- Teror? - upitao sam začudjeno - gde?

- U Tirani! - odgovorio je. Ubija se veliki broj oficira koji su se pokajali.

- U Tirani se i dalje vodi velika borba za oslobodjenje glavnog grada, - rekoh. - Borba na život i smrt. Šta ti nazivaš terorom? I za koje se oficire žališ? Sada se rat završava, - rekoh. - Kada smo ih pozvali da dodju u šume i da se bore zajedno sa nama protiv zavojevača, nišu se ni pokrenuli iz toplih kutaka. Sada su se "pokajali" isuviše kasno i sa kriminalcima mi sad već imamo čiste račune.

- A! Eto, to je sektaštvo! - odgovorio je Sejfula. - Nestalo je pravo srce komuniste, koji oseća bol za život drugog, koji dobro razmišlja pre nego što odluči da se uništi čovek koji se može popraviti i služiti domovini!

Izgleda da je bio dirnut zasluženom kaznom koju je dobio neprijatelj Partije i komunizma, Zai Fundo, sa kojim je proveo čitavu prošlost u emigraciji, prošlost "kafanskih komunista". Bio je dirnut, kako izgleda, time što smo u toku rata eliminisali one oficire bivše kraljevske vojske koji su se, nakon službovanja pod fašizmom, bili pretvorili u agente Gestapoa i komandante izdajničkih jednica, koje su se borile rame uz rame sa Nemcima u Tirani i drugde.

- To je teška optužba, Sejfula, - rekoh mu - i za takvu optužbu ti šeć da odgovaraš.

- Da, odgovaraću! - govorio je ljutito Sejfula. - Ali ponavljam, naši drugovi nemaju ideju da postoji humano me-

djunarodno pravo za pokajnike i zarobljenike.

- Ko se pokajao i kad? - Upitao sam odsečno. Ubice i pljačkaši, oni koji su do grla zaglibili u krv naroda? Oni koji su se, pošto su ubijali i klali do 15. novembra, kada su 16. uvideli da su izgbili bitku, pretvorili da su se "pokajali"? Ne, Sejfula, za kriminalce rat ima svoje zakone. To su najhumaniji zakoni.

- Ne slažem se sa ovim mišljenjem! - reče oportunista i ode.

I eto, našao je priliku i hrabrosti ne samo da iznese svoju čudovišnu optužbu i na Plenumu, već i da rukovodstvo Partije naziva "terorističko".

Drugi učesnici zavere, Koči, Nako i Pandi pokazali su veću "odmerenost" u "činjenicama" koje su iznosili a to je bilo još opasnije, jer je bilo teže da ih diskreditujemo i razobličimo na licu mesta. Čak i sam Stojnić, kada je čuo Sejfulovu optužbu, ustao je i nazvao je "prenagljenom", "prebrzom", pa čak "nepravednom..."

To je imalo za cilj da drugima srekene pažnju da ne govore kao Sejfula jer će biti diskreditovani pa će im na taj način planovi ostati u rukama!

Tako su Nako, Koči i Pandi, ali i Nadžije Duma i još neki "dokazivali" sektaštvo "uverljivim" činjenicama: "Sektaška linija prema Frontu", "sektaški stav prema Ali Kelciri, prema Bazi Canu, prema Cen Eleziu" itd. Iznad svega kao snažan "dokaz" u rukama zaverenika bilo je poznato sektaško delovanje Liri Gege i Hehmeta Šehua. Mnogi od drugova kojima su bili poznati nepravilni i sektaški postupci ove dvojice, iznosili su nove činjenice i to je bilo dovoljno da se liniji Partije i njenom rukovodstvu pripiše "sektaštvo".

Istina je, medjutim, kao i za sve druge optužbe, bila sasvim drukčija. Linija kao što nije bila oportunistička, isto tako nije nikada bila ni sektaška.

Naravno, bilo bi smrtonosno zavaravanje i samozadovoljstvo ako bi smatrali da nam takve opasnosti ne prete ili da takvih pojava nije bilo. Ne, bilo je posebnih slučajeva, ali čim bi za to saznali, i čim bi o tome bili obavešteni, mi bismo odmah preduzeli potrebne mere da ne bismo dozvolili da to uzme maha.

Na Plenumu je ustao i Bedri Spahiu i, da bi se solidarisao sa "drugovima", naročito sa Sejfulom, izmedju ostalog, je rekao:

- Bilo je sektaštva, jer smo tome bili skloni! I u Djirokastri, na primer, 1942. godine, mi smo našim sektaštvom za nacionaliste zatvorili vrata Fronta...!

Eto toliko je Bedri Spahiu rekao za ovu priliku - ali je "zaboravio", ili bolje rečeno, nije hteo da kaže istinu do kraja, jer, ako bi je izneo, utvrdilo bi se da partijska linija nije bila sektaška, već iskrivljavanje linije koje je on sam učinio.

Kao što rekoh, medju elementima koji su nam zadali više posla i problema u ovom pravcu bila je Liri Gega, naročito mnogobrojnim slučajevima njenih sektaških stavova u Valoni, ili na severu, gde smo je poslali juna 1944. godine. Kud god bi Liri Gega otišla, odmah bi nametnula svoj autoritet iznad autoriteta Partije i Biroa Centralnog komiteta, ne mareći ni za koga i postupajući onako kako joj se prhtelo. Stalno smo je oštro kritikovali za ovakve postupke. Koči Dzodze je predložio da je pošaljemo na sever. Medjutim, to nije bilo bez razloga: Koči Dzodze je hteo da bude što dalje od Liri Gege jer je nju smatrao najbližim rivalom koji ga je "zasenio" i koji je to još uvek mogao da učini. S druge strane, bio je uveren da Liri Gega nije mogla da se oslobodi od

svojih bolesnih sektaških sklonosti i to je još više pojačavalo motive da je optuži za sektaštvo i da je eliminiše. U stvari, ona je na severu još gore isukala sablju sektaštva, pa smo je pozvali da se vrati u Odričan, da bi duboko i definitivno analizirali njene postupke koji su bili u potpunosti suprotni sa linijom Partije.

To je bila nepotrebna istina u vezi sa političkom linijom naše Partije koja je, kao što rekoh, bila i ostala pravilna, principijelna i nikako "oportunistička i sektaška", kao što su nas optuživali Titov izaslanik, Stojnić, i ljudi koje je on u tom smislu obradio.

Druga optužba koja je izneta na Plenumu i koja je potpuno iskrivljavala istinu odnosila se na organizacionu liniju Partije. Platformu za ovu optužbu, izneo je u svom referatu Koči Dzodze. Od početka do kraja ovaj referat je predstavljao nakazno iskrivljavanje istine, ispunjen teškim intrigama u vezi sa organizacionom linijom Partije, što je u stvari izlazilo iz organizacionih okvira tako da se optužba odnosila na čitavu političku i ideološku liniju Partije i njenog rukovodstva.

U ovom referatu Koči Dzodze izneo je, prvi put otvoreno, svoje antimarksističke i neprijateljske stavove. U čitavom tom nizu optužbi i podlih napada, neizbrisivo su mi ostala u sećanju tri problema: takozvana "monopolizacija partijskog rukovodstva od strane tri-četiri čoveka"; uloga inteligencije u ratu, u Frontu, na vlasti itd. itd.; i uloga kadrova.

Kasnije ću govoriti o ovim pitanjima, jer tokom narednih 4-5 godina mi ćemo se svakog dana suočavati sa njima i, nažalost, pretrpećemo velike štete, ali ovde hoću samo da istaknem odakle potiču ovakvi pogledi i zašto ih je Koči Dzodze postavio prvi put u Beratu.

Po onome što je pročitao Dzodze ispalo bi da je rukovodstvo naše partije u toku ratnih godina bilo monopolizovano

od strane trojice ili četvorice ljudi, "objašnjavajući" to izričito da je prvi medju njima bio Miladin Popović; drugi, ja; treći, Ramadan Čitaku i četvrti, u jednom periodu, Imer Dišnica a, posle toga, naročito, Liri Gega! Po Kočijevim rečima, ostali su bili Ostavljeni po strani, ili uopšte nisu bili pitani.

Sve je to predstavljalo tešku klevetu i neposredan oslonac glavnoj optužbi u vezi sa našom političkom linijom. Iz toga je proizilazilo da nam je linija bila utvrdjena od strane trojice ili četvorice ljudi, a pošto je linija još na početku ocenjena "pogrešnom" ova tri - četiri čoveka morala bi odgovarati, s obzirom da su bili glavni.

Medjutim, u ivim trenucima Miladin je bio daleko, Imer Dišnica, Liri Gega i Ramadan Čitaku bili su defakto isključeni iz Biroa. Prema tome, preostalo je, da se obračunaju sa onim koji je još ostao tu, sa generalnim sekretarom Partije. Po shvatanju Dzodzeua, zatim i po shvatanju Sejfula Malešovi, ja sam okarakterisan kao "sinteza svih uočenih grešaka na političkoj i organizacionoj liniji".

Medjutim, lukavstvo u fabrikovanju ove tzv. četvorke u rukovodstvu, zahvatilo je više strana i činilo za više ciljeva. Ne slučajno, za prvog u "četvorki" smatran je Miladin Popović. Indirektno se "prihvatala" jugoslovenska teza da je Komunističku partiju Albanije ne samo stvorio jedan Jugosloven, već i da je defakto i rukovodio njome jedan Jugosloven!

To sad nije govorio ni Blažo Jovanović a ni Tempo, već sam organizacioni sekretar Partije, Koči Dzodze! Razume se, za titoiste, ova usluga Koči Dzodzea bila je od velike vrednosti.

U isto vreme apsurdno stavljanje Miladina Popovića "na čelo", imalo je za cilj da kaže članovima našeg Centralnog komiteta da je generalni sekretar "uzaludno izabran na tu dužnost da on nije bio u stanju da upravlja i da je činio ono što mu je nalagao Miladin". Dalje, naopako postavljanje svega na, liniji

koju smo sledili, servirana je članovima Centralnog komiteta kao potpun "dokaz" da bi se digli ne samo protiv generalnog sekretara, već i protiv samog Miladina Popovića. U vezi sa Miladinom Jugoslovensima je bilo potrebno samo jedno "prihvatanje": da je navodno on defakto rukovodio Komunističkom partijom Albanije! Ničeg drugog pozitivnog nisu hteli u vezi sa njim, već naprotiv, otvoreno su ga napadali i tražili da ga napadaju i naši drugovi. Pošto je Stojnić po naredjenju uputio Miladina u Jugoslaviju, sada je hteo "dokaze" za njegove "greške", da bi mu se izrekla "zaslužena kazna". I, pošto mu se nije moglo reći otvoreno "kažnjavaš se zbog toga što nisi radio za naše tajne planove", reći će mu "kažnjavamo te, zbog toga što si u Albaniji bio sektaš, oportunista", itd. itd.

Ne vredi to više dokazivati jer je to što je postavio Dzodze u svom referatu predstavljalo tešku klevetu, pa ću zato izneti samo nepobitnu činjenicu da našu Partiju i narodnooslobodilačku borbu nisu vodila tri-četiri ili deset lica, već čitav naš Centralni komitet, zajedno sa mnogim dostojnim kadrovima oko njega, a Miladin Popović, koga treba smatrati drugom naše Partije, jedino je pomagao, onoliko koliko su mogli da pomažu pojedinačno i ostali drugovi iz Centralnog komiteta.

Ja lično, kao generalni sekretar Partije, uložio sam sve snage da bih ostvario svoju ulogu kao partijski rukovodilac, pokušao sam da rukovodim Partijom i pokretom, da ih usmerim na pravi put, da drugove pothranjujem vrednim političkim i organizacionim direktivama i upustvima, bazirajući se na iskustvo Partije i veliku pomoć koju su mi dali i ostali članovi Centralnog komiteta, koji su rukovodili organizacijama na terenu i narodnooslobodilačkom borbom u čitavoj Albaniji. Ovde je mesto da se kaže da je i Miladin Popović rastao uporedo sa nama. Njega je uzdigla naša Partija, kao što je uzdigla sve nas. On je bio naš drug i pravi internacionalista koji je Albaniju i albanski narod voleo veoma mnogo i u svakom trenutku je imao pravilan komunistički, internacionalistički stav u odbrani pravilnih interesa i stavova naše zemlje i Partije.

Nikada i ni u kom slučaju nismo dozvolili monopolizaciju rada i nismo eleminisali ovog ili onog druga, već naprotiv, učinili smo sve da bi se što više nagažovali u radu, delovanju i rukovodjenju.

Koči Dzodze je u svojoj optužbi, pored toga što je izvršio ono Što mu je preporučio Stojnić, u isto vreme iskoristio priliku da izrazi svoje lično nezadovoljstvo koje se kod njega vremenom nagomilalo.

Da li smo mi krivi što on nije biod ovoljno aktivan?! Nikako. Odmah nakon osnivanja Partije, kada je izabran za člana privremenog Centralnog komiteta, Koči Dzodze je uhapšen i u zatvoru je ostao do kraja aprila 1943. godine. Razume se, da smo u tom periodu i on i mi "optuživali" samo fašizam koji je Kočija stavio u ćeliju ne dozvoljavajući mu da se aktivira u izvršavanju poslova koje smo mi obavljali. Izuzev čvrstog držanja, u toku ovog perioda Dzodze nije učinio ništa drugo (i nije imao šta da učini) a mi, i pored toga, na Prvoj zemaljskoj konferenciji ukazali smo mu veliku čast izabravši ga u Centralni komitet, u Biro, pa čak i za organizacionog sekretara Partije, više zbog toga što je bio radnik, nego zbog njegovih sposobnosti, jer nismo imali mogućnosti da ga bolje upoznamo, s obzirom da je, kao što rekoh, ubrzo posle formiranja Partije, bio uhapšen. Jedan pošten komunista, imajući u vidu ovu činjenicu, morao bi uvek da poštuje Partiju i, kada za to budei imao imao prilike, da je nagradi i opravda svim svojim snagama čast i poverenje koje mu je Partija ukazala. Koči Dzodze je učinio suprotno. Tek što je izašao iz zatvora, sastao se sa Tempom i leto 1943. godine proveo je u društvu sa njim. Ovde je počeo Kočijev pad. Obradjen od Tempa povukao se po strani, zatvorio se negde u selima Korče i pretvorio se u nekakvog intendanta pozadine. Da li smo mi krivi za to?! Kad god smo održavali sednice i sastanke mi smo ga pozivali, o svemu smo ga obaveštavali i tražili njegovo mišljenje, ali on nije davao ništa od sebe. Za dobro obavljanje posla nije imao šta da da, a za zlo sakupljao je "primedbe" i manja nezadovoljstva čekajući priliku da ih izruči. Ja sam mu lično, nekoliko puta, skrenuo pažnju da bude aktivniji, da se više uključi u rad, da se odgovorno

odnosi prema raznim poslovima i zadacima i funkciju koju je imao, ali je on samo ćutao. Posebno me je preokupirala činjenica što dužnost organizacionog sekretara Partije nije obavljao kako treba, i to smo svi uočili. Liri Gega, u svojoj čežnji za vlašću, činila je sve moguće da preuzme tu dužnost, pa je čak postigla da ubedi i Bacu, a u izvesnoj meri i Naka Spiru. Nalazili smo se u Helmsu, maja 1944. godine, kada smo pripremali Prvi plenum Centralnog komiteta Partije. U jednom trenutku došli su Liria i Baca i ona je otvoreno podnela predlog "da se dobro razmotri" pitanje organizacionog sekretara Partije.

- Zašto? - upitao sam.

- Zato što Koči ne valja! Potpuno se izgubio! - reče ona.

- Moramo da mu pomognemo, - odgovorio sam. - Čak smo posebno tebi nekoliko puta rekli da mu pomogneš.

- Ne, više ne mogu tako, - odgovorila je Lirija. Ja da izvršavam poslove a on da se naziva sekretarom! To ne ide. Ili da tu dužnost obavi sam, ili da nadjemo neki drugi lek za ovu stvar.

- O kakvom to leku govoriš? - upitao sam.

- pa, eto, ili da dužnost obavlja kako treba ili da ga razrešimo i zamenimo nekim drugim.

Još na početku sam shvatio šta je naumila ali, da će u tolikoj meri biti karijerista i drska, nisam ni pomislio. Naveo sam je da i dalje govori:

- A na koga ti misliš? upitao sam je "veoma zainteresovano".

- Eto, nekog aktivnog druga, živahnijeg, borbenog. Kako da kažem, nekog druga, na primer ... Šulju (1).

---

1) Pseudonim Krista Temeljkoa.

Šuljino ime je izgovorila tako tiho da se jedva moglo čuti.

- Tvoje mišljenje, O rekoh, - postavićemo na Birou.

- Zašto na Birou? - skočila je. - Tu smo trojica. Razgovarala sam i sa Nakom a on mi je rekao "iznesi to Enveru". Eto, to je Biro!

- Nikako! - rekoh. - Zašto, gde smo? Ti nemaš nikakvu ideju o organizacionom radu Partije, mada se smatraš "stručnijom" u ovoj oblasti. Da budu tri druga iz Biroa ili čak i pet, ako bismo bili zajedno i diskutovali kako bi se nama prohtelo, to se ne bi moglo i ne bi trebalo nazvati sastankom Biroa. Treba sazvati sastanak Biroa, treba postaviti pitanje i u prisustvu Kočija, da o tome diskutujemo opširno i da se tu uvrdi istina. Jasno ...?

- Jasno! - rekla je umornim glasom.

Na prvoj sednici koju smo održali nakon ovog razgovora, Lirija je podnela svoj "predlog" uverena da će on biti prihvaćen. Govorila je o tome da Koči nije aktivan, da se povukao, da se zatvorio negde u okolinu Korče. U tome je Lirija imala pravo, medjutim, ona je govorila sve i svašta iz ličnih pobuda i sa karijerističkim ciljevima. Ona se prilično jako okomila na Kočija, medjutim, ono što je trebalo, rekli smo i mi u našim primedbama i kritikama upućenim Dzodziu.

Koči Dzodze je sagnuo glavu i nije ni glasa pustio. Ustao je i osvrnuo se na sebe samokritički, i, izmedju ostalog, je na Birou rekao:

- Imate pravo! Ja sam radio nekako po strani, nisam izvršio ono što mi je dužnost nalagala.

- Ako nisi u stanju da vršiš svoju dužnost, reci otvoreno da nisi za Biro! vatreno je upala Liri Gega.

- Bolje od tebe ču je vršiti - odvratio je Koči. - Ali ti me ne možeš gledati očima!

- Ne mogu gledati tvoju nesposobnost! - Okomila se Lirija.

Odmah sam se umešao da bi se umirili.

Bilo kako bilo, na moje insistiranje, odbacili smo predlog Liri Gege a Kočija smo posavetovali da se angažuje svim svojim snagama u radu, da bolje upozna probleme i da se radom afirmiše.

On je, pognute glave, nešto promrmljao, zahvalio se na poverenju koje mu je ukazano i "obećao" da će biti aktivan.

Tri - četiri meseca nakon toga došao je Velimir Stojnić i nevidljivi Koči Dzodze je izašao na scenu, počeo je da se kreće, postao je "aktivan", otvorila su mu se usta i, eto sada, ustaje na Plenumu, pljuje na svaku istinu, žali se "da smo ga zapostavili", ne nalazeći za shodno da bilo šta kaže o tome zašto se nije pokazao, zašto se povukao u stranu mesecima i godinama izbegavajući borbu i rad.

Ako je tako, ko je onda taj drugi koji je navodno bio ostavljen po strani, po tezi Koči Dzodzea?

To je bio čovek koji je bio bliži Birou nego svi ostali, Nako Spiru. Nikada ne bih ni pomislio da se može izneti takva apsurdnost, ali je činjenica da je ne samo Koči, već i sam Nako ustao i rekao na Plenumu:

- Nisam znao da sam bio u glavnom rukovodstvu Partije!

Repata laž! Podrobno sam govorio u knjizi "Kur lindi Partija" (Kada je Pardija rodjena) kakvo je mesto zauzimao Nako Spiru u našem rukovodstvu. Hoću samo da podvučem da mi se u tim

trenucima zamračilo pred očima, jer ako je bilo nekoga koji je od početka učestvovao na svim sastancima Centralnog komiteta i Biroa, koji je poznavao sve detalje, koji je bio infromisan bolje nego iko drugi, koji je tako često govorio i u ime Centralnog komiteta i Biroa, koji je čak donosio odluke u njihovo ime i ne pitajući nas, prethodno, to je bio Nako Spiru (1). A sada nam kaže "nisam znao"!

Zato sam krivio ambicioznu Nakovu dušu, trenutak zamaglenja i slepila koje ga je zahvatilo, bednu tendenciju bolesnog kritizera. Nisam mogao da shvatim zašto je Nako Spiru sve poricao, poricao je istinu, drugove i samog sebe. Još uvek nisam znao da je bio glavom i telom uključen u zakulisnu zaveru.

To je, prema tome, istina o klevetama Koči Dzodzea da su, navodno, u rukovodstvu naše Partije poslovi bili monopolizvani od strane trojice ili četvorice ljudi!

Takav je bio i njegov drugi "zaključak" da su našom Partijom, navodno, vladali i rukovodili samo intelektualci i da je, zbog toga, Partija navodno izgubila proleterski karakter.

Iz onoga što je govorio Koči, proizilazilo je da su i borbu vodili jedino intelektualci, da su Front činili samo oni, i da su narodnooslobodilačka odbore formirali samo oni! To je bio apsurd. Naša Partija je stvarno obavila dobar posao afirmišući napredne intelektualce i revolucionare, ali je činjenica da su ovi intelektualci u ratu odigrali onu ulogu koju može da igra inteligencija predvodjena od Komunističke partije i radničke klase. Najveći teret u borbi nosila je radnička klasa i seljaštvo, a zatim, u pogledu broja, borci sa sela činili su ogromnu većinu naših boraca. U celokupnoj našoj liniji tokom rata, na sastancima, sednicama, konsultacijama i konferencijama uvek smo snažno isticali proleterski karakter Partije, uvek smo ulagali najveće napore da Partija bude proleterska, ne samo u pogledu ideologije i programa, već i u pogledu sastava njenih redova, da prvo mesto medju novoprimljenim zauzmu radnici a, iza njih, napredni elementi

---

1)Cela korespodencija druga Envera Hodže, objavljena u 1. i 2. tomu Sabranih dela, kao i ono što nije objavljeno potvrdjuje vrlo prisne veze koje je drug Enver i rukovodstvo KPA održavao sa Nako Spiruom.

na selu, da oni budu izabrani u rukovodeće organe Partije, borbe itd. itd. Ne samo da smo ove direktive pravilno utvrdili, već smo svim snagama nastojali da ih pravilno sprovodimo u život.

To je Koči znao, ali je on optuživao sa odredjenim ciljevima: polazeći od činjenice da je sam bio radnik, "proleter", kako je govorio, (a u stvari je bio malogradjsnki zanatlija), tražio je da mu se otvore putevi da dodje na čelo Partije, da postane njen "predsednik" kao "proleter" koji je bio! On je snažno insistirao da se prihvati Stojnićeva optužba da je "politička linija bila pogrešna" i, po Dzodzeovom mišljenju, to je posledica toga što je Partija "oslanjala na intelektualce", što su oni učinili "beskrajne greške", što nisu bili u stanju da upravljaju i rukovode, jer, na kraju krajeva, Partija ne pripada intelektualcima, već proleterima i njome treba da rukovodi jedan proleter itd.!

Ovu optužbu Koči je izneo u Beratu, navodno, kao u načelu i mnogi su je mogli primiti kao pravilno postavljanje.

Ali, tu je bio i čovek koji nije mogao da bude zadovoljan onim što je Koči rekao i koji će odmah na to reagovati. To je bio Sejfula Malešova. Obojica, a sa Nakom sva trojica, predstavljali su jednu grupu, jedan orkestar u Beratu, ali unutar tog "jedinstva" zaverenika nije moglo a da ne titraju svadje, obične i svakojake protivurečnosti. Kada je uzeo reč u vezi sa ovim problemom Sejfula je izneo čitavu teoriju o tome "kako se jedna partija mora izgraditi i koračati napred" a odmah zatim je izneo potrebi za jednim "predsednikom" (problem je navodno postavljao u principu), koji će biti veliki poznavalac stvari, "da u prste" poznaje marksizam, da bude u stanju da manevriše u svakoj situaciji!

Tako je problem raspredao da je Kočija oblio hladan znoj. Dva ortaka u ovoj zaveri, još odmah su pokazali zube jedan drugome. Mi koji nismo znali šta je sve namontirano iza naših ledja, nismo mogli da shvatimo neočekivanu netrpeljivost koja je nastala izmedju njih, ali su oni sami jedan drugog nanjušili još izdaleka.

Sejfula je, prema tome, bio za jednog pametnog i uzdignutog "šefa partije", za jednog teoretičara, pri čemu je imao u vidu samog sebe. Koči je bio za jednog "proletera", bez mnogo "teorija" i "priča", ali za "disciplinovanog čoveka"! i pri tome je i on imao u vidu, takodje, sebe.

Ciljevi svakoga od njih, izneti kao u "principu" u Beratu, nešto kasnije će eksplodirati i pretvoriti se u oštru svadju, u gušenje za vlast izmedju njih dvojice.

Zajedno sa njima u Beratskoj zaveri bio je i Nako, pa će Kočijevi pogledi u vezi sa "proleterizacijom" rukovodstva Partije i "intelektualnom elitom" doći u sukob sa Nakovim pogledima kao intelektualca. Kasnije ćemo videti da će i izmedju njih izbiti svadje i beskrajne uzajamne optužbe.

Kako se kasnije još bolje razjasnilo Beratska zavera je i za same zaverenike nosila u sebi seme protivurečnosti i unutrašnje borbe.

Problem "kadrova" bio je drugo oružje Koči Dzodzeoa da bi napao raniju liniju Partije. Po njemu Partija je učinila "malo ili ni malo za udzizanje kadrova, i da su kadrovi koji su postojali, po njemu, bili ili "bolesni intelektualci" ili "nesposobni" u radu i u borbi. Po Kočijevim rečima trebalo bi izvršiti korenitu promenu rada Partije sa kadrovima, trebalo bi izvršiti reorganizaciju, trebalo bi preduzeti konkretne mere itd. itd. Tu smo prvi put čuli da se reč "kadrovik" menja u svim padežima. Po shvatanju Kočija, svuda bi trebalo odrediti "poverljivog" čoveka za rad sa kadrovima i da ovakav rad bude njegov monopol. Počev od partijskih ćelija u bazi, pa do centra, "kadrovci" bi se po hijerarhijskom sistemu povezivali jedan s drugim do najviše instance, do "glavnog kadrovika" Centralnog komiteta. To bi bio Koči Dzodze, za sada kao organizacioni sekretar Partije i kao "čovek zadužen" poslovima bezbednosti!

Cilj je bio veoma rafiniran i kako termin "kadrovik" tako i čitav sistem "izbora i uzdizanja" kadrova nije bio "proizvod" političke pameti Koči Dzodzea. Ne, to je njemu neko diktirao, neko ga je podučavao. Ubrzo će se utvrditi da su to bili "prijatelji" Jugosloveni.

Videći da je u Beratu bilo nemoguće da Koči zauzme mesto generalnog sekretara Partije, oni su obradili pitanje kadrova i kadrovika. Koči, kao organizacioni sekretar, uzeo bi u ruke monopol kadrova. Uzevši na sebe po jugoslovenskom "modelu" i dužnost ministra unutrašnjih poslova Koči bi lakše odbacio prethodnu partijsku liniju o kadrovima kao "pogrešnu", uzdigao bi bezbednost nad Partijom, i imao bi slobodne ruke da počne sa čišćenjem i zamenjivanjem kadrova onima koji bi služili njegovim planovima i planovima njegovih gospodara. To bi omogućilo da se stvaraju uslovi da se ukloni i generalni sekretar a Koči bi imao svu moć na jednom na vreme pripremljenom terenu.

Eto, takav je bio "nevidljivi" plan, ali će kasniji dogadjaji i okolnosti izneti na videlo sve ove niti namontirane u zakulisju.

Kočijev referat bi iz više razloga trebalo nazvati "referat nije!"

- Partija n i j e sledila pravilnu, organizovanu liniju, n i j e bila u redu, Front n i j e radio, odbori n i s u funkcionisali, omladina n i j e rukovodjena, narod se n i j e probudio, žene n i s u prganizovane, odbori nemaju autoriteta, ne uživaju simpatije, ne igraju ulogu, n i j e i n i j e...

I pošto je odbacio čitav naš rad i žrtve, Koči je našao za shodno da nam suprostavi iskustvo Jugoslovena.

Do nebesa je uzdigao Tita, Tempa i Stojnića kao "oličenje pravde", kao "naše spasioce", uzdigao je do nebesa nji-

hovo iskustvo, koje "mi što pre" treba da prihvatimo i nastavio:

- Ono što nije učinjeno ovde čine Partija i odbori u Jugoslaviji... I pošto je govorio i govorio o ovom "iskustvu", zakljčio je:

- Eto, to je ta velika razlika koja postoji izmedju naših odbora i onih u Jugoslaviji!

Koji je, po rečima Dzodzea, bio razlog što odbori kod nas "nisu išli kako treba"? To je žalosno čuti, ali on je ovako rekao:

- Sektaška linija Partije učinila je da se na narodnooslobodilačke odbore gleda kao na partijske ćelije. Na ovaj način, kako smo mi postupili, - zaključio je, - preti opasnost da vlast ostane u rukama Partije.

Takvi apsurdi izgledaju stvarno neverovatni, ali, eto, sve smo to čuli u Beratu.

U svom referatu, Koči Dzodze, odbacivši svaku stvar, pokušavao je da iznese i po neku "teoretsku" činjenicu, pa nam je u jednom slučaju izneo i iskustvo ruske revolucije 19o5. godine! Začudili smo se. Koči koji nije znao ni alfu Oktobarske. revolucije, a sada nam je govorio i o revoluciji 19o5. godine?!

Stvar je bila u tome što je neko njemu diktirao u referat. To se moglo shvatiti i na osnovu apsolutnog negiranja, negiranja koje nije moglo da nastane u tupoj Kočijevoj glavi. To se moglo zaključiti i iz konstrukcije pisanja. Teško je bilo razumeti albanski jezik kojim je govorio Koči Dzodze. U suštini to je bio prevod teksta na srpskom jeziku, loš prevod, ali iza svakih dve tri reči mogla se uočiti arogantnost i prepotentnost. To nije mogla da bude arogantnost jednog čoveka, makar to bio i jedan od najnegativnijih, kao što je u stvari bio Koči. Bila je to arogantnost jedne grupe, jedne veće snage. Koja je to bila snaga u to vreme jedino sam mogao da sumnjam da, je, iza toga, bila ruka

Velimira Stojnića i Nijaza Dizdarevića. Medjutim, još više sam se uverio da je neko drugi diktirao Kočiju da sve to sroči u 15-20 stranica papira, kada sam video da su tajni autori i njihov mehanizam, Koči Dzodze, u toj euforiji i trci udaraju po svemu, zaboravili i fraze samo razobličavanja. Govoreći o Partiji, o njenoj ulozi u borbi i o potrebi za "odmerenijom politikom" Partije u Frontu, ispustio je jednu ovakvu frazu:

- Partija ne sme da izbije u prvi plan i nemojte se zato plašiti da možete da imate štete. Vi ste u ovoj borbi stekli veliki autoritet i taj se autoritet ne može lako izgubiti

Kad sam to čuo, pocrveneo sam i pošto je Koči Dzodze završio sa čitanjem i seo, prelistao sam njegov referat na odgovarajućem mestu i upitao:

- Ko "Vi"? Kome se obraćaš ovde?

- Vi... - pocrveneo je Koči - mi bre, Partija, rukovodstvo.

- Aa? MI! - rekoh mu podsmešljivo. - Zašto, odakle nam se ti to obraćaš, iz kakvih pozicija, izvan Partije?

- Potkralo se, - reče zbunjeno - Eto, ovde niže, vidi, rekao sam "moramo da budemo".

- Jasno, jasno, - rekoh i ostavih mu papire na stolu.

- Kako jasno? - upitao je.

- Znači objasnio si mi, - odvratih kratko.

- Ne, - reče, - mislim da to krivo ne shvatite, čak, ako hoćete, evo da prekrižim ovaj deo, - i videh kako je skroz perom prekrižio tu stranicu, čak mi se zahvalio na pažnji kojom sam pratio njegovo čitanje!

Kao što rekoh, nakon dva referata, mnogi drugovi, neki obradjeni i namerno stavljeni na stranu Kočija, Naka i Sejfule, a neki drugi dezinformisani i zavedeni, postavili su desetine pitanja tražeći da se razjašnjavaju postavljeni problemi. Haos i dezorijentacija obuhvatili su čitav Plenum. Interesantno je videti kako su mnogi dobri drugovi, kao na primer Gogo Nuši, zabrinuti za nastalu situaciju, ali sa osećanjem komuniste, uneli više svetla na Plenumu u vezi sa onim što je nastalo u zakulisju. Gogo je na početku rekao:

- Do Plenuma održanog u Helmsu mi smo gajili izvanredne simpatije prema drugovima u rukovodstvu i prema Miladinu Popoviću, a iz referata proizilazi da su nam smetali.

Otkud onda ova neočekivana promena? Gogo je to na licu mesta objasnio:

- Ja sam razgovarao sa Nikom posle Kongresa u Permetu i kasnije i uvek mi je on govorio da "stvari ne teku dobro". Pre nekoliko dana. Nako mi je rekao "ja sam bio shvatio greške, ali nisam rekao ništa jer sam se plašio".

Eto, šta se bilo dogodilo! Nako, Koči, Sejfula svojim pritiscima i optužbama nisu se zadržali samo u "uskom" krugu, u Birou, već su radili i sa drugima. Upravo se tu za mene postavljao niz pitanja. Šta je navelo Naka na ovakve postupke?! Kako se dogodilo da on govori Gogu da "stvari ne teku dobro", u jesen 1944. godine, na pragu oslobodjenja a da to nije učinio ranije. Zna se, da se Nako još od januara 1944. godine nalazio u Tirani, njegovi kontakti sa Gogom bili su svakodnevni, njih dvojica su tamo rukovodili partijskom organizacijom, obojica su bili iz redova glavnih kadrova. Ovaj Nako koji je imao "sve te primedbe" zašto ih je rekao Gogu baš sada na pragu Beratskog plenuma a nije to učinio ranije, kada su bili zajedno?! I najosnovnija logika pokazuje da Nako nije ranije govorio sa Gogom, jer ranije, prema tome, pre leta, on nije imao primedaba, nije imao nikakvih neslaganja ni sa rukovodstvom Partije, ni sa mnom, ni sa Miladinom. Impulzivan i nervozan tip kakav je bio, on nije imao zašto

da skriva "primedbe" za jesen 1944. godine. Odmah sam pomislio na "prijatelja" Jugoslovena koji je sedeo na počasnom mestu i revnosno vodio beleške. Njegovim dolaskom sve je počelo naopako, naročito nakon "teza o platformi" koje je izneo u Odričanu.

Pošto je Gogo seo, ponovo je ustao Nako radi jednog "objašnjenja":

- Istina je da sam Gogu rekao ono što je izneo. Moj položaj je bio nejasan, medjutim, ja nisam tada video stvari onako kako ih vidim danas. To bi bila zasluga za mene, ali nije. Oči nam je otvorio drug Stojnić. Sada je Gogo ovde rekao da sam se plašio da ih ranije iznesem. Krvo smo se shvatili. Ja sam mu rkao da moje reči neće dovesti do rezultata, ovo da. Misio sam da će to doneti više štetnog nego dobrog.

Česte diskusije i upadice Nakoa na Beratskom plenumu možda daju jasniju sliku njegovog protivurečenog karaktera. Njegov stav tamo u celini je bio negativan i neprijateljski više nego u bilo kojoj drugoj ranijoj ili kasnijoj situaciji.

Bio je to onaj isti Nako koji je nešto ranije, svojim oštrim rečima, pisao članke, pisma, oduševljeno govorio omladini što je činio avgusta 1944. godine na Prvom kongresu Saveza antifašističke omladine Albanije u Helmsu. Sva njegova sadašnja, "negiranja", do pre nekoliko meseci bila su priznanja, bile su to reči pune hvale o pravilnoj liniji koju je sledila naša Partija po svim pitanjima - o odborima, Frontu, ženama, omladini, o samoj partijskoj organizaciji i njenom rukovodstvu itd. Činio je to jer je imao u vidu stvarnost koju je dobro poznavao u delu, u dogadjajima i ljudima koji su mu bili drugovi. A sada je porušio sve. Onaj Nako koji je do pre nekoliko meseci govorio i pisao sa velikom mržnjom o Baliju i reakcionaru Abazu Kupiu i dr., sada je spustio trubu i potpuno je oglušio. Čudno, više nego čudno! Da nisam poznavao Naka izbliza, i to godinama, pomislio bih da je ono što je ranije govorio učinio iz licemerstva. Ne! Dok je govorio, stekao sam sve veće uverenje da se sa njim nešto dogodilo, da ga je nešto duboko i neočekivano bacilo na suprotnu stranu. Šta će to biti? Šta se to skrivalo iza Naka?

Bio sam uveren da, ako je Nako ikada lagao i varao, laže i vara upravo sada, u Beratu.

Kakva je to živa protivrečnost bila u njemu i kakvim je poganim putem pošao Nako Spiru, pokazuje još jedna druga činjenica. Pošto je negirao, odbacio i iskrivio sve, sasvim neočekivano, kada je počeo da govori o poslednjim činjenicama i dogadjajima, posebno o oslobodjenju zemlje, stvaranju vlade, o zadacima koji se postavljaju itd. "zaboravio je" i ponovo postao neki drugi Nako, onaj raniji nako:

- Narod, - reče, - video je u našoj Partiji nosioca borbe. Mi smo podigli narod na noge, mi smo ga doveli dovde asada, na osnovu našeg rada, narod treba da vidi da će Partija i dalje biti osnovna snaga nacionalnog jedinstva. U tome je stvar. Osnovni faktor koji je pokrenuo narod bila je naša Partija. Narod je izvojevao pobedu u narodnooslobodilačkoj borbi jer je na njegovom čelu bila naša Partija. Mi smo na većim pozicijama, mi smo na komandnom mestu. Sada ove pozicije treba da čuvamo. Nastale su nove situacije te je potrebno da ostanemo na njima i da ih dalje jačamo.

Eto, to je bio jadan Nako. Jedan drugi Nako ustao je u Beratu - još na početku, na Plenumu, kao pripadnik zavere, ulio je mnogo otrova, izneo mnogo optužbi, bacao se blatom na Partiju i njeno rukovodstvo, na svoj rad i svoje napore u svim krvavim godinama borbe. A dok je govorio, dok je iznosio optužbe govoreći o činjenicama, o situaciji, o zadacima koji su postavljaju, nehotice se "oslobadja" niske uloge zaverenika i pao u protivrečnost sa samim sobom i onim što je prethodno rekao.

Kao što rekoh, medju najzrelijim i najodmerenijim diskusijama na Plenumu bila je i diskusija druga Hisni Kapa. Naravno Husnija nije mogao otvoreno da ustane protiv tog kako bi rekao, "službenog", vladajućeg duha na Plenumu, ali nije bio ni za njega, onako kako su svesno ili nesvesno postupili i mnogi drugi. Kada je Husni govorio o radu Partije u Valonskom okrugu, pažnju je usredsredio na flagrantne greške Liri Gega i Dušana Mugoše.

- Sektaštvo Lirije i monopolizacija poslova i od nje i Dušana Mugoše, - rekao je izmedju ostalog Husnija, - uočavali su se veoma jasno i mi smo imali sa njima mnogo problema i nesporazuma. To smo signalizirali rukovodstvu Partije i drugovi iz rukovodstva nikada nam nisu rekli da nismo u pravu. Naprotiv, kada je sve to prevršilo meru, kako Liriju tako i Dušana, rukovodstvo Partije je udaljilo iz Valone.

Prema tome, Husnijina diskusija je pokazala da naša linija i direktive nisu bile "sektaške", već su takvi bili postupci pojedinaca. To se nije moglo svideti Stojniću i kompaniji, pa je zato Sejfula Malešova ustao i hteo "da uhvati" Husni Kapoa za reč:

- Imam dva pitanja za Husniju, - reče on tonom ekskatedra. Prvo, šta ti misliš, da smo nakon zimske ofanzive imali nesektaški odnos prema Skenderu Muči, da li bi on i njegovi ljudi pošli sa nama?

- Skenderu Muči - odgovorio je Husnija, - bio je jasan cilj naše borbe, on je bio protiv linije Komunističke partije, prema tome, niti je pošao niti bi ikada pošao sa nama. Medjutim, - dodao je Husni inteligentno i ironično, - imajući u vidu duh u kome se ovde diskutuje, on bi i mogao poći...

- Drugo pitanje bilo bi sledeće, - nastavio je Sejfula nezadovoljan: Da li je bila štetna direktiva koju je dao Centralni komitet na Prvoj zemaljskoj konferenciji u vezi sa osudom Džepija?

- Da smo mi ostavili Džepija da čini kako on hoće, on bi nam poremetio još mnoge druge stvari. Naša je greška što ga insmo razobličili i što nismo udarili po njemu onoliko koliko je trebalo, i to još ranije pre konferencije, - odgovorio je Husni.

Velimir Stojnić, na ovom Plenumu, nije ostavio da njegov posao obavljaju samo ljudi koje je dobro pripremio za dva - tri meseca uzastopce. U toku cele sednice stajao je natmuren, ozbiljan, ali lice bi mu se ozarilo i oči osmehivale kada bi Koči, Sejfula, Nako i drugi, obavili posao onako kako je to tražio plan Tita i rukovodstva njegove Partije koji je doneo iz Jugoslavije. Medjutim, čim bi video da diskusije dobijaju tok koji nije bio u njegovom interesu, odmah je prepotentno intervenisao.

Tako se, na primer, dogodilo kada je nakon otpužbi o navodnom "sektaštvu linije", oštrica napada usredsredjena na ono što je od Kočija i Sejfule okarakterisano kao "rukovodeća klika". Velimir je sa zadovoljstvom čekao da se na mene izruči napad, medjutim, drugovi su na Plenumu učinili suprotno. Pažnju su usredsredili na Liri Gegu, a odmah posle nje na Dušana i Miladina. Kada se govorilo o ovom poslednjem Velimir bi klimanjem glave odobravao i doze kritike su pojačane. Hushija je, kao što rekoh, dao dosta dobru portretizaciju sektaških i terorističkih karakteristika Mugoše. Ostali drugovi su izneli druge činjenice. Tuk Jakova je pomislio da je to bila prava prilika te je uzeo reč da govori o Blaži Jovanoviću:

- Na Prvoj zemaljskoj konferenciji Blažo nam nije ništa dao, ner nije imao što da nam daje - reče Tuk. - Mi ga pitamo a on ili sklizne, ili uporno ćuti. Dodje nam tih dana i Tempo, ali nam ni on ne reče kako se i na koji način organizuje jedan Centralni komitet, koji su zadaci Biroa i Sekretarijata itd.

Tuk je dugo govorio o ovoj dvojici i, istini za volju, ono što je rekao mislio je iskreno. Medjutim, naivni Tuk nije shvatio ništa od onoga što se dogadjalo. Nije shvatio da se ne radi o napadu na jugoslovenske izaslanike, već je, u prvom redu, trebalo da budem napadnut ja, ostali drugovi u rukovodstvu, a od jugoslovena samo jedan, Miladin Popović. Druge je trebalo pohvaljivati. To je iziskivao "duh" Plenuma, ali to Tuk nije shvatio, kao što nisu shvatili ni mnogi drugi. U stvari, iz svega toga,

faktički, proizašla je istina: da jugoslovenski izaslanici nisu doneli nijedno dobro kod nas.

Ustao je Velimir Stojnić i brutalno je pokušao da povrati "čast" jugoslovenskih izaslanika:

- To nije Plenum koji se odnosi na rad naših drugova, - reče ošto, - već na vaš rad, na rad vaših glavnih drugova. Govorite o njima a ne o drugovima Dušanu, Blažu, Tempu ili o meni.

Takve intervencije činio je i pre i posle, ali čitav svoj antialbanski gnev rezervisao je uglavnom za "pozdravljanje" Plenuma. Na Plenumu Centralnog komiteta Komunističke partije Albanije on se ponašao i govorio takvim tonom kao da se nalazio u nekoj ćeliji nekog bataljona jugoslovenske vojske.

Cela njegova diskusija sadržavala je "platformu" koju je postavio u Odričanu, ali sada "više obogaćenu" a mnoge stvari je izneo otvorenije i "smelije". Misleći da će se postići cilj koji je naumio, svojim je ustima izneo niz činjenica koje su ga kompromitovale, koje su potvrdjivale da sve ono što iznosi predstavlja delo koje je on iskonstruisao.

Još na početku, napao je mene što "nisam pristao da sazovem sednicu Biroa Centralnog komiteta" da bi gospodin došao do reči i "izložio svoje poglede". U stvari, kao što sam već rekao, ja nisam smatrao da je pravilno i umesno što jedan drug sa strane učestvuje na sednici našeg Politbiora. Druga je stvar bila sa Miladinom, njega smo tražili sami, i on nam se nikada nije nametao, nikada nije govorio tonom Velimira Stojnića i nije delovao kao on.

- Ja sa drugom Dizdarevićem, - izjavio je hvalisavo na Plenumu, - došli smo iz Jugoslavije sa zadatkom da vam pomognemo u svim pitanjima: u Partiji, armiji, omladini, Frontu, itd. Ja sam došao sa gotovim planom koji vam sada iznosim. Ja imam u detaljima ovdašnje stanje. Nisam to tražio zato što sam

radoznao, niti da se mešam u vaše unutrašnje poslove, niti da povredim autoritet bilo koga... (1)

Toliko se "zakleo" da se "ne meša", da "ne ruši ničiji ugled" itd., da je često ponavljanje takvih izjava dalo da se shvati da je došao upravo radi ovako naopakih poslova.

Otvoreno je "izvestio" Plenumu o nezadovoljstvu prema meni i Miladinu, i istako da "nas vaši drugovi nisu prihvatili kada smo došli", da su "više održavali veza sa Miladinom nego sa mnom koji sam došao u svojstvu instruktora CK KPJ", da smo se "posvadjali po mnogim stvarima", da je "stav Miladina od otežao moj rad i susret sa drugovima, te sam tražio njegov lazak iz Albanije" itd. itd.

- Rad sa omladinom, nastavio je Velimir Stojnić, - promenio se. Drug Dizadarević je našao zajednički jezik sa drugovima iz redova omladine pa je sa njima sve teklo po sporazumu. Medjutim, u Partiji, - požalio se, - nije išlo. Bilo je teško. Svi moji pokušaji da malo brže uzmem inicijativu u svoje ruke, bili su uzaludni. Jedino nakon sednice Biroa (govorio je o sednici u Odričanu), kad je postignut dogovor da učestvujem, stvari su počele pravilno da teku! Ja sam na toj sednici izneo niz direktiva koje iznosim i ovde pred vama.

Kakve su to "direktive" sada je već poznato. Ali zašto je Stojnić smatrao za "shodno" da još jednom sve to ponovi pred svim drugovima na Plenumu?!

Možda grešim, ali uvek sam mislio da je Stojnić, onako uobražen i ne toliko oštrouman, ocenio da je postignuo sve što je očekivao, da se naša Partija već potčinila i da je sada trebalo da kaže celom Centralnom komitetu da pravi autor svih ovih promena, "heroj preokreta", nisu bili fićfirići Nako Spiru, Sejfula Malešova, Koči Dzodze i drugi, već da je to bio Velimir Stojnić, svojeručno.

1) Iz zapisnika Drugog plenuma CK KPA u Beratu, str. 62-63 CAP.

- Stvar je bila takva, - reče on izmedju ostalog, - da se rukovodstvo vaše Partije potrese do ovakvog stanja pa da dodje do jedne sednice kao što je ova. Vaša Partija ne bi mogla ovo da učini sama, te je bila potrebna jedna vanjska snaga i ta snaga došla je sa nama ovde (1)

Monstruoznosti ovog čoveka bile su bez premca.

Podržavajući optužbu Sejfule Malešove da je kod nas navodno "izgubljeno srce komuniste", Stojnić je nastavio dalje i "poručio" nam:

- Čovekova glava, - reče, - nije kao kokošja glava na panju. Ona se jednom radja i jednom umire.

U knjizi "Anglo-američka opasnost za Albaniju" govorio sam o naporima Engelza za neko "pomirenje" i "ponovno sjedinjenje" Narodnooslobodilačkog fronta sa englskim agentima, Abazom Kupiem, u poslednjem periodu narodnooslobodilačke borbe, kao i o neprijateljskim ciljevima koji su se skrivali iza ovih napora. Pošto Englezima nije išlo sa nama, kao "posrednika za ovo sjedinjenje izabrali su Tita. Poznato je da su oni imali mnogo pregovora preko Velebita, predstavnika Jugoslovenskog štaba pri Savezničkom štabu u Kairu, da on prenese Titu zahteve Engelza (2).

O čemu je razgovarano i šta je postignuto u tim Titovim pregovorima sa Engelzima, ne znam, ali je jedna stvar neopsorna: tek što je Velimir Stojnić stigao u Albaniju počeo je sa pritiskom radi "odmerenosti" i pomirenja sa Abazom Kupiem i njegovim ljudima, jer bi se u protivnom oštetilo "jedinstvo" naroda, pa bi došlo do izbijanja "gradjanskog rata". Isti zahtev, iste "razloge" podneli su nam u to vreme i Englezi! Ovo poklapanje

---

1) Iz zapisnika Drugog plenuma CK KPA u Beratu, strana 66. CAP.

2) "... (3) da zadužimo Tita (preko brigadira Maklina) da utiče na NOP za prihvatanje povratka Abaza Kupija..." i "... da zadužimo Tita da upotrebi istovremeno svoj uticaj na NOP. (Vidi potpune poadtke u knjizi: Ener Hodža: "Anglo-američka opasnost za Albaniju (sećanja)" str. 261 i 251, Tirana 1982.)

nije bilo slučajno. Tito je bio prihvatio ulogu posrednika, ulogu koja ga je, hteo to ili ne hteo, stavljala u isti plan sa onima koji su hteli da sabotiraju našu narodnooslobodilačku borbu i da krvlju izvojevane pobede bace u naručje reakcije.

Prema tome, Stojnić je izvršio poruku Tita i Engleza čim je stigao, ali pošto je zahtev koji nam je postavio u Odričanu izvetrio (o tadašnjim razgovorima nismo vodili zapisnik) on je, kao da bi obogatio dokumentaciju za budućnost, postavio problem i u Beratu da bi bio protokoliran. Njegove reči u Beratu, kako o ovom problemu, tako i o svim drugim pitanjima, napisane su crno na belo. On je rekao:

- Vaša linija u vezi sa Bazi Canom nije bila ispravna. Ova linija nije išla u prilog šireg jedinstva masa, već je dovela do razdora i, zna se, - reče. - razdor predstavlja gradjanski rat!

I ko "da nam skrene pažnju" i da nas "savetuje" za "liniju u prilog jedinstva masa" da ne bi došlo do "gradjanskog rata"?! Upravo oni koji su u svojoj zemlji, a naročito na Kosovu i u drugim regionima Jugoslavije nastanjenim Albancima sledili duboko iskrivljenu, antinarodnu politiku ugnjetavanja i razdora.

Već sam napomenuo naš postupak u vezi sa slanjem pojedinih jedinica naše vojske kao pomoć za oslobodjenje Kosova i naroda Jugosalvije, da bi naciostičku zver u stopu gonili.

Ulazak naših snaga u Kosovo još jednom je potvrio patriotski vitalitet kosovskog naroda, njegov revolucionarni nepokolebljivi duh. Ono što su Tempo i drugi godinama, radi odredjnih ciljeva, govorili da je kosovski narod "povezan sa reakcijom" vrlo brzo je otpalo. 53.000 mladića i devojaka junačkog Kosova, posebno nakon ulaska naših snaga, ispunilo je redove brigada Albanske narodnooslobodilačke vojske i kosovskih brigada. Oni su se, mada mladi partizani, pročuli po herojstvu u borbi protiv nacifašista isto kao i stariji partizani. Ulazak naših brigada

učinio je da se na celom Kosovu uspostavi vlast narodnooslobodilačkih odbora, sastavljenih od najboljih sinova i rodoljuba Kosova.

Medjutim, upravo kada se Kosovo pretvorilo u žarište narodnooslobodilačke borbe neočekivano je stiglo naredjenje iz Titovog štaba da, partizanske snage Albanije i Kosova, napuste Kosovo i gone naciostičkog neprijatelja "severno od Kosova, u dubinu Jugoslavije. To su naše snage i sprovele u život, jer su one krenule da gone fašizam do potpunog oslobodjenja naroda Jugosalvije. Medjutim, kasnije ćemo saznati da cilj Titovog naredjenja za "gonjenje neprijatelja prema dubini" nije bio ništa drugo već onavljanje, takoreći u tančine, onog lukavstva koje su pokušali da ostvare nekada kraljevi i knezovi u borbi otomanskog ropstva. Naročito onda kada se jasno videlo da se osmanlijske snage raspadaju, a da se Albanija nalazila na pragu nezavisnosti, kraljevi Srbije i kenzovi Crne Gore, učinili su sve da albanske ustaničke snage napuste oslobodjeno Kosovo i da se što duže angažuju u gonjenju osmanlijskih snaga u drugim krajevima, "u pravcu juga". Njihov je cilj bio da srpsko-crnogorske vojske osvoje Kosovo i druge delove Albanije ne nailazeći na otpor albanskih ustaničkih snaga, pa čak ni osvajačkih osmanlijskih snaga. Upravo to je činio i Tito 1945. godine. Na oslobodjenom Kosovu od strane snaga naše vojske i Kosova, snage titovske vojske nastupile su radi eliminisanja narodnooslobodilačkih odbora koji su već bili uspostavljeni i radi raspaljivanja razularenog i masovnog terora protiv Albanaca. Ovakve nevidjene represalije titoisa s pravom su izazvale veliki revolt naroda, što je dovelo u sumnju i "novu Jugoslaviju", jer kosovski narod nije video nikakvu promenu u odnosu na ono što je pretrpeo pod "starom Jugoslavijom". Patriotski narod Kosova u ovoj veoma složenoj situaciji tražio je "povratak partizana Albanaca", da bi se situacija pravilno rešila i da bi prestao divlji teror. Tito sa drugovima, da bi izbegli dalje komplikovanje situacije, bili su primorani da prihvate zahtev i partizani su se vratili. Na kosovu nisu našli nikakvih "organizovanih reakcionarnih snaga", kao što su propagirali Jugosloveni, već su našli narod koji je dočekao partizane isto kao da su po drugi

put oslobadjali Kosovo. Situacija se smirila i nakon toga Tito je planirao nove manerve. Rat je već bio završen, a u novoj situaciji on je mogao svojim snagama da resi oštre probleme na Kosovu. Medjutim, da bi to izveo, daleko od očiju sveta, a pogotovu daleko od naših očiju, bilo mu je potrebno da se naše snage definitivno udalje sa Kosova i vrate u Albaniju. Ali kako? Prilikom neposrednog udaljavanja naših snaga sa Kosova preko tamošnjih državnih granica, moglo je doći do neželjenih scena, a možda i teških za titotiste. Kosovski narod mogao je ponovo da se revoltira, videći da odlaze snage naše vojske. Da bi izbegao ovakvu situaciju, Tito je ponovo kopirao nekadašnje kraljeve i iscenirao je "potrebu za gonjenjem reakcionarnih bandi iz Jugoslavije, u pravcu Grčke", i za to je tražio "pomoć" od onih naših snaga koje su se tamo nalazile. Mi, koji još uvek nismo dobro poznavali pogane Titove planove, naredili smo divizijama da deluju. Kada su stigli do najjužnijih granica Makedonije, našim snagama je rečeno da "nije više potrebno" da ostanu u Jugoslaviji! Prelazak je izvršen u zoni Korče i Prespanskog jezera, daleko od očiju naroda Kosova. Tito-Rankovićevci ostali su da slobodno deluju, kao što su delovali svojim varvarskim metodama nad napaćenim Kosovom.

Eto, ko nam je "preporučivao" nekakvu "pravilnu liniju", koja bi vodila "jedinstvu masa". Oni koji su svojom politikom sprovodili, planirali i produbljavali liniju genocida i masovnog istrebljenja na Kosovu i u drugim albanskim krajevima u Jugoslaviji.

Medjutim, da nastavimo dalje sa "predavanjem" Stojnića na Beratskom plenumu.

Pošto se bacio blatom na čitav naš rad i pobede, pošto nas je "zaplašio" sa pretenzijom da nismo imali jake "položaje ni na terenu, ni u armiji", on nije zaboravio da nam da još niz drugih "pouka" za budućnost.

- Nemojte se varati, - reče, - da navodno imate jake pozicije. Imajte u vidu da vas, pored ostalog, ugrožava

razbijena buržoazija, ali vas u mnogome ugrožavaju i spoljni neprijatelji. Vi morate da shvatite, - zapretio je, - da ste mali i, kao takvi, predstavljate dobar zalogaj za reakciju.

Pošto je sasvim dobro ispredao "teoriju o opasnosti", uhvatio se za ono što mu je bilo rečeno:

- Radi se o tome, - reče, da vi ne možete ići dalje sami, bez Jugoslavije i, posebno, bez ovakve Jugoslavije kakva je ova što je sada stvorena na Balkanu i u Evropi. To je, - nastavio je Stojnić, - pitanje što prisnijih odnosa sa nama, srdačnih veza sa Jugoslavijom.

Kasnije ću opširnije govoriti o svestranim neprijateljskim naporima titotističkog rukovodstva za ostvarivanje svog konačnog cilja; potpuno osvajanje Albanije. Posebno 1947. i početkom 1948. godine, ovaj cilj je otvoreno proglašen, ali hteo bi da kažem da je ideju o ovom osvajanju još na Beratskom plenumu Stojnić izbacio kao neki balon dessai (1).

- U kakvim oblicima treba jačati naše odnose, - reče, - to ne možemo reći već na ovoj konferenciji. Medjutim, neka pred nama bude perspektiva jednog savezništva, jedne konfederacije, i dalje. U ovoj perspektivi, - diktirao je, - gradite odnose sa Jugoslavijom. Perspektiva Jugoslavije je perspektiva Balkana, Evrope. Titovo ime je prešlo granice Jugoslavije, njega treba da popularišete i vi. Moje je mišljenje, - zaključio je on ovo pitanje, - da vi malo govorite o nama, zato ubuduće treba da govorite više o Jugoslaviji i o Titu.

Tu nije bilo ni mesto ni uslovi da se ulazi u diskusiju i da se traže objašnjenja o tome šta je Stojnić podrazumevao pod ovim "konferederacijom i dalje" i kako je ova Jugoslavija postala "perspektiva Balkana i Evrope". Kasnije će se sve razjasniti. U Beratu su iznete samo "ideje" i "direktive" koje su, svaka po sebi ali i sve zajedno, predstavljale montirane mine

---

1) francuski - probni balon.

nepredvidive opasnosti za budućnost naše Partije i nove Albanije. Sve su to bile političke i ideološke mine sa markom titoističke proizvodnje. Bilo je još uvek rano da svhatimo svu njihovu širinu i opasnost, ali kucanje njihovog sata počelo je još u tim mutnim trenucima, kao neka velika mora. Medjutim, Stojnić, da nam ne bi ostavio priliku da duže razmišljamo o suštini njegovih izjava u vezi sa Jugoslavijom i savezništvom, izveo je pun zaokret i vratio se na ono što je bilo u tom trenutku osnovno:

- Vi ste ovde kritikovali Centralni komitet, ali to treba da činite dublje i snažnije, i da naročito razvijate samokritiku. Ovu kritiku - nastavio je, - u ovakvom duhu treba da sprovedete i na terenu, da bi se cela Partija pravilno usmerila...

U opštim crtama ovakva je bila celokupna sadržina Plenuma u Beratu, kada je glavni grad, Tirana, tek bio oslobodjen, a očekivalo se da će se za nekoliko dana ili sati potpuno osloboditi i cela Albanija.

I u ovim uslovima i krucijalnim situacijama, nažalost, većina ciljeva "misije Stojnić" je postignuta. Naša Par tija i njena pravilna linija je mnogo blaćena iskrivljenim i duboko neprijateljskim metodama. Teško je pogodjeno i narušeno jedinstvo u rukovodstvu Partije, naročito u Birou Centralnog komiteta. Pored Sejfule Malešove i Pandi Kristo, odlučeno je da se Birou dodaju još dva druga "Sejfulovca" - Bedri Spahiu i Tuk Jakova i predloženo je da, kasnije "ako to bude potrebno", u Biro udje i Kristo Temeljko (Themelko). Ko su bili i šta su oni radili u toku rata govorio sam u knjizi "Kur lindi Partia" (Kada je Partija rodjena), a u nastavku ču govorio i šta su radili posle rata. Govorili smo o "rezultatima" Beratskog plenuma. Samo jedan od glavnih ciljeva Stojnića i njegovih agenata koji u Beratu nije postignut bio je taj što mene nisu mogli da uklone iz rukovodstva Partije, niti kao generalnog sekretara. Drutovi na Plenumu, mada su bili dezorijentisani i prihvatili niz nepravednih optužbi, u stvari su podržali pravilnu generalnu liniju Partije, a prema meni su izrazili ono što su osećali: ljubav, poštovanje i poverenje.

Pa ipak, zbog bljuvotina Stojnićeve bande, moj autoritet, ne kao čoveka, već kao generalnog sekretara, bio je pomućen. To sam bolje nego bilo ko drugi veideo i osećao lično ja. Ali nisam pognuo glavu. Kada su se iznosile najcrnje stvari, bio sam ubedjen da je naša linija pravilna i čvrsto sam verovao da će se kasnije sve razjasniti i biti dovedeno u red. Iznad svega imao sam komunističko uverenje da ću, ma kako se odvijale stvari, znati da ostanem uz partiju i narod i konačno neka njihova reč i pravilan sud odluči o svemu.

Medjutim, najgori i najštetniji "rezultat" Beratskog plenuma bio je opredeljenje koje je tamo utvrdjeno za budući rad: pošto je kao "najveće zlo" i "najveća opasnost" za našu Partiju proglašeno "sektaštvo", otvoreno je zeleno svetio oportunizmu.

To je bio i osnovni razlog što je navodni napad na oportunizam u pogledu linije na Plenumu prošao olako, bez više ubedjivanja i argumenata. Sve što je došlo iz Titovog štaba bilo je dobro sračunato. Optužba "oportunizam" izneta je "da bi se tvrdilo" da Partija navodno nije bila u stanju da utvrdi pravilnu i doslednu liniju, a potom ova optužba nije više imala neku naročitu vrednost za optuživače. Oni, na kraju krajeva, nisu hajali ni za oportunizam ni za sektaštvo. Njihov je cilj bio potčinjavanje naše Partije i Albanije Jugoslaviji, zato nije trebalo da mi budemo "sektaši" već "meki", "poslušni", "pognute glave", "široka srca", pa sve do žrtvovanja slobode, do prodaje Albanije! Na to je ciljala "misija Stojnić", i, nažalost, ona je i pripremila teren za ovaj put.

Stojnićeve "direktive" u vezi sa budućom politikom Partije u Frontu, u narodnooslobodilačkim odborima, u organima vlasti, u oblasti privrede, u spoljnoj politici itd. posebno su pripremale ono zarazno antisocijalističko tlo u koje su pokušali da uvale novu Albaniju Sejfula Malešova sa drugovima, odmah posle oslobodjenja.

I u vezi sa ovim problemima dva-tri mesecauzastopce smo opširno i oštro diskutovali i, u ovoj ili onoj meri to je zauzelo mesto i u referatima održanim na Plenumu, naročito u pojedinim diskusijama. Ranije sam govorio o referatu, koji sam bio primoran da pročitam na Plenumu, i otvorenim raspravama koje sam vodio sa drugovima u vezi sa najvećim delom pitanja, za koja s su oni insistirali da se "dodaju" ili "rediguju". Medjutim, da kažem i to da moje suprotstavljanje nije bilo uzaludno. Kao "naknada" za to, Nako, Koči, Sejfula i drugi, na čelu sa Stojnićem, bili su primorani "da prihvate da ostanu u referatu i pojedini moji pravilni pogledi i stavovi. Ove sam stavove još snažnije isticao u diskusiji pre zaključenja Plenuma.

Tako, na primer, u vezi sa politikom Partije u Frontu, pošto sam govorio o novonastaloj situaciji u zemlji, kao rezultat odlučjućih pobeda u borbi, izmedju ostalog, sam podvukao:

- Moramo biti budni prema otvorenim i tajnim neprijateljima. Sada, kada svi vide da je pobeda naša, i otvoreni i deklarisani neprijatelji pokušavaju da se povežu sa skrivenim neprijateljem i pomoću njega da udju u Front. Oni su se do juče borili izvana, sada traže da se bore iunutra. Medjutim, sada je suviše kasno, jer su naša vrata za njih zaključana. Poziv koji smo ranije uputili takvim elementima da ne ostanu na pozicijama okupatora, bio je poslednji apel. Sada hoće da udju u Front svi oni koji traže da skinu tro-četvorogodišnju odgovornost boreći se oružjem i svim drugim sredstvima protiv nas. Naš je zadatak, - istkao sam - da ne dozvolimo da udju u Front oni koji Koće da Front miniraju iznutra.

Ovaj stav nije odgovarao pogledima Sejfule Malešove jer, "ako se vrata zatvaraju, Front postaje uzak", pa sam direktno, ne napadajući po imenu Sejfulu, postavio pitanje:

- Da li se Front sužava sledeći ovaku liniju koju sledimo? Ne, - podvukao sam, - Front se ne sužava. On će se pro-

širiti svim onim elementima koji su do sada stajali po strani ili su bili zavedeni od strane idajnika, ali koji svoje ruke nisu uprljali krvlju.

Takodje, kako u referatu, tako i u poslednjoj mojoj diskusiji, u opštim crtama sam se dotakao pojedinih budućih zadataka Fronta, kao velike političke organizacije, gde će se okupiti sve mase pod rukovodstvom Komunističke partije Albanije.

- Dužnosti vlasti koje je do sada vršio Front, - istakao sam, - od sada pa nadalje, vršiće odbori, koje treba da jačamo i stalno oživljavamo. Front će pojačati savez radnika, seljaka, intelektualaca i svih drugih slojeva.

Pitanje vlasti, - nastavio sam dalje, - jeste centralno pitanje Partije i to ne samo zato što je to problem koji se pred nas postavlja kao aktuelan, već i zbog toga što u ovom pogledu nemamo dovoljno iskustva. Mi moramo da jačamo odbore, da raščistimo sa stranim elementima koji su u njih ušli pogrešno ili na osnovu raznih mahinacija, mi moramo učiniti sve da narod ima puno poverenja u odbore, da u njima vidi svoje organe vlasti.

Medjutim, pošto su zaverenici bili primorani "da mi dozvole" da postavim ovakve moje poglede, u njihovim diskusijama oni su ih otvoreno i direktno napadali. Tako je, Sejfula Malešova, kada je uzeo reč, izmedju ostalog rekao:

- Vreme je da otvorimo vrata Frontu i da isti proširimo dalje. I u Jugoslaviji, gde je stalno vodjena pravilna politika Fronta, sada se otvaraju vrata za sve, a kamo li kod nas, gde je bilo sektaških grešaka. Mi treba, ne samo da proširimo Front, - istako je on, - već da pozivamo i one koje smo izgubili. Prema tome, treba da prihvatimo i one koje nismo pridobili za borbu!

U tom duhu govorili su i Koči, Pandi, Bedri Spahiu, a donekle i Nako Spiru. Dakle, pripremao se teren za ovodjenje Cen Elezija i njegovih drugova u Front, u glavu Partije sejalo se seme zla sa kojim ćemo se susresti kasnije.

Jedna od Stojnićevih "direktiva", koja će nam izazvati velike poteškoće u daljem radu, bila je ona o odnosu naše nove države prema saveznicima.

U toku celog rata mi smo imali pravilnu liniju u ovom pogledu i, poznavajući sva tri "velika saveznika", vršili smo potrebnu diferencijaciju izmedju Sovjetskog Saveza s jedne i Sjedinjenih Američkih država i Engleske, s druge strane.

U ono vreme još uvek nismo znali za tajne i otvorene pregovore i veze Tita sa zapadnim saveznicima, a naročito sa Čerčilom, ali smo nešto primetili kada je u jednoj debati pre Plenuma, Velimir Stojnić rekao:

- Vi ste danas država koja vodi svoju zvaničnu politiku. Na velike saveznike, koji su u ovom ratu odigrali odlučujuću ulogu, podjednako treba da gleda i novostvorena država.

- Kako? - rekoh, - stavljajući u isti plan Sovjetski savez sa dva druga saveznika?

- U državnom pogledu da, - "objasnio" mi je Stojnić - politika jedne prave države ne pravi razlike. Vi to neznate, ali čete naučiti. Naravno, - dodao je zatim, - neslužbeno, na primer, po pitanjima Partije, Sovjetski savez se može smatrati glavnim i prirodnim saveznikom, ali na državnom planu ne. Amerika i Engelska uvek su saveznici i sadašnja njihova politika je pozitivna i u našem je interesu.

Takvo obrazloženje mi je izgledalo čudno i duboko u sebi se nisam sa tim složio. Kako može politika jedne države da se razlikuje od linije i politike Partije? Na mene je više ostavila utisak jedna druga činjenica. Kada mi je Velimir Stojnić govorio da bi "neslužbeno" istakao posebnu ulogu Sovjetskog saveza, odmah je dodao:

- Tu treba videti i konkretne karakteristike borbe svake zemlje. Na primer, pravi saveznik svih nas je Sovjetski savez, ali vi, kao Albanija, kako da kažem, kao saveznika... - rekao je, - prvog, posebnog saveznika, imali ste i imate Titovu Jugoslaviju.

I ovakve pogelde drugovi su mi kasnije izneli kao "svoje", pokrećući punovo diskusiju, pa su na ovaj ili onaj način našli odraza i na Plenumu. Medjutim, polazeći od činjenice da se referat podnosio u Partiji, iskoristio sam priliku da posebno istaknem i sledeće:

- Sovjetski savez, kao prva socijalistička zemlja, svojom antifašističkom herojskom borbom koju je vodio, predstavlja najveću garanciju za oslobodjenje i samostalnost naroda. Prema tome, - rekoh, - u svest narodnih masa treba da usadimo istinu da je naš najiskreniji saveznik i glavni oslonac naše spoljne politike Sovjetski savez.

Takodje, koristeći pravo na završnu reč, rekao sam drugovima:

- Na pragu smo potpunog oslobodjenja Albanije, pred nama su zadaci od velikog značaja i našu Partiju, koja je bila istinski rukovodilac ove oslobodilačke borbe nema potrebe da krijemo iza Fronta. Ona treba da postane jača, budnija i aktivnija nego ikad, da stoji na čelo narodnih masa, da komandu drži u svojim rukama da pravilno i dobro sprovedenim stavom i linijom ostvari svoj program i težnje radnog naroda.

U ovom velikom preokretu u istoriji našeg naroda treba da udesetostručimo našu energiju političku izoštrenost, da istovremeno stavimo Centralni komitet i celokupnu Partiju pred prošlu i buduću stvarnot, da ističemo uspehe i greške, da Partiju učimo da je uspesi ne opijaju i da učimo na greškama.

Tako je zaključen Beratski plenum. Narednog dana ušli smo u Tiranu. Oslobodjena je cela Albanija, uspešno jeostvaren osnovni zadatak koji je naša Partija zacrtala u svoj program, još od svog osnivanja, 8. novembra 1941. godine. Bili su to dani kada je trebalo da radost i sreća budu veći nego ikada. I stvarno, ovakva osećanja su vrila u svim srcima, na licima i u očima naroda, izražavala su otvoreno, izbijala su svuda gde smo tih dana prolazili. Ovakvu radost doživljavali smo i ja i ostali drugovi iz rukovodstva Partije, svi komunisti, svi borci naše herojske partizanske vojske.

Ali, neću kriti da me je, pored velike radosti što smo izvojevali pobedu, kopkala u savesti neka velika i gorka uznemirenost zbog onoga što se dogodilo u Beratu. Izgledalo mi je kao da se negde krivala neka druga opasnost za budućnost. To nikako nije bila uznemirenost za moju budućnost kao pojedinca. Od prvog dana kada sam svesno pristupio na put komunizma, imao sam u vidu sve: patnje, muke, žrtve, čitav svoj život. Sve sam poklonio velikoj stvari naroda, domovini, Partiji i revoluciji. Moja uznemirenost je bila jedino zbog pitanja Partije na koju je nepravedno bačeno mnogo blata, zbog njene budućnosti, naroda i zemlje kojima je trebalo rukovoditi.

Vodjena je tako veličanstvena nadčovečanska borba koja je uspešno krunisana i da sada sve to ugrozimo našim rukama, to bi bila teška sramota i krivica! To bi bio najneoprostiviji zločin izvršen prema ovom narodu. Nikako se nije smelo dozvoliti da se dogodi to.

I u sebi sam se zakleo da ću učiniti sve da se istina dokaže, da Partija nastavi svoj pravi put, da Albanija sledi put koji je obećala Komunistička partija Albanije još u novembru 1941. godine.

III

TITOVA AGENTURA U DEJSTVU

Beograd zamenjuje Stojnića Josipom Djerdjom koji govori albanski * Sedmi kabinet za ... Albaniju u kancelariji Jugoslovenske federacije * Zašto je Tito "protiv rasparčavanja Albanije?! * Istina o nagodbi Pijade - Caldaris avgusta 1946. godine * Jedna "šala" izmedju Tita i kralja Pavla o podeli Albanije * Debata o politici izbora za Ustavotvornu skupštinu: S. Malešova: "Dozvolimo opoziciji da slobodno učestvuje na izborima"; K. Dzodze (Xoxe): "Drugovi Jugosloveni nisu se plašili da se dogovaraju i sa buržujima"; N. Spiru: "Zašto bismo se sada bojali od protivnika"; Narod: "Glasačke kuglice ćemo progutati a nećemo ih dati reakcionarima" * Sukob medju zaverenicima * Teze o reviziji Beratskog plenuma * Beograd pomaže svojim agentima.

Nova istorijska etapa u koju su ulazili naša Partija i zemlja neposredno posle oslobodjenja i uspostavljanja narodne vlasti obeležava i prelazak u novu fazu odnosa sa KPJ i jugoslovenskom državom.

Sada su u obe zemlje naše partije bile na vlasti. Njima je pripadao teret i plemenita dužnost da ulože sve svoje snage i sposobnosti kako da vode napred, u nove pobede

zemlje i narode, tako i da jačaju i unapredjuju medjusobne odnose i veze.

Specifične teškoće, okolnosti i uslovi iz vremena rata bili su prebrodjeni. Mi smo sa svoje strane, u takvim uslovima i teškoćama, koje su bile razumljive za vreme rata, nalazili osnovno opravdanje zašto su neposredne veze sa KPJ i posebno sa njenim rukovodstvom u toku četiri prethodne godine bile ograničene na neke povremene korake koji nam nisu ostavili dobar utisak, već su nas naprotiv bili razočarali. Medjutim, na takve slučajeve mi smo još uvek gledali kao na pojedinačne i za to nismo činili odgovornim rukovodstvo KPJ. I dalje smo, dakle, zadržali za jugoslovensku partiju i njeno glavno rukovodstvo dobro mišljenje, donekle euforično, iako u toku četiri godine nismo imali mogućnosti da je bliže i konkretnije upoznamo. Sada je već bilo došlo vreme da se medjusobno ocenjujemo na osnovu stvarnog poznavanja stvari, činjenica i linije koju je sledila svaka partija a ne da više dajemo "idealistički" sud kao u prošlosti. Bilo je došlo vreme da u praksi nestane svaki trag sumnje koja nam je bila ostala iz vremena ograničenih i neprijatnih koraka iz prošlosti, kao što je trebalo da nestane svaka sumnja ili loše mišljenje koje je moglo steći o nama jugoslovensko rukovodstvo polazeći od izveštaja koje su dostavljali njegovi izaslanici. Naime, bili smo spremni i raspoloženi da što više razvijamo i jačamo prijateljske odnose sa KPJ i narodima Jugoslavije, rukovodeći se marksističko-lenjinističkim principima u odnosima izmedju dve bratske partije i zemlje. Šta će nam reći budućnost?!

<u>"Zaštita" de jure da bi se de facto progutala Albanija</u>

Prva godina posle oslobodjenja, šta više i veći deo 1946. godine, u više pravaca govorili su nam o "izvesnom beharu" u odnosima sa jugoslovenskim "prijateljima". Izgledalo je da se mnogi njihovi prethodni stavovi menjaju, kao da se išlo u pravcu poboljšavanja teške i kritizerske atmosfere iz prošlosti, kao da se, šta više, sa njihove strane preispituju i neki nepravilni stavovi iz prošlosti.

Sam pukovnik Stojnić, posle smutnje koju nam je prouzrokovao u Beratu, počeo je da mi se približava.

Medjutim, ono što se zbilo u Beratu stajalo je kao crn oblak koji nije bio nestao. Naprotiv, svakog dana osećao se njegov loš efekat u našim svakodnevnim manjim ili većim poslovima.

To sam rekao Stojniću prilikom jedne od njegovih mnogih poseta sa kojima je počeo kada smo se smestili u Tirani, ukazujući mu na to da od Beratskog plenuma za sada vidimo samo negativne efekte.

- Dok se ohlade strasti videćete da će se sve promeniti, - pokušao je on da me umiri. - Drugovi u Beratu naučili su kako se pravi kritika i samokritika. To je posebno važno za danas i za budućnost.

- Samo, - rekao sam, - imam utisak da je kritika upućena tako da je blatila ugled Partije, njenog rukovodstva i moj.

- Morate me pravilno shvatiti, - odgovorio je on. - Ni ja, ni vaši drugovi nikako nismo nameravali da se krnji autoritet vaše Partije a još manje vaš lično. Videli ste da i drugovi iz Biroa nisu imali nešto neposredno sa vama, naprotiv, oni su zadovoljni što ste vi generalni sekretar Partije!

- Na funkcije na kojima se nalazim, - rekao sam mu hladno i sa otvorenom tendencijom, - mene je izabrala Partija a ne jedno ili pet lica. Da li ću zadržati ili ne ove funkcije, isto tako nije i neće biti stvar pojedinih lica, bez obzira ko su oni. Iznad svega mi imamo Partiju.

- Sasvim pravilno, - rekao je Stojnić i praveći se kao da ništa nije shvatio, nastavio je da mi laska: "Za nas je čast što imamo takvog prijatelja" itd., itd..

Nikada nisam voleo laskanja , i, kada se to činilo predamnom, nastojao sam da vidim i pronadjem šta se skriva iza njih i samog laskavca. To se dogodilo i ovoga puta sa Velimirom Stojnićem. Medjutim, on je govorio sa takvim naivnim izgledom lica da sam teško mogao da shvatim šta se zapravo zbilo tako iznenada s njim. Možda je, pomislio sam, uputio jugoslovenskom rukovodstvu neki izveštaj o onome što se zbilo u Beratu i Tito ga je povukao za uvo. Možda sam Velimir oseća da nam je, umesto da nam pomogne sa svojim "tezama", pokvario posao i sada želi da bude u dobrim odnosima sa mnom. Možda misli da ču ja pismenim putem ili u službenim susretima u narednom periodu moči da govorim Titu o Beratskoj smutnji, pa zato, da bi predupredio zlo, nastoji da se prijateljski ponaša sa mnom.

U isto vreme primetio sam da Stojnić nastavlja da održava dobre odnose i sa ostalim drugovima; često nas je pozivao sve zajedno u sedište jugoslovenske misije i nije propuštao priliku da kuca na vrata radi posete makar i radi jednog "kako ste, kako ide". Mislio sam da i to spada u okvir njegovih napora da bi popravio nešto od onoga što je bilo poremećeno u prošlosti, posebno u periodu krajem avgusta do kraja novembra 1944. godine. Do neposredno pre odlaska iz Albanije (koliko se sećam,

negde krajem 1945. godine) on se bio pretvorio u raznosača pozivnica i predloga radi upućivanja što većeg broja pojedinih drugova i grupa drugova iz raznih sektora u Beograd "za sticanje iskustva".

Bilo kako bilo, za mene je on predstavljao parče papira bez ikakve vrednosti. Sve što je moglo biti lepo (u stvari ničeg nije bilo) on je bio konačno spalio u Beratu i sada, bilo da se nalazio ili ne u Albaniji, osmehivao se ili mrštio, sve je to bilo bez ikakve vrednosti. Imao sam utisak da su Tito sa njegovim drugovima nanjušili to mišljenje o njemu i ubrzo su ga povukli iz Albanije. Na njegovo mesto došao nam je drugi titoista, Josip Djerdja, sa kojim će nas vezati jedna druga duga i gorka istorija. To je bio diplomata albanskog porekla iz jednog sela u Dalmaciji i lako je govorio albanski jezik. Njegov deda, ako se ne varam, bio je regent srpske ili hrvatske monarhije. Josip Djerdja je bio bistar i lukav čovek, ponašao se "narodski", prilazio je svakome i u tom pravcu pomagao mu je i jezik, obavljao je prefinjen obaveštajni posao za Beograd. Prema meni je nastojao da se ponaša korektno i blisko, trudio se da otkloni loš utisak koji je ostavio Velimir Stojnić i mnogi drugi i da se pokaže prilagodljiv ("accommodant") i uz nastojanje da poslovi teku bez daljeg zaoštravanja. Naime, u početku Djerdja je bio slatkorečiv i pravi "stručnjak" za sva pitanja. Jednim pismom od pet-šest redaka, lično Tito nam ga je prikazao kao pripremljeni kadar koji će biti spreman da nam pomogne. Već pri jednom od prvih susreta koje sam imao sa ovim novim jugoslovenskim predstavnikom skrenuo je razgovor na Stojnića.

- Drugovi, - rekao mi je u "poverenju" - povukli su ga malo za uvo zbog izvesnog nedostatka takta u odnosima sa

vama, ali morate ga shvatiti, on je više bio naklonjen vojničkim metodama, s obzirom da je to bila njegova profesija.

- Nije se radilo jednostavno o nedostatku takta, - odgovorio sam Jugoslovenu koji je govorio albanski. - Cela jedna istorija odvijala se i nastavlja da se odvija dobijajući povod od "primedaba" koje nam je dao pukovnik Stojnić.

- Vaši drugovi su ga pogrešno razumeli. Mi ćemo upućivati jedni drugima primedbe kao prijatelji i komunisti, ali to ne znači da treba polaziti od njih.

- Da, ali vaš drug je uporno nastojao da se one ne samo prihvate, već da se i dalje "produbljuju".

- Možda, možda, - rekao je Djerdja, - ali ja sam došao sa dobrom idejom da se ne osvrćemo na prošlost. Tada su sami uslovi bili takvi da je teže bilo da se upoznaju stanje i problemi. Osnovno je da danas rame uz rame idemo napred, kao prijatelji i braća.

Medjutim, drugačije poruke prija eljstva stizale su nam iz Beograda. Počeli su dolasci i odlasci naših drugova iz pojedinih sektora u Jugoslaviju i oni sa kojima su se sretali, posebno partijski funkcioneri, dočekivali su ih toplim recima i nisu propuštali priliku da i meni upute pozdrave i "uveravanja" da će "prijateljstvo" izmedju naših partija i zemalja "jačati", da "Beograd ima i da će uvek imati otvorena vrata za nas" itd.

Sve to, posmatrano u celini, nije moglo a da nas ne zagreje i obraduje. I sami smo bili zainteresovani za jačanje medjusobnih odnosa, želeli smo u prvom redu da Komunistička partija Jugoslavije i nova jugoslovenska država budu na što jačim i ispravnijim pozicijama. Bez sumnje, mislili smo i nadali

se imali smo šta da naučimo od njih, posebno o problemima organizacije nove države narodne demokratije, u čemu je nama nedostajalo iskustvo, zatim o obnovi i izgradnji zemlje, o priznavanju, jačanju i afirmaciji naših pozicija na medjunarodnoj areni itd.

Činjenica je da je jugoslovenska vlada bila prva koja je priznala našu vladu kao zakonitu vladu i uspostavila diplomatske odnose sa nama još u proleće 1945. godine (1). Za taj čin mi smo izrazili svoju zahvatlnost jugoslovenskim drugovima, i ako je, na kraju krajeva, taj čin predstavljao najnormalniji postupak koji je trebalo da uradi odmah svaka vlada bilo koje zemlje koja je provodila realističku politiku na medjunarodnoj areni.

Priznavanje naše vlade od strane drugih mi nismo imali zašto da primimo i smatramo kao kakvu "milost" ili "posebnu ljubaznost" koja nam se ukazivala. Naša vlada je bila sasvim zakonita, stvorena u vatri borbe. Kao rezultat herojske i beskompromisne borbe koju smo vodili protiv okupatora i njegovih domaćih saradnika, naša vlada je uživala podršku i ljubav celog naroda, bila je odlučna i provodila pravilnu i principijelnu spoljnu i unutrašnju politiku, poznavala je svoje dužnosti i štitila svoja prava na medjunarodnoj areni.

Posmatran, dakle, hladnokrvno ili, kako bismo rekli, u principu, akt priznavanja naše vlade od strane jugoslovenske vlade bio je nešto sasvim normalno, bio je to čin koji je trebalo da uradi ona i svaka druga vlada.

---

1) Odluka jugoslovenske vlade o priznavanju Albanske demokratske vlade objavljena je 1. maja 1945. godine.

Medjutim, za ondašnje uslove i okolnosti, kada smo se mi nepravedno našli pred otvorenim bojkotom i pokušajima anglo-amerikanaca ne da nas priznaju, već da nas obore, kada još nismo bili priznati od ostalih itd., postupak jugoslovenske vlade je zasluživao naše poštovanje i zahvalnost. Staviše, mutno stanje u Grčkoj, kao rezultat anglo-američke vojne intervencije, predstavljalo je novu opasnost na našim južnim granicama. Grčka vlada, stvorena u izgnanstvu i dovedena savezničkim avionima pravo u fotelju, odmah je otvoreno objavila stare pretenzije za ostajanje južnog dela Albanije. Stara priča o takozvanom Vorio-Epiru (Severni Epir) ponovo je počela da kruži po nancelarijama velikih sila, a grčki monarho-fašistički predstavnici, uz otvorenu podršku Amerikanaca i Engleza, pokrenuli su besnu kampanju na medjunarodnim konferencijama i sastancima radi ponovnog rasparčavanja Albanije. Mi smo snažno digli svoj glas protiv takve surove i nepravilne politike koja se provodila protiv naše nove države i upravo smo mi bili taj osnovni činilac i garancija broj jedan da ćemo braniti, kao što smo i odbranili, naša zakonita nacionalna prava i prava na medjunarodnoj areni. Drugi činioci koji su se izražavali u našu korist, posebno spoljni, imali su vrednost pomoćnog, oslanjajućeg faktora.

Mi smo taj faktor u prvom redu videli i nalazili u ispravnoj i internacionalističkoj politici Sovjetskog Saveza predvodjenog Staljinom, u staljinskoj spoljnoj politici koja, kao što se stavila u odbranu interesa i prava svih drugih zemalja i naroda, velikih i malih, stavila se i u odbranu naše pravedne stvari. Staljinovi predstavnici podržali su novu Albaniju i poredak narodne demokratije koji smo mi uspostavljali; oni su istovremeno razobličavali pokušaje medjunarodne reakcije, njiho-

ve pretnje i pokušaje mešanja u naše unutrašnje stvari ili osporavanja i gaženja naših prava. Činjenica je da se Jugoslovenska vlada, u tom periodu, izjavama ili preko svojih predstavnika, stavila u odbranu naših prava, štaviše, treba reći da je njena revnost posebno došla do izražaja u vezi sa priznavanjem naših državnih granica i odbranom od pokušaja drugih za njihovo narušavanje. U daljem izlaganju objasniću šta je bila ta "odbrana" i otkuda je poticala ova čudnovata marljivost titoista u vezi sa našim pitanjem. Ovde bih želeo da evidentiram ono što je bilo vidno i što se bučno proklamovalo od njih 1945. i 1946. godine, kao što je bilo proklamovano i 1970. i 1980. godine. Mi, bez sumnje, koliko smo znali i videli u onim trenucima, nismo imali razloga zašto da ne izrazimo svoju zahvalnost za tu pomoć koju su nam davali i oni su našu zahvalnost vrlo rado primali, štaviše ljutili su se kad im je nismo izražavali izdašno, a posebno kada je nismo objavljivali u štampi, u govorima ili kada im je nismo dostavljali pismeno. Objasniću šta je bio i taj njihov "običaj" da sve, posebno lepe izjave traže u pismenoj formi, i naročito objavljene u štampi.

Mogao bih izneti ovde još jedan broj drugih činjenica i aspekata koji se odnose na naše "tople" odnose sa Jugoslovenima u prvoj i drugoj godini posle oslobodjenja (o ekonomskoj pomoći u tom periodu ne može se ni govoriti), ali mislim da i ovo što sam pomenuo dovoljno može da posluži kao dokaz jedne autentične istine o ovom takozvanom "periodu toplih, prijateljskih odnosa" sa Jugoslovenima. Hteo bih reći da je sa njihove strane sva ta "dobrota", "pomoć", "podrška" u suštini bila samo blef, velika podvala, zamka maskirana lovorikama i maslino-

vim granama, ali su se ispod lišla krili gvozdeni zubi zakletih neprijatelja Partije i slobode naše domovine. Ovim što kažem nipošto ne bih želeo da pogazim "dobro", niti da pogrešno tumačim ili prenebregavam činjenice, kao što su tvrdili i tvrde titoisti. Nikada naša Partija nije imala običaj i nikome u svojim redovima nije dozvoljavala da iskrivljava ne samo istoriju, već nijednu reč iz istorije.

Činjenice su neumoljive, dajmo im reč.

Kao najveću i "najneospornuju" pomoć i podršku koju su nam dali još od samog početka Jugosloveni naime pominju njihovo priznavanje naše vlade u maju 1945. godine i napore na medjunarodnim i drugim konferencijama da i drugi priznaju našu zakonitu vladu i nepovredivost naših granica.

O tome oni iznose svoje "činjenice", ponove objavljuju izjave, sećanja itd., itd. Medjutim, te činjenice, te izjave postoje i mi ih nismo nikada osporavali. Ali titoisti su se uvek trudili da sakriju, da "zaborave", da unište svaki trag niza drugih činjenica i argumenata koji se odnose na isto pitanje i koji su se dogodili u istom periodu. Konkretno: upravo u vreme kada su oni bučno objavljivali priznavanje naše vlade, nezavisnosti Albanije i nepovredivosti njene teritorijalne jedinice, potajno, u razgovorima najvišeg ranga državnog i partijskog rukovodstva, kovali su planove za aneksiju Albanije i njeno pretvaranje u sedmu republiku Jugoslavije! Još. na početku 1945. godine jedan od najbližih Titovih saradnika, Moša Pijade, tražio je da nova kancelarija Federativne Republike Jugoslavije u Beogradu nema 6. već 7. kabineta. Sedmi kabinet oripadao je prema titoistima "Jugoslovenskoi Republici Albaniji"(1).

1) Pored ostalog, i u knjizi Vladimira Dedijera, "Novi prilozi za biografiju J.B.Tita" (2) Rijeka, 1981, str. 902, kaže se: Moša Pijade, veliki zagovornik Federacije Jugoslavije i Albanije predlagao je... da se u planovima za novu zgradu na Novom Beogradu odmah prihvati izgradnja 7 kabineta: za 6 jugoslovenskih republika i za Albaniju".

Neko bi od današnjih Jugoslovena izneo ovu nepobitnu činjenicu kao Pijadin manir i zanesenost, ili kao početničku "želju", "kolebljivost" drugih. Nije tako. Ti planovi o aneksiji Albanije, nešto kasnije, 1946., a posebno 1947. i 1948. godine nama će biti prezentirani zvanično, okrutno i nasilno od samog Tita i njegovih ljudi. O tome ćemo kasnije govoriti. Ovde se radi gamo o tome da evidentiramo neiskrenost i lukavu podlost Tita i drugova u vezi sa njihovim javnim istupanjem 1945. godine za "priznavanje" Albanije.

Medjutim, postavlja se pitanje: zašto su oni odlučili i objavili priznavanje Albanije, naše vlade itd. u vreme kada su potajno razradjivali aneksionističke planove? Da nisu požurili? Da nisu pogrešili?! Nimalo! Oni nikada nisu bili budale i, posebno, u smicalicama i zakulisnim radnjama im se mora odati priznanje, u potpunosti su afirmisali svoju sposobnost i podmuklost.

I u konkretnom slučaju njihova je taktika bila prefinjena i višeplanska.

Tito je sa svojim drugovima mislio (i tu su teško pogrešili) da će na ovaj ili onaj način Albanija njima pripasti. Ključni položaji u našem rukovodstvu posle Berata bili su obezbedjeni, naše euforično prijateljstvo prema njima oni su poznavali i osećali, neku smetnju koja je ostala mislili su da će lako otkloniti. Naime, "unutrašnji faktor", sa njihove strane, uzevši uopšte, smatran je kao rešen. Sada se radilo o tome da aneksija Albanije ne dovodi do debate i neprilika na medjunarodnoj areni, da se to ni u kom. slučaju od strane drugih ne nazove kao neka aneksija <u>manu militari,</u> kao posledica rata i dr.

Ta aneksija, po njima, trebalo ja da se ostvari u uslovima mira i da nosi pečat "zakonite volje" albanske države i njene zakonite vlade. U tom slučaju oni ne bi imali komplikacija. Upravo zbog toga, kao prvi korak, trebalo je priznati Albaniju kao samostalnu državu, trebalo je priznati novu albansku vladu kao zakonitu vladu koja je izražavala težnje i želje naroda. Kad svi, a posebno "veliki" potvrde to priznanje, onda, razume se, nema razloga da izazove uznemirenost i komplikacije "želja" jedne zakonite i u svetu priznate vlade da se ujedini s kim god želi, to jest, u konkretnom slučaju, sa Jugoslavijom. Time se rešavao i problem Kosova; nije se radilo o tome da se ono priključi Albaniji, već da se Albanija sa njim "ujedini" u okviru Titove Jugo slavije!

Tome je, iznad svega stremili jugoslovenska vlada svojim aktom od 1. maja 1945. godine. Time je ona davala "primer" drugima, da požure da priznaju zakonitu vladu jedne suverene zemlje. To je bio cilj svih njenih "pomoći" i "napora" da utiče na Englesku, SAD, Francusku i dr. da priznaju nezavisnost Albanije i njenu demokratsku vladu. Tito sa svojim drugovima de jure priznaje Albaniju da bi je de facto progutao.

U taj plan uklapaju se i svi njihovi napori kada se radi o "zadavanju udarca"namerama i pretenzijama drugih, posebno grčkih monarho-fašista u vezi sa rasparčavanjem Albanije. I danas se u Beogradu bučno proklamuje ta "pomoć" iz tih godina, štaviše upotrebljava se kao "dokaz" da jugoslovensko rukovodstvo navodno ne samo da nije želelo priključenje Albanije, već je doprinosilo da se Albaniji ne oduzme nijedan deo njene teritorije od strane ondašnjih monarho-fašističkih pretenzija!

Sredinom avgusta 1946. godine, dok se u-Parizu već održavala Mirovna konferencija, mi i celo medjunarodno javno mnenje čuli smo o odlučnom odbacivanju od strane Moše Pijade na jednoj od sednica Konferencije predloga Caldarisa (1) o tajnom grčko-jugoslovenskom sporazumu za rasparčavanje Albanije. Nekoliko dana posle Pijadinog govora otputovao sam lično u Pariz da bih predvodio našu delegaciju na toj Konferenciji i prilikom prvog susreta zahvalio sam se Pijadi za njegov stav i vlade Jugoslavije prema prljavom predlogu Caldarisa. Bio sam zajedno sa Molotovom u momentu kada sam se sreo sa Pijadom i ovaj je vrlo radosno primio moje reči, tim pre što sam to rekao u prisustvu Molotova.

- Monarho-fašistički vukovi u svojoj besnoj žedji dali su mi u ruke jednu veoma važnu činjenicu, - počeo je vidno hvalisavo da deklamuje Pijade. - Medjutim, ja sam sa svoje strane to upotrebio i bacio "bombu" na Konferenciji!

Pošto je Pijade završio emfazu, Molotov je mirno i uz humor rekao:

- Vrlo dobro si im učinio! Ali drug Enver tih dana nije bio ovde i ne zna detalje kako su ti Grci dali u ruku tu "bombu".

- Pozvao ma je Caldaris na tajni razgovor, - počeo je da priča sav radostan Moše Pijade, - i rekao: "Mi imamo stare pretenzije prema Južnoj Albaniji, ali i vi, Srbi, imate pretenzije prema Severnoj Albaniji. Dajte da se sporazumemo, da se dogovorimo šta pripada vama a šta nama i da završimo stvar s Albanijom. Ona ne treba da postoji kao jabuka razdora medju nama. Neka to bude slatka jabuka, sporazumno podeljena

1) U to vreme predsednik vlade Grčke i njen predstavnik na Mirovnoj konferenciji u Parizu.

na pola!" Eto dokle su stigli! - rekao je Pijade i značajno nas je pogledao da bi video efekat svojih reći.

- Da, da! - uzvratio mu je sasvim ozbiljno Molotov i upitao ga: - A zatim, kako je tekao dogovor?!

- Mi nikada ne možemo i nećemo dozvoliti da nam povrede bratsku Albaniju, - izjavio je Pijade, - zato sam im na Konferenciji učinio ono što im ne bi palo na um.

Još jednom sam mu se zahvalio na takvoj izjavi, nazivajući je internacionalističkom pomoći i odbranom od strane predstavnika jedne bratske zemlje. Ali ja tada nisam znao da je upravo taj "zaštitnik" južnog dela Albanije patio od sna da proguta celu Albaniju, nisam znao da je upravo taj Pijade bio taj koji je još 1945. godine hteo da "rezerviše" sedmi kabinet u generalnoj jugoslovenskoj kancelariji.

Naime, u skladu sa tajnim planom o aneksiji cele Albanije, Titovi ljudi nisu imali razloga da se ne stave u "odbranu" južnog dela na koji je ciljao Caldaris. Oni su verovali da će se stvari odvijati u njihovu korist i u tom slučaju zašto bi dozvolili da se sanjana verenica, Albanija, krnji od jednog Grka, kad su je mogli imati celu?!

Ukratko, jugoslovenski "zaštitnici" nisu branili Albaniju kao slobodnu i suverenu državu, već su branili ona područja koja su u njihovim tajnim planovima predstavljala južnu guberniju jugoslovenske višenacionalne i višenarodne "velike države" o kojoj su vekovima sanjali.

To je, dakle, bila polazna osnova odakle je poticala sva brižljivost Jugoslovena za "priznavanje Albanije" i za "nepovredivost" njenih granica.

Razume se, zavisno od te osnovne strategije i ondašnjih momenata, takvom "zaštitničkom", "internacionalističkom" i dr. politikom Tito je sa svojim drugovima ostvarivao istovremeno i druge ciljeve.

Stavljajući se u prvi red "zaštitnika" stvari Albanije, oni su investirali kapital u demokratski i napredni svet da bi se smatrali kao zemlja "šampion zaštite" prava drugih zemalja, kao "osvedočeni internacionalisti", kao država i partija koje ne gaje nikakve aneksionističke i hegemonističke ambicije. Naprotiv, oni su se trudili da se u javnosti stvori utisak da, i kada drugi govore o tajnim pogodbama i sporazumima na štetu trećih (slučaj Caldarisa), oni ne samo da to ne prihvataju, već javno denunciraju aneksioniste! Svetski čistunci! - eto šta bi se moglo reći o Titovim ljudima.

Igra je na taj način postajala prefinjena i opasna. To što su se u ovoj prvoj fazi predstavljali "kao čistunci" služiće im kao jak dokaz da bi kasnije "potvrdili", na drugom koraku, da u pitanju ujedinjavanja Albanije sa Jugoslavijom nema nikakve zavere ili tajne ruke od strane Jugoslovena. "Ne, - branili bi se Tito i drugovi, - mi smo prihvatili ujedinjenje jer je to bila želja samih Albanaca, a mi nismo imali nikakvih pretenzija. Naprotiv, kao što vam je poznato, gospodo, mi smo bili ti koji smo ustali u odbranu nezavisnosti Albanije i priznali tu nezavisnost i onda kada su ostali ćutali, ili imali pretenzije da je rasparčaju".

Mnogo godina kasnije, kada je ne samo jugoslovenskim šovinistima već i svakom drugom postalo jasno da je Tito u odnosu na Albaniju pravio račun bez krčmara, opet će se poja-

viti jedan grčki monarho-fašist, sada "sa jednakih pozicija", i ponoviće Jugoslovenima Caldarisov predlog iz 1946. godine. Samo se sada novi pokušaj nagodbe u izvesnoj meri razlikovao od prethodnog. Ovog puta rang učesnika bio je viši: Predlog za podelu Albanije učineće predsedniku Jugoslavije Titu lično grčki monarh Pavle. Druga razlika sastoji se u tome što ovog puta Tito nije našao za shodno da denunicira kraljev predlog ni u četiri oka, a kamoli javno.

Šta je značila ta "šala kraljeva" koja se pravila na Krfu, naspram Albanije, vreme je to pokazalo i pokazaće. Medjutim, nešto je nepobitno: slavna Ezopova lisica nazvala je grožđje, koje je mnogo priželjkivala, "kiselim", samo kada je uvidela da ga ne može dohvatiti!

Medjutim, kao što sam rekao, to pripada jednom kasnijem periodu, vremenu kada smo već bili u zaoštrenim odnosima sa jugoslovenskim modernim revizionizmom. Vratimo se, zato, periodu kada su nas Tito i drugovi "štitili" i de jure podržavali da bi nas de facto progutali.

Takva je onda bila istina jugoslovenske politike prema nama, u svim drugim aspektima. Taj cilj imala je iznenadna "podrška" koju je počeo da pokazuje prema meni Velimir Stojnić posle beratske zavere, i "pozdravi" koje mi je upućivao preko jednog ili drugog Tito i drugovi, pa. i visoko jugoslovensko odlikovanje koje su mi dodelili 1946. godine. Sve je to učinjeno s ciljem da se uspava naša budnost, da se izgubi svaka sumnja u zaveru pokrivajući je ružičastom dimnom zavesom da bi nam zadali udarac upravo onda kada ga nismo očekivali.

Kao što ćemo kasnije saznati, dok su meni davana "uverenja" o poverenju i zahvalnosti u isto vreme se nastavljalo sa daljim odobravanjem i podsticanjem ambicija Koči Dzodzea, Naka Spiru, Sejfule Malešove s ciljem da oni postignu ono što im nije bilo pošlo za rukom u Beratu - moje uklanjanje iz rukovodstva Partije. U tom prvom periodu Nako Spiru je pokazivao svu svoju projugoslovensku naklonost, ali će se kasnije pokazati da odnosi izmedju Naka i jugoslovenskog rukovodstva nisu imali nikakvog pravilnog marksističkog osnova. To su bile agenturske veze. Nako je sanjao da postane generalni sekretar Partije, a da bi smenio mene mislio je da koristi Jugoslovene, ali su upravo Jugosloveni bili ti koji su koristili Naka za svoje ciljeve. Upravo iz tog perioda i jeste onaj podli i niski dokument Naka Spirua, u kojem se on agenturskim putem obraćao jugoslovenskom rukovodstvu najpogrdnijim rečima o meni i zahtevao da se preispita moj rad, rečju, da oni utiču da me uklone sa dužnosti na koju me je izabrala Partija.

Medjutim, Jugosloveni su Nakov zahtev prećutali jer su izgleda kod njega otkrili neke elemente zbog kojih bi imali neprilika. Radije su se opredelili za Koči Dzodzea. Nako, duboko potresan, ali i žedan u svojim ambicijama, upustio se u druge veze. Jugosloveni će videti te nove Nakove veze, ali će o njegovom kompromitirajućem dokumentu i dalje ćutati. Tek će u teškim okolnostima novembra 1947. godine /o tome ćemo kasnije govoriti/ Titovi ljudi izvući iz fijoke kompromitirajući dokument i podneće ga Naku kao "oružje" koje će ovaj, u teškim okolnostima koje su nastale, uperiti sebi. Ali i ovog puta nama ništa neće reći, jer su Jugosloveni bili zainteresovani da okolnosti samoubistva Naka Spirua ostanu što misterioznije za nas. I kas-

nije će Jugosloveni izvući taj dokument iz fijoke i objaviće samo neke njegove delove da hi se u javnosti stvorilo što lošije mišljenje o nama.

Takvi su dakle bili "jugoslovenski drugovi oni koji su nam se predstavljali kao "čisti marksisti" a koje smo mi, nažalost, u nedostatku činjenica i jedinstva u našim redovima, smatrali drugovima i prijateljima i 1946 . i 1946. godine.

Razume se, i u tom periodu bilo je nekih znakova, nekih pokazatelja, manjih ili većih, koji se nisu mogli kriti, a, koji su nam ostavljali loš utisak.

Išli su u Beograd u posete ili službeno grupe drugova ili poneka delegacija mladih ili organizacije žena i drugovi Jugosloveni, na naše čudjenje, iznosili su i pominjali ime i "zasluge" Liri Gege! Jednom prilikom je otputovala i sama Liri Gega u Jugoslaviju (ne sećam se zašto i rod kakvim okolnostima, ali bez sumnje radilo se o intervenciji i posredovanju samih Jugoslovena). Iako je u Beratu bila kažnjena i isključena iz našeg Politbiroa i Centralnog komiteta Partije zbog teških sektaških grešaka njoj je bio priredjen topao i srdačan doček od strane jugoslovenskog rukovodioca broj dva - Milovana Djilasa. Počeli su pritisci na nas da rehabilitujemo nju i Imera Dišnicu, koji je bio kažnjen zbog oportunizma.

Kakvim imenom da nazovemo ove postupke drugova Jugoslovena?! Oni su bili uputili toliko optužbi protiv njih i izgradili celu platformu, onu iz Berata, polazeći od grešaka i krivice ova dva elementa. Kako su ih dakle, sada držali pored sebe i na nas vršili pritisak da ih ponovo stavimo u rukovodstvo Partije?! Čudnovato!

Kao što sam gore naveo Liri Gega je bila njihov čovek, njihov zakleti agent i u Beratu su Jugosloveni bili prinudjeni da je žrtvuju, "da je kazne" ne zbog štete koju je nanela KPA, već samo radi toga da bi njene greške tretirali, kao što su ih i tretirali, kao greške rukovodstva Partije, uglavnom kao moje i Miladinove geške. Posle toga bilo je prirodno da oni zahtevaju od nas rehabilitaciju Liri Gege. Što se tiče Imera Dišnice Jugosloveni su hteli da ga rehabilituju jer su odavno znali za njegove oportunističke i pomirljive sklonosti. Takav oportunista u našem rukovodstvu bio bi glas više u korist jugoslovenskih tajnih planova.

Razume se, iako tada nismo znali niti shvatali bezbrojna jugoslovenska "čuda", mi se nismo složili sa njihovim predlozima. Izgledalo je da se oni nisu "naljutili" zbog toga i mi smo nastavili svoj nosao, zadržavajući kao i uvek poštovanje i prijateljstvo sa njima, ali i nastavljajući oprezno svojim putem. Štaviše tu uzdržanost nam je nametao niz njihovih stavova i gledišta, koji su nam umnožavali znakove pitanja ili su nas stavljali pred ozbiljne sumnje i zabrinutosti.

Negde aprila 1945. godine otputovala je u Jugoslaviju grupa vojnih lica radi sticanja iskustva na neki kurs ili seminar organizovan za jugoslovenske vojne kadrove. Čim su se vratili, došli su kod mene u kancelariju Mehmet Šehu, Kristo Temeljko, Tahir Kadareja i, čini mi se, još dvojica-trojica drugih, i počeli da mi opisuju šta su čuli i saznali:

- Obradjene su značajne teme o iskustvu Oktobarske revolucije i revolucije u Jugoslaviji, - počeo je da raportira Mehmet Šehu. - Lično su drugovi Tito i Kardelj izneli strategiju i taktiku jugoslovenske Partije po ovom kardinalnom pi-

tanju. Na veoma interesantan, originalno stvaralački način drugovi...

- Da, da, - upao sam ja da bih dao do znanja Mehmetu da udje u sadržinu, - šta je konkretno rečeno?!

- Suštinu čini sledeći zaključak: jugoslovenska revolucija nije išla stopama ruske revolucije, svaka je imala svoje osobenosti. Ruska revolucija se ne bi mogla primeniti na jugoslovenske uslove, stoga je jugoslovenska revolucija nešto posebno i u tome je zasluga druga Tita i na toj osnovi treba organizovati naše vojske.

- To je zaključak koji izvlačite na osnovu onog što ste čuli, ili je pak to zaključak do kojeg su došli drugovi Jugosloveni? - upitao sam ga sav preokupiran.

- To je zaključak do kojeg su došli drugovi Tito i Kardelj, - odgovorio je Mehmet Šehu.

Setio sam se za trenutak debate sa Tempom u proleće 1943. godine o istom problemu. Upravo takav "zaključak", takvo gledište servirao nam je onda Tempo i ja sam se odlučno usprotivio nazivajući ga nepravednim i kao potcenjivanje vrednosti i medjunarodnog značaja velike oktobarske socijalističke revolucije. U to vreme ja sam krivicu spavio na Tempa, sada su nam se pojavili na istim pozicijama Tito i Kardelj.

Mehmet Šehu je osetio moje neslaganje i odmah je promenio taktiku. Odustao je od daljeg iznošenja novih jugoslovenskih "strategija i taktika" i ostavio Krista Temeljka da zagazi u mutne vode.

Ovaj poslednji dao nam je ceo pregled stanovišta iznetih od strane Tita, Kardelja i ostalih jugoslovenskih rukovodioca. Pored onog što sam naveo, ostale ideje govorile su

o "etapama revolucije" pri čemu su Jugosloveni mislili da "s obzirom da još uvek nije bilo rešeno pitanje etape buržoasko-demokratske revolucije, mi ćemo zakasniti sa prelaskom u drugu etapu, u etapu proleterske revolucije"; da je "put prelaska iz prve u drugu etapu, put reformi"; da su "narodnooslobodilački odbori organi buržoaske demokratske revolucije"; da je "jedna od razlika izmedju oktobarske i jugoslovenske revolucije u tome što je u jugoslovenskoj revoluciji buržoazija član, pripadnik fronta", da je "Tito obogatio marksizam taktikom narodnooslobodilačke borbe" (!) itd., itd.

Ne bih mogao da tvrdim da mi je odmah sve bilo jasno, ali veći deo gledišta izgledao mi je sumnjiv, skoro neprihvatljiv, neka su odisala nepojmljivom hvalisavošću i megalomanijom, druga su obilovala dvosmislenostima i nosila velike opasnosti.

Veoma pažljivo sam drugovima rekao da su takvi problemi značajni, ali vrlo teški, da i sami drugovi Jugosloveni verovatno proučavaju te probleme, da se iskustva iz rata i revolucije ne mogu odmah i olako uopštavati itd.

- Kažem vam to, - obratio sam se drugovima, - da biste se pokazali odmereni i obazrivi kako u razgovorima i temama koje ćete obradjivati, tako i u našem svakodnevnom radu. Zatim, dok drugovi Jugosloveni ono što su vam tamo rekli nisu obnarodovali, vi ne treba da se mešate u propagiranje shvatanja koja ste saznali. Sve treba dobro da odmerimo - poručio sam na kraju, - i da uporedimo sa učenjima marksizma-lenjinizma. Tako ćemo i učiti i nećemo dozvoliti greške.

Generali su ustali i otišli, ali o onome što su mi rekli ja ću još dugo razmišljati. S jedne strane uznemirila

me je suština samih shvatanja koja su izneli drugovi Jugosloveni, njihova manija da se tako brzo pojave sa velikim "uopštavanjima" i velikim pretenzijama, čak i kao "obogaćivači" marksizma-lenjinizna. Medjutim, mislio sam, na takve preuranjene zaključke možda ih vodi prva euforija posle pobede. Vreme će sve staviti na svoje mesto, pomoć drugova, posebno sovjetskih, neće nedostajati ni njima, ni nama za razjašnjavanje i zauzimanje pravilnih stavova.

Najveću brigu zadavali su mi naši drugovi. Vrlo brzo su se oduševljavali svim onim što su govorili Jugosloveni. Razume se Tita sa njegovim drugovima smatrali smo kao drugove i prijatelje, ali tendencija prisvajanja bez ikakvog razloga svega onog što su oni govorili, nije mi izgledala ispravna i komunistička. Nije to bio jedini slučaj da sam primetio tu vrstu euforičnog oduševljenja i pokornosti pred "velikim", "moćnim".

U tom periodu otputovao je u Beograd, po "specijalnom" poslu Koči Dzodze i čim se vratio došao je kod mene u kancelariju. Tu su se nalazili i Sejfula Malešova i Pandi Kristo.

- Kakvu čast i kakav doček su nam priredili! - reče mi on. - Ne mogu ti opisati. Posebno general Markos (mislio je na Rankovića); dočekali su me lično drugovi Djilas i Kardelj.

Imena ove dvojice izgovorio je takvim tonom i punim uvažavanja kao da se Koči sastao sa samim "bogom".

- Ko su to? - ritao sam slučajno, kao "kada je već reč o tome". Naravno, ja sam vrlo dobro znao ko su bili Djilas i Kardelj, nisam imao neki loš utisak o njima niti sam hteo da krnjim njihov autoritet, ali mi se Dzodzino strahopoštovanje činilo neumesno.

Koči je bio uvredjen mojim "netaktičnim pitanjem".

- Drugovi Djilas i Kardelj?! - rekao je on razgroačivši oči kao da je hteo da izrazi čudjenje. - To su najpametniji Titovi ljudi, to su veliki šefovi. Kako bih rekao, to su ideolozi Partije.

Aa! - izrazio san svoje "čudjenje", - zaista veliki! O čemu su govorili?

- O svemu smo razgovarali. O svemu pomalo. O borbi, o vladi, o bezbednosti, o odbrani. Rekli su nam puno lepih reči. Pomoći će nam. "Ne žurite, - rekli su nam, - u ovom periodu možete pobrkati... kretanje revolucije"!

- Kakvo kretanje? - upitao sam.

- Pa, kako su mi rekli, - zagrcnuo se Koči Dzodze, - to jest, stupnjeve, korake...

- Etape revolucije, eto šta su ti rekli! - ispravio ga je uobraženo Sejfula.

- Upravo to su mi rekli da ne pobrkamo. To je veoma komplikovana stvar, ali koliko sam ja mogao da shvatim ne treba da se žurimo jer ćemo za sada biti demokratija i za narod, ali i buržoazija ne treba mnogo da se uznemirava, jer ćemo preskočiti one, etape.

- U redu, u redu, - prekinuo je s otvorenim omalovažavanjem svog kolegu Sejfula, - to je cela jedna teorija, jednog dana ću vam ja obrazložiti. Ali u suštini imaju Pravo, sve moje intervencije u Birou i u vladi upravo to imaju za cilj.

Šta su ciljale Sejfuline "intervencije" to ćemo videti. Govorio sam o onoj vrsti apriorističkog i neumesnog strahopoštovanja, koje se stvaralo kod jednog broja naših drugova prema rukovodstvu KPJ. Nije reč o tome da se krnji njegov autoritet i njegov ugled, niti topli uzajamni odnosi naših dru-

gova sa jugoslovenskim drugovima, ali kad god mi se pružala prilika isticao sam da poverenje i poštovanje treba da budu uzajamni i da se u našim odnosima ne stvaraju pozicije "većih", "majstora" koji sve znaju i odlučuju, prema "malima", "šegrtima" koji treba da stoje pognute glave i da ništa ne govore, da sprovode ono što im "majstor" kaže. Tom zlu trebalo je stati na put. Bilo je neophodno da se drugovi pripremaju i kale da ne bi mislili glavom jednog ili drugog, već prema liniji Partije, polazeći od stvarnosti i rukovodeći se samo marksističko-lenjini--stičkom teorijom.

Ali upravo to što je bilo neophodno u pomenutom periodu nije moglo da se ostvari. Deo drugova iz Biroa našeg Centralnog komiteta bili su "indoktrinirani" tako da svaki korak naprave prema koraku jugoslovenskih "prijatelja", da svaki stav zauzmu zavisno od stavova Jugoslovena.

Tako su, iako "povučeni" i bez direktnog mešanja, Jugosloveni svoj plan pokoravanja naše Partije i uzurpiranja Albanije normalno provodili. Jugosloveni su radili svoj posao "našim" rukama, preko ljudi koje su bili pažljivo pripremili u toku rata i u Beratu i koje su sada bacili u ofanzivu.

Beogradski agenti u našim redovima

Posle udarca koji su nam zadali u Beratu, Titu i njegovim drugovima bio je potreban veo "ljubavi" i "prijateljstva" i radi prikrivanja svakog traga o pravom autoru Beratske zavere i radi toga da bi svoje delo sproveli do kraja. U Beratu oni su posejali seme uništenja naše budućnosti, posejali su ga, na žalost, medju nama u okrilju rukovodstva naše Partije i odmah

zatim, su se "povukli" da bi ostavili zlo koje su posejali da se samo razvija u našem rukovodstvu.

I nije prošlo mnogo vremena a njihov plan je počeo da daje prve rezultate. Činjenica je da se rukovodstvu naše Partije neprijateljski nametnula jedna neispravna marksističko-lenjinistička linija. Posle Beratskog plenuma može se lako konstatovati da se u našim govorima i dokumentima malo govorilo o Partiji a više o Frontu. To je bila posledica "mojih sektaških grešaka" s obzirom da sam mnogo govorio o Partiji a navodno malo o Frontu. U isto vreme bilo se nametnulo shvatanje da držimo u tajnosti, u polulegalnom stanju, postojanje Partije i njeno biće u rukovodjenju celokupnim životom zemlje.

"Sakriti postojanje Partije" to je bila posledica likvidatorske linije Jugoslovena koja je imala dva cilja.

Prvo, da se smanji ugled i autoritet Partije u redovima komunista i naroda, i sledstveno tome, da se otvori put liberalno-oportunističkom duhu u ideologiji, u političkoj liniji, privredi, vlasti i svim drugim oblastima. Sve se to radilo pod uticajem antimarksističkih "teoretisanja" i iskrivljavanja u odnosu na dve etape revolucije, vreme i puteve prelaska iz jedne u drugu etapu i dr. To su bile i sklonosti i ideje kao i ponašanje Sejfule Malešove, ali koje će on sada užurbano razvijati uz podršku jugoslovenske misije.

Drugo, prikrivanjem postojanja naše Partije, Jugosloveni su nastojali da se što bolje pripremi teren da se kao "lidership" u našem životu KPJ i Tito prihvate kao jedini i glavni rukovodioci i Albanije i "one KPA koja je loše rukovodila, koja je činila toliko političkih i organizacionih grešaka.

Cilj koji se sastojao u mom potpunom uklanjanju, kao značajnom uslovu za munjevito sprovodjenje njihovog plana, oni nisu postigli u Beratu, te su ga izgleda odložili za kasnije. Samim tim odložene su i nade konkurenata za isti položaj: Sejfulaha, Naka, Kočia. Posle oslobodjenja oni će preduzeti sve kako bi preuzeli u potpunosti poslove upravljanja i kako bi mene potpuno izolovali, dok me ne bi skinuli kao nepotrebnog.

Medjutim, ni ovaj cilj oni nisu postigli, jer na dužnosti koju mi je poverila Partija i vlast ja nisam stajao skrštenih ruku. Nepravilne kritike i napadi nisu me obeshrabrili i nisam pao u očajanie niti sam izgubio hrabrost ni veru. Nastavljao sam da stojim nepokolebljiv u uverenju da je Partija u osnovi imala pravilnu i nepogrešivu političku i organizacionu liniju, nezavisno od nekih subjektivnih grešaka. U protiv nom ne bismo postigli tako velike pobede, a u prvom redu oslobodje domovine i uspostavljanje narodne vlasti. Ja sam se istovremeno borio potpuno ubedjen da stvari treba ispraviti i stvoriti povoljne situacije da bi se još jednom pravilno postavila pitanja.

Medjutim, "drugovi" iz Berata, čim bi im se pomenulo "preispitivanje prošlosti", izražavali su nezadovoljstvo i čudnovato negodovanje koje će se kasnije pretvoriti u primetan strah.

Počeli su sukobi, zaoštravanja u našem Politbirou. Razume se, ti sukobi nisu nastajali zbog malih stvari, već naprotiv, zboq velikih problema koji su se postavljali pred zemlju, Partiju, vlast na svim poljima.

Tako smo dakle ulazili u novu istorijsku etapu bez jasno i tačno odredjene linije. Bilo bi to manje zlo koje bi

se prevazišlo da je naše rukovodstvo bilo složno i raspoloženo ujedini sve svoje snage radi prevazilaženja problema. Medjutim, upravo taj neophodni uslov nije postojao. Sejfula, Nako, Koči, posle pobede koju su postigli u Beratu, sada nisu tražili puteve za rešavanje velikih problema zemlje, već puteve za ostvarivanje svojih namera da bi se dokopali "prestola". Svaki je u potaji ciljao prvo mesto. Kao najneobuzdaniji se posebno isticao Sejfula Malešova. Njegova velika žudnja za vlašću, da bi postao "šef Partije i države", navela ga je da se trgne iz lenjosti koju je pokazivao u prošlosti i da se pokaže vrlo aktivan. U odnosu na posebne i vrlo složene probleme koje je nametala nova situacija on je izgleda mislio da je došlo vreme da se stavi na ćelo akcije. U toj nameri pogodovala mu je činjenica da je živeo u socijalističkoj zemlji, u Sovjetskom Savezu, te se ponašao kao da je jedino on mogao uspešno da manevriše u složenoj situaciji nove etape u koju smo bili ušli.

Na svakoj sednici Politbiroa, čim bi se utvrdio dnevni red, nadmeno je uzimao reč:

Slušajte drugovi, problemi izgradnje, organizacije države, privrede, kulture i dr. su veoma složeni i zahtevaju dijalektičko tretiranje, ne povodeći se ni za jednom stranom. Sovjetsko iskustvo iz godina posle revolucije, koju sam ja imao sreću da doživim, uverava nas da moramo biti vrlo sposobni u manevrisanju. Eto, šta ćemo uraditi sa nacionalizacijom, privatnim sektorom, državnim sektorom, industrijom, poljoprivredom?! Da sve nacionalizujemo?! Slažem se, - govorio je "profesor", - to je cilj, to je budućnost socijalizma! Ali, kako da to izvedemo? Odmah? Naredjenjen? Može se i tako uraditi, jer sada je u našim rukama i kamen i orah. Ali ako bismo tako postupili ne

bismo bili komunisti, već sektaši, avanturisti! Jer, ne samo da nas ne bi razumeo ni veliki, ni mali vlasnik, već, i kada bismo im to silom oduzeli ne bismo bili u stanju da ih pokrenemo da funkcionišu preduzeća, banka, rudnici.

- Dobro, šta ćeš time da kažeš, - obrecnuo se Koči. - Iznesi jasno stvari.

- Jasno govorim, druže Dzodze, štaviše ja ovde objašnjavam marksizam na veoma vulgaran način da biste me pravilno shvatili, odgovorio je Sejfula.

Uvidjao sam da smo skoro po svim pitanjima mnogo diskutovali, mnogo galamili i u meni je sazrevalo mišljenje da se ta galama nije dizala toliko zbog "prirode problema", koliko su se "prirode problema" doticali i jedan i drugi radi ostvarivanja svojih posebnih i ličnih ciljeva.

Kada smo zdravim argumentima obarali Šejfuline "teorije" o zaštiti privatnog sektora i dr., on se odmah hvatao za Lenjinov "nep", a kada smo i ovde dokazivali da je on iskrivljavao Lenjina, odmah se hvatao za Tita.

- Molim vas lepo! - protestovao je on. - Drugovi Tito, Kardelj i Djilas ne govore uzalud. Oni ne žure, a nas su toliko puta savetovali da ne žurimo. Nalazimo se u etapi kada moraju paralelno ići proletarijat i buržoazija, privatna i socijalistička svojina. Ne preskačimo etape.

- Velike debate smo imali tokom 1945. godine, naročito o krupnim problemima oko izbora za Ustavotvornu skupštinu, kako ćemo ići na te izbore, šta će oni predstavljati, kakva će biti uloga Partije u ovoj političkoj kampanji, ko su kandidati koji bi se predložili narodu i dr.

Ne zaboravimo, - govorio je povišenim glasom Sejfula Malešova, - da će ti izbori potvrditi činjenicu koliko nas narod voli, ili tačnije uz koga je narod.

- Kako? - pitao sam ja, - vi tražite dokaze u 1945. godini uz koga je narod? Narod je uz Partiju, uz Front, uz demokratsku vladu koju smo stvorili i koja upravlja zemljom!

- Da, štaviše, u principu ja se slažem, - trgnuo se Sejfula. - Ali mi moramo svakog uveriti, a posebno svet, da je narod sa nama. Glasanje će to konačno pokazati. Ne potcenjujmo ono što govore anglo-američki saveznici. Ne potcenjujmo ni glasove one struje koja se kristališe kao izvesna opozičija u krilu Fronta i koja zahteva da samostalno učestvuje na izborima!

Mi kažemo da je narod uz nas. Anglo-amerikanci kažu da nije tako, kažu da nas narod ne voli! Mi ćemo zastupati naše gledište, ali ne potcenjujući i ne ignorišući glas opozicije. Radi se o tome da ne delujemo kao sektaši u izbornoj kampanji, već kao predvodnici demokratije. A demokratija znači da damo slobodu ljudima - biračima i kandidatima da budu birani, da slobodno deluju. Da mi istaknemo naše kandidature, ali da dozvolimo da se slobodno pojave i protivnici, rekao bih i oni koji nisu sa nama, da istaknu svoje kandidature. Tako ćemo zapušiti usta reakciji koja kaže da ograničavamo slobode, da smo uništili demokratiju.

- Takav put, - usprotivio sam se odmah, - odvešće nas ne u ćorsokak, već u propast. Da dozvolimo reakciji da se samostalno pojavi u izbornoj kampanji to bi značilo da prihvatimo podelu vlasti sa njom, one vlasti koju smo krvlju i uz velike žrtve stvorili.

- Ne, ne sudite tako odsečno, - skočio je Sejfula. - To će biti samo taktika. Narod će uvideti da smo za punu slobodu i još više će se vezati uz nas.

- Dogodiće se suprotno, - rekao sam ja. - Takvim ponašanjem mi ćemo dovesti do razočarenja i izrodjavanja naroda, radnika i seljaka, siromašnih masa grada i sela. Kada oni budu videli na kandidatskim listama elemente koji su im pre ispijali krv, elemente koji su bili ili tudji za borbu ili su se držali daleko od nje, s pravom će pomisliti: "Za šta smo se borili? Da na čelo biramo takve ljude?!"

- Trenutak! Trenutak! - uzviknuo je Sejfula kao da je otkrio Arhimedov zakon. - Logika nas je odvela tamo gde je trebalo. Kada narod bude video na spisku elemente koje ne voli, onda će glasati ne za njih, već za. naše liste. Tako će se izvršiti diferencijacija i oni će biti izolovani! Tako ćemo slobodno reći američkim i engleskim saveznicima: vidite, gospodo, uz koga je narod?! Naša pobeda će biti sankcionisana.

- Ja sam protiv takve politike, koliko god je ti, Sejfula, nazivao "širokom" i "demokratskom", - rekao sam odsečno.

- To je padanje u sektaštvo! - uzviknuo je Sejfula. - To je vraćanje na liniju kojoj smo zadali udarac u Beratu. I žao mi je, druže Envere, ali na žalost konstatujem da Berat vi još niste shvatili.

- Ja nikada nisam shvatio i neću shvatiti tako kako ti kažeš Beratski plenum, - rekao sam ja. - Ako je u Beratu zadat udarac sektaškim stavovima i srljanjima iz prošlosti, to nipošto ne znači da sada moramo ići u suprotnom pravcu, u oportunizam.

- Samo sektaška ocena može nazvati oportunističkom politikom ovu platformu koju ja iznosim i koju zastupam i koju ču zastupati do kraja, - drao se Sejfula. - Neka govore i drugovi!

- Da nisu jednostavne ove stvari, - uzeo je reč Koči Dzodze, - nisu. Medjutim, slušajući i ono što kaže Sejfula i ono što kaže Enver, mislim da moramo biti malo odmereniji. Ja nisam ni sa jednim, ni sa drugim, već kažem ovo: mi imamo odredjeno iskustvo iz perioda "Pune" ("Rada") u Korči. Kad nam je Kominterna dostavila novu liniju, 1937. godine, učestvovali smo u izborima kao opozicija, dali smo svoje liste, a narod u Korči nam je dao većinu glasova. Mi smo onda pobedili, ali kakve koristi od toga kada nam se posle režim osvetio meni i čitavom nizu drugova. U ovom slučaju ja sam sa Sejfulom. Ima pravo. Nadam se da reakcionari neće ništa dobiti. Ako dobiju videćemo šta ćemo uraditi... Ni nećemo dozvoliti da nam uzmu vlast iz ruku... Zatim imamo iskustvo drugova Jugoslovena. Oni se nisu plašili da se dogovaraju i sa buržujima, sa Subašićem. Imaju ga u vladi. Kako i na koji način, to je njihova stvar, mi se ne mešamo, ali ne zaboravimo da su se oni pokazali i pokazuju se odmerenim i širokogrudim u odnosu na reakciju. Na Kongresu Partije Srbije drugovi Jugosloveni izjavili su da slobodno deluju sve političke partije, da imaju i svoje listove i novine, na suprotnim pozicijama sa partijskim, neka se vodi borba preko listova, govora sa obe strane i neka se tako uveri narod u slobodu koju je stekao. Tako postupaju jer će im u protivnom reakcija praviti neprilike. Naučimo i mi od njih jer to su nam prijatelji. Ne radi se o nekolicini poznatih reakcionara, jer ja znam gde ću ih staviti, već se radi o saveznicima. Mi očekujemo da nas priz-

naju, a oni nas neće priznati dok ne vide izbore. Stoga velim pokažimo se širokogrudim. Neka dodju na izbore, ali će izgubiti, jer su odavno izgubili bitku. Ali i o onom što je rekao Enver mislim da moramo razmisliti. Kažem da nekim krajnje reakcionarnim elementima moramo zadati udarac i ne dozvoliti im da nam se pojave na listama, drugima to dozvolimo.

- Ja sam za odmerenu i razumnu politiku, - mudro je razmišljao Nako Spiru. - Drug Koći je pomenuo nešto iz iskustva poslednjeg Kongresa Komunističke partije Srbije. I ja sam pročitao te materijale i ima se šta naučiti iz njih, posebno kada se radi o manevarskoj smelosti i sposobnosti drugova Jugoslovena. Oni se ni6u plašili učešća reakcionara na izborima, štaviše ni od njihovog ulaska u odbore. I ako pobede elementi raakcije u nekom odboru, - rekli su drugovi Jugosloveni za sebe, - mi ne treba da ih rušimo, jer je njihov izbor pokazao da nisu sve mase uz nas. Dozvolimo im da upravljaju i, s obzirom da su reakcionari, neće zadovoljiti potrebe masa. Tako će se razobličiti i narod će ih napustiti. Tako su rekli drugovi Jugosloveni, - ponovio je Nako, i ja mislim da je to oštroumna i smela taktika. Ni mi nemamo razloga da se plašimo sada kada smo na vlasti.

- Ostajem uporno pri onom što sam rekao, - uzeo sam ponovo reč. - Drugovi, vama je poznato da je reakcija, nakon zadobijenog udarca, pognula glavu, ali nije se odrekla i neće se odreći svojih ciljeva. Ona je počela da se kreće, da okuplja snage, da stvara veze, da organizuje zadavanje udaraca. Njih podržava spoljna reakcija, posebno anglo-američka.

Nije sada prilika da se duže zadržavam na beskrajnim debatama koje smo vodili o ovim kardinalnim problemima iz

onog perioda, samo bih hteo da istaknem da sam zbog onog što se dogadjalo medju nama postajao sve zabrinutiji.

Prvo, primećivao sam da se oseća opasan duh i tendencija oportunizma i da je nosilac te tendencije bio Sejfula Malešova.

Drugo, otvoreno se osećao nedostatak jedinstva misli i akcije medju nama. U debatama i suprotstavljanjima angažovali su se takoreći svi (izuzev Bedri Spahije i Tuk Jakove), ali sam primećivao da suprotstavljanja Kočija i Pandija, donekle i Naka Spirua, u odnosu na Sejfulu, nisu bila suprotstavljanja u gledištima, već se to više odnosilo na neke sporedne stvari, na "posebne replike" itd. Izgledalo mi je da drugove ne zabrinjava toliko oportunizam Sejfule koliko sam Sejfula, njegovo kabadahijsko ponašanje i poze koje je zauzimao prikazujući sebe kao "nepobitnog", "sveznajućeg",kao "prvorazrednog" rukovodioca.

Takvoj situaciji trebalo je zadati udarac i promeniti je. Još više sam se u to uverio posle uspešnog okončanja opštih izbora koji su bili održani u celoj zemlji decembra 1945. godine. Narod je svojim glasovima potvrdio da je dušom i telom bio uz Partiju i naš Demokratski front. Medjutim, u opštem pozitivnom utisku bilo je i slučajeva koji su nas vredjali. Zbog pritisaka Sejfule i drugih dozvoljeno je da se u nekim slučajevima pojave na kandidatskim listama i elementi koje narod nije želeo da vidi. Odmah su nam stigle vesti:

\- Mi ćemo glasačke kuglice progutati a nećemo ih staviti u glasačku kutiju Rize Danija, - izjasnila se otvoreno grupa stanovnika glasačkog mesta gde je bila objavljena kandidatura ovog nenarodnog elementa. Tako nam se nešto dogodilo i sa drugima. Bilo je slučajeva kada su birači glasali za

elemente koje nisu voleli samo zato što je to htela Partija, a ne njihovo uverenje. Radilo se o elementima kao što su bili Suad Aslani, Selaudin Toto, Šefćet Beja, Djerdj Kokoši i drugi, koji su se kasnije Dojavili otvoreno kao neprijateljska opasna grupa u redovima Ustavotvorne skupštine.

U isto vreme Sejfula Malešova se u svojim napo rima žurio za veće otvaranje i orijentaciju prema Zapadu, za ekonomsko povezivanje sa njima, jer, no njemu, "tako ćemo se brže kretati napred i izbiti iz glave saveznika ideju da gušimo demokratiju", da "sami ništa ne radimo", da "prijatelji (mislio je na Jugoslovene) imaju svoje brige" itd. Prema tome, no Malešovi, pogled je trebalo usmeriti ka Zapadu. Da bi nas oni "videli" Sejfula nam je na jednom sastanku rekao:

- Da preispitamo pitanje ugovora iz vremena Zogua sa Amerikancima i Englezima!

- U kom pravcu? - pitao sam začudjen.

- U pravcu priznavanja tih ugovora. Meće biti ništa loše ako ih i mi priznamo! - odgovorio je bezbrižno Sejfula.

- Znači da odbacimo odluke Permetskog kongresa? - rekao sam ljutito. - To ti tražiš Sejfula?

- Ne zaboravite drugovi, - obratio se Sejfula Kočiju, Naku i drugima, - da je Permetski kongres održan u periodu sektaštva, pre Berata! Ondašnja odluka o "reviziji", to jest o odbacivanju ugovora Zogua sa saveznicima meni izgleda kao sektaška odluka!

Ja sam se odlučno i ogorčeno usprotivio i, za čudo, Koči Dzodze me je, kao retko kad od vremena Berata, podržao.

- Sejfula Malešova preteruješ, - obratio mu se. - Kako da odbacimo Kongres koji nam je dao vladu. Kada bismo postupili kako ti kažeš proizašlo bi da se vezujemo sa Amerikom i Engleskom, ali to vreme je prošlo. Ako nam je do veza i prijatelja, sada imamo druge. Zar da priznamo koncesije za naftu Englezima i Amerikancima! To je ozbiljno pitanje. Nafta je potrebna nama, za nju oskudevaju i naši prijatelji Jugosloveni! - završio je Koči Dzodze i sav nervozan bacio je na sto koverat na kome je bio zapisao dve-tri zabeleške.

- Ne stavljaj me na pozicije sa drugovima Jugoslovenima! - uzvratio je Sejfula Koči Dzodzeu. - Zajedno smo bili sa njima kada smo razgovarali i oni su nam sugerisali da priznamo saveznicima ugovore Zogua jer nam to neće ništa naškoditi.

- Kako, kako? - pitao sam odmah. - Kada se to dogodilo?!

- Bili smo zajedno sa Kočijem kod Kardelja i Djilasa, - počeo je da objašnjava Sejfula, - i bilo je reči o uslovima koje su nam postavljali zapadni saveznici. Oni su nam rekli da im možemo priznati ugovore. Evo neka kaže sam Koči.

- Ne brkaj stvari ni drugove Kardelja i Djilasa, - odgovorio mu je Koči Dzodze namršteno, ali drhtavim glasom. - Nismo razgovarali o koncesijama Zogua, već smo razgovarali o priznavanju naše vlade od strane saveznika.

- To sam rekao i ja, - ljutito mu je prigovorio Sejfula.

- Da, ali u početku si više govorio ti nego oni. Ti si im potanko izneo stvari i sve zbrkao. Zbunio si i mene a kamoli njih. Tako stoji stvar. Me zbunjuj drugove.

- Kada ste već o tome razgovarali sa drugovima Jugoslovenima, - obratio sam se Kočiju i Sejfuli, - zašto nas niste informisali kada ste se vratili? To je vrlo ozbiljan problem.

- Kako nismo informisali! - branio se Sejfula. - Svi moji napori u Birou za takvu oštroumnu taktiku sa saveznicima bili su u tom duhu. Mislio sam da vam je Koći o tome podrobno pričao.

Brkaš stvari a sada zbunjuješ sve nas! - odgovorio mu je opet Koći Dzodze. - Svojom visokom teorijom sve si nam Pomutio.

Eto to su, dakle, bili saveti koje su nam davali "drugovi" i "prijatelji" Jugosloveni! Da odbacimo ono što smo zaključili na Permetskom kongresu, da prihvatimo sve što su nam sugerisali Amerikanci i Englezi, da zadržimo porobljivačke ugovore koje je potpisao sa njima Zogu. Koči Dzodze se trudio da ublaži i opovrgne tu istinu, ali nakon 4-5 meseci jugoslovensko rukovodstvo ponovo će izvršiti na nas otvoreni pritisak za priznavanje porobljivačkih ugovora Zogua (1). Naravno, mi nismo klonuli pred pritiscima i nastavili smo sa svojim prethodnim stavom.

Ponovo su nastali sukobi, sada u daleko zaoštrenijoj formi i uzajamnim optužbama izmedju Kočija i Sejfule. Bedri i Tuk kao obično, bili su kolebljivi i više su se držali

---

1) U jednom radiogramu koji je Nako Spiru 25. aprila 1946. godine uputio iz Beograda drugu Enveru Hodži, pored ostalog se kaže: "Ovi misle da mi moramo priznati ugovore sa Amerikancima pod formulom da Albanija priznaje sva predratna angažovanja sa ostalim državama, izuzev sa agresorima. Što se tiče ugovora sa Amerikom Kardelj ne vidi ništa značajno u tome, kaže da se mogu lako prihvatiti". CAP.

neutralno, dok je Nako Spiru pomno pratio tok i trudio se da pronadje najpovoljniju poziciju koju je trebalo da zadrži. Prevagnulo je u korist Koči Dzodzea. Sejfula Malešova se iznenada našao u centru napada. Na moje iznenadjenje, na nekoliko sednica i sastanaka koje smo imali u tom periodu Koči, Nako i Pandi Kristo bacili su se na Sejfula Malešovu svim svojim snagama. Iznosili su niz novih činjenica i dokaza, koji su potvrdjivali izdajstvo Sejfule Malešove, ali i nešto drugo: te činjenice koje su oni znali i o kojima su razgovarali medjusobno, od mene su potpuno krili.

Sve je to osvetljavalo ne samo teške greške Sejfula Malešove, koje su u opštim crtama i meni bile poznate i protiv kojih sam se odavno borio. Osnovno je bilo to da se bacala nova svetlost na jednu "staru" grešku, na Beratski plenum. Nastalo je vreme da se sagleda i oceni sve ono što se dogadjalo, hladnokrvno, zrelo i odgovorno.

Kraj Sejfule Malešove još više obelodanjuje zaveru skovanu od Jugoslovena

Dijalektika stvari činila je svoje. Zakulisa no pripremljena zavera u Beratu, pored opasnosti i svih drugih zala za Partiju i zemlju, nosila je u sebi i seme zla za same zaverenike.

U Beratu Koči Dzodze, Nako Spiru i Sejfula Malešova predstavljali su "jedinstvo" i bili su podstaknuti od strane Jugoslovena za zajednički napad na našu Partiju, budeći kod svakog ambicije za glavni položaj. Medjutim, oni su bili trojica, a postojao je samo jedan položaj. Doći će dakle vreme kada

će se "jedinstvo" glavne antipartijske trojke u Beratu raspasti. Lične ambicije svakog od njih vodile su škartiranju dva druga ortaka.

Razvoj dogadjaja i interesi zaverenika dovešće do toga da prvi kamen koji je trebalo ukloniti iz igre bude Sejfula Malešova. On je ustvari kaznu zasluživao ne sada, već mnogo ranije, da ne bismo rekli da je svo njegovo uzdizanje u rukovodstvu bilo samo jedna greška. U tom kratkom vremenskom periodu borbe koji je proveo u Albaniji on se pokazao kao besprimeran strašljivac, nije imao pojma gde su se i kako vodile bitke i akcije. On je bio za jednu kafansku i salonsku borbu, naravno pod uslovom da se ona vodi rečima, jer što se tiče pišanja to je za njega bila prava muka i velika žrtva. Posle oslobodjenja on se afirmisao kao liberalni, parlamentarni demokrata, koji je uradio sve da bi nametnuo Partiji oportunističku "široku" liniju, neku vrstu "fronta bez granice", u koji bi ušli čak i ratni zločinci.

Sejfula Malešova, kako u toku rata tako i posle njega pokazao se kao prijatelj i zaštitnik svih kafanskih i zakulisanih političara, buržoaskih elemenata, kulaka i reakcionarnog sveštenstva. Medjutim, u teroriji i praksi on je bio protiv socijalističke revolucije, protiv diktature proletarijata.

Zbog takvih antimarksističkih i neprijateljskih stavova i postupaka, kojih je Sejfula imao beskrajno mnogo, mi smo s pravom odlučili da pa kaznimo na Petom plenumu CK KPA februara 1946. godine. Medjutim, ovo je bio vidljiv, partijski motiv u kažnjavanju Sejfule Malešova. To kažem jer je sada još "neko" drugi bio zainteresovan za takvu kaznu. Taj "neko", u prvom redu, bili su Jugosloveni.

Antipartijske sklonosti Sejfule Malešove oni su su iskoristili u meri koliko je to zahtevao njihov interes, a kada su uvideli da je on za njih postao dosadan i da je sa svojim otvorenim prozapadnjačkim naklonostima čak postao i opasan po njih, složili su se da bude uklonjen sa scene. U ovom slučaju oni su više udovoljavali ambicijama njihovog glavnog izabranika, Koči Dzodzea. Uklanjanjem Sejfule Malešove nestao je jedan konkurent u takmičenju Koči Dzodzea za apsolutnu vlast. To je bio osnovni razlog zašto su se Koči Dzodze, zajedno s njim i Nako Spiru, još kada sam ja postavio u Birou neophodnost održavanja Petog plenuma, obradovali i pokazali se potpuno solidarnim. Kasno ću saznati istinu da su oni prihvatili moj zahtev za razmatranje teških grešaka i grehova Sejfule Malešove, iz drugih, u suštini antipartijskih interesa i ciljeva. Hteli ili ne Partija je u ovom slučaju pritekla "u pomoć" Kočiju i Naku da uklone sa scene jednog od ortaka rivala. Ali, odajmo im priznanje, i oni sami, hteli to ili ne, "pomogli" su Partiji nizom činjenica koje su izneli.

Razume se, u to vreme meni nisu bili poznati niti sam otkud mogao saznati prave motive koji su podsticali Koči Dzodzea za taj napad protiv "oportunizma", samo sam video da se pokazivao veoma aktivnim i iz dana u dan vadio iz dosijea nove "dokaze" protiv Sejfule. U toj kampanji nije zaostajao ni Nako Spiru. On je nastavljao staru pesmu: zajedno sa svojim ljudima je prikupljao demaskirajuće podatke protiv Sejfule i trudio se da prevazidje i Koči Dzodzea u razobličavanju oportuniste. Na Petom plenumu obojica su se trudili da se pokažu kao "spasioci situacije". U toku zasedanja, prema onome što su govorili, solidarisali su se jedan sa drugim i bili solidarni sa

mnom i sa svim drugovima u Centralnom komitetu. To mi se učinilo kao dobar znak. Možda, mislio sam, dolazi trenutak kada će ojačati toliko željeno i toliko dupo očekivano jedinstvo. Možda ljudi shvataju gde bi nas odvela orijentacija data u Beratu i sada hoće da se otrezne. Medjutim, prevario sam se i prve sumnje i znaci topa pojavili su se još na Plenumu. Bilo Koči, bilo Nako u svojim diskusijama i upadicama svo zlo su ograničavali samo na Sejfulu, samo na oportunistu ali ne na duh, na oportunističke tendencije koje su bile počele da se pojavljuju posle Beratskom plenuma. Sejfula se više istrčao, on je bio nosilac tog tudjeng i antimarksističkog duha, ali mi ne bismo dobili ništa da smo analizu i kritiku ograničili samo na njegovu ličnost. Otkud ta oportunistička tendencija medju nama? Gde su bili njeni koreni, uzroci, razlozi?! Koji su faktori pomogli Sejfuli da silom otkrije svoje liberalne sklonosti?!

Takva neophodna pitanja su izbegavali i Koči Dzodze i Nako Spiru. Ja sam bio nepokolebljivo uveren da je sve počelo u Beratu, u nepravilnim optužbama Velimira Stojnića o navodnom "sektaštvu" u liniji KPA i u izveštaju koji sam podneo na Petom plenumu i razlog ovog zla sam otvoreno izneo. Naravno, u svom izveštaju i opaskama nisam napao neposredno Stojnića, niti njegove "direktive". (To bi, pored ostalog, bio pogrešan korak sa moje strane, jer bi se na taj način dala mogućnost Kočiju i Naku sa njihovim drugovima da ustanu protiv mene napadajući me kao "antijugoslovena", "sektaša", "nepopravljivog" i dr.). Pregled grešaka Sejfula Malešove pažljivo sam uklopio u njegovu pravu pozadinu, u "novi", "širi" duh, o kojem smo govorili u Beratu.

- U Beratu, - istako sam pored ostalog, — tražili smo sektaštvo i tamo gde nije bilo i pitanje sektaštva je izneto kao najveća opasnost za Partiju. To je u sebi nosilo velike opasnosti, jer je vodilo ka tome da se jedna partija mlada i bez dužeg iskustva, kao što je ova naša, stavi na drugu stranu, da se nadje na oportunističkim pozicijama. Oni koji su više izgubili osećanje mere, - istako sam dalje, - bili su drugovi koji se nisu oslanjali na iskustvo Partije i koji su u prošlosti u svemu videli "sektašku" tendenciju.

Nije ovde mesto da odugovlačim govoreći o izveštaju koji sam podneo na tom Plenumu (on je objavljen (1) i predstavlja prvo preispitivanje Beratskog plenuma), već bih samo hteo da istaknem da su i Koči i Nako do kraja izbegavali takvu duboku analizu stvari i to mi je palo u oči.

- Zašto zlo ne nazivaju pravim imenom? - postavljao sam sebi pitanje, - Da im nije teško da priznaju da su pogrešili u Beratu? Zašto ih toliko plaši čak i samo pominjanje reči "Beratski plenum"? U meni je jačala sumnja da su nešto krili.

Druga jedna pojava koja mi se nije svidela u stavovima Koči Dzodzea i Naka Spirua na Petom plenumu bila je manija da se pokazuju pred drugovima učesnicima Plenuma kao "otkrivaoci" i "spasioci situacije".

Koči Dzodze je u svojim diskusijama i upadicama i isticao ulogu "kadrova" koji su se nalazili oko njega i koji su, prema njenu, "otkrili" i ukazali na Sejfuline greške. Pošto je govorio o "zapažanjima kadrova" Koči se okomio na Sejfulu:

---

1) Vidi: Enver Hoxha, Vepra, (Dela) tom. 3, str. 245.

- Ti si, - rekao mu je, - hteo da nas uveriš da nema štete od tvoje linije i uklanjao si kadrove. Naneo si nam ogromne štete. Nama je izmakla iz ruku kontrola. Niti smo imali liniju kontrole, niti smo vršili kontrolu. Moramo uspostaviti kontrolu...

"Glavni kadrovik" se spremao da uzde uzme u svoje ruke, da otvori dosije. Pod plaštom borbe protiv neprijateljskih elemenata, ubačenih "pod uticajem oportunističke linije Malešove", Koči Dzodze će naći priliku da liniju "kontrole", nadzora, gonjenja i kažnjavanja proširi u svim pravcima, posebno prema zdravim kadrovima u Partiji i na vlasti.

Nako Spiru je, sa svoje strane, "zaslugu" pripisao "omladini", "drugovima revolucionarnog duha", "oštroumnim" koji su "otkrili" Sejfula Malešovu! Dogurao je dotle da je omladinu otvoreno suprotstavio Partiji.

- Drugovi omladinci, - rekao je Nako, - pokazali su se budnijim nego oni u Partiji u pogledu Sejfula Malešove. Omladina je sposobna da daje sposobne kadrove koji mogu obavljati sve poslove i rešavati sve probleme!

Razume se, kako kadrovi tako i omladina, vaspitani u duhu Partije, obavljali su i obavljaju svoj posao u svim oblastima i Partija ih je rukovodila, podržavala i pomagala svim svojim snagama. Ali problem nije u tome ko je prvi "otkrio" Sejfula Malešovu, omladina ili Partija, kadrovi ili Partija! Takve podele, takva suprotstavljanja bila su nedozvoljiva i opasna. Greške Sejfule Malešove otkrili su Partija, radnička klasa, ljudi iz naroda a u njihovom sastavu, i omladina i kadrovi. Manija podele na "omladinu" i "kadrove" bila je nepravilna i opasna.

Štaviše Koči Dzodze i Nako Spiru su, kako na Plenumu, tako i pre njega, bilo omladinu, bilo kadrove (Koči je pod tim podrazumevao u prvom redu radne ljude službe bezbednosti, a zatim i ljude iz aparata), smatrali i predstavljali kao lične "sektore" u kojima, po njihovom mišljenju, nemaju nikakvu ulogu direktive Partije, već "rukovodstvo" Kočija i Naka. Još na Plenumu smo razobličili te tendencije (u meri u kojoj su se pojavljivale u tim trenucima), ali kasnije mi ćemo se bolje upoznati sa istinom i nastaće debate i oštri okršaji sa Koči Dzodzeom i Nakom Spiruom.

Na Plenumu je uočena i netrpeljivost izmedju Koči Dzodzea i Naka Spirua. Iako su bili solidarni u pogledu izricanja kazne Sejfuli, način na koji su ga napadali i kako su iznosili činjenice ostavljao je utisak kao da su se takmičili.

Sve će to kasnije izaći na videlo i pokazaće se da i Koči Dzodze i Nako Spiru ulažu sve u borbu za ličnu vlast. O tome ćemo kasnije govoriti. Ono što je ovde zanimljivo jeste činjenica da je na Petom plenumu iz naših redova isključen jedan od najopasnijih i najlukavijih neprijatelja. Svi drugovi su oštro osudili Sejfulu Malešovu i u većoj ili manjoj meri pokazalo se da se greške Sejfula Malešove nisu sastojale samo u njegovim ličnim sklonostima, u njegovoj kolebljivoj i oportunističkoj prirodi.

Sve je to stojalo, ali osnovno je to, prvo, da su Sejfuline sklonosti našle oslonca u "orijentaciji" koju je dao Velimir Stojnić u Beratu. Drugo, nezdrava atmosfera koja je postojala u našem Politbirou nije postala barijera i nisu bili stvoreni uslovi da bi se još u početku zadao udarac naopakim sklonostima Sejfule Malešove.

Peti plenum je u potpunosti potvrdio tu istinu. Medjutim, bio sam ubedjen da bismo prenaglili da smo se poveli za "zaključkom" Kočija, Naka, Pandi Krista i drugih, da je navodno "sada nestalo zlo" i da "stvari teku dobro". Ne, Peti plenum samo je evidentirao u čemu je izvor zla, očistio je deo tog zla, ali su koreni ostali tamo gde su bili. Rana se mogla ponovo povrediti i naneti nam još veće štete.

To se pokazalo odmah posle Petog plenuma. Prvi znaci netrpeljivosti Koči - Nako, koji su došli do izražaja u drugoj polovini 1945. godine, sada su postali vidniji. Razvoj dogadjaja je stvorio novu situaciju: sukobi izmedju Naka i Kočija razbili su izolaciju koju su mi bili pripremili posle Berata i počeli su da dolaze k meni, da se "žale", da iznose stanje, da traže moju intervenciju. Sve više sam primećivao da su "dokazi" koje su oni iznosili više govorili o ličnim ambicijama svakog od njih nego o načelnim pitanjima našeg rada odnosno linije u celini.

Naravno, te njihove ambicije, koje su meni bile odvratne, za njih su imale prvorazredni značaj i "napredovanje" jednog nije moglo a da ne zabrine drugog.

Činjenica je da je posle oslobodjenja Koči Dzodze više napredovao nego Nako, iako nije imao ni kulturu, ni oštroumnost Nakovu. Medjutim Koči je išao napred zato što su Jugosloveni posvetili više pažnje "Makedoncu" Koči Dzodzeu, naduvali ga, napumpali i u njihovim planovima on je bio čovek koji je trebalo da bude glavni. Koči je počeo da se oblači kao "general lajtnant", bio je ministar za unutrašnje poslove i organizacioni sekretar Partije, kao Ranković u Jugoslaviji. Postao je arogantan, prepotentan, držao se kao čovek "koji zna sve"

Nako Spiru je sa čudjenjem i nemirom posmatrao ovaj brzi napredak Kočija. On je poznavao kapacitete Dzodzea, koji je bio takoreći ravan nuli, bilo mu je poznato i naše opšte mišljenje o njemu, tako da je bio uveren da Kočija naduvava neko drugi, neka spoljna snaga. Nako je nanjušio da ga Jugosloveni ostavljaju na cedilu i da se ne ostvaruju njegove ambicije. Tu je verovatno počelo zahladjenje izmedju Naka i Jugoslovena kao i njegova preorijentacija na nekog ko je "moćniji". Ali o tome ćemo kasnije govoriti. U početku Nako je prednjačio u svojim sukobima sa Kočijem da bi minirao tu situaciju ne partijskim metodama i formama, već duhom intrige, koja ga je karakterisala, i frakcionaškim radom.

Nakovi "talasi" počeli su da dolaze do mene, ali ne otvoreno, ne iskreno. Ne da bi otvorio srce i otkrio šta je uradio, već da bi kritikovao Kočija, pominjao je kao izgovor tekuće poslove. Tako je nastupao i Koči protiv Neka. Na osnovu svega toga došao sam do konstatacije da se njihovo "jedinstvo" iz Berata razbijalo i postojale su tendencije da se stvore dve grupe - grupa Koči Dzodzea, Pandi Krista i Krista Temeljka (koji je posle Berata potpuno postao jugoslovenski čovek (1), i grupa Naka

---

1) Pod uticajem Koči Dzodzea i pod pritiscima i agenturskom delatnošću titoista, i Kristo Temeljko se posle Beratskog plenuma pridružio antimarksističkoj i antialbanskoj delatnosti beogradskih rukovodilaca i njihovih agenata u Albaniji. Kada je titoistička izdaja obelodanjena i kada je otkrivena i razbijena zavera koju su skovali Jugosloveni protiv slobode i nezavisnosti naše zemlje, Kristo Temeljko je priznao svoje teške greške i krivicu i samokritički govorio o njima. Svojim stavom on je pomogao KPA da bolje otkrije tajne niti zavere skovane od strane jugoslovenskog rukovodstva i agenata - Koči Dzodzea i drugova. Zbog toga su prema Kristu Temeljku izrečene samo partijske mere (razrešen je dužnosti člana Politbiroa, u koji je bio kooptiran leta 1946. godine i isključen iz redova CK KPA) i omogućeno mu je da svojim pravilnim radom i stavovima izbriše prethodne greške i krivicu. Kristo Temeljko. je visoko cenio širokogrudi i dobronamerni stav Partije prema njemu i uložio sve svoje snage da tačno izvršava zadatke koji su mu postavljeni na značajnom sektoru privrede zemlje. Za dobar rad i partijske stavove, pored ostalog, odlikovan je i od Prezidijuma Narodne skupštine NRA.

Spira s njegovom družinom iz mladosti, Liri Belišovom, Fadilom Pačramijem i drugim. Što se tiče Bedri Spahije i Tuk Jakove, oni su do kraja 1345. godine bili ili "neutralni" ili su više bili naklonjeni Sejfuli, a pošto se Sejfula našao pod udarom, oni su se povukli.

Mnoge druge stvari su se u medjuvremenu dogodile i kada sam razmišljao o njima sve se skupljalo u jednu tačku, u jedan jedini izvor - Beratski plenum. Tada sam shvatio da je došao trenutak da to pitanje iznesem na Politbirou. Tako sam i postupio. Kao što je poznato, moja mišljenja o tim pitanjima, o njihovim uzrocima i izvoru izneo sam u jednom materijalu za Politbiro, materijalu koji je poznat kao "Teze za reviziju Drugog plenuma CK Partije"(1). Te teze Objavljene su u celini mnogo godina ranije, tako da ovde nije mesto da ih ponovo obrazlažem. Hteo bih samo da istaknem to da sam ovom prilikom, dakle u proleće 1946. godine, otvoreno službeno izneo na Politbirou zaključak da je glavni autor teških grešaka na Drugom plenumu bio jugoslovenski izaslanik Velimir Stojnić, da su sve njegove "teze" i "direktive" bile pogrešne i da je solidarisanje naših drugova sa njima dovelo do teških situacija koja su kasnije nastale. Ističući opasnost takvih postupaka, koji su bili doveli i dovodili su do razdora, mislio sam da je sa moje strane takav postupak bio neophodan da bi se Partija spasila od daljeg razdora. S druge strane, bilo je neophodno i hitno reći drugovima da marksističko-lenjinističko jedinstvo u rukovodstvu nije postojalo, što je pretilo da nanese štetu jedinstvu cele Partije i naroda, te je apsolutno bilo potrebno da se uspostavi jedinstvo u Partiji, a u prvom redu tamo gde je ono nedostajalo, u Birou.

---

1) Vidi: Ehver Hodža, Vepra (Dela), tom 3, str. 361.

Na jednom radnom sastanku ja sam sugerisao Kočiju i Naku moje mišljenje, ali oni su odmah skočili.

- Zašto da ulazimo u analize prošlih dogadjaja? - pitao je kao bezazleno Koči. - Berat se odnosio na rat. To vreme je prošlo. Štaviše i u toku prve dve godine u miru stvari je postavio na svoje mesto Peti plenum. Nemamo razloga da ulazimo u analize.

Isto protivljenje, iste dokaze izneo je i Nako Spiru.

- Žao mi je, - rekao sam, - ali i posle Petog plenuma medju nama dolazi do zaoštravanja. Vi to bolje znate nego ma ko drugi.

Sagnuli su glave pocrvenevši. Nije im bilo milo što sam obelodanio da svaki od njih dolazi kod mene i žali mi se na drugog.

- Ako imamo nekih zaoštravanja, to je o svakodnevnim stvarima, - hteo je da predje preko toga Koči Dzodze.

- Ne, - rekao sam, - stvari ste mi izneli dublje. U našem rukovodstvu nedostaje jedinstvo i ja sam uporan u tome da prethodno treba otkriti zlo tamo gde su mu koreni, u Beratskom plenumu. O tome moramo ozbiljno diskutovati u Birou.

- Pošto si već uporan, onda sastanimo se samo nas trojica, ti, Nako i ja, - rekao je Koči Dzodze. - Ne vidim razloga zašto bi i ostali drugovi ulazili u ono što se dogodilo u Beratu.

Te reči su mi ostavile jak utisak.

- Zašto? - upitao sam. - Da se nije nešto dogodilo tamo što ne bi trebalo da znaju drugi? Oni su sami bili na Plenumu...

- Bili su, ali ne kao članovi Biroa, - pritekao je u pomoć Nako Spiru svom rivalu neprijatelju. - Bolje je da mi trojica prodiskutujemo stvar.

I ovo iznenadno "solidarisanie" njih dvojice, u vremenu kada se znalo da su bili u medjusobnom trvenju, povećalo mi je sumnju. Onda sam rekao odsečno i oštro:

- Ne dozvoljavam više drugi Berat. Nećemo se više sastajati po strani da bismo oslučivali, odnosno disku tovali u ime Biroa. Spreman sam da svoja mišljenja podnesem Birou za analizu.

Bili su prinudjeni da se slože, ali je njihova zabrinutost bila očevidna. Izneo sam dakle svoja mišljenja u vidu teza obraćajući se drugovima Biroa još na početku rečima da je moja osnovna preokupacija bila nedostatak jedinstva u Birou i da je o tome trebalo da diskutujemo, da otkrijemo uzroke i popravimo situaciju.

Istovremeno sam se obratio Koči Dzodzeu i Naku govoreći im:

Uveren sam, naime, da je sve počelo od vremena kada smo pripremali Drugi plenum i da se sve odvijalo na tom Plenumu. Tu treba da tražimo korene, stoga, posebno vi drugovi, Koči i Nako, ali i ti Bandi treba da nam objasnite: zašto ste imali suprotan stav u odnosu na liniju Partije u Beratu, zašto ste kritikovali Partiju, sa kojih pozicija ste polazili, da li ste bili pod nečijim uticajem i da li još uvek ostajete pri prethodnim mišljenjima?! To, - istakao sam, - ne tražim da bih vas pozivao na odgovornost, već da bismo bili jasni i vi i mi, da dobro sagledamo greške, da se izlečimo putem boljševičke kritike i samokritike i da korenito poboljšamo situaciju.

Posle tona nastale su diskusije. Obojica su se dugo opirali pravdajući se da smo "u Beratu zadali udarac pojavama, ne liniji", da "nismo hteli da iskrivljavamo prošlost", da je "štaviše bilo preterivanja, ali ne sa zlom namerom" itd.

Argumentima sam im dokazao da se takva opravdanja ne mogu održati. Podsetio sam ih na nepravedne i beskrupulozne opaske koje su upućivali na račun izveštaja koji sam podneo. Medjutim Nako je predupredio zlo. Svu krivicu je svalio na Sejfulu Malešovu.

- Upravo Sejfula nas je zbunjivao njegovim teorijama, - "solidarisao" se sa Nakom Koći Dzodze. - Govorio je da treba napraviti ozbiljniji referat i mi smo to prepustili njemu.

Nastavili smo tako dve-tri noći uzastopce, trudeći se da dodjemo do istine, ali su Koći, Pandi i Nako Spiru izbegavali svaku istinu.

Sednice Biroa, kao u toku ratnih godina, i u ovom periodu su održavane noću. Uglavnom smo se okupljali u mojoj kući, izolovali jednu od soba koje sam upotrebljavao kao radne sobe i nastavljali da diskutujemo često do zore.

Nisu bili retki slučajevi (ne samo kada smo diskutovali o Beratu, već i pre i posle toga), kada je debata dobijala oblik sukoba i ton bi bio toliko povišen da bi to čuli ne samo ljudi u kući, već i poneki prolaznik. (U to vreme ulica pored kuće u kojoj sam ja stanovao i u kojoj i danas stanujem nije bila blokirana, te je tuda mogao proći, kako se kaže, i dobar i loš).

Trenutaka zaoštravanja bilo je i ovog puta, samo što, moram istaći, kao retko kad pre, bilo Nako, bilo Koči i Pa-

ndi Kristo, govorili su tiše Nalazili su se na "odbrambenim pozicijama" i hteli su da preko svega predju "mudro", kao "andjeli" kako im se ne bi omaklo nešto nepoželjno i u stanju razdraženosti.

Bedri i Tuk, kao i obično, u početku bi razrogačili oči čudeći se onom što su čuli, zatim kad bi uzeli reč, nisu znali kome da potvrde a kome ne. Ja sam bio sam protiv trojice i shvatio sam da se u takvoj situaciji nije moglo ići dalje. Predložio sam da proširimo redove Politbiroa mladim drugovima, čija bi reč i mišljenje uticali na razjašnjavanje ovog problema kao i na promenu i poboljšanje situacije.

Da završimo ovu analizu, - rekao je Koči Dzodze, - zatim ćemo videti šta ćemo uraditi. Za sada nam ne trebaju drugi u ovoj stvari.

Vi vidite da ako ne pozovemo nove drugove nećemo izaći iz ove situacije, - odgovorio sam Dzodzeu. - Nema ničeg lošeg, već naprotiv dobro je da proširimo redove Biroa i da imamo i mišljenje i sud mladih drugova.

Ponovo su nastala debate. Koči, Nako i Pandi su se protivili, naročito tome da mladi odmah budu primljeni u Biro. "Za kasnije, - rekoše - može".

Ostavili smo sednicu za drugu noć (bilo je već i suviše kasno) da bismo nastavili diskusiju oko mojih teza, kao i da sačinimo predloge za Proširenje Biroa.

Medjutim, sutradan sve je obustavljeno i iz Beoprada smo iznenada dobili "dobre" vesti. Hitno su traženi Nako Spiru sa još dva-tri druga, kadrova iz privrede, radi razmatranja značajnog problema za našu zemlju i za albansko-jugoslovenske odnose. Od jugoslovenske misije u Tirani "radosno"

su nas obavestili da su preduzate sve mere: karte su bilo spremne, mesta u avionu rezervisana. "Samo da drug Nako Sniru krene što pre!"

Obradovala me je, ali i iznenadila ova iznenadna vest. Mi smo sa svoje strane već duže vreme sami tražili da razgovaramo sa jugoslovenskim rukovodstvom o problemima medjusobnih odnosa, posebno u oblasti privrede, ali konkretnog odgovora nije bilo. "Drugovi su zauzeti, - govorio nam je Josip Djerdja, - čim budu slobodni primiće vas. Mi smo prijatelji, razumemo probleme jedni drugih, zato ne brinite".

Ali eto, putevi su bili otvoreni! I to kada?! Upravo onda kada smo se nalazili na vrhuncu debate o preispitivanju jedne teške greške iz prošlosti! Kakva koincidencija!

Medjutim, ispostavilo se da to nikako nije bila koincidencija. "Blagonakloni", ali "u povlačenju" i iz "daljine" odnos drugova Jugoslovena prestao je. Izgleda da im je signalizirano šta se zbiva u našem Birou. Osetili su opasnost da se može sve otkriti, da se može otkriti zavera koju su bili skovali u Beratu i odmah su preduzeli mere. Prva mera bila je hitno pozivanje Naka Spirua u Beograd. Mi smo ga poslali sutradan ili dan kasnije, dajući mu odgovarajuće poruke i, nakon nekoliko dana, rekao sam drugovima:

- Da nastavimo sa sednicom.

- Bez Naka? - skočio je uzbudjeno Koči. - Ne, to ne može biti. On ima svoje, treba da bude lično tu i da govori. Može nam reći da smo razgovarali iza njegovih ledja. Tebi je poznato da se on okomio na mene ni za šta.

- Dobro, - rekao sam, - čekaćemo dok se Nako ne vrati a zatim ćemo nastaviti.

U medjuvremenu Nako nam je poslao iz Beograde vesti jednu za drugom.

Prva stvar koju su mu "savetovali" Kardelj i Djilas, čim su se sreli s njim, bilo je odlaganje u nedogled datuma koji smo mi odredili na Petom plenumu za održavanje prvog kongresa KPA (1). "Ni mi još ne održavamo kongres, - rekla su mu gospoda, - a kamoli vi bez iskustva". Izneli su mu niz "teškoća" (pripremanje izveštaja, rezolucija, šta ćete izneti, kako ćete to organizovati, kako ćete govoriti o vašoj liniji, kako ćete se pojaviti, legalno ili ilegalno itd., itd.), a zatim su mu rekli:

- Sačekajte da prvo održimo mi kongres, da vidite kako ćemo mi to uraditi, pripremite se, donesite materijale ovde da bismo ih videli i zatim ćete odlučiti da li ćete održati ili ne vaš kongres. Što se tiče načina na koji ćete ga organizovati, - dodali su oni, - mi mislimo da kongres treba održati tajno, u ilegalnosti, kako se ne bi razdražila ni unu trašnja ni spoljna reakcija! Tako smo mi postupili sa Kongresom KP Srbije (2).

Nikada se nisam slagao s takvim "savetima" drugova Jugoslovena, ali mi je naročito njihova upornost da se sakrije postojanje Partije izgledala koliko apsurdna i smešna, toliko i opasna. Medjutim, moje je protivljenje u Politbirou nailazilo na "jedinstvo" ostalih drugova, koji ne samo da su ponavljali Kardeljeve i Djilasove "argumente", već su "otkrivali" i

---

1) Peti plenum CK KPA zaključio je da I kongres Partije počne sa radom u Tirani 25. maja 1946. godine.

2) Taj Kongres održan je u ilegalnosti u Beogradu od 8-12. maja 1945. godine.

druge stvari i podnosili mi ih kao barikadu da bi prevagnulo ono što su oni hteli. Što se tiče odlaganja datuma održavanja kongresa, to bismo mi uradili i bez "sugestije" drugova Jugoslovena, samo iz sasvim drugih razloga i motiva od onih koje su iznosili Kardelj i Djilas. Kongres bi se odložio zato što se mi još nismo bili dogovorili u Birou oko otkrivanja korena zla i čekali smo Naka da bismo nastavili sa diskusijama.

Koliko se sećam, Nako se vratio iz Beograda u maju, a u medjuvremenu, mišljenja koja sam izneo na prethodnoj sednici u vezi sa preispitivanjem Berata, ja sam počeo bolje da sistematizujem i da ih pismeno pripremim u vidu referata. To je bila završna varijanta (upravo ona koja je i objavljena), koju sam ja, početkom juna 1946. godine podelio drugovima iz Biroa da bi je pročitali i proučili.

- Ovako je bolje, - rekao sam. - Ne moramo se suviše gubiti kao prošli put u beskrajnim diskusijama. Moramo se svi ozbiljno pripremiti i govoriti.

Posle nekoliko dana sednica je ponovo počela. Opet prethodni pritisci, ali su ovog puta fraze i "argumenti" Kočija i Naka bili "odmereniji", više "proučeni" i sadržavali su u sebi izvesnu dozu "samokritike". Kao prvi korak, to je značilo nešto. Nastavimo dalje.

Ali nismo mogli da nastavimo. Na moju adresu stigao je hitan radiogram. Bio je upućen od strane Hisni Kapa, koji je u to vreme bio naš ambasador u Jugoslaviji. Pozvao ga je "Marko" (Ranković je još uvek nosio pseudonim iz rata) i obavestio ga da ovog puta hitno čekaju u Beogradu Envera Hodžu! Sada se čekalo na moju reč da li se slažem ili ne "da što pre"

otputujem u Beograd gde će mi biti priredjen "veličanstven" (1) doček.

Vest me je bez sumnje obradovala i ja sam prihvatio "uslove", to jest da otputujem "što pre". Ali pazite kakva druga koincidencija no istom problemu: Kada smo no prvi put postavili na Birou pitanje revizije Berata, prijatelji su hitno pozvali Naka, sada, tek što smo počeli sa prekinutom sadnicom, pozivaju mene!

Ali ni to nije bila koincidencija. Opet je Koči Dzodze verovatno signalizirao svojim gazdama moju upornost i oni su našli lek. A, da bih otputovao "što pre", pominjali su mi Tita, Djilasa i lično Staljina! Naravno, stavljali su mi na raspolaganje i "koliko sam hteo aviona", i "veličanstven doček", samo da bih otputovao!

Kada sam dobio vest, zaista sam bio uznemiren time što ponovo prekidamo jednu neophodnu analizu, ali bilo kako bilo, odlazak u Beograd sam smatrao značajnim za našu stvar, kako za odnose sa Jugoslavijom tako i na medjunarodnom planu. Stoga smo ostavili Berat na pola. Pred nama je bio Beograd, on nas je hitno tražio.

1) "Marko mi je rekao, - pisao je pored ostalog Hisni Kano, - da bi bilo dobro da Enver dodje što pre, po mogućnosti u nedelju. Čeka se samo vaše mišljenje. Za vaš dolazak staviće na raspolaganje koliko je potrebno aviona. Nameravaju da vam priredе veličanstven doček". (Radiogram od 19.VI 1946. god. CAP).

IV

KOD TITA

Neočekivani poziv Tita za odlazak u Beograd * Zvanični razgovori izmedju albanske i jugoslovenske delegacije. Razmatranje pitanja Kosova i drugih albanskih krajeva u Jugoslaviji * Tito nameravа da zauzme ceo Balkan * Politika istrebljenja na Kosovu * Titova nadmenost i skandalozna raskoš o posetama Hrvatskoj i Sloveniji * Jedan susret sa Titom na Bledu. "Naš Tito" ili "duce a noi"? * O Ugovoru o prijateljstvu i uzajamnoj saradnji * Pomoć kroz staklenu cevčicu.

Zahtev da Jugoslaviju poseti jedna vladina delegacija na najvišem nivou, predvodjena od mene, mi smo odavno bili uputili jugoslovenskim drugovima. Odlaskom ove zvanične delegacije u Jugoslaviju mi smo smatrali da ćemo učiniti značajan korak za dalje jačanje uzajamnih prijateljskih odnosa izmedju naših zemalja, naroda i partija, za povećanje ugleda naših zemalja na medjunarodnoj areni, za korišćenje mogućnosti koje bi se stvorile za razmatranje na najvišem nivou raznih problema političkog i ekonomskog karaktera itd., a koji su bili od zajedničkog interesa.

Jugoslovensko rukovodstvo odgovorilo nam je da se u načelu slaže da u jednom pogodnom trenutku primi delegaciju na najvišem nivou, ali je prošlo nekoliko meseci a odgovor je ostajao pozitivan, ali samo "u načelu". Ovo odugovlačenje su pravdali

mnogobrojnim problemima i teškoćama koje su imali i, svakako, ovo i jeste bio jedan od razloga koji je stajao. Ali smo, istovremeno, uočili i nešto drugo: s jedne strane su jugoslovenski drugovi "bili mnogo zauzeti" poslovima i teškoćama i "nisu mogli na brzinu da prime delegaciju koju bih ja predvodio, a s druge strane su Djilas, Kardelj pa i sam Tito nalazili vremena da prime i vode duge razgovore i sa našim omladinskim delegacijama ili radnim grupama koje su tamo odlazile, šta više, nalazili su vremena da prime čak i Liri Gegu! Da ovde ne govorim o Koči Dzodzeu (Koçi Xoxe), Nako Spiru i Sejfula Malešovi (Sejfula Maleshova). (pre nego što je bio osudjen), koji su tako bili primljeni kada su odlazili u Beograd da Koči "nije hteo ni da mi išta govori o tome".

Ipak smo nastavili da ih pravdamo da možda mene ne mogu nikako da prime zato što, kao što je govorio Nako Spiru, "visoki rang" delegacije zahteva velike prethodne pripreme (!); možda zato što je trebalo učiniti posetu u jednom značajnom nacionalnom ili medjunarodnom trenutku, možda...

Ovde se može nabrojiti puno drugih "možda" iz gore pomenutih razloga (svako ima jednu osnovu), ali mislim da je glavni razlog odlaganja odlaska naše delegacije u Beograd, bio u jednom drugom "možda": jugoslovenski rukovodioci možda nisu željeli da ja predvodim ovu zvaničnu delegaciju na najvišem nivou! Posle mina koje su nam podmetnuli u Beratu, očekivali da ću ubrzo biti odstranjen iz rukovodstva (oni su znali da sam u Birou koji je potekao iz Berata bio jedan protiv četvorice, da ne kažem jedan protiv šestorice drugova), i, kao ishod, oni su očekivali moju zamenu da bi delegaciju predvodio onaj koji bi zauzeo moje mesto, njihov najbolji prijatelj Koči Dzodze.

Ovu predpostavku ne zasnivam samo na bezbrojnim činjenicama koje su potvrdile da je jugoslovensko rukovodstvo želelo da me eliminiše još u Beratu a, u nemogućnosti da to učini tamo, i kasnije. Tu predpostavku zasnivam na bezbroj drugih činjenica, medju kojima, i na grozničavim pukušajima Tita i njegovih drugova da spreče, a, po mogućstvu, da sabotiraju odlazak jedne naše delegacije, istog nivoa, u Moskvu kod Staljina, u Bugarsku kod Dimitrova itd.

Kao što rekoh, tada mi nismo znali runo stvari te nam je bilo ostalo samo da čekano. I upravo kada smo u Birou počeli da razmatramo "Teze o reviziji 2-og Plenuma CK KPA" stigla nam je vest da je put za Beograd otvoren.

Sve smo poslove ostavili na polai, s obzirom da je vreme polaska bilo sasvim blizu, još jednom smo sistematizovali pitanja koja je trebalo da razmotrimo sa jugoslovenskim rukovodstvom i sa Titom.

Pred nama se, u tim trenucima, kako i u svim drugim zemljama narodne demokratije, postavljalo pitanje da naša privreda ne bude spontana, već organizovana, znači, planska socijalistička privreda. Uprkos našem velikom siromaštvu koje smo nasledili iz prošlosti i rata, mi smo to bili počeli sprovodeći niz velikih reformi društvenog i privrednog preobražaja, na pravom marksističko-lenjinističkom putu. Znali smo da se za izgradnju socijalizma moramo osloniti u prvom redu na naše unutrašnje snage, ali, naročito u toj prvoj fazi, saradnja i pomoć prijatelja sa strane bila je za nas potrebna i neophodna.

Pored ostalog, u ovoj najvažnijoj oblasti koja je bila obuhvatila i koja će obuhvatiti neiscrpne snage i energiju, nama su nedostajala ne samo sredstva i fondovi, već i iskustvo.

Proučavali smo marksističko-lenjinističku literaturu, dela klasika, napise o iskustvima izgradnje socijalizma u Sovjetskom Savezu, ali, razume se, samo iz knjiga to se nije moglo naučiti. Bili smo učinili prve korake i u praksi, ali to je još bio početak početka. Naročito je na 5-tom Plenumu CK Partije uveliko postavljeno pitanje neophodnosti utvrdjivanja i doslednog sprovodjenja pravilne politike socijalističkog preobražaja zemlje. Odlučeno je da se privreda razvija po planu, kojeg je trebalo pažljivo pripremiti sopstvenim snagama, ali za izradu istog osećali smo da je potrebno da se konsultujemo sa prijateljima. Znači to bi predstavljalo jedno od plavnih pitanja o kojima je naša delegacija trebalo da diskutuje sa jugoslovenskim rukovodstvom i sa Titom. Kao što rekoh, u aprilu je tamo bio pozvan Nako i on je obavio nekoliko razgovora sa jugoslovenskim dru?ovima iz resora privrede, tako da je o ovom problemu bio obavljen nekakav prethodni nosao. Vezano s tim problemom cilj naše delegacije je bio da tražimo pomoć jugoslovenskih drugova za izradu jednog privrednog plana sa jednom zasad u najmanju ruku dvogodišnjom perspektivom, da bi smo išli u pravcu jednog petogodišnjeg plana.

Sa Jugoslovenima smo se bili složili da razgovaramo i da odlučimo, u prvom redu, o potpisivanju ugovora o prijateljstvu i medjusobnoj pomoći izmedju dve zemlje, što smo mi smatrali velikim političkim, privrednim i odbrambenim uspehom. Pripravе o ovom pitanju mi smo obavljali sa velikom ozbiljnošću, zbog velikog interesa za prijateljske odnose izmedju naše dve socijalističke savezničke zemlje, za dalji privredni razvoj, za zajedničku odbranu obe naše dve socijalističke zemlje okružene sa zapada i juga neprijateljskim državama a ujedno kao dve države narodne demokratije, članice socijalističkog lagera na čelu sa Sovjetskim Savezom.

Kao predstavnici jedne narodne vlade mi smo no prvi put odlazili van naše zemlje, sigurno u jednu prijateljsku zemlju i bili smo smatrali kao naš prvi zadatak da iznosimo prijateljima, kako jugoslovenskom narodu, tako i njegovom rukovodstvu, čista osećanja našeg naroda, iskreno prijateljstvo i našu objektivnu stvarnost. Na osnovu ove stvarnosti, kao i njihovog stvarnog stanja, koje su oni, kao i mi, trebali da nam iznesu, unapredili bismo zahteve i mogućnosti, razgovarali bismo otvoreno i iskreno o njima i odlučili bismo u obostranom interesu.

Jedan drugi razlog koji nas je radovao zbog susreta sa Titom videli smo u vrlo prisnim i iskrenim odnosima (kao što smo ih mi zamišljali u to vreme) koji su postojali izmedju Sovjetskog Saveza i Jugoslavije, izmedju Staljina i Tita. Imali smo utisak i uverenje koje je bilo podstaknuto i od sovjetskih ljudi koji su bili u Tirani, i svakako od samih Jugoslovena da se "Tito o svemu dogovara sa Staljinom, konsultuje se sa njim" itd. Stoga smo u to vreme mislili da će o svemu što budemo razgovarali i odlučivali sa Titom, znati i Staljin i složiti se sa nama. U nemogućnosti da u to vreme imamo bilo kakvu vezu sa Staljinom (preko sovjetskog poslanstva koje se, koliko se sećam, tek bilo otvorilo u Tirani, direktni sovjetsko-albanski odnosi bili su vrlo bledi i to ne našom krivicom), mislili smo da će susret sa Titom biti, u neku ruku, i transmisija i razrada Staljinovih gledišta.

Ono što nam je pisao u radiogramu Husnia da "se Tito dogovorio sa Staljinom i da je on dobro primio odlazak jedne naše delegacije u Beograd", još više je pothranjivalo našu nadu da ćemo iz Titovih usta čuti i Staljinova mišljenja i savete.

Naravno, o svim problemima o kojima ćemo raspravljati i odlučiti, mi smo imali našu liniju, naše poglede, naša mišljenja i bili smo ubedjeni u njihovu ispravnost. I ugovor o prijateljstvu i medjusobnoj ekonomskoj pomoći koji smo tražili, nismo tražili i ne bismo dozvolili da se ni najmanje povrede životni interesi naše socijalističke domovine. Mi smo prolili krv upravo da se ne ponovi prošlost. Ovo uverenje imali smo i za Jugoslovene u to vreme.

Bili smo se pripremili da sa jugoslovenskim drugovima sačinimo još jedan pregled medjunarodne situacije gledane sa naše strane u tadašnjim konjukturama, naročito situaciju i neprijateljsko i diverzantsko delovanje grčkih monarko-fašista na našim južnim granicama i italijanskih neo-fašista potpomognutih od anglo-amerikanaca, na našim teritorijalnim vodama i u vazdušnom prostoru. Mi smo želeli da damo jugoslovenskim prijateljima jedan jasan pregled vrlo zdravog unutrašnjeg političkog stanja, čelićnih veza Partije sa narodom i uspeha i hedostataka koje smo imali u našem radu. Jugoslovenskim drugovima je trebalo odagnati s uma i neko zamaglenje i nejasnoću nastalu od tendencioznih izveštaja i neobjektivnosti koje su im, sigurno, podnosili oni koji nisu želeli razvijanje prijateljstva naših dveju zemalja na pravom putu. Naravno, mi smo bili spremni da primenimo što je moguće više iskustva iz organizacije i rada odbora, partije, privrede i vojske u Jugoslaviji, iskustva koje smo mi, u to vreme, smatrali potrebnim. Bili su odredjeni i drugovi, koji bi se posebno pripremali po ovim pitanjima i koji bi učestvovali u delegaciji, u kojoj bi, osim mene, bili, koliko se sećam, i Nako Spiru, Muslim Peza (Myslim Peza), Husni Kapo (Hysni Kapo) (naš ambasador u Beogradu u to vreme) i drugi.

Mislili smo na kraju da ponesemo i jedan poklon Titu. Bili smo na muci šta da mu odnesemo, jer nismo želeli da se brukamo, ali ništa pogodno nismo nalazili. Setio sam se i rekao drugovima da mu odnesemo jednu srebrnu albansku kuburu, od onih najstarijih. To bi bilo vrlo lepo. Drugovi su se složili. Pozvali smo Sterjo Djokoresija (Sterjo Gjokoreci) i zadužili ga da pronadje jednu takvu. On nam je rekao da su prilikom konfiskacije imovine jednog kvislinškog kriminalca, pronašli tri lepe kubure, od kojih možemo izabrati. Rekli smo mu da ih donese i kada ih je doneo u kancelariji je bio i predstavnik Jugoslavije, Josip Djerdja. Stvarno su kubure bile ljepe. Izabrah jednu i rekoh Jugoslovenu za šta mi je trebala. On je pogledao, mnogo mu se svidela i bez imalo stida reče:

- Tito će se neizmerno obradovati, pošaljite mu ih sve tri!

Sto smo mogli reći ovom pljačkašu?! Prihvatili smo njegov predlog. (Tako je Tito dobio sve tri kubure od srebra i smestio ih u svoj arsenal poklona).

Ali evo još jedne sitnice koja nam je bila izmakla: Nedostajala mi je potrebna uniforma generala! Ja rekoh da idem u civilu, ali su drugovi bili uporni da sa sobom treba da imam i vojničku uniformu generala, kao vrhovni komandant vojske. Ja sam imao običnu uniformu, ali "grand uniformu" ne. Stoga je trebalo pripremiti jednu, počev od lakiranih cipela do ukrašene kape. Dobro, cipele smo napravili, sašili smo i plave pantalone sa širokom crvenom trakom, ali je trebalo naći sako, kako da se tome nadje rešenje! Pozvah Sokolova u kancelariju (on je bio sovjetski vojni ataše u Tirani) i rekoh mu:

- Imaš li neki sako višak?

- Zašto? - upita me on.

- Ne pitaj, - rekoh mu, - već skini jednom tvoj sako da pa probam!

Kada obukoh, videli smo da mi je malen. Onda mu objasnih svoju nevolju. Sokolov mi reče:

- Imam komad vojničkog štofa, poslaću vam, i ako vam se svidja, sašijte sako i kanu.

Tako se sredilo i pitanje "grand uniforme". čekali smo datum koji smo bili odredili za polazak i od "neograničenog" broja aviona koji su nam bili stavljeni na raspolaganje, tražio sam samo jedan, čak, rekoh Djerdji, ako vam bude teško, makar nam obezbedite 5-6 mesta u redovnoj avionskoj liniji.

- Šta to znači! - reče mi Djerdja. - Imate visto za koliko god aviona želite. Doći će specijalni avion.

Avion je stigao i prva delegacija vlade Narodne Republike Albanije je u prijateljsku posetu Beogradu (1).

Posmatrajući kroz prozore saviona predele Crne Gore i drugih krajeva Jugoslavije, razmišljao sam sa dubokim bolom i velikim poštovanjem o mojim drugovima partizanima koji su na stotine poginuli u ovim krajevima, boreći se protiv nemačkih nacista. Dve divizije, sa mladićima i devojkama Albanije, po naredjenju koje sam uputio iz Berata uoči potpunog oslobodjenja Albanije, prešli su granicu i, u oštrim okršajima sa osvajačima, istakli se u ovim krajevima svojim herojstvom, nožrtvovanjem, disciplinom, internacionalizmom i sposobnošću u borbama. U avio-

1) Poseta vladine delegacije NR Albanije, predvodjene od druga Envera Hodže, FR Jugoslaviji trajala je od 23. juna do 2. jula 1946. godine.

nu sam s ljubavlju razmišljao o albanskim majkama, koje su, bez treptaja u srcu, poslale svoje sinove i kćeri u borbu za oslobodjenje otadžbine, ali je vreme zahtevalo od ovih mladića i devojaka, vaspitanih od Komunističke partije, da razmisle i odlaze da proliju krv i za slobodu susednih naroda. Na hiljade su se vratili iz tih herojskih borbi, na stotine je palo na polju časti na teritoriji Jugoslavije, na stotine albanskih majki, razmišljao sam u tim trenucima, očekuju od nas da im vratimo svete kosti njihovih sinova. To ćemo učiniti, govorio sam u sebi, to je naš zadatak. Oni će počivati na najlepšim mestima otadžbine, gde će pokoljenja kroz istoriju neprestano opevati njihovu slavu i herojstvo (1).

Avion je stigao nad Beogradom i mi smo posmatrali glavni grad sa visine. Josip Djerdja je prstom pokušavao da nam pokaže nešto, ali ništa nisam mogao fiksirati, jer iz aviona nije bilo lako da upoznam grad, kojeg sam po prvi put posećivao. Bili smo takodje posebno uzbudjeni što je trebalo da se po prvi put susretnemo sa Titom i drugim rukovodećim drugovima Jugoslavije. Nalazimo se nad aerodromom, silazimo na pistu, avion klizi, staje i otvaraju se vrata. Vidimo da nas čeka mnoštvo ljudi, vojnika, vojna muzika. Nismo nikada doživeli takve ceremonije koje su za nas bile nepoznate i trebalo je biti pažljiv da ne pogrešimo u takozvanim protokolarnim pravilima. Mi koračamo napred a u susret nam dolazi Tito. On nam pruža ruku, uz snažan stisak. Mislili smo da ćemo se po našem običaju zagrliti. Ali ne. Druga pravila i običaji. Nismo pak ni primećivali takve stvari. Predstavio sam Titu redom sve drugove i slušali smo zvuke naše himne.

---

1) Kosti stotina palih boraca na Kosovu, u Crnoj Gori itd., donete su u Albaniju i sahranjene na Groblju palih boraca otadžbine i na grobljima palih boraca u dotičnim srezovima 1947. i 1975. godine.

U znak poštovanja stali smo mirno i nakon naše himne izvedena je jugoslovenska himna. Zatim me je Tito stavio s desne strane i pošli smo u smotru počasne garde. "Vojnici su kao naši, - rekoh u sebi - bivši partizani, junaci". Samo odeća im je bila bolja od naše i oružje najnovije, sovjetsko. Naše je bilo trofejno. Zatim nam je Tito predstavio jugoslovenske ličnosti, koje su izašle na aerodrom, i, u drugim susretima, upoznao me i sa drugim ličnostima jugoslovenske partije i vlade. Većinu od njih (izuzev Djilasa koji je jednom tranzitno prošao kroz Albaniju) videli smo po prvi put: Kardelja, Vlahova, Rankovića, Simića, Pijade, Popovića, Jovanovića, Kidriča i druge. Kolona naših automobila, prolazeći kroz Beograd, stigla je na Dedinje, gde nam je bila odredjena rezidencija.

- Velika čast, izvanredna! - zamuckivao je Djerdja. - To je Dedinje, tu ima plavnu rezidenciju sam Tito!

Kao što nam rekoše, i kao što smo videli kasnije, on je živeo i radio u plavnom dvoru bivših kraljeva Srbije. Dok se pratnja automobila lagano kretala putevima parka, Djerdja mi je prstom pokazao jednu zgradu.

- Evo, - reče, - to je Beli dvor, dvor bivših kraljeva. Sada pa imamo mi, ima pa Tito!

Naši automobili klizili su još malo po parku i stali.

- To je dvor bivšeg kneza regenta! - reče mi Djerdja. - Sada ćete vi tu boraviti.

Nisam pridavao neki značaj tim detaljima kao i mnogim drugim ceremonijama koje su bile priredjivane našoj delegaciji a koje je Josip Djerdja okvalifikovao kao "značajne, izvanredne". Time je on želeo da nas uveri i da steknemo utisak da se

Albaniji ukazuje "izvanredna pažnja i ljubav" i da se navodno ono što se čini i mere koje se preuzimaju za našu delegaciju, za druge se delegacije ne čini. Naravno tim zadatkom bio je zadužen jugoslovenski ambasador u Tirani, da naduva i ulepšava stvari.

Pošto smo se odmorili (ne sećam se dobro da li istog dana ili sutradan), rekoše nam da ćemo ići da učinimo kurtuaznu posetu Titu u Belom dvoru. Za Jugoslovene koji su se vrzmali oko nas stvar je bila vrlo složena: Kakva odela je trebalo da nosimo za prijem kod Tita? Te nosite ova, te ona odela. Protokol je baš u to vreme bio počeo u "Titovom dvoru". Dok je za nas stvar bila vrlo prosta. Imali smo dva para odela: čuvenu vojnu uniformu, o kojoj sam pre govorio i jedno civilno odelo. Stoga smo obukli civilna odela. Na kraju krajeva mi smo odlazili kod svog druga, i on je bio komunista kao i mi! I pošli smo peške kroz park.

Oko dvora je čuvala straža obučena u "fringo", uniformi, naoružana automatima. Čemu tolika straža? - govorio sam u sebi i pomislio kako su u to vreme samo dva partizana čuvala moju kuću i ulicu ispred nje, kojom se narod slobodno kretao. Ali ubrzo sam našao "opravdanje": "Ovo je velika zemlja, a Tito je velika ličnost, dobro je što ga ovako čuvaju". Ispred dvora počasna straža, u holovima dvora sve je bilo predvidjeno, od četke za čišćenje odela na do čoveka koji nam je krpom očistio prašinu sa cipela koja se bila nakupila prilikom prolaska kroz park. - Kod Tita treba ići "doteran"! - govorili smo u sebi. I zamislite da su ovi junaci koji čiste cipele i prolaze okolo uz duboke naklone do pre godinu i više dana vodili rat i partizanski život!

Ušli smo u veliki dvorski salon. Kakva raskoš! Na čelu salona, u sredini, ispod jedne slike, bio je Tito, sam, obučen u belu maršalsku uniformu, sa reverom i rukavima izvezenim u zlato, okružen ovećem, zvezdama i na grudima sa priličnim brojem traka koje su predstavljale odlikovanja. S njegove leve strane bili su jedan za drugim niz drugova, članovi Politbiroa KPJ i ministri; s obe strane bile su postavljene fotelje starog francuskog stila 17-tog i 18-tog veka, na sredini salona lepi persijski ćilimi. Od ulaza u salon pa do pročelja, dok smo otišli i pružili ruku Titu, koji se nije ni pomerio s mesta, učinilo nam se da smo prošli čitav kilometar.

Nakon što smo seli doneli su nam cigarete i pića. Tito je održao zdravicu za prijateljstvo izmedju dva naroda i za nas, postavio je nekoliko opštih pitanja o našoj zemlji, o vremenu, o usevima, o maslinama i o pomorandžama. Mi smo mu se zahvalili, preneli smo mu pozdrave naroda, Partije i naše armije i oprostili smo se. Prva protokolarna audijencija kod Tita nije trajala više od pola sata. Josip Djerdji nije izmaklo da nam kaže da je "prošlo vrlo dobro" i da nam ponovi reči koje mu se nisu skidale od usta "očaravajuće", "izvanredno srdačno", "retko se tako dešava na audijencijama kod Tita" itd.

Protokol je, naravno, zahtevao da Tito uzvrati posetu koju smo mu učinili, ali on to nije učinio, došli su ostali drugovi umesto njega, pod izgovorom da Tito "traži izvinjenje jer je iskrsao jedan važan i hitan posao" itd. itd. Ali mi u to vreme niti smo orimećivali te stvari niti smo imali pojma o protokoku. Zatim uz nas je bio Josip Djerdja koji je za svaku stvar nalazio "opravdanje". Za nas je bilo važno kada ćemo obaviti radne dogovore sa jugoslovenskim drugovima radi rešavanja i razrešenja niza problema.

Bio je odredjen i dan za razgovore.

Kao što sam gore naveo, mi smo se bili pripremili za ove razgovore. Sa jugoslovenske strane delegaciju je predvodio Tito. U mom govoru, kojeg smo bili pripremili još u Tirani, pokušao sam da budem što koncizniji, što objektivniji i realniji. Sami problemi naše zemlje u to vreme bili su vrlo teški za rešavanje, ali u suštini kao problemi nisu bili tako složeni. Mi smo bili svesni da se sve stvari ne mogu odjednom rešiti i da Jugoslaviji nismo mogli postaviti zahteve van njenih mogućnosti. Ono što nas je zaokupljalo u prvom redu bila su ekonomska pitanja i na tome mi smo tražili da nam se daje pomoć u kreditu. Krediti koje smo tražili bili su nam potrebni za razvoj poljoprivrede i industrije. U poljoprivredi stajali smo loše jer su nam nedostajala i najobičnija poljoprivredna orudja, od pluga pa do drljače i kopačice. Naravno tražili smo da nam daju i nekoliko traktora i drugu poljoprivrednu mehanizaciju od onih koje su oni dobijali od Sovjetskog Saveza, od UNRE (UNRRA) i drugih, da nam daju izvesnu količinu semena žitarica i industrijskog bilja i slično. Kao što se vidi, naši su zahtevi bili skromni, zahtevi siromaha, ali šta smo drugo mogli da činimo.

Što se tiče industrije mi smo Jugoslovenima izneli našu dosta bednu situaciju. Naša zemlja nije nasledila ništa sem zaostale kućne radinosti sa kojom smo nastavili da se održimo. Opravili smo ono malo starih, malih, amortizovanih i od rata razorenih fabrika, izvršili smo remont koliko smo mogli ali se moglo predpostaviti koliko smo se mi mučili za rezervne delove za te stare mašine, za te stare automobile, u uslovima kada nismo raspolagali niti jednom fabrikom alata koja bi se mogla nazvati fabrikom u pravom smislu reči. Sve što je postojalo u zemlji

stavili smo u pogon sopstvenim snagama, to je trebalo održati u životu, trebalo je krpiti i dopuniti jer su se potrebe povećavale.

Značajan je za našu privredu bio problem daljeg razvoja rudnika i uveliko smo se morali oslanjati na njihov razvoj i iskorišćavanje. Stoga smo i tražili pomoć od Jugoslovena za dalji razvoj industrije za vadjenje nafte, bitumena, hroma, bakra i dr. Tražili smo, naravno u okviru mogućnosti, pomoć za izgradnju nekih malih fabrika lake industrije, radi podmirenja hitnih i neophodnih potreba naše zemlje.

Dajući pregled medjunarodne situacije i iznoseći šta se dešavalo na našim južnim granicama, ja sam jugoslovenskim drugovima i Titu izložio naše gledište o potrebi potpisivanja ugovora izmedju naše dve zemlje, ugovora o prijateljstvu i uzajamnoj pomoći onako kako je Jugoslavija potpisivala i sa drugim zemljama narodne demokratije. Obrazložio sam ovaj ugovor kao vrlo potreban pogotovu za odbranu slobode, nezavisnosti i suverenosti NRA od stalnih požuda imperijalista, grčkih monarho-fašista i italijanskih neofašista. Isticao sam da bi ovaj ugovor vodio ka još većem kalenju iskrenog prijateljstva izmedju naša dva naroda i poslužio bi, kao i drugi ugovori zemalja narodne demokratije sa Sovjetskim Savezom i jedna s drugom, za jačanje naših zemalja, Govorio sam, takodje, jugoslovenskim drugovima i Titu o velikoj ljubavi i odanosti koju gaji naš narod, Partija i armija prema SSSR-u i velikom Staljinu.

Za vreme mog govora Tito je vodio neke beleške na jednom bloku i stalno je pušio sa muštiklom u obliku lule. On je nosio naočare, uvek je bio ozbiljan, namrgodjen, kao zadubljen u mislima. Činilo nam se da je pažljivo slušao. S vremena

na vreme punio je čašu i pio mineralnu vodu. Kad sam ja završio, u pauzi nas je odveo u salu Bifea, koja je bila puna svega - od slatkiša i sendviča do šljivovice i osvežavajućih pića. Tamo je Tito počeo da razgovara, da se šali, da se smeje sa svojim drugovima o beznačajnim stvarima, da bi prošlo vreme; prevodioci su nam sve to prevodili. Kasnije sam utvrdio da su ove šale, razgovori Tita sa Mošom Pijadom bile skoro istovetne kao one Hruščova sa Mikojanom, koji su svakom prilikom kad su se okupljali, tako razgovarali.

Nakon odmora nastavljena je sednica i Tito je uzeo reč. On je dao pregled medjunarodne situacije u tom periodu, napadajući imperijaliste i reakcionarne vlade. Posebno je dobro istakao "veliku" ulogu socijalističke Jugoslavije ne samo na Balkanu, već i u Evropi a naročito medju zemljama narodne demokratije, naravno, - kako je istakao - posle Sovjetskog Saveza. Ništa sumnjivo nismo primetili u njegovom govoru, osim "veličanstvenog" tona govora, "autoritarnih" reči i posebnog značaja koji je pridavao rečima "tako sam rekao onome", "ovako sam rekao ovome".

Dao je, takodje, kratki istorijat borbe protiv Nemaca i protiv generala Draže Mihajlovića i vlade u Londonu. Tom prilikom nije izostavio da ističe "sposobnost i lukavost Čerčila", sa kojim se bio sukobio i nastavljao je raspravljanje po pitanju Julijske Krajine.

Kada je govorio o ekonomskim problemima Jugoslavije on nije dužio, samo je rekao "imamo dosta poteškoća" i prešao je na naš problem o kojem je rekao: "I pored ovih poteškoća mi vam moramo pomoći onoliko koliko imamo mogućnosti". Tito reče da će sa njihove strane oni zadužiti druga Borisa Kidriča.

- Odredite i vi vašeg druga, reče nam, - i neka razmotre vaše ekonomske probleme jednog no jednog i neka nam iznesu radi donošenja odluke.

Mi smo se složili da ovaj nosao nastavi Nako Spiru, koji je i u aprilu bio došao u Jugoslaviju upravo za te probleme. Nako Spiru je u to vreme bio ministar privrede i pred sednik Komisije za državni plan i, odredivši njega za direktne razgovore sa Jugoslovenima o ekonomskim problemima, mi smo pokazali koliko smo značaja pridavali ovim problemima.

Nakon što smo razgovarali o razvoju obrazovanja i kulture u našoj zemlji i pošto sam izneo i nekoliko zahteva u ovom pravcu, naročito u smislu upućivanja izvesnog broja albanskih studenata na studije na Beogradskom univerzitetu, Tito ne je upitao šta ja mislim o rešavanju pitanja Kosova i drugih albanskih krajeva u Jugoslaviji. Čutao sam trenutno da bi sažeto i što konciznije i potpunije izneo naše stavove po ovom značajnom problemu i rekao mu:

- Vama su poznate istorijske nepravde koje su naneli Albaniji razni imperijalisti i velikosrpska reakcija. Vama su, takodje, poznati načelni stavovi naše Partije u toku narodnooslobodilačke borbe i dobra volja našeg naroda za prijateljstvo sa narodima Jugoslavije.

U nastavku ja sam Titu izneo mišljenje albanske strane da Kosovo i drugi krajevi u Jugoslaviji, nastanjeni Albancima, pripadaju Albaniji i da joj treba vratiti.

- Albanci su se borili, - rekoh mu, - da imaju slobodnu i suverenu Albaniju, kojoj sada treba pripojiti i albanske krajeve Jugoslavije. Došlo je vreme da se taj nacionalni problem pravilno reši od naših partija.

Predsednik Tito je odgovorio:

- Slažem se sa vašim gledištem, ali sad za sad to nikako ne možemo učiniti, jer nas Srbi neče shvatiti.

Nakon toga Tito je pokrenuo drugi problem, to jest onaj o takozvanoj "Balkanskoj federaciji" i upitao me koje je moje mišljenje po ovom pitanju.

- Po ovom pitanju, - odgovorio sam mu, - još je odavno postojala jedna ideja. Albanski demokrati i antizogisti, medju kojima i komunisti u emigraciji, bili su stupili u kontakt sa Kominternom i osnovali političku organizaciju KONARE (1).

U kontaktu sa drugom Dimitrovom, ova organizacija je bila prihvatila ideju Kominterne o "Balkanskoj konfederaciji" koju je i propagirala. Ova je ideja bila više u načelu u vezi saradnje radničke klase i naroda Balkana u borbi protiv monarhofeudalnih režima. Ali je perspektiva ovog pitanja bila nejasna i zatvorena.

Kad sam bio učenik Liceja u Korči, i naročito kada sam otišao na studije u Francuskoj, lično sam imao priliku da čitam glasilo KONARE-a "Nacionalna sloboda" ("Liria kombetare") kao i da dobijem nekoliko istrgnutih brojeva časopisa "La Federation Balcanique". U njima, se katkad govorilo i o ideji "Balkanske federacije", ali uvek kao o jednom pitanju ili paroli budućnosti.

Kada smo počeli narodnooslobodilačku borbu i u toku njenog razvoja, nijednom nismo razmišljali o ovom problemu i ova je ideja zamenjena zajedničkom borbom balkanskih naroda protiv nacističko-fašističkih zavojevača. Sejfula Malešova (Sejfulla Maleshova), kada se vratio iz emigracije, teorisao je o problemu "Konfederacije" ili "Balkanske federacije".

---

1) Komiteti Nacional Revolucionar - Nacionalni revolucionarni komitet.

U načelu smo ovu ideju smatrali ispravnom i sada perspektiva nije bila tako zatvorena, ali je bilo potrebno mnogo rada, trebalo je, u prvom redu, dobiti rat protiv nacističko-fašističkih zavojevača.

Mi i dalje imamo ovo mišljenje, ali treba da sazri situacija, mnogo treba raditi da bi se prevazišla stara neprijateljstva i želeli bismo da nam vi bolje objasnite ovaj tako važan problem, s obzirom da ne znamo ni vaše gledište, ni gledište Bugara ni Grka.

Tito me je veoma pažljivo slušao i, kada sam završio, rekao mi:

- Potpuno sam vas pravilno shvatio, druže Envere, i slažem se sa ovim što ste rekli. I mi smo se bili složili i još smo za osnivanje te federacije, učinili smo i učinićemo i konkretne napore, ali je problem, kao što rekoste vi, težak, tako da se ne može rešiti odmah i ne zavisi samo od nas. Mi ćemo sa naše strane blagovremeno istupiti i sa konkretnim predlozima i ispitaćemo sve moguće puteve, ali nam je k srcu osnivanje federacije. Primer i iskustvo nove Federativne Jugoslavije veoma će koristiti u ovom pravcu. Ali da danas ostavimo ovaj problem. Ja sam ga pomenuo više zbog toga što se poveo razgovor o budućnosti Kosova. Unutar "Balkanske federacije" pitanje ujedinjenja Kosova sa Albanijom biće mnogo lakše.

- Bez sumnje! - rekoh mu. - Ali mi uvek stojimo na onome što smo pomenuli na početku: Da li će se stvoriti ili ne mogućnost za jednu "Balkansku federaciju" je drugi problem, a rešavanje pitanja Kosova je sasvim drugi problem. Treba raditi, kao što ste vi sami rekli, da bi se pravilno rešilo pitanje Kosova.

- Mi ćemo raditi na tome, - "dade mi reč" Tito.

Medjutim sve Titove reći i zaklinjanja bile su blef. On nas je obmanuo i slagao o istinitosti ideje o "Balkanskoj federaciji". Tito je bio, kao što su potvrdile činjenice i vreme, grub antimarksista, nacionalista, šovinista i agent buržoazije i imperijalizma, bio je "trojanski konj" u lageru socijalizma, u medjunarodnom komunističkom pokretu a još više na Balkanu. Hvatajući se za ideju "Balkanske federacije" on je nameravao i borio se da aneksira Jugoslaviji ceo Balkan, a u tom okviru, i Albaniju.

Od 1947. godine, kada su se izmedju Albanije i Jugoslavije razvijali odnosi i potpisivali, pored ugovora o prijateljstvu i uzajamnoj pomoći, i ekonomska konvencija i, vezano s tim, niz ekonomskih sporazuma, o kojima ću podrobno govoriti u nastavku, neki drugovi iz našeg Politbiroa, posebno Kristo Temelko (Kristo Themelko) kao i Koči Dzodze (Koçi Xoxe) i Pandi Kristo, podstaknuti od Jugoslovena koji su bili ili dolazili u Albaniju, neprekidno su vršili pritisak nadamnom, da zahtevamo da se uključimo u "Balkansku federaciju" što je u njihovim glavama značilo da se ujedinimo sa Jugoslavijom. Ja nisam podržavao to mišljenje, ali jednog dana, hegde na početku 1948. godine, oni su došli i rekli mi "formira se "Balkanska federacija" izmedju Jugoslavije i Bugarske!". Mislio sam da je taj problem razmatran izmedju Staljina, Dimitrova i Tita, nezavisno od toga da od nas nisu bili dobili nikakvo mišljenje. U ovoj situaciji mi smo odlučili i poslali jedno pismo CK KPJ i Titu, u kome smo im rekli, pored ostalog, da nam objasne ovaj problem, jer nije shvatljivo da se formira "Balkanska federacija" sa Bugarskom a da ostane van Albanija.

Ni odgovor, ni objašnjenje nikada nije stiglo. Za nas je postalo jasno gde leži zec. Titova Jugoslavija želela je jednim pogotkom dve ptice da ubije: da aneksira Albaniju pod takozvanom propalom "Balkanskom federacijom" i da preteže svoju vlast i nad ovim delom Balkana.

Staljin koji je bio namirisao ekspanzionističke planove Tita, skrenuo je pažnju Dimitrova i on (Dimitrov) je početkom 1948. godine, javno izjavio da je imao pogrešno mišljenje o federaciji izmedju Jugoslavije i Bugarske.

Ali, pre nego što budem nastavio sa daljim opisivanjem posete, hoću reći da onako kako su bile blef Titove reći o "Balkanskoj federaciji", takve su bile i reči i obećanja koje. je dao po pitanju Kosova.

Taj Tito, koji se sa toliko "umešnosti" složio sa mnom o problemu Kosova, nije mogao da kaže: "Druže Envere, ja predlažem da vi, pored drugih krajeva Jugoslavije, treba da posetite i Kosovo. Mi treba da pokažemo albanskom narodu Kosova da je došlo vreme pravog prijateljstva sa narodima Jugoslavije i dr. Tito i njegovi drugovi su se uplašili da to učine. Neće dugo potrajati i vreme će pokazati obmane i veliko divljaštvo srpskohrvatskog šoviniste Tita, ne samo protivu Albanaca koji žive na svome tlu u Jugoslaviji, već i protiv Narodne Republike Albanije. Tajni plan Tita nije bio da se Kosovo pripoji Albaniji, već Albanija pripoji Kosovu i da tako zajedno budu pripojene titoističkoj Jugoslaviji. Medjutim, titoisti nisu uspeli da ostvare ovaj pakleni cilj: 1948. godina bila je za njih fatalna.

Neiskrenost Tita i drugova stigla je dotle da su oni prema Kosovu i svim Albancima koji žive u Jugoslaviji imali neprijateljski stav i onda kada su se medju naše dve republike razvijale ove "prijateljske delatnosti", a i da ne govorimo o tome posle 1948. godine kada su imali grubi antimarksistički, policijski, šovinistički stav koji se ni po čemu nije razlikovao od stava srpskih kraljeva. Odnosi NRA sa Kosovom u periodu "prijateljstva" de jure skoro nisu ni postojali, nisu dozvoljavali da šaljemo ljude na Kosovo, navodno zato što je tamo bilo balista itd., itd. Teror nad Albancima sve je više rastao. Oni su zatvarani, masovno ubijani, mučeni, bačeni u strašne logore Rankovića, stalno pod maskom borbe protiv ostataka "balističkih bandi". To je bio pravi genocid, koji se odvijao svim sredstvima i na svaki način. Da bi raselili Kosovo, titoisti su, isto kao i prethodni reakcionarni režimi, primorali na stotine hiljada Albanaca da emigriraju u Tursku i drugde. Na Kosovu, da ne govorimo o Makedoniji, siromaštvo je dostiglo vrhunac, nije bilo albanskih škola, a za to su Tito i Ranković nalazili mnogo izgovora. Iako su zemlja i podzemlje Kosova bili bogati kao retko koja druga zona na Balkanu, tamo se ništa nije investiralo, poljoprivreda je bila najzaostalija u Evropi. Takvu je politiku Tito sprovodio tamo. Nama je drugojačije govorio, a drugojače je postupao.

U danima posete niti u Beogradu, niti drugde, ni na jednom sastanku ili dočeku nisam video niti sreo nekog od albanskih komunističkih rukovodilaca Kosova, i ako sam neke i lično poznavao kao: Fadilja Hodžu, Imera Pulju, braću Nimani i druge. Jedinu "predstavnicu" Kosova koju sam sreo bila je majka Miladina Popovića...

Bili smo na jednom mitingu kada mi se približila jedna seda starica, koja mi je, ljubeći me i grleći, šaputala: "Ja sam majka Miladina i Mihajla, koji su se zajedno s tobom borili, sine moj Enver Hodža". Stisnuvši je jako na grudima, činilo mi se da je pored mene i da grlim zajedno sa majkom i mog voljenog druga, Miladina Popovića. Nisam mogao više da izdrži i, u mom govoru tamo, izgovorio sam o Miladinu najbolje i najtoplije reči koje je on zaslužio.

Ali da nastavimo dalje sa posetom naše delegacije Jugoslaviji.

Za nas je Tito priredio veliki prijem u Belom dvoru na Dedinju. Bilo je "veličanstveno". Mi smo bili obukli "zvanična odela, ali, kada smo ušli u dvor, šta da vidimo? Bilo je puno žena, muškaraca, oficira, diplomata, Svi su bili u svečanim uniformama, smokinzima, žene odevene u svilu, sa nakitima, sa otkrivenim grudima, u dugačkim haljinama, neke sa krznom preko ramena, oficiri sa odlikovanjima. Tito nas je čekao na pročelju u "grand uniformi" sa odlikovanjima, sa isturenim naduvenim grudima; na prstu je nosio prsten od dragog kamena koji je blještio. Potpuno smo se zbunili. Prolazili smo izmedju ljudi, koji su nas radoznalo posmatrali od glave do pete a i pljeskali onoliko koliko je to dozvoljavao salonski protokol. Samo kada smo došli blizu Tita i pružili ruku, pomislili smo da smo spašeni, i stvarno smo se spasili. Nismo više bili predmet radoznalosti beogradskog "plemstva". Centralna ličnost ponovo je postao Tito, kome smo mu oduzeli ne više od pet minuta. Publika Belog dvora više nije na nas obraćala pažnju i mi smo se smirili.

Tito se okretao tamo-ovamo, razgovarao je čas sa jednom čas sa drugom grupom, i mene je nekoliko puta poveo i upoznao sa njima, ali njihova imena su mi ušla na jedno i izašla na drugo uvo. Za mene je bilo neopisivo mučenje, dok smo sedeli za stolovima. Tito je ustao, izvadio papir i pročitao ga sa svojom gordošću, uputio nam je nekoliko hvalospeva, i uz pljesak je seo. Posle njega ustao sam i ja, izvadio svoj "spič" i pročitao ga, pljeskali su i meni jedno dva puta i ja sam seo. Prošlo je i ovo iskušenje, ali našim mučenjima na ovoj "veličanstvenoj" večeri nikad kraja. Tito ustade da bi popio kafu a za njim ustadosmo svi. Povede nekolicinu od nas, sovjetskog ambasadora, Lavrentijeva, i neke njegove drugove i odvede nas u park. Pila je noć, ali i bilo je svetla i Tito nas je vodio. Kud idemo? Stigli smo u neku pečinu i ušli unutra. Tamo su svetla osvetljavala sve, prostrte ćilime, fotelje, puno stolova sa ničem, voćem, slatkišima i osvežavajućim napicima. Sedeli smo bez protokola za jednim stolom sa Titom, Lavrentijevim, Mošom Pijadom, Kardeljom i nekim drugim. Naravno Tito je vodio razgovor, mi smo više slušali nego što smo govorili: Lavrentijev i Pijade govorili su nekoliko ruta. Sećam se da je u jednom trenutku, dok je Tito govorio o "visokoj politici" sa Lavrentijevim, Pijade, znajući da sam ja učio u Francuskoj, započeo razgovor o Francuskoj literaturi i istoriji. Razgovor nas je odveo do kardinala Rišeljea. Pijade je branio tezu da je on bio surov i lukav državnik. Ja sam to odobravao, samo sam dodao da je kardinal bio veliki državnik i da o njegovom ćelu moramo prosudjivati dijalektički u skladu sa vremenom u kome je živeo. Delo Rišeljea u stvaranju jedinstva monarhije i u udarcima koje je zadao velikoj feudalnoj gospodi, u Francuskoj istoriji se kvalifikuje

kao revolucionarno. Moše Pijade se složio s tim; razgovarali smo, takodje, o književnim strujanjima u Francuskoj, u medjuvremenu Titu se nije sedelo u pećini, iako nas je sam odveo tamo.

- Idemo, reče, - u salone, jer je i kiša prestala. - Dok smo bili u pećini rosila je kiša, tako da je put bio sav blatnjav i za moju nesreću, s obzirom da su mi nogavice od pantalona bile dugačke, manžetne od pantalona i lustrirane cipele sa zadnje strane bile su blatnjave. Kada sam ih pogledao pri ulasku u salon, gde su brujali ljudi jer im je dolazio maršal, pocrveneo sam od stida. Nisam imao kud, samo je trebalo da se mnogo ne krećem, ali to je zavisilo od Tita. Trebalo je povući noge gmižući, da mi se ne bi videle pete od cipela. I tako sam uradio. Ali sam doživeo pravo mučenje. Dobro je bilo što su se oči svih upirale ka maršalu.

Znojili smo se od toplote u salama, ljudi su zaokružili maršala i nas, ali je toplota još više osušila blato na pantolonama i mojim lustriranim cipelama pa su postale vidljivije. Na kraju Tito reče:

- Dodjite, prijatelji, da vam pokažem dvor gde ja živim i radim.

Pomislili smo da smo se spasili! Ali eto ispred nas, uvek praćeni od mase žena u dekolteu i sa dragim kamenjem oko vrata i na prstima i od muškaraca u smokinzima, pojaviše se stepenice en colimaçon (1).

Trebalo je da se tamo uspnemo i ovog puta nisam mogao vući noge gmižući. Šta sam mogao? Onda sam, protiv svoje volje, navodno radi ljubaznosti, prošao sedam ili osam stepenica,

1) Francuski - u obliku spirale.

ne okrečući ledja ljudima jer bi mi se videle noge, već okrećući im lice i pozdravljajući ih. Prošao sam i ovo poslednje mučenje.

Pošto smo prošli stepenice, popeli smo se na jedan čardak ogradjen drvenom ogradom; dole su bile zvanice salona koje su se vrtele, dok smo mi kružili oko galerije gde su bila mnoga vrata. Na zidovima su bile obešene razne slike. Ko ih je poznavao od nas? Niko. Tito, kao domaćin, sa ponosom nam je pokazivao autore jednog po jednog, njihovu umetničku... i novčanu vrednost. Pretvarali smo se kao da smo zadivljeni, a u stvari smo razmišljali o nevoljama našeg naroda. Tito je otvorio jedna vrata i ušao, a mi za njim.

- To je radna soba, - reče nam. Bila je to lepa soba sa velikim prozorima, sa slikama na zidovima, u jednom uglu radni sto sa kompletnim priborom za pisanje, sve što je bilo na stolu bilo je vredno, ali nijedna knjiga, nijedna sveska, Na jednoj strani stola bilo je lepo niklovano gvozdeno postolje na kome je bio postavljen jedan model takodje niklovanog aviona; Tito je pritisnuo jedno dugme i avion je počeo da kruži, Bila je to neka igračka!

- Poklonili su mi radnici, - reče Tito.

Iz radne sobe prešli smo u drugu sobu sa lepim foteljama i velikim radiogramofonom i sa vrlo modernim nameštajem.

- To je predsoblje moje spavače sobe, tu doručkujem, - reče Tito. - Ovaj radiogramofon mi je poklonio Gotvald.

Onda nas je pozvao da vidimo spavaću sobu sa jednim velikim raskošnim krevetom, čaršafima sa čipkama i svilenim pidžamama na krevetu. Otvorio nam je čak i ormane pune sa

odelima, košuljama i dr. Nije se ustezao da nam Dokaže i "osvetljeno" kupatilo.

Pošto smo sa ovim završili, Tito nam reče da će nam pokazati partijsku sobu, gde, kako se on izrazio, "niko ne ulazi, ključ držim u džepu". Mi smo u sebi rekli: "Čini nam veliku čast, da vidimo kakva je ta "sveta soba". Bila je to soba kao i sve ostale. Na jednom zidu je bila neka šema.

- To je, - reče Tito, - tajna, to je šema partijske organizacije. Kongres, Centralni komitet, okružni komiteti, njihovi aparati i osnovne organizacije.

Na jednom zidu bio je mali plakar sa knjigama Marksa, Engelsa, Lenjina i Staljina i na jednom drugom čošku jedna čelična kasa. To je bila "tajna soba" i obilaskom ove tajne sobe završili smo veliki soare, poželevši maršalu laku noć.

Sutradan je u našu rezidenciju došao Josip Djerdja, obučen kao i uvek u crno odelo, smejući se i govoreći svojim albanskim jezikom sa posebnim akcentom. Imao je običaj da posle svake fraze, kao da bi naglasio reči, stisne nos prstima tresući ga. On je došao zajedno sa šefom protokola da bi nam predočio program poseta i kurioziteta u Beogradu i u drugim republikama. Predložili su nam, pored ostalog, a mi smo drage volje to prihvatili, da posetimo Hrvatsku i Sloveniju. U Beogradu nijednu posetu nismo obavili peške; naravno položili smo vence na Avali, na grobu neznanog junaka srpske kraljevske vojska, prilagodjen kao oltar i od Titovog režima. Tamo nam je jedan jugoslovenski general, narodni heroj Jugoslavije, objašnjavao odvijanje borbi za oslobodjenje Beograda od Sovjetske vojske i Narodnooslobodičake vojske Jugoslavije.

Potom smo posetili nekoliko fabrika i jedan pogon automobila gde su se montirali kamioni sa delovima nabavljenim u inostranstvu. Mi smo se, naravno, obradovali onome što smo videli, bile su to dobre stvari, i Jugosloveni su bili mnogo ispred nas. Oni su nešto nasledili iz prošlosti, dobili su dosta velike reperacije na ime ratne štete, dok mi nismo nasledili ništa osim siromaštva i bede a od reperacija smo bili dobili nekoliko vrlo starih tokarskih mašina sa kojima se nije mogao stvoriti ni jedan jedini mehanički pogon. Od reperacija smo dobili i jedan amortizovan brod kojeg smo nazvali "Borova" po jednom selu mučeniku kod Kolonje, kojeg su nemački nacisti u znaku represalija protiv partizana, u celosti zapalili i poubijali svo ljudstvo koje su tu zatekli, žene, decu i starce. Brod "Borova" ne prezli da nam oduzmu Jugosloveni pod izgovorom da ne možemo da ga iskoristimo a, kada smo prekinuli odnose, oteli su ga i nisu nam ga vratili; oteli su ga kao "ratni plen", kao i sva druga naša bogatstva koja su nam uzeli, jer su nam oni više uzeli nego što su nam dali.

Jednog dana, za vreme našeg boravka u Beogradu, koji smo razgledali odlazeći svuda automobilom, priredili su nam doček u oficirskom domu gde je, ako ne grešim, došao i Tito. Bio je i sovjetski vojni ataše kao i drugi sovjetski oficiri. Oficirski dom je bio višespratna palata podignuta specijalno za oficire. Dobro su nas dočekali, radosno, sa simpatijama, kao antifašističke borce velike zajedničke borbe koju smo vodili. Jugoslovenski oficiri bili su vrlo dobro odeveni i obučeni. Njihovo odevanje se ne bi moglo uporediti sa odevanjem naših oficira, ali po junaštvu, smelosti i odlučnošću nisu nas mogli preteči.

Jedno veče, posle ovih poseta Josin Djerdja je došao sav radostan i, stiskajući nos izmedju prstiju, rekao nam je:

- Sutra ćete ići u Prezidijum Skupštine, jer će vas Ribar (stari) predsednik Prezidijuma, otac Lole Ribara, poginulog za vreme rata), odlikovati, Vi, druže Envere, reče Djerdja, vi ćete biti odlikovani najvišim odlikovanjem koje ima Jugoslavija.

Na sutrašnjoj svečanosti u Prezidijumu Skupštine, koja je ličila na buržoaski parlament, jer je u suštini bila izgradjena od srpskohrvatskih kraljeva, dr. Ribar je sve nas odlikovao. Meni je stavio oko vrata Orden heroja naroda Jugoslavije koji se sastojao od jednog zlatnog medaljona obešenog na crvenoj traci sa dve crne linije u sredini. Na svečanosti odlikovanja bili su prisutni Kardelj, Pijade, Djilas, Popović i drugi. Zahvalio sam se u ime drugova i, izmedju ostalog, naglasio da ovaj orden pripada albanskom narodu i njegovim sinovima koji su dali svoje živote i za oslobodjenje Jugoslavije. Nekoliko meseci po oslobodjenju Prezidijum je bio odlikovao nekolicinu naših drugova Partizanskom zvezdom. Tako da sam ja imao dva jugoslovenska odlikovanja. Sva ova odlikovanja, nakon raskidanja odnosa, i nakon svih tih zala koje su titoisti naneli našoj Partiji i zemlji, vratili smo nazad u znak protesta.

Pošli smo za Hrvatsku i Sloveniju. Bili smo radosni što ćemo videti nova mesta, prijateljske narode. Svuda su nas dobro primili - kako Bakarić i njegovi drugovi u Hrvatskoj tako i Miha Marinko i njegovi drugovi u Sloveniji. Posetili smo Zagreb i Ljubljanu i druge gradove tih republika, posetili smo fabrike, kombinate i muzeje. Narod je bio dobro odeven, zemlja je bila civi-

lizovanija, videli smo malo ruševina. Slovenija je bila još naprednija. Ljubljana je bila skoro netaknuta od rata, dominirao je austrijski stil austro-ugarske imperije, viši nivo standarda nego u drugim mestima koja smo posetili tih dana, buržoazija je bila manje načeta. Posetili smo tamošnju metalurgiju i to nas je impresioniralo. Ono što nam je bilo palo u oči jeste da je crkva u tim krajevima imala velikog uticaja, po ulicama grada i van grada videle se ikone i krstovi.

Odvedoše nas i na Bled, u jedan luksuzan hotel na obali lepog jezera koji je nosio isto ime. Rekoše nam da tu dolaze strani turisti i da je to izvor deviza.

Kasnije sam, ne u zvaničnoj poseti, na obali tog jezera, imao još jedan susret sa Titom, čini mi se, kada sam bio pošao na Mirovnu konferenciju u Parizu. Pošao sam iz Beograda, ali je Tito bio u Sloveniji, upravo u jednoj vili na obali Bledskog jezera. Avionom su nas prebacili tamo, gde sam se i susreo s njim. Razgovarali smo na verandi o mogućnostima razvoja problema koji će se raspravljati u Parizu. Naravno, složili smo se, Tito me je zadržao na ručku. Bila je to jedna lepa letnja vila, raskošna, usred cveća i voda. Na izlasku iz vile, na obali jezera, bili su postavljeni beli motorni čamci. U sobi, pored Titovih nogu, bio se ispružio njegov veliki pas (naslednik nesrećnog "Luksa"), koji se pravio kao da spava, čas je hrkao čas je puštao neki... krik. Najzad Tito nije izdržao i reče generalu Todoroviću, bivšem partizanu koji je bio i u Albaniji: "Odvedi ga van!".

Pošto smo završili razgovor, pre ručka, Tito je meni i Zujoviću, kojeg je kasnije likvidirao zajedno sa Hebrangom kao staljinistu, predložio da napravimo jednu šetnju po jezeru.

Nisam odbio iako nisam znao ni da plivam, ako bi se slučajno čamac prevrnuo.

Motor je stavljen u pogon i čamac je počeo da klizi. Pratio nas je plivajući i Titov pas. "U najmanju ruku - govorio sam u sebi, - ovome će se ohladiti...". Na obali jezera skandirali su muškarci, žene i deca:

- Heroj Tito, druže Tito, naš Tito!

Stekao sam utisak da smo ove poklike čuli od italijanskih fašista, kada su skandirali kao "Duče a noi". Ja sam se čudio kako sa to dozvoljava. U povratku, Tito reče:

- Umorio se pas, - i dozvao ga, - penji se,

On je uskočio u čamac i pošto je bio kao neko tele, čamac se zanjihao, ali bez posledica, nastradalo je samo moje odelo za Mirovnu konferenciju jer se pas stresao i ja dobih jedan tuš po odelu.

- Osušit ćemo kada dodjemo u vilu, - reče Tito.

- Ništa, - rekoh mu ja, gledajući psa.

Ali je sve to bio jedan kasniji dogadjaj, od kojeg mi, osim što sam gore pomenuo, ništa drugo nije ostalo u sećanju, jer, stvarno, nismo ni diskutovali o nekom važnom problemu. Tito je, kao što rekoh, bio na odmoru i ničim nije hteo da zameni svoje opuštanje. Da se ponovo vratimo prvoj zvaničnoj poseti.

Kada smo se vratili u Beograd iz posete Hrvatskoj i Sloveniji bili smo dosta umorni, ali, i pored toga, jedan dan odmora je pomogao da se prebrode svi fizički zamori, jer smo u to vreme bili i mladji. Trebalo je okončati započete razgovore. Prvo, složili smo se o glavnom sadržaju ugovora o prijateljstvu

i uzajamnoj pomoći i odlučili smo da se ugovor potpiše kasnije, u Tirani (1).

Posle toga prešli smo na ekonomske probleme. Nako i drugovi iz trgovine održavali su niz sastanaka sa Borisom Kidričem i drugima i bili su postigli neke rezultate koje je Nako smatrao "zadovoljavajućim". Jugosloveni su se bili složili da nam u vidu kredita daju nekoliko objekata (o ovoj "pomoći" govoriću opširnije u nastavku), ali to se naročito odnosilo na jednu "fabriku" šećera, jednu "fabriku" konoplja, a pomogli bi nam i šinama i jednom lokomotivom za železničku prugu Drač - Tirana, dali bi nam cevi za naftu i neke druge sitnice. Tada nam je to nešto značilo, ali i pored toga, našao sam priliku i u stranu upitao Nakua:

- Ceo kredit to obuhvata?

- U glavnim crtama, da, - reče Nako. - Konkretno ćemo razgovarati kasnije. Obećavaju da će nam dati priličnu pomoć.

Od značaja je bilo i pitanje jednog broja zajedničkih društava uglavnom za razvoj naših rudnika, o čijem smo se osnivanju mi bili složili. Ova društva Tito je reklamirao pred nama, kada smo se okupljali na kraju da bi potpisali dokumente, govoreći:

- Mi imamo takva društva sa Sovjetskim Savezom, vrlo dobro se razvijaju i daju rezultate i pomažu nam u izgradnju socijalizma!

Mi smo bili saglasni sa osnivanjem ovih društava za koja smo kasnije izradili i statute, utvrdili režim, plaćanja, učešće i prirodu učešća. Kakva je bila istina i oko ovih društava

1) Ovaj je ugovor potpisan u Tirani 9. jula 1946. godine.

neću se sada zadržati, zadovoljiću se da ukažem da je cilj Jugoslovena da grabe bio usmerio na to da ova društva postoje kao zajednička ali da se upravljaju od njih, da sav materijal da bude naš, a da oni ni da dodju ni da donesu bilo šta, već samo da upravljaju i da uzimaju njihov proizvod. Ali, prirodno, laž ih nije daleko odvela, bili su razobličeni zajedno sa svima ostalima, kao i laž o "zajedničkim društvima", koje nam je Tito tako mnogo reklamirao.

Kada su bila gotova sva zvanična dokumenta, mi smo ih potpisali na jednom svečanom sastanku. Točio se šampanjac. Uveče smo mi priredjivali oproštajnu večeru. Prirodno, bili smo pozvali i Tita. Večera je trebalo da se priredi u prostorijama naše ambasade.

Stigao je Josip Djerdja, ovoga puta nenasmejan. On nas je zamolio da izvinimo Tita jer neće doći, navodno iz razloga bezbednosti, jer je naša ambasada na ovoj i na onoj ulici, jer je izmedju drugih kuća i da bi trebalo da mi shvatimo stvar itd., itd.! Nama je bilo žao, ali nismo imali šta da radimo. Ostali su došli.

Došao je i dan našeg odlaska u domovinu. Na aerodromu su nas otpratili uz isti onaj ceremonijal kojim su nas i dočekali, Popeli smo se u avion i vratili se u Tiranu.

Moja radost prilikom odlaska bila je nestala. Vraćao sam se sa nekim nejasnim osećanjem i, uprkos poverenja koje sam imao, bio sam razočaran zbog Titove nadmenosti i skandalozne raskoši, koje je još tada bilo vidljivo. Govorio sam u sebi; da li će se slagati naši karakteri i poslovi sa Titom?

V

TITOISTIČKA POMOĆ - OKOVI ZA EKONOMSKO I POLITIČKO POROBLJAVANJE ALBANIJE

Teško stanje naše privrede posle oslobodjenja. * Prijatelji su nas ostavili da se pržimo sami u svom siromaštvu. * Tržišni pljačkaši, izdašni u "savetima" i "smernicama". * Mučna istorija albansko-jugoslovenske ekonomske konvencije. O pitanju izjednačavanja monete, ukidanja carinskih granica, zajedničkih društava, objedinjavanja cena. Naša protivljenja u vezi s pravom prirodom potpisanih ugovora. * Zloglasni Savo Zlatić u Albaniji. * Titova optužba zbog "dve linije u rukovodstvu KPA". * O poseti naše delegacije na visokom nivou Moskvi". Beograd nas optužuje zbog "antijugoslovenstva". * Tito i njegovi ljudi nastoje da diskredituju naše rukovodstvo kod Staljina. * Jugosloveni nas nadziru i sabotiraju. * Dalje zaoštravanje recipročnih odnosa.

Ne bi bila ni malo potpuna slika odnosa izmedju naše dve partije i dve zemlje u prvom periodu posle oslobodjenja, ako se ne bismo dotakli i odnosa u oblasti privrede. To je vrlo široka oblast, koja je uvek privlačila kako našu pažnju, tako i pažnju Titovih ljudi. Medjutim, prilazeći ekonomskim odnosima tog istog perioda, stavovi i ocene dveju strana bili su dijametralno suprotni.

Dok su Tito, ka života kao i ukupni jugoslovenski propagandni arsenal, pre i posle smrti Tita, uzdizali do neba jugoslovensko-albanske ekonomske odnose u godinama 1945-1947.

kao primer "bratskih odnosa", "žrtvovanja" i"izdašne duše" titoista prema nama, mi, s naše strane, uvek smo tvrdili i tvrdimo suprotno.

Naš zaključak, donet ne danas, pa čak ni 1948. godine (kada su javno raskrinkani Tito i titoizam), već ranije, još kada smo u javnim izjavama jedan-drugog, oslovljavali "prijateljem", bio je i jeste sledeći: Oblast ekonomskih odnosa izmedju naše dve partije i dve zemlje bila je jedna od oblasti gde su se najočitije i najbezobzirnije ispoljile karakteristike titoističkog revizionizma u celini i njihov sveukupni antialbanski, nacionalistički i šovinistički prtljag. posebno. Kod "teoretisanja" i prvih praktičnih koraka Tita i njegovih drugova, u vezi s pitanjem izgradnje socijalizma u Jugoslaviji, mi smo jasno zapazili njihovo duboko odstupanje od teorije i prakse naučnog socijalizma. Kod njihove takozvane ekonomske pomoći našoj zemlji, mi smo vrlo brzo videli i shvatili djavoljska nastojanja i ciljeve titoista da našu privredu pretvore u apendiks jugoslovenske privrede i jedan od osnovnih puteva kojim su oni išli da bi Albaniju vezali okovima novog ropstva. Na taj način, "ekonomska pomoć titoista prema nama, ako se to može nazvati pomoć, imala je samo jedan cilj: da pomogne Titu u bržem ekonomskom i političkom porobljavanju Albanije.

Navodeći već na početku ovaj zaključak, ja ni u ovoj oblasti, nikako ne želim da zaboravim ni "dobrotu" ni istinu. Dakle, u čemu je ta istina?.

Prijatelji ili pljačkaši?!

Bili smo u prvim godinama oslobodjenja. Zemlja je bila popaljena, razrušena u svakom pogledu, siromaštvo je

bilo ogromno, ali je moral naroda bio izuzetno visok. Zajedno sa okupatorima mi smo dotukli istovremeno i reakcionarnu feudalnu buržoaziju, pa je narod, rukovodjen svojom herojskom komunističkom partijom, uzeo u svojo ruke novu vlast narodno demokratije.

Sada nakon oslobodjenja, trebalo je čvrsto držati tu narodnu vlast, trebalo se još više kaliti u klasnim bitkama i trebalo je izgraditi novu Albaniju iz ničega, iz nemaštine, iz neznanja. Bez obzira na naše materijalno siromaštvo, narod, rukovodjen svojom Partijom izvršio je ovaj zadatak s velikim i beskrajnim oduševljenjem, sopstvenim snagama, bez ičije pomoći u prvim godinama. Bile su to godine najvećeg herojstva u istoriji našeg naroda, bilo je to vreme kad se lio njegov znoj dok je radio gladan, poderan i bez krova nad glavom, vreme kada smo se borili protiv raznoraznih nestašica, protiv prirodnih nepogoda i protiv diverzija unutrašnjeg i spoljašnjeg neprijatelja, ali uvek sa nepokolebljivom verom koju ja u nas ukorenila Partija, da ćemo savladati sve poteškoće i sve neprijatelje.

Naročito, tokom prve dve godine posle oslobodjenja, nije nam data nijedna kreditna pomoć iz Sovjetskog saveza, niti iz Jugoslavije. To malo robe za najhitnije potrebe što nam je poslato bilo je bezznačajno, da ne kažemo ništavno, i sve je to kupljeno ili za gotov novac ili prodajući jugoslovenime naftu, petrolej, bitumen ili drugu robu, koju su oni često otimali džabe, kao "obavezu" u znak "prijateljstva" i "bratstva".

Možemo reći, dakle, da smo u prvoj godini posle oslobodjenja trgovinske odnose imali samo sa Jugoslavijom. No, trgovina je bila takoreći jednostrana i na našu štetu. Više smo davali nego što smo dobijali. Davali smo dobru robu dobijali smo prnje. Konfiskovali smo trgovce i štofove smo prodavali jugoslovenima po ceni koju su oni odredjivali, a nožiće i druge sitnice te vrste, koje su nam oni prodavali, koštali su nas i gole kože. Otuda smo uvozili hleb, jer ga dovoljno nismo imali, po koju kožu, željezne plugove, a to su nam oni prodavali po njihovim unutrašnjim cenama, koje su bile vrlo visoke. Mi smo im prodavali masline, sir, maslinovo ulje, i dr. u vreme kada to nismo imali ni za sebe; sve smo čiste duše delili na pola.

Sve to nam je tada izgledalo do izvesnog stepena normalno, jer smo smatrali da je i Jugoslavija zemlja koja je u ratu spaljena kao i mi, da je imala ekonomskih poteškoća i bilo joj je teško da nam pomogne. No, nadali smo se da će se stanje popraviti.

Pored gore navedenog, kako u 1945. godini, tako i u većem delu 1946. godine, dobri bratski odnosi sa Jugoslavijom (ali i sa Sovjetskim Savezom) sastojali su se i u "razmeni iskustava", u davanju nekih stipendija za školovanje naših sinova u Moskvi i Beogradu i upućivanju raznih specijalista da nam pomognu. Kasnije, posebno posle moje posete Beogradu januara 1946. godine, ekonomski odnosi su počeli da se razvijaju "intenzivnije", ali se taj razvoj svodio na razgovore, projekte, i izjave na papiru, na beskrajna obećanja, ali ničega konkretnog. Bilo kako bilo, budućnost nam je izgledala obećavajuća. Tokom čitavog tog perioda, jednog od najtežih i najmučnijih, mi smo se takoreći pržili na "sopstvenom maslu", a moguće je zamisliti kakve smo rezerve

nasledili iz prošlosti! Gotovo ništa. Postepno, uz teškoće, u gladi i polugladi, ali nismo dozvolili da nam narod umire ni od gladi ni od hladnoće. Počeli smo podmirivati najosnovnije potrebe.

No, zadatak i cilj naše Partije nije se sastojao samo u sredjivanju života i obezbedjivanju neposrednih potreba stanovništva. Zadatak naše komunističke partije i narodna vlasti je bio da zadovolji najviše težnje naroda, za koja je proliveno toliko krvi. Trebalo je izvršiti velike transformatorske socijalno-ekonomske reforme, trebalo je da se karakter privrede prilagodi karakteru nove vlasti. Trebalo je, dakle, dosledno voditi zemlju napred na putu izgradnja socijalizma u svim oblastima, a u konkretnom slučaju, i na sektoru privrede.

Znali smo da osnovni faktor socijalističkog preobražaja zemljo jeste unutrašnji faktor, znali smo da će spoljašnji pomoćni faktor biti, u prvom redu, Staljinov Sovjetski Savez, ali naročito u uslovima kada još uvek nismo bili stvorili potrebne direktna veze sa sovjetskom državom, otvorena srca smo se obratili susednim prijateljima, Komunističkoj partiji Jugoslavije. Nisu oklevali da nam "pomognu", naročito "iskustvom", "smernicama" koje su nam davali ljudi koji su odlazili u Beograd, ili puten brošurica i referata, ili preko Stojnića, Djerdjija, a, kasnije preko zloglasnog Save Zlatića, kao i preko čitavog niza "stručnjaka" i "politekonome", kako ih ja nazivao Sejfulah.

U kom su nas to pravcu "usmeravali te glavešine?!

Govorio sam ranije o pitanju "etapa" revolucijo i o "brizi Tita, Kardelja i Djilasa da ne "žurimo i ne

preskačemo etape". Sada su ovi problemi veoma jasni i Partija je ostvarila kolosalan posao da njihovu suštinu mogu shvatiti u osnovi i učenici u školama, ali 1945-1946. godine, i mi koji smo vodili Partiju i upravljali državom, bili smo i sami u neku ruku učenici. Odanost i samopregor nisu nam nedostajali, ali koliko je tek težak bio i velik gubitak predstavljalo to što smo svoj samopregor često bili prinudjeni da trošimo na razobličavanju loših pouka koje su nam servirali naši "prijatelji".

Izgubili smo mnogo truda i vremena, posvadjali se na Sejfulahom i sa onima koji su nam posle Sejfulaha servirali ideju o "dve paralelne privrede", koji su nam rekli da" nije vreme za transformaciju socijalističkog karaktera", da "ćemo u socijalizam ići zajedno sa buržoazijom" itd,itd. i kroz ta sukobljavanja mi smo uradili ono čemu nas je učio marksizam-lenjinizam. Činjenica je, da je, medju zemljama gde je posle Drugog svetskog rata uspostavljen režim narodne demokratije, Albanija ušla brže, odlučnije i doslednije na putu socijalističkog preobražaja zemlje. Razume se, u tom brzom hodu mi nismo ni u čemu "odstupali" od lenjinskog koncepta o etapama revolucije. Mi smo "odstupali" samo od jugoslovenski teoretisanja i naopakih ciljeva koji su se krili iza ovih teoretisanja.

Velike smetnje i dezorijentacije su nam izloži "prijatelji" i po pitanju agrarne reforme. Odmah posle oslobodjenja mi smo počeli da ispunjavamo obećanje da predamo zemlju onom ko je obradjuje, ali pohitali su Stojnići, Djerdji i drugi i "savetovali" nas da ne "kvarimo odnose" sa ranijim posednicima zemlje, rekli su nam da im oduzimamo tek po nešto (neko nas je čak "savetovao" da sve to otkupimo novcem!), ali i da im ostavimo dobar deo zemljišta, što je u

stvari bilo desetostruko ili dvadesetostruko više od one površine koja je trebala da pripadne "siromasima".

Takvo pogrešno "usmeravanje" je, pod pritiskom Sejfula Malešove na početku prihvaćeno, ali smo ubrzo shvatili kakve bi opasne posledice imao takav korak, pa smo izvršili potrebne korekcije. Odredili smo realnu površinu zemljišta koje bi se ostavilo domaćinstvima (ne više od 5 hektara po domaćinstvu), preduzeli smo i niz drugih mera koje bi sprečile oživljavanje kapitalističkog sektora na selu (zakonom je zabranjena kupoprodaja i iznajmljivanje zemljišta i dr).

Što se tiče "smernica" na sektoru industrije, jugoslovenima nije bilo potrebno da se trude radi iznalaženja "varijanti".

U početku su nas "savetovali" da se uopšte ne prihvatamo tog posla, jer smo bili siromašni, bili smo bez hleba i obuće i nismo imali snage za industriju! "Kasnije, - rekoše, - videćemo kako ćemo postupiti sa rudnicima i naftom, za sada vodite evidenciju onoga što imate, dajte nama sirovine, a mi ćemo vas snabdevati gotovim proizvodima".

- Poljoprivreda, - savetovali su nas, - to je za vas, kao zaostalu agrarnu zemlju!

Šest - sedam godina kasnije iste "savete" smo čuli i iz ustiju onih koji su uzurpirali partiju i vlast u Sovjetskom Savezu posle smrti Staljina. Detaljnije o tome govorio sam na drugom mestu. Ovde želim samo da podsetim da kada smo se našli oči u oči sa Hruščovem, Mikojanom i drugima, mi smo bili prekaljeni u jednoj od velikih škola marksizma-lenjinizma, u školi direktnog sučeljavanja sa titoističkim revizionizmom. To nam je omogućilo da vrlo brzo uočimo hruščovijansku varijantu modernog revizionizma. No, u

prvoj "školi", u prvom sukobu, teškoće i prepreke su bile veće, jer mnoge stvari nismo znali, iskustva nismo imali, bolovali smo, takodje, i od one vrste "euforičnih procena" o drugima, kao što sam već ranije naveo. Činilo nam se da su svi, onako kao mi, bili iskreni kako prema marksizmu-lenjinizmu, kao teoriji i praksi, tako i prema Partiji i našoj zemlji. Svi ti i drugi razlozi, shvatljivi za taj prvi sukob sa revizionistima, primorali su nas da u nekim prilikama učinimo i po koji pogrešan korak, da donesemo po koju odluku koju nismo trebali doneti. Medjutim, velika je sreća, ili bolje reći, velika je zasluga naše Partije što je i u tim vrlo teškim spoljnim i unutrašnjim uslovima, iako nam je "izmakao" po koji pogrešan korak, do toga dolazilo samo u posebnim pitanjima, u načinu sprovodjenja linije, ali nikad nismo dozvolili bitnije greške na političkoj, ideološkoj i ekonomskoj liniji.

Rekao sam već da su jugoslovenski "prijatelji" bili protiv socijalističke industrijalizacije naše zemlje. Činjenica je, takodje, da, u prvim godinama posle oslobodjenja mi nismo postigli bilo šta značajno u toj oblasti, Ali to se nikako nije dogodilo zbog toga što smo mi prihvatili jugoslovenske smernice! Ne, to usmeravanje mi nismo prihvatili ni u jednom slučaju, medjutim, ako nismo išli dovoljno brzo na putu industrijalizacije, to se dogodilo zato što nismo mogli ići brže, jer nismo imali nikakvu osnovu iz prošlosti na koju bi se oslanjali, nismo imali u tim trenucima bilo kakvu pomoć od jugoslovenskih "prijatelja", ili od Sovjeta. Čim bi nam se ukazala ma kakva mala mogućnost, mi smo je odmah koristili. Tako se, na primer, dogodilo sa

izvesnom starom opremom mehanicke industrije, koja je eto, nekako stigla do Albanija kao dao minimalnih reparacija koje su nam date. Obzirom da "nismo znali" kako da sami preuzmemo reparacija koje su nam pripadale, jugoslovenski "prijatelji" su postali "garanti" i "posrednici". Oni, pošto su već zadržali za sebe deo koji im se učinio najboljim od onoga što je nama pripadalo, poslali su za Tiranu otpatke. Tom opremom koja je stigla opremili smo dve sale, stavili smo u pogon i pustili u rad prvu mehaničku tvornicu u Albaniji, upravo onu tvornicu koja još od 1945. godine nosi moje ime, koja se godinama razvijala, transformisala i najzad prerasla u jedan od najsnažnijih i najmodernijih kombinata naše mehaničke industrija.

Isti pravilan marksističko-lenjinistički stav imali smo u tim trenucima i u svakom drugom pogledu partijske linija i socijalistička izgradnje zemlje. Ali, kao što sam rekao, u pojedinim aspektima sprovodjenja linije nisu se mogle izbeći i greške. i prenagljena ili nametnute odluke.

To nam se, na primer, dogodilo sa smeraicama koje smo dali seljaštvu 1946. i 1947. godina, o nekim poljoprivrednim "prioritetnim" kulturama.

Satima i danima su jugosloveni navaljivali na nas da poljoprivredu učinimo "produktivnijom", "velikim izvorom" prihoda, fondova i opreme.

- U našim uslovima, kada vam nedostaju novčana i druga sredstva za kupovinu potrošačke robe, ili opreme u inostranstvu - govorili su nam, - najbolji put je pretvaranje poljoprivrede u veliki izvor fondova i vrednosti. Ovim zemljištem i u ovako izvrsnim klimatskim uslovima koja imate, vi možete postići sve što žalite!

A Kako to konkretno postići?

- Odustanite od kukuruza i pšenice! - savetovao nas je Josip Djerdja. - Žitarice vas nikad neće izvući na svetio dana. One vam ne mogu obezbediti ni polovinu ishrane za stanovništvo, a kamo li da vam daju dopunske prihode. Posejte suncokret! Znate li šta je to suncokret?!

Iskreno rečeno, neke smo stvari o toj biljci znali, ali nismo znali i ono što je znao Djerdja.

- To je blagoslovena biljka! - "objašnjavao" nam je on. - Od ni - se proizvodi ulje, vegetalno ulje. Ne samo da ćete zasititi svoje stanovništvo uljem, već i mi u Jugoslaviji imamo velike potrebe za njim. Možete ga prodavati i na zapadnom tržištu. Suncokret krči sebi put, osvaja valutno tržište.

- Mi smo na muci za hleb, - suprotstavljali smo se. - Naši ljudi su navikli da jedu posna jela, i bez masti, ali bez hleba ne. Na stranu to što većina seljaštva živi samo od hleba, malo urde i luka.

- Donećemo vam ga mi iz Vojvodine! - upadao je Djerdj.

- Nemate pojma šta je Vojvodina. Ambar za Jugoslaviju i za vas. Klasje pšenice raste kao sablja. Daćemo vam ga drage volje i uz korist, u odnosu na suncokret. Suncokret...

Iste himne o suncokretu pevane su u Beogradu, iste himne su nam ponavljali ne samo stručnjaci jugoslovenske poljoprivrede, već i oni koji su dolazili po partijskim pitanjima, pa čak i vojna lica.

Nije ih mrzelo da se prihvate i olovke "ovo je ovoliko a to toliko", tako da nam nije preostajalo drugo sem da priznamo da su nam sva dobra bila tu pred očima, a mi nikako da ih otkrijemo!

Usmerili smo, dakle, seljaštvo da njive zaseje suncokretom i da ne brine za hleb, jer će nam ga dovoljno poslati Tito iz Vojvodine (kao što nam ga je poslao Hruščov 10-12 godina kasnije iz Ukrajine!).

Da bi iskazao najveći stepen muka i patnje naš narod ima jednu mudru izreku: "Da podneseš tantalove muke". Ali "Podneti tantalove muke" nije ništa u poredjenju s onim koliko smo mi mučili muke sa suncokretom. Seljaci, budući da smo im mi rekli, zasejali su tom biljkom čitave površine, ali nedostatak ma kakvog iskustva, nedostatak ubedjenja da se od suncokreta može imati koristi, tadašnji očajni uslovi i stanje zemljišta, nedostatak semena, mehanizacije, navodnjavanja i dr. ne samo da su nas lišili "valute i opreme", već su nas lišili i hleba! A izdašni jugoslovenski "prijatelji", kad smo im spomenuli ambare u Vojvodini, preobratili su se u trgovce.

- Dademo vam žita ali ili nam donesite seme suncokreta, kako smo se dogovorili, ili platite u gotovom novcu! Džabe ne može!

Bili su u pravu! Nismo ipunili "ugovorene obaveze"!

Da ne bih više duljio tu "istoriju", koja sada zaista deluje šaljivo, mada smo 1946. i 1947. godine zbog nje ostajali bez sna, želim da kažem samo jednu stvar: Jugoslovensko "usmeravanje" da se da prioritet suncokretu u odnosu na žitarice, nije bila nekakva njihova slučajna

"greška", nije bilo ni posledica neke lakomislene ili površne procene naših tadašnjih uslova i mogućnosti! Ne! Sve je to bilo dobro smišljeno, i "usmeravanje", na izgled "poljoprivredno" krilo je u sebi iznad svega odredjene političke ciljeve.

U okviru sveukupnih napora titoista za aneksiju Albanije, nametanje pogrešne i krive politike u poljoprivredi, stvorilo bi pogodnije uslove beogradskom rukovodstvu da ostvari svoje ciljeve: zemlji bi zapretila crna glad, diskreditovala bi se naša Partija u očima masa kao "nesposobna" da izvede sirotinju na svetio dana, primoralo bi nas, na kraju krajeva, da"prijateljima" pružimo ruku prošnje, a oni su jedva čekali priliku da nam zgrabe i celo telo.

Ukratko, oni su želeli da čitavu Albaniju pretvore u "suncokret" koji bi svoju glavu i telo okrenuo prema "njihovom" suncu, prema titoizmu i titoističkoj Jugoslaviji,

Isti pritisak oni su vršili na nas i u vezi s drugim "izvorom" "valutnih prihoda" - pamukom!

- Pamuk je zlato! - govorio nam je Djerdj, a kasnije i drugi Titov izaslanik, Zlatić. - Zabelite Muzećeju, Vloru i Sarandu pamukom, jer će vam on kasnije osvetliti obraz!

I za pamuk smo rekli seljacima da ga zaseju, ali, kao što je poznato, ne samo da nam ništa nije obelio (pa čak ni zasejane parcele), već nam je naprotiv, dodao još neke poteškoće i patnje.

Nikako ne želim da kažem da smo mi čak i u tim trenucima, podcenjivali ove industrijske biljke, ili da

je naš seljak bio konzervativan i da nije ni na koji način prihvatio novo! Nipošto. Kad je došao pravi trenutak, mi smo sejali i sejemo i suncokret i pamuk, i njihovi prinosi se povećavaju iz dana u dan. Medjutim, 1945. i 1946. godine, kad nam je sve nedostajalo, kad je polovina naših polja bila pod močvarom, kad se hleb pretvorio u oštro oružje biti ili ne biti, u tim uslovima, dakle, odustati od žitarica, značilo je poći putem promašaja i katastrofe. No, ubrzo smo se uverili da je sve to bilo krivo, antimarksističko. Doći će dan kada će nam "klasje poput sablje" Vojvodinske pšenice stajati nad glavom, kao Damaklov mač. No, mi smo ipak umeli da izbegnemo udarac. Gorko iskustvo iz 1946-1947. godine, postalo je za nas velika pouka. U praksi, u sučeljavanjima, često vrlo opasnim, bolje smo savladavali teoriju i praksu naučenog socijalizma. Kasnije, kad nam je drugi Tito, Nikita Hruščov, pokazao put spasenja u gajenju ovaca, agruma i ribnjaka, mi smo se podsmevali, ironično i bolno istovremeno. "Istorija" se ponavljala, ali naša prva greška ne. "Suncokret" nas je poučio da ne okrećemo glavu ni prema Vojvodini, a ni prema Ukrajini, već samo prema marksizmu-lenjinizmu! Već smo bili izvukli pouke o tome kakav je po svojoj pojavnosti i suštini moderni revizionizam.

Inače, upornim i svestranim naporima nastavili smo da tragamo za drugim putevima, sredstvima i mogućnostima kako bi pošli napred. Naročito posle uspostavljanja diplomatskih odnosa krajem 1945. godine, mi smo se obratili za pomoć i Sovjetskom Savezu.

U razgovorima koje sam vodio sa osobljem Sovjetske ambasade u Tirani u vezi s tim problemom, mada su oni uvek lepo prihvatali naše predloge i zahteve, uvek su govorili "izvestićemo Moskvu". Bilo je prirodno da izveste Moskvi, ali Moskva nam nije davala odredjen odgovor i posredno nam je stavljala do znanja, a kasnije nam je to i otvroeno rečeno da će nam "ekonomsku pomoć davati preko Jugoslavije, jer njoj dajemo znatnu pomoć, pa prema tome dajemo je i vama. Prema tome, obratite se Jugoslcvenima". Istu stvar ponovio nam je na svoja usta i Molotov u Parizu, kad smo se nalazili na konferenciji mira, čak nam je on to rekao u prisustvu Kardelja i Moše Pijade.

Mada nikako nismo mogli shvatiti ovakav način ekonomske pomoći, mislili smo i verovali da medju socijalističkim zemljama mogu postojati i takvi oblici. Nije nam preostajalo drugo već da sačekamo da nam "posrednici" daju ono što je trebalo. No, oni koji su nam kao "posrednici" za ratne separacije dali po koju starudiju, kao "posrednici" za sovjetsku pomoć nisu nam dali ništa.

Takva je bila mnogo reklamirana "pomoć" od strane beogradskog rukovodstva našoj zemlji, negde do sredine 1946. godine: ništa konkretno, uglavnom "saveti", i "smernice" i to smernice kao one koje sam gore naveo.

Posle moje posete Beogradu juna 1946. godine, izgledalo je da počinje nova viša faza u medjusobnim ekonomskim odnosima. Mi smo postavili Titu sa drugovima zahtev da nam pomognu kako oko metodologije izrade jedinstvenog jednogodišnjeg ili dvogodišnjeg plana, tako i da nam daju, prema mogućnostima, neku kreditnu pomoć, da nam pošalju stručnjake za razne privredne sektore i dr. Naša upornost da uči-

nimo prve korake na putu socijalističke industrijalizacije zemlje, ovoga puta, učinila je da se jugoslovensko rukovodstvo pokaže umerenijim u "smernicama". Rekli su nam da će nam pomoći i u toj oblasti, ali "savetujući" nas da pored otvaranja nekih rudnika i vadjenja nafte, osnovnu pažnju usmerimo na laku i prehrambenu industriju.

- Mi ćemo vam pomoći i po nekim kreditom, - rekli su nam - ali treba da se dogovorimo kojim putem da vam dodje ta pomoć. Iz dosadašnjeg iskustva - nastavili su - mi smatramo da vrlo efektivan put saradnje i pomoći predstavlja put formiranja zajedničkih društava. Takva društva smo formirali sa sovjetima i stvari nam idu dobro. Formirajmo takva društva i sa vama!

Dugo reklamiranje "korisnosti" ovih društava i povremeno spominjanje činjenice da su takva društva formirali i sa Sovjetskim Savezom, dovela je do toga da se, dok sam bio u Jugoslaviji, načelno dogovorimo o njihovom formiranju u buduće.

- Imamo vremena, - rekli su nam, - da do kraja godine detaljno razgovaramo o njima, o načinu formiranja, funkcionisanja i upravljanja. Ali to nije problem o kome treba raspravljati u rukovodstvu. Neka se o tome dogovore stručnjaci odgovarajućih sektora.

Vratili smo se, dakle, u Tiranu sa nizom obećanja i sa "širom problematikom odnosa", ali je sve ostalo neodredjeno, u vazduhu. Posle nekoliko meseci ćutanja javili su nam da je došlo vreme da se zajednički stručnjaci obeju zemalja sastanu u Beogradu i sve preciziraju. Izgledalo je

da će 1947. godina početi dobro. Poslali smo Nakua sa grupom drugova iz Ministarstva privrede i Državne komisije za plan, negde krajem oktobra 1946. godine i drugo nam nije preostalo već da pričekamo rezultate razgovora. Time počinje i gorka istorija potpisivanja, Albansko-Jugoslovenske ekonomske konvencije krajem novembra 1946. godine.

Ekonomska konvencija izmedju Albanije i Jugoslavije značila je konkretizaciju savezništva izmedju dve naše zemlje. Ova konvencija je donela sa sobom protokole za koordinaciju planova, za objedinjavanje cena, za parifikaciju (izjednačavanje) monete, za zajednička društva, za ukidanje carinskih granica izmedju dve zemlje itd.

Mi smo potpisali ove dogovore, ali, kao što ču malo kasnije pisati, još u toku razgovora o njima imali smo ozbiljne sumnje, znake pitanja i. primedbe. Uoči potpisivanja još jednom smo ponovili naše primedbe i uznemirenosti jugoslovenskoj strani; oni, se, naravno namrgodiše, ali nas tapkaše po ramenima:

Ne uznemiravajte se, sve će biti u vašu korist!

Nije prošlo dugo vremena i bilo je jasno da ekonomska konvencija, sa svim njenim komponentama, nije bila ništa drugo već novo svo svirepo diverzantsko i sabotersko titoističko divlje oružje da proguta i potčini Albaniju. Kao prvi korak, jugoslovenska vlada je ovom konvencijom nastojala da dalje koristi i pljačka našu zemlju poznatim neokolonijalističkim oblicima; kao drugi korak, težila je da čitavu našu privredu pretvori u apendiks jugoslovehske privrede, da je stavi u potpunu zavisnost od jugoslovenskog rukovodjenja, i kao treći korak, da stvori uslove da mi, milom

ili silom, prihvatimo ekonomsko i političko "ujedinjenje" sa Jugoslavijom kao jedni put spasa!

Da bi se ušlo u sve detalje onoga što se u stvari dogodilo sa ekonomskom konvencijom bili bi potrebni čitavi tomovi, gde bi našli svoj odraz kako teoretski argumenti i učinjene obmane oko toga, sa jugoslovenske strane, tako i suočavanje sa brojkama i činjenicama izmedju onoga što nam je obećano i onoga što nam je dato, izmedju onoga što nam je prodato i onoga što nam je ugrabljeno najprimitivnijim metodama. U mnogim partijskim dokumentima i gradji, počevši od izveštaja koji sam podneo na 11 Plenumu CK KPA, septembra 1948. godine, i izveštaja podnetih na I Kongresu KPA, novembra iste godine, i dr., ovi problemi su pravilno marksističko-lenjinistički analizirani. Kasnije su izvršene i druge detaljnije analize i iz njih jasno proizilaze neokolonijalistička i antialbanska nastojanja i stavovi jugoslovenskog rukovodstva u čitavom procesu ekonomskih odnosa sa našom zemljom a, u tom okviru, i priroda ekonomske konvencije potpisane novembra 1946. godine. No, nezavisno od toga, gorka istorija toga vremena, puna opasnosti, ostaje i dalje otvorena oblast i od punog interesa za naše proučavaoce posebno za one koji se bave istorijom naših ekonomskih odnosa sa inostranstvom. Brojke i činjenice su takve da nepobitno potvrdjuju činjenicu da ciljevi i napori onih koji su sebi nazvali "komunističkim rukovodiocima" Jugoslavije, u biti nisu imali nikakve suštinske razlike od neokolonijalističkih ciljeva i napora italijanskog, engleskog, američkog i drugog kapitala u najcrnjim godinama zogističke kraljevine. Početna razlika je u formi, u maskama u kojima su se pojavljivali novi neokolonijalisti, a osnovna

i odlučujuća razlika je u činjenici da naša Partija i narod, uz velike napore, muke i žrtve, nisu dozvolili da se u 1947 ili 1948. godini ponovi 1939. godina. Kao i u bilo kojoj drugoj oblasti, i u privrednoj su se, pretvorili u prah i pepeo planovi i ciljevi beogradskih renegata.

Ne nalazeći za shodno, dakle, da u ovoj knjizi zapisa i sećanja ponavljam ono što je rečeno, ili da se upuštam u detalje brojki i činjenica ekonomskog karaktera, želim da napomenem samo još nešto u vezi sa okolnostima u kojima smo bili primorani da potpišemo konvenciju i s njom sklopljene ugovore.

Kao što sam rekao, na čel naše delegacije bio je Nako. Komuniciranje sa nama je održavao radiogramima i u njegovim prvim obaveštenjima izgledalo je da je sve počinjalo dobro. Primali su ga i ispraćivali najviši funkcioneri jugoslovenske privrede, Kidrič /"privredni genij", kako su ga nazivali jugosloveni/, njegovi zamenici Morići, Nekidriči, Petrovići, zajedno sa celim ekipama drugih stručnjaka i funkcionera srednjeg ili nižeg ranga.

Naravno, posle osmeha i grljenja, posle jela i pića, prelazilo se na radna pitanja. Na 27-28. godišnjeg Nakoa navalili su sva znanja i bagaž svih "bosova" jugoslovenske privrede: zajednička društva se formiraju na osnovu obima i doprinosa u osnovne fondove; investiciona politika u njima biće takva i takva; početni prihodi, neto prihodi..., troškovi..., sirovine..., zemlja u kojoj funkcioniše društvo ima ta i ta prava i obaveze..., zemlja učesnica ima to i to; kredit će se odobravati pod tim i tim uslovima, ispis će se na taj čin itd, itd.

Pošto su mu održali lekciju 2-3 dobra sata ljudi posebno pripremljeni za taj posao, "prijatelji" su ostavili "na miru". Nakoa, da sam radi, "bez mešanja", dali mu na raspoloženje 100-200 stranica teoretskih i praktičnih materijala o prirodi "zajedničkih društva" i poruku sa puno ljubaznosti:

- O eventualnim nejasnoćama, razgovaraćemo sutra na prepodnevnoj sednici. Ne zaboravi, večeras nas očekuje na večeru drug Kidrič.

I dok Nako još nije ni stigao da stekne jasnu ideju o prirodi "zajedničkih društava", na njega su se sručili drugi stručnjaci da bi mu objasnili projekte za svako društvo posebno ("zajedničko društvo za izgradnju železnice", "zajedničko društvo za bušenje - korišćenje nafte", za "hidrocentrale", za "import eksport" i dr.). Ponovo pozivi za zvanične, prijateljske i privatne ručkove i večere, ponovo čitavi dosijei sa radnim materijalom, ponovo razgovori, samo o drugim problemima o ujednačavanju cena, o izjednačavanju monete o principu carinskog udruživanja itd, itd.

Povremeno su mi dolazili kratki radiogrami, koji su me nervirali svojim lakonizmom (nisam ništa shvatio šta se dogadjalo) ali su me i uznemiravali. Hitnim radiogramima tražio sam od Nakoa detalje i objašnjenja, ali je on ili "nestajao" po čitave dane, ili me smirivao ovakvim izveštajima: "Pozivaju me uporno na godišnjicu oslobodjenja u jednoj pokrajini Slovenije stop Razgovore ćemo nastaviti posle tri dana stop Detaljnije pismo poslaću ti kasnije stop Nako".

I upravo kad je Nako upao glavom i nogama u lavirinte jugoslovenskih ekonomista, kad mu nije preostalo ni-

jednog Časa da se odmori, ili da nam objasni putem kakvog detaljnijeg pisma, od njega smo dobili drugu uznemirujuću vest:

Drugovi (mislio je na jugoslovene), kažu nam da se ne mogu dati nikakva odobrenja niti bilo šta drugo, ako odmah ne podnesemo naš plan razvoja za 1947. godinu!

Eto, dakle, šta se zbivalo. Na početku smo se bili složili da nam jugosloveni odobre šta mogu od onog što smo zahtevali, a posle toga, da mi sednemo i izradimo plan, dok Su sada, kao preduslov, tražili od nas plan! U takvim uslovima, Nako Spiru je već iz Beograda, zaokupljen sa hiljadu poslova, sastavljao u svojoj glavi "orijentacioni plan" razvoja Albanije.

Ne želim da kažem da je bio kriv Nako, ili pak mi koji smo dozvolili da tako postupa. Ne, bila je to čitava jedna politika koju su sledili jugosloveni da nas dezorijentišu i da nas primoraju da prihvatamo onako s nogu, u žurbi, ono što su oni rekli i onako kako je njima odgovaralo.

Tako su postupali i u svemu drugom. Medju većim problemima koje su nam postavili i zahtevali hitno potpisivanje, bilo je i izjednačavanje monete, objedinjavanje cena idr. Oni su Naku davali mišljenja, predloge i "argumente"; Naku se iz dubine močvare u koju su ga gurnuli obraćao meni radiogramima: "Pomozi! Kaži mi kako da postupim!"

Ovde ne treba smetnuti suma jednu značajnu činjenicu. Mnoge stvari, koje se odnose ha finansijska, tehnička, organizaciona i druga pitanja, mi još uvek nismo dobro znali i nismo imali odakle da ih znamo. Nama je bila jasna orijentacija da razvijamo zemlju prema principima marksizma-lenjinizma, ali, kako će se konkretno organizovati zajednička društva, koje su njihove loše ili dobre strane, ili carinsko udruživanje,

izjednačavanje monete i dr., nismo imali potrebno iskustvo, a po nekim pitanjima, ono nam je čak u potpunosti nedostajalo. Naku je, na primer, važio za boljeg stručnjaka i ne želim nikako da podcenim ni njegovu volju, ni sposobnost. Ali Naku, i kao privrednika, dakle, lišenog niza drugih nedostataka, treba gledati onakvog kakav je bio u tom vremenu. On nije stigao da završi ni više ekonomske studije, a i iskustvo mu je u potpunosti nedostajalo. To je isto kao kod jednog mladića, sa dve-tri godine više škole, zadužiš da upravlja tako specijalnim problemima jedne države, ma koliko ona bila mala. Sada je pitanje čak jednostavnije, jer i ako ne može ili ne ume da upravlja, jedno lice, bilo da je ono i zvaničnik, tu je veliki i uskladjeni mehanizam koji je stvorila Partija i koji radi kao sat, koji uključuje u rad i upravljanje i mladog čoveka, uči ga i kvalifikuje, ne čineći štetu ukupnom radu. Medjutim, 1946. godine, stvari su stajale sasvim drukčije: veliki mehanizam socijalističke privrede tada je bio tek u začetku, sem toga, pred nama su bili stari vukovi jugoslovenske privrede. I ne samo to. Oni su već poduže razmišljali, konsultovali se, sračunavali stvari. Oni su bili drug uz druga, sastajali se, konsultovali se kad god bi im se prohtelo i koliko su god želeli i smišljali su hiljade trikova da bi nam pomutili pamet.

U tim uslovima, dakle, Naku je morao da se osloni na mene. Naravno, ni ja ne mogu pretendovati da sam u to vreme znao više od Nakua o "osetljivim" problemima finansija, kredita, investicija i dr. Što se Kočia tiče, on je sve svoje sposobnosti "ekonomiste" istrošio još dok je bio intendant skladišta u Panaritu, za vreme rata. Sad su ga morile neke "druge brige". Trebalo mu je da u partiji i u organima za unutrašnje poslove sprovede direktive

Rankovića. Trebalo je da u tajnosti izvede svoju crnu rabotu.

Bilo kako bilo, Naki sam bez daljeg morao slati smernice i uputstva, i to što jasnije i što preciznije. U tom periodu, pored niza drugih poslova, završio sam i pravi kurs "intenzivnog savladjivanja" ekonomskih problema. Čitao sam po cele dane i noći od Marksa, Engelsa, Lenjina i Staljina onu literaturu na francuskom koju smo mogli da obezbedimo, a koja je govorila o ekonomskim problemima, pozivao sam specijaliste za finansija a pitanja i druge sektore (medju njima neću zaboraviti Nauma Stralia), tražio sam mišljenja, dolazio na taj način do nekih zaključaka i pisao sam Naki:

- Pažljivo, ali jasno i tačno iznesi drugovima našu veliku rezervu o pitanju izjednačavanja monete. Različiti nivoi ekonomskog razvoja izmedju dve zemlje, reci im, ne daju mogućnost za pravedno i realno izjednačavanje našeg leka sa njihovim dinarom. Takav postupak čine još nerealnijim različita primanja medju radnicima dveju zemalja; različite cene robe koja se proizvodi kod nas u odnosu na njihovu robu i dr. Reci im da bi nam taj postupak, pored ostalog, otvorio mnoge probleme socijalnog i političkog karaktera u narodu, da bi opalo poverenje masa u našu monetu i dr.

Takodje, konkretno sam preneo Naki naše ozbiljne i argumentovane primedbe o nemogućnosti naglog objenjavanja cena, o poteškoćama i opasnostima koje mogu nastati zbog carinskog udruživanja i dr. Poručio sam mu da detaljno razgovara sa Kidričem, ili, ako može i sa Titom i da nam odmah odgovori. No, prošla je nedelja dana, a od Nake nikakvih vesti.

Tih dana je, kao posebno pozvan otputovao tamo i Koči Džodže, "da bi počastvovao prijatelje na proslavi 7.Novembra"! I on mi je slao po neki radiogram, gde mi je pisao o priredjenom mu dočeku s fanvarama, o sedeljkama na kojima su Ranković i drugi dizali "po 30 zdravica za zdravlje Albanije!", čak mi se hvalio da su na jednoj od tih zvaničnih večeri pili sa jugoslovenskim drugovima do četiri posle ponoći, i da je Koči junački izdržao do kraja i nije nas obrukao!

Nikako nisam mogao da obuzdam gnev:

- Jesu li oni pri sebi ili ne! - rekoh drugu koji mi je predao radiogram "druga generala". - Nas vri u glavi od briga, a oni nam pričaju do koje sate noći su pili. Gde je Nakov radiogram?

- Dešifrujemo ga. - reče mi drug, - prednost smo dali drugu generalu, jer bi mogao imati hitne vesti za vas.

- Uredu, uredu, - uzvratih mu, - ali mi hitno treba "drug plan".

Najzad mi doneše i Nakov radiogram. Sa zakašnjenjem, ali dva-tri prva paragrafa ispunio je bio nulama: "import-eksport" 1.000,000 novih franaka (1); rudnici 2.000.000; banka 4.000.000; nafta 4.000.000; elektrika 2.000.000; železnica 4.000.000!

Crno na belo, ceo taj niz nula bile su investicije koje bi nam jugoslovenska strana izvukla iz novčanika

---

1) Uprvim godinama posle oslobodjenja jedinica naše monete bio je franak.

za 1947. godinu i koje je obećavala da će investirati u 6. zajedničkih društva koja bi se formirala. Malo dalje su obećane 3-4 fabrike, i potrošačka roba itd. itd., a zatim uslovi: Ove nule na papiru pretvorile bi se u franke, ili bolje reći, u okove, ako bi smo prihvatili formiranje društava, izjednačavanje cena, objedinjavanje carina itd. itd.

Što se mojih primedbi i rezervi tiče, jugosloveni su dali sledeći odgovor: "Izraz nepoverenja prema bratskom duhu ekonomske konvencije"!

Ponovo sam okupio drugove i počeli smo raspravljati o onom što nam je pisao Nako. Ali on je sada već postao i suviše "hitar". Sutradan ujutro predali su mi radiogram od pola reda:

"Očekujemo hitan odgovor u vezi s jučerašnjim materijalom"!

Dva tri dana uzastop/bili su to zadnji dani novembra/ lakonski radiogrami Nakoa su dolazili i odlazili, "prijatelji" su hitno tražili odgovor, bio je pripremljen Nacrt komunikea, čak su za njegovo sastavljanje odredili Nakoa/!/ Bio je odredjen i dan potpisivanja, 27.novembar. Očekivao se samo naš odgovor: da ili ne! U medjuvremenu se vratio Koči Dzodze, koji je celog dana, osim opisivanja junaštva nad šljivovicom, nije prestao da ispoljava veliki talenat u oblasti dubokog razumevanja ekonomskih problema! Kleo se da će potpisivanje konvencije za nas biti kao tajna u bajki o Sezamu.

- Ne gazimo ponudjeni nam hleb nogama - govorio nam je. - Oni nam kažu "evo vam", a mi strahujemo.

Pod tim uslovima, najzad, našli smo za shodno da kažemo: "Sezame otvori se"! 27.novembra konvencija je potpisana.

Jedan ili dva dana kasnije Nako Spiru i grupa njegovih saradnika doneli su nam svežnjeve sa spisima, nacrtima, i, razume se, i nizove nula na papiru.

Još pri prvom susretu koji sam imao s Nakom još više su se povećale moje uznemirenosti i sumnje zbog koraka koji smo preduzeli.

Osim koje male ushićenosti Nakov ton je "uopšte" bio sumoran i pesimističan. Kao i ja, bio je mišljenja da potpisani ugovori nose sa sobom opasnosti i poteškoće po nas. Otvoreno mi je rekao da mu "prijatelji" nisu uopšte dali vremena da razmisli, i da se udubi u ono što su mu servirali, na naše primedbe i sugestije su odgovarali kratko i mrgodno.

To je samo jedan dogovor, - rekoh mu, - a mi podjimo s mišlju da je obostrano potpisan s najboljim namerama. Sada kada bude počelo sprovodjenje u praksi, evidentiraće se i dobre i loše strane svakog dela i ugovora posebno. Mi ćemo izvršiti potrebne korekcije i preduzećemo sve potrebne mere radi otklanjanja svake opasnosti. Jugoslovenski će se drugovi, verujem, rukovoditi istim duhom.

- Teško da oni mogu prihvatiti kakvu grešku u svojim mišljenjima i poslovima! - reče Nako uz njemu svojstvenu ironiju i pesimizam.

Savetovao sam ga da se prihvati posla, da uradimo sve što je trebalo sa naše strane i, pametno, pažljivo i budno, ne samo da izvršimo svoje obaveze, već i da sačuvamo i ojačamo internacionalističko prijateljstvo sa narodima Jugoslavije i jugoslovenskom partijom.

I kasnije sam, povremeno, razgovarao sa Nakom o toj temi i o svemu što nam je iz toga proizašlo i on je

povećavao, na jedan ili drugi način, dozu primedaba i rezervi na "iskrenost" jugoslovenskih drugova; ponekad je izgledalo kao da je bio spreman da mi kaže nešto više, ali, neočekivano, povukao bi se u sebe i zaćutao, postajao zagonetan. Izgledalo je kao da nešto skriva. Kasnije, posle njegovog samobistva, naročito na 8. Plenum CK KPA februara 1948. godine, saznao sam, u okviru mnogih drugih saznanja, i nešto žalosno i potresno, što je bilo u vezi sa "zagonetkom" koju se spremao da mi kaže, ali mi je nije rekao nikad.

Kad se vratio iz Beograda, posle potpisivanja konvencije, govorio je intimno nekim drugovima, pripadnicima njegove intelektualne "elite" /Liri Belišovi, Fadilju Pačraniju, Niko Opariju i dr/:

- E? Da li narod kaže za mene da je Nako Spiru prodao Albaniju Jugoslaviji kao Ahmet Zogu Italiji?!

Da je Nako Spiru, osim po mnogim manama i zaslugama bio poznat i po svojim ekspresijama katkad gorkim i ironičnim, a katkada ushićenim i euforičnim, to je bila istina i ispoljila je njegov kontradiktorni i složeni karakter. U tom kontekstu, i ova gorka, neprijateljska tvrdnja, koju je intimno izneo pripadnicima svoje "elite", imala je jedno od svojih objašnjenja. No, on je teško grešio u toj proceni i prevelik "značaj" je pridavao sebe.

Pre svega ne može se nikad porediti zloglasno delo /Ahmeta Zogua sa motivima od kojih je polazio on u sklapanju ugovora sa drugim zemljama i ciljevima i motivima od kojih smo polazili mi u sklapanju ugovora sa Jugoslavijom.

Kao što rekoh mi smo, prvo, polazili s najboljim namerama i od osnove da se radi o jednoj socijalističkoj državi. Drugo, revolucija koju smo izveli i koju smo

dosledno produbljivali, nije davala mogućnosti ni Naku ni nijednom drugom posebnom licu da proda ili kupi Albaniju, kao što je nekad činio Ahmed Zogu. Sada je Partija bila na vlasti, narod je bio na vlasti, i oni ne bi dozvolili, kao što i nisu dozvolili, ne da se proda, već ni da se naruši sloboda i nezavisnost otadžbine.

Medjutim, osim ovih, smatram da je Nakova tvrdnja o "prodaji Albanije" morala obavezno imati i drugih, dubljih razloga, koji su zalazili "izvan" Nakoa. Bez daljeg, u jednomesečnim razgovorima, koje je on vodio u Beogradu, našao se pred žešćim i divljijim zahtevima i pritiscima od onih o kojima nam je pisao u radiogramima, ili koje nam je ispričao po povratku. Možda su "prijatelji" aludirali, ili su možda i otvoreno zahtevali od njega da potpiše nešto mnogo više od "privrednih dogovora". Činjenica da je u najkritičnijem periodu razgovora "pozvan" da se nadje u Beogradu radi "podrške", ili pritiska na Naku i Koči Dzodze, jeste drugi argument o toj hipotezi. Nako je možda došao da saznanja da Jugoslavija u ovim dogovorima polazi od cilja da "veže ruke" Albaniji, nezavisno od maski bratske"pomoći", u koje bi se odenula ova trgovačka nagodba. Nako im se suprotstavio, ali Jugosloveni su mu pretili činjenicama i dokumentima iz prošlosti, koji su kompromitovali njegov lik u našim očima (njegova uloga u Bertskoj pozadini, tajna antipartijska pisma koja im je slao i dr). Tom prilikom kukavička malogradjanske duše nadvladao je revolucionarni duh Nako Spirua. On nije imao hrabrosti da nam do tančina kaže kakve su ciljeve krili Jugosloveni; ukazivao nam je samo na "neke rezerve" /mi smo imali ne rezerve, već ozbiljen primedbe/ i, pošto je dobio naše

ovlašćenje, stavio je potpis na niz dogovora za koje je znao da nisu bili ispravni, da su antialbanski. Ako je Nako znao, dakle, da će potpisati takav antialbanski dokumenat, onda je njegova krivica za taj postupak neoprostiva, jer nije pravovremeno signalizirao Partiji o tome šta se krije iza konvencije.

Ne samo to, već ni kad se vratio, nije imao hrabrosti ni snage da nam detaljnije kaže ono što je mogao znati i što je obavezno morao znati.

No, činjenica je da je posle toga Nako počeo da mi se približava. Često je dolazio da se sastane i da se konsultuje samnom, ukazivao je na probleme, /i to nije činio loše/, radio je sa strašću i nastojao da poslovi u privredi idu što bolje, u interesu razvoja i jačanja naše zemlje.

U to vreme, radi sprovodjenja dogovora, posebno radi formiranja zajedničkih društava, došao je iz Jugoslavije jedan broj stručnjaka, savetnika i tehničara raznih sektora. U isto vreme, na naš zahtev, počeo je da nam dolazi i jedan broj svojetskih savetnika i stručnjaka.

Čitav prvi period 1947. godine, pretvorio se na taj način u intenzivan period za oživotvorenje, uporedo sa drugim zadacima, i onih zadataka koji su proizilazili iz naših ekonomskih dogovora sa Jugoslavijom. U tom procesu rada izbijali su na površinu sve podvale koje su nosili u sebi potpisani dogovori. Medju njima, što nam je odmah palo u oči, bilo je otvoreno iskrivljavanje karaktera carinskog udruživanja od strane Jugoslovena. Mi smo prihvatili to odruživanje i uložili sve napore da ta mera služi za olakšanje razmene izmedju naše dve zemlje. Kao prethodni uslov za otklanjanje

konfuzije i poremećaja na tržištu i u celokupnoj razmeni, mi smo polazili od načela da trgovina izmedju nas, treba zaista da se odvija bez carinskih tarifa, ali da se uvek upravlja i kontroliše od strane države, da se bilo lek u Jugoslaviji, bilo dinar u Albaniji, nalaze u opticaju i da se razmenjuju ne spontano, već na osnovu zvaničnih akorda; da se preduzećima i privatnim licima jedne zemlje ne dozvoli da kupe sve što žele i koliko žele u drugoj zemlji van zvaničnih sporazuma i dr.

Jugosloveni su prekršili i odbacili ove osnovne premise. Naša pravilna suprotstavljanja su okvalifikovali kao: "kapitalističke stavove" (!), da smo "želeli da gledamo uske interese" da smo "prekršili duh prijateljstva" i dr. Kao posledica, posle pritisaka od strane Jugoslovena, granice su otvorene i nasrnula su državna i privatna jugoslovenska preduzeća i krijumčari iz Crne Gore, Makedonije, Srbije i dr. i otimali sa našeg tržišta sve što su našli, po vrlo niskim cenama. Kao posledica toga, naše se tržište praznilo a banka nam se punila mrtvim dinarima. Mi ćemo se kasnije silom suprotstavljati tom pravom piratstvu (prodavali smo robu, a kupovali dinare!), ali činjenica je da je tržište uništeno. Nagomilanim dinarima mogli smo samo da se grejemo, jer na jeftinom jugoslovenskom tržištu nismo našli ništa za kupovinu. Tito sa drugovima već su bili preduzeli mere, sve su racionisali, tako da smo na jeftinom jugoslovenskom tržištu mogli kupiti samo dečije igračke, lutke i pištalje!

Ista iskrivljavanja smo uočili i u ostalim dogovorima. Dogovoreno je stvaranje "zajedničkih društava", učinjeni su prvi konkretni koraci, ali partneri su želeli

samo da ugrabe deo profita bez izdvajanja ni jednog dinara u fondove za investicije. Odobrili su nam kredit od 2. milijarde dinara, ali šta smo ostvarili od tog toliko reklamiranog kredita s njihove strane? Gotovo ništa konkretno. Na osnovu tog kredita, osim neke potrošačke robe, trebalo je da nam se daju i date su nam 3-4 "fabrike", jedna za sapun, jedna za proizvodnju užadi, jedna fabrika šećera, i čini mi se i jedan mlin.

Šta je to u stvarnosti bilo i koliko je to koštalo?

Cene su odredjivali jugoslovenski "stručnjaci". To nas je koštalo i gole kože! Te čuvene fabrike, bile su u stvari samo gvoždjurija, i to čak neofarbana dobro. Za izgradnju fabrike šećera u Korči, potrošili smo toliko leka, dali smo joj i uvaženo ime Ali Kelmendija, ali nije radila ni jedan minut, nije nam dala ni jedan gram šećera u pravom smislu reči.

Fabriku užadi inilo je nekoliko zanatskih alatlika iz vremena kneza Nikole. Nekoliko točkova, nekoliko drvenih osovina i jedno mlatilo konoplja, koje je propalo i nikad iz njega nismo dobili ni učkur, a kamoli užad. Ćela "fabrika" smeštena je u jednu štalu u Rogožinu, i tako redom.

Sve to i druge slične stvari, kao što rekoh, koštale su nas i gole kože, jer sve smo trebali da platimo naftom, bitumenom, mineralima i dr. Ali trebalo je da budemo "zadovoljni" ovim piratstvom koje su nad nama činili, jer su se Jugosloveni "žrtvovali" za nas, dajući nam "kredit" (koji nije nikad realizovan), kao i "savete" i druge "smernice" bez kraja i u svim oblastima.

Bili su beskrupulozni u tim "smernicama" i ponekad su postajali i smešni. Negde početkom 1947. godine, poslali smo za ambasadora u Jugoslaviji Tuk Jakovu, koji je zamenio Husni Kapu, kojeg smo povukli u Tiranu, jer mi je bilo potrebno njegovo mišljenje, volja i odanost Partije.

Ode, dakle, Tuk u Beograd i na prijemu prilikom predaje akreditiva Titu, pošto je odgovorio na pitanja maršala o klimi i vremenu u Albaniji, dobio je prigodne poruke:

- Da naučiš srpski jezik? - bila je prva Titova poruka, - jer ćemo tako razgovarati zajedno u četiri oka i sa ostalima; da naučiš što više iz našeg iskustva i da nas obaveštavaš o dostignućima i potrebama u Albaniji.

Tito se toliko upustio u pojedinosti o našem stanju da se Tuk sasvim raznežio od miline kad je kodža miti maršal našao vremena da se zainteresuje i za ovce i koza Albanije i da sopstvenim ustima ustvrdi da su koze pogubne za šumu.

Posle tog "dirljivog" susreta, za Tuka su organizovali posetu upoznavanja u Bosni i Hercegovini, gde je toliko bio oduševljen onim što je čuo i video, da ga je muza podstakla da i pored upućenih nam pisma, i sam dodje pravo u Tiranu da mi raportira.

- u Sarajevu, - reče mi, - primi me sam zamenik predsednika republičke vlade, dobro me ugostio i dao mi vrlo korisne savete. Oni su od interesa za naše uslove.

- Da, da, - rekoh mu, - da čujem.

- Naročito za koze i ovnove! - Iznenadio me Tuk. -Pitali su me da li imamo ili nemamo domaće koze i ovnove i imaju li ili nemaju rogove. Rekoh im da imaju rogove poput kudelje. "Znate li šta mi radimo? - rekoše mi drugovi u Sarajevu. - Tradicionalne koze zamenjujemo Vojvodjanskim i malteškim kozama. Jedna koza daje 5- 6

litara mleka i hrani se samo travom. Malo trave, a 5 litara mleka! I proizvodnju povećavamo i šume spašavamo! Jer koze uništavaju šume". - Zatim, - nastavio je Tuk, - su se interesovali o nama i uzbudili se kad sam im rekao da mnoga domaćinstva u našim selima imaju po 10,20 i više domaćih tradionalnih koza i ovaca, a u svakom stadu imamo po dva-tri jarca i ovna.

"Opčinjavao" me ambasador tim "draguljima" koje mi je izlagao, ali više me "opčinjavala" duboka zainteresovanost jugoslovena za naše koze i ovnove! Dozvolio sam, dakle, Tuku da nastavi da bih do kraja čuo to čudo:

- Znaš šta rade u Sarajevu? - reče mi on po svome. - Jednim rasnim ovnom ili jarcem oplodjuju čitava stada. Eliminisali su sve ergele jaraca i ovnova. Savetovali su me da i mi u svemu postupimo kao oni: "Koljite - rekoše mi, - jarčeve i ovnove, pa i koze, jer uništavaju šume. Daćemo vam mi rasnu stoku. Nama je potrebno i meso i koža, ali naročito su nam potrebni rogovi: Rogove plaćamo skuplje"!

Gledao sam Tuka pravo u oči da bih se uverio da li je pri sebi ili ne, ali on je govorio potpuno mirno i ozbiljno. Nije bilo sumnje da je bilo istinito ono što je rekao. Jugosloveni su tražili rogove! Nema ovde ničeg smešnog i ničeg slikovitog! Bilo je upravo tako, ali zašto su im bili potrebni rogovi bilo mi je zagonetno za izvesno vreme. No, doćiće dan kad će Savo Zlatić ući u moju kancelariju sa jednim dugim listom hartije koji će mi staviti ispred:

- Ne ispunjavate ugovorene obaveže! - protestovao je. - Niste nam isporučili toliko hiljada tona nafte!

- Znam, - rekoh mu, - i žao mi je zbog toga. Ali, da li ste se upitali zašto? Naftu vadi zajedničko naše i vaše društvo. Prema ugovoru, vi ste prethodno trebali da

donesete pre godinu dana odgovarajuću opremu za bušenje i vadjenje nafte. To niste doneli i, razume se, nafta ne izvire sama.

Zlatić je nastavio sa još dve tri opaske, a zatim mi je nehotično, spomenuo jednu reč koja mi se gotovo izgubila iz sećanja: rogove!

- Kako, kako? - upitah ga još jednom. - O kakvom artiklu je reč?

- O nekoliko stotina kvintala rogova, - reče mi on ozbiljno. - Sklopili smo ugovor a niste ga ispunili!

- Govorio mi je o takvoj nekoj priči naš ambasador u Beogradu, - rekoh mu, - ali, pravo da ti kažem to mi se činilo toliko smešnim da nisam hteo verovati. No, pošto je to istina, zašto su vam toliko potrebni rogovi?

- Kako, šta nam trebaju?! - upita Zlatić zaprepašćen mojim "neznanjem". - Oni lepi češljevi i šnale koje prodajemo i vama, od rogova se prave!

- Zasmejao sam se za trenutak sam sa sobom, ali sam se ubrzo savladao. Ali, sam se radovao što me to moje "neznanje" u toj oblasti navelo da ne dozvolim da se žrtvuju koze, ovnovi i jarčevi u Albaniji jer su prijateljima bili potrebni rogovi(1):

---

1) U "Beloj knjizi - Jugoslovensko-albanski odnosi 1939-1948", izdate u Beogradu 1949. godine, jugoslovenski zvaničnici, pored ostalog, žale se da "albanska strana nije uspela da ispuni svoju ugovornu obavezu da proda jugoslovenskoj strani 245 kv rogova".

Naviknut ćemo se, dakle, da slušamo "optužbe" i žalbe od prijatelja i za lakrdiju kao što je ova koju sam naveo i druge slične. No, u stvari takve dogodovštine tek danas zvuče smešno. U vreme kada su se dogadjale, stavljale su nas pred ozbiljne poteškoće i prepreke.

Razume se, mi nismo mogli ostati indiferentni, te su i sukobi sa "prijateljima" bili neminovni. Čak i kada nismo znali da smo imali posla s piratima, dakle, dok smo ih još uvek nazivali prijateljima, mi smo nastavili da im pažljivo i iskreno iznosimo svoje primedbe i predlagali smo odgovarajuće izmene, korekcije i dopune. No, oni kao da su upravo to očekivali: prikupljali su naše primedbe, "otkrivali" druge i tamo gde ih nije bilo, i pripremali se za nov antialbanski napad. Nije prošlo mnogo vremena i mi smo se našli oči u oči s tim napadom.

Iza Titove optužbe za "dve linije" i za "antijugoslavizam" u rukovodstvu KPA.

Nov napad, koji je poznat u istoriji kao prva Titova optužba protiv naše Partije, jugoslovensko rukovodstvo je uperilo krajem juna 1947. godine, preko njenog glavnog izaslanika u Albaniji, zloglasnog Save Zlatića.

Pre izvesnog vremena ovaj visoki jugoslovenski misionar došao je kod nas, kao izaslanik CK KPJ pri CK KPA, preporučen od strane Tita i njegovih ljudi, kao "vrlo dobar" drug, "sa velikim iskustvom u poslovima partije", "stručnjak za privredna pitanja", "kvalifikovani organizator i koordinator" i dr.

Ukratko, on je bio čovek tako svestranih osobina, da nam nije preostalo ništa drugo već da mislimo kako će Jugoslavija oslabiti i mnogo žrtvovati što nam šalje to divno "čudo", ali će nam Albanija ojačati!

U stvari, Savo Zlatić je poslat da upravlja celokupnom jugoslovenskom delatnošću u Albaniji. On je došao da preuzme u svoje ruke sve uzde za završni napad koji su pripremali titoisti protiv naše slobode i integriteta, i, sigurno, u predstavama jugoslovenskog rukovodstva, odigrao je ulogu carskog namesnika u "Albanskoj provinciji". De jure, on se bavio zvaničnim vezama u Albaniji, a de facto on se bavio političkim, ekonomskim, vojnim, agenturskim i drugim pitanjima. Svi jugoslovenski državljani, koji su radili na raznim sektorima u Albaniji, bili su pod njegovim zapovedništvom. On je, bio "odgovoran" za sva partijska pitanja i za svaku drugu delatnost članova Komunističke Partije Jugoslavije koji su radili kod nas.

Priznajmo mu, bio je prava lisica. Počeo je svoj rad sa puno takta i diplomatije. Znao je da se prikaže kao drug koji se neće mešati u pitanja Albanije i naše Komunističke partije.

- Ali, - reče nam, - uvek ću vam biti na raspolaganju da vam pomognem, kad god budete imali potrebe.

Izgledao je miran, autoritativan, ozbiljan, govorio je polako i njegove reči su bile odmerene, dobro proučene i pune ljubaznosti.

Na početku, naši susreti s njim bili su vrlo retki, i njegova nastajanja "da se ne meša" u naše unutrašnje stvari, bila su posledica neznanja jezika.

Još pri prvom susretu koji sam imao s njim, govorio sam mu o stanju u našoj zemlji i Partiji, namerno sam mu pomenuo diskusije koje smo vodili u našem Političkom birou o ponovnom razmatranju dogadjaja 2. Plenuma CK Partije, a ne tako zdravom stanju u našem rukovodstvu /to je on sve znao, čak je znao više i od mene, jer je dolazio iz Beograda/, govorio sam mu o proširivanju redova našeg Biroa sa tri nova druga, Husni Kapom, Gogo Nušijem i Kristo Themeljkom.

- Za to proširivanje Biroa - rekoh mu, ja sam bio uporan, jer u situaciji koju nam je stvorio Beratski plenum nije se moglo lako ići napred. Novi drugovi će svakako osvežiti naš Politički biro i pomoći nam u iskorenjavanju svih starih sumnji i iskrivljavanja.

On me veoma pažljivo slušao, klimao je glavom u jednakom ritmu, i kad sam mu govorio o uspesima, i kad sam mu govorio o slabostima, ali nije zauzeo ni povladjujući, ni odbojan stav.

Rekao sam mu da ćemo se s njim konsultovati o raznim pitanjima, kako bi nam pomogao. Rekao sam mu, takodje, da drugi drugovi iz Biroa mogu povremeno diskutovati s njim o raznim problemima. On je prihvatio ovaj način rada, ali, u suštini, njegova želja je bila da prisustvuje radu Biroa. No, mi smo već bili izvukli pouke. Odričan i Berat, se više neće ponoviti.

Jednom, dok sam bio otsutan iz Tirane (koliko se sećam bio sam na odmoru/, Savo Zlatić je prisustvovao jednoj sednici našeg Političkog biroa. On je tom prilikom diskutovao, pod izgovorom pružanja svog iskustva, o metodu rada u Birou, naročito se zadržao na neka ekonomska pitanja, na to kako proučavati te značajne probleme, kako ih rešavati i dr.

Izvestili su me da je na toj sednici izmedju Koče i Nakoa bilo oprečnih pogleda o ekonomskom stanju naše zemlje. U stvari, to je bila jedina sednica Biroa kojoj je prisustvovao Savo Zlatić. U medjuvremenu on je ostvarivao susrete sa raznim članovima Biroa. Sa mnom se sastajao posredstvom Koči Dzodze, te smo nas trojica zajedno raspravljali o onome što je imao da nam kaže. Pre svega, njegova uplitanja na sastancima u početku /a to se nastavilo do u doba kad je on počeo s napadom/ bila su vrlo ljubazna i sa puno takta.

O čemu nas je obaveštavao na tim susretima? Ni o čemu drugom nam nije govorio već o raznim organizmima koji su stvoreni u državnom aparatu Jugoslavije, komentarisao nam je površno Kardeljeve poglede na organizovanje odbora vlasti /mi smo već ranije sami dobili saznanja o njima/, govorio nam je egzaltirano/ o Titovim govorima o Frontu, navodeći da je pitanje Fronta "nešto novo" što je Tito dodao marksizmu /!/ i da sve narodne demokratije treba pažljivo da prouče i sprovode Titovo iskustvo!

"Svestrani" Zlatić želeo je da na nas ostavi utisak da je vrlo jak čovek u svim pitanjima, ali sve više sam sticao utisak da je sva njegova snaga u intrigama. Njegova takozvana pomoć imala je sasvim minimalnu vrednost. Kao što sam rekao, on nas je izveštavao o stvarima koje smo i ranije znali, pa čak i to što nam je rekao bile su sažete direktive koje su slali iz Beograda, kao i zaključci koje je izvodio čitajući članke i govore Tita i Kardelja. Nijednom nismo mogli primetiti da šire zahvata te probleme, da se udubljuje u njih i da nam kaže bilo šta novo. To je bila priroda "zvanične" delatnosti Save Zlatića. Ali njegov rad po hodnicima kao organizatora sabotaže našeg plana, kao predvodnika potajne borbe, koju je pripremao protiv nas i protiv sovjetskih civilnih i vojnih savetnika koji su se nalazili u Albaniji, bio je vrlo velik.

Taj posao, saboterski prema nama i diskriminerski prema sovjetskim savetnicima, odvijao se postepeno i sve se više širio preko jugoslovenskih stručnjaka, inžinjera, tehničara i preko svih službenika jugoslovenske ambasadae. Duša celog tog neprijateljskog posla bio je Savo Zlatić, ali, kao prevarant kakav je bio, on je preduzimao sve mere da sakrije svoju ruku u toj prljavoj raboti. Bilo kako bilo, naš rad je nastavljao svoj normalan kurs pravilnim putem, uprkos stalnim naporima i trvenjima koja smo imali sa Jugoslovenima u našoj praksi. To stanje se, naravno, nije svidelo Centralnom Komitetu Komunističke Partije Jugoslavije i njegovom punomoćniku, Savi Zlatiću.

Naročito u prvim mesecima 1947. godine, kada smo u praksi videli nedostatke i iskrivljenja u dogovorima, ili kako smo ih u to vreme nazivali ekonomskim ugovorima sa Jugoslavijom, počeli smo silom da dižemo glas za njihovo korigovanje i preispitivanje na pravedniji i prijateljski način. Budući da se sa jugoslovenske strane nije ostvarivalo ništa iz sklopljenih ugovora i pretila je opasnost da plan za 1947. godinu, ostane samo na papiru, mi smo aprila meseca poslali Nako Spirua u Beograd da otvoreno porazgovara sa "papom" jugoslovenske privrede, Kidričem, i sa njegovim saradnicima. Ponovo su Nakoa natociljali i kidali se pred njim opravdanjima i obećanjima. Ali su naše primedbe sad već bile pismene, već smo bili naučili kako da plivamo i u vrtlozima najoštrijih ekonomskih problema. Jugoslovensko rukovodstvo je osećalo da preti opasnost da mi otkrijemo antimarksističku i antialbansku suštinu dogovora i njegovih drugih delovanja, te da bi izbeglo neželjeni napad, izabralo je put iznenadnog protivnapada.

Negde sredinom juna dodje mi Koči Dzozde pa mi kaže:

- Jugoslovenski drugovi su nezadovoljni sa nama.

- Nezadovoljni? A zašto? - upitah ga.

- Jer ne radimo na objedinjavanju cena, odugovlačimo. Tako mi reče drug Zlatić.

- A zna li Zlatić zašto smo s tim zakasnili? - upitah Koču.

- Ja sam mu rekao nekoliko reči, - odgovori Koči kroz zube, - ali on nije tražio da razgovaramo, već mi je samo izrazio nezadovoljstvo.

Na to nisam obraćao pažnju, jer nezadovoljstvima jugoslovena za sitnice u to vreme nije bilo kraja.

Dodje mi jednom prilikom Zlatić, taj kodža miti izaslanik CK KPJ pri našem Centralnom komitetu pa mi se žali:

- Jedan vaš stručnjak je narušio ugled Jugoslavije.

- Tako zar?! - upitah ga. - Razmotrimo njegovo pitanje, ali prethodno mi recite u kom smislu je on to narušio ugled prijateljske Jugoslavije?

- Pratio je u Berat našeg stručnjaka za pamuk i pred svim poljoprivrednicima je odbacio savete našeg druga!

- A na šta su se odnosili saveti vašeg druga! Na politička pitanja? - upitah ga namerno.

- Ne, odnosila su se na pitanje pamuka, - uzvrati mi Zlatić potpuno ozbiljno. - Naš stručnjak je rekao "treba ovako", a vaš je rekao suprotno.

- I vi to smatrate rušenjem ugleda?! - upitah iznenadjen i ironično u isto vreme. - Druže Zlatiću, ostavite stručnjake da se bave svojim poslovima, jer ne narušava se time ni vaš, ni naš, pa ni ugled pamuka!

- Ne, ne! - Bio je uporan Zlatić. - Treba stvari videti dublje. Odakle zna vaš drug sve ono što je rekao o pa-

muku?! Vi nemate iskustva. Znači da ga je neko naučio. Znači da on ceni ili svoje mišljenje, ili tačnije, mišljenja onih koji su ga naučili. Zar to nije uvreda za Jugoslaviju?!

- Shvatio sam da Zlatić nije mislio samo na nas. "Neko" ko je naučio /?/ našeg druga, prema Zlatiću, bio je neko od sovjetskih stručnjaka. Već duže vreme osećao se i taj "nov" način u proceni naših stavova i postupaka od strane Jugoslovena. Kad god bi se mi suprotstavljali, odmah su pomišljali da nas "uče" sovjeti, mada su nas i oni, ne negirajući im zasluge, 1946. pa i 1947. godine, više gledali očima Jugoslovena. Obrat ih se Zlatiću i dadoh mu zasluženi odgovor. Mirno, ozbiljno i pažljivo savetovao sam ga da bude strpljiviji u zaključcima, bilo sa svojim saradnicima, bilo sa nama. Ode mrmljajući, šta više izvinio mi se zbog uznemiravanja, ali je dodao dapolazim od načela da zajedno možemo porazgovarati o svemu".

Kasnije je, u vezi s takvim sitnicama ponovo dolazio, ali uvek smo se razišli "razjašnjani". Ali ovoga puta, "nezadovoljstvo" koje su mi preneli preko druga Dzodzia, bio je neki signal za nešto više. Dva ili tri dana kasnije dodje mi Nako i reče:

- Drug Zlatić mi reče da se u Albaniji kristališe jedna druga linija u partiji!

- Kako, kako? - upiljih oči u njega iznenadjen.

- Po Zlatiću, - reče mi Nako mirno i sa izvesnom ironijom, - kod nas postoje dve privredne linije: linija Centralnog komiteta, koja je pravedna u načelu, i uporedo s njom, konkretizacija jedne druge linije u praksi, u suprotnosti sa linijom Centralnog komiteta!

- Čudno! - rekoh mu. - A na čemu to zasniva?

- Nije dao bilo kakav argument.

- A zar mu ti nisi tražio?

- Izneo je to u načelu i nisam našao za shodno da ga dalje zadirkujem, - odgovori mi Nako i pocrvene.

- Grešiš! - rekoh mu. - Navod Zlatića nije konstatacija, to je optužba. Trebao si da se duže zadržiš i da mu zatražiš detalje.

- Tako je! - reče Nako. - Nisam to shvatio tako ozbiljno.

Preporučio sam mu da se odmah sastane sa Zlatićem i da s njim porazgovara otvoreno. Razgovor je obavljen i nešto jasnije su otkrivene niti istine.

- Svoju optužbu zasnivaju na nesprovodjenju objedinjavanja zajedničkih cena s naše strane, - reče mi Nako. - Za to krive privredni sektor, znači mene. Po Zlatiću, mi smo odlučili da se spisak naših cena završi krajem maja, ali se do sada još nije pojavio. Stoga, kažu, pravilnu liniju Centralnog komiteta ometam ja, dakle, stvaram drugu liniju u Centralnom komitetu.

Izgledalo mi je nemoguće da na takvo rogatoj gluposti Jugosloveni mogu zasnivati tako tešku optužbu, zato, odlučih da nastavimo razgovore sa Zlatićem, ali sam sada, zajedno sa Nakom, poslao i Koči Dzodzia, koji je, bilo je to jasno, uživao simpatije jugoslovenskih prijatelja. Negde 20. ili 21. juna oni su razgovarali sa Zlatićem i izvestili su me, šta više doneli su mi i jedno pismo od dve stranice, u kojem je Zlatić izneo jugoslovenske "argumente" za optužbu koju su nam uručivali.

Svi njihovi argumenti o "dvema linijama" u rukovodstvu bili su prazna slama, ali Koči Dzodze ih je isuviše ozbiljno shvatio.

- To su teški dokazi, - reče mi u prisustvu Nakoa. - Treba da ih dublje i ozbiljno razmotrimo. Mislim da treba da ih iznesemo na rukovodstvo.

- Kako, zar i ti prihvataš da je Centralni komitet pogrešio, da se kod nas kristalizuje "druga linija"? - upitah ga.

- Nisam to rekao! - spustio je ton Dzodze. - Ni jugoslovenski drugovi ne misle na ceo Centralni komitet. Oni čak kažu da je partijska linija u načelu pravilna, ali u praksi se iskrivljuje, stvara se jedna antilinija. To čine drugovi odgovarajućeg sektora. Drug Nako, kao odgovoran za taj sektor treba da nam to objasni u Birou.

Nako, koji je jedva sedeo na svom mestu, sav gnevan skoči na Kočia:

- U redu, iznesimo na Birou pitanje "antilinije" u mom sektoru, na da vidimo ko je u pravu! Ne zaboravi da već godinu dana tražimo da iznesemo na Birou pitanje tvog sektora, ali još uvek nam nisi podneo materijal o organizacionim pitanjima.

- Ne prebacuj se na drugi teren, - "dreknu" Dzodze. - Ne govorimo o organizacionim pitanjima, jer ja ne dozvoljavam da tu budu dve linije! Govorimo o ekonomskim linijama.

Rekao sam već da su svadje izmedju njih izbile već poodavno.

- Nije ovde mesto za nervozu! - rekoh im. - Ja mislim da se optužba ni malo ne odnosi na Nakoa. Ona je mnogo teža. Iznesimo je na rukovodstvo, pa da je tamo dobro izrazmatramo.

Partijsko rukovodstvo, posle mog iznošenja Zlatićeve optužbe, odbacilo ju je, šta više ni Koči Dzozde nije mogao da se tome suprotstavi. U prvim danima jula pozvao sam Zlatića i vodio s njim dug i podrugljiv razgovor, koji smo, koliko se sećam nastavili prekidima od dva dana (1).

---

1) Ovaj razgovor je vodjen 4. i 6. jula 1947. godine.

- Bilo sa Koči Dzodzeom, na početku, bilo zatim i sa Nako Spirom, - rekoh mu, - vi ste izneli, blago rečeno "primedbu" da se kod nas kristališe druga linija u suprotnosti sa linijom našeg Centralnog komiteta!

- Da, da! -potvrdi Zlatić.

- Ova vaša ozbiljna konstatacija, - nastavih - koliko smo shvatili, zasniva se na dva argumenta: prvo, jer su cene s naše strane trebale da budu objedinjene u maju, i to se odužilo do kraja juna i, drugo, da krajem maja nisu definitivno rešeni problemi plaće, već su rešeni kasnije, posle mesec i nešto više, dakle u julu. Je li tako? Da nisam pogrešio?

- Tako je! Tako je! - potvrdi Zlatić sa izveštačenom ljubaznošću. - Ja sam čak predao i moje pismene teze o tom problemu! - dodade on.

- Da li i dalje stojite iza njih? -upitah ga.

- Naravno! - odgovori on.

- Onda, izvinjavam se, - rekoh mu sa učtivošću koja je jedva skrivala unutrašnji gnev, - ali vi ste prenaglili sa vašim osudama, ako iskreno mislite ono što ste izneli.

- Molim vas, - reče, - vi me vredjate. Ja sam izaslanik jedne zemlje i jedne Partije koja je sebe dokazala...

- Upravo zato što ste njihov izaslanik, žao mi je što im krnjite ugled takvim nedozvoljivim optužbama i za kakvog potpuno mladog druga.

Primetih da mu se menjaju boje na licu.

- Čujte, druže Zlatiću! - nastavih. - Postavimo stvari hladnokrvnije, pa da vidimo šta je prenagljeno, vaša optužba prema našoj liniji, ili moja optužba o vašem prenagljenom i neosnovanom sudu. Vi zasnivate optužbu na činjenici da su "centralni" problemi cena i plata, rešeni s naše strane, ne krajem maja, već mesec i nešto više dana kasnije, početkom jula. Za 30 dana zakašnjenja vi nam izlazite s takvim optužbama?! Može

li se to izdržati? čak i prosto formalni postupci, ili razmatranje jednog pisma, često kasni po nekoliko dana, a kamoli tako značajni problemi, koji se odnose na privredu čitave zemlje. Mi smo prijatelji, - nastavih dalje, - stvorili smo razne veze, koje su se dalje proširile. Mi imamo naše obaveze za razvijanje i jačanje ovih veza, kao što i vi imate vaše obaveze. No u praksi se dogadja da naši drugovi neke stvari nikako ne mogu izvršiti, ima i neznanja, i javašluka, i aljkavosti, i neshvatanja. Ali, iste pojave nalazimo i kod vaših drugova. I u vašoj zemlji dogodilo se i dogadja se da se, zbog jednog ili drugog razloga, jedan ili deset problema ne reše tačno u predvidjeno vreme. Ako otvorimo ugovore, naći ćemo puno takvih primera. Zar ne?

- Tako je! - ponovi Zlatić kao papagaj.

- Onda? - rekoh mu. - Da optužimo vaš Centralni komitet za "drugu liniju"? Da vas optužimo da jedno govorite a drugo radite? Vi bi se naljutili zbog toga, zar ne?

On je saže glavu, nešto je zapisivao, ali svoj omiljeni izraz "tako je" ovog puta ne izusti.

- Radi se o tome, druže Zlatiću, da pravilno i pametno sudimo. Mi se ne bi protivili ako bi nam ukazivali na zaista zabrinjavajuće probleme i argumente, naprotiv, bili bi vam zahvalni. Ali, ovo što vi iznosite nisu argumenti.

Video sam da je stajao kao ukočen i čekao drugu priliku da se usprotivi, zato nastavih:

- Ukoliko zakašnjenje od jednog meseca smatramo značajnim, da li ste dobro sagledali problem zašto je došlo do tog zakašnjenja?

- Ima raznih razloga! - reče on kratko.

- Slažem se! - nastavih. - Ja ču vam nabrojati moje, a vi zatim dodajte ono što ću ja izostaviti. Što se naše strane tiče, ako je bilo nekog zakašnjenja, do toga je došlo zbog toga što

neke stvari u vezi sa cenama, naši drugovi iz baze, pa i iz centra, sada proučavaju. Imajte na umu činjenicu da ore dve-tri godine ranije, većina onih koji se sada bave organizacionim i državnim pitanjima kod nas, jedva su znali da čitaju?! Čak, obzirom da se ovaj problem odnosio na jedan ugovor zaključen izmedju naše dve zemlje, mi smo mobilisali najbolje snage koje imamo u privredi da bi ovaj posao završili na vreme. I samo što smo zakasnili za jedan mesec vi nas optužujete za "drugu liniju"! Naše mišljenje je da iz tog zakašnjenja ne možemo zaključiti da tu ima iskrivljavanja linije ili da postoji druga linija. Može biti svega drugog, ali nikako druge linije. To, - rekoh mu, - nije samo moje mišljenje. Ja sam svoje mišljenje izneo i na rukovodstvu naše Partije, izneo sam im i vaše "teze" i "argumente" koje dajete, i svi drugovi su ih odbacili kao neosnovane, neumesne.

On podiže glavu sa komadića hartije na kojoj je vodio beleške, gledao me uporno i samo što me nije pitao: "Zaista, svi su satobom saglasni?!"

Ali ponovo uvuče kandže i ne progovori.

- Ipak, - nastavih, - osnovni razlog zakašnjenja ne stoji nimalo kod nas, ni kod neznanja, ni kod naše aljkavosti. Osnovni razlog stoji kod vas, kod vaših drugova, počevši od Sergeja Krajgera, kao glavnog predstavnika jugoslovenske strane za razvoj ekonomskih odnosa sa nama, i uključujući sve njegove saradnike ovde i ostale vaše drugove u Beogradu.

- Kako možete tako govoriti? - naruši ljutito tišinu lisica Zlatić. - Vi blatite našu pomoć i žrtve koje činimo, vi...

- Nimalo, - prekidoh ga, - i pustimo opšta uvažavanja. Vratimo se činjenicama:

- Vi znate da se izmedju naše dve strane o problemu objedinjavanja cena i plače počelo raspravljati krajem januara i početkom februara ove godine. U februari mi smo tražili da znamo kako će se izjednačiti ove cene izmedju Albanije i Jugoslavije. Krajger sa jednim od svojih pomoćnika, Perovićem, podneli su nam početkom marta neke liste za izjednačavanje cena i postignuta je saglasnost da počnemo sa zajedničkim radom za izgradjivanje strukture naših cena. Ali vaši drugovi su odugovlačili sa tim do kraja marta. Stručnjaci koje ste poslali samo su šetali po Albaniji i nisu ništa uradili. Krajger je uporno nastojao da se naše cene odrede s nogu, u Tirani, mi, pa i Krajgerovi pomoćnici, smatrali smo da to treba uraditi na terenu. Postignuta je saglasnost da se ide na teren, u preduzeća, ali vaši drugovi su umesto albanskog terena izabrali Beograd. Vratili su se u Tiranu krajem aprila, ali sada sa novim predlogom: da se ne vrši šablonsko objedinjavanje cena u obe zemlje, već da se ide na osnovu zajedničke strukture cena! Mi smo proučili vaše nove predloge koji su nam se činili pravednijim i u prvim danima maja okupili smo sve naše ekonomiste i uputili ih u bazu. Posao od 4-5 meseci našim drugovima je poručeno da završe za nešto manje od jednog meseca. Početkom juna mi smo, onako kako smo znali, završili naš posao i predali ga vašoj strani na razmatranje. Sredinom juna to nam je vraćeno sa nizom novih primedbi i smernica, o kojima bi nam trebalo najmanje 10-15 dana da raspravljamo. To je ta istorija, druže Zlatiću. I vi je veoma dobro znate. Zato, imam pravo da vas upitam: zašto su nas vaši drugovi motali 4-5 meseci redom? S kojim Dravom nama prebacujete vašu sopstvenu grešku?!

Zlatić se sada jedva uzdržavao.

- Mogu se tražiti i iznaći razlozi i opravdanja, - reče mi. - Ali, insistiram, nezavisno od vašeg iznošenja,

da su ovi problemi mogli brže da se reše. Način odredjivanja cena smo proučili mi u Jugoslaviji i ovde nije imalo razloga da se upuštate u duboko proučavanje i analizu u preduzećima. Trebalo je da se primene naše cene i kod vas i nije bilo razloga da se ide kroz sve etape.

- Oprostite mi, - rekoh mu, - ali, koliko ja znam, vi ste i privredni stručnjak! Kako se mogu odrediti cene naših artikala isto kao u Jugoslaviji, kad su uslovi proizvodnje, sirovine, kvalifikacija radnika, prinosi, tehnološki nivo i dr, i dr, potpuno različiti?!

Ipak, diplomatija čini čuda. Zlatić je znao da naduje usne i da ne izusti nijednu reč.

Nastavio sam takvim argumentima da mu dokazujem da i po drugim pitanjima, kao recimo no pitanju objedinjavanja plata, po pitanju budžeta, našeg plana za 1947. godine i dr, krivica za odugovlačenje nije nimalo bila kod nas, već kod njih.

- Ako ste vi zadovoljni vašim radom, onda grešite, - reče Zlatić. - Sprovodjenje plana nosi veliku odgovornost prema našim narodima, ali i prema demokratskom svetu. U koliko ga ne sprovodimo kako treba, sam Staljin će nas povući za uho. Tvrdim da niste mobilizovali kadrove kako treba.

- Ne možemo se pohvaliti da smo sve obavili, - rekoh mu. - Svesni smo da nam je potrebno više rada, mobilnosti i znanja. Ali, u vezi s konkretnim problemima o kojima raspravljamo, naša mobilnost bila je totalna. Mnoge stvari su nam tražene, pomno i užurbano, s vaše strane, te smo mi angažovali sve naše ljude na proučavanju, na liste, na osmatranja, no tek što oni stignu do negde, dodje Krajger i donese druga varijante, dodje Kiro Gligorov i odbaci prethodne a daje druge smernice

dodje Petrović i donosi druge svežnje varijanti i teme za proučavanje. Shvatate li kakva nam je situacija nastajala?! Umesto da rade, naši ljudi se bave proučavanjima i planovima koji ne vrede ništa. Krivica nije naša. A, pošto ste spomenuli Staljina, uveren sam da, ako bude morao nekog da povuče za uho zbog ovog što se dogadja, to neće biti naše uho.

- Složeni su to problemi, - povuče se za trenutak Zlatić, i zapazih lak drhtaj na njegovom licu. - Ako se izmene prethodne smernice, to se čini u korist boljih pravilnijih smernica.

- Slažem se u potpunosti - rekoh mu. - Ali dokle ovako?! Vi nas optužujete za "dve linije" jer smo bez svoje krivice, izneli listu cena 30 dana posle utvrdjenog roka. Šta treba da kažemo mi za vas, koji ste nam plan za 1947. godinu zadržali do kraja aprila, pa ni da n danas niste utvrdili šta ćete nam dati a šta nam nećete dati od kredita koji ste nam odobrili?! Vi dobro znate da smo već odlučili da se naš budžet usvoji još u prvim mesecima ove godine. Kiro Gligorov nam je obećao da će nam poslati jednog stručnjaka za finansije još u aprilu. Ni dan danas problem našeg budžeta nije rešen, jer vi insistirate da ga prvo vide vaši stručnjaci, pošto koordinacija zajedničkih planova to zahteva. Sta treba da vam mi kažemo o ovih 5-6 meseci zakašnjenja i smetnji?!

Susret je trajao dugo i uglavnom sam govorio ja. Zlatić je katkad kratko upadao, nastojao je da se brani i ponavljao je ono što nam je rekao još na početku:

- Tvrdim da se kristališu dve linije!

Kad sam video da je i posle detaljnih i konkretnih argumenata koje sam izneo ostao pri svome, ne iznoseći nam nikakve argumente s njegove strane, ili ne bivajući u stanju

da išta obori od onoga što sam ja izneo, rekoh mu:

- Jedno je sasvim jasno. U prosto ekonomskim pitanjima vaša optužba o "dvema linijama" ne stoji. Da se možda ne radi o nečemu drugom?

- Rekao sam svoje mišljenje! - odgovori on. - A zatim ne treba stvari uzimati jednostavno kao samo ekonomska ili samo politička pitanja. Ona su usko povezana. Vi, na primer, za odredjivanje vaših cena niste prihvatili one liste i onu metodologiju koju smo mi obradili i vama dali. Vaši tehničari i stručnjaci sve su počeli iz početka. Zašto? Možda ti drugovi nemaju poverenja u naše liste i metodologiju? To ometa čitav rad, jer se ne mogu uskladiti naš i vaš plan, ukoliko se drukčije postupa kod vas, a drukčije kod nas. To je, čini mi se, loša stvar. Šta više, ova tendencija koja se kristališe izražava nepoverenje prema Jugoslaviji. Imam i drugih činjenica koje mirišu na antijugoslavizam!

- Vi veoma produbljujete problem, - rekoh mu, - i ne znam da li je to samo vaš sud. Iz toga što kažete, proizilazi da "dve linije" nisu problem koji se odnosi prosto na nas, na ekonomsku politiku našeg rukovodstva, već je problem koji se odnosi na vas. Znači, ispada da kod nas postoji jedna "projugoslovenska" i jedna "antijugoslovenska" linija! To hoćete da kažete?!

- Ne na taj način, - pokušao je da malo "ublaži" Zlatić, - ali postoje neke pojave, neke tendencije koje vode ka tome.

- Vrlo brzo sudite i dolazite do pogrešnih i štetnih zaključaka, - rekoh mu. - Mi imamo jednu i to jedinu liniju, kako za naše unutrašnje probleme, tako i za odnose sa prijateljima, u ovom slučaju, sa vama. U toku mog dosadašnjeg

zlaganja dokazao sam da s naše strane nije bilo ničeg što bi se neopravdano suprotstavilo vašim mišljenjima, predlozima ili zahtevima. Dogodilo se suprotno, ako se verno budemo držali činjenica. Ne tražite "antijugoslavizam" kod nas. Privredne rasprave, suprotstavljanja ili neslaganja o raznim problemima, bilo da su oni ekonomski, politički, tehnički i drugi, mi nikad ne možemo nazivati ni "antijugoslavenstvom" ni "projugoslovenstvom". Ako vi imate kakve druge argumente ili činjenice koje bi vas odvele na taj zaključak, onda ih recite na da ih raspravimo.

- Ne, nije sad prilika. Ostajem na ovome što sam rekao. Želim samo da dodam da sve to činim u korist našeg prijateljstva. Mi imamo posebne veze koje treba da očuvamo i jačamo. Da nam se ne dogodi da nas pojedini tehničari ili stručnjaci, nekakvim detaljima ili manirima svog zanata dezorjentišu na opštoj liniji.

- S naše strane to se nikad neće dogoditi, - rekoh mu. - Ali i ja, pošto završavamo ovaj susret, želim da vam ponovim: izražavam žaljenje što i dalje stojite na zaključku koji niste ni trebali da iznosite. U ime rukovodstva naše Partije, mi to ne prihvatamo, jer je sasvim pogrešno.

Susret je time završen i ja sam se još više uverio da se poslovi sa jugoslovenskim drugovima pogoršavaju i postaju složeniji. Oni su nas okrivljavali bez i najmanje prava. A zašto, pitao sam se, i nakon naših detaljnih i argumentiranih i razjašnjenja oni nisu odustali od svog?! Šta krije u sebi ovo Zlatićevo insistiranje na absurdnoj optužbi o dvema linijama?! I šta ga je navelo da na nas vrši takav pritisak upravo u ovim trenucima?!

Sve sumnjivo i nejasno što nam je ostalo od Zlatićevih optužbi i susreta koji sam imao s njim, ubrzo je počela da se razjašnjava.

Dva tri dana nakon susreta s njim, stigla nam je jedna od najradosnijih vesti: Jedna Vladina delegacija NR Albanije, na čelu sa mnom, biče primljena u Moskvi. Polazak će biti 12-13. jula 1947. godine.

Saopštio sam tu vest Zlatiću uoči polaska, ali mi je ostavio dubok utisak način na koji je primio moje saopštenje: zadrhtaše mu malo mišići pa licu, zategoše mu se obrve i primetih da osmeh koji nam je servirao bio pretvaran, i s mnogo napora.

- Radujem se, reče mirno i hladno. - imaćete priliku da se možda sastanete i sa Staljinom.

Bio je to trenutak da mu ironično dodam: "Da nas povuče za uvo", ali sam se uzdržao. Pa ipak, sumnjao sam da je on saznao još ranije, možda i pre nas samih, činjenicu da ćemo otputovati u Moskvu. Odmah mi se nametnulo niz pitanja: da nas možda Zlatić nije optuživao svim tim optužbama i vršio na nas pritiske pre nekoliko dana pošto je znao da ćemo ubrzo otputovati za Moskvu?! Da možda upravo ovu posetu nije shvatio kao znak "antijugoslavenstva". Imao sam razloga da sumnjam u sve to i vreme je potvrdilo da su moje sumnje bile više nego realne, šta više isuviše blede pred gorkom realnošću.

Naša želja da uputimo jednu delegaciju najvišeg nivoa u Sovjetski savez bila je jedna žarka želja i još od ranije je vrila u našim srcima. Kao svaki komunista, i ja lično jedva sam čekao priliku da vidim domovinu Oktobarske revolucije koju je predvodio veliki Lenjin, da se izbliza upoznam sa iskustvom sovjeta, da učim od njih i da izbliza čujem reči, savete ili primedbe velikog Staljina. Mi smo bili njegovi učenici, pomno smo slušali i poštovali svaku reč koju bi nam rekao. Uk-

ratko, naš odlazak u Sovjetski savez nije bio samo želja, već i potreba. Zbog borbe koju smo vodili, zbog linije koju smo sledili, zbog puta kojim smo želeli da vodimo Albaniju, smatrali smo da zaslužujemo čast da odemo u Sovjetski savez. To smo bili izrazili i onim sovjetskim drugovima koji su bili u prvim godinama u Albaniji, tražili smo i pomoć Komunističke partije Jugoslavije, a kasnije, kad je otvorena ambasada Sovjetskog saveza u Tirani i naša u Moskvi, na jedan ili drugi način, i zvanično smo izrazili našu želju.

Odgovori su bili puni osmeha, ali osmesi nisu značili ništa. A zašto je to bilo tako?! Da nismo imali kakvu grešku na našem putu i u radu koja bi nam se isprečila? Bez nedostataka nismo bili, ali nismo nalazili neki takav razlog koji bi nam preprečio put. Zatim, nismo shvatili nešto drugo: Ako smo imali greške, zašto nam nisu otvoreno rekli, kao komunista komunisti?

Kasno ćemo shvatiti istinu. Prepreka da ne idemo u Moskvu bili su nam Jugosloveni.

Sam Tito sa drugovima činio je sve da nam put do Staljina ostane zatvoren što duže, po mogućnosti zauvek.

Oni su se borili da svuda stvore mnjenje da je za nas "centar" svega bio Beograd, da je Tito za nas bio "Staljin i preko Staljina"! Nažalost ta tadašnja propaganda nije ostala bez rezultata. Ne samo da su verni agenti Titoista kao Koči Dzodze, Pandi Kristo i drugi, prihvatili i propagirali to, već i kod jednog broja ostalih drugova sazrevalo je mišljenje "da je Tito onaj koji može ići kod Staljina", a mi "možemo ići samo kod Tita", da "u Moskvi nemamo zašto da idemo mi, tamo ide Tito i za Albaniju i Jugoslaviju i on će ša Staljinom razmatrati svoje i naše probleme".

Parola "put za Moskvu vodi preko Beograda" u tom periodu postala je moda u rasudjivanjima i mišljenjima ne samo Jugoslovena, već i njihovih agenata u našim redovima, šta više ustaljila se i kod jednog broja ostalih drugova.

Posle povratka sa jednog od njegovih bezbrojnih putovanja u Beograd, dodje mi jednog dana Kristo Themeljko, da mi "raportira".

Primili su nas da ne može biti bolje! - Poče da mi priča sav ushićen. - Na jednom velikom prijemu sa jugoslovenskim rukovodiocima pozvali su i nas. Govorili su o perspektivama Beograda, i Tito reče da će Beograd rasti i proširiti se, postaće centar Balkana. "Ovde će, - reče, - dolaziti sve mlade demokratije Evrope radi iskustva".

Bilo je to vreme kad se tek formirao Informbiro i, kao što je poznato, na početku je kao njegov centar odredjen Beograd, šta više tamo je izlazio i teorijski organ Informbiroa "Za trajan mir, za narodnu demokratiju"! To je omogućilo da Titu sa drugovima podje za rukom da propagandom koju su vodili prikažu sebe i Beograd kao centar Balkana i Centralne Evrope, pa čak i kao "Centar narodnih demokratija"! Tu činjenicu oni su iskoristili, naročito prema nama, da nam zatvore vrata svih veza sa drugim bratskim zemljama i da nas totalno drže vezane za Jugoslaviju.

Bilo je to čuno! Kad god smo mi izrazili mišljenje da pošaljemo neku delegaciju u Sovjetski savez, Bugarsku, Čehoslovačku i dr, jugoslovene je hvatala nervoza koju uopšte nisu skrivali. A kad bi konačno neka delegacija nižih rangova uspela da podje u neku od ovih zemalja, onda ili "bi se stavila" pod tutorstvo ili pod mafijsko nadziranje Jugoslovena. Tajni

Titovi ciljevi prema nama i prema ostalim zahtevali su da mi na medjunarodnoj areni, i kad bi govorili svojim ustima, da kažemo ono što je odgovaralo jugoslovenima, da ponovimo ono što su nam diktirali jugosloveni u Beogradu. A kad tu "praksu rada" sa suflerom ne bi prihvatili, dolazilo je do protesta Titovih ljudi.

Tako nam se dogodilo sa jednom kulturnom delegacijom u kojoj su bili Nako Spiru, Nedžmije Hodža i drugi, koja je otputovala u Sovjetski savez maja 1947. godine. Naša delegacija još se nije dobro ni smestila u hotel, kad je jugoslovenska ambasada u Moskvi stavljena u alarmno stanje. Jugoslovenski ambasador je tražio hitan sastanak sa našim ambasadorom u Moskvi, a kasnije, jugoslovenski vojni ataše tražio je albanskog atašea, žene jugoslovenskih diplomata nisu se razdvajale od žena naših diplomata, a jugoslovenski studenti su se prilepili našim studentima: "Zašto je došla vaša delegacija u Moskvu"?, "s kim su se sastali"?, "Da nisu juče bili kod Molotova"?, "Rekli su nam da ih je dobro primio Mikojan i da su potpisali ekonomski dogovor" i dr. i dr. Radiogrami koji su nam stizali od naših drugova u Moskvi potresali su nas i zabrinjavali. A kao poklopac na sve to, nekoliko dana nakon povratka delegacije u Albaniju, jugoslovenski ambasador u Moskvi, na sasvim brutalan način je uložio protest našoj Vladi zbog odlaska albanske kulturene delegacije u Sovjetski savez! On je tu posetu smatrao kao "rušenje postignutih dogovora sa Jugoslavijom" i naredio da za svaku drugu takvu priliku, prethodno treba da se dobije blagoslov u Beogradu! (1)

---

1)Izmedju ostalog, jugoslovenski ambasador u Moskvi u vezi sa posetom albanske kulturne delegacije u Sovjetski savez bukvalno se izrazio na sledeći način: "Treba da se dobro razumemo, dve naše zemlje su vezane širokim ekonomskim ugovorom. Mi ne shvatamo kako vi u vreme kad smo tako ekonomski povezani tražite druge ekonomske i trgovinske dogovore sa drugim

Tito sa drugovima su naročito činili sve da mi zatvore svaki put povezivanja sa bratskim partijama i zemljama, a u prvom redu sa Sovjetskim savezom. Kako se ispostavilo, "moj problem" oni su prosledjivali čak do Staljina, iskrivljujući i okrećući naopačke celu naču situaciju. Sam i Kardelj i Djilas su to potvrdili. Pišući u svojim memoarima da, kad je Tito odlazio u Moskvu 1946. godine, Staljin mu je rekao: "Imam neke zahteve iz Albanije, da pozovemo u Moskvu zvaničnu delegaciju na čelu sa Enverom Hodžom", i nastavio je da govori Titu da "Mi smo se do sada kolebali, jer ih ne poznajemo dobro", jer "Albanci imaju nesporazuma u rukovodstvu", jer "Tamošnji drugovi zahtevaju /?!/ da sa generalnim sekretarom pošalju i Koči Dzodzea, koji je organizacioni sekretar!" i dr. i dr.

Da li je vodjen, i kako je u stvari vodjen taj razgovor, ja neznam, i ne mogu da tvrdim. U susretima koje sam imao 1947. godine i kasnije sa Staljinom, on mi nijednom nije spomenuo ovaj razgovor, za koji se pretpostavlja da je vodio sa Titom i njegovim saradnicima. činjenica je da su moje veze sa Staljinom postale veoma srdačne i intimne, i da je Staljin bio čovek koji se nije plašio istine, nezavisno od toga kakva bi ona bila.

---

zemljama, mi ne možemo da shvatimo kako postupate tako bez prethodnog konsultovanja i dogovaranja sa nama. Vi bi mogli da sklopite takve dogovore ukoliko ne biste sklopili ugovor sa nama. Takvi postupci nisu dobri, ne treba više postupati tako, to nije u saglasnosti sa našim dogovorima" /Radiogrami o susretu sa jugoslovenskim ambasadorom u Moskvi 5. juna 1947. godine CAP/

Zato, iako je u tom pretpostavljenom susretu spomenuto ime Koči Dzodze to su sigurno učinili Tito, Djilas i Kardelj. Oni su, kao što potvrdjuje istorija, još od kraja rata činili sve da Koči Dzodze svuda zauzme čelno mesto. Razume se, Tito i Djilas nisu imali razloga da ne serviraju i Staljinu svoje mišljenje i snove o svom miljeniku, obmanjujući ga. A kasnije, da bi "odvratili" pažnju od istine, bezstidno atribuiraju svoje zavere Staljinu, u vreme kad Staljin nije imao ni pojma da je u Albaniji postojao neki Koči Dzodze.

Ali stvar je htela da Titov miljenik, Koči Dzodze još jula 1947. godine "doživi" tu čast koju su Jugosloveni pokušavali da mu učine. Njihovim posredovanjem on je istisnuo Nako Spirua i došao u Moskvu kao podpredsednik delegacije, prisustvovao je i susretima koje smo imali sa Staljinom, ali je čitavo vreme ćutao kao bena. Nije izustio ni jednu reč i dobro se sećam da Staljin nije pokazao nikakvu zainteresovanost za njega. Da je Staljin nešto znao, uputio bi mu bar koju reč, postavio bi mu koje pitanje, pa makar i radi znatiželje o ovom čoveku koji je predstavljao "proletersku savest" KPA!

O nezaboravnim susretima sa Staljinom govorio sam detaljno u posebnoj knjizi sećanja. Ovde želim da naglasim nešto drugo: Poseta naše delegacije Moskvi, jula 1947. godine, poslužiće kao snažan katalizator da bolje izadje na videlo sva prljavština koju su skrivali beogradski revizionisti u odnosima sa nama. To je uočeno još od kako smo se vratili u Tiranu.

Tih dana Zlatić se spremao da se vrati u Beograd, pod izgovorom da treba da izvrši neka proučavanja u vezi našeg nacrta petogodišnjeg plana. Upoznao sam ga o akordu kredita koji nam je dao Sovjetski savez, govorio sam mu naročito

o našim utiscima, kako su nas dočekali sovjetski drugovi, kakvu smo veliku radost osećali što smo videli drugove Staljina, Molotova i sve druge sovjetske rukovodioce i td. On je sve to slušao s velikim nezadovoljstvom, sa ledenom hladnoćom. Rekao sam mu, takodje, da je naš ministar Tuk Jakova, posebno, otputovao u Beograd sa jednim pismom da bi upoznao Tita o potpisanom dogovoru u Sovjetskom savezu.

Zlatić je otputovao za Beograd i verovatno je on upoznao Tita o svemu tome, i, ustvari činjenica je da, iako je Tuk Jakova tri puta tražio audijenciju kod Tita, nijednom nije od njega primljen.

Tako hladni odnosi naveli su nas da dublje razmišljamo. Mi smo se od susreta sa Staljinom vratili sa većom verom i entuzijazmom zbog pravilne linije koju smo sledili i sledimo. Činjenica je da nam ni Staljin, ni ostali drugovi, kao Molotov i Ždanov, sa kojima smo se sastali, nisu ništa loše rekli o Titu i njegovim ljudima, ali, takodje, nisu nam govorili ni nešto posebno pozitivno o njima. Jedino kad sam Staljinu spomenuo povredu vazdušnog prostora od strane jugoslovenskih aviona, on mi reče:

- Nije zadovoljan vaš narod odnosima sa Jugoslavijom? Dobro je to što se graničite sa prijateljskom Jugoslavijom.

Osim tom prilikom nijednom više nisu spomenuti ni Jugoslavija, ni naši odnosi s njom.

Ali iz problema koje smo razmatrali i mišljenja koje je izrazio Staljin mi smo sami po sebi osećali veliku kontradiktornost izmedju smernica koje su nam dali Jugosloveni i onih koje nam je dao Staljin. Staljin je, na primer, u potpunosti bio saglasan sa našom linijom za socijalističku industri-

jalizaciju Albanije, za mehanizaciju poljoprivrede, obećao je i dao nam velikodušno onu pomoć koju smo tražili, usmerio nas je na proširivanje naših veza sa drugim zemljama, naročito sa zemljama Narodne demokratije itd. itd. Šta više, način i ton kojim nam je govorio i savetovao nas Staljin nisu mogli da se uporede sa zapovedničkim i arogantnim tonom Jugoslovena.

Sve smo mi to sada analizirali na miru, vršili smo poredjenja i izvlačili potrebne zaključke. Medju prvim merama koje smo preduzeli u tom periodu bilo je jasnije opredeljenje u vezi nacrta petogodišnjeg plana koji smo pripremali. On će se, razume se, zasnivati na našim tadašnjim izvorima i mogućnostima, a što se tiče pomoći spolja, nećemo se ograničavati samo na jugoslovenska "obećanja" i "smernice". Kredit koji nam je dao Staljin uključen je u taj Nacrt.

Medjutim, s jugoslovenske strane je grunula prava kampanja pritisaka i napada protiv nas. Kako službenici jugoslovenskog poslanstva u Tirani, tako i jugoslovenski stručnjaci po resorima ili privrednim preduzećima, potpuno otvoreno su izražavali nezadovoljstvo, čak i "čudjenje" kako smo uspeli da sklopimo trgovinski sporazum sa Sovjetskim Savezom! Taj naš legalan, više nego zakonit, šta više zakasneli postupak, oni su uzeli kao "rušenje duha albansko-jugoslovenskog dogovora", kao akt koji će nam doneti propast! U jednom "radnom" susretu jugoslovenski "ekonomski opunomoćenik" u Tirani, Sergej Krajger, potpuno otvoreno je rekao našim drugovima:

- Albanija je kao jedan sat. Ona ne može da deluje sa raznolikim delovima. Neki delovi mogu biti bolji, a neki lošiji, ali svi treba da budu iste marke! Ne jedni da budu jugoslovenske, a drugi kakve druge proizvodnje. Pošto je kod vas postavljena jugoslovenska baza, sve što se na njoj bude

podiglo, treba da je samo jugoslovensko!

Jugoslovensko poslanstvo u Tirani, preko svog otpravnika poslova i, velikog neprijatelja Sovjetskog Saveza, Draga Hosmerlia, zvanično je izjavilo posle našeg povratka da se "politika albanske vlade izmenila u odnosu na Jugoslaviju, još od povratka generala Hodže iz Moskve".

Sve smo to slušali sa zabrinutošću i gorčinom zajedno. Još više su nas uznemiravale vesti koje su stizale sa terena. Pažljivo, sa strepnjom /i to je bilo shvatljivo/, ali otvoreno, drugovi iz baze nisu nam više govorili o slučajnim oštećenjima, već o smišljenim i planiranim štetama od strane jugoslovenskih stručnjaka. Blagovremeno smo se bili dogovorili i složili se već davno sa jugoslovenskom stranom, na primer, da se prva faza železničke pruge Tirana-Elbasan pusti u saobraćaj 7. novembra 1947. godine, u okviru 30-to godišnjice Oktobarske revolucije. Avgusta i septembra jugoslovenska strana nam je dala "argumente" da se to ne može postići. Mi smo s naše strane ispunjavali dvostruko i trostruko naše obaveze kako im ne bi dali nijedan povod za opravdanje. Pošto izmisliše stotinu razloga, a mi svih stotinu ispunismo, rekoše nam:

- Nema pragova!

Mobilisasmo sve snage i pohrlismo sekirama u šume. Stigoše pragovi, ali jugosloveni ih ne primiše.

- Nisu ih na li mesta markirali naši stručnjaci - rekoše nam.

Posekosmo druge pragove, i konačno, pragovi su obezbedjeni. Nadjoše druge razloge. Tada naši mladići, kojima je sve to bilo dojadilo, rekoše jugoslovenskim "stručnjacima".

- 7. novembra voz će proći. Ukoliko ne bude šina ili pragova, složili smo se da se sami položimo na trasi i da voz prodje preko naših tela. Ali reč koju smo dali Partiji neće-

mo pogaziti!

Taj sjajni revolucionarni duh naših ljudi ispunjavao nas je verom i novom snagom za prevazilaženje niza teških problema tih godina. Nije više bilo vreme da i dalje sumnjamo ni da nalazimo "opravdanja" i "argumente" da bi prikrivali greške prijateljima. Sve više smo se uveravali da se nije radilo ni o pravim komunistima, koji "greše", a ni o prijateljima.

Sve je s njihove strane bilo dobro sračunato i koordinirano. Već je bilo došlo vreme za dublja razmišljanja. Pokazali smo se isuviše širokogrudi, isuviše strpljivi i iskreni u odnosima sa. njima.

Shvatili smo kao greške ljudi, "straučnjaka" i veliki požar gasa u Kučovu, i bušenja bunara bez ikakvih kriterija i proučavanja, i prepreke i raznorazna odugovlačenja na železnici, i gubljenje miliona dinara kredita "na putu" /rečeno nam je da su "krenuli iz Beograda, ali ne zna se gde su ostali"/ i zaostajanje radova na Hidrocentrali u Seliti, i starudije koje smo otkrili ispod farbe kojom su bile ofarbane "čuvene fabrike" itd. itd. Na početku smo čak smatrali da je Zlatićeva glupost i optužba koju nam je učinio zbog "dve linije" i zbog "antijugoslovenstva". Ali sada se sve razjašnjavalo. Bilo je jasno da smo se nalazili naspram saboterske antimarksističke i antialbanske delatnosti, koja je planirana i rukovodjena od beogradskih glavešina, kako bi ostvarili svoje stare ciljeve: da spreče naš ekonomski razvoj i da našu privredu dovedu u potpunu zavisnost od njih, da diskredituju našu Partiju pred širokim narodnim masama kao "partiju nesposobnu da rukovodi zemljom i da upravlja sudbinom naroda", da diskredituju partijsko rukovodstvo, kao nesposo-

bnu da savladaju okolnosti i da suzbiju sve one rukovodioce koji su bili prepreka na ostvarivanju njihovih planova. Drugi cilj im je bio da suzbiju poverenje i ljubav koju je naša Partija imala prema Sovjetskom savezu i da konkretno oslabe poverenje koje smo mi imali prema sovjetskim savetnicima, da diskredituju te savetnike i da nas primoraju da zahtevamo njihovo udaljavanje. To bi prouzrokovalo izolaciju naše zemlje i Partije od Sovejtskog saveza i od socijalističkog bloka, stvorilo bi loše iluzije i mišljenja kod bratskih partija i tako, usamljeni i otudjeni lako bi pali u jugoslovensku zamku.

U toku leta i jeseni 1947. godine, napori Tita i njegovih drugova za ostvarivanje ovih ciljeva postali su žešći nego ikad. Prva optužba koja nam je upućena preko Zlatića označila je pripremnu etapu tog opšteg napada. Naše odlučno suprotstavljanje toj optužbi, naš odlazak u Moskvu i beskrajna neslaganja sa Jugoslovenima o nizu problema posle našeg povratka iz Moskve, odveli su beogradsko rukovodstvo na zaključak da više ne treba čekati. Postojala je opasnost da im Albanija izmakne iz ruku. Užurbano se pripremao drugi napad, veći i najopasniji do tada, protiv naše Partije i zemlje.

VI

TITO POKREĆE SPROVODJENJE PLANA ZA PROŽDIRANJE ALBANIJE

Druga Titova opštužba..."CK KPJ nije zadovoljan odnosima sa vama" * Žustra debata sa izaslanikom Jugoslovenskog rukovodstva. Tito traži da "Federativni Balkan" pretvori u "Silu"usredsredjenu u u njegove ruke. Zahtev da se isteraju Sovjetski savetnici. * O zloglasnoj Koordinacionoj Komisiji Tito odlučuje da žrtvuje svog bivšeg agenta - Nako Spirua. Revanš Kočia Dzodzia [Xoxia (1)]. Dalje zaoštravanje stanja u našem Političkom birou. * Zbog čega je Nako Spiru izvršio samoubistvo? Beograd traži uklanjanje Generalnog sekretara KPA. * Eksplozija grubih napada na KPA, njeno rukovodstvo i njenu platformu. Koči Dzodze i Pandi Kristo u delovanju na ostvarivanju Titovih planova.

Period od početka novembra 1947. godine do marta-aprila 1948.godine ostaće u istoriji kao jedno od najtežih i najopasnijih razdoblja kroz koje su bilo kad iskusili naša Partija i narod. To su bili meseci kada smo se neposredno suočili sa konačnim napadom titoista za uklanjanje KPA i proždiranje Albanije. Medjutim istovremeno, to nije bitka od posebnog značaja samo za titoiste. Ona je i za nas jedna od najžešćih i najslavnijih bitaka protiv modernog revizionizma.

Tito i njegovi drugovi su krenuli u napad na jedan teren koji su poznavali do tančina. Tokom pet-šest godina razvoja medjusobnih veza, oni su uspeli da dobro prouče gde su im slabe i jake tačke, ko su im bili protivnici a ko pobornici

---

1) Napomena prevodioca

i oslonac u našem redovima. Sa nama je bile obrnuto. Tek smo bili došli na misao da imamo posla sa rukovodstvom jedne partije koja ne sledi pravi i lenjinistički put, bar u odnosu na nas. Medjutim najteže od svega je bilo to Što se naš zaključak o jugoslovenskom rukovodstvu kao rukovodstvu koje se nevernički ponelo prema nama; koje je u odnosu na nas sledilo antimarksističku i antialbansku liniju, u tim trenucima nije mogao otvoreno izneti čak ni u našem Političkom birou. Unutar Biroa postojao je i pokušavao da se žestoko revanšira projugoslavenski lobi na čelu sa Koči Dzodzeiem. To nas je navodilo da utvrdjujemo i vodimo opreznu i dobro odmerenu taktiku, da bi smo koračali dalje, medjutim trenutak i stvari su zahtevale da istovremeno u našim izjavama kažemo i po koju lepu reč o našim Jugoslovenskim "drugovima" i Titovoj Jugoslaviju.

S druge strane, u toj fazi, kao uostalom i tokom celog našeg sučeljavanja sa Jugoslovenskim revizionistima, našli smo se takoreći usamljeni protiv svirepih i veoma iskusnih neprijatelja s dugim stažom u perfidnostj i podlostima. Niko, nam se u tim trenucima nije našao da nas upozori hoćemo li učiniti dobro ili loše ako se budemo suprotstavili, s pravom ili bez prava, rukovodstvu iz Beograda. Naravno, kada kažem "niko" mislim na konkretne partije, konkretne drugove bratskih partija, jer ne možemo negirati značajan faktor na koga smo se stalno oslanjali: marksizam-lenjinizam. Sučeljavanje naših stavova i postupaka sa avangardnom proleterskom teorijom, govorilo nam je da je jedini spasonosni put energično, ali i odmereno i oprezno suprotstavljanje optužbama iz Beograda. Ali, kako zbog aktuelnog trenutka, tako i zbog još uvek skromnog iskustva, povremeno smo se pitali "Da možda ne

grešimo? Da to možda vide i drugi, naročito rukovodstvo KPSS, ko su i šta beogradski rukovodioci?!".

Bilo kako bilo oštrica noža zabadala se u našu kost i mi nismo mogli stajati skrštenih ruku. Bili smo, dakle, prinudjeni da se i tako usamljeni suprodstavimo napadu iz Beograda. Sve to će dovesti do finala našeg sučeljavanja sa modernim revizionizmom daleko težeg i kompleksnijeg od kasnijih u koje ćemo ući. Posledica toga bila je ta što smo pri tom sučeljavanju morali platiti "danak" prošlosti - zbog nekadašnjeg preteranog poverenja i naše iskrenosti, nedostatka iskustva, nedovoljne idejno-političke izgradjenosti, otsustva neposredne pomoći. i podrške od drugih i dr. Zbog tih i drugih razloga, u jednom trenutku će biti stavljeni pod ozbiljan znak pitanja postojanje naše Partije, sloboda i nezavisnost domovine, stvar revolucije i socijalizma u Albaniji.

Medjutim, mi ćemo, sve to sasvim uspešno prebroditi. Iz prvog direktnog okršaja sa titoističkom varijantom modernog revizionizma mi smo izašli kao pobednici. S toga kad su nam aprila 1948. godine došlo do ruku pisma CK KPSS upućena jugoslovenskom revizionističkom rukovodstvu, naša je satisfakcija bila velika i zakonita. U principijelnom sadržaju ovih pisama, mi smo, pored ostalog, videli pravednost borbe u kojoj smo bili angažovani. To se dogodilo u vreme dok mi još ništa nismo znali o tome da je istu borbu protiv Beogradskih renegata već odavno vodila i KPSS sa Staljinom na čelu. U zajedničku rezultantu nas je dovela odanost naših partija marksizmu-lenjinizmu. Upravo tu, i nigde drugo, se ogleda potpuno i neodložno solidarisanje naše Partije i naroda sa pismom CK KPSS. U tom je i objašnjenje za drugu činjenicu koja

je mnoge "začudila", kako to da smo mi tako brzo i dosledno rasčistili račune sa titoistima. Medjutim, to se odnosi na poslednju etapu ove bitke, te ču o tome opširnije govoriti kad tome bude red. Vratimo se sada početku bitke.

Druga Titova optužba protiv KPA

Početkom novembra 1947. godine, stiže jedno parče hartije od Save Zlatića, u kome mi je govorio da je po naredjenju CK KPJ bio zadužen da sa mnom i "drugom Dzodziem" povede jedan razgovor o "nekim problemima albansko-jugoslovesnkih odnosa". Po prenošenju naredjenja, kao iskusni diplomata, on nije propustio da zatvori pismo, rekavši da nam svaki dan "stoji na raspolaganju", i u očekivanju odgovora s moje strane reče da je "veoma srećan" što može da mi uputi svoje pozdrave "iskrenog druga".

Bilo zbog ozbiljnosti kojom je Zlatić izdiktirao direktive "CK KPJ", bilo zbog pozdrava "iskrenog druga" kojima je oprezno zaključivao onih šest telegrafskih redova, shvatio sam da će njegovo istupanje biti veoma značajno. Pozvah Kočia, dodoh mu Zlatićevu zabelešku, i sutradan, 6 novembra 1947.godine nadjosmo se oči u oči sa "iskrenim drugom".

- Ovo što ću saopštiti poče on razgovor namrgodjeno - su formulacije na osnovu poslednjih zaključaka CK KPJ u vezi sa našim odnosima. Još na početku želim, takodje, da vam kažem da o svemu ovome zna i drug Tito i da s vama govorim i u njegovo ime.

Koči Dzodze mahnu glavom i pogleda me u oči. Možda je u sebe mislio: "Sada više nemaš kuda!" Zlatić poče:

- Centralni komitet KPJ došao je do zaključka da naši odnosi u ovom periodu nisu zadovoljavajući. Oni nisu ni jasni, umesto da su prisni i snažni. Zapaža se opšte slabljenje naših veza koje su, posebno u privredi, slabe i inertne. Ako recimo uzmemo naša zajednička društva, tamo ima takvih nastojanja medju partnerima da bi Komisija arbitraže u svako doba mogla da interveniše. Odnos prema Jugoslovenskim tehničarima je toliko loš, da kadkada dolazi do takvih nasrtaja koji nam zadaju velike glavobolje. Moramo reći da vaši ljudi, Albanci, ne koriste i ne prihvataju jugoslovensku pomoć. Ima ljudi koji se plaše te saradnje i naše pomoći.

Umesto zajedničkih napora za savladavanje poteškoća, pojedini drugovi Albanci ispoljavaju neprijateljstvo prema nama. Oni uvek govore o obavezama koje treba da ispuni Jugoslavija, ali je njihov stav liberalan prema obavezama, koje treba da ispunite sami vi Albanci.

Centralni Komitet KPJ nije zadovoljan ovim odnosima, koji su vrlo loši i mi postavljamo pitanje: zar neprijatelj ne želi ovakvu situaciju, tj. da se možda ne radi da bi se neprijatelj zadovoljio?

Krv mi je iskipela u glavi i odlučih se da upadnem, ali me Zlatić "zamolio" da sačekam dok završi sa saopštavanjem zaključaka rukovodstva njegove Partije.

- Ti odnosi - nastavio je Zlatić - su sa naše strane dovedeni na ovaj stepen upravo u vreme kada su se devet partija, članica Informativnog biroa sastale i odlučile da ojačaju veze medju zemljama narodne demokratije. Ustvari za nas je vrlo čudno i potresno što su ovi odnosi sa Vama takvi, u vreme kada se ostale balkanske i srednjoevropske zemlje sve

više približavaju Jugoslaviji. Žao nam je što jugoslovenska partija i vlada moraju konstatovati da odnosi sa Madjarskom i Rumunijom (da i ne govorim o Bugarskoj s kojom su oni veoma dobri budu mnogo bolji nego sa malom Albanijom, s kojom nas vezuje zajednička borba i sve ostalo itd.

Zlatić ispusti iz ruku papir koji je držao pred sobom i izvuče maramicu, i osmotri nas kao da je želeo da kaže: "Sad ste mi na nišanu". Ne znam zbog čega sam se prisetio sednice Biroa u Odričanu kada je jedan drugi Jugosloven, Velimir Stojnić, nasrtao na nas sa istih pozicija i, u osnovi sa sličnim optužbama. Istorija se ponavljala. S obzirom da je Zlatić nastavio da ćuti, smatrao sam da je samo to imao da saopšti u Titovo ime, te mu rekoh:

- Čuli smo Vaše saopštenje i u datom trenutku ćemo Vam odgovoriti. Ali, da bi nam bilo jasnije, želeo bih da Vas upitam: Na šta vaše rukovodstvo zasniva zaključke do kojih je došlo? Drugo, da li je analiziralo uzroke koji su odnose medju nama doveli do tog nivoa?

- Reći ču Vam sve! - odgovorio je Zlatić. - Nisam završio sa zaključcima Centralnog komiteta. Mi smo dobro proučili situaciju i govorićemo otvorenih karta. Rekoste jesmo li istražili uzroke?! Da! Naš je zaključak da uzroke poremećaja treba tražiti u politici koju vodi Albanska vlada i njeni organi prema Jugoslaviji. Takva, u osnovi antijugoslovenska politika recimo to otvoreno posebno se ispoljila na privrednom sektoru, gde je vaša orijentacija potpuno u suprotnosti sa linijom koja je odredjena izmedju naših dveju zemalja.

Primetio sam da se Koči Dzodzem za trenutak ozarilo lice. Ne samo što je njegov "sektor" ostao izvan tih optužbi, već mu je najviše godilo to što je na udaru bila vlada ("sektor" koji je prema Dzodzeu i Jugoslovenima pripadao meni) i posebno privreda ("sektor" koji je, prema njima, pripadao Nako Spiru).

Posle toga Koči Dzodze poče da vodi beleške na papirima koje je imao pred sobom. "Prijatelji" su napokon službeno izlagali platformu na kojoj bi on mogao da deluje "legalno" prema njihovom strateškom planu za prevrat stanja u Albaniji. Dakle Zlatić nam je davao "argumente" i "činjenica" na koje su se zasnivali Titovi "zaključci".

- Uzmimo Vaš Nacrt petogodišnjeg privrednog plana - reče. - Ovaj Projekat ne sadrži ni osnovne stvari, tj. ne spominje se naš kredit. To se ne vidi. Nacrt ima autarhičan sadržaj i uopšte ne uzima u obzir ekonomske odnose sa nama. Recimo da je ta stvar prošla neprimetno. Uzmimo uputstva koja su data za petogodišnji plan. Ta Uputstva vode vašu privredu u autarhiju. Industrija, železnica, pristanište u Draču itd. su planirana sa naduvanim kapacitetima. Čega sve nema tu? Nije sagledana albanska privreda u njenoj povezanosti sa jugoslovenskom privredom, te se ima utisak da to Uputstvo ne uvažava dogovore sa Jugoslavijom ni direktive centralnih komiteta naših partija. Nismo protiv toga da albanska vlada obezbedi hleb, ili da razvije i laku industriju, ali ne zaboravimo da danas imamo zajedničke zadatke, i da ćemo na osnovu njih ispuniti jedan drugome potrebe. Ono što proizvodimo, mi, nema potrebe da radite ispočetka i vi.

Dok je on govorio, ili bolje saopštavao ono što mu je rekao Tito i jugoslovensko rukovodstvo, s mukom sam nastojao da obuzdam sebe. Iz svega što je on rekao sve više se otkirvala i izbijala na videlo prava istina, isto tako, sve više sam dolazio da uverenja da su naše sumnje i zaključci do kojih smo bili došli potpuno ispravni. Malo je reči da se jugoslovensko rukovodstvo prema nama ponelo neverničk i. Ono nam je sada već otvoreno govorilo da potpisani sporazumi godinu dana ranije nisu bili ništa drugo već integracija naše privrede u njihovu i njeno preobraćanje u njen deo, u aneks jugoslovenske privrede, te ako bi se "razvijala", razvijala bi se kako bi zahtevao interes Jugoslavije i onako kako bi ona želela.

Ne, mi nikada nismo polazili sa takvih osnova, pa čak i kada smo u prvim trenucima posumnjali u to, odbacili smo sumnje kao neosnovane, jer nismo mogli da zamislimo da će jedna socijalistička zemlja nastojati i pokušati da potčini i zgrabi svojim kandžama, privredu jedne druge socijalističke zemlje.

Sama priprema Nacrta petogodišnjeg plana ekonomskog i kulturnog razvoja NR Albanije pridržavala se linije postepenog ali samostalnog razvoja naše zemlje. Iskreni i odani svojoj liniji, mi smo Nacrt plana dostavili Jugoslovenima da ga pregledaju, dostave nam svoja mišljenja i konačno nam odgovore u vezi onih delova plana koje smo zasnivali na kredit od 20 ili 21 milijardu dinara koji su nam bili obećali u proleće te godine. Medjutim, sada se jasno moglo zapaziti da su se Tito i drugovi razbesneli na našu liniju o samostalnom razvoju Albanije.

Druga optužba, da je Nacrt plana navodno "autarhičan" udarala je na to. Ali, to je bio napad na takoreći neposrednom planu privrede. Iza toga se skrivala politička pozadina: realan "plan", usko "povezan sa Jugoslovenskim planom", prema njima, vodio bi ne samo ekonomskoj već i političkoj integraciji naših dveju zemalja. To nije jednostavno logičko, opravdanje. Zato je Zlatić došao tako naduven, te nam je sasvim otvoreno saopštio:

- U Albaniji - reče - postoji jedna linija, orijentacija, koja nije u skladu sa našim zajedničkim dogovorima. Prema vašoj orijentaciji ne ide se prema jačanju veza već ka njihovom slabljenju.

CK KPJ uporno stoji na pozicijama da odnose izmedju Jugoslavije i Albanije treba da karakteriše svakodnevno ideja o ujedinjenju na zdravoj osnovi, i da se naše prijateljstvo kreće ka bratstvu i saradnji medju našim narodima obuhvatajući tu i Bugarsku.

Privreda Albanije zbog zaostalosti nije u stanju da se samostalno razvija. Neophodna je jugoslovenska pomoć. Kriterijum te pomoći ne može biti to, da sve uzimate na gotovo i da se parazitski oslanjate na nas! Vi čete se kretati brže napred ako se čvršće vežete za nas, te naš Centralni komitet smatra da će Jugoslovenska pomoć biti veća onda kada budemo ostvarili odredjeno ujedinjenje privreda naših dveju zemalja!

Eto, dakle, dokle je bila stigla luda hrabrost jugoslovenskog rukovodstva! Ono je sasvim otvoreno zahtevalo ne saradnju, niti medjusobnu bratsku pomoć, već privredno uje-

dinjenje sa Jugoslavijom! No, ono što je bilo najbestidnije, to je mešanje i samog našeg Centralnog komiteta u tu prljavu trgovinu, u tu trgovinu gde se nije kupovala i prodavala roba već zemlja i narodi. Naš Centralni komitet, nikada nije istupao sa takvim "direktivama" niti je raspravljao o takvom kretanju stvari. Najednom se setih perioda kada se Nako vratio iz Beograda, nakon potpisivanja privrednog sporazuma. Prisetio sam se njegovog pesimizma, nedostatka bilo kakvog poverenja prema sporazumu, i one čudne zagonetke koje ga je kako mi se činilo tištilo ali o čemu mi ništa nije rekao hi tada ni kasnije. Ponovo sam pitao sebe: "da možda nije Naku u Beogradu stvar otvoreno postavljena u tom duhu?! Da se možda upravo u tome ne skriva njegova zagonetka?! Zlatićeve tako otvorene izjave upućivale su upravo na takav zaključak.

Medjutim, nije bio ni trenutak ni klima da bih mu se suprotstavio na licu mesta. Zbog dva - tri upada koje sam učinio Zlaticu u vezi s onim što je izložio, on mi povišenim tonom "padrona" s visine reče:

- Druže Envere, vidim da Vas mnogo od mojih saopštenja uzbudjuju. Medjutim, današnji susret nisam tražio da bih raspravljao. Meni je naloženo da Vam danas samo saopštim ne moje, već zaključke našeg Centralnog komiteta. Ja vam ih saopštavam u detalje. Nakon toga Vi njih proučite, analizirajte i kad god budete smatrali za shodno ja ću vam biti na raspolaganju. Možemo raspravljati i debatirati koliko vam drago.

- Svakako, tako ćemo postupiti - rekoh - ali postoje neke stvari od onih koje saopštavate, koje ne mogu pretendovati da ih primimo s toliko hladnokrvnosti kako ih vi izlažete.

- Ja Vas molim da me ne prekidate - reče on. Tako ćete vi nezavisno od toga da li ćete se složiti ili ne sa onim što vam saopštavam, u najmanju ruku moći da pravilnije shvatiti suštinu mog izlaganja i biće vam lakše u razgovorima koje ćemo voditi u buduće. Upade Koči i reče mi kao poluglasno:

- Envere, to su teške stvari, ej, ne mogu se one okončati tek jednim razgovorom ovde!

Složio sam se da i ja "hladnokrvno" saslušam Zlatića, dok se besno bacao ogromnim "kamenjem", s mišlju da se odmah zatim sastanemo sa drugovima i damo zaslužan odgovor antialbanskim i antimarksističkim "zaključcima" do kojih je stiglo jugoslovensko rukovodstvo.

Ostavljam na "miru", Zlatić je nastavio saopštavanje. Da bi nam dao do znanja(mada je to bilo sasvim jasno) da će privredno ujedinjenje biti na više planova i glavni korak za ujedinjenje" u svakoj drugoj oblasti, Zlatić se nije ustručavao da nam svojim ustima izloži još i ove "zaključke" Tita i njegovih drugova:

- Ekonomsku saradnju treba videti i na tom planu da ćemo zajednički podići ne samo privredu, već da nam bude jasno da ćemo se zajedno boriti i napredovati i u drugim oblastima kao što je odbrana, kultura, spoljna politika itd.

U tom duhu treba učiti naše narode, a ne kao što ste radili do sada. Bilo vaš autarhički plan, bilo vaša opšta orijentacija kulturnog razvoja pothranjuju u narodu ideju zatvaranja u sebe. Medjutim, ukoliko u narodu budemo pothranjivali osećanja nekakve samostalnosti, takoreći antiinternacionalističke neke samostalnosti u osnovi nacionalističke, ne činimo ništa drugo već ustajemo protiv zajedničkih ciljeva - tj. protiv ujedinjenja.

"Istina je dakle ono o čemu mi je pisao Nako, dok smo se nalazili u Sovjetskom Savezu" pomislih sam u sebi, čim sam čuo Zlatićeve reči o "ujedinjenju". Prisetih se kratkog pisma koje mi je predato u Lenjingradu, u kome me je Nako obaveštavao da je uoči našeg polaska za Moskvu, Vukmanović Tempo (koji se tih dana nalazio u Tirani) rekao Koči Dzodzeu: "Ujedinjenje Jugoslavije sa Bugarskom je u načelu postignuto. Ne bi bilo dobro da Albanija u tome zaostaje". Odmah sam Kočia upitao o Nakovom obaveštenju, ali mi on reče; "Nije bilo reči o tome. To mi uopšte nije poznato". Na tome ostavih stvari, ali evo sad Zlatić nam i lično svojim ustima i zvanično saopštava ono što je Tempo iza zavese rekao Kočiu. Namah sam stvari povezao: Da se Tempo slučajno našao u Tirani početkom jula uoči našeg polaska za Moskvu?! Nikako! Nije bio slučajan ni susret sa Koči Dzodziem koji su skrivali od mene. Titoistička agentura je postupala na isti način kao i 1943. i 1947, godine!

Uperio sam pogled na Koči Dzodzea koji je znojeći se pokušavao da zabeleži Zlatićev diktat na hartiji. Želeo sam da ga upitam: "Zbog čega ste skrivali od mene ovu jugoslovensku ideju i plan? I kada sam te uputio u Lenjingradu zašto si me tako bestidno slagao"? Medjutim, nije bio ni trenutak ni klima da se obratim čoveku koji je stajao pored mene. Zlatić je nastavio "saopštenje" jugoslovenskog rukovodstva o njegovim planovima za ujedinjenje".

Nisam mogao zamisliti da se može stići do takvih duboko neprijateljskih i reakcionarnih zaključaka i direktiva. Pa ipak, uslov je postignut, trebalo je da mirno saslušam i uživam dva puta, prvo na srpskom, a zatim i na albanskom

(susret se odvijao sa prevodiocem svu čuč i otrov što je bljuvao Zlatić. Prikovalo me je za mesto ideja da će nam se ubrzo ukazati prilika da odgovorimo na ove monstruozncsti, i zato savladjujući srdžbu, trudio sam se da i dalje slušam "saopštenje". Smatrao sam da prava tortura koju sam doživljavao neće dugo trajati, s obzirom da je Zlatić nastavio da izlaže Titovu ideju o budućnosti Balkana. Prema jugoslovenskom rukovodstvu, prvi korak bi trebao da bude "privredno ujedinjenje" naših zemalja (obuhvatajući i Bugarsku), a zatim bi se preduzeli i drugi poduhvati:

- "Ekonomske ujedinjenje" - reče Zlatić - u osnovi će činiti osnovu buduće Federacije. Sadašnja Jugoslavija predstavlja začetak, odnosno jezgro buduće Federacije. Posle toga dolazi pitanje faza, ali naše rukovodstvo misli da sada to nije aktuelan problem. To bi omogućilo istinski napredak naših zemalja, koji se ne može ostvariti izolovano. Ujedinjeni, mi ćemo se pred svetu pojaviti kao izvesna mala sila!.

- Na toj osnovi - nastavio je namesnik "male sile" u Tirani, treba da postavimo stvari i u narod. Sad za sad treba da dgovorimo samo o "ekonomskom ujedinjenju". U drugim aspektima treba da sačuvamo formalne strane samostalnosti, da se zadrže odgovarajuća ministarstva spoljnih poslova itd. medjutim da temelji budu federativni. To je - ponovio jemišljenje do kojeg je došlo rukovodstvo.

Učini mi se da nije ostalo ništa što nije rekao, medjutim nije bilo tako. Rukovodstvo "male sile" se bilo upustilo u sve sitnice, ali ubedjeno da će naići na reagovanja, pored "carske naredbe" našlo je za shodno da nam da još neka "iskrena" objašnjenja i da nam se zakune da u njegovim mračnim planovima nema ničega crnog.

- Naš Centralni komitet - nastavio je Zlatić - ne misli da vrši pritisak na vas, ali smatramo da je to najbolji put za pospešivanje naših zajedničkih ekonomskih odnosa. Kako ćemo dalje postupati, videćemo, to će zavisiti volje naroda, Partije i Centralnog komiteta. Neki kadrovi će to smatrati pritiskom, ali vi treba da im to objasnite. Vi sami možete shvatiti da Bugarska može opstati i sama, ali Albanija ne može da istraje usamljena. To treba dobro ukoreniti u glave ljudi.

- Završili ste? - upitah.

Ne - reče mi on predjašnjim tonom - Imam još dve značajne stvari. Prva se odnosi na niz novih mera koje predlaže naše rukovodstvo u razvoju naših zajedničkih odnosa.

Centralni komitet KPJ smatra da oblici sadašnje organizacije u zajedničkoj privredi nisu zadovoljavajući i, ukoliko ostanu kakvi su danas, biče prava smetnja za razvoj poslova kako sam gore naveo.

Zatim je izložio konkretne predloge jugoslovenskog rukovodstva, koji su u osnovi značili potpunu integraciju naše sa jugoslavenskom privredom. Izdvojio sam posebna dva predloga koji su na mene ostavili poseban utisak:

- Zajedničko planiranje u privredi treba striktno sprovesti, kako nam se ne bi desilo da nam na jedan postignut projekat neko treći daje savete, ili da izradjuje projekte nad projektima!

Može li jasnije - upitao sam ga - da bismo shvatili na šta misli vaše rukovodstvo?!

Zlatić zastade za trenutak i pogleda me s uzdržanom ljutnjom.

Vi treba da ste me shvatili o čemu se tu radi - reče - i ne znam kako da ocenim vaš upadice, druže Envere! Ali reći ću vam otvoreno, kao drug, ne bi nikako valjalo da nas vi dovedete u tako tešku poziciju. Reč je o tome da ovde ne rade samo naši savetnici. Mi smo vam dali našu orijentaciju za petogodišnji plan, i kada bi ste se vi oslanjali na nju, plan vam ne bi bio tako nerealan i autarhičan. Bilo da ste vi uputili Nako Spirua u Moskvu, bilo da je on sam otišao, činjenica je da je Nako Spiru verovao Sovjetskim savetnicima. Odbačena je naša orijentacija, prihvaćeno je mišljenje drugih, i videli ste već kakav vam je plan doneo Nako.

- Mi smo taj plan u opštim crtama razmatrali i usvojili na Birou - rekoh i ne bez namere dodadoh - To nije Nakov niti Sovjetski plan. To je dalo rukovodstva naše Partije.

- I još uvek se niste uverili da je pogrešan, nerealan, antijugoslovenski i antialbanski? - nasrnuo on ljutito, - O čemu smo to do sada govorili?

- Nismo govorili - rekoh - Mi smo samo slušali. Mi ćemo govoriti poštu budemo saslušali do kraja i analizirali saopštenje vašeg rukovodstva. Do sada još ništa nismo rekli.

- Pa onda zbog čega mi upadate u reč?! Vi već od sada ukazujete na to da ćemo zajedno imati puno posla.

- Ne upadai vam u reč. Pitam da bin bolje mogao da ohvatim suštinu vašeg predloga.

- Suština je u tome - reče on nekako prkosno - Ako hoćemo da nam planovi budu zajednički onda nam Šovjetski savetnici nemaju zbog čega davati savete. Njihovi će saveti biti suvišni, bez obzira na to što smo prijatelji...

- Jeli to jedno od vaših mišljenja ili mišljenja vašeg rukovodstva?

- Mišljenje našeg rukovodstva je da ne može biti projekata nad projektima, saveta nad savetima. To što sam rekao je razrada koju učinih zaključcima da bih vam ih objasnio.

Jasno! - rekoh.

Drugi predlog koga se još sećam (kao što rekoh, zadržali smo se dugo) odnosio se na "neophodnost" boljeg organizovanja i jačanja Koordinacione komisije.

- Ova će Komisija - reče Zlatić - imati veoma značajnu ulogu. Biće to organ koji povezuje republike, ali će, u konkretnom slučaju, u centru njene pažnje biti veze i koordinacija Jugoslavija - Albanija.

- Ne želim da upadam u vašu reč niti da već sada izlažem naše mišljenje o tome - rekoh namah Zlatiću - no mogli bi ste nam malo bolje objasniti kakvu je ulogu toj Komisiji odredilo vaše rukovodstvo?!

- Ta Komisija, - reče Zlatić spremno - biče značajna, biće to, kako nam je rečeno jedna vrsta zajedničke privredne vlade koja će obezbediti pravac one politike koju smo malo pre naznačili.

- Ipak mi ostaje nejasno i moram vas prekinuti - rekoh - u kakvom će odnosu biti ova Komisija sa vladom svake pojedine zemlje?

Zlatić pocrvene, zastade malo, a zatim nastavio:

- Ja izlažem suštinu. Osnovno je da se u načelu odluči o boljem organizovanju te Komisije značajnih atributa, a kasnije ćemo već videti i srediti stvari. Detalje ne znam. Nismo ulazili u ove pojedinosti koje vi tražite.

- Jasno - rekoh.

On nastavi s "predlozima" o budžetu, reče nam da

u Jugoslaviji ništa nije planirano za vaš plan", da "predlažemo da se odbaci autarhični petogodišnji plan", da se čak "odbaci i sama ideja o bilo kakvom petogodišnjem planu" i da se za 1948. godinu "pristupi izradi jednogodišnjeg plana". Mi ćemo vam pomoći sa toliko i toliko miliona ovamo, toliko miliona onamo, toliko i toliko mašinama, toliko traktora, toliko robe široke potrošnje, itd.itd.

- To su - reče - predlozi našeg rukovodstva!

Spremih se da mu kažem, ono šta je trebalo da mu se kaže u ovoj seansi, ali je on bio "brži" i preduhitri me.

- Ja sam malo preopširan - reče - medjutim kao što vidite problemi su veoma ozbiljni. Sad ima nešto važnije. Ono što sam do sada izlagao odnosi se na obe strane, na nas i na vas. Sad vam saopštavam poslednji zaključak našeg rukovodstva, koji se odnosi na Vas. Drug Enver je s pravom već na početku postavio pitanje jesmo li analizirali uzroke nepovoljnog stanja u našim odnosima i ja sam na neki način odgovorio. Medjutim, želim da malo šire izložim mišljenje našeg rukovodstva.

Rukovodstvo naše partije došlo je do zaključka da je u celoj toj situaciji čudnu i razbijačku ulogu odigrao posebno vaš drug, Nako Spiru, kao i neki njegovi saradnici. Taj zaključak smo, pored ostalog, zasnovali i na sledećim činjenicama: kada su radne grupe na nivou ministara postavile pitanje izrade vašeg Nacrta petogodišnjeg plana, Nako Spiru kao vaš glavni izaslanik istupio je protiv orijentacije drugova Krajgera i Perovića. U suštini to protivljenje Nako Spirua je našlo svoj izraz u ovom Nacrtu plana koga ste vi izradili i usvojili. Mi smatramo, da je Nako Spiru lukavstvom uspeo da obmane drugove u vašem rukovodstvu, ili da im se

silom nametne, te je tako uspeo da se njegov autarhičan i u osnovi antijugoslovenski Projekat generalno usvoji od vas te da se i nama dostavi da ga pregledamo.

- Vi nastavljate da govorite o krupnim greškama i teškim optužbama, ali samo rečima ili"činjenicama" koje ne stoje - rekoh. - Molim Vas na čemu zasnivate ovo što iznosite?! Drugo, već odmah treba da vam kažem da teško teretite Nako Spirua. Prema vašem izlaganju izlazi da je on dirigovao s nama svima, Političkim biroom i našim Centralnim komitetom! To ne stoji ni na koji način!

- U načelu, možda imate i pravo, - pokušao je "hladnokrvno" da prevlada situaciju Zlatić, - ali dogadja se ponekada da i pojedinac, ukoliko se mnogo drži do njegove reči, prevari celo rukovodstvo. Nažalost to je sa vama učinio Nako Spiru!

- Čudno je to što vi kažete - odgovorih. - Na čemu to zasnivate?

- Nako Spiru - nastavio je Zlatić Vas je obmanuo u vezi onie 21 milijarde dinara koje je prema njemu, naša strana resila da Vam dodeli kao kredit za naredno petogodište. Naši drugovi nisu dali to obećanje, našim budžetom to uopšte nije obezbedjeno. Postoji mišljenje o manjem iznosu, takve su mogućnosti.

- Kako je to moguće? - upitah ga - ta se cifra nije spominjala juče ili od pre mesec dana. Još maja ove godine je obećan iznos od 21 milijarde, toliko je već puta bilo reči o tome, a mi tek danas čujemo da to nije stvarna suma zbog čega se ranije niste protivili?

- Ja iznosim ono što mi je preporučeno da Vam saopštim. Nako Spiru je izmislio ovu cifru.

- Nije tako - rekoh mu, - Kada je ovaj iznos obećan, u maju mesecu Nako Spiru je bio u Moskvi. Ta suma je obećana našim drugovima koji su bili u Beograd.

- Vi ne treba da branite Nako Spirua - obrati mi se Zlatić i cinično dodade: - Imam i što šta drugo o njemu. Iz niza podataka se da zaključiti da je Nako Spiru podžegao vatru antijugoslovenstva u Albaniji. On je hteo da razbije ne samo odnose medju nama, već i naše odnose sa Sovjetskim savezom i drugom Staljinom.

Nastavio je da žestoko raskrinkava Nako Spirua. Zadirao u pitanja železnice, Hidroelektrane u Selti, u pitanju nafti, plantaža maslina, obaveza prema seljaštvu itd. itd.i za sve je krivio Nakoa, koga je vido kao čoveka koji s ugarkom u ruci podmeće plamen Albaniji, čak je taj požar bio tako velik da je dopro čak do Beograda i uznemirio i samog Tita.

- U tom duhu i pod uticajem Nako Spirua delovali su i deluju i drugi, tako da se može reći da je linija antijugoslovenstva kod vas već iskristalisana. Tome treba stati na kraj radi obostrane dobrobiti.

- Ostajem pri onom da danas treba samo da Vas slušamo - rekoh - ali Vam moram reći jednu stvar. Usvajanje ili neslaganje sa jednom, desetak ili dvadesetak orijentacija, zaključaka i dr. vaše partije to se nikako ne može nazvati ni pro, ni antijugoslovenstvom. Antijugoslovenstvo se ne sme mešati s pravilnim kritikama koje smo imali. Niko od nas, uključujući i Niko Spirua, nije polazio od pomisli da odšteti Jugoslaviju. To što ste nam saopštili pretežak je gunj za nas, i mi nikako ne možemo podneti, Molim Vas, potkrepite argumentima u čemu je po vama to "antijugoslovenstvo"?

- Potkrepiću to - reče - u odredjenom trenutku i to detaljno. Ali, uglavnom, dovoljno jasno govori ono što sam izneo antijugoslovenstvu.

Malo je zastao, zatim dodade:

- Mi smo došli do uverenja da Nako Spiru vrši ovu antijugoslovensku i antialbansku delatnost kao agent imperijalizma! On radi za tudje obaveštajne službe protiv naših socijalističkih zemalja.

Zlatićeve poslednje reči odjeknule su kao grom, mada se sve to zbivalo pod tmurnim nebom, gde se nije ništa drugo moglo očekivati sem munja i gromova.

- Ma šta vi to govorite, druže Zlatiću, Na čemu zasnivate tako teške optužbe protiv druga Nako Spirua! - rekoh ja Zlatiću.

- Ja saopštavam Zaključke našeg rukovodstva - ponovio on. I da bi smo stavili tačku na ovu priču, drug Tito mi je preporučio da sva ova pitanja dobro analizirate, posebno pitanje Nako Spirua. Odatle počinje zlo, tu treba i lek potražiti. Biva to u Revoluciji. I ne treba zaboraviti da on nije delovao sam. On je imao i ima u samom Birou, u vašem najvišem partijskom rukovodstvu drugova na koje se oglanjao i koji su ga podržavali. Sve to treba dobro pogledati. Sve sam vam to bratski rekao, zato što Vas volimo i što s izuzetnom pažnjom pratimo vaše i stanje dragog nam albanskog naroda. Ja sam završio.

- Koči Dzodze se držao za glavu, ali je po načinu kako je izražao "velika uzbudjenje" bio sasvim smešan. Podsećao je na tragikomičnog klovna.

- Čuli smo vaše saopštenje - rekoh tako otsečno i mirno da je to samog Zlatica zbunilo - Sve je to izuzetno

teško i mi ćemo vašem rukovodstvu odgovoriti u datom trenutku. Danas imam samo jedan zahtev: da nam zbog značaja i složenosti problema koje ste postavili saopštenja vašeg rukovodstva dostavite pismeno.

- Pismeno? - skoči Zlatić. - A zbog čega je to potrebno? Ja sam govorio vrlo jasno. Ako želite mogu vam sve to ponoviti u celosti ili pojedine delove koji su van nejasni.

- Ne! Nama je - govorim u množini jer verujem da se i Koči slaže sa mnom - sve je jasno. Ali hoćemo da nam se saopštenje da pismeno, kako bi kasnije, u vašem ili našem rukovodstvu bila odstranjena svaka dilema, da ne ispadne "ovo smo rekli ovako, ali je shvaćeno onako"; "ovamo kriv je drug Zlatić, dok tamo drug prevodilac".

- Ne brinite za mene, - reče. - Sve ću uzeti na sebe.

- Bilo kako bilo, ja taj zahtev postavljam vašem rukovodstvu, kao generalni sekretar Komunističke partije Albanije. Vi, kao posrednik, treba da ispunite ili prenesete taj zahtev.

- Onda da vidimo taj zahtev - ustuknu Zlatić. - Ali danas to nije moguće. Ja ću pismeno formulisati ovo što sam danas izložio, dostaviću rukovodstvu u Beogradu na pregled pa neka oni odluče. Ja samo saopštavam.

To je u opštim crtama bila sadržina zaključaka rukovodstva KPJ, koja nam je saopštena novembra 1947.godine, i koja je u istoriji naše Partije poznata kao "Druga Titova optužba protiv Komunističke partije Albanije".

Zlatić ustade da bi pošao, ali je medju nama ostavio svu prljavštinu koju je prosuo. Pri odlasku mu još

jednom ponovih da očekujemo da nam se dostavi pismeno sve što je on rekao, a posle ćemo mi postaviti pred rukovodstvo naše Partije "zaključke" jugoslovenskog rukovodstva i daćemo naše mišljenje o njima.

Medjutim, činjenica je, da pismeno saopštenje iz Beograda nije stiglo (Tito je dobro znao gde i zašto da ostavi trag dokumenata) ali najveće zlo je u tome što u tim trenucima, pa čak i mesecima, mi nismo Titu i kompaniji dali zasluženi odgovor na njihove duboko neprijateljske, antimarksističke i antialbanske optužbe.

Zašto i kako se sve to dogodilo, govoriću kasnije! Ovde samo želim da istaknem da je Titova optužba od početka do kraja predstavljala najniži i najomraženiji čin koji je ikada mogao izaći na videlo od strane renegata marksizma-lenjinizma. Kasnije, i to posebno na XI Plenumu CK KPA u septembru 1948. godine, I Kongresu KPA novembra 1948. godin, mi ćemo, kao i sve ostalo, vrlo detaljno i zrelo analizirati i Titovu optužbu, te ćemo, usvetlu dogadjaja koji su sledili, izvući na svetio dana njenu neprijateljsku i antialbansku suštinu.

Iako smatram nepotrebni ulazim u analiziranje argumenata i detalja, ipak smatram za potrebno da sažeto k istaknem naš zaključak.

Ona je imala za svoj glavni cilj da našu zemlju pretvori u sedmu Jugoslovensku republiku, da je potčini beogradskim naredbama, i da je pretvori u jugoslovensku koloniju, čime bi naša samostalnost postala formalna preplavljena i maskirana formulama buržoaske pseudo nezavisnosti. Optužba je imala za cilj da Albaniju isključi iz Socija-

lističke zajednice, da je zavadi sa Sovjetskim Savezom i da našu partiju povede na antimarksistički put. Albanija bi za jugoslovenske trockiste bila ona mala zemlja socijalističkog bloka gde bi oni izveli prvi eksperiment u ostvarivanju svoje izdajničke linije protiv Socijalizma. U tom pravcu oni su već radili dugo vremena, ali se otpor naše partije nije ugasio i bio je daleko od gašenja. Naša je partija u svojim redovima imala ogromnu snagu. Zato je jugoslovenskom rukovodstvu trebalo puno napora da bi savladalo tu snagu.

Da bi uspeli u tome, oni su pre svega pokušali da demorališu naš Centralni komitet i generalnog Sekretara Partije, koji je za njih predstavljao veliku prepreku. Prljave optužbe jugoslovenskih trockista, uperene protiv Centralnog komiteta naše Partije, pre nego li protiv Nako Spirua, bile su uperene protiv mene, jer sam se kao generalni sekretar, javljao kao najodgovorniji zbog "pogrešne politike" Centralnog Komiteta. Oni su bili dobro obavešteni o situaciji u našem Političkom birou i Centralnom Komitetu naše Partije, bile su im poznate razlike u gledištima koje su postojale izmedju nekih članova Biroa, posebno izmedju Nakoa i Kočia i nastalim stanjem izmedju mene i Kočia. Oni su znali, takodje, da su se pogledi Nakoa u vezi odnosa sa Jugoslavijom o svim pitanjima koja su umesno postavljena slagali sa mojim. Oni su sasvim dobro znali da Nako na tom planu ništa nije preduzeo bez prethodnih konsultacija sa mnom i bez moje saglasnosti. Prema tome, Jugosloveni su svoje proračune zasnivali na postojećoj situaciji u našem Političkom Birou, koja je nastala pre svega kao posledica njihovih prljavih intriga.

U tome leži i razlog zbog čega su oni tražili da pri izlaganju Zlatićevog saopštenja bude prisutan i Dzodze.

Njemu je bilo poznato da uživa jugoslovensku podršku ali sad mu se poručivalo: "Evo, sada smo otvorili karte i pred Enver Hodžom, kucnuo ti je čas, napred!" I Koči Dzodze jedan od najmračnijih i najzloglasnijih figura u istoriji naše Partije, u tim trenutcima će pokušati da se revanšira. Za oživotvorenje titovskog plana, on će odigrati prvorazrednu antialbansku i antipartijsku ulogu.

Nešto kasnije, čitav niz činjenica, sukoba i udara omogućiće mi da se potpuno uverim ko je bio Koči Dzodze, za koga i sa kojih je pozicija delovao.

REVANŠ JUGOSLOVENSKIH AGENATA

Bilo je vreme kada su cela Partija i njeno rukovodstvo, u prvom redu, Politički Biro, morali hladnokrvno i principijelno da pristupe analiziranju jugoslovenskih optužbi i izvuku na videlo od samog početka nepravednost i njihove falsifikate, kako bi zatim otkrili stvarne motive i ciljeve od kojih su polazile beogradske glavešine. Trebalo je da nepokornim revolucionarnim duhom ali istovremeno i umerenom i opreznom taktikom odbaci optužbe, jednu za drugom koje u suštini nisu bile ništa drugo već karike u jedinstvenom lancu, lancu novog ropstva koje nam je pretilo.

Vreme nije čekalo, trebalo je odmah započeti sa radom u našem Političkom birou. Ali još pre nego što smo zakupili Biroa znao sam da će stvari ići vrlo teško, pa čak da mogu nastati i teške situacije koje mogu da nas odvedu u ćorsokak.

U Birou je i dalje nedostajalo potrebno jedinstvo mišljenja i delovanja, što se posebno ogledalo u beskrajnom zaoštravanju odnosa Koči - Nako. Nije potrebno ovde spominjati njihove neprestane svadje oko manjih i većih problema,

ali želim da kažem da sam u celom tom procesu koji se stalno zaoštravao formirao mišljenje da je Nako Spiru, nezavisno od krupnih slabosti i nedostatka uspeo da ostane na pravilnijim i principijelnijim pozicijama nego Koči Dzodze. Nako je pre svega bio veoma aktivan u radu, živo je učestvovao u diskusijama i u praćenju problema, češće me je izveštavao i znalački se hvatao u koštac sa onim što je bilo najznačajnije. Nako se kao posebno aktivan istakao u dve oblasti i bio otvoren prema meni: u oblasti privrede, i u sferi "kritike" prema ostalima, naročito prema sektoru što ga je pokrivao Koći Dzodze i ljudima koji su bili njemu "bliski". Kada je bila reč o ekonomskim pitanjima (a tu su posebno mesto zauzimali odnosi sa Jugoslavijom), ja sam slušao Nakoa, savetovao ga, usmeravao i naša mišljenja su se u celosti podudarala. Medjutim, što se tiče druge oblasti, tj. kritika prema "sektoru" Kočia, ovde sam više nego bilo gde zapazio Nakovu staru bolest, bolesnu ambiciju, napad iz ličnog interesa i pokušaj da omalovaži ili ukloni Koči Dzodzea. Iako nisam potcenjivao krupne nedostatke Koči Dzodzea, ipak na Nakove "kritike" njemu upućene nisam se mnogo obazirao, i nisam ih podržavao, kao što sam takodje činio i sa Kočijevim "kritikama" upućenim Nakou. Bilo je jasno uočljivo da su obadvojica bili spremni da jedan drugog ponize. Sa svoje strane Koči Dzodze naduven i uobražen bio je uvek "zaključana tajna" za mene i za Biro. Nije postavljao značajne probleme za sektore koje je pokrivao, ni kao organizacioni sekretar ni kao ministar za unutrašnje poslove, što je bio, već je sve "čuvao" kao "tajna", i u Birou je više zauzimao pozu izvesnog arbitra koji sluša, nadzire i vodi beleške.

Ustvari on nije bio "povučen" i "neaktivan" kao što se predstavljao. Radio je čak mnogo, ali iza ledja, i u mraku, na tajnama ministarstva unutrašnjih poslova i u "sektoru" za kadrove. U Birou bio je "aktivan" samo onda kada je trebalo kritikovati neki od aspekata sektora koje je pokrivao Nako, i puno "aktivniji" kada bi se našao nasamo sa samnom, ili kad bi me povukao ha stranu: "da ti saopštim neke stvari o Nakou, o kojima sam obavešten preko mojih kanala".

Ne mogu reći da sam se u to vreme bio sasvim uveren da je Koči Dzodze bio jugoslovenski špijun. Znao sam (kao i ostali u Birou) da se veoma približio Jugoslovenima, da je sve njihovo, oberučke prihvatio i slepo primenjivao, bio je sklon da podrži svaku glupost Jugoslovena, znali smo i videli takodje, da je za Jugoslovene bio najpreporučljiviji i najbliskiji, ali smo smatrali da je to bilo zbog toga što im Koči u svemu udovoljava prihvatajući pokorno sve što bi oni rekli.
Znali smo, naročito ja, i o nekim koškanjima Nakoa sa Jugoslovenima, o njegovom stalnom nezadovoljstvu prema delovanju Titovih izaslanika i u suštini, Nakove primedbe i kritike prema prijateljima sam uopšte uzev smatrao kao ispravne i principijelne. Ja sam takodje imao iste primedbe na Jugoslovene i na vreme bio sam došao do saznanja da ne idu ispravnim putem.

U medjuvremenu Koči i Nako su radili na pridobijanju "podržavaoca" i "pobornika" čak i u redovima Biroa. Uz Kočia bi se uvek našli Pandi Kristo i Kristo Temeljko, a uz Nakoa su bila tri elementa, koji posle proširenja našeg Biroa koje smo izvršili u leto 1946. godine nisu primljeni za članove, pa čak ni za kandidate, već samo kao "tri druga pri Birou". Bili su to Liri Belišova, Mehmet Šehu i Fadilj Pačrami.

Hyshi Kapo i Gogo Nuši, bili su dva najstaloženija mlada druga kooptirana u Biro u leto 1946.godine, a koji nisu upali u klopku ni jedne protivničke strane, već su uvek rasudjivali i govorili zrelo o postavljenim problemima. Što se tiče Bedri Spahina i Tuk Jakove, oni, kao ni ranije, nisu igrali neku posebnu ulogu, već su više sledili pomirljiv liberalni stav. Mogli su se priključiti i jednoj i drugoj strani, ali im se više svidjalo da ne budu hi uz Nakoa ni uz Kočia, čak, kako su i sami izjavili na osmom i jedanaestom Plenumu CK "badava smo sedeli u Birou". Time su želeli da kažu da su bili izvan tih "sukoba" i "zakulisne igre".

Takvi su bili, u opštim crtama, sastav i stanje našeg Političkog Biroa u trenutku kada je trebalo da delujemo kao jedno telo, kao čelična pesnica, da bismo savladali, opasnost koja nam je pretila. Razume se, naša pesnica nije mogla biti jedinstvena i nije mogla da udari tamo gde je trebalo. No, ja sam računao na nešto što je bilo suštinsko: stvarno, razmišljao sam, postoje razmirice i netrpeljivost medju drugovima, oko raznih pitanja, ali sada, kada se naša Partija i zemlja nalaze pred teškim optužbama koje nam dolaze spolja oni treba da smognu snage te da ostave po strani medjusobne razmirice i netrpeljivost i da se zbijemo u redove za bitku koja nas je očekivala. Kroz buru te bitke ojačali bi željeno jedinstvo.

U suštini takvo rasudjivanje bilo je veoma ispravno, medjutim osnova na kojoj sam ga izgradio bila je pogrešna. Kao što rekoh, nisam znao da su Koči Dzodze i Pandi Kristoa s jedne i Nako Spiru s druge strane, problem ne postavljaju zbog netrpeljivosti ili "ličnih razmirica" već zbog špijunskih ujdurmi. Oni su bili stari beogradski agenti. Tito i drugovi,

u optužbi koju su usmerili na nas, dobro su izračunali ovu prednost koja nama uopšte nije bila poznata i nismo je znali. Njima su bile poznate divergencije u našem Birou, jer su ih sami posejali, i pothranjivali i upotrebljavali kao glavno oružje koje će dati rezultate u napadu na našu partiju. Taktika koju su upotrebili ovom prilikom Jugosloveni otvoreno je govorila Koči Dzodzeu i Pandi Kristu da: "vaša borba protiv Nakoa i Komandanta ima svoje osnove, tu su umešani prsti neprijatelja, Nako Spiru igra čudnu ulogu, a Enver Hodža ga u potpunosti podržava, vaš put je dakle otvoren, prema tome junaci udrite. Nako je ustvari napravio izvestan preokret, bio je bliže meni, češće me konsultovao, nije podlegao jugoslovenskim direktivama, oslanjao se na sovjet i bio je u pravu, zato sam ga podržavao

Koči Dzodze je u ovoj bitci video sigurnu priliku na putu ostvarivanja svog davnašnjeg sna. Nako Spiru je za Kočia već bio završio svoje, jedina prepreka ostao sam ja, medjutim kao "zaštitnik" Nakoa, po njemu i Jugoslovenima, trebalo je da doživim istu sudbinu. Time bi vrlo brzo izbio požar u našem Političkom Birou.

Dva tri dana nakon Zlatićeve optužbe dodjoše mi "u posetu" kući Koči Dzodze i Pandi Kristo. Čim su ušli, shvatio sam da su se lepo dogovorili. Započeli su, takoreći najednom, čak i pre uobičajenih pozdravnih reči, s psovkama i optužbama.

- Sramota! Sramota za nas, što smo dozvolili da se toliko vremena igra sa Partijom takav element! - "žalio se" Pandi.

- Pokazali smo se kao pravi mekušci, potcenili smo ga, zaslepio nas je ciframa i kritizerstvom - dodao je Dzodze.

Razume se, indirektno se sve to odnosilo na mene.

Nastala je teška situacija. Manje više, navodno"drugarski razgovor" medju nama počeli su pretvarati u neku vrstu sednice Biroa. Medjutim bilo nas je troje, ostali nisu bili pozvani. Uporno su zahtevali da se pozove Nako, "da ga obaveste i da položi račun".

- Dobro - rekoh - ali ne treba žuriti. U prvom redu treba da sakupimo naše argumente, da ih analiziramo i da na Birou postavimo pitanje Zlatićevih optužbi.

- Sa kojim drugovima? - upita me Koči. - Iz Biroa? Ne slažem se, druže komandante. Optužbe se ne odnose samo na Nakoa, već na ceo njegov klan.

- Optužba se ne odnosi samo na Nakoa, niti samo na njegov "klan", već je optužena cela Partijska linija i njeno rukovodstvo. Ni u kom slučaju ne možemo ostaviti po strani Politički Biro - rekoh im. - Treba što pre razmatrati i analizirati probleme koji su pokrenuti. Tamo bismo posle raščistili i pitanje Nakoa.

- Ni u kom slučaju! - reče u srdžbi Koči Dzodze.

- Zar nisi primetio kako to reče drug Zlatić: "Svo zlo leži u pitanju Nako Spirua, odatle treba početi sa analizama". Da raskrinkamo Nako Spirua, jer je već dosta harao.

- Drugovi! - rekoh im najozbiljnije - Mi znamo za svadje i nemile scene, koje su se često dogadjale. Ali sada kad su nam iskrsli problemi mislim da treba da ostavimo na stranu netrpeljivost, razmislimo o onome što je najvažnije. Moramo da odgovorimo argumentima, da li je bila ispravna ili pogrešna naša linija i orijentacija u celini, i prema Jugoslaviji posebno.

- Svo zlo potiče od Nakoa i njegovih zaštitnika. Njih treba očistiti. Tako treba da počne analiza! - insistirao

je Koči Dzodze.

Bolno i sa gnevom sam se definitivno uverio da u borbi koja nam je predstojala nećemo delovati jedinstveno. Utoliko pre što Koči i Pandi nisu nastupali jednostavno kao "opozicija" prema Nako Spiru, već isto kao da su bili jugoslovenski izaslanici. U suštini onisu to i bili. Mada ne "prisutno" jugoslovensko rukovodstvo će preko svojih agenata manipulisati sa svim analizama koje smo započinjali.

Debata je trajala dugo i kada su videli moj nepokolebljivi otpor, Dzodzi skide veo "umerenosti" i baci drugu bombu:

- Druže Komandante, na kraju da se razumemo. Ne zaboravite da smo vas svi mi upozoravali "jer ste mnogo slušali Nakouvu reč". Ne zaboravite, da ste vi, naravno nagovoreni od Nakoa, insistirali na autarhičnom planu!. Želite da se i dalje nastavi stara linija? Začudjuje vaša upornost! Na kraju krajeva mi nemamo zbog čega da mnogo slušamo neprijatelje u 3irou. Pozvaćemo najglavnijeg od njih, a ostali će pasti sa njim.

Nastavili su sa svojim "argumentima" vršeći razno razne pritiske. Osetih da za ovu dvojicu jugoslovenska optužba nije više bila stvar Biroa i analiza. Sve to bilo predodredjeno i razradjeno čak iz Beograda i preko jugoslovenske ambasade u Tirani. Na kraju debate složili smo se za "Kompromis": da se Nako ne poziva pravo u Biro, već da ga prethodno obavestimo o Zlatićevom saopštenju, pa da tek onda počnemo raspravu. Sada, kada sam se već uverio da će Koči i Pandi biti za Jugoslovenske teze, od velikog je značaja bio naročito stav Nako Spirua.

Negde sredinom novembra pozvali smo ga (bili smo

ja, Koči Dzodze, Pandi Kristo) i obavestili o optužbama, u vezi s "antijugoslovenstvom" i "njegovog ulogom u privredi" ali mu nismo spomenuli optužbu da je "imperijalistički agent" Nako nas je staloženo slušao, zapalio je sasvim mirno cigaretu (obično bi zapalio sledeću onom koju bi već ispušio) i, kada smo završili, na moje čudjenje, pošto ispusti oblak dima u vis, reče:

- Tako znači? I vi ste se potresli! Za dve nedelje ću vam ja Albaniju pretvoriti u potpuno projugoslovensku!

Tokom 7-8 godina, koliko sam ga poznavao, više puta sam bio ljut i razočaran njime (kao što sam se i radovao njegovim dobrim stranama), toliko puta sam mu, pored dobrih reči, upućivao i oštre kritike, ali potres i razočarenje koje sam nakon ovog zanovetanja doživeo bili su jači.

- Kako smeš tako da govoriš, - rekoh, jer se nisam mogao uzdržati - kakva je to prema tvom Albanija da bi je ti mogao za dve nedelje napraviti "projugoslovenskom" ili "antijugoslovenskom"? I ko si pa to ti da stvaraš takva čuda?!

On najednom zastade, Koči i Pandiju zasijaše oči od ushićenja, jer su očekivali da će da izbije svadja.

- Izvinite! - reče Nako, koji je sad već došao k sebi. - Možda sam pogrešio - Ali, kako da kažem, u mome radu nijea bilo ničeg antijugoslovenskog. Ja sam u svojim sektorima delovao prema partijskoj liniji. Nisam imao nameru da remetim odnose sa drugovima Jugoslovenima, već sam samo davao primedbe i kritike na ono što sam smatrao da nije u redu. Vi mi se niste suprotstavljali.

- Kako ti se nismo suprostavljali! - napade ga Koči Dzodze, zajednički smo se gložili s tobom!.

Nije reč o našim svadjama! - reče Nako hladnokrvno i upi oči u Koči Dzodzea. - To je bilo nešto drugo. Optubže koje su dospele su sasvim drugačije.

- Na to su se odnosile - uzvrati mu Koči - Primetio sam ja kakva si ti roba - pa sam ti se zato i suprostavio.

- Ako je reč o tome zašto si mi se suprostavljao i zašto sam ti ja uzvrašao, posebnu i celu analizu - reče mu Nako mirno uperivši mu pogled od koga je Koči Dzodze namah pobledeo i izgubio se - To je više puta tražio i drug Enver.

- Ne bre Nako, vratimo se na ono što nam se prebacuje, odgovori mu Koči meko i nekako pojašljivo, kao da ga je molio. Za trenutak, nakočopereni petlovi sasvim supustiše svoje perje.

- Ono što nam se prebacuje ne odnosei se samo na mene odgovori mu Nako.

- Drug Zlatić reče tako i zato smo te pozvali da te obavestimo i da ti pomognemo - reče mu Koči Dzodze kao slučajno.

"Odstupanje" i jedne i druge strane, posebno Koči Dzodze, koji je pre par minuta grmeo kao grom, još jednom je, ali daleko većom snagom ukazivalo na činjenicu da je izmedju Kočia i Nakoa postajala neka tajna, neka krivica, enigma (za mene koje su se obojica plašila, što ih je već godinama sam znao da je postojalo nešto tako medju njima, da u tom grmu ležao je zec, ali su se oni toga povlačili, toliko plašili da bi se najednom povlačili i trenutno se "sporazumevali", da bi zatim ponovo nastavili svoje stalne svadje. Možda će novo nastala situacija sve izneti na videlo?

Nastavili smo tako nekoliko sati, a zatim odlučismo da problem postavimo sutradan u Birou. Nako je preporučen da tamo mirno, bez emocija i "parti pric" izloži svoja mišljenja i argumente u vezi s planom, kao što ćemo i mi ostali takodje učiniti. Činilo mi se da su tako poslovi krenuli pravim tokom. Bio sam ubedjen da će Nako uzati da brani pravilnu liniju, koju smo sledili, ja sam ga podržavao i to bi omogućilo da se Biro pravilno usmeri i zrelo zaključuje.

Medjutim, takav tok nije odgovarao Koči Dzodzeu. Bandi Kristu i njihovim drugovima. Ukoliko bi smo prišli analizi osnovnih problema, oni bi mogli izgubiti bitku. Zato, još na početku sednice Biroa, čim sam ja u osnovnim crtama izložio jugoslovensku opštužbu, Koči Dzodze ustade i reče:

- Jednu stvar je zaboravio drug Komandant. Nako Spiru se ne optužuje da je iskrivio orijentaciju privrede iz neznanja. Ne, Nako Spiru je to učinio kao agent imperijalizma! U tom smislu ćemo ga saslušati i izvršiti analize.

Nako postade kao mrtvac. Po prvi put sam primetio da se onaj impulzivni tip, koji nikada nije mirovao, potpuno ukoči. I ja sam se nezgodno osećao, i reči koje izreče Koči me iznenadiše, jer smo se bili dogovorili da ne spominjemo jugoslovensku optužbu da je Nako agent u službi imperijalizma.

- Problem je veoma ozbiljan! - reče Nako. - Isuviše ozbiljan. Teža je optužba nego sam problem. Sve je toliko teško i neočekivano za mene. Ipak ja ću reći svoju reč.

- Da te čujemo - reče Koči.

- Ne - reče Nako - pripremiću se pa ću onda odgovoriti. - Šta ima da se pripremaš - upitao ga je Pandi, besan - Ono što si godinama pripremao iznesi pa da o tome prosudimo mi ovde u Birou.

- Treba mi najmanje 5 dana da se pripremam, - insistirao je Nako.

- O čemu da se pripremaš? Da bi sakrio tragove? Ali ti mi nećemo dozvoliti da ih sakriješ, jer smo ti ih jedva otkrili. Ustvari, zasluga je to Jugoslovenskih drugova što ti je izašao na videlo prljavi veš - žario je i palio Koči Dzodze, poštajući iskre od gneva. Po meni, u mojoj svesti (Koshiencë=Dzodzi naglašava Kočiencë=Savest: zbog permutacije nastaje smešan termin (1); (Da bi izgledao teoretski izgradjen veće poodavno je počeo da upotrebljava strane reči, naravno osakaćene i kočizirane (2) tako da je uvek ispadao sasvim smešan. Ali je atmosfera bila tako mučna da nije dozvoljavala ni najmanji smešak, - Ti si oduvek bio takav, ali šta da radiš drugima koji su te slušali kao da si ti bio apostol Pavle/ Generalni sekretar želi sam da zna u čemu je njegova i u čemu naša odgovornost za tvoje antijugoslovenstvo... Ukratko - završi Dzodze - Predlažem ovom Birou da "pitanje Nako Spirua" razmatramo najkasnije do 8 časova sutra uveče. Zahtev za odlaganje je klopka i pokušaj da nam baci pepeo u oči i da nam stvori tešku situaciju.

- Molim drugove - obratio se ponovo Nako - neka razmisle i neka me shvate. Ako se ne bih pripremio neću biti u stanju da govorim onako kako treba govoriti.

- Druže Koči - upadoh ja - nemoj da žuriš ni rečima ni "ultimatumima" o času kad da se sastane Biro. Tu smo, odlučićemo kako je najispravnije. Ovde si nam ti, izneo na sto jednu od optužbi jugoslovenskog rukovodstva koju je preneo Zlatić, i to samo u vezi s Nakom, medjutim Zlatić

1) Napomena prevodioca
2) Misli se na Koči Dzodze

je preneo Titove zaključke u odnosu na celu našu liniju, zato sa tog aspekta treba prići analizi i diskusiji u Birou, te o tome treba da razmisle i da se pripreme svi drugovi iz Biroa. Naravno, Nako treba da se pripremi i razmislu više, ali-okrenuh se njemu - zašto ti treba pet dana.

Nastade tajac, a malo zatim Nako Spiru se uspravio i postavio pitanje:

- Jeste li Sovjetskom poslanstvu dali do znanja o ovoj analizi?

- Šta tu predstavlja Sovjetska poslanstvo! - skoči Koči Dzodze. - Ma šta to ti kažeš? Mi smo. partija, mi smo rukovodstvo, neće nam valjda utvrdjivati liniju sovjetsko poslanstvo.

- Ne - reče Nako, sasvim bled - ne kažem da treba uzimati liniju ni od sovjetskog ni od jugoslovenskog posla-nstva, već radi konsultacije.

- Nako - umešah se - mi još uvek nismo izvršili analizu, i nismo se konsultovali u Birou...

Znamo mi s kim ćemo se konsultovati! - reče mu Koči - I nećeš nas tome ti učiti. Dosta si harao kako si želeo i hteo. Sada treba da položiš račun. Da položiš do tančina račun!

Za trenutak je zastao, a zatim, da je ko zna šta krupno otkrio, obratio se nama:

- Ja mislim da mi treba dublje da sagledamo izjavu ovog tipa "jeste li se konsultovali sa sovjetskim poslanstvom". Mnoge se stvari kriju u okviru analize koju vršimo. Prema toj izjavi, ukoliko bismo obavestili sov-jetsko poslanstvo ono bi moglo uzeti u zaštitu Nakoa i mogli bi nam reći "ostavite ga na miru". Pretpostavimo da ćemo

poslušati zahtev onih iz sovjetskog poslanstva. Kakve će iz toga rezultirati? Doći će do neprijateljstva izmedju dve velike partije, slavne jugoslovenske partije i VKPB (SKPB). Eto gde želi da nas odvede Nako Spiru svojim pokvarenim lukavstvima-uzviknu Koči. U tome je i njegov antisovjetizam!

- Kako, kako - obrati mu se Nako, sada već smekšanim glasom, ali i $ izvesnom ironijom: - Optužuješ me i za antisovjetizam?

- Optužujem, nego šta! i Optužiću te, za antijugoslovenstvo, antisovjetstvo,antialbanstvo i šta god hoćeš. Takav si ti. Položi račun - vrištao je Koči, dok je Pandi Kristo povladjivao klimanjem glave "politička" detalisanja ministra unutrašnjih poslova.

Stekao sam utisak da su stvari otišle daleko i da je bilo veoma teško savladati i pravilno usmeriti situaciju. Zaverenička pamet Koči Dzodza je bila spremna da pribegne svakojakim intrigama i da pretstavi kao moguće i ono što je bilo sasvim nemoguće.

On je smatrao, da je kucnuo čas kada više ne odlučuju ni Biro ni Sekretar. Batinu je držao u svojim rukama "general". Odlučili smo da nastavimo u 8 (2o) uveče.

Pre no što zaključih sednicu, dodao sam:

- Na narednoj sednici ne dozvoljavam da se govori ovakvim tonom i, neka bude jasno, izvršićemo analizu naše linije, našeg rada, i u tim okvirima ćemo diskutovati zašto je i koliko je odgovoran drug Nako, ali ne samo u vezi s optužbom koju je izneo Zlatić i koju je Koči ovde uperio protiv Nakove ličnosti.

Pošto smo završili pridjoh Kočiu i rekoh mu:

- Nekako si mnogo žustro krenuo. Požurio si. Stvar

je trebalo postaviti i prosuditi mirnije i hladnokrvnije.

- Au, Envere, pokušavamo da se razjasnimo sa drugi ima... neprijateljima, a nismo raščistili sa sobom! Govorio sam ti svo ovo vreme: nekako mnogo štitiš Nako Spirua! Ne uzimaj ga više u zaštitu, veoma te molim!

- Ne branim ja Nakoa - rekoh, - branim ono što mi se čini ispravnim.

I tako smo se rastali, da bi se sastali sutradan, ili bolje reći istog dana u veče, jer je već bilo svanulo rano jutro dana 2o novembra 1947.godine.

Ni oka nisam mogao da sklopim, kamo li da zaspim. Bio sam ubedjen, ne samo da su svi problemi krenuli najpogrešnijim i najkrivljim putem, već da se prosto i u pogledu najelementarnijih pravila unutrašnjeg partijskog života deluje neispravno. Ali sam smatrao da je sada bilo veoma važna istrajnost Nako Spirua. Bio sam ubedjen da, u suštini, u vezi sa problemom koji se postavljao, nije bio kriv, bio sam ubedjen da su njegovi sukobi sa Jugoslovenima u konkretnom slučaju bili ispravni i neizbežni sukobi. Ali kako će i koliko istrajati?!

Nije mi se svidjalo njegovo naglo uzbudjenje i napetost kada smo mu saopštili za šta su Jugosloveni optužili našu partiju i njega posebno. Nije mi se svidjala njegova izgubljenost i zbunjenost koja ga je zahvatila, niti način kako je tražio pet dana za pripremu. U osnovi bio sam mišljenja da treba da se pripremi, ako je potrebno 5 i više dana, ali način kako je tražio, nekako kao moleći, kao da traži milost, nije mi se svideo. Poznavao sam njegov impulzivni karakter, koji ga je navodio da dobacuje i pecka. Te osobine mu, naročito u tim teškim trenutcima, nije ispoljavao.

Negde oko podne zakucao je na vrata i ušao Nako Spiru. Bio je potrešen, klonuo i iscrpljen u svakom pogledu.

- Hteo sam da vas zamolim još jednom - reče mi - Shvatite moj težak položaj. Utičite da mi se da tih pet dana da se pripremim.

- Slušaj Nako - rekoh mu. - Mi smo zajedno prošli najteža vremena i trenutke. Prošli smo kroz trenutke kad smo bili oči u oči sa neprijateljem i znali smo kako da mu odgovorimo, ali smo prošli trenutke kada je neprijatelj bio medju nama i kada ga nije bilo lako otkriti i razobličiti.

- I vi mislite o meni da sam neprijatelj? - reče on skrušenih ruku.

- Ne, niti kažem, niti sam ikada to rekao. To je tek navod, jedna optužba koja dolazi od drugih, od jedne druge partije. Na tebe se otvoreno pokazalo prstom. Pa dobro, treba li sad da jadikuješ? Ne, to tebi ne dolikuje, ne dolikuje jednom komunisti. Moraš odbaciti optužbe. Izloži svoja mišljenja, svoje argumente.

- Zato sam i došao, dajte mi vremena da se pripremim.

- O tome - rekoh - ne odlučujem ja, odlučuje Biro.

Čuj Nako, zašto ti je potrebno 5 dana, mi smo medju drugovima, stvari treba izneti onakvim kakve jesu. Jedina moja pomoć koju ti mogu dati u ovoj situaciji - rekoh - je sledeća: Govori otvoreno i iskreno. Došlo je vreme, Nako da se iznese na sto sve što je ostalo tajna prikrivena. Kucnuo je čas kada treba da odgovorimo ne samo ti, već svi mi na ona pitanja koja sam neprestano postavljao! Kakva nam je ovo situacija, zašto se sve ovo zbiva, jeli ispravna, gde su

uzroci, što nam treba činiti?! Na "optuženičkoj" klupi se sada nalaziš ti. Medjutim, kritike se ne odnose samo na tebe. One se pružaju dublje i šire. Odgovori na one koje te terete hladnokrvno i smelo, što su osobine koje ti, uveren sam, ne nedostaju. Tako ćemo mi, Partija, Centralni Komitet biti u stanju da pravilno rasudjujemo damo potrebne odgovore na optužbe.

- Treba mi vreme da se pripremim, da se prisetim i da prikupim sve činjenice.

- Rekoh ti da to ne zavisi samo od mene, ti si sam bio na sednici. Ali neće se sve završiti večeras. Počnimo od analize, zatim će se stvari razjasniti same od sebe, jedna za drugom. Neka tako i bude, bio u pitanju ti, ja, Koči ili bilo ko drugi ko je u pravu, ili ko greši. Jedino to ti mogu reči.

- Pokušaću, reče i ode.

Smatrao sam da bi u toj teškoj situaciji Nakova uporna istrajnost potpuno otvaranje teftera, iznošenje svega na videlo, to je bio jedan od glavnih i najsigurnijih puteva spasa. I tu se nije radilo o Nakou, meni ili makojoj drugoj ličnosti. Od naše istrajnosti, od otvorene, iskrene analize stvari sve bi izašlo na videlo. Mislio sam da će tako izići na čistinu istina i da će se Partija i narod spasiti od opasnosti koja im je pretila...

Ali, upravo kada sam smatrao da je došao čas i da su sazreli uslovi da uradimo ono što je odavno trebalo učiniti, da uradimo ono što mi nisu dozvolili da učinimo 1946.godine, naglo se otvoriše vrata i unutra upade Koči Dzodze:

- Rekao sam ti - vikao je - on je neprijatelj, pokvaren. Potegao je na sebe i završio kao pas. Sada je sam potvrdio da je bio neprijatelj i preko neprijatelja.

Ko? - upitah ga - U čemu je stvar?

- Nako Spiru je izvršio samoubistvo. Završio je kako je i zaslužio.

Govorio je s takvim besom da nije bilo teško otkriti u njemu neku vrstu duboke unutrašnje radosti. Iz društva zaverenika bila je uklonjena jedina prepreka da se koplja upere na mene.

Za Kočia je to bio krupan korak dalje u pravcu ostvarivanja njegovog konačnog cilja. Samoubistvo Nako Spirua me je duboko potreslo, a imao sam i razloga. Pošto je on sebe smatrao nevinim, nije imao radi čega da sebi oduzima život? On je bio najodgovorniji za ekonomske probleme i pošto je bio ubedjen da jugoslovenska linija u privredi nije bila neispravna, onda je trebalo da istupi i da brani našu liniju, koju je sam smatrao ispravnom i budući da je dobro znao da je imao moju punu podršku: to nije učinio. Je li to bilo iz straha? Ili je nešto drugo bilo posredi. Na nešto dublje razmišljanje su me navele njegove reči "Za petnaest dana Albaniju učiniti projugoslovenskom". Analizirana hladnokrvno, ova "ekspresija" me navela na razmišljanje da li je Nako u svojim kritikama (koje su ustvari bile ispravne) polazio sa antijugoslovenskih pozicija? Pitao sam se da ga možda nisu zavele greške i krivi stavovi Jugoslovena, upotrebljavajući ih za odredjena nastojanja i ciljeve ali ne partijne,

Nako Spiru bi veoma pomagao Partiji da je otkrio zakulisanu igru Titoista i ulogu Koči Dzodzia. No time bi on otkrio i sopstvenu krivicu, te, zatečen na tom raskršću nije imao hrabrosti. Stavio je svoje "ime" iznad partije i oduzeo sebi život.

Proći će samo nekoliko meseci i istina će se sasvim

razjasniti. Nako Spiru se suprotstavio Jugoslovenima, jer su oni njega kao svog čoveka u zaveri Berata zapostavili i preporučili umesto njega Koči Dzodzea. Onda je Nako okrenuo svoj pogled na drugu stranu, prema jednoj još većoj "sili" od one jugoslovenske. On se povezao sa sovjetima. Ove njegove vezi mi smo smatrali kao nešto više nego ispravno i u redu, u prilog stvari socijalizma, medjutim Nako ih nije smatrao takvim, on se nije njima približio zbog osećanja poštovanja i ljubavi. To zbližavanje je on video kao sredstvo i put da se drugima nametne, posebno Kočiu, da bi ga degradirao i žauzeo njegovo mesto. Kakvu su ulogu odigrali Sovjeti (govorim o službenicima sovjetskog poslanstva u Tirani) i o odredjenim aparatćikima nižeg i srednjeg ranga s kojima se sretao Nako u Moskvi) u pothranjivanju Nakovih ambicija, to ne znam. Poznato mi je samo to da su sovjetski savetnici i specijalisti u Tirani voleli i preporučivali vrlo otvoreno Nako Spirua, slušali su njegovu reč, kao što je i on njih slušao. Ali je činjenica da Sovjetski drugovi nikada nisu posredovali da bi favorizovali Nako Spirua. Posle samoubistva Nako Spirua, jedan od drugova iz sovjetske ambasade, koji se zvao Gagarinov, usmeno nas je obavestio da im je Nako Spiru uputio pismo u kome je naveo: "Zbog teških optužbi Jugoslovenskog rukovodstva ja sam prinudjen da izvršim samoubistvo"... Toliko nam je rečeno. Sovjetski savetnici, posebno glavni savetnik za privredu, Troicki, ožalili su Nakoa i nisu skrivali gorčinu, medjutim, pre ovog čina nisu preduzeli ništa da bi sprečili ili predupredili ovaj postupak. Verujem da uopšte nisu znali šta se dogadja, pa čak i ukoliko ih je neko od Nakovih ljudi obavestio o tome, Sovjeti nisu smatrali umesnim da se umešaju u ovu stvar. Može biti da je

Nako namerno u Birou postavio pitanje: "da li ste upoznali Sovjetsko poslanstvo o ovoj analizi:? i da je zbog toga tražio 5 dana da se pripremi, ili bolje reći, da bi pozvao Moskvu "SOS" spašavaj me!"

Medjutim, kasnije se potvrdilo da je druga strana, Jugosloveni, hitno delovali i bili su oni koji su Nako Spirua doveli do niskog i neoprostivog čina koji je izvršio. Budući da im je Koči Dzodze signalizirao da bi Nako Spiru u Birou mogao otkriti sve niti zavere koja je započela još u Beratu i nastavila je da deluje Jugosloveni su Nakou stavili pred nos dokumente njegove agenturske delatnosti gde se on izražavao protiv Partije i protiv mene. Budući da se našao u vrlo teškoj situaciji, rasudjujući malogradjanski, Nako je došao do zaključka da će ostati i bez moje podrške, te je video sebe u ćorsokaku.

Njegovim nestankom sasvim je bio završen jedan put koji nam je bio preostao da izadjemo iz situacije koja nam behu stvorili Jugosloveni. On je poneo sa sobom tajnu skovane zavere. Istovremeno, nestanak Nakoa bio je najače oružje koje će upotrebiti Jugosloveni i njihovi agenti Koči Dzodze i njegova kompanija da bi ostvarili svoje ciljeve. Put je već bio otvoren da se udar usredsredio na mene.

I, da bi se jasno pokazalo šta su smerali Jugosloveni već sutradan posle samoubistva Nako Spirua, Savo Zlatić je pozvao Tuk Jakovu i rekao mu:

- Treba biti veoma obazriv prema onome što se zbiva u vašoj Partiji, jer su se slične stvari dešavale i ranije, takodje, i u našoj Partiji. Ranije, kod nas, generalni sekretar Partije Gorkić, bio je jedan običan izdajnik...

Sve to je direktno bilo upereno protiv mene.

Time je Savo Zlatić primio svoju prvu nagradu za ovu pobedu.

Beogradski agenti, Koči Dzodze, Pandi Kristo i drugu uzeli su u ruke zastavu i krenuli u najprljaviji pohod protiv Partije, njen linije i mene. Započeo je proces beskrajnih "sednica" i "analiza", gde je sad već otvoreno dominirao i dirigovao Koči Dzodze.

Jugoslovenska je kritika prihvaćena kao ispravna. I ne samo to, već su ispravni pogledi i moji, Nakovi i drugih drugova, svi okrenuti protiv nas i iskorišćeni da bi se istaklo naše nepoverenje "prema ispravnoj liniji Centralnog komiteta Komunističke partije Jugoslavije". Teze za preispitivanje Beratskog Plenuma, moj odgovor koji sam poslao Zlatiću u vezi njihove prve kritike, sve jt to prostudirano i upotrebljeno da bi se dokazalo da je nepoverenje prema Jugoslaviji kod mene i Nakoa postojalo još odavno. Delovanje omladine na železnici i u ostalim akcijama osudjeno je kao neprijateljski čin protiv Jugoslavije i protiv linije naše Partije i uglavnom se za sve to teretio Nako. Odbačeni su navodno bez rdjavih namera svi izveštaji naših organa kontrole i drugova u Partiji i na železnici itd. Stvari koje su potvrdjivale tačnost pravilnih pogleda naših ljudi, sakupljene su da bi se "potvrdilo" suprotno, u pravcu koji je zanimao Jugoslovene. Nako se priključio redovima špijuna i izdajnika naše Partije!

Partija i narod su doživljavali najteže i najtragičnije trenutke. "Radilo" se na tome da se sve to postavi na Centralnom Komitetu Partije, a zatim u celoj Partiji i u narodu.

Upravo na vrhuncu te teške atmosfere, koja je mnogima izgledala bezizlazna, stiže nam jedna radosna vest: Georgi Dimitrov, u ime Bugarske partije i vlade, uputio je

poziv delegaciji Vlade NR Albanije da, na čelu samnom, poseti Bugarsku. Poziv je bio zvaničan, i upućen kao odgovor na naš raniji zahtev, tako da su se Jugosloveni i njihovi agenti u našim redovima našli pred svršenim činom. No, s obzirom na teške trenutke koje je doživljavala naša Partija, opravdano se moglo pomisliti da je taj poziv nije bio upućen bez Staljinove sugestije, kao protivteža prema jugoslovenskim manevrima. Bilo kako bilo, opšta euforija i uverenje da će stvari ići onim tokom kako su to oni mislili, naterali su Jugoslovene da se"povuku". Analize smo odložili za kasnije i počesmo se spremati za odlazak u Bugarsku.

VII

PRVA NAŠA POSETA NR BUGARSKOJ

KOČI DZODZE DOBIJA ZADUŽENJE OD RANKOVIĆA DA KONTROLIŠE NAŠU DELATNOST

Poziv Dimitrova da posetimo NR Bugarsku * Kratko zadržavanje u Beogradu. U poseti kod Tita. * Tajni susret Kočia Dzodzea sa Rankovićem. On dobija zaduženje da kontroliše našu delatnost * Izvanredan i dirljiv doček u Sofiji * Službeni razgovori * Večera kod Georgi Dimitrova. Incident u pola noći * Završetak službenih razgovora u Kritičimu. Georgi Dimitrov: Sačuvajte čistotu partije. Neka ona bude revolucionarna, proleterska i sve će ići bolje * U povratku preko Beograda - Tito u Rumuniji * Povratak u domovinu.

Narodna Republika Albanija, odmah po završetku herojske Narodno oslobodilačke borbe, ulagala je sve napore da uspostavi što tešnje prijateljske odnose sa Sovjetskim Savezom, Federativnom Narodnom Republikom Jugoslavijom, Narodnom Republikom Bugarskom i sa svim drugim zemljama narodne demokratije Evrope.

Narodno oslobodilačka borba i prolivena krv naših naroda u njoj, protiv istog neprijatelja, činili su osnovu tog velikog prijateljstva, koje smo mi negovali i nastojali da oživotvorimo i neprestano jačamo sa svim prijateljskim zemljama i bratskim narodima. Mi, s naše strane, uz sve velike žrtve koje smo dali (boreći se sami u svojoj zemlji, oslobodivši je sopstvenim snagama, boreći se i izvan državnih granica da bi potpomogli oslobodjenje Jugoslavije), ispravno smo ocenili veliki i odlučujući doprinos Crvene armije, kao

i doprinos Narodno oslobodilačke vojske Jugoslavije itd. Drugi su minimizirali našu borbu, i koristeći pravilno postavljanje ovog pitanja na marksističko-lenjinističkoj osnovi, s naše strane manipulisali su time "kao da su oni učinili sve" i da mi bez njih ne bismo učinili ništa". Albanija je za njih bila malo dete koje je trebalo hraniti bebironom, koje je trebalo držati pod patrijarhalnim okriljem i čiji glas se nije imao radi čega čuti u koncertu politike koju su vodili zemlje Narodne demokratije. Kao što rekoh, ovaj potcenjivački duh prema nama osećao se u prvim godinama uglavnom u stavovima jugoskog rukovodstva koje je tako delovalo ne samo zato što je bilo megalomansko i bezkrupulozno, već i zbog mračnih ciljeva koje je imalo u odnosu na nas. Ono je od drugih traži samo zvanično "priznanje" Albanije na mapi, kroz izjave i daleko od Albanije, ali nikako nije željelo da se to priznavanje konkretizuje svestranim medjusobnim vezama naše zemlje sa drugim zemljama Narodne demokratije, uključujući tu i Sovjetski Savez. Takva antialbanska politika Beograda je u izvesnoj meri dala svoje rezultate i činjenica je da su nas prijateljske zemlje Narodne demokratije zaista zvanično "priznale" još 1945. i 1946. godine, ali su nas ustvari poznavali samo iz daleka, i još gore, onako kako nas je predstavljala Jugoslavija.

Takav duh i praksa prvobitno su se razvijali i bili prihvatani ali ne od nas. Naravno, ovaj je duh imao svoje uspone i padove, uzdržavanja, zauzdavanja i zubate pretnje, sve dok nije mačem odsečen gordijev čvor. Ali da ne anticipiramo. Treba reći da su Jugoslavija i Tito bili zainteresovani da nas drže izolovano. Oni su verovatno manevrisali i nastavili da manevrišu iza zavese i u pravcu Bugarske i imali su uspeha do trenutka kada je stigao

poziv Bugarske Komunističke partije i vlade u ime Dimitrova da naša delegacija poseti Sofiju.

Poziv koji nam je uputio Dimitrov dočekan je s naše strane s entuzijazmom kada sam ga stavio na razmatranje i usvajanje u Političkom Birou i u Vladi. U teškoj atmosferi toga perioda poziv je delovao kao vedar dan nakon tmurne noći opterećene opasnostima. Dobio sam zaduženje da se spremim za formulisanje i itvrdjivanje problema koje ćemo rasmatrati i za druge tehničke probleme, za formiranje delegacije i obaveštenje ambasadorima prijateljskih zemalja. Najpre sam pozvao Bugarskog ambasadora, kome sam ponovo zahvalio i uručio mu zvanični odgovor da prihvatamo posetu. Ostalo je da zajednički utvrdimo tačan datum polaska.

Zatim sam pozvao sovjetskog ambasadora i obavestio i njega. On mi je dao do znanja da je o tome već bio obavešten iz Moskve. Nisam u to uopšte sumnjao, čak sam bio mišljenja da taj postupak i ne bi mogao da se ostvari bez Staljinovih saveta. Za nas je to predstavljalo posebnu sigurnost. Medjutim, mislili smo da su i Jugosloveni bili o tome obavešteni. Bilo kako bilo, pozvao sam i jugoslovenskog ambasadora i upoznao ga. On me je saslušao, zapisao sve i reče mi da će odmah obavestiti svoju vladu u Beogradu. Primetio sam da ga vest nije oduževila, i da koliko sam mogao da shvatim nije bio obavešten o toj poseti.

- Da li je sovjetski ambasador obavešten o tome - upitao me.

Odgovorio sam mu da sam ga upoznao. Rekoh mu, takodje, da ćemo kasnije razgovarati, kada budemo sa Bugarima utvrdili dan polaska.

- Iči ćemo preko Beograda i zatražićemo vašu pomoć - zaključio sam.

On mi odgovori!

- Svakako.

Tako se "dobro" i "drugarski" rastadoh i sa jugoslovenskim ambasadorom, mada mi se činilo da Jugosloveni nisu mogli biti zadovoljni što ćemo prekinuti naše analize i što će se time dalje odložiti "albansko pitanje" koje su oni imali na dnevnom redu.

Počeli smo i završili prepreme i pošli za Sofiju preko Beograda. Na čelu delegacije bio sam ja, a kao glavni članovi bili su Koče Dzodze, Hisni Kapo i Kristo Temeljko.

Izuzetno sam se radovao što nam se pružala prilika da posetimo Bugarsku Dimitrova. Tu veliku radost je osećao i Hisni. Po spoljašnjem izgledu moglo bi se reći da su i Koči i Kristo Temeljko tako osećali, (no kasnije se utvrdilo da nije bilo tako). Bilo je treći put, da napuštam domovinu i odlazim sa zvaničnim delegacijama u posetu prijateljskim i bratskim zemljama: prvi put smo išli u Beograd kod Tita; drugi put u Moskvu kod Staljina i sada smo išli u Sofiju kod Dimitrova.

Ljubav i simpatije našeg naroda, Partije i Vlade za Bugarsku i njenog istaknutog rukovodioca Dimitrova, bile su veoma naglašene. Ta osećanja su se zasnivala na davnim prijateljskim istorijskim tradicijama, te su prijateljske tradicije ojačale u toku Narodno oslobodilačke borbe, nezavisno od toga što su kontakti izmedju naših i bugarskih partizana bili retki.

Posebno nas je veličanstvena ličnost Georgi Dimitrova usko povezivala i uticala na naše tešnje idejno-političkom bezrezervnom jedinstvu. Marksističko-lenjinistička

ideologija koja je nadahnjivala naše partije, bila je čelično jezgro koje nas je ujedinjavalo u svim delovanjima.

U prošlosti, kada se albanski narod borio protiv srpskih pretenzija i terora sa bugarskim narodom bili smo prijatelji, voleli smo ga, poštovali i medjusobno se pomagali. Rodoljubi i borci našeg Nacionalnog preporoda nalazili su utočište i podršku za svoju borbu u okrilju bugarskog naroda; u samoj Sofiji bila su stvorena albanska patriotska društva. Tamo su se štampale knjige i listovi na albanskom jeziku koje su se ilegalno unosile u Albaniju. Naše čete Preporoda i u toku Balkanskih ratova održavale su tešnje borbene veze sa ustaničkim četama ovih krajeva, izvodile su zajedničke akcije i prihvatali i skrivali jedni druge. Tako su istorijski i tokom dugog vremena veze izmedju naših naroda bile veoma prijateljske. Zajednička antifašistička Narodno oslobodilačka borba ojačala je još više ove veze, iako, kao što rekoh, u toku rata mi nismo imali direktne veze sa bugarskim partizanima. Samo jednom, 1943.godine, dodje u Labinot, da bi se sreo samnom Bulgaranov. Razmenili smo mišljenja o borbi, ali sam tada imao utisak da su Bugari bili slabi. I činjenica je da se partizanska borba tamo odvijala polako i rasplansala se tek posle ulaska Crvene Armije u Bugarsku. Bulgaranov mi je u toku susreta govorio pohvalno o Jugoslovenima, kao i o našim albanskim jedinicama koje su delovale na području Dibre i Makedonije. On nam reče da je bio upućen od Centralnog Komiteta Komunističke Partije Bugarske da radi sa Makedoncima, koje je u to vreme on nazivao Bugarima. Bilo mi je poznato da se Bulgaranov nije slagao sa Vukmanovićem Tempom, koji je rukovodio Narodnooslobodilačkom borbom u Makedoniji, ali mi on reče da se

navodno dobro slaže sa Jugoslovenima. Ja sam, naglasio Bulgaranovu da se u Makedoniji nalaze čitava područja naseljena albanskim stanovništvom, da je to nepravda prošlosti i da po završetku antifašističke Narodno oslobodilačke borbe pitanje narodnosti treba razmatrati u duhu lenjinističkih principa.

- Samo kroz tu prizmu, - rekoh mu - moči će se pravilno rešiti problemi ovih područja, naroda i narodnosti koje žive na njima, inače će se nastaviti nacionalno ugnjetavanje, protivrečnosti i stari sukobi. Komunistička Partija Jugoslavije, Komunistička Partija Albanije i Komunistička Partija Bugarske - rekoh Bulgaranovu - tokom celog perioda borbe protiv zajedničkog neprijatelja, fašizma, treba da rade i u tom pravcu, da se naši narodi sprijatelje. Treba da naše narode politički uzdignemo da bi otklonili ostatke prošlosti i poveli ih do pobede; narodi koji su patili zbog nepravdi koje su im nanele velike sile i šovinizam balkanskih država, treba da ostvare pravo na samoupredeljenje. Tako mislimo mi o Albancima onih albanskih krajeva koji su aneksirani Jugoslaviji.

Videvši da mu je put otvoren, Bulgarnov je počeo da govori o pitanju Makedonije, koju je on smatrao delom Bugarske.

Ja sam ga pustio da izloži svoje mišljenje i nisam se zadržao na tom pitanju. Bilo mi je poznato da su Jugosloveni s njihove strane bili skloni da minimiziraju i potcene borbu Bugara. Jedan od glavnih razloga za to bilo je nesumnjivo pitanje Makedonije.

Sem ovog susreta, sa bugarskim drugovima nismo imali drugih kontakata u toku rata, ali smo osećanja bratskog

internacionalističkog prijateljstva za bugarski narod i Komunističku Partiju Bugarske (koliko se sećam tada se zvala Bugarska Radnička partija) neprestano negovali. U tome je posebno veliku ulogu odigrala ličnost Dimitrova, koji je bio stekao svetsku slavu. Ime Lajpciškog heroja, generalnog sekretara Komiterne, pominjali su i slavili svi komunisti i antifašisti sveta. Njega smo voleli izuzetno ga poštovali i slušali ga posle velikih klasnika marksizma, lenjinizma, Marksa, Engelsa, Lenjina i Staljina. Dimitrov je bio prisan prijatelj i jedan od najbližih saradnika Staljinovih. Zato je naš odlazak u Sofiju i susret sa Dimitrovom za nas predstavljao veliku radost.

S takvim čistim i prijateljskim osećanjima prema prijateljskim i savezničkim zemljama, naša je delegacija 12. decembra stigla u Beograd. Doček koji nam je priredjen na zelezničkoj stanici bio je vrlo hladan, medjutim "zvanično" Jugosloveni su se ponašali više nego "korektni u protokolu". Na doček su bili izašli Kardelj, Ranković, Simić (u to vreme ministar za inostrane poslove) Hebrang (predsednik Komisije za plan), Tempo i izvestan broj ličnosti nižeg ranga. Kao što rekoh, naša poseta Bugarskoj padala je upravo u vreme kada su Tito i njegovi drugovi već bili krenuli u napad na nas, pa je zato izlazak "svih tih velikih autoriteta" kako ih je nazvao Koči Dzodze, na doček bilo je za nas neočekivano. No, sve je to imalo svoje objašnjenje. I Jugosloveni su nesumnjivo dobro procenili svoje postupke. U javnosti još uvek se nisu mogle uočiti velike pukotine koje su nastale u odnosima izmedju naših Partija i zemalja i zato su Jugosloveni nastojali da drže u tajnosti svoj napad i udar. Čak, da bi otklonili svaku sumnju u vezi s tim napadom, oni su dopuštali i po koji gest "prijateljstva" i "bratstva" prema

nama, kao što je bio izlazak "svih tih velikih autoriteta" na stanicu, ali je sveto činjeno nekako na silu, hladno. Mi tada nismo dovoljno poznavali diplomatska pravila, ni protokole i formalnosti, ni ceremonije itd, niti smo ih primećivali, medjutim, činjenica je da, izuzimajući protokolarne i veoma zvanične pozdrave, nekakvih drugih reči nam nisu rekli Titovi drugovi. Medjutim, tako hladan doček nije imao zašto da na nas ostavi bilokakav utisak. Takodje, nasnas nije uticalo ni to što su nas smestili u neku poluprivatnu kuću (naravno, nacionalizovanu). Rekli su nam da je to nekada bila kuća Stojadinovića, velikosrpskog fašističkog reakcionara, koji je za vreme jugoslovenske kraljevine razgovarao sa čianom o podeli Albanije sa Musolinijevom Italijom.

Ali nezavisno od hladnog dočeka, teških optužbi koje nam je uputio Zlatić, teškog stanja koje je kod nas stvoreno kao rezultat tih opštužbi, smatrao sam za potrebno da iskoristimo boravak u Beogradu za jedan susret sa Titom, da bi smo s njim direktno porazgovarali i utvrdili istinu. Zato smo odlučili da tražimo susret s njim, čak ako nas on sam i ne pozove. Kao saveznici, smatrali smo da bi bilo na svom mestu, takodje, da ga upoznamo o ciljevima naše posete Bugarskoj, da iznesemo značaj ugovora koga smo nameravali da potpišemo sa bratskom Bugarskom i koga smo smatrali učvršćivanjem ugovora koga smo već potpisali sa Federativnom Narodnom Republikom Jugoslavijom. Naravno, tom prilikom bi smo mogli razmeniti mišljenja o medjunarodnoj situaciji, ali smo kao najosnovnije, ukoliko bi bilo moguće, želeli da otvoreno porazgovaramo o našim unutrašnjim poslovima i pogoršanju odnosa sa njima. U takvom smo mi tesnacu i raspoloženju bili kada smo stigli u Beograd.

U trenutku kada je trebalo da se rastanemo sa Kardeljom i Rankovićem, pošto su nas otpratili do ulaza kuće u kojoj ćemo boraviti, ja im izložih naš zahtev da se, prema mogućnosti sastanemo sa Titom.

- Da - reče Kardelj, hladan ko led. - Drug Tito i sam želi da vas primi i susretne sa vama, možda još večeras. Mi ćemo vas na vreme o tome obavestiti.

Ne prodje mnogo vremena i obavestiše nas da nas Tito čeka na "pozdravni susret".

Istina je da smo bili malo "uzbudjeni" prilikom odlaska kod "tih velikih ljudi" jer su se tako držali i takvim su želeli da ih smatramo. Od njihovog karaktera i stavova je zavisilo stvaranje drugarske i tople klime ili hladnog i napetog ambienta. Dva dana kasnije ćemo se po prvi put sresti i sa Dimitrovom, upoznaćemo se s njim i, moram reći da se Tito nije mogao ni uporediti sa istaknutim bugarskim rukovodiocem. Razlikovali su se kao noć i dan, i ovaj sud ne dajem sa današnjeg stanovišta, već su to tadašnji autentični utisci. Tito se potcenjivački i uobraženo odnosio s nama, hladan, odmerenih i dobro uvežbanih pokreta, on nikada ne bi pogrešio da napravi kakav gest ili koju reč da bi pokazao bliskost, i drugarsku toplinu. Ne, ničega takvog nije bilo kod njega, sve je bilo unapred smišljeno i hladno. Godine 1946. prilikom prvog susreta sa njim, mislili smo da je takav mogao biti njegov karakter, medjutim sad smo došli do saznanja da je Titova hladnoća imala drugi smisao. On je želeo da mi i po izgledu ponizno stojimo pred njim, kao pred patriarhom.

Ovoga puta Tito nas nije dočekao u palati na Dedinju, već u - jednoj prostoj kući u unutrašnjosti Beograda, mislim na ulici Rumanska. Bila je to dvospratna, simpatična

kuća, starinskog stila ogradjena visokim zidovima. Ušli smo u hol, gde su nas, ako ne grešim dočekali Tito, Kardelj, Ranković i Djilas. Tito je bio odeven u vuneno grao odelo i imao je cipele iste boje. Stajao je uspravno kao stub. Samo nam je pružio ruku, upitavši nas za zdravlje, i pošto se ta ceremonija završi, odvede nas u svoju radnu sobu koja je bila tu odmah. Bila je to neka prilično duga soba sa jednim velikim prozorom otprilike širine sobe. Pored prozora je bio postavljen njegov radni sto, a na sredini sobe jedan drugi dugački sto. Izgleda da su se tu održavale sednice Biroa ili je tamo Tito pozivao druge ljude radi posla. Trebalo je da zauzmemo mesta za stolom i kako je uobičajeno, s jedne strane trebalo da zauzmu mesto oni, a s druge mi.

- Izvolite sedite - reče Tito, a sam ostade na nogama. Ja zauzeh mesto, i moji drugovi su se spremali da zauzmu mesta niže, pored mene, jedan za drugim. Medjutim Tito najednom reče:

- Druže Dzodze, izvolite ovde, i pokaza mu čelno mesto za stolom, koje je stajalo prazno. Svima nam je zastao dah zbog tog Titovog postupka. No ja hladnokrvno rekoh Kočiu koji je pocrveneo kao rak.

- Podji tamo gde ti kaže.

- Ne, druže Maršale, ja ću ovde sesti, neka drug Enver sedne tamo - odgovori on Titu.

- Ne, ne - reče Tito, izvolite ovde, i vi možete sedeti ovde.

- Ponovio sam mirno Kočiu da sedne gde su mu rekli. Tako je okončana ta provokacija. Zauzeli smo mesta. Tito je izvadio muštiklu s grlom okrenutim naviše, kao lula, metnuo cigaretu, zapalio je, i odgurno paklo prema meni

govoreći mi:

- Izvolte popušiti!

Rekoh mu, da sam prestao da pušim (što ustvari nije bila istina, ali nisam hteo da pušim njegove cigarete, posle ovoga što je učinio). Zatim mi Tito reče:

- Drugovi su. me obavestili da ćete ići u Bugarsku i sigurno će te se sastati i sa Dimitrovom. Jeste li zadovoljni posetom koja vam predstoji?!

Rekoh mu o cilju naše posete Bugarskoj i naveo da je to bila naša davna želja, naglašavajući simpatije i ljubav koje je albanski narod pokazivao i pokazuje prema Bugarskoj, njenom narodu i posebno, na poseban način prema istaknutom bugarskom rukovodiocu i rukovodiocu medjunarodnog komunističkog i radničkog pokreta, Georgiju Dimitrovu. U nastavku sam dodao da sa bugarskim drugovima nameravamo da vodimo razgovore o jačanju medjusobnih odnosa izmedju naših partija i zemalja, u tim okvirima da potpišemo takve dokumente koji će ojačati ne samo nezavisnost naših dveju zemalja, već i odnose izmedju Narodne Republike Albanije i Federativne Narodne Republike Jugoslavije. Tito me je namrgodjeno slušao, glavu je držao gore i gledao me svojim kao staklo hladnim očima.

Pošto sam ja završio, Tito se okrenu Kočiu i nasmejanih očiju mu reče:

- Verovatno ste se pripremili da iskoristite iskustva Bugarske Komunističke Partije...

- Može nam se ukazati prilika da učinimo i tako šta, ali mi imamo neograničene mogućnosti da u svakom trenutku i u svemu koristimo iskustvo Komunističke Partije Jugoslavije, odgovorio mu je Koči.

Ranković je od početka do završetka sedeo, ne

pokazujući ni jedan delić lica, samo je pušio cigarete iz svoje bele dugačke muštikle.

Zatim je reč uzeto Tito. On je, ne bez namere, gotovo zaboravio ono o čemu sam mu govorio ja, gde idemo i šta ćemo raditi. Bilo je jasno da je tim stavom želi da nam da do znanja da za njega uopšte nije imalo nikakvog značaja što ćemo mi raditi sa Bugarima. Drugim rečima, on je hteo da nam kaže da mu se ne svidja poseta koju ćemo učiniti, jer je Tito ceo razgovor usredsredio na "Jačanje odnosa Albanija-Jugoslavija", da "ti odnosi imaju veliki značaj za Albaniju", da "Albanci treba da se bore protiv nedostatka i grešaka koje izbijaju u partijskom i državnom životu", tako da se ne ometa "velika pomoć koju vam pruža Jugoslavija", koja se "žrtvuje" za nas, itd. itd!

Imao sam, dakle utisak da nam je Tito priredio ovaj doček pred naš polazak u Bugarsku "da bi nas podsetio" da i do Sofije, kao i do Moskve, i svuda"naš put vodi preko Beograda". Tim načinom razgovora on nam je naznačio "granice" sa Bugarima.

Zahvalio sam Titu na "valjanim savetima" i iskreno ga uveravao u ljubav koju ćemo nastaviti da gajimo prema bratskim i prijateljskim narodima Jugoslavije, i tek što sam se spremao da udjem u naše probleme, gde smo, prema njemu, imali "grešaka i nedostataka" on ustade.

- Imaćemo prilike kada se budete vratili iz Bugarske - reče u hodu i pozva nas da zajedno vidimo neki film.

Posle predstave, iz koje se ne sećam skoro nijedne epizode, dali su nam po jednu kafu, ili kako se to kaže u Djirokastri "sikter kafu", pručili smo jedan drugome ruke

i rastali se. Mislili smo da samim tim više nećemo imati sa jugoslovenskim rukovodiocima nikakvih kontakata. Medjutim, posebno i bez moga znanja, ili suoni Kočiu Dzodzeu predložili da se sastane sa Rankovićem, ili je on sam zatražio takav susret. Ali, veća je mogućnost da je Ranković zatražio da se sastane sa Kočiem.

To se dogodilo one noći pre no što smo vozom krenuli za Bugarsku. Odmarali smo pre večere, kada stigoše Koči sa Šuletom (Pandi Kristo) u salon gde smo bili ja i Hishi i reče:

- Druže Envere, ja i Šule ćemo poći da se sretnemo sa Markom (Rankovićem), i da porazgovaramo kako treba da se organizuje partijski rad u Brigadi i u Štabu divizije.

- Zar ne bi bilo bolje kad se budemo vratili? - rekoh im. - Sada zatražite susret, pa ćete kada se budemo vratili imati više vremena.

- Ne - reče Koči - bolje da podjemo i da ovaj posao završimo večeras, pa da nam glava bude mirna,

- Slažem se, - rekoh, - idite!

Koči sa Šuletom su otišli kod Rankovića, a ja i Hisni smo ostali kući, čak smo i večerali ne čekajući na njih, jer jugosloven koji je bio u našoj pratnji "savetovao" nas je da večeramo, jer bi drugovi mogli da "zakasne".

Kada su se vratili sa sastanka, i Koči i Kristo su izgledali zadovoljni i radosni, jer su dobili "podrobnija i potpunija objašnjenja o metodi Partijskog rada u brigadi i diviziji". Dim tog noćnog susreta izmedju Rankovića, Kočia i Šuleta će se osetiti u Sofiji.

Odlazak Kočia i Šuleta kod Rankovića u tim okolnostima, i navodno iz ovih razloga što mi navedoše nisu

me uopšte ubedili, a sigurno ni Hisniju, ali nijedan od nas se nije odavao, već smo se ponašali kao da je sve to bilo sasvim prirodno.

Sutradan smo pošli za Sofiju. Na granici su nas veoma srdačno dočekali Anton Jugov i mnogi drugi drugovi bugarskog rukovodstva. Pozdravili smo se i iz ljubavi kao najbliskiji drugovi i braća. Preneli su nam pozdrave Dimitrova i rekli nam da će on lično i svi ostali drugovi rukovodstva Partije i Vlade izići na doček na glavnoj železničkoj stanici u Sofiji. Prvi kontakt sa predstavnicima bugarskog naroda bio je srdačan, dirljiv. Ti jednostavni ljudi zagrlili su nas, poželeli nam dobrodošlicu, počeleli nam uspeh u našoj poseti i jačanju medjusobnih odnosa izmedju naše dve zemlje i naših naroda. Otpozdravljao sam im kratkim govorom, gde sam izrazio osećanja velike ljubavi albanskog naroda prema bratskom buga-rskom narodu i uverenje da će naše prijateljske veze ići sve više napred, završih uzvikom!

- Živeo vaš veliki rukovodilac Georgi Dimitrov!

Narod je pozdravljao dugim ovacijama. Prema tradiciji ponudili su nam hleb i so, a jedna mlada devojka poklonila mi je tradicionalni bugarski kostim, vrlo lepo navezen.

- Koliko uboda igle ima u ovoj nošnji, toliko izraza ljubavi ima bugarski narod za albanski narod - reče mi ona u suzama od velikog uzbudjenja i zagrli me.

U takvom smo raspoloženju pošli za Sofiju.

Stigli smo velika masa naroda je izašla i čekala nas, kao i rukovodstvo, na čelu sa veličanstvenim Dimitrovom, vrlo muževnog lica, izvajanog kao u pravog revolucionara, duge ispuštene kose, budući da je bio skinuo šubaru, mada je

bila zima i pado je sneg. On me je čekao na peronu, pružio je ruku, zagrlio me i poljubio. Bio je to za mene vplo uzbudljiv trenutak. Zagrlio sam ga i nisam ga dugo puštao. Suze su mi navirale od uzbudjenja što sam uspeo da doživim ovaj dan, da me narod i partija upute ovde da se sretnem sa ovim velikim učiteljem proletarijata, od koga sam kao odan učenik uspeo da naučim iz njegovog primera, učenja i saveta, kako da istrajem i da se borim protiv fašističkih osvajača, protiv neprijatelja naroda i klasa, za oslobodjenje moje domovine, za formiranje i kaljenje moje Partije, za socijalizam i komunizam.

Nakon dočeka na stanici ušli smo u kola da bi pošli do sedišta bugarske Vlade. Dimitrov i ja smo ušli u prvi otvoreni automobil i pošli kroz veliku masu ljudi koja je bila ispunila ulice, trotoare, trgove, prozore, balkone. Svuda su bile smeštene albanske i bugarske zastave, portreti i parole o bugarsko-albanskom prijateljstvu. Kakva neograničena ljubav prema Dimitrovu, Staljinu - i Albaniji. Trg ispred palate bio je prepun ljudi. Mi smo sa balkona palate otpozdravljali bugarskom bratskom narodu.

Pre nego što smo izišli na balkon stali smo jedan pored drugog sa Dimitrovom. On je bio velik po svojoj uzornoj jednostavnosti. Pitao me je za narod, za Partiju, za drugove. Govorio je ruski, a ja albanski, jer sam tada malo znao ruski.

Kada smo izišli na balkon usred ovacija naroda razlegao se glas Dimitrova. Imao je snažan i zvonak glas, sa dubokim disanjem i asmatičnim smetnjama; govorio je s entuzijazmom, vatreno, s neograničenom ljubavlju prema našem narodu. Slušajući ga, ja sam usredsredio pogled na njega, i

u mislima se podsećao na njegove titanske bitke, na torturu koju je doživeo, na njegove patnje za stvar svetskog proletarijata, na ovog proletera koji nikada nije pokleknuo već se kao Autej neprestano uzdizao kroz bure i oluje za triumf Revolucije.

I moj govor je dobro primljen od sofijskog naroda, jer je bio jednostavan i izražavo je vatrenu ljuba i najdublja osećanja našeg naroda i Partije prema bugarskom narodu, bugarskoj Komunističkoj partiji i prema Dimitrovu lično. Osvrnuo sam se ukratko na istorijat borbe našeg naroda u prošlosti u Narodnooslobodilačkoj borbi, na tešnje lenjinske veze sa Sovjetskim savezom, sa herojskom Crvenom armijom, sa Staljinom, sa Bugarskom, Dimitrovom, Spomenuo sam, takodje, naše odnose sa novom Jugoslavijom.

U zajedničkim zvaničnim razgovorima izmedju naših delegacija, u ime naše delegacije govorio sam ja, a u ime bugarske delegacije Dimitrov.

Ja sam izložio jedan relativno dug ekspoze, u kome sam opisao razvoj Narodne oslobodilačke borbe, principe koji su rukovodili našu borbu. Ispričao sam kako su postavljene prve osnove i kako je stvorena narodna vlast u toku i posle rata; govorio sam o stvaranju četa i Narodno oslobodilačke vojske u dinamici bitaka i akcija, o mobilisanju naroda i stvaranju Nacionalno oslobodilačkog Fronta. Opisao sam kakvu smo politiku vodili u vezi sa Frontom i glavnim formama rada, ističući istorijsku činjenicu da je Frontom rukovodila Komunistička Partija, ali da mi nismo ni u Frontu ni izvan njega imali drugih partija u zemlji. Zatim sam govorio o Partiji, bez koje se ništa nebi moglo postići, o direktivama koje smo dobili od Kominterne itd. itd.

U nastavku moje reči dao sam kratak pregled unutrašnjeg političko-ekonomskog stanja i, vrlo kratko, o našim odnosima sa Jugoslavijom. Naravno, tu nije bilo ni mesta ni prilike da ulazim u detalje o bilo čemu u vezi naših odnosa sa Jugoslavijom i jugoslovenskim rukovodstvom. Ono što se kuvalo u Tirani u vezi sa ovim odnosima nastojao sam da zadržim duboko u sebi, da ne bi bugarski drugovi, ili bilo ko drugi, shvatili da se nešto rdjavo zbiva izmedju nas i Tita. Kasnije, kada bude došao trenutak, kada se budu razjasnile i sazrele situacije, biće sve rečeno otvoreno. Sami bugarski drugovi nisu nam dali priliku i nisu tražili da ulazimo u pojedinosti naših odnosa sa Jugoslavijom. Titov portret bio je izložen zajedno sa Staljinovim, Dimitrovim i mojim portretom; i oni rekoše, uopšteno, nekoliko reči o prijateljstvu sa bratskim jugoslovenskim narodima, o našem zajedničkom putu u izgradnji novog života, toliko.

Nastavljajući dakle moj ekspoze "prešao" sam preko jugoslovenskog pitanja bez nekog uzbudjenja i istakao prijateljima da nam je unutrašnja politička situacija čvrsta, ali da se u razvoju privrede borimo sa velikim i mnogobrojnim poteškoćama.

Govorio sam i o anglo-američkoj diverziji protiv nas. Vodili smo neprestanu borbu protiv diverzanata ubačenih iz vazduha, sa mora preko granice sa Grčkom, da Grčka neprestano vodi žestoku propagandu za aneksiranje južne Albanije koja je stajala na poziciji rata sa Narodnom Republikom Albanijom. Istako sam da cela ta propaganda i subverzivna delatnost ni malo ne plaši naš narod, već naprotiv on svakim danom sve više jača, kali, povećava i produbljuje budnost.

Drug Dimitrov mi je čestitao na izlaganju i ja sam, pravo da kažem, čak do sada sačuvao utisak, kao da sam položio neki veliki ispit, jer sam bio veoma uzbudjen pred Dimitrovom, mada je on bio jedan od najjednostavnijih medju velikim ljudima koje sam susreo u svom životu. Upravo, poštovanje i ljubav prema njemu bili su faktori koji su me još više uzbudjivali.

Posle mene je ustao Dimitrov, koji je održao jedan zaista vatreni govor o prijateljstvu, posebno o našem narodu, o njegovim herojskim borbama.

Mi smo sa najvećom pažnjom slušali njegove reči, njegove duboke misli dok nam je govorio o značajnoj ulozi Sovjetskog Saveza i velikog Staljina u vezi s uspešnim završetkom Drugog svetskog rata i uspostavljanja novog poretka u našim zemljama. On nam je otvorio široke vidike o problemima spoljne politike naših socijalističkih zemalja sa Sovjetskim Savezom, i o surovoj politici anglo-američkog imperijalizma i njegovih satelita, protiv kojih smo morali da vodimo grčevitu borbu na svim poljima. Dimitrov se osvrnuo i na pitanje Grčke, gde je vladala monarho-fašistička reakcija, a govorio je i o mutnom i nestabilnom stanju u neofašističkoj Italiji i dodao:

- One će biti slabe da nanesu zlo Albaniji, jer će Nova narodha Albanija umeti sasvim dobro da se brani, i mi ćemo se zajednički braniti.

U nastavku, spominjajući ugovor prijateljstva, saradnje i medjusobne pomoći izmedju Albanije i Jugoslavije, Dimitrov je u ime bugarske vlade i naroda predložio da se i izmedju Bugarske i Albanije potpiše Ugovor o prijateljstvu i medjusobnoj pomoći, koga smo to i mi planirali.

Naš entuzijazam bio je na vrhuncu. Ja ustadoh i u kratkom dirljivom govoru - jer sam od radosti i emocija jedva izgovarao reči, rekoh mu:

- Potpuno se slažem sa Vašim predlogom, naš narod i Vlada biće veoma zahvalni i radosni. Ovo je jedan od istorijski važnih dana za naš narod, itd.

Zagrlili smo se i poljubili: za nas nije bilo radosnijeg dana, činilo nam se da smo osvojili nebesa. Time smo još više obezbedili granice naše drage domovine, za čiju slobodu je naš narod vekovima prolivao toliko krvi.

Ne bih govorio o raznim ceremonijama i posetama koje je naša delegacija imala u Sofiji, po raznim njenim institucijama i fabrikama, jer ih je bilo mnogo i ne sećam ih se, ali entuzijazam i ljubav koju su pokazivali radni ljudi i bugarska radnička klasa prema albanskom narodu ostali su za mene nezaboravni.

Na jednoj velikoj prazničnoj večeri u Sofiji bio sam počašćen titulom "Počasni gradjanin Sofije" i sećam se da smo te večeri pevali i igrali sa običnim bugarskim gradjanima i bugarskim rukovodiocima, jednako, kao da smo bili u Albaniji.

U jednom trenutku (ne sećam se da li je to bilo te večeri ili na večeri dobrodošlice koju nam je priredio), Dimitrov mi, pored ostalog, reče:

- Naš narod gaji veliko poštovanje i ljubav prema vašem narodu i prema vašim vrednim tradicijama i osobinama. Još kao dete čuo sam da se kod nas pričalo "budi nepokolebljiv kao Arnauti, što će reći, kao Albanci". Kod nas ta vaša osobina da se ne pogne glava pred opasnostima i teškoćama, je veoma poznata.

Gledao sam ga pažljivo pravo u oči da bih shvatio da li mi je to reko slučajno ili je imao na umu nešto drugo, ali nisam uspeo da bilo šta otkrijem. On me gledao s osmehom i nazdravio mi.

- Da - rekoh - To je jedna od vekovnih osobina našeg naroda. Suočavao se sa raznim neprijateljima, sudarao s njima, prolivao krv, žrtvovao se mnog, ali nikada nije klonuo. Sada, kada imamo Partiju, ta osobina će se još više jačati. Nikada, druže Dimitrov, nećemo klonuti pred bilo kakvim poteškoćama ili preprekama.

- Živeli - nazdravio mi je on i kucnuo čašu. - Neka živi vaš narod.

Posete su bile kao što rekoh brojne i srdačne. U jednoj zadruzi vodili su nas na neko polje sa jagodama, sećam se da nas je tamo pratio Trajče Kostov, zamenik predsednika ministarskog Saveta i ministar unutrašnjih poslova Bugarske (bugarski homolog Rankovića, koji je kažnjen posle otkrivanja titoističke zavere i rehabilitovan dolaskom Hruščovljeva na vlast, i Georgi Trajkov, generalni sekretar Bugarskog narodnog Agrarnog Udruženja koji je u to vreme bio zamenik predsednika Saveta ministara, a kasnije je izabran i za Predsednika Presidijuma Narodne Skupštine Bugarske Narodne Republike. Tamo su nas čekali i stari i mladi. Pošto smo razgovarali, neki stariji čovek me upitao za Georgi Trajkova:

- Ko je ovaj?

Ja mu rekoh ko je, a starac ustade i reče vičući:

- Ma gde si ti bratko, pobeleše mi brkovi, Predsednik si naše. Agrarne partije a do danas te nisam nikada video!

To je na nas ostavilo utisak jer je govorilo o slabim vezama ovih ljudi sa masama. Nezavisno na to što je

Trajkov pripadao Agrarnoj partiji Stamboljskog, Komunistička Partija Bugarske držala ga je vrlo blizo rukovodstva, čak nam rekoše da je bio i komunista, ali ga nisu obelodanjivali.

Ostaće nezaboravna zvanična večera koju nam je priredio Dimitrov. Bio je obukao crno odelo, s desne strane je uzeo edžmiju, dok je pored mene koji sam bio naspram njega, sa desne strane sedela njegova supruga. Sećam se jednog malog detalja, ali vrlo indikativnog. Pre nego što smo počeli da držimo govore i jedemo, Dimitrov sakupi tuce raznovrsnih kašika koje su bile pred njim i viljuški i reče konobaru:

- Uzmi ovo, ne trebaju 20 komada, dovoljan mi je jedan nož, kašika i viljuška - Dotle je išla njegova jednostavnost koja nije uopšte trpela luksuz i buržoaske manire. Istovremeno, ushićen tom njegovom jednostavnošću i ja napunih konobaru ruke niklovanim železom.

Pošto Dimitrov održa govor i ja mu odgovorih vrlo toplim rečima, posvetivši deo govora njegovoj velikoj ličnosti, njegovoj velikoj ulozi ne samo za bugarske komuniste već i za komuniste celog sveta, ocenih ga kao odanog učenika i bliskog saradnika velikog Staljina itd.

Večera je protekla u vrlo veseloj atmosferi. Dimitrov je bio čovek veoma veseo i optimista. Kada je završena večera vratili smo se vrlo veseli i sa neizbrisivim utiscima u rezidenciju bivšeg cara Borisa gde smo bili smešteni. Pošto sedosmo da u salonu popušimo po jednu cigaretu i porazgovaramo o utiscima sa večere, pošli smo na spavanje. Medjutim, nikako nisam mogao zaspati, Nisu mi se skidali s uma utisci i tople reči Dimitrova, potsećao sam se na njegov život, nepokoleb-

bljivog borca, na njegove napore i samopožrtvovanja za svoj narod i za stvar svetskog proletarijata. Mislim da je bila prošla ponoć kada čuh kucanje na vratima. Ustao sam i otvorio. Na pragu su stajali namrgodjeni Koči Dzodze i Šule.

- Što se desilo? Još niste zaspali? - upitah.

- Nismo zaspali- reče Koči, jer hoćemo da razgovaramo s tobom.

- Toliko je to hitno? upitao sam ih. Niste mogli da čekate do jutra?

- Ja i Šule smo toliko zabrinuti da ne možemo zaspati - reče Koči Dzodze, - zato hoćemo da razgovaramo s tobom sada!

Pogledao sam ih za trenutak pravo u oči, rekoh im da me sačekaju u salonu dok nešto stavim preko ramena, zatim izadjoh. Kucanje na moja vrata i glasove posle ponoći čuo je bio i Hisni, pa je i on izašao ispred vrata svoje sobe.

- Dodji Hisni - rekoh mu - Koči i Šule kao da imaju nešto hitno da nam kažu.

Seli smo u salonu i Koči Dzodze poče da govori:

- Meni i Šuletu se nije svideo tvoj govor, i ne slažemo se sa onim što si rekao o Dimitrovu!

Ja sam se zaprepastio od uzbudjenja i pogledah Hisnija koji je isto tako bio uzbudjen.

Koči nastavi:

- Mi se ne slažemo sa svim onim epitetima koje ste mu dali. Ne kažemo da Dimitrov nije istaknut čovek, ali si mu ti pripisao suviše veliku ulogu.

- Nisam pogrešno govorio, nisam ništa suvišno rekao o Dimitrovu - odgovorio sam - trebalo je da kažem još voše, jer on to zaslužuje. Vi ste oni koji grešite. Pa ipak,

ne shvatam zbog čega vas to pitanje toliko muči da ne možete zaspati! O Dimitrovu-nastavih - ne samo što mi treba da govorimo, već je o njemu govorio ceo revolucionarni i napredni svet, i to vatrenim i potpuno zasluženim rečima.

Upao je, nervozno i Hiseni, dajući mi podršku:

- More šta to kažete, kakve su to neumesne stvari! Sve je bilo ispravno u govoru druga Envera!

- Skoči na to Koči i reče:

- Vi smatrate tako, ali mi mislimo drugačije i ne slažemo se sa vama.

- Ovu stvar ćemo rešiti u Tirani - rekoh - otsečnim tonom. Ovaj nesporazum ne sme da nas ometa da uspešno završimo posao i izvršimo obaveze na koje nas je obavezala Partija i vlada.

Da, da - skoči Dzodze - ali u celom tom govoru toliko si uzdigao Dimitrova, a Tita si potpuno zanemario, nisi ni reč rekao o njemu. Ja se ne mogu složiti da Dimitrov zaseni Titovu veličinu, njegovu umešnost i njegovu famu istaknutog revolucionara. Tito je najveća i najslavnija ličnost balkanskih naroda. Ti si reko da je "Dimitrov istaknuta medjunarodna ličnost", a to je trebalo reći za Tita, jer je on upravo taj, a Titova Jugoslavija treba danas da bude epicentar balkanskih naroda.

Tada sam shvatio zbog čega nisu mogli zaspati, zbog čega su se toliko "zabrinuli" i zbog čega se nisu složili sa nama. Odmah sam shvatio i stvarni smisao njihovog susreta sa Rankovićem u Beogradu, navodno zbog nekih uputstava za organizovanje partijskog rada, a ustvari da bi dobili direktive, da bi nas nadzirali da ne predjemo ciljeve koje nam diktiraju Jugosloveni, da nas "koriguju" i da deluju prema

tajnim direktivama Tita - Rankovića.

Kažem Kočiu i Šuletu:

- To je provokacija, jer ja mislim da nije bilo mesto da u zvaničnoj zdravici u Bugarskoj govorim o Titovim zaslugama. Ja sam Tita spomenuo, kada sam govorio o našem prijateljstvu sa Jugoslavijom, i smatram da je to bilo ispravno i dovoljno, zato ne otstupam od svog stava.

- Ne slažemo se s tobom! - navaljivali su Kristo i Koči pocrveníli od besa.

- Ali, ni ja se sa vama ne slažem. O tome ćemo raspraviti u Tirani, sada podjimo na spravanje, jer sutra treba da radimo. - rekoh im otsečno i ustadoh.

- Potpuno se slažem sa mišljenjem druga Envera, upade i Hisni i podjosmo u sobe za spavanje, ne zaspasmo do jutra.

To je bio prvi incident koji nam se dogodio u Bugarskoj sa Kočiem i Kristom. Medjutim, doći će i do drugog, ovoga puta u obliku "amandmana" u vezi 8 jednim dokumentom koga smo trebali da potpišemo u vezi sa trgovinskim odnosima izmedju dveju zemalja. Radilo se o jednostavnom i uobičajenom dokumentu koji se sastavlja načelno. Ova dvojica "principijelnih" nagovorenih od Rankovića kažu meni da u tekstu treba dodati reči: "u dogovoru sa Jugoslavijom".

Rekao sam da ne bi bilo dobro za nas da se tako nešto dodaje.

- U praksi niko nam ne može vezati ruke da delujemo kako nam se čini najbolje, - nastavio sam. - Ako nam odgovara, možemo trgovati i sa Bugarskom, ispunjavajući pre svega naše obaveze prema potpisanim sporazumima sa Jugoslavijom.

Medjutim, u nemogućnosti da ih ubedim (jer su već bili ubedjeni u zavisnosti od Jugoslavije), na kraju rekoh:

- Podnesite odredjeni amandman pripremnoj komisiji i prodiskutujte ga.

Na kraju, na plenarnoj sednici, na intervenciju Dimitrova, jedan od bugarskih rukovodioca i drug Dimitrova Kolarova formulisao je nešto slično i incident je okončan.

Koči Dzodze, je imao šta da raportira svom kolegi Rankoviću, kada se budemo vratili:

U slobodno vreme bugarski drugovi su dolazili i razgovarali s nama o raznim problemima. Kolarov je bio takodje vrlo jednostavan i drag sa nama. Jednog dana nam je govorio o Staljinu, o heroizmu boljševika, o teškom stanju u Sovjetskom Savezu posle revolucije, o prvoj petoletki i entuzijazmu masa. Govorio nam je o svom radu u Kominterni i u vremenu kada je bio upućen da radi u Mongoliju.

- Kako je tamo bilo strašno - pričao je Kolarov.

- Zemlja i narod su živeli u dubokom srednjem veku. Vladali su lame i manastiri. Svaka porodica je bila obavezna da uputi po jednog ili dva sina da bi postali lame. Institucije lame su bile postale prava utočišta japanske špijunaže. Nomadski narod je bio sasvim nepismen, živeo je u mraku, patio od sifilisa i neopisive bede. Nismo znali za lekare, lekove i hleb. Za njih je sve bilo meso, kumis (mleko od kobile) odelo od ovčije kože, konji i ništa više. Vera u religiju i isticizam bili su na vrhuncu. Kada su ljudi umirali u Ulan-Batoru ne bi ih ni sahranjivali već je postojao nekakav bazen i tamo su ih bacali. Ponekada su ih bacali čak i pre nego što su im ispale duše. Tela se nisu raspadala zbog klime već su "nestajala". Narod je živeo pod šatorima.

Narodni režim Suhe Batora, pomoć uz Sovjeta, pristupio je izgradnji nekih apartmana - nastavio je da priča Kolarov, ali niko nije želeo da se useli u njih. Bilo je potrebna ogromna propaganda o svemu i svačemu, do najsitnijih stvari, posebno je bila neophodna borba protiv uticaja lama i njihove despotske strukture koju su podržavali Japanci.

Došao je i čas kada smo trebali da idemo u Kritčim, gde je trebalo da potpišemo sporazume. U toku puta smo posećivali istorijska mesta, fabrike i zadruge i svuda su nas dočekivali s neopisivom radošću i entuzijazmom. Mase naroda pored železničke prute pozdravljale su nas sa: "ura"! Voz se ponegde zaustavljao, davali su nam poklone, onda smo ponovo nastavljali, i tako dodjosmo do jednog mesta čijeg se imena ne sećam, gde ćemo napustiti voz i kolima otići do Kritčima.

Kada se voz zaustavio, narod je probijao kordone ovacijama presekao nam put. Jedva smo prvi izašli Dimitrov i ja. Dimitrov mi reče:

- Ovi su navalili, ako budemo čekali drugove ponovo će nas masa pristići, zato ćemo ja i ti da se popnemo u kola i da "kidnemo" (jednom rečju govorio je kao stare komite). Tako smo i učinili. Dimitrov, ja i pratilac pobegli smo napred po snegu. Karavan je puno zaostao.

Nemamo stražu obezbedjenja, brate - reče šofer Dimitrovu.

- Napred, jer nas narod čuva - odgovorio mu Dimitrov. Kod Kritčima narod nam je ponovo zakrčio put.

- Hoćeš li im govoriti - reče mi Dimitrov.

- Na ruskom? - kako im mogu govoriti - ja - razumem malo ruski, rekoh, ali ne mogu govoriti toliko reči koje znam.

Davaj - reče Dimitrov - govori im na albanskom, iako ne znam albanski prevešću im na bugarski, jer ja znam šta ćeš im ti reći, naša su osećanja ista, mi govorimo iz istog srca.

Tako smo i učinili. Izišli smo pred narodom, ja sam govorio na albanskom, sa nekoliko reči na ruskom, a uvaženi stari je to preveo na bugarski.

Kada smo ušli u kola Dimitrov mi reče: Neće se čuditi seljaci odkuda ja znam albanski, jer su Bugari i Albanci uvek bili braća i drugovi po oružju.

- Voljeni i uvaženi Georgi Dimitrov bio je zlatoust, kako bi rekao naš narod!

Napokon stigli smo u Kritičima. To je jedno veliko selo u kome su bugarski kraljevi imali najbolju zemlju i gde su bili izgradili jedan lep lovački dom za ljetnji i zimski lov. U toj palati, koja je sada bila svojina Republike, mi smo bili gosti bugarske partije i vlade i lični gosti Dimitrova. To lepo mesto imalo je divan park - puno prirodnog cveća i zelenila, drveće koje je cvetalo leti i zimi. Tamo se gajilo raznovrsno drveće, medju kojim i neke vrste visoke i čvrste borovine "sekuo" uvezene iz Kanade, kako nam rekoše. U tom parku su gajili i pripitomljavali razne pitome i aklimatizovane životinje i ptice.

Ovde nam se sluči nešto iznenadno i neprijatno sa Kristom Temeljkom. Drugog dana on je ustao rano, uzeo je lovačku pušku i izašao po parku. Kada smo svi sišli dole, udje Šule "trijumfalno" držeći u ruci neku veliku pticu koju je bio ustrelio.

- Ustrelio sam je u parku - reče ponosno.

- Sto si nam učinio - odgovori na to Jugov - to su

retke ptice koje mi gajimo i čuvamo, ne lovimo ih, to su arnamenti parka. Ali, neka, ne mari! - reče zatim, da ga ne bi uvredio. Kristu Temeljku spade perje, gore nego samoj ustreljenoj ptici. Osećali smo se vrlo neugodno i postideli se zbog tog postupka.

U Kritčimu smo završili razgovore i potpisali Ugovor o medjusobnom prijateljstvu, saradnji i pomoći. Bio je to svečan trenutak, posebno za mene i drugove. Potpisivanje je izvršeno u ulaznom salonu. Tu je bi postavljen veliki sto, gde smo stajali Dimitrov i ja. Pristupili smo potpisivanju dokumenata, razmenili smo ih, pružili ruke jedan drugom i zagrlili se snažno. Potpisivali smo istorijski dokument,(1) od posebnog značaja, koji je Narodnu Republiku Albaniju obezbedjivao od eventualnih opasnosti od neprijatelja. Albanski narod i njegova Partija prihvatiće s velikim entuzijazmom i ovacijama ovaj zaključeni Ugovor sa bugarskim narodom, njegovim starim prijateljem, koji je sada već izašao na svetlost socijalizma pod rukovodstvom Dimitrova i Komunističke Partije Bugarske, a uz odlučujuću pomoć Sovjetskog Saveza i Staljina.

Sneg je bio pokrio sve, i toga dana sve nam je izgledalo izvanredno i divno. Bio sam zaboravio na niskosti i klevete Koči Dzodzea koji je kružio kao "lopta" obučen u

---

1) Ovaj Ugovor, koga smo potpisali sa Dimitrovom, predstavljao je simbol prijateljstva izmedju albanskog i bugarskog naroda. Medjutim, sada kada su na vlasti revizionisti kao što je Živkbv i njegovi drugovi, pokorne sluge sovjetskih socijal-imperialista, on je postao mrtvo slovo na papiru, ali prijateljstvo izmedju naših naroda živeće onako kako je živelo za vreme našeg preporoda i nezaboravnog Dimitrova (napomena autora).

odelo general lajtnanta, koje nikada nije hteo da skine, da bi sebi podigao ugled.

Pošto smo večerali i čestitali jedni drugima, slikali smo se. Dimitrov je predložio da se prošetamo po parku. Svi smo se složili. Čekali su nas fijakeri koje su vukli crni konji.

- Dodji sa mnom - reče mi Dimitrov, te udjosmo nas dvojica zajedno sa prevodiocem. Bila je izvanredna šetnja. Za mene je bila posebna čast što sam sedeo tako blizu Dimitrova, mog vrlo cenjenog učitelja komunizma i revolucije. Na putu je počeo da me pita za drugove koje je poznavao, za Ali Kelmendia, za sveštenka demokratu Fan S. Nolia, za Dr. Omera Nišania, zatim je upitao:

- Što se desilo sa trockistom Zai Fundom? -

- Streljali smo ga - rekoh - otkrili smo da je bio agent Engleza i Feudalaca.

- Vrlo dobro ste uradili što ste očistili tu gamad. - reče mi Dimitrov.

Zatim sam ga ja pitao šta misli o našoj Partiji i njenoj liniji u toku borbe i sada.

On mi je odgovorio:

- To je hrabra, revolucionarna Partija novoga tipa, onako kako nas uči Staljin. Linija vaše Partije je bila ispravna. Po mome sudu ona je ispoljila zrelost mobilišući Front i okupljajući narod u njemu. Pošto vi niste imali buržuaske partije, učinili ste dobro što niste dozvolili ni podsticali njihovo formiranje, jer bi vam veoma smetale, kao što smetaju i nama. Vidi, druže Envere - nastavio je Dimitrov metnuvši mi svoju ruku na koleno - čuvajte čistotu partije! Neka ona bude revolucionarna, proleterska i sve će vam ići dobro.

Dragi Georgi Dimitrove, ono što si mi rekao tog jutra u Kritčimu, dok smo šetali po snegu, ostalo mi je u pameti i srcu zauvek. Dok budem živ ostaću tome veran i boriću se da Partija bude revolucionarna, da bude proleterska.

To su bili nezaboravni trenutci, i dani za naš narod i naročito za mene.

Napustili smo prijateljsku Bugarsku, a od velikog Dimitrova, bugarskog naroda i bugarskih drugova rastali smo se sa suzama u očima, zahvaljujući od srca za gostoprimstvo, za veliko i iskreno prijateljstvo koje su izrazili prema našem narodu, Partiji i Narodnoj Republici Albaniji.

Članovi delegacije su bili veoma radosni što smo se vraćali u domovinu da upoznamo narod i Partiju o velikim političkim rezultatima koje smo postigli. Sto se tiče pomoći na polju privrede, i pored velikog siromaštva naše zemlje mi je nismo zatražili, imajući u vidu da su i Bugari imali velike poteškoće i da su primali pomoć Sovjetskog Saveza. Ni oni s njihove strane nisu dali neki konkretan predlog, ali, je naravno, put za medjusobnu trgovinu i odobravanje ponekog kredita u boljim okolnostima za njih, bio prokrčen.

Koči Dzodze i Kristo Temeljko su takodje izgledali radosni. Imao sam utisak da Su shvatili glupost koju su napravili i smatrao sam da će ta nemila scena biti zaboravljena. Mislio sam da je toliko prisan i prijateljski odnos Dimitrova i svih bugarskih drugova prema nama, našoj Partiji i zemlji učinio dovoljno da oni preispitaju svoj odnos prema putu koji je sledila naša Partija, posebno u odnosima sa jugoslovenskim rukovodstvom. Oni su trebali da shvate da za nas više ne samo svet, već ni socijalizam nije počinjao, niti je završavao u Jugoslaviji. Trebalo je da shvate da naša Partija

i zemlja imaju svoju ulogu i težinu koje smo trebali dav čuvamo i jačamo neprestano. Bila je, prema tome prilika da oni izbiju sebi bube iz glave. Neku vrstu radosti sam video i u njihovim očima i pokretima, tako da nam je putovanje vozom po Bugarskoj i Jugoslaviji, u pravcu Beograda, proteklo veselo, uz pesmu i u raspoloženju, bugarski i jugoslovenski pratioci ispričali su nam o raznim mestima kuda smo prolazili, objašnjavali su nam gde su se odvijale bitke itd. Pitali smo jednog drugog: da li će nas Tito dočekati?

Kao što rekoh, kada smo otišli iz Beograda rekao nam je da ćemo razgovarati o "našim odnosima" kada se budemo vratili i znao sam da će ti razgovori, ukoliko budu počeli biti veoma teški. Bilo kako bilo, stvari su morale ići do kraja.

*

Medjutim, čim smo stigli na železničku stanicu u Beograd, videlo se da tih razgovora neće biti. Pored još veće hladnoće od one prošlog puta, sada su izišli na stanicu da nas dočekaju zvaničnici trećeg i četvrtog ranga. Ušli smo u kola i, pošto su nas smestili na isto mesto gde smo i ranije bili smešteni, zvaničnici su se brzo udaljili da bi nas ostavili "na miru". Pitao sam onoga koji je bio u društvu sa nama, ili bolje reči onog koji je bio zadužen da mene prati, da li nešto zna o tome kada ćemo se sastati sa Titom, pošto nam je to bio rekao.

- Drug Tito je - reče zvaničnik "zvanično" - ima već dva dana otišao u prijateljsku posetu Rumuniji!

Klimnuo sam glavom, da bi zvaničnik shvatio da mi je sve jasno, i pružio mu ruku. Ni on ni ostali nisu nam predložili bilo kakav program, niti su nam predložili kakav susret s nekim drugim jugoslovenskim rukovodiocem. Ja lično im nisam postavio nikakav zahtev. Sutradan smo pošli i stigli u Tiranu.

VIII

TITOISTI UOČI RAZOBLIČAVANJA I NEIZBEŽNOG KRAHA

Porobljivačka ponuda. O Koordinacionoj komisiji. * Poplava jugoslovenskih vojnih lica u Tirani: "Albaniji preti stalna opasnost!". Nako Spiru insistira na postavljanju Mehmeda Šehua na čelo Vojnog vrhovnog štaba. Vojne teze Tempa. * General Hamović traži osnivanje zajedničke komande. * General Kuprešanin u Tirani. Tito: "Molimo da nam ustupite bazu u Korči za jednu diviziju". Upoznavanje Staljina o pitanju jugoslovenske divizija. * Osmi plenum CK, crna tačka u istoriji APR. Privremeni trijumf jugoslovenskih teza. * Čudovištan napad Koči Xoxea i drugih protiv Partije i njenih zdravih kadrova. * Kuprešanin, Zlatić i drugi: "Tito zahteva da vi sami tražite ujedinjenje sa Jugoslavijom". * Čudna žurba titoista. * Istorijsko pismo Staljina. * Sramno povlačenje Titovih izaslanika iz Albanije.

"Analize" koje su počele u našem rukovodstvu, posle optužbi koje su nam uputili po Savu Zlatiću i posle samoubistva Nako Spirua, ubedile su jugoslovensko rukovodstvo da njen strateški plan za pretvaranje Albanije u sedmu republiku Jugoslavije ide kako je bilo predvidjeno. Da bi se maskirali pred završnim udarcem, Jugosloveni su se sami privremeno "povlačili". Nisu nas više direktno napadali, počeli su da trube "prijateljska osećanja" prema "bratskoj" Albaniji, bučno su reklamirali pomoći, koje su nam davali, naravno, na papiru. Širom Jugoslavije na sastancima, mitinzima, radiju, u štampi i dr., govorili su "da se mi u teškim i tegobnim danima nalazimo uz braću Albance", da "moramo sve da štedimo iz našeg siromaštva i da pošaljemo u Albaniji", titotistički žongleri čak su i činjana u ruci organi-

zovali i kampanje za prikupljanje milostinje za "sirotinju".

Bila je sve to prava demagoška i uvredljiva farsa, dostojna svih onih koji tragedije žele da pokrivaju i maskiraju smešnim sredstvima. Posebno u momentu kada smo mi hteli da podjemo za Bugarsku, ova farsa se još više raspalila. Tito je osetio da nije bio sasvim slučajan neočekivani poziv koji nam je uputio Dimitrov da posetimo Bugarsku: sigurno da je on tu video i mešanje Sovjeta i, u prvom redu, Staljina.

U isto vreme, ova "internacionalistička i narodna pomoć", koja se bučno reklamirala unutar i van Jugoslavije, poslužiće beogradskom rukovodstvu kao onaj sloj pudera kojim se posipa masakrirano telo. Nadali su se da će se albanski narod zaslepiti lakrdijom "solidarnosti" i neće spoznati da se na njegova ledja zabija nož.

Sad smo već mi sami u svemu ovome videli da se nešto rdjavo i gorko krije iza "lepe" fasade. Kad se Beograd smešio, osećali smo da se nešto rdjavo priprema za našu Partiju i zemlju. "Batina i kolač", optužbe i "obećanja" od Tita i njegovih drugova, u Tirani su se osećali i videli u svom pravom svetlu, kao karike lanca.

Ali, u celoj toj farsi "prijetljstva" mi smo videli i "drugu stranu medalje": groznicu straha i more koje su pratile ukorak beogradske glavešine u zločinu koji su nastojali da izvrše. Svaka njihova taktika, svako delovanje protiv nas, nosila je u sebi neizbežne klice razobličavanja i propadanja zavere. I, sve što su više žurile glavešine KPJ da ostvare svoje mračno delo

prema nama, utoliko više su se približavali sramnom i neizbežnom kraju.

Porobljivačka ponuda

Na pragu 1948. kao "poklon" za Novu godinu beogradsko rukovodstvo je usredsredilo pažnju prema nama naročito u dve oblasti: prvo, u oblasti privrede i, drugo, u oblasti odbrane, u vojsci.

Što se Partije tiče oni su sada mislili da im je ona potpuno u rukama. Još od Beratskog plenuma pa naovamo, njihovi ljudi, posebno Koči Xoxe i Pandi Kristo, bili su sasvim titoizirani, bili su se usavršili u zavereničkim metodama tako da se mislilo da će oni, i bez direktnog mešanja Jugoslovena, moći da diriguju stvorenom situacijom prema apetitima svojih poltrona. Jugosloveni su stoga mislili, da u regrutovanim agentima u rukovodstvu naše Partije imaju i drže ključ uspeha, svoju najjaču tačku, ali, ustvari, baš tu je bila jedna od njihovih najslabijih tačaka koja će ih dovesti do poraza i razobličavanja.

Tu se radilo o antimarksističkom, trockističkom konceptu Tita i njegovih drugova o Partiji, o njenoj ulozi i njenim funkcijama. Po njima, baza Partije je "masa", "galerija", kojoj ne treba posvećivati nikakvu pažnju, jer ona nije imala drugu ulogu već da se pokori, slepo i bez ikakvog suprotstavljanja, naredbama i direktivama koje su dolazile "odozgo", od "rukovodstva", a posebno od "čvrste ruke" u rukovodstvu.

Polazeći od ovog koncepta oni su, onako kao u svojoj Partiji, i prema nama usredsredili pažnju uglavnom na

"više rangove", na pridobijanje za sebe jednog protitoističkog šljama u rukovodstvu, šljam koji će, po njima, voditi u Titov tor celu Partiju, kao da je ona bila stado ovaca. Ali, baš taj antimarksistički koncept, kad dodje vreme, dovešće svoje nosioce do ruba provalije, Četiri-pet regrutovanih agenata, ma koliko oni bili moćni, bili bi ništa pred ogromnom snagom naše Partije, koja je bila vaspitana i kaljena da vodi narod na put očuvanja i jačanja slobode, a ne u ćorsokak gde su hteli da ga namame Tito i njegova banda.

Ali to će se kasnije potvrditi. U početku Tito i njegovi drugovi su mislili, dakle, da su, pomoću svog agenta, organizacionog sekretara Koči Xoxea već "uzeli pod svoje" našu Partiju i pošto će im tamo, po njima, stvar ići kao sat, oni su sada usredsredili svoju pažnju na našu privredu i vojsku.

Na osnovu "predloga" jugoslovenskog rukovodstva, koje nam je zajedno sa optužbama izneo Zlatić, početkom decembra došli su kod mene on i još jedan Jugosloven, Sergej Krajger, sa gomilom dosijea pod pazuhom. Sa naše strane bili smo ja, Koči Xoxe i Pandi Kristo. "Čestitali" su nam što smo se na kraju spasili od Nako Spirua, elementa koji nam je "zamrsio i pokvario stvari, pa čak i uneo medju nama neželjene trzavice i sumnje". i otvorili su dosije:

- Sada ćemo vam - reče Zlatić, - mi konkretnije izneti pitanje Koordinacione komisije. Drug Krajger, jedan od naših najboljih poznavalaca ekonomskih problema, zadužen je od našeg rukovodstva da nosi glavni teret ove komisije. Komisija će biti jugoslovensko-albanska, dakle, u njoj će učestvovati i albanski predstavnici. Ona će detaljno pratiti put privrednog

razvoja naših zemalja, tako da sve bude uskladjeno, znači, dobro koordinirano.

- Ja sam vas pitao - rekoh Zlatiću, - i kad smo se sastali u početku novembra, kakav će biti karakter ove komisije i u kakvom odnosu će biti sa njom i njenim nadležnostima vlade obeju zemalja. To i dalje ostaje za nas sasvim nejasno.

- Imate pravo - dade mi "za pravo" Zlatić, - jer su Vas preokupirali krupniji problemi. Ja ču Vam odgovoriti koliko mogu. Pomenuli ste jedan vrlo delikatan problem, "odnos Komisije i dotičnih vlada obeju zemalja". Želim da me pravilno shvatite o tome što ću vam reći. Sama ideja o privrednom udruživanju izmedju naših zemalja ne može se konkretizovati bez jednog zajedničkog organa, koji će, dattako kažemo, postojati i funkcionisati izmedju naših dveju vlada. Ako bi pitanje privrednog udruživanja ostalo za jugoslovensku stranu samo u rukama jugoslovenske vlade, a za albansku stranu samo u rukama albanske vlade, onda bi nam se pojavili uznemirenja, konflikti, koškanja i koješta drugo. Koordinaciona komisija biće organ koji će eliminisati ove opasnosti.

- Pa kako onda? Zar će to biti organ iznad naših vlada? - upitah ga.

- Ne, neće biti iznad vlada, njegove nadležnosti pružaće se u prvom redu, samo na privredna pitanja, tako da vašoj Vladi ostaju sve nadležnosti u drugim oblastima.

- Kako, kako? Znači, "oslobodićemo se" privrednih pitanja?

- Vi me ne razumete! - ljutito upade Zlatić. - Ja nisam rekao da se oslobodite privrede. Rekao sam da će se oblast nadležnosti komisije pružiti samo na privredna pitanja, čak i ovde će se komisija baviti problemima koji se odnose na zajedničke planove, na efektnijim putevima za koordinaciju planova, na odredjivanju i detaljiziranju budžeta, na investicije, na prihode, na kontrolu izvršenja zadataka i mera koje će se odrediti, dakle, na sve krupne probleme u ovoj oblasti. Posle, neka rešava vlada o privredi.

- Pa šta ostaje, recimo, našoj Vladi da rešava ovde kad će svaku stvar znati i rešavati Koordinaciona komisija? - upitah ga.

- Vi se, druže Envere - planu na mene Zlatić, - ne znam zašto, bojite ove Komisije. Vi polazite od pogrešnog mišljenja o njoj, i kao posledica toga, sve gledate sumnjivo. Na ovoj osnovi se ne može diskutovati. Treba da imate poverenja u prednosti Komisije. Naši drugovi u Beogradu su dobro razmislili o njoj, proučili su sve njene prednosti, zato tražimo da se komisija formira. Ona će biti pomoćni organ i za nas i za vas, ona će imati dosta i posla i zadataka, i nije mi milo što za svaku stvar pitate. Mi smo došli sa mišljenjem da je prošlo vreme kada se za svaku stvar počinjalo sa sumnjama i trzavicama.

- Moje pitanje je bilo iskreno i vrlo konkretno, - rekoh mu hladnokrvno. - Ni drug Tito, a ni vi, ne verujem da želite da mi prihvatimo mišljenja ili projekte u koje nemamo jasan uvid.

- Slažem se sa vama, - povuče se Zlatić, - ali kažem vam s punim uverenjem da ne biste toliko pitali kad bi

više verovali u iskrenost i pravednost naših predloga. Mi svaku stvar kažemo za vaše dobro. Naše vlade bi se suočile sa velikim teškoćama bez jednog posredničkog, koordinacionog organa. Ne treba da se zbog grešaka pojedinih direktora ili privrednih stručnjaka naše dve vlade koškaju medjusobno. Neka ekonomske probleme u ovoj oblasti rešavaju kompetentni stručnjaci, neka se oni medjusobno koškaju i neka nadju potrebna rešenja. Drug Krajger je spreman da podnese sve teškoće koje će se pojaviti. Vlade neka rešavaju o krupnim pitanjima. To je jasno. Ne znam šta kažu drugovi Xoxe i Kristo?

- Mi vam od srca zahvaljujemo za svu pomoć i za ova misli koje nam daje jugoslovensko rukovodstvo, - namah mu odgovori Koči Xoxe. - Ja nisam stručnjak za ove poslove, jer pivreda nije moj sektor, ali mislim da će nam Koordinaciona komisija povesti naše poslove napred i da nam se neće više desiti ono što nam se dogadjalo u prošlosti. Ne mislim da i drug Komandant nema poverenja, ali je privreda vrlo složena. Još više nam je zamrsio Nako Spiru, pa ne znamo šta se zbiva.

- Vrlo pravilno! - čestitao je Xoxeu Zlatić. - Stvarno, ovi privredni problemi su vrlo teški i komplikovani, a posebno problemi privrednog udruživanja. U Beogradu se tim problemima bavi ajka (elita) privrednih stručnjaka. Ne želim da me drug Enver pogrešno shvati, ali ni ja sam ne znam dobro sve tajne ovih poslova. Kada bih ih znao, rekao bih vam. Ali, glavno je iskrena duša. Pravo je rekao drug Xoxe. On nije stručan, ali ga klasni nagon tera na pravilne zaključke. Na tome treba da uče oni koji dolaze iz inteligencije!

Koči Xoxe je radosno povladjivao glavom na udvaranja koja je dobio.

- U našem rukovodstvu postoji odlična sloga - nastavio Zlatić. Uzmimo odnose Tito - Kardelj. Drug Tito ima klasni nagon, a Kardelj se vrlo mnogo oslanja na ovaj instikt.

Razumelo se samo po sebi šta je hteo reći. Ali, sad njihova bestidnost već nije imala granica.

Pošto smo još koji čas vodili debatu o "prirodi" komisije, ja sam nekoliko puta čuo primedbe da "nećeš razumeti", "nećeš verovati" itd., Koči Xoxe podesi glas i izgovori poslednju reč:

- Ja mislim da treba formirati komisiju onako kako kažu jugoslovenski drugovi. Koristi koje će nam doneti ova komisija ubediće još po kojeg druga koji se koleba. Mi, sa naše strane da odredimo druga Pandi Krista da se direktno bavi ovim pitanjima. Mada Pandi nije vešt i iskusan u privrednim problemima, ipak je glavno sto on ima klasni instikt...

U ovakvoj situaciji i u ovim okolnostima pritisaka i ucena mi smo, dakle, bili prinudjeni da prihvatimo prvu Titovu ponudu, osnivanje Koordinacione komisije, koja je, ma koliko kamuflirana titoističkim planovima, predstavljala prvu formu ili klicu jedne buduće vlade okupacionog stanja.

Vrlo brzo će zasmrdeti sva prljavština koju je nosila u sebi ova, u osnovi, neokolonijalistička tvorevina.

Moje mišljenje da bi se ova komisija mogla pretvoriti u neku vladu nad vladom, potpuno se obistinilo. Krajger

je usredsredio u svoje ruke gotovo sve nadležnosti naše Vlade, pisao je i potpisao sve što se odnosilo na albansku privredu i na njene razvojne puteve. U okviru Koordinacione komisije formirane su razne potkomisije, koje su u sebi predstavljale dvojnike naših resora (dikastera). I, ako su nas do sada Jugosloveni ranijim oblicima "saradnje" pljačkali kao gusari, od sad pa nadalje oni će nas pljačkati sasvim javno, legalno, kao vlasnici.

Mi ćemo im se u svoje vreme i pažljivo suprotstavljati i u ovoj oblasti, ali, u početku, dok su "privrednu saradnju" još pokrivale fraze "prijateljstva", naši protivodgovori su bili ograničeni. Čim bih Koči Xoxeu izrazio kakvu sumnju ili uznemirenje zbog strmoglavica kojim je išla naša privreda, on bi odmah počeo da me "smiruje":

- Što se sekiraš za privredu? - rekao bi mi Dzodze. - Sad imamo potpisane privredne ugovore sa Jugoslavijom i stići će nam pomoć. Sada je važno da se pripremimo za analize Plenuma koje su nam ostale da vise.

Nekoliko puta sam tražio do Pandi Krista da me informiše kako teku poslovi Koordinacione komisije, ali on isto kao i Dzodze. Pandi čak nije znao ni dve unakrst, nije znao ni da referiše, pa je zato išao na kratko:

- Druže Komandante, ne brinite za privredu jer će se se drug Krajger i komisija bliže interesovati.

Naredni Plenum našeg Centralnog komiteta, gde će se diskutovati o duhu Titovih optužbi, korišćen je od beogradskih agenata kao sredstvo ucene da nas zaplaše i primoraju da radimo kako bi nam oni naložili.

U medjuvremenu su u Tiranu, kao nikad ranije, navalila vojna lica: jugoslovenski generali, pukovnici, majori i kapetani, sa epoletama koje su bleštale izdaleka, ulazili su i izlazili iz Albanije kao da im je bila babovina. Donosili su nam veliku "zabrinutost" jugoslovenskog rukovodstva, o "vrlo zategnutoj spoljnoj situaciji i o "neposrednoj opasnosti" koja preti našim zemljama više nego ikad ranije! Više od dve godine odzvanjao nam je u ušima ovaj "alarm" koji su podigli do neba Titovi ljudi.

Naravno, stanje oko naših zemalja nije bilo mirno i bez opasnosti, to je više nego istina. Medjutim, sva ta napetost i uzbuna, kako su nam stanje predstavljali Titovi izaslanici, nisu nam se činili opravdanim. Izgledalo nam je da su stvari preuveličavane.

Kao u svim drugim oblastima, i ovde će brzo izbiti na videlo da u drugom grmu leži zec. Beogradsko rukovodstvo se pripremalo da iznese svoju drugu "ponudu". Na prvi pogled ova ponuda se odnosila na "zajedničku" odbranu naše slobode, ali u osnovi nije bila ništa drugo već zvaničan zahtev da predamo na dar našu slobodu i nezavisnost beogradskim šovinistima.

Oni su godinama pokušavali da ovo postignu "prikladnijim" manje "vidljivim", metodama i sredstvima, ali nisu imali uspeha. Tako je bilo sa njihovim grozničavim nastojanjima da uzmu u svoje ruke našu armiju, da bi je orijentisali i organizovali kao deo, kao armiju jugoslovenske vojske, potčinjenu Jugoslovenskom štabu.

Pitanje Armije za nas je bilo i ostalo svetinja kao i pitanje Partije. Ona je stvorena, organizovana, vaspitana

i prekaljena na učenjima naše Partije, na velikom iskustvu oslobodilačkih ratova našeg naroda i na iskustvu Sovjetske armije. Što se tiče političkog, ideološkog i vojnog vaspitanja naše Armije, problemi su bili kategorički rešeni na pravilnom marksističko-lenjinističkom putu naše Partije.

U osnovi naše Narodnooslobodilačke borbe bila je partizanska borba, borbeno iskustvo naših predaka, koje je obogaćeno u novim uslovima moderne borbe, stoga smo u toku rata naše iskustvo obogatili i iskustvom revolucionarne borbe drugih naroda, u prvom redu sovjetskih naroda. Sve ovo iskustvo stekli smo sami, sami ga obogatili i dogradili, jer u toku rata pa sve do potpunog oslobodjenja Albanije, nismo imali nikakve veze sa Sovjetskom armijom, koja nije ni prolazila kroz našu zemlju. Ali je činjenica da je za našu armiju, Crvena armija, armija koja se rodila u velikoj Oktobarskoj revoluciji, bila najdraža i još od prvih dana posle oslobodjenja mi smo sebi postavili zadatak da našu armiju vaspitavamo visokim patriotizmom na marksističko-lenjinističkom putu i na primerima Staljinove Crvene armije.

Veliki broj vojnih kadrova koji su tek izašli iz rata, počeli smo da šaljemo na učilišta, u druge vojne škole i akademije u Sovjetski Savez, koji nam ih je stalno primao, i mi smo im se od srca zahvaljivali.

U jugoslovenska učilišta slali smo vrlo malo kadrova. Jugosloveni su u prvim godinama posle oslobodjenja bili siromašni u vojnim školama. Oni sami, kao i mi, slali su svoje sinove u velikom broju da studiraju u Sovjetski Savez. Tako, u ovim pitanjima nismo imali sa Jugoslovenima vidljivjih trzavica, oni nisu negodovali što smo mi bili naklonjeni vojnim školama

Sovjetskog Saveza, a ne njihovim. Svoje trzavice, antisovjetizam i antialbanstvo oni će otvoreno ispoljiti kasnije, upravo onda kada su počela poprimati jasnije i oštrije oblike njihova buržoaska nacionalistička i šovinistička osećanja, kada je počela da se razvija i neguje njihova megalomanija, osećanje "sposobnosti" - "kapaciteta", "velike i snažne jugoslovenske države". Kao u svim drugim sektorima, ovo se zapažalo i u vojnom sektoru.

Koristeći one veze koje su stvorene tokom ratnih godina izmedju naše dve partije (a na koje smo mi gledali kao na nešto normalno i potrebno), težnja Jugoslovena je bila da našu armiju ostave u stanju napetosti, neorganizovanu, bez neke zdrave usmerenosti. U početku smo tražili od njih da nam daju pravila koja su imali, s ciljem da ih proučavamo i prilagodimo za naše uslove. Oni su su nam ihsvrlo rado poslali, zajedno sa "stručnjacima" tih pravilnika, čime su nam zadali i dosta muka. Na svaka tri-četiri meseca pravila su se menjala. Obuka se nije izvodila na osnovama proučavanih pravila, već kako bi se to svidelo ovom ili onom jugoslovenskom "stručnjaku".

Stvar nije bila u tome da oni nisu znali. Ne, oni su hteli da ostave našu armiju slabu i neorganizovanu, sa ciljem da ona kasnije, kad dodje pogodan čas, ne bude u stanju da im se suprotstavi. U ovoj situaciji je štetnu ulogu odigrao Kristo Themelko, direktor Političke uprave naše armije, koji se dobro borio i bio otvoren, ali su ga posle Beratskog plenuma Koči Dzodze i Pandi Kristo uhvatili na, udicu, imajući u vidu da je bio makedonskog porekla, pa se i on uhvatio u kolo sa elementima koji su radili u korist svake "orijentacije" koja je dolazila iz Jugoslavije.

Često sam pozivao Šulea i ljutito mu govorio:

- Šta je ovo? - Opet promena pravila!?

- Da pravilno shvatimo, druže Komandante! - rekao bi mi on. - Činimo prve korake. Izgradićemo modernu armiju. Od vremena kada ih nismo uopšte imali, prva pravila bila su dobar korak u pravcu modernizacije. Kada su nam došla druga, razume se, bila su savršenija. Kasnije su ih oni ponovo menjali. Rade ti obešenjaci, mozgaju, uredjuju pravila. Dobru nikad kraja, druže Komandante!

- Dobro, dobro što nema kraja, ali neka se okonča ova situacija - govorio sam mu. - Šta je ovo, samo što počnu naši vojnici da uče jedno pravilo, vi ih zamenjujete drugima!

- Za dobro činimo.

- Ne, - rekoh mu, - to je više dezorganizacija nego organizacija.

Video sam da se stanje nije menjalo, disciplina je padala. Zapazio sam da sam bio takoreći onemogućen, mada sam bio Vrhovni komandant, da se bavim "glavnim stvarima", već od svega po malo. Ovako nije išlo. Nako, kao potpuno zahvaćen igrom koja se igrala "dalje od mene", donosio mi je razno-razne dokaze i gorke ispovesti koje je saznavao od "svojih ljudi". Ubedio sam se da treba uzeti armiju čvrsto u svoje ruke. Prva mera koju sam odlučio da preduzmem bila je reorganizacija Vrhovnog štaba. Kad smo razgovarali o ovim pitanjima, Nako je insistirao na predlogu da na čelo Vrhovnog štaba dodje Mehmed Šehu, "kao strog, spreman vojnik koji se i dokazao".

- Stvarno se dokazao, - rekoh Nakou, - ali, na obe strane, i u dobrom i rdjavom smislu.

U rdjavom smislu - imao sam u vidu njegove postupke u toku rata, posebno sektaške, ali i drugu činjenicu, jer

kad smo ga kritikovali za sektarizam on se bacio na suprotnu stranu, u oportunizam. Imao sam u vidu i to što je često radio na svoju glavu, svidjao se sam sebi, tražio je disciplinu od drugih, a sam nije bio baš tako disciplinovan prema partijskoj liniji i naredjenima Vrhovne komande. Tako recimo u toku narodnooslobodilačkog rata nije izvršio naredjenje za prelazak Prve divizije na Sever, dok nije po drugi put dobio odlučno naredjenje. Ovo sam imao u vidu što se tiče negativnih strana Mehmeda Šehua kada mi je Nako predložio da ga postavim na čelo General-štaba. Naravno, o svemu što smo znali u tom periodu imao sam u vidu i njegove poztivine strane, koje su me navodile da verujem da će on pod rukovodstvom Partije otkloniti te svoje negativne strane koje su nam bile poznate. Isto tako, činjenica da je on studirao u Vojnoj akademiji u Sovjetskom Savezu dala mi je nade da će se Mehmed odlučno suprotstaviti dar-maru kojeg su nam stvorili Jugosloveni u Armiji. Sa nekoliko Tahira Kadarea, Nedžip Vinčana, Pelumb Dišnica i drugih nije se mogla popraviti situacija.

Dali smo predlog na Birou i, posle nekih oklevanja, složili su se i Koči Dzodze i Pandi Kristo. Pozvali smo Mehmeda iz Moskve, gde je studirao na Akademiji "Vorošilov" i već na prvom sastanku goviro sam mu o stanju u našoj armiji. Ispričao sam mu istoriju jugoslovenskih pravila, a on, pre nego što sam ja i završio, planu, kako je imao običaj, sa ekstremnim izrazima:

- Sjajna strateška vojna veština Crvene armije naći će punu afirmaciju u celokupnom životu naše armije. Pravila Sovjetske armije mi ćemo dati u ruke svakom vojniku i od njih se neće odstupati ni za tačku ni za zarez...

- Ni tako ne treba - rekoh mu. - Mi smo odavno dali naše smernice da imamo svoja pravila koja ne treba da budu potpun prevod pravila bratskih armija. Greška drugova je do sada bila u tome što su se oni oslanjali samo na ona jugoslovenska i menjali ih s vremena na vreme. Ne treba više dozvoliti takve anomalije. U prvom redu treba uzeti u obzir ona sovjetska, videti šta imaju dobro i ona jugoslovenska, ali da se radi na tome da se naša pravila oslanjaju i na naša iskustva, sa ciljem da ubuduće imamo potpuno naša pravila.

- To sam hteo da kažem - odgovori Mehmed povlačeći se i svečano obećavajući: - Svaku stvar da odredimo na stvaralački način, na osnovu linije naše Partije i našeg bogatog iskustva iz narodnooslobodilačke borbe.

Tako mi, sprovodeći u našim uslovima staljinsku veštinu u organizacionom i ideološko-političkom izgradjivanju armije, odlučismo da asvojimo kao osnovu sovjetska vojna pravila. Staljin nam je poslao dobre ljude sa vojnim i političkim iskustvom.

Ovaj put, koji smo mi dosledno sledili, nije se svideo Jugoslovenima. Oni su se osećali "uvredjenim" i njihov vojni ataše i njegov zamenik klevetali su, kritikovali i podsticali naše oficire protiv sovjetskih savetnika, protiv sovjetskih pravila i iskustva. Posebno neki Spiro Srzentić, jugoslovenski oficir koji je navodno došao da razmeni politička iskustva jugoslovenske armije sa Političkom upravom naše armije, ali koji je ustvari održavao veze sa Kristom Themelkom, Plumbom Dišnicom i drugima, pokazao se kao najaktivniji u ovoj antisovjetskoj i antialbanskoj kampanji. Ovi postupci, bez obzira što smo im se suprotstavljali, postali su stalni, pa je čak nastao trenutak kada je jugoslovenskim ljudima, počev od najglavnijih, kao što je bio ambasador Josip Djerdja i Titov "savetnik" kod nas Savo

Zlatić i drugi, padao mrak na oči, tako da su i naše drugove oficire, koji su završili vojne škole i vratili se u otadžbinu, uzimali za sovjetske oficire i "žalili su" se nama na toliki broj "sovjetskih savetnika" koje smo dovodili. Kasnije su oni učinili još jedan pokušaj da nas navedu na krvi put. Pozvali su Krista Themelka, Mehmeda Šehua i neke druge u Beograd na neki sastanak ili vojni seminar, na kome je Vukmanović-Tempo (u ono vreme politički direktor Jugoslovenske armije) postavio "vojne teze jugoslovenske armije". Posle ovoga, preko Šulea, oni su pokušali da nas ubede da i mi prihvatimo ove antimarksist-ičke i otvorene antisovjetske teze. Kristo Themelko, obradjen od strane Tempa došao je kod mene sav ushićen, hvalio mi je i predložio usvajanje teza.

- Imaš li napisane ove teze? - upitah ga.

- Imam detaljne beleške - odgovori mi smelo. - Bili smo zajedno sa Mehmedom Šehuom na tom seminaru i svaku st-var smo tačno zapisali.

- Dobro, - rekoh formuliši pismeno ovo što si mi rekao pa mi donesi da se podrobnije upoznam sa tim.

Posle nekoliko dana Themelko mi je doneo "teze". Bile su to iste ideje i pretenzije koje smo odavno čuli o "pose-bnom iskustvu jugoslovenske armije u narodnooslobodilačkoj bo-rbi", "o stvaralačkoj primeni" vojne nauke od strane Tita, "o značaju ovog iskustva u borbi protiv šablonizma ranijih revolu-cija" itd. itd., ali sada pretvorene u veštinu, u teoriju. Po nima "za uslove Balkana i Evrope u celini iskustva Oktobarske revolucije i Crvene armije nisu više imala značaja", jer "i no-vi uslovi su drugačiji od onih iz Oktobarske revolucije" pa i "Crvena armija pripada zemlji koja već 3o godina gradi socijali-zam", tako da oblici organizovanja i funkcionisanja Crvene armije,

po Tempu, nisu pristupačni za nas!

Pošto sam pažljivo proučio jugoslovenske "teze", pozvao sam Themelka i Mehmeda Šehua i izneo svoje odsečno mišljenje:

- U ovim tezama ima pogrešnih i nepravilnih shvatanja, i mi ni u kom slučaju ne treba da ih prihvatimo. Mi ne potcenjujemo ni jedno dobro iskustvo, - rekoh im, - ali ove teze ne sadrže nešto tako. A zatim, zašto da usvojimo njihove teze kad imamo naše i sovjetsko iskustvo?

Tako da je propao i ovaj pokušaj titoista.

Iz svih ovih naših stavova, kao i iz detaljnih informacija koje su dobijali iz obaveštajnih izbora, koje su bili stvorili, Jugosloveni su se ubedili da našu armiju ne mogu upotrebljavati kao slepo sredstvo za ostvarivanje svojih tajnih ciljeva. Onda su oni promenili taktiku.

U julu 1947. godine došla je u Albaniju jedna velika vojna delegacija na čelu sa Vukmanović Tempom i Kočom Popovićem (prvi politički direktor, a drugi šef Generalštaba Jugoslovenske armije) i upustiše se u intenzivne razgovore sa našim pretstavnicima, Kristom Themelkom, Mehmedom Šehuom i drugima. Ja sam se tih dana spremao za odlazak u Moskvu, a kad smo se vratili dodjoše Mehmed Šehu i Kristo Themelko da me informišu.

- Razgovori su dali odlične rezultate, - reče mi Mehmed. Jugoslovenski drugovi ozbiljno vide alarmantno stanje na Balkanu i predlažu nam veliko snabdevanje ratnim materijalom, svestranu pomoć i uzajamnu saradnju na svim sektorima odbrane.

- U kom smislu će biti ova sradnja? - upitao sam.

- Manje više kao saradnja u ostalim sektorima. "Duh ekonomske saradnje neka se proširi i na armiju" - rekao nam je Tempo. Predložili su konkretne mere za povećanje vojnih efektiva, za proširenje vojnih radova, za opremu, veze, odevanje. Jednom rečju, da imamo veću vosjku, tehnički bolje opremljenu, odevenu, obuvenu, i dobro snabdevenu hranom. Znači, jednu modernu vojsku. Mi utvrdjujemo konkretne mere za ovaj veliki poduhvat.

- Sve je to potrebno - rekoh Mehmedu Šehuu, ali imajte u vidu uslove u kojima se nalazimo. Može li naša privreda da odjednom izdrži sve ove zahteve?!

- Ne treba da se uznemiravete zbog toga. Jugosloveni su se složili da, u duhu konvencije, pokriju naše vojne troškove svojim budžetom!

Ovo mi je izgledalo dosta sumnivo. "Prijatelji" nam ne ispunjavaju takoreći ništa od onoga što su preuzeli na sebe za druge sektore privrede, a eto, sada su postali veoma izdašni za armiju! I, kada je Kristo Themelko našao za "potrebnim" da doda još nešto onome što je Mehmed Šehu već izneo, kod mene se još više pojačaše sumnja i uznemirnost.

- Jugoslovenski drugovi će - dodao je Šule, - tretirati našu armiju isto kao i svoju! Tempo je rekao da je, u duhu ekonomske konvencije, kao što je značajno ujedinjenje u privredi, isto tako, ako ne i više, značajno i ujedinjenje naših armija!

- Kako?! - upitao sam ga potresen. - Šta znači to ujedinjenje armija?!

- Nije to rekao, ja ga nisam čuo! - upade brzo Mehmed Šehu, koji je zapazio moje uzbudjenje.

- On je govorio o pružanju duha Ekonomske konvencije i na armiju, - odgovorio mu je mirno Themelko: - zajedno smo bili na svim razgovorima i svi smo se složili. Šta je to ekonomska konvencija? Unifikacija cena, izjednačenje monete, unifikacija carina. Taj duh u vojsci ja podrazumevam kao unifikaciju armija.

- Je li to rekao Tempo, ili tako ti to razumeš? - upitao sam gledajući ga oštro.

- Možda sam pobrkao, - zamucnu Šule.

- "možda sam pobrkao" kažeš - planuh besno - Što bolje ne kažeš da si video te odnose izmedju naših armija kao i one izmedju dinara i leka.

Mehmed Šehu ponovo "izjavi" da ovo "nije rečeno". To bi "bilo pogrešno", "drug Šule ne treba da čini naivne paralelizme" i dr.

Ovaj problem je okončan smatrajući ga kao Šuleovo slepilo. Ali odmah posle optužbi koje nam je izneo Zlatić u novembru, sa gnevom i uzbudjenjem čuli smo i konačno se ubedili da je ono "što je mislio" Šule, ali navodno "nije čuo" (!) Mehmed Šehu u julu, bila više nego istina. Jugosloveni su vrlo otvoreno tražili unifikaciju naših armija, dakle, stavljanje naše vojske pod opštu komandu jugoslovenske armije.

Tih dana je doašo kod mene Mehmed Šehu i rekao mi:

- Druže komandante, u Generalštabu se svajdamo, jer se govori o unifikaciji obeju komandi naših armija i Jugosloveni hoće na to da stave tačku.

Bili su to momenti posle samoubistva Nako Spirua, momenti kada je Koči Dzodze vitlao sablju i sekao i levo i desno. U analizama koje smo radili, pored ostalog, podizale su se optu-

žbe i zbog "nepovoljnog stanja u vojsci", posebno u Generalštabu, zbog "šabolonskog duha" u kome vaspitavamo našu armiju (!) zbog, potcenjivanja vojnog iskustva jugoslovenskih drugova" itd.

U početku su ovi napadi vršeni putem "kritika" šefa Generalštaba, Mehmeda Šehua. Posebno kod jednog broja ljudi u Političkoj upravi armije, sa kojima su Jugoslvoeni imali direktne kontakte, kristalisalo se jedno takvo osećanje, ne samo protiv Mehmeda Šehua, već i protiv mene. To se još nije činilo otvoreno, ali je indirektno sve to vodilo u tom pravcu, jer je proizilazilo da sam ja predložio Mehmeda Šehua za šefa Štaba i da ima moju podršku i dr. Sa druge strane, pošto sam ja bio Vrhovni komandant, sad se govorilo da u "Generalštabu stvari ne idu dobro", a to je bio direktan udarac na mene što sam "dozvolio" tu situaciju!

Mehmed Šehu je osećao da mu je položaj uzdrman, zato, da bi se izvukao iz tog stanja, on se otvoreno "suprostavio" Jugoslovenima (niže će se videti u čemu je ovo "suprostavljanje") i nastojao je da pridobije moju podršku i oslonac. Njegove reči da su "Jugosloveni tebe izbrisali" nisu me iznenadile u tim momentima, jer smo se nalazili u jeku analiza u Birou, ali ipak, sam ga upitao u kom pravcu vidi tu stvar.

- Došao je general Hamović, Tempov zamenik, sa jednom grupom vojnih lica, i traže ne samo unifikaciju naših armija, već i stvaranje zajedničke komande koja će rukovoditi obukom i pripremom ujedinjene armije, - objasni mi Mehmet.

Ja sam se otvoreno protivio.

Ocenio sam sa svom ozbiljnošću informaciju koju mi je dao Mehmed Šehu, "upoznao" sam sa njom i Koči Dzodzea i rekao mu da organizuje jedan sastanak na kome će Hamović, u pri-

sustvu Mehmeda Šehua i Krista Themelka, "objasniti" bolje zamisao jugoslovenskog rukovodstva.

Sastanak je održan, ali Hamović nije prisustvovao. Lično je bio otišao u inspekciju jedinica i radi povezivanja sa raznim šefovima naše armije!

- Mehmed Šehu je požurio u zaključcima koje je izneo i u celoj informaciji koju vam je pružio! - krenu u napad Šule. - Mi bi vas sami upoznali sa svim onim što je rečeno na sastanku, ali stvari još nisu sazrele.

- Šta, vi mislite da ja treba da budem upoznat tek kada vi sve budete već odlučili. To nije dozvoljeno ni u jednom sektoru, a još manje u armiji! - rekoh Themelku.

- U pravu ste, druže Komandante, ali smo u fazi diskusija. Vi ste zauzeti drugim poslovima, a Mehmed Šehu manerviše da nas zavadi, kao što je činio i njegov prijatelj, Nako Spiru. Nije rečeno da ćete vi biti izbrisani. Vi ostajete Vrhovni komandant.

- Ostajem ili ne ostajem, to ne odlučuješ ni ti, ni ja, ni Hamović, - rekoh mu. To odlučuje Partija, odlučuju predstavnički organi naroda na vlasti!

- Stavljanjem naše armije pod jugoslovensku komandu potvrdjuje moj zaključak, - ubaci se Mehmed Šehu.

- Ko je rekao da će komanda biti jugoslovenska? - upade Koči Dzodze ne obuzdavši se. Ona će biti zajednička, jedinstvena.

- I ti si upoznat s tim pitanjem?! - Zašto me nisi informisao? - upitah odmah Dzodzea.

On se za trenutak zbunio, ali je već bio postao majstor da se izvuče iz "mat" pozicije.

- Ne! Nakon što ste mi vi rekli juče ja sam se uznemirio i upitao Šulea. On mi je objasnio.

Jasno se videlo da je lagao, ali su sada laž i prevara postale sistem, pa nije bilo moguće da nastojim da im otkrijem korene.

- To su samo neke ideje, druže komandante i nije reč samo o nama već i o bugarskoj armiji, - pokušao je Temelko da smiri situaciju. - Mi ćemo vam izneti platformu unifikacije, kad bude dobro sarzelo mišljenje. Mehmed Šehu želi da nas zavadi da bi pokrio svoje greške. Od kada je on došao na čelo General štaba naneo nam je samo štete. Nema sloge izmedju Generalštaba i Političke uprave. Mehmet Šehu hoće sve sam da uradi, sprečava drugove i za najmanju stvar ih "bruka". Sad vama govori kako su vas navodno "precrtali", ali kad smo bili u Beogradu on vas je sam "precrtao".

- Zapuši usta, Kristo Themelko! - dreknu na njegar Mehmed. - Ti zlonamerno lažeš pred Vrhovnim komandantom!

- Ti pamtiš što si rekao drugu Titu kad smo se sastali u Beogradu, - odgovori mu bez uzbudjenja Šule, - "pod vrhovnim rukovodstvom i komandom druga Tita naše armije će postati nesalomljive!". Eto, to si rekao!

- Mehmedu Šehuu je udarila krv u lice i nije znao šta da kaže. Zatim je mumlajući dodao:

- To je bila zdravica! U zdravicama se kažu suvišne stvari. Ali sam i za druga Envera podigao zdravicu...

- Ne pričajte nam ovde o zdravicama! - upade Koči Dzodze. - I ti Mehmed Šehu pamet u glavu. Ti ćeš nas sa ovim što pričaš zavaditi još više sa prijeteljskom Jugoslavijom! Kad ideš u Beograd onda praviš volju Titu, ovde praviš volju Komanda-

ntu. Ni prema jednom nisi iskren. Poznajem ja tebe dobro, znam te od glave do pete, kao i Nako Spirua.

Mehmed Šehu je požuteo i stojao kao ukopan.

- Tvoju stvar ćemo otvoreno postaviti, - nastavi Koči, - jer pred nama je Plenum. Na Plenumu ćemo sve rešiti.

Posle nekoliko dana, na zajedničkom sastanku Generalštaba i Političke uprave Mehmed Šehu je potpuno stavljen na tapet. Grešaka je imao koliko hoćeš, sve mu se nagomilalo pod etiketom "antijugoslovena". U Političkoj upravi je dat predlog da ga razreši funkcije koju je imao! U stvorenoj situaciji mišljenje Biroa bi i ovom prilikom bilo formalno. Sve je bilo odlučeno van Biroa. Mehmeda Šehua je krajem decembra 1947. godine zamenio Bećir Baluku.

Jasno se videlo da stvari idu niz brdo kako na svim sektorima, tako i u armiji. Bio sam potpuno ubedjen da pitanje "unifikacije" i "zajedničke komande" nije bila "ideja za proučavanje" kako su nastojali da je pretstave Koči Dzodze i Kristo Themelko, već definitivan zahtev. Navodno radi "predhodnih diskusija i konsultacija" pozvani su u tom periodu u Beograd Kristo Themelko i novi šef Generalštaba, Bećir Baluku, ali mislim da je sve to bila samo igra koja je u sebi nosila i druge opasnosti. Osećao sam neophodnu potrebu za konsultacijom sa našim drugovima, ali Koči Dzodze i Pandi Kristo nisu prihvatili da se "projektom", pošto su imali pred sobom "važnije stvari, produbljenje analiza za Plenum"! Tražio sam da se konsultujemo i sa sovjetskim drugovima, ali je Koči Dzodze skočio kao da ga je zmija ujela:

- Da se konsultujemo sa Sovjetima?! - vikao je. Ni u kom slučaju! Samima nam još nije jasno, a hoćemo da uznemiravamo SKP! Neka se vrate drugovi iz Beograda, da vidimo šta će reći, pa videti dalje.

Drugovi su se konačno vratili. Ali ovoga puta nisu bili ni sami ni praznih ruku. Sa njima je došao neki jugoslovenski general, teškog imena, koji je kad ga čovek sluša, ostavljao utisak kakav ostavlja bat čizama sa čavlima na trotoaru "krup-krup". Bio je to general Kuprešanin. Sa sobom je poveo čitavu svitu pukovnika i majora i jednu poruku "vrlo hitnu i važnu", na moju adresu lično od Tita.

Dočekao sam ga, koliko se sećam, još sutradan po dolasku u Tiranu. Razmenili smo uobičajne pozdrave i general je odmah prešao na temu:

- Sa posebnim naredjenjem našeg Vrhovnog komandanta, ministra Narodne odbrane, maršala Jugoslavije Josipa Broza Tita, došao sam kod vas da vam donesem nekoliko predloga od izvanrednog značaja. Ono o čemu ću vas zvanično upoznati, kao i o mom ličnom identitetu, govori se detaljno u ovom ličnom pismu druga Tita. Dozvolite mi da vam ga predam!

Ustao je, zauzeo stav mirno, učinio korak napred i svečano mi pružio koverat, kao da mi predaje akreditovana pisma.

- A sada mi dozvolite da vam usmeno saopštim cilj moga tako neočekivanog dolaska ovde. Stanje oko nas je zategnuto nego ikada. Imamo podataka da se u Grčkoj priprema napad, koji će u početku biti uperen prema vašim jugosistočnim granicama.

Stao je za trenutak, zatim se okrenuo jednom jugoslovenskom vojniku koji je bio sa njim.

- Mapu! - reče mu.

Odjednom se razvila jedna velika karta Balkana, na kojoj su iznad svega padale u oči strelice, krugovi, zastave i raznorazne druge linije raznih boja.

- Predvidja se da napad počne na ovoj teritoriji, -reče Kuprešanin i pokaza prstom u pravcu zone Korča - Erseka. - Imamo podataka da istovremeno mogu početi napadi i sa mora. Grške agresivne snage, potpomogunute snagama i sredstvima Angloamerikanaca, nastojaće da jednim brzim i opštim napadom slome vašu odbranu, a zatim da prodru u dubinu... U ovoj situaciji, naše rukovodstvo, vrlo zabrinuto i verno prema zadacima koji proizilaze iz Sporazuma prijateljstva i uzajamne saradnje, misli da treba preduzeti niz hitnih mera. O najvažnijim citiraću vam tekstualno ono što je drug Tito pisao u pismu koje sam vam predao, - reče Kuprešanin, - otvori tašnu, izvadi list papira i poče da čita: "Zbog jedne takve nejasne situacije, ja vas molim da nam date bazu u Korči za jednu diviziju i za druge pomoćne tehničke jedinice. Na ovaj način vama će se stvoriti mogućnost da se sektor prema moru bolje osigura i, u slučaju provokacije, naše jedinice mogu brzo da intervenišu" (1).

To je, - nastavi Kuprešanin, - glavni i hitan predlog jugoslovenskog rukovodstva. Drugovi Baluku i Themelko složili su se na sastanku koji su imali sa drugom Titom i, ubedjeni da ni vi nećete biti protiv, ja i grupa koja me prati došli smo da odmah počenemo sa radom. Hitno ćemo krenuti za Korču da pogledamo teren gde će se dislocirati naša prva divizija...

- Moram da vas prekinem, generale, - rekoh mu. - Predlog druga Tita je takvog značaja da nikako ne može proći sa jednim prigodnim saopštenjem.

- Sve što sam vam rekao imate napisano od Tita! - odgovori Kuprešanin.

- To verujem, - nastavih. - Ali tek smo to čuli.

---

1) Iz pisma Josipa Broza Tita poslato drugu Enveru Hodži 26. I 1948. CAP (Centralni arhiv Partije)

Treba da proučimo, da diskutujemo u rukovodstvu naše Partije i države, a zatim ćemo vam dati odgovor.

- Kako je moguće, - "iznenadi se" Kuprešanin. - Vaši drugovi koji se direktno bave armijom pokazali su se vrlo spremni i razumni.

- Naše drugove, - odvratih mu, - niko nije ovlastio da prihvate predlog, bilo kakav, bez preghodnog mišljenja rukovodstva naše Partije i mojeg kao Vrhovnog komandanta. Šta, više, ovakav postupak, ako se dobro ne proceni, stvoriće teške probleme.

- Može se ići ovako kako vi kažete, ali imajte u vidu situaciju, - uporno će Kuprešanin. - Mi možemo sačekati vaše analize, ali hoće li čekati neprijatelj dok se vi ubedite?!

- Ubedili se mi ili ne, - rekoh mu, - tome je red na kraju. Što se neprijatelja tiče, mislim, prvo, da u ovoj situaciji nije moguće da nas napada. Drugo, iako nas bude napao mi smo u stanju da se sami suprostavimo.

- Ja sam vam doneo procenu našeg rukovodstva, koje ima dovoljno podataka o ovim pripremama. Zar vi ne verujete?!

- Možda ima, - rekoh, - ali jedno se sada dobro zna: u Grčkoj je nedavno buknula opšta ofanziva rodoljubivih snaga i vladina armija je angažovana u borbama sa njima.

- Recimo da je tako! Kakvo je zlo što preduzimamo preventivne mere? - pokušao je Kuprešanin da me ubedi.

- Ima zla! - rekoh mu odsečno. - Prvo, mi sa naše strane ne možemo prihvatiti takav postupak pre nego što ga dobro razmotrimo u rukovodstvu i kažem vam da se ja kao Vrhovni komandant ne slažem. Drugo, ovaj preduhitreni postupak bi stvorio uznemirenje u našem narodu.

- To je predvideo i drug Tito, - umeša se general, - i evo šta piše u pismu: "Sve te radnje mislim da treba realizovati mirno i neprimetno". Nama je rečeno da sve to organizujemo tajno, bez znanja naroda.

- I mislite da je to moguće?! - upitah ga - da ne mislite da narod pase travu! Čak i ako bi se složili sa vašim predlogom, ne možemo preduzeti ni jedan postupak bez prethodnog objašnjenja i ubedjivanja naroda. Narod ima pravo da traži polaganje računa i da odbaci takav postupak ako mu se čini nepravilnim. Treće, - nastavih, - ovakva radnja dovela bi do zategnutosti stanja na Balkanu i na medjunarodnoj areni. Neprijatelji će početi da pričaju sve što im odgovara.

- Itto je predvideo drug Tito, - upade Kuprešanin, - a u pismu piše: "Neprijatelj će saznati za sve ovo, ali kad naše jedinice budu stacionirane tamo, mi ne moramo to da držimo u tajnosti, jer ovo će pokazati da naše savezništvo nije formalne prirode, naprotiv, mi smo definitivno odlučni da zajednički branimo naše granice". Drug Tito čak misli, - nastavi Kuprešanin, - da posle stacioniranja divizije u Korči, ako štampa pita vas ili druga Tita, da izjavite "da je ova baza data na osnovu Sporazuma za potrebe obezbedjenja ne samo albanskih, već i jugoslovenskih granica" (1).

- Druže generale, diskutovali smo više nego što treba, - rekoh mu. - Vaše saopštenje smo čuli, Titovo pismo imamo. A sad, neka odgovor ostane na nama. U odredjeno_vreme daćemo vam odgovor. Ovo je i za vaše i za naše dobro.

- Najbolje bi bilo da se divizija što pre stacionira, sa ciljem da reakcija ne bude u mogućnosti da preduzme neke

1) Svi citati pod navodnicima uzeti su iz Titovog pisma od 26. I 1948. godine.

neku radnju za okupiranje vaše zemlje! - uporno će Kuprešanin.

Ali je najgore ako jednom takvom preduhitrenom radnjom neprijatelji ili i prijatelji optuže nas da je Albanija okupirana od jugoslovenskih trupa! - odvratih generalu i zapazih kako je on u tom momentu sav požuteo.

Sa ovim je sastanak završen. Rastali smo se sa Kuprešaninom vrlo hladno i u polasku on me upita:

- Hoće li mnogo zakasniti vaš odgovor?

- Verujem da ćete ga dobiti na vreme - odgovorih mu hladno.

Umeša se Kodži Dzodze, koji je za sve vreme razgovora stajao po strani kao kakav crni kaludjer, i reče mi:

- Stanje je vrlo alarmantno, druže Envere, i mi ne treba da odbijemo ovu internacionalističku pomoć jugoslovenske braće.

Kuprešaninu se začas razvedri lice, stao je u uperio oči na mene, čekajući moj odgovor.

- Ako je stanje tako alarmantno, - obratih se Koči visokim tonom da me dobro čuo i Kuprešanin, - onda Jugosloveni neka koncentrišu svoju vojsku na severu Grčke, unutar svojih granica.

General Kuprešanin planu neuzdrživom ljutnjom, reče nešto kroz zube i udalji se. Koči Dzodze, pokušavajući da izgleda "staložen" i vrlo "preokupiran situacijom", mi reče:

- Mislim da si prenaglio. Drug Kuprešanin će sa ovim upoznati druga Tita pa će biti neprilika.

- Ono što traže to je vrlo opasno i delikatno. Ja sam rekao svoje mišljenje, ubedjen da će Biro biti istog mišljenja.

- U redu, da se sastanemo i da odlučimo danas ili sutra! - dodade, kao da moli.

- Ne! Dolazak jugoslovenske divizije nije stvar koja se rešava brzo i s nogu. To je važna odluka za našu sudbinu i naše prijateljstvo sa Jugoslavijom, - rekoh mu takvim tonom da se on ubedi da od ovoga ne odstupam.

- Mislim da o prijateljstvu imaju i oni reč, - dodade Koči, - Zar ti izgleda malo da jugoslovenski vojnici dodju i da poginu za odbranu naših granica! Tako sučinile i naše divizije kad su odlazile u pomoć Jugoslaviji.

- To je bila druga situacija. Onda smo gonili Nemce. Koga će da gone ovde jugoslovenski vojnici? - upitah ga.

- Prvi će dočekati Grke, ako nas napadnu, - skoči Dzodze.

- Ako nas napadnu Grci, prvi napadneka dočekamo sami. Prijatelji imaju odakle da nam pomognu, akobudu želeli slobodu i nezavisnost Albanije, - odvratih i pružih mu ruku.

- Dobro, dobro, ali ja velim da stvar postavimo što pre na Birou, - reče Dzodze u odlasku. - Ne možemo dopustiti da Tito čeka.

Ubedjen da se nalazimo pred velikom opasnošću i sa najtežim posledicama, prvi put sam odlučio da preduzmem jednu stvar "na svoju glavu". Preko Sovjetske ambasade upoznao sam Staljina šta zahteva Tito i u očekivanju odgovora sa dosta muka sam uspeo da se predlog o dolasku jugoslovenske divije, ne postavi na Birou. Za ovo sam iskoristio naročito jednu "olakšavajuću" okolnost: odluka o sazivanju sednice VIII plenuma CK - Partije u početku februara. Kažem "olakšavajuću okolnost", zbog toga što su i Jugosloveni, i njihovi agenti medju nama, posle samoubistva Nako Spirua, posvetili veliku pažnju toj sednici. Oni su izvršili sve pripreme da Plenum ozvaniči "opravdanost" Titovih optužbi protiv nas i da usvoji liniju ujedinjenja Albanije sa

Jugoslavijom. Nije bilo slučajno što je predlog o diviziji došao uoči plenuma. To je učinjeno sa ciljem da mi, nalazeći se pod pritiskom oštrih mera, što se jasno videlo da će ih plenum preduzeti, prihvatimo bez reči jugoslovensko vojno mešanje u Albaniji. Istovremeno, hitno upadanje jugoslovenskih trupa na našu teritoriju poslužilo bi kao otvorena ucena da plenum radi onakko kako je odgovaralo Jugoslovenima. Mi bismo se na ovaj način našli izmedju dva vatre: mere plenuma i upadanje jugoslovenske vojske, koje će nam stvoriti bezizlaznu situaciju. Upravo zato što sam tako procenio situaciju, imajući u vidu sve posledice, bio sam uporan da se jedno od ova dva zla otkloni. U nemogućnosti da se u tim momentima odloži održavanje Plenuma, mislio sam, stoga, i uspeo da sprečim dolazak jugoslovenske divizije.

Odgovor od Staljina stigao nam je vrlo brzo, nekoliko dana pre nego će Plenum početi rad. Staljin nam je rekao da ne vidi neku mogućnost ili opasnost za eventualni napad Grka protiv nas i složio se sa mojim mišljenjem da nije potrebna jugoslovenska divizija u Albaniji.

Jugosloveni su pobesnili kad sam im saopštio da ne samo mi, već i sovjetski drugovi i lično Staljin ne nalaze potrebnim dolazak njihove divizije. Medjutim, ipak su se "povukli" i privremeno ćutali. "Ustupak" mi je učinjen zbog toga što su Jugosloveni, kao i njihovi agenti, još uvek mislili da im sve teče kako su zamislili.

Prema tome, ostalo nam je da sačekamo žestoke udarce što će na nas uperiti VIII plenum CK Partije.

<u>Crna mrlja u istoriji naše Partije</u>

Beogradsko rukovodstvo i njegovi agenti u našim redovima polagali su velike nade u VIII plenum CK KPA. Oni su tamo nastojali da krunišu svoju dugogodišnju zaveru za definitivno potčinjavanje KPA, za stavljanje naše Partije u takve pozicije, kojima će ona "sama", "svojim" ustima da prihvati sve što joj Tito sa drugovima diktira. Povrh svega, beogradsko rukovodstvo je ciljalo da VIII plenum CK KPA stvori takvo stanje, da naša Partija, čim joj budu dali znak, bude primorana da prihvati i da potpiše "ujedinjenje", ili bolje rečeno aneksiju Albanije od Jugoslavije. Posle ovoga, prema titotistima, svaka stvar će se lako rešiti: Naš Centralni komitet "svojom slobodnom voljom" dostavio bi Narodnoj skupštini "svoj predlog za ujedinjenje Albanije sa Jugoslavijom", poslanici "neće odbiti reč" Partije, hteli ili ne, dizaće ruku, obavljale bi se ceremonije pune "entuzijazma" i "radosti" i svet će saznati veliku vest da je "Albanija svojom voljom i upornim insistrianjem postala deo Jugoslavije".

Čudili bi se, radovali bi se ili skakali bi uvis drugi zbog ove vesti, to za Tita neće biti više važno. Imajući u rukama naše "odluke", on je znao da se time vežu ruke svakom, ko bi se usprotivio.

Da bi ovaj Titov "sladak san" postao stvarnost prethodno je trebalo da VIII plenum KPA bezuslovno odbaci raniju liniju, njene branioce i sprovodioce, i da prihvati "novu", projugoslovensku liniju, liniju "bratstva i jedinstva" Jugoslovensko rukovodstvo nije ni poslalo ni tražilo da na ovom Plenumu učestvuje neki njen predsstavnik. Sve nam je ostavilo da uradimo "sami", sa ciljem da za sve ono što bi se dogodilo ima "čiste

ruke". Ali istina je, da je jugoslovensko rukovodstvo, povlačeći se samo u drugi plan, ubacilo u dejstvo svoje agente, naravno dajući im instrukcije i upućujući ih na svakom koraku.

Medju glavnim orijentacijama koje su u ovim momentima Jugosloveni dali Koči Dzodzeu i njegovim drugovima bila je ona, da se pokažu odmereni u direktnim napadima koje će učiniti na glavne drugove našeg rukovodstva. Bio je to jedan od razloga što je otvoreni napad u početku bio usredsredjen na Nako Spirua i dva tri lica oko njega, dok su u odnosu na druge, a posebno na mene, bili rezervisani i nisu me napali otvoreno. To je bila lukava taktika u postepenom zauzimanju albanske tvrdjave, u fazama, pa čak, u mogućnosti, obmanjujući jedne i podstičući ih za napad na druge. Jugoslvoeni su se pokazali posebno savršeni majstori u načinu kako će se postupiti u kovanju zavere protiv mene.

Sam razvoj dogadjaja uvukao ih je u takav vrtlog da su zbog interesa svog finalnog plana, bili primorani da po svaku cenu "očuvaju" moju ličnost u rukovodstvu, čak i moje "prijateljstvo" za neko vreme, iako je trebalo, po njima, da budem eliminisan još 1944! Samo na ovaj način njihov plan za uzurpiranje Albanije mogao je da se ostvari bez rascepa, bez sumnje, bez protivljenja i suprotstavljanja kako od strane naše Partije i našeg naroda, tako i od strane spoljnjeg, komunističkog i nekomunističkog sveta. U protivnom, ako bi u stvorenim povoljnim uslovima za svaku vrstu zločina u novembru - decembru 1947. godine, napad bio otvoreno usredsredjen na mene, i ako bi me skinuli sa funkcija koje sam vršio, ili u nemogućnosti da to izvedu, ako bi me likvidirali, onda bi jugoslovenski plan uzurpacije bio doveden na optuženičku klupu. Aneksija bi se odmah povezala sa prethodnim napadom i eliminisanjem sa scene Generalnog sekretara Partije, predsednika Vlade i Vrhovnog komandanta Albanske armije

i zločin bi sam po sebi bio očigledniji. Beogradsko rukovodstvo našlo bi se pred teškom i nesavladivom optužbom da je aneksiralo Albaniju sa jednim coup d'etat-om putem zavere i mrskog zločina. To bi mu nanelo nepopravljive štete unutar i naročito, van Jugoslavije.

S tim su dobro računali u Beogradu, zato, suprotno svojoj staroj želji da me što pre skinu sa scene, suprotno životinjskom nestrpljenju Koči Dzodzea da što pre uzme sve u svoje ruke, jugoslovensko rukovodstvo bilo je trenutno prinudjeno "da me ne dira" i "da me ne skine" sa položaja koje sam držao sve dok veza sa Albanijom ne bude fait accompl.

Ali je problem i takodje predstavljao kao što i bi za beogradske aferaše mnoge opasnosti, stoga je sva pažnja usredsredjena na agenturski nadzor i na moju potpunu izolaciju, na stvaranje takve situacije, da zvanično budem generalni sekretar Partije, ali da faktički nemam nikakve snage, bilo u rukovodstvu Partije, bilo u Partiji, gde će organizacioni sekretar a jugoslovenski agent, Koči Dzodze biti sve i sva; zvanično bih bio i predsednik Vlade, ali faktički vlast bi bila manervisana i dirigovana od Komiteta ili Koordinacione komisije u Beogradu; zvanično bih bio i Vrhnovni komandant, ali faktički naša vojska bi bila rukovodjena od jedne zajedničke komande, sa vrhovnim komandantom, J. Brozom Titom. Jednom reči, beogradskim glavarima moje ostajanje na ranijim položajima trebalo je u tim momentima kao jedna vrlo jaka maska da bi ozakonili i pokrili u javnosti strašni zločin koje će pripremiti protiv Albanije. Zatim bi se svaka stvar lako resila: Rankovićeva UDB-a Koči Dzodzeovog homologa u Beogradu, bila je već majstor najružnijih zločina, počev od likvidacije bez strvi i trega pa sve do stavljanja kakvog

visokog odlikovanja baš na ono temsto gde su maločast iste ruke pripremale zabadanje kuršuma ili noža.

Nikada neću zaboraviti ona teška vremena kada sam nalazeći se u potpunoj izolaciji, ubedjen da sam u centru napada bio primoran da izdržim, pored ostalog, i beskrajne provokacije Titovih izaslanika i njihovih agenata.

Koči Dzodze je tih dana na poseban način stavio u dejstvo sve njegove zavereničke sposobnosti da me primorava da postupim u skladu sa interesima beogradskog rukovodstva. Došao mi je jednog dana Dzoze, onako crn, nizak, okrugao i sa buljavim očima kao u žabe i kroz cinički osmeh reče mi:

- Treba da izdamo jedan list prijateljstva sa Jugoslovijom jer ima veliki značaj, posebno u ovim momentima. Da napišeš ti jedan topao uvodni članak o našim drevnim odnosima sa jugoslovenskim prijateljima, o njihovoj pomoći, posebno o doprinosu druga Maršala.

Nastavio je i dalje da mi da "orijentaciju" kako treba da bude list i šta treba da sadrži moj članak i od svega što je ispredao, shvatio sam šta je hteo on i oni koji su mu dali "orijentaciju"; Jugoslovenima je bio potreban moj članak, da bi ga imali kao "uverenje ljubaznosti" o Jugoslaviji i o Titu. Ocenjujući hladnokrvno tešku situaciju koja nam je bila stvorena kao i vrlo teško i delikatne probleme koje smo morali da razrešavamo, "složio sam se" i za izdanje lista, i za članak koji je tražen od mene. Dzodzeov "list" konačno je izašao /koliko se sećam u decembru 1947. godine/, tamo je objavljen i moj članak, na kome sam sasvim uopšteno i po nekom "činjenicom" iz prvih ratnih dana istako veze i prijateljstvo izmedju naših partija i zemalja.

Medjutim, Jugosloveni i njihovi agenti i sa ovim su bili zadovoljni: za njih je bilo važno da Generalni sekretar KPA kaže makar i jednu dobru frazu, iako sasvim uopšteno, o Jugoslaviji i Titu, da bi to imali kao propratni spis za aneksiju.

U medjuvremenu problemi u našem Političkom birou su vreli i ja sam s vremena na vreme, pažljivo, ali uporno govorio Koči Dzodzeu da ne ostanemo samo na Političkom birou i Ministarskom savetu, već da upoznamo i drugove Plenuma Centralnog komiteta, i glavne državne kadrove.

- Nikako! - protivio se "organizacioni". - Ne treba upoznati drugove jer će nam pokrkati stvari. Da mi dobro ispečemo stvari na Birou, da se konsultujemo i sa jugoslovenskim prijateljima i da sazovemo Plenum kad to bude sazrelo.

- Bolje bi bilo, - rekoh mu, - da sa drugovima, ili makar sa jednim delom njih razgovaramo otvoreno. Oni imaju svoja mišljenja, poznaju stanje tamo gde rade i njihova reč i njihovo mišljenje bili bi od velike pomoći da izvedemo što bolje i pravednije zaključke.

- Organizaciono to bi bio prestup! - usprotivio se Dzodze otsečno, - Ne treba da iznesemo stvari pre vremena. Nas je sedam osam ljudi u Birou pa ne možemo se sporazumeti, a kamoli da uvučemo u kolo i druge. Plenum će zaigrati kako Biro svira samo kad Biro bude jedinstvenog mišljenja. Inače, Plenum će biti haos i manervisaće sa nama umesto da mi manervišemo sa njim.

Bilo je nemoguće da ga ubedim da je način na kome radi težak propust i sa posledicama. Isto kao i jugoslovensko rukovodstvo, Koči Dzodze je imao o Partiji, čak i o njenom Ce-

ntralnom komitetu tudja, trokcistička i antipartijska shvatanja. I za njega su baza Partije i sam Centralni komitet bili "gomila", "galerija", koji treba da rade ono što im kaže "više rukovodstvo", Biro i, posebno, "čvrsta ruka" u Političkom birou, "svojeručno" - Koči Dzodze. Ovaj način shvatanja Partije bolje je odgovarao titoističkom planu uzurpiranja Albanije, jer tako, po njima, imajući uza se Biro, imaće "uza se" ceo Centralni komitet, čak i ćelu Partiju.

Druga mera koju su preduzeli u ovom periodu Koči Dzodze, Pandi Kristo i drugi, instruisani od svog gazde, Aleksandra Rankovića, odnosila se na jačanje psihološkog pritiska putem nadziranja i dr. na svim karikama Partije i organa vlasti. Mada je Koči Dzodze tajno i ranije primenjivao takve trockističke i antipartijske metode, sad, u oči Plenuma, one su postale jedini oblik "rada". Pretnje i ucene su se otvoreno zapažale. Samoubistvo Naku Spirua, povrede najelementarnijih organizacionih pravila u Političkom birou i Centralnom komitetu, arbitrarno razrešavanje dužnosti sa funkcija jednog broja drugova zbog "antijugoslavizma", neprekidna hapšenja, poplava jugoslovenskih vojnih lica, pritisci i pretnje "odozdo" i zbog najmanje pojave neke radne diskusije sa jugoslovenskim tehničarima, bučno propagiranje svega što je bilo jugoslovensko itd. itd., stvarali su svugde veliki psihološki pritisak i tešku atmosfveru. U istom duhu, da bi dalje pripremio i razradio partijske kadrove, krajem decembra 1947. godine Koči Dzodze je održao govor pred jednim aktivom koji je sazvao u Partijskoj školi, gde će navodno održati predavanje, ali u stvari izneo je celu platformu jugoslaviziranja Albanije. Ovaj bljutavi govor, pripremljen od jugoslovenske ambasade u Tirani, predstavljaće i platformu VIII plenuma CK KPA.

U medjuvremenu, u pozadini, u tajnosti se intenzivno radilo sa jednim brojem elemenata CK KPA, organa vlasti i armije kao Džodži Bljuši, Nesti Karendži, Pelumb Dišnica i drugi da bi se i ovi totalno uključili u zaveru. Oni su detaljno instruisani šta treba da čine i početkom februara 1948. godine Jugosloveni su zaključili da je sve bilo sazrelo: sazvan je i počeo sa radom VIII plenum CK PKA.

Još u početku rada većina drugova Centralnog komiteta našla se pred jednim "novim pravilom": Iako je Plenum bio sazvan zbog problema od vrlo važnog političkog značaja, nije se našlo "celishodnim" da se podnese bilo kakav izveštaj!. Pročitan je jedan tzv. zaključak sa jedne sednice Političkog biroa, i, za "čudo", pročitao ga je organizacioni sekretar Partije, Koči Dzodze! Jasno se videlo da je Generalni sekretar Partije bio potisnut. Zašto? Prirodno, sve je vezano sa "zaključcima" koje je čitao Koči Dzodze. Mada se moje ime u njima nije spominjalo, za svakoga je bilo jasno da iza "antijugoslovenske klike" Nakoa stojim ja.

O sadržaju tih "zaključaka" nema potrebe da ovde govorim, jer bih ponovio sve ono što sam napred napisao, kad nam je Zlatić izneo Titove optužbe. Jedina razlika se odnosila na promenu zamenica i glagolskih lica: Od "vi ste povredili duh sporazuma", stajalo je "mi smo pod pritiskom Nako Spirua povredili duh"..., od "vašeg antijugoslavizma" napisano je "antijugoslavizma naših drugova"... itd. itd.

Odmah posle "zaključaka" koji su potpuno dezorijentisali i uzbudili drugove, počela je diskusija. Bile su preduzete mere da sve teče "glatko" čak, na prvi pogled, bez "pritisaka" i "diktata" Biroa! Reč je uzela "galerija", Nesti Kerendži, Pelumb

Dišnica i drugi. Sa dve reči su izrazili gnev "o onima koji su nam pogoršali odnose sa jugoslovenskom braćom", "solidarisali su se sa merama za jačanje ovih odnosa" i, potom, "slobodna volja" vodila ih je na druge puteve: Buknuli su napadi i optužbe sa čisto ličnih pozicija o Nako Spirou i "kliku oko njega". Upravo to je bila glavna misija kojom su bili zaduženi ovi elementi od Koči Dzodzea i Pandi Krista. Trebalo je, dakle, da oni orijentišu duh diskusija van glavnih problema koji su se postavili o albansko-jugoslovenskim odnosima jer ako bi se duže zadržali na tome pretila je opasnost da, hteli ili ne, izbije istina na videlo. Na ovaj način, još na prvoj sednici, umesto da se kaže da li su opravdane ili nisu optužbe jugoslovenskog rukovodstva protiv rukovodstva naše Partije, da li je ili nije naš projekt plana "autarhičan" itd. itd. Plenum je krenuo drugim pravcem: sve se usredsredilo na "biografska istraživanja" o jednom ili drugom, na nevidjene optužbe i klevete, na pretpostavke, na takmičenja ko će da iznese više činjenica o tome šta su govorili Nako, ovaj ili onaj, te i te godine, na tom i tom mestu, sa tim i tim čovekom.

Da bi dao pečat prihvatanju ovog nezdravog duha ustao je i Koči Dzodze a u svojoj diskusiji i neprestanim upadicma pričao je anegdote sa istom marljivošću sa kojom se pričaju vicevi u kafani. Neko od diskutanata, da bi bio "interesantniji", rekao je da se od Nakoa nije moglo ništa drugo očekivati jer je "on bio" sin buržuja i ponašao se sa Albanijom isto kap i njegov otac sa "Stamlessom u Draču". Odmah posle toga skočio je Dzodze i obratio se Plenumu:

- Taman se tako ponašao, ali su krivi i oni drugovi koji su mu dozvolili. Sa mnom nije mogao tako. Znate li šta sam mu jednom uradio? Zatekao sam ga u hodniku Ministarstva unuštranjih poslova.

- Beži da te ne vidim ovde! - vikao sam na njega, - Nemaš ti šta da ulaziš u Ministarstvo unutrašnjih poslova!

"Ja sam član Političkog biroa" - reče mi bezobraznik bez ikakvog stida.

- Neka si šta hoćeš! - rekoh mu. - Ministarstvo unutrašnjih poslova nije mesto za ćaskanje, već za druge poslove. Ako si došao za takve poslove onda ostani! - Eto, tako sam mu uradio, - završi Dzodze, - nasmešio se za časak i ponovo se uozbiljio.

- Da su mu svugde zatvarali vrata onda ne bi nam naneo toliko zlo. Neka drugovi sami govore, neka čine kritiku i samokritiku.

Pomenuo sam ovde samo jedan slučaj, ali takvih je bilo puno na Plenumu od početka do kraja. I sve "anegdote" apsurdno su se uključivale kao "antipartijske" i posebno kao "antijugoslovenske" pojave. Ovaj "antijugoslavizam" se zavio u plašt "antimarksizma" i "antisocijalizma", čak i "antisovjetizma". Rečeno je da biti protiv prisnih odnosa, protiv veze sa Jugoslavijom, znači biti "antisocijalist, antimarksist, antipartijac, antialbanac" - sve "anti". Ovakav "nečasan način postavljanja stvari učinio je da dosta drugova, koji u ocnovi nisu imali ništa rdjavog, ništa antipartijskog, pogreše u svojim sudovima, da vide stvari iz ove prizme. Čak kad je neki drug govorio uopšte o radu, Koči i njegovi ljudi su odmah upadali:

- Ako imaš nešto, govori konkretno! - rekli bi mu.

Naravno, da bi se "konkretno govorilo" o Naku Spirou i njegovom krugu bilo je mnogo čega, jer su oni u svom životu i radu dozvoljavali sebi greške i teške prestupe. Posebno bo-

lesne ambicije Nakoa, tendencije i nastojanje da monopolizira poslove, da svugde on bude prvi, da okupi oko sebe svitu "odabranih" ljudi, "intelektualnu elitu" spremnu da radi što joj Nako kaže - to smo mi znali i stalno kritikovali.

Dosta je drugova u svojim diskusijama iznelo nove činjenice u ovom pravcu i mnogo od ovih činjenica su postojale. Medju njima bila je i ona što je Nako Spiru, i posle odlaska sa dužnosti u omladinskoj organizaciji, organizaciju tretirao kao "svoj kontigent", kao "odsek" u službi njegovih ambicija. Isrto tako je pokušao da uzme u svoje ruke i organizaciju Sindikata i žena. Na svoju glavu je davao ovim organizacijama "direktive" i "orijentacije" koje su, isto kao i omladinsku organizaciju, vodile u pravcu raskidanja sa Partijom.

- Dolazio je Nako Spiru - reče jedan diskutant, - i govorio:

"Vidiš šta radi omladina?! Ona daje i ministre, a Partija i Sindikat ne rade ništa".

Iste pojave monopoliziranja poslova, oholosti i uobraženosti moglo se dosta naći i kod Lirije Belišova i Mehmeda Šehua. Sve smo mi ovo i ranije, često kritikovali, i, da se VIII plenum sada sastao da raspravlja ove greške i pojave tudjih shvatanja, to bi bilo više nego normalno. Ali VIII plenum nije se sastao zbog ovih pitanja. Šta više, na ovom Plenumu ove greške i slabosti ne samo da su neopravdano naduvene, namnožene, i "ulepšavane", već su arbitrarno korišćene da pokažu da se u njima nalazi "antijugoslavizam". Sa ovim "zaključkom", izvedenim sa predumišljanjem i zakulisno, nikako nisam mogao da se složim. Činjenica je da je Nako sa drugovima imao trzavice i protivrečnosti sa Jugoslovenima, ali za slučajeve koje sam ja znao bio sam saglasan. Na kraju krajeva kako se jasno potvrdilo kasnije i kako

su tvrdili neki na sednici, oni nisu protivrečili jugoslovenima sa načelnim stavovima i ciljevima, već zbog svojih čiljeva, protivrečili pritiscima i pogrešnim stavovima Jugoslovena. Na čitavom tom krivom putu kojim su tekli dogadjaji videlo se jasno da posle napada "klike" Nako Spirua doći će red na ostale zdrave drugove u Partiji. Iako ne uvek direktno, Koči je aludirao da svu odgovornost za ono što je radio Nako snosim ja. On je otvoreno rekao da je Nako učinio ono što je učinio zato što je u Birou imao podršku Generalnog sekretara. Ono štonnije sam govorio, jer mu nije odgovaralo, govorila su njegova paščad, Pandi, Temelko, Tahir Kadare, Peleumb Dišnica, Djin Marku i drugi.

Pripremao se teren za poslednji napad. Nekoliko puta se na Plenumu insistiralo:

- Nemojte se koncentrisati samo na grupu Nakoa. Kritikujte dalje rukovodstvo, jer ono snosi veliku odgovornost!

Ali, za nesreću Koči Dzodze, napadi na mene se nisu pojavljivali. Tada je ustao Pandi Kristo i izneo jedan "lični" predlog.

- Da ne ponavljamo ono što nam se dogadjalo i ranije da poštedjujemo rukovodstvo od kritike. U rukovodstvu ima drugova sa krupnim greškama i njih treba ovde dobro ošinuti. Predlažem da prekinemo rad za dan dva da se drugovi pripreme i da razmisle.

Svi su shvatili da je zahtev u prvom redu učinjen protiv mene. Medjutim, u ovom pravcu gde su bile orijentisane diskusije, dakle na optužbe zbog oholosti, prostakluka, megalomanije, tračeva i rekla - kazala, bolesnih ambicija i drugo, bilo je teško da o meni "ispabirče" bilo šta i sami Koče Dzodze i Pandi Kristo, a kamoli i ostali drugovi iz Partije. U svom životu, kao komunista i kao gradjanin, nikad nisam dozvoljavao takve pojave. Sigurno je, da i "lični dosije" koji je o meni otvorio Koči Dzodze, sa tog je aspekta bio potpuno čist. Tako da su be-

ogradski agenti i kada su ponovo počele diskusije uzalud čekali neku "činjenicu" protiv mene.

Medjutim, ipak je njihova upornost učinila svoje. Stvorena je sumnja "da mi se ne piše dobro".

U toku rada Plenuma, mada sam de jure bio Generalni sekretar Partije, ne znam da li sam dva ili tri puta upadao u reč. Atmosfera je bila bremenita protiv mene. "General Koči", kao "spasitelj" Partije, izgledao je kao da je Plenum bio njegov bataljon i davao je naredjenja da radi kako je general rekao i hteo. Izbegavao sam da upadam i da stavim drugove pred neka pitanja i činjenice onako kako su mi se motali u glavi. Mislio sam da za to nije ni vreme ni atmosfvera. Od jedne male žurbe ili taktičke greške moglo se sve žrtvovati i nije se radilo o tome što bih bio žrtvovan. Radilo se o sudbini Partije i Albanije. Sve je bilo stavljeno na kocku.

Bez potrebe da se dalje zadržavam na mnoštvu optužbi, kleveta, "priča" koje su se raspredale na Plenumu", treba, da kažem, da su u njegovom zaključku pobedile jugoslovenske teze. U Politički biro i u Centralni komitet arbitrarno je kooptiran jedan broj elemenata koji su bili u službi Jugoslovena, kao Nesti Kerendži, Dzodži Bljuši i drugi. Ozakonjen je put "ekonomskog udruživanja" sa Jugoslavijom, odbačen je projekt petogodišnjeg plana, odbačena je ranija linija Partije. Pripremljen je teren za dalje delovanje. Na kraju rada Plenuma govorila se o rezoluciji. Izneo sam mišljenje da se formira jedna grupa koja će formulisati rezoluciju, da se razmotri na Birou, a zatim da se sastane Plenum da bi dickutovao i konačno je usvojio.

- Kad se predvidja da se sastanemo? - upitao je neko,

- rad će odmah početi, ali treba malo vremena, - objasnio sam, - jer, kao što ste videli, problemi su dosta komplikovani.

- Za koji dan, čak za vrlo kratko vreme organizovaćemo rad i sastaćemo se. Nećemo da ostavimo stvari da vise, - upade arogantno Koči.

Sukob je izgeldao još otvoreniji. Drugovi su otišli sa ubedjenjem da se u rukovodstvu borba nastavlja, a sada predstoji poslednji sukob. Ko će da pobedi?!

Odmah posle VIII plenuma počeli su sastanci, aktivi i konferencije za "upoznavanje", "objašnjenje" i angažovanje baze u borbi protiv neprijateljske delatnosti Nako Spirua i dr. Na aktive su namerno dovedeni mnogi od onih elemenata koji su imali lične "račune" sa Nakom i njegovim drugovima. Antipartijska stihija je postala još teža. Na sastanku u Tirani Koči i njegova banda odlazili su kao pobednici i, neću pogrešiti ako kažem da su sastanci više ličili na zloglasne procesije inkvizicije nego na sastanke. Sve je prikazano crno, teško. Moje ime je sasvim eliminisano. Kad se kojim slučajem pominjalo, samo se aludiralo da sam bio oslonac Nako Spirua, šta više i glava "antipartijske klike" "General Koči" je uživao plodove svoje pobede. Tupoglavac (Mendjetrashi - Tupoglavac; "Trashi" mu je bio pseudonim - prev) Dzodze, bivši intendant naših magazina u Panaritu, mračna figura Biroa i Vlade, sada se već naduvao kao ona žaba iz bajke. Sednice i aktive je otvarao i zatvarao on. Ovi aktivi su se često pretvarali u konferencije koje su ličile na vašar - skupove buržoaskih lidera: pitanje odozdo i odgovor smesta od "nadležnih". Pitalo se od problema "zavere" od stanja u Honolulu pa sve do razloga zašto i kako ide stvar izbora u Italiji! (1)

---

1) Odgovori koje je davao K. Dzodze na ovu vrstu "aktiva" i konferencija, kao i njegove diskusije, nalaze se u zapisnicima koji su sačuvani u GAP (centralni arhiv Albanije).

Dzodze je odgovarao kao iz puške, čak je obradjivao i procenat Italijana koji će glasati za "demokratiju" itd. itd.

Neću da duljim o ovim euforijama, ali hoću da naglasim da je Dzodze, kako na Plenumu, tako i na aktivima, razvijao dalje svoja ranija ideološka i politička neprijateljska shvatanja:

- Politička partija širokih narodnih masa eto, šta je Front, - izjavio je Dzodzi u Tirani i nastavio: - Narod treba da vidi u Frontu snagu koja se borila, koja je izvršila ujedinjenje, koja izgradjuje zemlju... i, zato realno Front treba da organizuje narod, da razvija njegovu svest i da ga moralno i politički pripremi. Sve to treba da se odvija pod zastavom Fronta, u okviru Fronta.

Uporno ponavljanje ovog antimarksističkog shvatanja u ovim trenucima imalo je jasan cilj: prema Dzodzeu i onih koji su ga učili, naša Partija je uradila, šta je uradila, sad ostaje da Front, to jest narod ide tim putem, koji otvoreno, dakle, putem prihvatanja bez glasa bilo kakvog orijentisanja koje bi bilo dato "odozgo".

U isto vreme Dzodze je našao način da da snažan podsticaj represalijama koje će buknuti protiv onih koji bi im se protivili. Ovo je posebno vezao za inteligenciju, prema kojoj je on uvek gajio organsku mržnju.

- Pitanje intelektualaca, - reče on, postavlja se kao najteže pitanje, jer profesori, doktori, inžinjeri i drugi školovali su se u inostranim školama.

Ti intelektualci nikad nisu mislili o narodu, nisu sinovi naroda i uvek su pokušavali da našu zemlju bace u razdor. U slučaju Naku Spirua, koji je studirao u inostranstvu i koji je uspeo da se uvuče u samo rukovodstvo naše Partije, mi imamo najbolji primer za to! - završio je svoje predavanje Dzodze.

U stvari, signal je bio odavno dat. Ministarstvo unutrašnjih poslova, pod rukovodstvom Koči Dzodzea, Nesti Kerendžija i drugih, zavodilo je dosije ne samo za sve naše intelektualce, revolucionare i rodoljube, već i za sve one koji su smeli da kažu nako mišljenje koje se nije poklapalo sa jugoslovenskom orijentacijom. Ovi elementi su se označavali kao "ljudi od pera", "školovani i oni će biti na nišanu. Neznanje i slepo pokoravanje - eto, to je trebalo jugoslovensima i Koči Dzodzeu u Albaniji.

To je, dakle, bio u vrlo uopštenim crtama VIII plenum CK KPA, kojeg smo mi s pravom, samo nekoliko meseci kasnije, označili kao "crnu mrlju u istoriji naše Partije".

Ovaj Plenum je u jednom trenutku dozvolio da pobedi trocistička linija titoista. U jednom trenutku odbačena je pravilna linija koju je sledila i branila naša Partija. U jednom trenutku dezorijentisani su kao Politički biro tako i Centralni komitet. Majstori DB-ine radionice u Beogradu, Titovi vojni i diplomatski "izaslanici" i njihova štenad, Koči Dzodzeov klan, uspeli su da potisnu Generalnog sekretara Partije i da bace na njega "krivicu" za mnoge greške.

Kažem u jednom trenutku nemajući nimalo za cilj da potcenjujem veliku štetu koju nam je naneo ovaj gorki dogadjaj, ni da umanjim deo odgovornosti koja pripada nama za to. Ne, kažem to zbog toga što je nepotrebna istina o ovom plenumu, da je još u početku rada najveći deo Centralnog komiteta Partije video i osećao da se čini vrlo teška greška, iskrivljavanje sa fatalnim posledicama, ali su se stvari odvijale tako da su greške trenutno podizale na nivo linije.

Odmah posle Plenuma većina drugova, na jedan ili drugi način, otvoreno su izražavali rezervu i neslaganje sa svim onim što je rečeno i odlučeno na Plenumu i činjenica je da i pored grozničave upornosti beogradskih agenata, antimarksistički duh i linija koje je "ozvaničio" VIII plenum, nisu se pružali na Partiju i na život zemlje. Druga činjenica što je samo tri-četiri meseca posle VIII plenuma, u junu 1948. godine. Sve što je bilo rečeno i odlučeno na VIII plenumu jednoglasno i sa gnevom je odbačeno. Razume se, da je tako brzo i sa takvim gnevom moglo odbaciti samo ono što nije imalo nikakvu realnu osnovu, nešto što je tudje, nametnuto, lažno i neprijateljsko.

Medjutim, istina će se uspostaviti nekoliko meseci kasnije. U početku situacija je predstavljena kao vrlo teška, komplikovana i često bezizlazna.

Ali ubrzo ćemo uočiti čudnu žurbu u delovanju i naporima beogradskog rukovodstva i njihovih agenata da pto pre završe sa "albanskim pitanjem". Zbog pritisaka i upornosti da stvari što hitnije smesta reše stekli smo utisak, osećali smo da kod ovih radnji ima i znakova straha koji je pratio njihove nosioce, ali zbog čega je i odakle ova iznenadna žurba još nismo znali. Znali smo samo da onaj ko žuri, ima neku muku i da se od žurbe može slomiti vrat. Ovu sudbinu i ovaj završetak je imala antialbanska zavera Tita i njegovih agenata Koči Dzodzea, Pandi Krista i drugih na dobru sreću slobode naroda i nezavisnosti Albanije.

Žurba Titoista ka porazu

Put kojim su se dogadjai odvijali odmah posle VIII plenuma mogao je da omogući da naša Albanija, još neizlečena od ratnih rana, padne u kandže novog ropstva. Ali sada ovo

ropstvo ne bi došlo kao posledica agresije, već "molbama", i "zvaničnim zahtevima". I ovaj sramni akt, koji nam ne bi oprostili ni savremenici ni buduće generacije, ne bi izvršio i ne bi potpisao neki marionetski parlament, kao onaj Zoguov, već je postojala opasnost da ga izvrši, bivajući pod razuzdanim pritiskom i demagogijom, sama naša Narodna skupština, "usvajajući" predlog "Centralnog komiteta Partije".

Tako je terao stvari Koči Dzodze, slepo sredstvo KPJ i Tita, to je bio hod kojim su tekli dogadjaji posle zloglasnog februarskog Plenuma 1948. godine!

Moj položaj je u ovoj situaciji bio težak. Bio sam u izolaciji i pod stalnom prismotrom. Ali nikad i niko mi nije ni na pamet padalo da se predam.

U prvom redu imao sam poverenje u Partiju i u njen Centralni komitet. Prvi talas zuluma Dzodzea će proći, drugovi će videti hladnokrvnije i objektivnije sagledaće stvari i zauzeće potreban stav. Ovo će se posebno dogoditi u trenutku kad drugovi budu saznali da Dzodze sa tvojim drugovima priprema da daruje "jugoslovenskim spasiteljima" ne samo parče Vermoše ili Svetog Nauma, već 28.000 kvadratnih kilometara Albanije! Bio sam čvrsto ubedjen da će ovo potpuno i do kraja razjasniti stvari, da će ljudi videti kuda vodi zemlju general izdajnik i bandit.

Bila bi to velika uzbuna. Drugovi će reći "ne", i ja zajedno sa njima i na njihovom čelu odbijćemo "predloge" titoističkog rukovodstva. To je bio prvi stub iza kojeg sam čvrsto stajao sam i držao se potpuno ubedjen da naša stvar neće propasti.

Drugo, i kad bi Partija stigla da učini tragičnu grešku, da prihvati nakaradne odluke dezorijentisanog rukovodstva, ovu grešku neće prihvatiti narod. Sedam-osam godina uzastopce Partija i njeno rukovodstvo rukovodili su, nadahnjujući i bedili narod da za nas nema veće stvari, veće svetinje od slobode, nezavisnosti i napredtka domovine. Ovaj poziv je upućen u ratnim godinama i uvek se ponavaljao kad je bilo potrebno. Poznata su junaštva i borbe našeg naroda za slobodu i nezavisnost i kad nije imao Partiju akamoli sada, kad ima rukovodeći štab kojeg je dao iz svojih nedara i kojeg je upoznao kroz plamen borbe za nacionalno oslobodjenje i za demokratsku narodnu Albaniju. Narod je više puta ustajao u odbranu svojih prava. Tako je on svesredno podržao govor predstavnika nove albanske države na Mirovnoj konferenciji u Parizu, u leto 1946. godine. Tu stoji jedan snažan deo o našim nepovredivim granicama. Napad je bio višestran. To je bila još jedna najava o težnjama i provokacijama Angloamerikanaca i grških monarhofašista, ali snažan aplauz i za svaki drugi šovinizam, pa i za Jugoslovene.

Bio sam ubedjen da će narod, ako bude potrebno, još jednom snažno i ponosno pokazati svoje sjajne rodoljubive i borbene tradicije i neće dozvoliti da se 1947. ili 1948. godine, ponove istorijske tragedije i nepravde iz prošlosti.

Bili su to (Partija i narod) dva osnovna faktora, dva snažna stuba koji su mi dali snagu, koji su mi govorili da pažljivo, strpljivo i Oprezno postupam, ubedjen da uz njih i na njihovom čelu nema snage koja će nas poraziti. Vrlo brzo će se potvrditi koliko je bila pravilna ova ocena.

Jugosloveni su pogrešili u Beratu, grešili su i sada, pogrešiće i kasnije, upravo zbog toga što su oni, kako rekoh i gore, imali pogrešno i antimarksističko shvatanje o Partiji,

a u prvom redu, o tome gde su njeni koreni, gde je izvor njenih uspeha i pobeda. Oni su mislili da će sa nekoliko zakulisnih radnji sa nekoliko agenata na čelu, sa izolacijom ili likvidacijom jednog ili drugog protivnika, sa nekoliko ucena i pretnji, moći da zbrišu jednu čitavu borbu u kojoj je narod prolivao mnogo krvi i u kojoj su radnici, seljaci, omladina, žene, roduljubivi i napredni intelektualci videli put spasa i uložili svoja htenja za bolju budućnost.

Primoran sam da u ovim beleškama i sećanjima govorim i opišem ono što se dogadjalo oko mene, činjenicu što sam se u Birou dosta vremena nalazio usamljen, jedan protiv četiri ili pet, činjenicu što je i Plenum Centralnog komiteta, kao i u Beratu, i sada nekako bio dezorijentisan intrigama iza kulisa i manevima zaverenika. Da ne zaboravimo da su u Beratu i na VIII plenumu vršena i nepravilna kooptiranja da bi se pojačale štule zaverenika. Sve je to negativno uticalo na našu borbu. Ali je činjenica i to da, kada su stvari došle u Partiju, ona se pokazala kao pesnica, tražila je do kraja polaganje računa i nije dozvolila da se gazi njen slavni put ni da se skrene od budućnosti. Češće puta obični ljudi iz našeg divnog naroda, kako zbog suprotstavljanja ovim neprijateljima, tako i zbog nekih analognih slučajeva kasnije, pripisuju meni neke zasluge koje mi ne pripadaju. Što me nisu mogli eliminisati u Beratu i dochije, i kasnije, to se dogodilo ne toliko zbog toga što su se bojali lično mene, prosto kao čoveka, već zato što se bojali naroda, Partije, Narodnooslobodilačke vojske, sa kojima smo vezani u borbi pravičnom linijom koja se razradjivala i nalazila primenu, ne samo u jednoj glavi, ni kod pet ili šest ljudi, već u celoj Partiji koja se nadahnjivala marksizmom-lenjinizmom, kod svih onih kadrova, komunista ili ne, koji su "stavljali na kocu" svoj život. I drugačije nije moglo ni biti: na desetine hiljada parti-

zana nije se borilo protiv jednog ropstva da bi se palo u drugo; radnička klasa nije mogla da odustane od svoje vodeće uloge koju je krvlju i žrtvama izvojevala; siromašni seljaci nisu se borili zato da ponovo daju agama zemlju, znoj i glasove, zato što je tako hteo Sejfulah Malešova, ili drugi slični njemu; rodoljubi i naša inteligencija nije mogla da prihvati apsurdnosti "proleterskog" srca i glave Koči Dzodzea, koji je tražio da se zaborave i izbrišu slavna imena i likovi Skenderbega, Naima Frašerija i drugih.

Me, Partija i naš narod neće dozvoliti, kao što i nisu dozvolili, da im izmaknu iz ruku slavne tekovine koje je albanski narod tražio kroz vekove i na kraju ih postigao svojim znojem i krvlju, koji su mu tekli kao reka.

Osim ova dva osnovna faktora imao sam, isto tako, u vidu, da živimo u drugim vremenima. Živeli smo u vreme Lenjina, i Staljina, u vreme kada se u nizu zemalja gradio socijalizam, kada su postojale komunistička Partija Sovjetskog Saveza rukovodjena Staljinom, i komunističke partije drugih zemalja, kada je bio formiran Informbiro i dr. Mi nismo bili članovi Informacionog biroa, ali kao komunistička partija, priznata od Kominterne na bazi naše borbe i naših napora, bio sam ubedjen da će nam bratske partije priteći u pomoć, ako zatreba. Mislio sam i nisam pogrešio, da istinu o Titu ne vidimo i ne osećamo samo mi. Istina kod nas su Titovi stavovi i postupci otvorenije i agresivnije izražavali zbog toga što nas je smatrao "malim" i mislio da će nas lakše progutati, ali sam bio ubedjen da ni drugi ne mogu spavati niti su bili slepi. Neke znakove i signale o ovome smo imali. Prvi signal koji sam primio odmah pošto sam upoznao Staljina o pitanju dolaska jugoslovenske divizije, Staljinov odgovor je bio "ne". Nije nam govorio ništa o Titu ili o

rukovodstvu KPJ, ali od njegovog odgovora da "mi ne vidimo ni jednu ozbiljnu pretnju spolja, i zato nam, dolazak jugoslovenskog diviziona ne izgleda opravdan" shvatio sam da je moralo biti neslaganja izmedju CK KPSS i CK KPJ. Najglavnije što sam shvatio kod Staljinovog odgovora jeste da naša ispravna suprotstavljanja neće biti uzaludna.

Kako sam i gore rekao, pozvao sam Savu Zlatica i Kuprešanina i rekao im da ne smatramo opravdanim dolazak divizona i da smo u vezi s tim dobili i i mišljenje sovjetskog rukovodstva. Oni su se namrštili i pobesneli ali, hteli ili ne "prihvatili" su odbijanje. Zašto se dogodilo ovo "odstupanje" nije teško shvatiti. To je manevar agresora svih vremena. Oni "popuštaju" donekle kad im zatreba, sa ciljem da, pošto ti zamagle oči, navale svim svojim besom. Ako bi oni uporno i drsko insistirali dolazak diviziona u Korču, onda bi mišljenje da "Jugosloveni hoće da nas okupiraju" postalo evidentnije i to će, bez sumnje, izazvati otpor i gadno zamrsiti stvari. Posle VIII plenuma, kada su mislili da je teren pripremljen za dalje napredovanje, oni su učinili još jedan korak: Odlučili su da mi prekinemo svaku vezu i mogućnost konsultovanja sa sovjetskim drugovima.

Banu kod mene Zlatić jednog od onih dana, "čestita" mi "na uspehu" na Plenumu, i reče mi:

- Dobro ste učinili što ste odbacili petogodišnji autarhični plan. Sada ćete lakše (ići) sa jednogodišnjim planom. Mi ćemo vam sve dati, jer je to zajednički plan.

Bio sam ubedjen da ga nešto muči što je došao kod mene. Čekao sam na šta cilja.

- Sada, - nastavi, - zajedno sa petogodišnjim planom otpadaju i mnoge stvari koje su vezane s njim. Pošto ode Nako i njegova mišljenja, odbacite i sve što je prožeto njegovim duhom, sugestije, savete, savetnike koji su ga učili!

- O kome to govoriš? - upitah ga.

- Molim vas, nemojte da me pogrešno shvatite, - odgovori mi, - kažem da prijateljstvo izmedju nas i Sovjetskog saveza treba da bude što jače, što duže, čelično, pošteno, internacionalističko. To je i Titova poruka. Ali, eto, sada, kada je s pravom odbačen autarhični plan Nakoa, šta će da rade u Albaniji drugovi sovjetski savetnici? Oni će se naći uvredjeni i imaju pravo. Nako ih je uvukao u ćorsokak...

Dugo je lupetao i lupetao o činjenic da za sovjetskim savetnicima "nemate više potrebe", "tehničari i mogu, neka ostanu i rade", ali da "ne smetaju ni oni nama, ni mi njima itd.

- I to je Titova poruka? - upitao sam ga takvim tonom da je Zlatiću bilo teško da razlikuje da li ga pitam ironično ili iskreno.

- Drug Tito daje opšte poruke, - reče mi on diplomatski. - Opšte je prijateljstvo. Ali i u konkretnom slučaju, ovo što ja kažem, u okviru je prijateljstva.

Zlatić je ovom prilikom "sačuvao" Tita, ali nekoliko meseci kasnije, u samokritici na XI plenumu, Kristo Temelko, pored mnogih drugih stvari, posvedočiće i ovo:

- Kad sam išao u Beograd u mesecu martu, na dočeku koji mi je priredio, Tito mi je govorio o sovjetskim savetnicima i upitao me "kako vam ide sa njima?. Ja, - nastvi Temelko, - budući da sam već pod uticajem Kočija, Pandija i Jugoslovena, rekoh mu "diskutujemo da ih udaljimo, jer se upliću u naše poslove". Tito je rekao: "Ne ide tako. Mi dajemo pare, a drugi tamo zabadaju nos" (1)

---

1) Iz zapisnika sa sednice XI plenuma CK KPA, CAP.

Ovo se dogadjalo baš onih dana kad je Zlatić tražio od mene da udaljimo sovjetske savetnike.

- Druže Zlatiću, - odgovorih mu - vaše mišljenje smatram nepravilnim. Ako je Nako "vrbovao" sovjetske savetnike, kako vi kažete, mi ćemo znati da nadjemo zajednički jezik sa njima. Za nas oni su vrlo potrebni i nismo zapazili da pokazuju neki znak nezadovoljstva.

- Ipak razmotrite ovu stvar, odgovori mi Zlatić. - Postavite je na Biro, saslušajte i mišljenja drugova...!

Nije se pokazala potreba da ja to preduzmam. Stvari su bile još ranije koordinirane i još na prvoj sednici Političkog biroa Koči Dzodze, Pandi Kristo i Kristo Temelko, govorili su vrlo otvoreno: Treba udaljiti sovjetske savetnike!

- Ne da ih nevolimo, ne da nisu dobri, ali nemamo potrebe za njih, džanum! - reče Pandi Kristo. - Šta više, - obrazloži Pandi "duboko" (odnedavna je postao i govornik), - držati ovde dragocene sovejtske savetnike bez posla, to je akt nezahvalnosti i nedrugarstva prema boljševičkoj Partiji i dragoj zemlji Sovjeta. Ta zemlja tamo ima velike potrebe za njih, a mi ih držimo ovde bez ikakve potrebe. Stoga, - zaključi on, - predlažem da sovjetskim drugovima bratski prezentiramo problem, objasnimo im zašto preduzimamo ovaj korak i da im kažemo da je to samo za sad! Kasnije ... videćemo...

- Kasnije, - rekoh i pogledah Pandija pravo u oči, - možda nam neće trebati ni sovjetski ambasador u Tirani!.

- A, molim vas! Ako imate protiv, onda recite, ali bez ironije! - skoči Koči Dzodze. - Vi uvek sa ironijom. I imajte u vidu, uobrazi se on - da je VIII plenum postavio stvari na svoje mesto i uperio prst na neprijatelja. Vi nas vredjate...

- Neću da vas vredjam, - rekoh mu - ali mislim da činimo pogrešan korak. Reći da nemamo potrebe za sovjetskim savetnicima znači da mi nemamo potrebe za sovjetskim savetima, za njihovo iskustvo, za veliko iskustvo Partije i socijalizam u Sovjetskom Savezu.

- Nemoj da tako uopštavaš stvari koje su vrlo proste! - "branio se" Koči Dzodze. - Mi govoriomo ovde o jednoj konkretnoj stvari, često o planu!

Bio sam ubedjen da nije bilo tako. Problem je bio dublji. Zahtev Zlatića i jugoslovenskih agenata vodio je na antisovjetski pogrešan put, kojim su odavno išli titoistički rukovodioci.

Pred mojim, Husnijevim i Gogovim protivljenjem ostali deo Biroa kao da se "povukao", ali pod uslovom da "naredhih dana ponovo razmotrimo ovaj problem i "da odlučimo", kako reče Koči Dzodze.

Medjutim, kad je Jugoslovenima trebalo više nego išta drugo mir i trajnost u realizaciji svog aneksionističkog plana, neke okolnosti su učinile da oni intenziviraju delatnost prema Albaniji. Mi još nismo znali te okolnosti, ali je njihovo intenziviranje počelo padati u oči.

Dodje kod mene Kristo Temelko, koji se tek bio bratio sa jednog putovanja iz Beograda i kaže mi:

- I Tito me je dočekao, a tek drugovi Tempo i Popović! Ceo dan su mi pravili društvo! Odnosi su ponovo postali srdačni. Osigurao sam svu pomoć za vojsku i odbranu. Nisam ni mislio da će nam dati sve to: oružje, opremu, odeću i obuću! Rekli su mi da će i hranom izdržavati našu vojsku. Doći će jedinice jugoslovenske inženjerije da nam izgrade puteve i mostove i druge strateške objekte. Gvoždje i beton daće nam u izobilju i

i ono što je značajno, rekli su mi da će sve to "uneti u jugoslovenski budžet".

Podigao je glavu sa papira "pomoći", koje je držao pred sobom, i iznenadio se kad je zapzio da ga vrlo indiferentno slušam.

- Kako? - reče. - Ne veruješ? - pitaj generala Kuprešanina pa ćeš videti!

- Jesu li ti nešto drugo izložili? - upitah ga da bi mu dao do znanja da smo završili.

- Puno ručkova i večera! - reče. O drugim problemima osim ovih što ti rekoh, nismo razgovarali. Ustao sam sa stolice da bih izbegao njegovo gnjavljenje, ali on mi se obrati.

- Druže komandante, imao bih još neke stvari sa svoje strane. Ostao mi je nejasan onaj sovjetski odgovor. Sa svoje strane mislim da bi bilo dobro da nam objasne zašto se ne slažu da prihvatimo jugoslovensku diviziju?

- Staljinov odgovor je jasan, - odgovorih mu, nemamo šta da se objašnjavamo više!

- Dobro, bre, ali čini mi se da je ta stvar drugovima Jugoslovenima ostala pik. Bilo bi dobro da se obratimo Moskvi da još jednom razmotri odgovor. Možda će reći da prihvatimo diviziju.

- Mi smo im dali svoj odgovor. Jugosloveni, ako im nije jasno, neka se obrate sami Staljinu - rekoh mu odsečno.

- Možda to ne ide tako, sa svoje strane kažem da ponovimo zahtev!

Temeljkov zahtev nije me toliko iznenadio "da se obratimo Moskvi koliko njegov češće ponovljen izraz "sa svoje strane kažem". Ostadoh da ga i dalje slušam.

On je "sa svoje strane" izneo na videlo vrlo "interesantne" predloge: formiranje jedne zajedničke komande, "ako ne za celu armiju, onda za one snage koje će delovati zajedno sa jugoslovenskim divizionom, ako dozvolimo da udje u Korču"; posebno "njegovu" veliku želju za što brže ujedinjenje Albanije sa Jugoslavijom u jednu federaciju(!) itd. itd.

- Kad sam bio u Beogradu, - dodade on tiho, - saznao sam iz vrlo sigurnog izvora jednu veliku tajnu. Bugarska će se uskoro ujediniti sa Jugoslavijom. Njihovo ujedinjenje je pitanje nedelja ili meseci. Želja mi je, druže komandante, da ne pustimo Bugarsku da nas preduhitri. Sa svoje strane vam kažem, da mi uzmemo prvi inicijativu. Da kažemo Titu da se ujedine prvo sa nama pa zatim sa Bugarskom.

Dobro je navijen Šule, pomislio sam sav uzbudjen, ali sam se uzdržao i, mirno i ironično istovremeno, rekao mu:

- Sve je to sa tvoje strane?!

- Ideala mi, sa moje strane! - "zakleo mi se".

- Predlozi su vrlo "interesantni"! - rekoh mu - Napiši to kako si mi izneo i da postavimo na Politički biro. Tu da diskutujemo!

- Uradiću to, - odgovori mi Šule, - ali to rekoh najpre vama, da bih imao i vaše mišljenje. Bili bi sigurniji da to postavimo Birou kao zajedničke predloge i želje, tvoje i moje.

- Ni u kom slučaju! - rekoh. Meni nikad nisu pale napamet takve žeoje i, drugo, nemam zašto da prisvajam "zasluge" koje pripadaju tebi! Napiši i iznesi sam!

Nije prosio ni tri-četiri dana i zatražio je sastanak samnom general Kuprešanin. Dočekao sam ga i već od prvih reči počeo je da mi iznosi "sa njegove strane" iste želje" i predloge koje mi je izneo i Kristo Temelko.

Da je sve to bilo organizovano i dirigovano odozgo, to sam još u početku naslutio, ali me iznenadila neočekivana žurba, kojom se insistiralo da diskutujemo i prihvatimo ove predloge. Još više mi se nametnulo pitanje za ovu žurbu kad mi je, dva tri dana posle generala Kuprešanina, došao Savo Zlatić.

I ovaj je počeo da govori "o novom duhu" u odnosima izmedju naših dveju zemalja, o "nevidjenom proširenju" ekonomske i kulturne saradnje, zajedničkim projektima i planovima (koji su bili ostali samo na papiru) i td. i td.

- Kako i sami vidite, - nastavio je, - stvoreni su nam mnogi problemi, koje treba uzajamno da prebrodimo. Medjutim, za ovo nije dovoljno ni dobra volja, ni želje obeju strana da stvari teku dobro. Mnoge teškoće se radjaju bez naše želje. Mi smo dobro razmislili i smatramo da su sazreli uslovi za jedan veliki i odlučan korak. Treba što pre da se naše zemlje ujedine!

- Kako da se ujedine? - Upitah.

- U okviru jedne federacije! - odgovori mi vrlo hladnokrvno. Odavno smo, kako vi, i mi, a takodje i drugovi Bugari bili saglasni da stvorimo ovu federaciju. Mislimo da je sad došlo vreme.

- Bilo je ponekad reči o jednoj federaciji, - rekoh, - ali uvek načelno i kao stvar budućnosti. Mi sa naše strane nismo razmotrili ovaj problem, jer nije bilo ni vremena ni mogućnosti. Sa moje strane vam kažem, posebno za naše uslove, još nije vreme ni da postavimo ni da rasporavimo ovaj problem, a kamoli da odlučimo o njemu.

- Naše rukovodstvo smatra da je došlo vreme, - uporno će Zlatić. - Hoću da vam kažem u poverenju i jednu vrlo poverljivu stvar: drugovi Bugari su se složili da se ujedine sa Jugoslavijom i pitanje našeg ujedinjenja je pitanje nedelja, a najviše meseci. Ja sam se odavno sprijateljio sa vama i ne želim da Bugarska uzme prva inicijativu. Zašto da vi ne učinite ovaj korak? Ovo bi posvedočilo još bolje naše naročite veze na medjunarodnoj areni!

Setio sam se Šulea i ironično sam se podsmehnuo. Pripremljeni su, pomislih, ne samo istim idejama već i istim rečima i izrazima. Medjutim, Zlatić me je pažljivo pogledao i upitao:

- Kako mislite?

- Slušam vas, - rekoh, - nastavite!.

- Nemojte to primati sa strahom i rezervom! To je jedan korak koji će, ako ne danas, sutra neminovno doći. Ujedinjenje naša dva naroda odmah će srediti sve teškoće koje se neprestano radjaju i koje će se radjati. Stvar je u tome ko će prvi uzeti inicijativu. Drug Tito mi je rekao da vam kažem da bi bilo bolje da predlog dodje od vas. To će ukloniti svaku sumnju da mi hoćemo navodno da uključimo Albaniju u federaciju.

- Što! Zar ovo što predlažete nije uključivanje? - mirno sam ga upitao.

- Zašto govorite tako?! -reče on kao uzbudjen. - Možda sam se pogrešno izrazio! Mi hoćemo ujedinje, ali ne želimo da nas optužuju da to činimo na svoju glavu.

- Pa zašto da optužuju nas da to činimo mi na svoju glavu?! - upitah ga odmah.

Zlatić je pobledeo i reči su mu stale u grlu. Pružio sam mu čašu vode, popio je gutljaj i pokušao da se na- smeje:

- Patim malo od grla, - reče "radi opravdanja". - Ali izgleda da se mi ne možemo lako medjusobno sporazumeti. Vi se shvatate za moje reči. Hvatate se, molim vas, za bitno. Nije stvar u tome da mi ne želimo, ali bolje će stvar proći ako budete vi predložili. Mi ćemo vam odmah usvojiti predlog i svaka stvar će se završiti bez glavobolje. Vas nemaju zbšto da optužuju, jer, kao mala zemlja, nikome neće pasti napamet da je Jugoslavija postla vaš deo. Drugačija je stvar sa nama.

- Jeste li konsultovali sovjetsko rukovodstvo o ovom koraku koji nam sugerištete? - upitah.

- Ne! - odgovori nervozno. - To je problem iz- dju naših dveju zemalja, izmedju naših rukovodstava. Kad budemo sve završili, onda ćemo upoznati sovjetske drugove, ali dobro je što ste me pitali. Imam poruku cd druga Tita da i vi držite isti stav kao i mi. Nije dobro da uznemiravamo sovjetske drugo- ve u vezi s nečim što još nije sazrelo medju nama. Moram da vam kažem da se ne slažemo sa načinom na koji ste postupili sa našim divizionom. Ali zbog prijateljstva sa Sovjetskim Savezom mi se povlačimo. Medjutim, ako se nešto dogodi sa Grčkom neka odgovo- rnost snosi onaj kome pripada. Imajte u vidu ove dve stvari i nemojte nas pogrešno shvatiti: prvo, Sovjetski Savez je, istina, naš veliki prijatelj, ali on je daleko od nas, a u slučaju agre- sije neće vam brzo stići u pomoć; drugo, Sovjetski Savez, kao velika zemlja, treba da vodi veliku medjunarodnu politiku. Zbog nekog većeg interesa možda će biti primoran da ne interveniše u slučaju napada na vas, da prihvati vaše žrtvovanje!

- Jasno! - rekoh mu odsečnim i ozbiljnim tonom. - To što ste mi izneli su mišljenja vašeg rukovodstva. Je li tako?

- Naravno, našeg rukovodstva! - odgovori Zlatić.

- I sigurno da ste nam to dostavili i pismeno!

- Ne, nije važno pismeno ili usmeno. Ja sam vam to vrlo jasno preneo. Medju prijateljima nije važno da li se stvari iznose usmeno ili pismeno. Važno je da nadjemo zajednički jezik.

Osećao sam da situacija dostiže svoj vrhunac. Sva tri Titova kalendera (gnjavatora - rev.) opremljeni istim "predlozima" i istim "frazama", mogli bi se udružiti i sa drugima te da sprovode svoj pritisak po sistemu. Od odlučujućeg značaja sada je bio stav našeg Političkog biroa. Posle svega onoga što se dogodilo na VIII plenumu naš Biro, kako sastavom tako i orijentacijom, naginjao je Koči Dzodzeu. Ja, Gogo i Husni smo bili u manjini. Ova situacija terala me je da sačuvam hladnokrvnost, da pažljivo manervišem da bismo mogli izbeći veliku opasnost koja nam je kucala na vrata. U to vreme izbila su još neka druga pitanja i sumnje vezana za Jugoslovene. Zašto su oni uporno nastojali da se ne konsultujemo sa sovjetskim drugovima? Mogu li se smatrati prijateljski i normalni odnosi izmedju bratskih partija i socijalističkih zemalja kad krijemo stvari jedni od drugih?! Izgleda, ocenio sam, da medju njima nešto ne ide dobro. Još više su mi povećale sumnju monstruozne ocene koje je izneo Zlatić u vezi sa stavom Sovjetskog Saveza u slučaju agresije na nas. To nisu bile pretpostavke čisto Titove i njegovo družine. To su, na jednoj strani, bili pritisci i ucene da zaplaše nas, ali u osnovi su izražavali i ocenu i neprijateljski stav Tita prema velikom Sovjetskom Savezu i staljinskoj spoljnoj politici. Samo neprijatelji su mogli imati i izražavati takve podle obzire prema

Sovjetskom Savezu. Ali to je još uvek bila moja pretpostavka. Od Sovjetske ambasade nismo imali nikakav signal, ni za dobro ni za loše. Morali smo sve sami da podnosimo. Stoga, bez zakašnjenja, ne ostavljajući stvari da se pogoršaju, tražio sam hitnu sednicu našeg Političkog biroa.

- Ovih dana, - rekoh u suštini, - jedni za drugim sva tri druga, Šule, general Kuprešanin i Savo Zlatić, tražili su od nas da predložimo ujedinjenje Albanije sa Jugoslavijom. Razume se, to je jedan korak koji se ne može tako lako preduzeti. Stvari koje se postavljaju, ne mogu se rešiti brzo i s nogu bez pitanja Partije, Vlade, naroda, bez detaljnog tretiranja i diskutovanja u svakom pogledu. Zahtev koji nam se postavlja ne može se uzeti nikako kao želja jednog ili drugog. To je veliki i načelan politički i državni problem. Ja sam saslušao sva tri druga, ali od onoga što su mi oni rekli dosta stvari je ostalo nejasno. Zato mislim, pre nego što diskutujemo na Birou, da se obratimo drugu Titu jednim pismom, da nam on pismeno i zvanično, opširnije objasni zašto on vidi ovaj korak kao moguć.

- Dobro bi bilo da prvo saslušamo ovde Šulea i da nastojimo da se razjasnimo, - skoči kao "bezazleno" Koči Dzodze. Možda neće biti potrebno da pišemo drugu Titu.

- Ono što mi je rekao Šule, bilo je "sa njegove strane" - odgovorih Dzodzeu. - Mi ne možemo Šuleove želje smatrati porukom jugoslovenskog rukovodstva. Je li tako druže Kristo?

- Sa moje strane, tako je, - odgovori Šule i pocrvene, - ali sam spreman da vam objasnim svaku nejasnu stvar!

- Ja sam ti rekao da pismeno dostaviš svoje predloge, - rekoh mu. - Ti si to zanemario. A isto tako, ni Kuprešanin ni Zlatić nisu nam ništa zvanično dostavili. Mi smo Politički biro jedne samostalne Partije i predstavljamo interese suverene države, prema tome, u vezi sa jednim tako krupnim problemom ne

možemo se bazirati na rečima jednog ili drugog, ma koliko poverljivi bili ti drugovi. Da uputimo pismo drugu Titu, da tražimo da nam objasni kako oni smatraju put ujedinjenja, da nam objasni, isto tako, zašto traže da predlog dodje sa naše strane, zašto mi treba da se ujedinimo "nezavisno od toga kako će Bugarska", zašto ne smatraju potrebnim konsultaciju sa sovjetskim drugovima itd. Ja, - nastavih - ovo smatram više nego normalnim i potrebnim. Mislim da će i sam drug Tito biti zadovoljan što mi o takvoj stvari tražimo njegovo lično mišljenje da bi ga imali kao osnovu za odlučivanje!

Dok sam govorio, Dzodze, Temelko, Pandi Kristo, Nesti Kerendži i drugi, čas su bledeli, čas bi pocrneli, čas počuteli od ljutine koja je u njima kljčala. Iza mojih reči oni su videli namevar koji im oduzima inicijativu iz ruku. Ali ono što sam ja predložio oni nisu imali razloga da odbiju. Hteli ili ne, "složili" su se da diskusiju odložimo dok ne stigne odgovor od Tita.

Posle toliko meseci najdivljih pritisaka i ucena, prvi put sam osetio kao da mi je laknulo i oslobodio se neke more. Za jedno tako delikatno i diskreditujuće pitanje, kao što je zahtev za ujedinjenje Albanije sa Jugoslavijom teško je bilo da će Tito smeti uputiti pismeni zahtev. On je mogao kod nas da pošalje još stotinu svojih emisara, sve to da nas ubedi da je suština ista, mogli su oni istim rečima i govoriti, ali sve to više ne bi moglo proći. Arhimedova tačka je bila nadjena i postavljana. Mi ćemo diskutovati na Birou samo kad nam zvanično stigne pismeni odgovor od Tita!

Po mom ubedjenju to je značilo: Nikad! Vaga je počela da varira na našu stranu. Petnaestak ili dvadesetak dana kasnije, kad su sve nade govorile da je opasnost, koja nam je pretila,

prošla, jedno neočekivano saopštenje, učinilo mi se, da je sve bacilo u vodu: Savo Zlatić je stigao u Tiranu sa jednom vrlo važnom porukom jugoslovenskog rukovodstva i tražio je hitan sastanak sa nama.

Dočekali smo ga čim se stvorila mogućnost (1). Sa naše strane, koliko se sećam, bili smo ja i Husni Kapo, sa Jugoslovenske strane, Zlatić, Krajeger, nekakav "stručnjak" za planiranje, kao neki sekretar Koordinacione komisije i, ne grešim kad računam na jugoslovenskoj strani i Koči Dzodzea i Pandi Krista.

Zlatićevo namršteno lice kao nikad ranije i, još više, hladan i gord pogled koji je uperio na mene u momentu sastanka, radovali su me. Shvatio sam da Tito nije smeo da učini tu ludost i da traži pismeno i potpisom ujedinjenje Albanije sa Jugoslavijom. Još više sam se ubedio da su jugoslovenima krenula kola niza stranu kad je Zlatić izvadio pismo i počeo da mi saopštava:

- Zadužen sam da vam iznesem najnovije zadnje ocene i predloge jugoslovenskog rukovodstva! Naše rukovodstvo insitira na činjenici da organizacioni oblici naših odnosa ne odgovaraju sadržaju i suštini naših stvorenih odnosa. U praksi život nas je uputio na udruženu ekonomsku jedinicu i dalje teškoće u izgradnji socijalizma biće lakše ako mi postavimo na zdrave osnove privredno udruživanje. Svaki korak koji budemo preuzeli u ovom pravcu više će olakšati ne samo ekonomska pitanja već i sva druga pitanja.

Zlatićeva otvorena namrštenost i nervoza istovremeno su se izražavale i na licima Koči Dzodzea i Pandi Krista.

---

1) Ovaj sastanak je održan 10. aprila 1948. godine.

Beogradski "izaslanik", na njihovu nesreću, smanjio je rang zahteva. Od "političkog ujedinjenja" spao je na "privredno ujedinjenje". Gde li će biti kraj?!

U medjuvremenu, Zlatić je nastavio sa iznošenjem "novih" predloga: da krenemo sa jednim ekonomskim planom, da držimo zajedničke stavove prema drugim zemljama; da imamo zaje-dnički sistem ekonomskih, trgovinskih, finansijskih pitanja; da imamo istu metodologiju planiranja; zajedničke zakone; otva-ranje granica i zajedničkih pasoša; zajednički obrazovni sistem itd.

- Znači da budemo jedna država! - ohrabri se iznenada Koči Dzodze.

Zlatić baci na njega zajedljiv i mrgodan pogled i Dzodze začas sagnu glavu sav postidjen i bojažljiv.

- Ne!, - odgovori Savo. - To će biti pitanje za kasnije. Naše rukovodstvo nije zadovoljno objašnjenjima koja vi tražite o pitanju predloga za ujedinjenje. Izgleda da imate rez-erve. Dobro, mi nećemo više ponavljati zahtev. Novi predlozi se odnose na nešto srednje. Znači sad za sad da se pojavljujemo kao dve države, ali da delujemo kao jedna država.

- Drug Zlatić - obratih se upočetku Kočiju kao da mu bolje "objasnim" - kaže da formalno budemo nezavisna država, ali u suštini da budemo jedno sa Jugoslavijom. Je li tako druže Zlatiću?!

- Ja sam jasno rekao šta sam smatrao za potrebnim! - odgovori mi on nekako ljutito. - O ostalim stvarima saslušajte me dalje. Naše rukovodstvo misli da u organizacionoj formi novi korak treba konretizovati stvaranjem jednog komiteta u Beogradu i Koordinacione komisije u Tirani. Komitet u Beogradu imaće na

svom čelu jednog jugoslovenskog ministra i jednog albanskog pomoćnika ministra. Koordinaciona komisija u Tirani imaće na čelu jednog albanskog ministra i jednog jugoslovenskog pomoćnika ministra. Razume se, ovde će novo i glavno biti komitet. On će biti zajednički organ obeju naših vlada, koji će preduzeti na sebe deo nadležnosti i odgovornosti obeju zemalja. Dakle, ovaj komitet će biti početak buduće zajedničke vlade. U vezi sa njim biče i Koordinaciona komisija u Tirani. Ali, dok će se Koordinaciona komisija više baviti zajedničkim ekonomskim pitanjima, Komitet će se baviti i drugim pitanjima. Sada mi treba, sve ovo što sam postavio, da unesemo u zajednički protokol, sa ciljem da svaka stvar poprimi zvaničan pečat i da bude u redu i u pogledu medjunarodnog prava.

- Jeste li doneli sa sobom protokol? upitah.

- Ne, - reče, - sastavićemo ga ovde. To će biti prosta stvar. Mi ćemo se pojaviti kao dve države, ali same veze i akordi koji će se priložiti učiniće formalnom postojanje dve države. To je budućnost, znači federacija!

Sve je bilo jasno. Jugosloveni su želeli da nas uhvate u zemku, da nas "protokolima" navedu na iste puteve koji su propali putem predloga za ujedinjenje. Ali njihov novi manevar nije više predstavljao silu i ucenu. On je sada više ličio na žalostan pokušaj, pucanja u vazduh koji "ako pogodi u cilj, pogodi". Bio je momenat da i mi podignemo ton:

- Druže Zlatiću, rekoh, - čuli smo nove predloge vašeg rukovodstva i, naravno, o njima ćemo razmisliti, diskutovati i dati vam odgovor. Ali mnoge stvari u njima su nejasne, čak i uzbudjujuće i, oprostite što vam kažem, nekorektne sa vaše strane.

- Molim, - reče - Kako, konkretno?!

- Vi tražite da učinimo jedan takav korak koji u osnovi znači ujedinjenje obeju zemalja, stapanje dveju naših država. Tako ste rekli i vi sami. Tražite da za ovo sastavimo i protokol. Dvedeset i nešto dana ranije tražili ste od nas iste rezultate, ali tada putem jednog predloga koji bi trebalo da učinimo mi "sa naše strane", ali na vaš zahtev. Sad hoću da vas pitam: jesu li ovakvi postupci normalni izmedju dveju suverenih država?! Polali smo pismo drugu Titu da nam objasni kako on vidi i ocenjuje pitanje ujedinjanja dveju naših zemalja. Niste nam dali odgovor.

- Predlozi koje sam vam izneo su odgovor? Omaknu se Zlatiću, možda u bezumnoj žurbi.

- Ako je istina ovo što ste rekli, onda je problem vrlo težak, Vi to možete nazvati kako hoćete, ali mi ovo smatramo pokušajem da nas stavite pred svršen čin. Nemamo zašto obmanjivati jedan drugoga. Mi smo tražili objašnjenja "zašto treba sada da se ujedinimo" i nismo tražili protokol da bi potpisali ujedinjenje.

- Nije to protokol za ujedinjenje! - upade u razgovor Sergej Krajger. - To je protokol za bolje sredjivanje odnosa izmedju naših zemalja, posebno na ekonomskom polju.

- Pre dva-tri meseca, vi pamtite razgovor koji smo vodili o pitanju Koordinacione komisije, - rekoh Krajgeru, - rekli ste da ova Komisija treba da sredi svaki nesporazum, da reši sve. Bilo kako bilo, Komisija je formirana. Došli ste kasnije i žalili se da stvari ne idu dobro, jer naša ministarstva ne izveštavaju o svemu što vi tražite. Drugarski sam vam rekao da nisam bio saglasan sa vašim zahtevima, ali posle vašeg insistiranja, naložili smo ministarstvima da i to učine. Kakvi rezultati su usledili?! Naši ljudi su gubili vreme na uzaludnim proуča-

vanjima i projektima. Više smo pisali izveštaje i informacije za vas, nego što smo gledali svoja ekonomska pitanja. Sada, ako dozvolimo da se formira i Komitet u Beogradu trebaće nam svima da se pretvorimo u izveštače i informatore tog komiteta.

- Svaka stvar se radi za bolje, - odvrati mi "ljubazno" Krajeger, - i naše namere su iskrene. Vi ne treba da negirate našu pomoć. Treba da shvatite da Jugoslavija žrtvuje za vas, tretira vas u ekonomskoj pomoći isto kao i ostale svoje republike. Ali, dok se sa našim republikama svaka stvar lako rešava, sa vama, ostajući kao samostlna država, hteli ili ne, radjaju se teškoće i podudarnosti.

- Naša orijentacija i preokupacija, - rekoh mu, - bile su u prvom redu da ispunimo obaveze i ugovore sa Jugoslavijom. Čak smo prihvatili takve karike i organizovanja koji bi teško mogla da dozvoli neka država. Takva je i Komisija koju vodite vi. I, ako stvari ne idu dobro razloge nemojte tražiti za to kod nas.

- Reč je u tome, da se nepodudarnosti zavijaju zato što ostajete zasebno, - upada Krajger. - Drukčije vidi problem vaš resor, a drukčije jugoslovenski. Svak vuče k sebi. Da vam navedemo neke primere, - reče i dade znak trećem Jugoslovenu koji je, kao navijena sprava, brzo izvadio iz tašne list papira.

- Vidite šta se dogadja, - podiže ton Jugosloven. Sa vaše strane dolaze nam nemogući zahtevi. Uzmimo primer pinceta. Tražili ste nam 7o hiljada pinceta za ovu godinu. To je vrhunac! Ispraznili ste jugoslovensko tržište!

- Može biti i neopravdanih zahteva! - obratih se Jugoslovenima, o tom artiklu vam ne mogu odgovoriti. U kojoj

grani ekonomije se upotrebljava!? Teška atmosvera sastanka neočekivano se začas smirila. Prevodioci su počeli da se došaptavaju sa Jugoslovenima da razjasne šta je taj artikal. Koči Dzodze je naslonio glavu na šake, a Zlatić je pravio pokrete kao u ludaka, vrhovima prstiju čupao je obrve i nešto je pokušavao da mi pokaže. Na kraju se enigma razjasnila:

- Reč je, - poče prevodilac da mi objašnjava o jednom komadu elastičnog metala, savijenog u dva dela, koji upotrebljavaju žene da čupaju obrve.

Nije bio trenutak za smejanje, već za vikanje:

- Sramota za vas što pominjete takve gluposti! - hvalih na Jugoslovene. Naše žene i devojke ne znaju ni ime sprave koju vi pominjete a kamoli da im pada napamet da čupaju obrve!. One još nemaju dovoljno hleba, nemaju dovoljno odeće i obuće, a vi se žalite da smo vam ispraznili tržište pincetama za čupanje obrva (1). Zadržite ih za sebe, kažem vam, na svoju odgovornost, da nijedan komad ne izvezete u Albaniju!

- Vi ne treba da se ljutite. Mi smo izneli kao primer poremećaja koji se stvaraju. Takvih ima mnogo, - nastavili su Jugosloveni i počeli nabrajati: tražili ste toliko tona imalina za cipele, toliko hiljada vezica za cipele, toliko miliona (čini mi se oko sedam-osam miliona) pera (?!), toliko hiljada kilograma esencije pića itd. itd.

- Čudno!, Vrlo čudno!, - rekoh im zajedljivo i okrenuh se Pandi Kristu, koji je sedeo u jednom ćošku kao pogani zec: - Jeste li vi tražili to? Šta će vam?

---

1)U knjizi "Jugoslovensko-albanski odnosi" (1939.-1948. god.) izdatoj 1949. u Beogradu, Titovi ljudi nisu zaboravili da "istaknu" i ovu činjenicu. Na strani 205. (izdanje na albanskom) žale se da je albanska strana "uputila zahtev Saveznoj planskoj komisiji SFRJ za 70 hiljada pari pinceta za čupanje obrva i dlaka".

- Druže komandante, vi imate pravo, ali u pravu su i drugovi Jugosloveni. To nam ne treba toliko, ali kad smo postavili zahtev za nekoliko motora i nešto železničke opreme, drugovi Jugosloveni iz plana sugerirali su nam da i ovo imaju u velikim količinama na tržištu. Rekli su nam da su "badava, vrlo jeftino, tražite ih u okviru kredita".

Začudo Jugosloveni se ni posle ovoga nisu ni malo uzbudili, Naprotiv, Zlatić je našao "izlaz".

- Nije važno ko ih je stavio u plan! - objasni. - važno je da nadjemo zašto se javljaju ovi poremećaji. Javljaju se zbog toga što delujemo kao dve posebne države. Sve će biti rešeno ako vi prihvatite naše predloge!

- Imate li nešto drugo da mi kažete? - upitah ga.

- Ništa. Ako ste vi spremni možemo početi sa sastavljanjem protokola, lupi Zlatić žureći se.

- A šta će vam taj protokol?! - upitao sam ga kao bezazleno.

- Da bi bilo u redu u buduće! - odgovori brzo. - Mogu se dogoditi trzavice, nesporazumi. Bez protokola vi možete reći "tako smo shvatili", mi možemo reći, "ovako smo shvatili". A protokol je dokumenat. Oslonićemo se na njega i snosiće odgovornost onaj kome pripada.

- Vidi, vidi, rekoh. - Vi vrlo pravilno ocenjujete važnost protokola, i ja se slažem sa vama. Ali zašto vi ne smatrate opravdanim da nam pismeno date primedbe, mišljenja i posebno vaše predloge?! Vi ste natovarili na nas težak teret u novembru. Zahtevao sam od vas da nam sve to pismeno predate, a vi ni dan danas niste to učinili. Došli ste u decembru, doneli nam hrpu predloga, ali ponovo usmeno. Došli ste u februaru i ma-

rtu i opet isto!. Čekamo odgovor od druga Tita, a nema ga. Sad ponovo navaljujete sa novim predlozima, ali opet usmeno. Otkud znamo mi koliko je tačno ovo što vi kažete?!

- Ja tačno prenosim poruke našeg rukovodstva, - reče kao sasečen. - Vi otvoreno kažete da nam ne verujete. Ne verujete meni ili ne verujete rukovodstvu KPJ, drugu Titu?

- Nije ovde mesto za takva pitanja! - rekoh mu odsečno i hladno. - Ne diskutujemo o sadržaju problema koje postavljamo već o načinu postavljanja. Mi ćemo sami da ih razmotrimo onda kada nam ih date pismeno!

Sa ovim je sastanak bio završen. U odlasku Zlatić je hteo još nešto da kaže ali, kako izgleda, predomislio se. Posle njega izašli su sagnute glave i ostali. Ostao sam samo sa Husnijem.

- Možda ćemo imati veliku buru s njima, - reče mi. - No, dobro si im uradio. Neka dobro razmisle, ako hoće da rpovociraju još koji put. Neka znaju da dolazi čas kada će i našem strpljenju i našoj umerenosti doći kraj.

- Svašta može da se dogodi, - rekoh. - Ali već izvesno vreme vidim kod svih njih čudan strah i komešanje. Ne razumem zašto tako sa vidljivim nestrpljenjem i šovinizmom žure da po svaku cenu postignu ujedinjenje. U svakom slučaju, moramo biti budni. Za nas je sada sve jasno. Napadu ćemo odgovoriti samo napadom. Drugog izlaza nema.

Sramni kraj

Nije prošlo ni dva-tri dana od ovog sastanaka i jedan važan dogadjaj je razjasnio i definitivno rasvetlio sve: u rukama smo imali prvo pismo (1) CK KPSS, upućeno jugoslovenskom titoističkom rukovodstvu.

---

1) Ovo pismo je upućeno rukovodstvu KPJ 27. marta 1948. godine.

Pročitao sam ga u jednom dahu i, još od prvih pasusa, osećao sam radost i satisfakciju kao retko kad u svom životu. Centralni komitet KP Sovjetskog Saveza, mudro i nepobitnim argumentima, iznosilo je na videlo velike greške i skretanja sa linije rukovodstva KPJ, njegov nacionalizam i razuzdanu megalomaniju, put pun opasnosti i štetnih posledica kuda je ono vodilo jugoslovenski narod. Iako se u pismu nigde nisu pomenule naša Partija, naša zemlja i naši odnosi sa rukovodstvom KPJ, činilo mi se kao da se u svakom pasusu imalo u vidu upravo sve ono što nam se godinama dogadjalo sa titoističkim rukovodstvom.

Ceo sadržaj pisma bila je i indirektna potvrda pravilne linije KPA, odbacivanje svih prigovora, otpužbi, kleveta i neprestanih pritisaka prema nama u toku šest - sedam godina redom od strane Tita i njegovih "izaslanika".

Konačno sam se ubedio da naša stvar pobedjuje. Oštar sukob u kome smo bili sa beogradskim rukovodstvom ne samo što će se pravilno rešiti, već najglavnije je bilo što će se režiti brže i sa mnogo manje komplikacija, konfrontacija i gubitaka nego kad bismo morali sami da se borimo.

Pozvao sam hitno Husnia, dao sam mu pismo da pročita i zapazio sam da je i on obuhet istim emocijama, istim osećanjima, kao što sam i ja bio malo pre. Došlo je vreme da slobodno dišemo, došlo je vreme da naša Partija i naš narod odbace sav onaj zao duh i onaj teret koji nas je pritiskivao i koji nam je godinama pretio.

- Naša pravda je potvrdjena! Mi ćemo pobediti. Neka živi Partija - reče Husnija suznih očiju, tek što je završio čitanje i baci mi se u zagrljaj.

- Svaku stvar nam rasvetljava i razjašnjava ovo istorijsko Staljinovo pismo! - rekoh mu. - Sećaš li se o čemu smo razgovarali pre nekoliko dana?! Izgledala nam je čudna i i neshvatljiva žurba i upornost Jugoslovena da se potpiše ujedinjenje. Sada je jasno. Prljavim manervima i pritiscima hteli su da okončaju stvar sa nama što pre, jer im je gorelo pod nogama zbog sukoba sa drugovima Sovjetima.

- Jesu li Koči i Pandi pročitali? - upitao me je Husni.

- Nisu, - rekoh mu. - Nisu ovde. Otišli su po okruzima da prorade VIII plenum! Čim se vrate upoznaću ih.

- Da vidimo kako će da prime to...

- Kao grom iz vedra neba, - rekoh mu. - Medjutim, još je rano da detaljno analiziramo ovo istorijsko pismo. Upoznaćemo druge drugove u Birou, neka pročitaju svi, a posle ćemo se sastati i diskutovati.

Istog dana ili sutradan došli su mi uzbudjeni Kristo Temelko i Bećir Baluku:

- Druže komandante, - kažu mi, - tražio je sastanak general Kuprešanin i izneo nam vrlo teške optužbe. Poricao nam je da vam to prenesemo i mi smo odmah došli!

- Čime je nezadovoljan general? - upitao sam ih.

- Svačim! - skoči Kristo Temelko. - U prvom redu zbog privrede. Ne slaže se sa vašom formulacijom da se "albanska privreda bazira na sopstvene snage i oslanja na pomoć Jugoslavije i bratskiz zemalja". Kuprešanin ovo naziva povredom sporazuma. Rekao mi je da ne treba reći "albanska privreda", nego "zajednički planovi albansko-jugoslovenske privrede".

- Da, da! - "ohrabrih ga", - Nastavi!

- Rekao nam je da nije zadovoljan zbog toga što je pre neki dan uhapšen neki direktor fabrike u Skadru zbog neprijateljske delatnosti. On je jugoslovenskog porekla i zato ga nije trebalo dirati!

U nastavku Temelko mi je redjao i ostale "optužbe" jugoslovenskog generala. Treća "optužba" odnosila se na našu spoljnu politiku: Austrijska vlada je zahtevala da upozna Narodnu Republiku Albaniju i mi smo učinili "fatalnu" trešku: Nismo protestovali protiv ovog zahteva Austrije! Prema Kuprešaninu trebalo je da protestvujemo i da odbacimo zahtev Austrije, prvo zbog toga što su Austrija i Jugoslavija bile u sukobu, zbog slovenačke nacionalne manjine i, drugo, kako bi mogla Austrija da prizna Albaniju bez dozvole Jugoslavije?!

Četvrta "optužba" odnosila se na politiku smeštaja Izvršnog komiteta u Draču. Nekoliko porodica jugoslovenskih stručnjaka bile su smeštene u nove stanove, zbog toga što je zona gde su se nalazili raniji stanovi stavljena na raspolaganje armiji!

- Bio je vrlo ljut! - završi Temelko - Izneo nam je sve redom i rekao da pod ovakvim uslovima ne možemo saradjivati na vojnom planu.

- Pa jeste li vi prihvatili "optužbe" - upitao sam ga.

- Mi smo zapisali, - reče mi Temelko. - zabrinulo nas je dosta ono što je rekao o našim vojnim odnosima. Ako ostavljaju saradnju na pola puta, upropastiće nas! Gde možemo mi da radimo sve te vojne planove bez njihove pomoći? zato smo ga i pitali, ima li nešto da mu se ne svidja u armiji. Rekao je da

- Imao je, imao! - dopuni Baluku. - Jugoslovenskim oficirima se ne obezbedjuju dobra mesta na fudbalskom stadionu!

- Tačno, zaboravih! - seti se Šule. - Neko nesavesno lice, dalo je prijateljskim oficirima obične karte za utakmicu. Možda je to i svesno uradjeno, jer neprijatelj to čini.

- Je li vam i pitanje karata postavio Kuprešanin?! upitao sam ih

- Pa da. Čak i ogorčen! - objasni Šula.

- I kako se završi sastanak?! - upitao sam ih uzdržavajući se vrlo teško da ne planem.

- Eto tako! Zamolili smo ga da nam ne zameri, rekli smo mu da ćemo greške ispraviti i dotrčali kod vas. Ovo je dosta uznemiravajuće!

- Uznemiravajući i neshvatljiv je vaš stav/ - rekoh im oštro. - U prvom redu tebi se obraćam Kristo, kao članu Političkog biroa, ali i tebi, Bećir Baluku, kao šefu Generalštaba armije. Niste vi morali uopšte da slušate jugoslovenskog generala, čim ste zapazili da vam govori o problemima koji se njega ne tiču. Ali, posle prve greške vi ste pali u drugu: Umesto da ste mu sa ogorčenjem odbacili smešne "optužbe" koje vam je uputio, vi ste ih prihvatili bez razmišljanja.

Šule i Baluku su začudjeni buljili zbog ovoga što su čuli, ali kad su videli ogorčenje i odlučnost sa kojom sam im govorio sagoše glavu i slegoše ramenima kao da će reći: "živ bio kad ti ovako u ovoj situaciji možeš suprotstaviti manama prijatelja!"

Sada nije bilo teško da se shvati šta je značio ovaj novi napad Jugoslovena! Čak i više nego napad, to je bio plan iz Beograda da bi nam opipao puls: "Da damo Albancima nov

udarac da bi videli kako stoje stvari", - procenjivali su u Beogradu. - Ako nam ljutito odgovore, onda su preko Staljina upoznati o tome šta se dogadja. Ako ne, onda u okviru novih optužbi neka dalje produbljuju VIII plenum, dakle, neka budu primorani da nam se što pre bace u krilo". Nisu oni slučajno ovoga puta stavili u dejstvo generala, a ne diplomatu Zlatića.

Dobro sam procenio podlu provokaciju koja nam je učinjena te pomislih da Titu treba dati odmah potreban odgovor.

- Tražio sam da se hitno sastane Politički biro (u medjuvremenu su se vratili sa svog "zadatka" i Koči Dzodze i Pandi Kristo), i počeli smo.

- Zatražio sam održavanje ove vanredne sednice Biroa, - rekao sam drugovima, - da vas upoznam sa dva važna problema koji su iskrsli poslednjih četiri - pet dana.

Prvi i najvažniji problem odnosi se na jedno pismo Centralnog komiteta KPSS, koje je upućeno jugoslovenskom rukovodstvu krajem marta meseca. O važnosti i izuzetnim vrednostima ovog pisma neću vam govoriti, jer će te vi sve sami shvatiti čim ga pročitamo.

Posle toliko godina razdora, rasprava i često besmislenih svadja, sada je po prvi put u našem Političkom birou vladao potpun i dubok mir. Dok sam čitao, čulo se i disanje drugova. Znao sam da su utisci i reagovanja, koje je podsticalo pismo svakim pasusom u svakoj frazi, bili različito doživljeni kod raznih drugova. Husni i Gogo slušali su potpuno preikuirani i ozbiljni, ali se zapažala i vedrina na njihovim licima i u očima; Bedrija i Tuk su kolutali očima od čuda koje su slušali. Što se tiče Koči Dzodzea, Pandi Krista, Krista Temelka, Nesti Kerendžije i Džodži Bljušija, ovi su obesili glave i duboko su disali kao da im bila rebra polomljena.

- To je sadržaj pisma, - rekao sam drugovima pošto sam završio. - Sada se postavlja pitanje: kako mi da delujemo je dalje? - Mislim da je još rano da diskutujemo. Svaki od nas treba da sedne i s olovkom u ruci prouči pismo, sa ciljem da dobro shvatimo njegovu suštinu, kad se sastanemo, da svako slobodno govori, kako mu ubedjenje i savest nalaže. Mi smo često bolovali od jedne velike greške u analizama koje smo radili. Postojala je tendencija jednih ili drugih da drugima nametnu stavove i poglede, sa kojima se nisu slagali. Toj tendenciji moramo stati na kraj i mislim da primere damo kad budemo analizirali ovo pismo.

Drugo, mislim da pismo Sovjetskog rukovodstva analizramo na jednom širem planu. Čini mi se da mi bolje nego druge komunističke partije poznajemo rukovodstvo KPJ, njihovu liniju i stavove, jer smo godinama imali veze, odnose i nesporazume sa njima. Stoga, ono što ćemo reći kao odgovor na pismo Boljševičke partije treba da povežemo sa našim iskustvom, sa našim odnosima sa jugoslovenskim rukovodstvom. Treće, - rekoh drugovima, - molio bih vas, da posebno u ovim trenucima budemo vrlo pažljivi, budni i odmereni. Treba da dobro imamo u vidu činjenicu da su problemi koji su izbili izmedju sovjetskog i jugoslovenskog rukovodstva još uvek strogo unutrašnji i da se diskutuju medju njima. Bila bi neoprostiva greška ako bi neko od nas, zbog posebnih odnosa koji su nam stvoreni sa jugoslovenskim rukovodstvom, požuri i iznese, van našeg Biroa, probleme koji se postavljaju u pismu. Takav postupak naneo bi nam velike štete i dalje bi pogoršao i poremetio i stvorene odnose medju sovjetskih i jugoslovenskih drugova. Staljin, sprovodeći norme odnosa medju bratskim partijama, poslao nam je pismo da nas upozna, i

samo toliko. Hoćemo li se mi solidarisati sa pismom, to Staljin niti traži od nas niti nam uskraćuje to pravo. To će zavisiti od nas. Ali, kako rekoh, o tome ne treba da se predodredimo već danas i na užurban način. Kad budemo gotovi tada ćemo se sastati.

To je prvi problem. Pismo sovjetskog rukovodstva je još od ovog trenutka na raspolaganju svakom drugu u Birou i možete doći da ga pročitate kad hoćete i koliko god puta smatrate potrebnim.

- Drugi problem - nastavih, - odnosi se na težak incident koji je pre dva dana izazvao general Kuprešanin.

Izneo sam im detaljno sve "optužbe" generala Kuprešanina i naglasio:

- Svako može da vidi da je ono što postavlja Kuprešanin smešno, bez ikakve osnove, sasvim neopravdano. Zašto je general učinio ovaj korak, to je drugi problem. Mislim da je to jedna provokacija.

- U kom smislu? - požuri da pita Koči Dzodze.

- Uglavnom u dva smisla! - odgovorih mu smesta. - Prvo, možda nam general upućuje ove "optužbe", za koje mislim da ih i ne smatra ozbiljnim, sa ciljem da nam opipa puls, da vidi jesmo li upoznati sa sovjetsko-jugoslovenskim sukobom. To će proceniti prema našem stavu prema poslednjim optužbama. Drugo, možda su nam "optužbe" uputili sa ciljem da mi postupimo kao sa "optužbama" Zlatića u novembru, dakle da organizujemo neki drugi VIII plenum, tj, da nas nateraju da prihvatimo sve one "predloge" koje su nam dostavili u poslednje vreme. Drugu mogućnost ne vidim, te upravo zbog toga vidim da je stav jugoslovenskog generala provokacija. Ako ti, druže Koči, vidiš neki drugi motiv reci nam da ne grešimo.

Koči Dzodze je ćutao i, pošto sam sačekao još koji trenutak, nastavih:

- Nezavisno od toga nije nam dozvoljeno da budemo plen provokacije niti da žurimo da iznesemo stvari koje su vrlo diskretne i još se diskutuju. Zato ja mislim da se još odmah obratimo drugu Titu jednim pismom, u kome treba da mu objasnimo šta nam je rekao Kuprešanin, da dokažemo zašto su njegove "optužbe" bez osnova i da tražimo da nam se objasni šta je nateralo generala na ovaj korak.

- Zar nije bolje da se mi sami objasnimo sa Kuprešaninom? - upitao je ovog puta Nesti Kerendži, Kočin zamenik u Ministarstvu unutrašnjih poslova.

- Ni u kom slučaju! - odgovorih mu. - to je čist vojnik i nemamo zašto da raspravljamo s njim o ovakvim problemima. Čak mislim da Titu ovo treba dobro naglasiti u pismu.

Da mu napišemo da nam se ne čini ispravnim da ove probleme, i ako bi postojali, dodje i tretira ih jedan general. Ako ih vaši drugovi smatraju važnim, da kažemo Titu, onda bi mogao da nam na njih ukaže vaš ambasador, Josip Djerdja, ili vaš "izaslanik" Zlatić, a ne nikako general.

Isto tako, da napišemo Titu, da nam izgleda čudno što general prati prekidom saradnje na ovjnom planu, samo zbog toga što neki jugoslovenski oficiri navodno nisu rezervisali bolje karte na stadionu! Da mu kažemo, isto tako, da ne shvatamo zašto se ovako postupa i, nakraju, da mu ponovimo da smo za prijateljske odnose u duhu učenja Marksa, Engelsa, Lenjina i Staljina. Da to naglasimo drugovi, jer ima vremena od kako je izrečana jedna nedozvoljiva parola o nama. Umesto marksističkog duha neki pominju "duh ekonomske konvencije". To je apsurdno. To je moje mišljenje. Prodiskutujmo i odlučimo.

- Bojim se nešto! ubaci kamen Koči Dzodze, ali drhtavim i slabim glasom. - drug Tito može ovaj naš odgovor da poveže sa Staljinovim pismom i posumnjaće da smo mi upoznati.

- Pa neka, - skoči Husnija, - neka posumnja! Nema za šta da se ljuti zbog toga. Naprotiv, neka ga to natera da i on nas upozna sa jugoslovenskim pogledima, kako to s pravom čini drug Staljin sa sovjetskim pogledima. Pošto nas naziva bratskom partijom, čak i najbližom, zašto do krije ove stvari od nas?!

- Da, ali Tito može da pomisli da smo se mi protivili Kuprešaninu zato što je na nas uticalo Staljinovo pismo! smelo će dalje Koči Dzodze.

- Ti nemaš zašto da misliš tako loše o drugu Titu! - okrenuh se Dzodzeu navodeći ga na "njegov teren". - Tito može d da ima dosta slabosti, i, po mom mišljenju, ima ih podosta, ali ga za slabo pamćenje ne možeš optužiti. Nije to naše prvo protivljenje. Ne vračajući se u ranije godine, samo za ova tri-četiri meseca usporitivili smo se nekoliko puta. Odbili smo njegov zahtev za divizion, odbili smo njegove predloge za zajedničku komandu, odibli smo njegov zahtev za ujedinjenje Albanije sa Jugoslavijom, a sada je tebi žao što ne prihvatamo prazne priče generala Kuprešanina! Ne misliš valjda da na osnovu toga treba da održimo još jedan VIII plenum?

- Ne, pogrešno ste me shvatili, - ustuknu i poblede Koči Dzodze - Ja nemam ništa protiv da napišemo pismo, već sam mislio da ne posumnaju da smo pod uticajem Sovjeta, No, sada sam se ubedio. Slažem se da uputimo pismo.

Razjarenom Kočiju sada su padala ne samo "krila" koja mu je bio dao VIII plenum, već i perje. Malo je da se kaže da se uplašio. Doživljavao je početak agonije crnih dela u koja se bio uvukao pod pritiscima i manevrima Beograda, ali i zbog svojih bolesnih ambicija i savesti.

Bilo je to, dobro pamtim, 17. aprila 1948. godine. Pamtim ovaj datum jer, samo dan kasnije, 18. aprila 1948. godine, jasno se videlo da optužbama Jugoslovena u vezi sa našom Partijom i zemljama je došao kraj. Da će jednog dana ovome doći kraj, bilo mi je više nego jasno, ali da će tako brzo i u tako neočekivanim, mogu reći, smešnim okolnostima, nisam mogao da zamislim. Evo kako se dogodilo:

Došli su u tom periodu u našu zemlju dva ili tri s sovjetska kineasta da snime jedan dokumentarni film o Albaniji. Završili su posao oko snimanja i pre nego što će poći za Moskvu, obratili su mi se preko sovjetskog ambasadora da će biti srećni ako ja budem našao vremena da pogledam film koji su snimili. Prihvatio sam drage volje. Uveče 18. aprila pozvao sam kineaste u Palatu brigada, zajedno sa njima pozvao sam i ambasadora Čuvahina i glavne funkcionere Sovjetske ambasade, drugarski sam pozvao i jugoslovenskog ambasadora i Savu Zlatića, bugarskog ambasadora i još neke, kojih se ne sedam. Od naših drugova bili su Husni Kapo, Koči Dzodze, Bedri Spahiu i Tuku Jakova.

Bilo je to jedno drugarsko veče bez ikakvog protokola. Razume se, najveću čast činili smo onima koji su nam dali povod da se skupimo, prijateljima kineastima. Ovi, vrlo radosni što smo se sastali, pošto su kucauli čaše sa nama, ustali su da pripreme aparaturu da nam prikažu film. Dovde je sve teklo u najboljem redu, razgovarali smo, šalili se medjusobno.

U medjuvremenu, vidim Savu Zlatića da je ustao namrgodjen kao da su mu potonule ladje, vrpoljio se jednom oko stola gde je sedeo Koči Dzodze, prišao je kod Husnia i spremio se da nešto kaže, ali izgleda, predomislio se, dao znak Djerdji

- Hoćete da sednete ovde? - Rekao sam im bezazleno i ustupio mesto. - Sedite!

- Ne, napuštamo - reče Savo Zlatić, Video sam s iznenadjenjem da je sav bio pocrveneo i da je stezao vilice.

- Zašto? - upitah ga. - Imate neku muku?! Možda vam nije dobro?

- Sutra posle podne, najdalje prekosutra, odlazim za Beograd, - reče mi odsečno Zlatić. - Ali, pre nego što podjem treba da mi omogućite sastanak sa dvojicom drugova vašeg Centralnog komiteta da bi vam preneli naša zapažanja.

Od pritiska i srdžbe kojim je govorio bilo je uzaludno da tražim od njega da mi objasni čemu ova oluja koja ga je zahvatila.

- Sa kim želite da se sastanete? - upitah ga.

- Nema više mesta ni za kakvu preferenciju! - odgovori strogo i cinički. - Bilo s kim.

- Onda da odredimo druga Koči Dzodzea, - rekoh mu sa ciljem da malo frkće, i ... druga Husni Kapoa!

Jugosloveni odoše. Čudjenje šta bi s njima bilo je veliko, ali ipak nisam se dao. Bili smo se sastali za druge stvari i nisam hteo da kod gostiju podubim bilo kakvo uznemirenje ili sumnju. Jedini čovek koji se posle ovoga nije oglasio niti je digao glavu bio je Koči Dzodze, sav je bio pocrneo, više nego mrak koji je stvoren kad je počelo prikazivanje filma.

Sutradan su se Husnija i Koči Dzodze sastali sa Zlatićem i ono što su mi preneli bilo je stvarno bestidno.

Po mišljenju Zlatića i Djerdje drugarsko veče, koje sam opisao, nije bilo veče već "antijugoslovenska demonstra-

cija" (?!), "Uvreda" koju sam, navodno, priredio Zlatiću, jugoslovenskoj armiji i čitavoj Jugoslaviji.

- Zašto? - upitao ga je začudjeno Husni.

- Zato što je Enver Hodža pozvao više Sovjeta nego Jugoslovena, u vreme kad u Albaniji ima više Jugoslovena nego Sovjeta! Zato što niste pozvali generala Kuprešanina, niste pozvali nijednog jugoslovenskog stručnjaka.

Izneo je i druge tričarije koje ne vredi ovde pomenuti i zaključio:

- Sa vama se ne može više sdaradjivati. Posle ove uvrede general Kuprešanin i sva jugoslovenska vojna lica nemaju više mesta u Albaniji; ekonomske odnose ćemo preispitati, sve ćemo da preispitamo. Mi odlazimo, jer vaše prijateljstvo sa Jugoslavijom je bez osnova, naši odnosi su lošiji nego u junu 1947. godine, (kada su nam uputili prvu optužbu), čak i gori nego u novembru (kad su naš optužili drugi put); da se Enver Hodža stalno tako ponaša prema nama i...

Dogadjaji su, sami po sebi, krenuli u novom pravcu, ili tačnije, išli su svojim novim, još bržim tempom.

Tako neočekivanim odlaskom iz sasvim banalnih razloga jugoslovenskih "izaslanika" i njihove svite, savetnika i stručnjaka, jugoslovensko rukovodstvo je konačno potvrdilo jednu nepobitnu istinu: svoje neprijateljske i zaverenečke ciljeve i namere prema Albaniji. Drukčije se ne može objasniti ovaj sramni i iznenadni odlazak. U čitavom tom periodu mi nismo davali povoda ni za kakav sukob ili neshvatanje u vezi sa našim odnosima sa njima. Pokazali smo se vrlo korektni, čak smo dozvoljavali i tolerisali postupke i stavove koje bi u drugim situacijama odbili sa ogorčenjem i prezirom. Istovremeno, oni još nisu čuli nijednu reč

kako ćemo mi reagovati na pismo Boljševičke partije o sovjetsko-jugoslovenskom sukobu u celini. Ne bez razloga, dan ranije, na sednici Političkog biroa, ja nisam izneo svoje mišljenje o Staljinovom pismu i ne slučajno tražio sam da se ne izjasnimo u tom momentu. Učinio sam to da se drugovi slobodnije i mirnije pripremaju, ali i budući ubedjen da će Dzodze i njegov klan odmah preneti svojim patronima naša mišljenja. Tako da im mi tu mogućnost nismo dali. Zašto su onda pobegli? Zato što su sigurno bili upoznati od Dzodzea samo o jednoj činjenici: nama je stiglo Staljinovo pismo. Ovo je za Jugoslovene značilo da je njihova zavera da progutaju Albaniju propala. Oni nisu mogli da nas slome i da nismo znali ništa o sukobu koji su imali sa Komunističkom partijom Sovjetskog Saveza, a kamoli da nas sada slome, kad su videli da u našim naporima nismo sami. Ubedili su se, dakle, da ništa ne mogu dobiti, našli su povod i pobegli. Razjareni i ogorčeni što nisu mogli da stvore Jugoslaviju sa sedam republika, više nisu brinuli ni o svojim agentima. Kako mi reče Zlatić u poslednjem trenutku, sad više nisu imali "preferencije". Za beogradske zaverenike, za zaverenike svih vremena i zemalja, to je bilo više nego normalno. Koči Dzodze i druge oni nisu voleli zbog crnih očiju. Voleli su ih da im posluže za realizaciju i kao oslonac "iznutra" u zaveri. Kad je cilj propao, neka i sredstva idu dovraga! Neka rade šta hoće ili kako mogu! Ako bi uspeli da se podmuklo izvuku našoj pravdi, onda bi ih, u povoljnim okolnostima gospodari ponovo ubacili u igru. Ako se neće izvući, onda će im srpska crkva zapaliti sveću a titoistička propaganda, sad, kad je zavera propala, imala bi veće koristi od najteže kazne agentima. Optužiće nas kao ljude "koji gazimo demokratiju" itd. itd.

Da bi bili pravični i korektni do kraja, odmah posle gluposti koje su učinili Kuprešanin i Zlatić, mi smo uputili

drugo pismo Titu u kome smo izrazili naše ogorčenje i čudjenje zbog njihovog odlaska, bez ijednog povoda sa naše strane. Tito nam je odgovorio u roku od dva dana braneći, naravno, sa dve uopštene reči postupak svojih izaslanika i odmah optužujući nas kao uzročnike zategnutosti odnosa. A zašto? Tri razloga su posredi, po Titovom mišljenju:

- Prvo, "kod vas (Albanaca) nedostaje potpuno poverenje o našem mišljenju prema Albaniji" (1).

Drugo, "mi (Jugosloveni) ne možemo da prihvatimo da u korist Albanije, a na štetu naših naroda, žrtvujemo velika materijalna sredstva i pored toga da ne vidimo poboljšanje naših odnosa".

Šta je Tito mislio pod "poboljšanje odnosa", izrazio je otvoreno u trećem "razlogu":

"Ako stvarno želimo zbližavanje - zaključio je Maršal, - onda da ponovo preispitamo našu saradnju... i da je povećamamo na jednoj bazi koja odgovara odredjenoj etapi i medjunarodnim okolnostima".

Šta je to "odredjena etapa" i "medjunarodne okolnosti" koje je Tito davljenički pominjao, jasno su nam ranije rekli njegovi izaslanici: "Etapa federativnog ujedinjenja" da bi se, u "zategnutim medjunarodnim okolnostima" popravili kao jedna "mala sila". Posle ovoga nije izstavljeno ni ponavljanje pretnje da će nam ukinuti pomoć, da se preispitati sve odnose sa nama i da "savetuje" da nadjemo krivce u "jednom delu vašeg rukovodstva" koji se ne slažu sa diktatima Jugoslovena!

---

1) Citati pod navodnicima uzeti iz pisma J.B. Tita upućenog CK PKA 22. aprila 1948. godine CAP.

Vrlo konzumirani su ovi saveti i naredbe Maršala! Poznavali smo ih odavno, pretrpeli smo štete od njih, ali sad nisu išli više. Analizirali smo njegovo pismo i dali zasluženi odgovor. Još u početku smo otvoreno rekli da rukovodstvo KPJ treba da traži i nadje razloge, u prvom redu, u svojim redovima, u svojim greškama i nedozvoljenim odnosima sa nama već dugo godina. Naglasili smo, isto tako, u pismu da je vreme kada će i naša Partija dublje sagledati stvar, kritikom i autokritikom, da bi našla prave razloge pogoršanja odnosa.

Pošto smo naveli da smo mi iskreno radili još u ratnim godinama i kasnije za jačanje prijateljstva, naglasili smo i koji je naš glavni propust: "Naša Partija i njen Centralni komitet sa ubedjenjem i velikim poverenjem u Komunističku Partiju Jugoslavije, prihvatili su više nego jedanput oštre kritike upućene usmeno od strane CK KPJ protiv naše Partije, protiv njenog rukovodstva i ljudi u našoj Partiji. To smo, - pisali smo, - prihvatali često i bez diskusije, što nije objektivno, naprotiv, to je izvan marksističko-lenjinističkih principa i marksizma-lenjinizma. Mi se slažemo da možda nismo pravilno postupili u tom pravcu..." (1).

U nastavku, argumentovano smo odbacili jednu po jednu sve optužbe koje nam je bio uputio Tito, objasnili smo razloge zašto nazivamo neopravdanim i gorkim njihove stavove i... ostavili smo im loptu da manervišu kako im se bude činilo najbolje.

Odgovor je stigao vrlo brzo, ali ovoga puta, pošto se Tito nije "nalazio" u Beogradu, potpisao ga je Djilas.

---

1) Iz pisma Političkog biroa CK KPA upućeno J.B.Titu 23. maja 1948. CAP

"U medjuvremenu, - pisao je, - da bi se naši odnosi što pre sredili, predlažemo da pošaljete delegaciju koja će sa nama da pogleda sva pitanja i da završi protokole o našim ekonomskim odnosima, na osnovu naših ranijih predloga!"(1)

O tempora, o meores!

Kako objasniti ovaj običaj revizionista?! Da li svi kopiraju jedan drugog, ili ih zlo navodi da nadju iste puteve? Ko će zaboraviti 1960. i početak 1961. godine u našim duelima na Hruščovim i njegovom družinom? Ko će zaboraviti njihove uporne zahteve posle velikog raskida u novembru 1960. godine, da posvaku cenu pošaljemo jednu delegaciju (2) u Moskvu da "potpiše sporazum"?!

Ista stvar je i sa Jugoslovenima! Ali ovo ne 196o. već 1948. godine. U oba slučaja cilj revizionista je bio isti. Hitno pozivanje u "Kanose" da nas potčine! Ali je i naš stav u oba slučaja bio isti, okrenuli smo im deblji kraj.

Ali, reč je o našem sukobu sa prvom strujom modernog revizionizma na vlasti, sa jugoslovenskim. Eto, tako se sve završilo sa njima u proleće 1948. godine.

---

1)Iz pisma CK KPJ upućeno CK KPA 27. maja 1948. godine CAP.

2) Vidi: Enver Hodža, "Hrushovianët (Kujtime)", drugo izdanje, strana 442 - 443, Tirana 1982. godine.

IX

NAŠ KONAČAN RASKID SA TITOM I TITOISIMA

Javno denunciranje titoizma. * O odnosima KPA sa KPSS i drugih zemalja do 1948. godine. * Inkognito putovanje u Rumuniju u vezi sa Titovim izdajstvom. Susret sa Andrejom Višinskim. Sastanak sa Višinskim i Dežom. Nepobitni argumenti KPA o Titovoj izdajničkoj delatnosti. Višinski: "Boljševička partija odobrava pravilne postupke i borbu KPA u odbrani marksizma-lenjinizma". Poseta Bukureštu. Povratak u domovinu. * Razočarani manevri Koči Dzodzea i kompanije da bi izbegao razobličavanje i polaganje računa. * Duboke analize u našem Političkom birou. Svedočenja Krista Temeljka i Pandi Krista. * 10. i 11. Plenum CK KPA. "Linija KPA bila je pravilna. Ona je napadnuta, ali nije posustala, njoj se pretilo, ali nije poklekla". * Prvi istorijski kongres KPA. Koči Dzodze i Pandi Kristo na optuženičkoj klupi. * Krai naših veza sa Titom i titoistima.

Sramni i neočekivani odlazak Titovih izaslanika i njihove pratnje iz Albanije u proleće 1948. godine, omogućio je da naše stvari bolje i brže krenu napred. To se ogledalo kako u daljem razvoju odnosa izmedju naše i jugoslovenske partije, tako i u odnosima unutar našeg rukovodstva i cele partije.

Poraz beogradskih zaverenika istovremeno je bio potpun i za njihove agente koji su godinama delovali unutar naše partije, kadkad otvoreno a kadkad tajno. Došlo je bilo vreme da se sa obadve strane konačno obračunamo.

Javna osuda titoizma

Pritisci koie je na nas vršio Tito sa kompanijom u aprilu i maju 1948. godine, radi "ponovnog razmatranja" naših pozicija, zahtev da se delegacija visokog nivoa pošalje u Beograd da "bismo izložili nesporazume" i dr, ličili su više na zadnje trzaje koji karakterišu davljenike i razočarane svih vremena. Titističko rukovodstvo bilo je sada više nego ubedjeno da je njihova era u Albaniji završena.

Interesantno je zapaziti jednu stalnu odluku titista: Dok su u "normalnim", "mirnim" periodima lukavi, manevristi i savršeni majstori hiljadu i jedne maske, podvale i zavere, sasvim suprotno se zbiva sa njima kad ima se otkrije igra. Sasvim izgube glavu. U takvim slučajevima njih hvata razuzdana vrtoglavica i zbunjenost, šovinistički i megalomanski bes lišava ih svakog razuma, postaju sasvim brutalni i dozvoljavaju sebi postupke i stavove kojima se samo diskredituju i još gore im vade delo na videlo. Tako se s njima desilo 1948. godine, tako se desilo i 1981. i 1982. godine.

Kad su uvideli da su izgubili" Albaniju, bez razloga i rezona su povukli u Beograd, već početkom juna i svog ambasadora, titoistu koji je govorio albanski, Josipa Djerdju.

Medjutim, uputili su nam zvaničan poziv za V kongres njihove partije, ali još pre nego što je njihov poziv krenuo bilo im je jasno naše izričito "Ne".

Izgleda, Tito je hteo da u Beogradu svojim ušima čujemo iz njegovin usta, iz ustiju Tempa i dr. podle optužbe i insinuacije koje bi javno izneli protiv naše partije. Ali smo mučni zadah njihovih pljuvanja i kleveta predosetili. Tito je na kongresu izneo apsurdnu pretenziju "o ulozi Miladina Popovića i Dušana Mugoše u stvaranju KPA", dok je Temno, da bi dobio či nove i satisfakciju u publici, pripisao sebi zasluge "kritičara" i "usmerivača" naše partije i borbe 1943-1944. godine!.

Nama je bilo jasno zašto se to radi.

Tito je učinio demarš da bi "zlu stao na put". On je znao da ćemo mi, ranije ili kasnije, dići svoj glas i javno izneti sva zla koja je on nastojao da nanese /i naneo je/ našoj partiji i zemlji. Naše činjenice i argumenti napraviće ga prnjom. U tom slučaju on je prvi bacio kamen da bi našao neki razlog da se "brani": Albanci nas napadaju, jer smo mi o njima nešto rekli na Kongresu.

Ali i ovi "novi" manevri neće nas zbuniti niti će nam poviti plavu. Naprotiv, još oštrije i principijelnije ustaćemo protiv njegovib prljavština. Na nas je bio red da kažemo svoju reč. Došlo je vreme javne osude Tita i titoizma.

Medjutim, nama je stiglo drugo i treće pismo CK KP SS upućeno jugoslovenskom rukovodstvu /jedno od četvrtog maja, drugo od 28. maja/, i Rezolucija Informativnog biroa od juna 1948. godina, gde se nakon prave marksističko-lenjinističke analize, javno osudjuje antimarksistička devijacija beogradskog

rukovodstva. Naše rukovodstvo i cela partija, kao i čitav albanski narod, jednoglasno su se solidarisali, i mi smo odmah sa ovim značajnim dokumentima i u pravom trenutku otvoreno i javno izrazili naše stavove i odluke prema beogradskim izdajnicima. Posebno se IX Plenum CK KPA, održan 27-30. juna 1948. godine, osvrnuo na analizu pisama Boljševičke partije i Rezolucije Informbiroa i, u potpunom jedinstvu, svi drugovi su izrazili svoju solidarnost sa osudom i razobličavanjem CK KPJ zbop iskrivljavanja marskizma-lenjinizma, zbog skretanja u trockizam, nacional-šovinizam itd. Istovremeno smo odlučili da denunciramo i odbacimo sve porobljivačke ugovore sklopljene sa Jugoslavijom, a posebno sve sporazume koji su se odnosili na zloglasnu Privrednu konvenciju. Naša Narodna skupština koja je donela ove odluke zadržala je na snazi samo Ugovor o prijateljstvu, saradnji i uzajamnoj pomoći, potpisan u julu 1946. godine. Naše javno upoznavanje o ovim značajnim odlukama sa entuzijazmom i radošću je dočekano od strane čitavog naroda. Posebno je saopštenje CK KPA o našoj jednodušnoj solidarnosti sa pismima Boljševičke partije i Rezolucije Informbiroa, koje je objavljeno 1. jula 1948. godine, izazvalo entuzijazam i duboki utisak unutar Albanije i van.

Kako su dočekani i analizirani u našoj partiji ovi dokumenti govoriću nešto šire i kasnije, ali ovde hoću da naglasim nešto drugo.

Zbog naše neodložne solidarnosti sa pismima Boljševičke partije i Rezolucijom Informbiroa, Tito sa drugovima nas je optužio da smo "pali pod uticaj Sovjeta", a drugi, medju njima i neki drugovi ondašnjih komunističkih partija, uz veliku radost, izrazili su i ... veliko čudjenjo! Ni sa jednom od ove

dve vrste reagovanja prema našem legitimnom i prirodnom stavu mi sa nismo složili, jer nisu izrazile istinu, naprotiv, to su bile potcenjivačke i uvredljive ocene prema našoj Partiji. Zašto?

Što se tiče Titove optužbe o "padanju pod uticaj Sovjeta", to je za nas, albanske komunista, uopšte apsurdno i smešno. Bar u našem slučaju, ne samo što se nije moglo govoriti o nikakvom mešanju od strane KP SS već naprotiv.

Korektan, razložan, suviše pažljiv, čak pažljiv do izvesnog "ostavljanja na stranu", takav je u to vreme bio stav KP PP prema našoj partiji. Izuzev nezaboravnih dana kad smo otišli u Moskvu u leto 1947. godine i sreli se sa velikim Staljinom, izuzev toplog bratskog i internacionalističkom dočeka koji nam je priredio, mudrih reči i saveta koje nam je dao, treba priznati da mi u drugim slučajevima, do proleća 1948. godine, nismo osetili u potrebnoj meri i onako kako smo očekivali, reč i ruku KPSS prema našoj partiji i našim mukama. Reč je o neposrednoj pomoći u kardinalnim pitanjima života i centralna linije partije, naročito uzajamnih odnosa sa PK Jugoslavije.

Analizirajući podrobno u svetlu svih značajnih dogadjaja koji su se odvijali u toku ovih 10. godina, možemo reći da Sovjeti počev od završetka Drugog svetskog rata, nisu pokazali neko interesovanje za Albaniju. Oni mnome stvari nisu znali, niti o vekovnoj istoriji našeg naroda niti o našoj Narodnooslobodilačkoj borbi. Tako je pred kraj Narodnooslobodilačkog rata našem naroda došla kod nas sovjetska vojna misija na čelu sa majorom Ivanovom, on, kao što rekoh malopre, nije bio u stanju da vidi i razume veličinu i dubinu borbe našem naroda i partije.

On nije činio ništa drugo sem što je prenosio glasine koje je sakupljao tu i tamo i, na kraju, u vreme beratske zakulisne igre postao dobar saveznik i saradnik Velimira Stojnića.

Takva činjenica ne pokazuje prostor samo nedostatak kapaciteta tog sovjetskog majora, koji je došao iz Grčka sa još jednim drugom noseći nekakav radio-aparat na ramenu radi povezivanja sa albanskim partizanima, već neka se to pre svega shvati kao nedovoljno interesovanje od strane sovjetskog rukovodstva prema našoj borbi. Oni su, kako se moše prosuditi, bili zainteresovani i mnogo bolje informisani o Narodnooslobodilačkoj borbi Jugoslavije i treba da su imali veće poverenje u nju, u vreme kada nisu imali poverenje u narodnooslobodilačku borbu Grčke, dok s nama nisu ni računali, uopšte nas nisu poznavali, a branili su nas samo da bi se pridržavali principa! Izgleda da su ih titoisti obavestili o nama ne samo malo, več i onako kako im je godilo, prema tome sovjetsko rukovodstvo trebalo je da dodje do praktičnog zaključka: "Neka se Jugosloveni bave albanskim partizanima". To mišljenje toliko je vladalo i posle oslobodjenja da se sam Molotov izrazio da "mi ekonomsku pomoć pružamo Albaniji preko Jugoslavije". I pošto "jugoslovenska pomoć" nije bila bog zna kolika, možemo zaključiti da sovjetska pomoć nije ni postojala do trenutka kad su se pogoršali odnosi sa titističkom Jugoslavijom. Do tada su Sovjeti ignorisali razbijačku Titovu delatnost protiv naše zemlje i partije i ništa nisu učinili da bi obuzdali Jugoslovene, koji su delovali protiv naše zemlje i partije i ništa nisu učinili da bi obuzdali Jugoslovene, koji su delovali protiv nas, izuzev neposredne Staljinove intervencije, kad sam mu ja tražio mišljenje o odbijanju predloga da jugoslovenska divizija dodje u Albaniju.

Naši obnosi sa Sovjetskim Savezom i KPSS do tog vremena ostvarivali su se uglavnom preko sovjetske ambasade. Za nas radnici ove ambasade bili su dobri ljudi, ali su oni sa svoje strane bili samo "službenici" koji ne bi izustili nijednu reč, a kamoli da deluju bez dozvole iz Moskve. Mijednu svoju inicijativu oni nisu imali, nijedna ozbiljna rasprava nije se mogla obaviti sa njima. Kad kažem ozbiljna mislim na principijelna, značajna pitanja kao, na primer, o mnogim nepravilnim stavovima koje smo videli kod Jugoslovena. Oni su izbegavali ove razgovore kao vuk vatru. Zašto? Trebalo je da dobiju naredjenje iz Moskve! Oni nisu učinili nijedan korak bez naredjenja iz Moskve, bili su kao Dravi činovnici. Oni su bili spremni da nas saslušaju kad bismo im govorili o kakvoj stvari i da nam prenesu traženi odgovor. U tom okviru kretala su se uopšte politička i ideološka pitanja izmedju nas i ljudi Sovjetske ambasade. I to koliko su oni činili mi smo sa svoje strane smatrali kao veliku pomoć, i svaku stvar koju su nam govorili smatrali smo da dolazi iz Moskve, od sovjetskog rukovodstva, od Staljina! Sa sovjetskim savetnicima, koji su nam pomagali u privrednom i kulturnom sektoru, bila je druga stvar. Oni su nam mnogo pomagali, davali nam konkretne savete i pomoć, raspravljali sa nama i našim stručnjacima, jer su znali da pomažu jednu socijalističku zemlju, jedan narod i partiju koja ih voli. Oni nisu imali diplomatske komplekse niti bojaznost za "karijeru", niti duh birokrata i činovnika.

Razume se da je to na nas ostavljalo utisak i vrtelo nam se u mislima, ali polazeći, od visokog i neospornog poštovanja prema slavnoj Lenjin-Staljinovoj partiji, nikada nismo imali

rezervu niti iole nezadovoljstva prema njoj. Naprotiv, opravdavali smo taj stav KPSS nizom argumenata i razloga, koji u principu ni tada ni sada nisu bili pogrešni.

Još slabiji, da se ne kaže nepostojeći, bili su u toku svih tih godina naši odnosi sa drugim bratskim partijama narodne demokratije. Tu situaciju nikada nismo smatrali pravilnom i prihvatljivom, iako smo bili ubedjeni da će to dugo potrajati i radili smo na stvaranju direktnih veza sa drugim bratskim partijama, a u prvom redu sa KPSS. Naša upornost da jedna visoka delegacija ode u Moskvu /što se ostvarilo u julu 1947/ u Bugarsku /u decembru 1947. godine/ taman je bila pravilno zamišljena i odmerena s naše strane a koja govori o našoj preokupaciji za stvaranje što širih dvostranih i višestranih veza sa bratskim komunističkim i radničkim partijama i zemljama narodne demokratije. Ali, ako do proleća 1947. godine, nismo mogli uraditi nešto više to uopšte nije naša krivica. Pre svega i uglavnom svestan vinovnik za to bilo je beogradsko rukovodstvo na čelu sa Titom. Oni su, kao što je potpuno potvrdjeno, zahtevali da nas drže ispod pazuha, izolovane od bratskih komunističkih partija, od Sovietskog Saveza i drugih socijalističkih zemalja, uz misao da smo bili "prirepak KPJ", u krajnjem njen delić, koju su oni kasnije nazvali "Savez komunista Jugoslavije". Koristeći malo iskustvo KPA u našim vezama sa bratskim partijama, iskorišćavajući naš zahtev od 1942. godine da posreduju u Kominterni, Tito sa drugovima pretvorili su naš zahtev u neku vrstu "mandata" da bi ga godinama upotrebljavao na najpodliji i najantimarksističkiji način.

Nama nedostaju bliža dokumenta o tome kako i na koji način su Tito sa drugovima tretirali u bratskim partijama problem naše partije, u vremenu od 1944. do 1947. godine, ali smo u jednu stvar ubedjeni: lukavstvom i zlobom beogradski rukovodioci negde više negde manje bacali su senku sumnje u odnosu na sposobnost KPA da bude jedna samostalna, nezavisna partija, u stanju da sama utvrdjuje svoju liniju, da sprovodi tu liniju i da vičnošću i principijlenošću rukovodi albanskim narodom na putu socijalizma. Jugosloveni su, dakle, stvarali tudju i apsurdnu ideju o tome da nas oni drže na nogama, da nas oni hrane, da je od njih zavisilo postojanje ili nepostojanje Komunističke Partije Albanije! Koliko je zauzimala ili zauzela mesto u drugim partijama ova prljava i falsifikovana propaganda, druga je stvar, ali je činjonica da su je Tito i njegovi emisari razvijali u sistem. Nije potrebno ni mesto da se zadržavam na bližim argumentima, ali ću navesti dva-tri slučaja. Godine 1946. formiran je Informativni biro komunističkih partija Evrope, gde je učestvovalo 9. partija, uključujući sve partije ondašnjih socijalističkih zemalja, kao i KP Francuske i Italije. Izvan je ostala samo jedna partija jedne socijalističke zemlje Evrope: Komunistička Partija Albanije! Ne izražavam nikakvo nezadovoljstvo zbog topa što nije uključena u ovan značajan forum i naša partija, ali činjenica da je ostala van samo jedna komunistička partija jedne socijalističke zemlje navodi te da posumnjaš i misliš da u tom krupu ima nešto što ne ide. Do topa je došlo zbog nepoznavanja ili lošeg obaveštavanja drugih - taj problem će vreme potvrditi. Naše je ubedjenje da se tu krije crna ruka titoističke agenture. Oni nisu hteli da se KPA afirmiše u medjunarodnom komunističkom pokretu kao samostal-

na partija, kao partija jedne suverene zemlje, jednog junačkog i nepokorenog naroda, jer bi u protivnom, propali njihovi planovi i agenturska rabota da bi izvršili aneksiju Albanije u 7. republiku jugoslovenske države.

Sama činjenica da mi u toku čitavog perioda od 1945. do proleća 1947. godine, nismo osetili ni inicijativu, a kamoli vidne napore od strane bratskih partija za stalne i zdrave veze sa našom partijom, za konsultacije, razmenu mišljenia i iskustava, drugi je argument koji govori o senki bašenoj od strane jugoslovenskih trockista na prestiž naše partije u celini. Isto tako je činjenica da su u jednom broju rukovodstava pojedinih bratskih partija Tito sa drugovima stvarali, ako ne mišljenje, najmanje sumnju da je KPA bila potčinjeno stvorenje u odnosu na liniju KPJ! Bila je to za nas pregorka konstatacija. Dobro se sećam kad mi je sa suzama u očima došao jedan naš drug koji se tek vratio sa jednog festivala /ako ne grešim, organizovanog u Čehoslovaškoi/ i reče mi:

- Jedino je naša nacionalna zastava izostala medju zemljama učesnicama!

- A vi, šta ste učinili - pitao sam ga. Tražili ste razlog od domaćina?

- Da! - reče mi drug. - Rekli smo im i oni, zbunjeni i postidjeni, odgovorili su nam, izvinjavajući se: "Mislili smo da zastava Jugoslavije predstavlja i Albaniju"!

Ne mogu da zaboravim, takodje, pisma podosta naših studenata i specijalista koji su se školovali u zemljama narodne demokratije, u kojima su sa gnušanjem govorili o slučajevima kada su ministri ili vlasti jedne ili druge zemlje pred nji-

hovim očima "tražili dozvolu" od jugoslovenskog ambasadora da li se slaže ili ne da se sklope trgovinski odnosi ... direktno sa Albanijom!

Mi nikada nismo zbog toga mrzeli prijatelje, ali bilo kako bilo, istina ostaje istina, bila gorka ili prijatna. Upravo činjenicom da negde više negde manje antialbanska Titova zavera nije ostala bez efekata, objašnjava se i "čudjenje" i "oduševljenje" jednog broja rukovodilaca bratskih partija onog vremena kada su... neočekivano (!) saznali o našem zdravom, marksističko-lenjinističkom, junačkom i hrabrom stavu KPA prema jugoslovenskim revizionistima. Oni su vrlo otvoreno, nekako kao bezazleno ritali sami sebe, jedan drugog, čak i nas:

- Kako je moguće da KPA ima tako odlučne i principijelne stavove?! Kako je moguće da vi denoncirate i razobličavate rukovodstvo KPJ?!

Ali u ovom slučaju, ne oni, već smo mi imali legitimno pravo da se čudimo njihovom "čudjenju". Neoni, nego smo mi imali legitimno pravo da ritamo:

- Čemu to čudjenje s vaše strane, drugovi?! Otkuda takvo poštovanje prema jednoj komunističkoj partiji?!

Imali smo pravo da postavimo ta pitanja, jer se zna da pravi marksisti-lenjinisti nikada ne ocenjuju i ne treba da ocenjuju bratske partije po tome kako im "drugi kažu", kako im kažu "treći", "posrednici". To tim više ne bi trebalo da se dasi kad takvo "posrednike" nije niko ovlastio niti zadužio takvom ulogom, a još gora je ako je ta uloga pogrešno dodeljena takvim lošim posrednicima, kakvi su bili titoistički rukovodioci.

Bilo kako bilo, sad kad su stvari krenule nabolje, mi smo imali legitimno pravo da se ponosimo, jer smo i u tako teškim i složenim uslovima, ne samo unutrašnjim već i spoljnim, znali da izidjemo na kraj uspešno, mada usamljeni, znali smo da prodjemo teškim putem, kroz klopke i zavera, zahvaljujući marksističko-lenjinističkoi mudrosti i principijelnosti.

Mi smo, dakle, došli do istih obzira i zaključaka sa bratskim partijama, sukobljavajući se, usamljeni, sa revizionističkim rukovodstvom KPJ, i ne znajući da su u istoj borbi angažovani i drugi, a u prvom redu boljševička partija, na čelu sa velikim Staljinom. -

To je bila i ostaje velika i neosporna zasluga naše partije, izvor časti i ponosa za nas.

Nakon tih trenutaka brzo nam je pružena ruka bratskih partija i mi smo je prijateljski prihvatili, jer smo je godinama očekivali i tražili. Smatrali smo to ne samo dužnošću, već i legitimnim pravom.

Rame uz rame sa bratskim partijama, a u prvom redu sa Komunističkom partijom Sovjetskog Saveza, mi ćemo sada raditi i boriti se bolje za unapredjenje socijalizma u našoj zemlji, za dalje učvršćenje prestiža i autoriteta naše Partije i zemlje na medjunarodnoj areni.

Rame uz rame sa bratskim partijama mi ćemo seada još snažnije dati svoj doprinos i dubljem saznanju, razobličavanju i denonciranju do korena titističkog revizionizma. Bilo je to polje gde smo u posebnim uslovima 6-7 godišnjih odnosa sa titističkim rukovodstvom imali mnogo šta da kažemo i šta da argumentujemo.

Inkognito putovanje u Pumuniju u vezi sa Titovih izdajstvom

Susret sa Višinskim i Dežom

Ceo komunistički i radnički pokret i svetska javnost su u proleće 1948. godine, saznali da je Tito svojim drugovima izdao marksizam-lenjinizam i lager socijalizma. Protivrečnosti izmedju nas i jugoslovenskih titista u ovom periodu bile su toliko oštre da je bilo moguće da prerastu u opasne sukobe. Sovjeti, poznavajući bolje i blagovremeno Tita, misleći da smo mi geografski izolovani s njihove strane i okruženi neprijateljskim državama, želeli su da bliže i neposrednije razgovaraju sa nama o merama koje je trebalo da preduzimamo u ovim situacijama. Isto tako, oni su osetili potrebu da neposredno i bliže čuju našu reč i misli o dužem konfliktu koji smo imali sa jugoslovenskim rukovodstvom. To bi poslužilo za dalje analize koje bi izvršio informbiro u odnosu na stavova i antimarksističku liniju beogradskih glavara.

Upravo iz tih razloga je u leto 1948. godine, organizovan sastanak u Bukureštu, kome su prisustvovali Višinski, Gorge Georgiu Dež i ja.

Poziv koji mi je uružio sovjetski ambasador Čuvahin, da idem u Bukurešt, prihvatio sam sa velikim zadovoljstvom. Dimitrije Stepanović Čuvahin, prvi ambasador SS u Albaniji, bio je pravičan, s njim smo uopšte dobro prošli, iako, kao što sam malopre rekao, krug problema o kojima smo diskutovali ostao je samo želja. Sa Čuvahinom ja sam se sporazumevao na francuskom

jeziku, koji je i on razumeo i govorio. Veoma retko sam sretao sovjetsko rukovodioce koji govore francuski, jer i oni koji su znali nisu govorili, pošto nisu želeli da govore. Zašto? Rezervisali su pravo da slušaju kad se govorilo i dobili u vremenu da smišljaju odgovore dok je prevodilac završavao prevod na ruski. Ili zbog diplomatske tačnosti. Ali iako bi to drugo bio razlog, meni se čini da medju nama tako nešto ne bi trebalo da postoji. Često puta sam se sastao sa Molotovim, Gromikom, razgovarao sam sa njima, ja na francuskom, a oni stalno na ruskom nikad na francuskom. Oni su znali francuski, ali verovatno zbog razloga koje sam naveo, nisu govorili.

Jednog jutra smo pošli za Bukurešt sovjetskim avionom. Preči ćemo kroz vazdušni prostor Jugoslavije, iako smo se zavadili sa njima. Avionom je upravljao jedan heroj Sovjetskog Saveza. Sovjeti su poslali tog pilota da me uzme, jer je znao liniju kuda treba da prodje avion, i bilo je za mene bezbednije, u slučaju da se moje putovanje sazna od strane jugoslovenske agenture. U avionu smo bili samo Čuvahin i ja. Nismo bili obavezni da se zadržavamo u Beogradu, čak u ono vreme nije bilo dozvoljeno da avion leti preko Beograda, već ga ostaviše na severu. Ne samo toliko već mnogo godina kasnije /sve dok je došao Hruščov na vlast, Jugosloveni, dok su još odnosi bili veoma zategnuti izmedju titoista i Sovietskog Saveza i naših socijalističkih država, uopšte nisu dozvolili da lete nad njihovom zemljom obični avioni sovjetske linije, a nama se učinilo minimalno osam dana putovanje do Odese sa sovjetskim malim trgovinskim brodovima koji su nas dobro prodrmali i sa Odese u Moskvu dva dana vozom, a redje avionom.

Bilo je lepo, sunčano vreme, bez oblaka i iz aviona smo videli jugoslovensku zemlju, sa poljima koja nikada nisu kolektivizirana, s nesistematizovanim zemljištem, kao što je bilo naše zemljište u vreme pre oslobodjenja ono rumunsko, koje smo takodje preleteli avionom.

Na aerodromu Bukurešt dočekali su nas Dež, Ana Pauker, sovjetski ambasador i neki drugi drugovi. U Bukureštu, koliko se sećam, mi još nismo imali ambasadu, a ni Rumuni kod nas. Formalnosti nisu izvršene, a odnosi medju našim zemljama narodne demokratije, za vreme pre oslobodjenja, još se nisu potpuno pokorile diplomatskim pravilima, ono je još trajalo na partizanski način. Kod nas je sve bilo u redu, bila je uspostavljena narodna vlast na zdravim ustavnim osnovama, dok u Rumuniji nije. Njoj je trebalo vreme da svrgne monarhiju i kralja Mihajla, jako kapitalističke odnose koji su još postojali, fašističke ostatke "gvozdene garde" Antoneskua, koje su još uvek rovarile kad sam došao u Bukurešt, i dr. Odlučujući faktor oslobodjenja Rumunije i likvidacije ovih opasnih ostataka bila je sovjetska armija. Sve drugo je bilo hvalisanje i oholost Georgiu Deža, na šta ću kasnije ukazati, u razgovorima koje sam vodio sa njim za vreme mog boravka tamo. Zagrlismo se sa Dežom, Anom Pauker i ostalim drugovima. Moj povi utisak prilikom susreta sa Georgiu Dežom na aerodromu bio je dobar, ne samo zbog topa što sam čuo pohvalne reči o njemu od Sovjeta, već i stoga što je uživao glas starog komuniste, koji je "patio" u zatvoru "Doftana". Kasnije smo saznali jednu dogodovštinu iz njegovog života. Za vreme njegovog tamnovanja u "Doftani", Bukurešt je pogodio zemljotres, i od straha, žandari i zatvorenici, obični i politički, pobegoše. Samo Georgiu

Dež ostade u zatvoru, a kad se žandari vratiše i nadjoše ga unutra, upitaše ga začudjeno: "Ti nisi pobegao?". "Ne, - odgovori Dež - ja poštujem zakon".

Dež je bio visok čovek, tamnih očiju, crnih vedja i crne kese, dobro odeven, nasmejan i odavao je utisak "perifana", kako se kod nas u Djirokastri kaže za ljude koji su energični u gestovima na rečima, sa izvesnom ohološću i ponosom za njihovu ličnost, zadovoljni sobom onim što kažu i što čine. Dok je Ana Pauker bila žena mirnije prirode od Dežove, iako je izgledala energična. Bila je krupna žena, debeljuškastog lica, ali se činilo da je propatila u zatvorima više od Deža, sede i kratke kose sive boje, kao što se to kaže, a la garson.

Zajedno sa Dežom ušao sam u jedan veliki sovjetski automobil ZIS. I ostali udjoše u vozila. Kad sam hteo da udjem u kola vrata mi otvori šofer, a da nisam primetio da je vozilo blindirano. To sam video pri izlasku iz kola kad sam vrata otvorio iznutra. Tako nešto nisam imao nikada priliku da vidim, samo što sam čitao u knjigama i novinama, da su takva vozila upotrebljavali carevi i diktatori da bi se sačuvali od atentata, kao i gangsteri od napada policije. Kad sam ušao u vozilo, učinilo mi se da nisam u kolima, već kao u pravom arsenalu: i sa moje i sa Deževe strane bio je po jedan nemački automat sa po dva rezervna šaržera, ispod mojih i Dežovih nogu po jedan drugi nemački automat, sa drugim šaržerima, a izvesno je, da su toliko imali čuvari sa vozačem.

Rekoh Dežu sa smeškom:

- Možemo ratovati dvadeset dana sa ovim oružjem, kao da smo u kuli Oso Kuke, - i na brzinu mu objasnih ko je bio

Oso Kuka. No, rekoh u sebi: "Vama crn obraz a njemu junaštvo", jer je on ratovao kao junaci i nije se predao". Moj utisak nije bio dobar, ne zbog toga što je Dež mislio na preduzimanje mera bezbednosti, već što su te mere bile preterane. One su govorile da su rumunski drugovi bili toliko plašljivi da su se tresli od straha, ili pak situacija u njihovoj žemlji nije bila nimalo mirna, kako su želeli da je oni prikažu.

Kad sam mu stavio primedbu za "arsenal" Dež mi odgovori:

- Treba da budemo budni!

"U redu da trebamo biti budni, rekoh u sebi, ali ne da nas plaši neprijatelj. Trebamo mi njega da zastrašimo, tako da se trese". Kako se činilo, neprijatelj u Rumuniji nije dobio batine kao u nas.

Usput, od aerodroma do Bukurešta, Dež mi reče:

- Nećemo ulaziti u grad, već ćemo navratiti u jednu kuću u polju, van Bukurešta, gde smo preduzeli mere da vas smestimo, s obzirom da ste i inkognito, a Višinski još nije stigao. Mi njega očekujemo sutra ili najdalje prekosutra. Tamo gde ćemo otići, - nastavi Dež, - je jedna veoma sigurna porodica, stara baza, gde sam boravio pre oslobodjenja. Sin kuće je komunista, a "majčica" veoma mila i ćutljiva starica. Tamo će vam biti veoma dobro.

- Za mene to nije važno, rekoh mu. Tamo gde ste vi odredili da budem, biče mi veoma dobro.

Ipak, to me je začudilo i postavih sebi pitanje: "Zar im je toliko loše u gradu da me ne odvedu tamo u neki apartman? Zar su toliko nesigurni i ne mogu obezbediti, mada me niko ne

poznaje, ili pak žele da sednicu održe u strogoj: tajnosti?". Ali me ni ova boslednja pitanja nisu ubedila.

Stigosmo u kuću. To bejaše neka seoska kuća na sredini polja, mala ali prijatna i spolja i iznutra. Bila je okružena voćem i ovećem. Na vratima kuće su nas čekali sin sa majkom, oboje veoma simpatični, stara je imala preko šezdeset godina, a sin je bio u četrdesetim. Udjosmo unutra, gde je sve bilo čisto, zidovi obojeni u belom, kuća lepo nameštena, rumunski. Dež reče domačinima da sam ja njegov bliski drug, da ću biti njihov gost za vrlo kratko vreme i dr. Oni sa radošću, odgovarahu Dežu na svom jeziku kojeg sam pomalo razumeo preko italijanskog i francuskog. Kad se udaljio bež, i Čuvahin mi zatraži dopuštenje, rekavši da treba da podje u sovjetsku ambasadu da porazgovara sa ambasadorom šta treba da uradi, i da će se vratiti da me o tome obavesti.

Tako sam ostadoh sa domaćinima i jednim prevodiocem francuskog jezika kojeg mi je Dež dao.

Pošto smo ručali sa domaćinima, odoh da odmaram. Sve u ovoj seoskoj kući bilo je čisto, mirno, simpatično. To mi je ubijalo dosadu samoće, ali će mi dozvoljavati da u miru noći klasifikujem materijale i mišljenja koja bih izneo na sastanku sa Višinskim i Dežom. U toku ručka i posle podne, nakon spavanja iz razgovora sa domaćinima, uspeo sam da saznam o situaciji u zemlji, onoliko koliko su znali i koliko su mogli da odgovore na moja pitanja.

- Stanje još nije u potpunosti razjašnjeno, - reče domaćica, - no ona je u našim rukama. Kralja smo isterali i zemlju oslobodili, zahvaljujući Staljinovoj Crvenoj armiji.

Ostvarili smo još nešto, zemlja nam nije popaljena i nije uništena, izuzev nekih malih stvari, naša industrija je na nogama. Naša zemlja je plodna, a odsad ubuduće će biti još plodnija i rascvetanija. Da ti kažem pravo, - nastavi starica, - privreda još uvek nije u rukama naše države, kapitalisti su još jaki, krupni i srednji trgovci i dalje drže i koriste slobodno svoja bogatstva i žive dobro, iako im je država odredila takse.

"Hej, kažem ja Dežu, - nastavi starica, - kad mi se pruži prilika da ga sretnem, - šta to radite? I dalje omogućavate ove i veleposednike koji su nam pili krv, koji su podržavali Nemce i Kodreanua i Konduktora (Antoneskua), koji su naše sinove poslali u Rusiji, poubijaše nam Ruse, izgoreše Rusiju?".

"Budi strpljiva, odgovara mi Dež, sve će doći u svoje vreme".

Tako je prošao deo vremena sve do sutradan, do sumraka kad je došao Dež da bismo krenuli za Bukurešt. Rastasmo se kao dobri prijatelji sa domaćinima. Starica me poljubi, dade mi na poklon jednu malu vazu od drveta koju je sama napravila za vreme zime i reče mi:

- Dodji nam opet, nemoj da nas zaboraviš!

Nisam zaboravio ni do danas, posle toliko desetina godina, ove skromne i dobre ljude rumunskog sela, kojima ni imena ne znam, nisu mi ih kazali, a ni ja ih nisam ritao, zato što sam poštovao "pravila" inkognita koje je Dež postavio.

U automobilu, Dež mi reče da će Višinski doći sutra i da ču sa Čuvahinom stanovati u bivšem kraljevskom dvorcu.

- Završio sam, dakle, kao ličnosti iz bajki braće Grin iz seoske kućice pravo u kraljevski dvorac - kažem Dežu. - Molim

Vas, nemojte me voditi tamo, ne svidja mi se, nije za mene to mesto, želim da se smestim u neki apartman u centru grada, medju narodom, jer me niko ne poznaje i nema nikakve opasnosti za mene.

- Ne, - reče Dež, - tamo ćeš biti, jer smo se osramotili juče sa tobom što smo te ostavili van grada, a zatim tamo će se i sastanak održati, postoje sve udobnosti.

Ponovo sam protestvovao i rekoh mu:

Za mene je velika čast što sam boravio u toj skromnoj simpatičnoj porodici i nemate zbog čega da se stidite.

I pored toga, hteo ne hteo, morao sam da odem.

Stigli smo u jednu od "čuvenih" palata rumunskih kraljeva. Ova nije spadala u red velikih palata. Bila je to prilično masivna zgrada sa dugačkim hodnicima i stubovima, okružena zidovima sa nekoliko malih partera, sa zelenom travom izmedju koje je tu i tamo izbijalo nekoliko cvetova, kao da su bili posadjeni od nekoga koji se tim poslom nije nikada bavio. Odvedoše nas u neke nenameštene sobe za koje ne bih mogao da kažem - niti velike niti male; put do kupatila vodio je kroz hodnik. Bilo je jasno da je to bila zapuštena palata, posebno gornje sobe. Ne samo što zgrada nije bila dobro osunčana, nego nije imala ni električno svetio i vodu. Donji sprat je imao nešto bolje uredjene salone, kako izgleda o njima su se više brinuli, jer će tamo biti Višinski i održaće se sednica.

Čitavi dan nismo imali šta da radimo. Tražili smo Deža da izadjemo da razgledamo Bukurešt. On se složio i predložio nam da obavimo šetnju gradom i da svratimo u Centralni komitet.

- Tamo ću Vas - reće Dež, - upoznati sa jednim našim drugom iz Politbiroa, - sa jednim od naših najboljih drugova, Kišinjevskim. Kišinjevski je sovjetski gradjanin iz Bukovine, koji se borio u Rumuniji i pomagao nas, i nakon oslobodjenja zamolio sam Staljina, - reče Dež, - da dozvoli Kišinjevskom da se odrekne svojetskog državljanstva, da primi rumunsko i da ga zadržimo u Rumuniji. Staljin prihvati, i tako bi.

Prolazeći ulicama Bukurešta, naravno ne što zbog brzine automobila, a nešto, s druge strane, što sam bio primoran da slušam šta govori Dežov prevodioc, nisam mogao videti mnogo stvari, ipak, ponešto sam video, ulice su izgledale čiste, pune zelenila, bez ijedne ruševine, bez tragova ratnog razaranja, sa punim radnjama, krcatim vitrinama. I kao što mi se uvek dogadjalo kad sam daleko od domovine, i ovog puta, misli mi odleteše u moju zemlju koja izgore i sprži se od rata; kad videh pune bukureštanske radnje, pomislih na prazne prodavnice naših gradova, ali nijednom nisam padao u očajanje. "Sve ćemo i mi imati, sami ćemo stvoriti, novo, lepo, mi smo ponosni što smo se junački borili protiv neprijatelja, što smo ostvarili slobodu prolivajući krv i nismo čekali da nam je neko pokloni".

Stigavši u sedište Centralnog komiteta, Dež je, ne kucajući, otvorio jedna vrata i uveo nas u sobu. U uglu sobe bio je jedan mali eto, za kojim je sedeo i pisao jedan čovek koji je ustao, okrenuo se prema nama, pružio nam ruku i predstavio nam se. To je bio Kišinjevski. Bio je čovek malog rasta, mršavog tela i lica, crnih naočara, koje su kad ih je skinuo, otkrile dva svetla budna oka. Jedva je našao mesto u sobi da bi smestio nekoliko hoklica za nas, ne samo zato što je soba

bila mala, već što je bila puna bezbroj velikih gomila paketa, bačenih na pod kao cigle koje istovaraju kamioni na trgovima ispred zgrada koje se podižu. Bile su to novčanice. Sa osmehom rekoh Dežu:

- Nastavljam da živim u čudima bajki. Kako izgleda sad sam u Ali Babinoj pećini, a ne u sedištu Centralnog komiteta.

Dež nam objasni da su te novčanice podignute iz - banke, jer tamo nisu bile sigurne, mogle su ih oteti službenici, koji su, kako reče on, stariji i nekontrolisani. No, i pored njihovog ponosa, nesigurnost se ovde nastavljala iako Kišinjevski nije prestajao da nam govori o "heroizmu" rumunskih komunista, o partiji koju su dobro organizovali i koja je "jaka". Dok će nam o velikom "heroizmu" Deža, pričati uveče, posle večere, sam Dež.

Pošto večerasmo sa Dežom u našoj novoj "rezidenciji", on nam je izmedju ostalog ispričao kako su primorali kralja Mihaila da abdicira. Znao sam da je pomenuti kralj bio jedan od najpokvarenijih i najpropalijih kraljeva u Evropi. On je bio sin Karola II, koji nije bio ništa drugo sem kralj skandala, tlačitelj naroda, proitalijan i pronemac. Ništa nije imao rumunsko, ni u krvi, ni u odeći takav krali. Uživao je samo podršku domaćih fašista i velikih rumunskih latifundista i iednog od glavnih mantenuntea, Lupeskua.

I njegov sin Mihailo, bio je isti otac, veoma mu je dobro odgovarao izraz "stvori me oče da ti ličim". Medjutim, taj nekakav krali karnevala uradi šta uradi, dobi najveće sovjetsko ratno odlikovanje, Orden pobede, kojeg su od stranaca

u to vreme imali samo Ajzenhauer i Tito. Tito se bar borio u to vreme, a jugoslovesnki partizani su se naričito istakli u borbama. A šta su radili Rumuni? Palili su Ukrajinu, Odesu i druge sovjetske gradove zajedno sa hitlerovcima. Šta je Mihailo radio u to vreme? Provodio se u svom dvorcu.

To je bio nedozvoljiv oportunizam od strane Sovjeta. Ne samo što nije trebalo dati Orden pobede ovom djubretu, već nije trebalo da kome padne na namet da mu se da bilo koje odlikovanje, makar i najmanje. Dato mu je odlikovanje zato što nije pružio otpor napadu Crvene armije? A šta bi mogao da uradi taj gad? Da podigne ruke, kako ih je i podigao. Stoga mu je trebalo dati Orden pobede, što je podigao ruke u vis? To je nezamislivo.

Ove misli koje su mi se rojile po glavi kao klepet, preneh Višinskom nakon sednice, u slobodnom razgovoru sa njim, kad nam on ispriča kako ga je Mihail primio u audijenciju, kako je Višinski otišao sa džaketom (1) "sa repom", i kako ga je kralj odlikovao i on (Višinski) dobio medalju i prikačio je... otpozadi, na repu džaketa.

Popodne, u malom vrtu dvorca bivšeg kralja Mihaila, Deš je, govoreći o svojoj "borbi" protiv ovog kralja, ispričao priču kako su on i Petru Grozdu, ondašnji premijer zajedno pripremali njegov abdikciju i obaranje rumunske monarhije.

On nam reče da je kralj imao u aktivi deo vojske, kojoj su još komandovali neki njemu verni generali. On je boravio u svom kraljevskom dvorcu u Bukureštu zajedno sa majkom kraljicom i sa niz mantenuta. Dvor su čuvali vojnici i viši oficiri, njemu odani.

---

1) Vrsta odeće.

- I pored topa on nije imao ništa u svojim rukama, - reča Dež, - no ipak je postojala velika smetnja za nas, jer je trebalo da se pridržavamo ustavnih propisa u vezi s njim, kao i odredaba sporazuma koje su potpisane sa Sovjetima. No, na kraju, uzeli smo sve u obzir i odlučismo da mu nametnemo abdikciju. Prethodno razgovara sa Grozom koji prihvati, ali je bio sklon da situaciju ne treba zaoštravati, već da se sa njima "blago" postupa. Ja, - pričao je Dež, - sam sam sastavio tekst njegove abdikcije, Groza je izvršio neke formalne izmene, on kao predsednik vlade, a ja kao sekretar Komunističke partije Rumunije, zatražili smo audijenciju kod kralja, koju je on prihvatio.

Krenusmo sa Grozom automobilom prema dvoru. Dvor je bio opkoljen oficirima sa bleštavim uniformama. Udjosmo unutra i krenusmo uz stepenice, sa čijih su obeju strana stajali viši oficiri utegnuti opasačima, ukrašenim cvetićima, odlikovanjima, kosom punom briljantina koja je sijala od svećnjaka i svetlosti dvora. Bili su uobraćeni i gledahu nas tmurnoga lica, no morali su da nas poštuju, jer su znali da imamo snagu. Uspeli smo se stepenicama samouvereno, a Groza je držao u ruci tašnu sa pomenutim dokumentima.

General, kraljev adjutant, - nastavi Dež, - uvede nas u jedan salon, gde nas zamoli da sačekamo, zatim nas je, nakon izvesnog vremena uveo u salu trona, kako su je zvali. Tamo nije bilo kralja, već majka kraljica koja je ustala i pozdravila nas. Groza joj poljubi ruku, ja ne, - reče Dež. - Započesmo razgovor o kiši i suncu, dokle blagoizvoli da dodje krali koji je imao svoju fotelju na uzvišenijem mestu od svoje majke, a od naših, svakako. Kraljeva majka bila je stara kurva, - reče Dež, - ali i lisica, znala je da manevriše.

Udje Mihailo i pruži nam ruku. Beše nalik na namirisano tele, dok je govorio izduvavao se kao bik. Groza je započeo razgovor okolišući. Nisam mogao da se uzdržim, - pričao je Dež, - ali šta sam mogao da radim. Na samom kraju Groza udje u temu i ubaci mu "granatu". Mihailo je slušao, i pošto je Groza završio, brutalno reče: "Ni u kom slučaju ne nameravam da abdicir, ja sam kralj voljom naroda i samo narod ima pravo da me svrgne" i dr., i dr. Kraljica je slušala i glavom je potvrdjivala sinu, prihvatajući njegovu odluku.

Groza ponovo započe sa svojom "politikom", ali se "bik" izduvavao i nije prihvatio. Njegova majka predloži da se malo odmorimo i da obe strane razmisle. Tako uradismo i ponovo se okupismo, ponovo sa istim argumentima. Mihailova majka, svojom lukavošću nastojala je da nam nametne nekoliko ustupaka da bi za izvesno vreme odložila ovu neočekivanost. Mi ne prihvatismo, ali ni oni nisu prihvatili, i kralj pošto zatraži dopust, izadie napolje. Kopkalo nas je u glavi da doznamo zašto je izašao, imali smo razloga za to, jer je on telefonirao gardi, da kad izadjemo, da nas uhapse, a da njegove snage koje su se nalazile oko dvora i u gradu, izvrše puč. No, mi smo, - reče Dež, - predvidjali ovu stvar, uspostavljajući obruč nad obručem.

Kad se kralj vratio u salon, dao sam znak Grozu da mu pruži dokumenat i da mu ga da na potpis. Onda uzet ja reč, - reče Dež, - i oštrim tonom mu rekoh da treba da potpiše dokument, u protivnom ćemo ga zbaciti silom.

Ne treba da gaješ nikakvu iluziju, ne treba da izdaješ nijednu naredbu, naglasih kralju, - pričao je Deš, - sve će biti uzaludno za tebe, s obzirom da smo preduzeli sve mere oko dvora i tvojih pristalica.

On je lukav nastojao da izbegne takvu situaciju, i na kraju sede i potpisa abdikciju. Tako se završi monarhija. Kralj, kao ranjeni bik, ponovo izadje van, verovatno da povuče dato naredjenij, a kad izadjosmo iz dvora, stepenicama smo videli ponovo te iste oficire, ali ne više ohole, već beznadežne, neki sedahu na stepenicama, neki raskopčanih uniformi, neki sa glavama u rukama. Mi, - reče Dež, - prodjosmo izmedju njih, visoko uzdignute glave i sa dokumentom u tašni.

"Sjajna pobeda nad jednim propalim kraljem", rekoh u sebi kad Dež sasvim ponosno izgovori ove reči. Ali on nije još bio završio sa istorijom kralja i reakcije.

Sporazumesmo se sa njim o danu njegovog odlaska iz Rumunije, - nastavi da priča Dež, - i dozvolili smo mu da, ako želi, uzme sa sobom lično bogatstvo i nekoliko osoba koje su ga služile, izmedju ostalog dve tri njegove ljubavnice. Pre odlaska zahtevao je da ide u dvor Sinaja da uzme neke lične stvari. Dozvolismo mu. Tamo je bio nagomilao veliki broj zlatnih satova, sa kojih je skinuo zlatne poklopce i drago kamenje. Poslasmo ih vozom do izvan naših granica, uz pratnju naših straža. Na rumunskoi teritoriji on i njegova pratnja nisu govorili, no kad je voz prešao na tudju teritoriju, u prisustvu naših straža počeo je da nas psuje, naš režim, naše straže i dr. Ali tamo, - reče Dež, - nismo mu mogli više ništa.

- Trebali ste to učiniti dok je bio u zemlji, - rekoh im ja, - ali vi dozvoliste da vam "ptica" odleti iz ruku.

- Ali im ni mi, - reče Dež ponosno, - nismo ostali dužni, ni njemu ni reakciji. Primoralismo ga da abdicira i da se udalji poražen i osramoćen (!). I reakciji smo zapržili čorbu:

reakcija je bila arogantna ali i mi smo se ponašali arogantno sa njom. I dok je još bila jaka mi smo joj prkosili. Ja sam jednim stražarom, - ponosio se Dež, - pošao bi sam po svim lokalima (kafanama), gde su bili njihovi centri i sedeo bih sa pištoljem za pojasom da bi im rekao: "Mi komunisti smo gospodari zemlje, a ne vi".

Slušajući Deža vršio sam uporedjenje izmedju nas i njih. Ah, koliko smo mi daleko od njih! Borba klasa tamo još nije bila počela. Istorija kralja Mihaila, koju nam je tako dugo ispredao Dež, veoma jasno je objašnjavala ovu situaciju. No, videćemo i sami još bolje i konkretnije kad budemo pešice prolazili nekim bukureštanskim ulicama.

Poželeh Dežu laku noć i sa Čuvahinom podjosmo na spavanje u sobama koje su nam odredili, jer će sutradan doći Višinski i započeti sednica.

Soba u kojoj sam spavao bila je povezana sa jednom drugom, preko jednih vrata, otvorih ih da bih video i utvrdio šta ima tamo. Bila je to velika prazna soba, potpuno nenemeštena, samo u jednom uglu bejaše sto, na kojem stajaše velika luksuzna knjiga. Približih se stolu i prolistah knjigu čije su korice bile nalik zlatu. To je bio kraljevski album! U njoj beše celokupna kraljevska dinastija, kraljica i rumunskih prinčeva. Uzeh album pod miškom i zakucah na Čuvahinova vrata.

- Doneo sam ti jednu knjigu, - rekoh nijemu, - jer možda nemaš šta da čitaš kako bi zaspao. Dežov kralj satove je poneo sa sobom, ali je zaboravio ovo, pogledaj je i sutra je predaj Dežu da je pošalje poštom Mihailu, jer njemu treba, dok nama ne bi služila ni kao toalet papir, jer ne odgovara za tu svrhu.

Glasno smo se smejali. Zajedno sa albumom dokrajčena je istorija rumunskog kralja. Dan kasnije počeće istorija jednog novog kralja, mladog, koji se tek uzdizao, jugoslovenskog kralja Tita.

Sutradan će doći Višinski iz Moskve. Ime i ličnost Višinskog bilo je veliko za sve nas i čuveno no značajnoj ulozi koju je odigrao kao sveopšti tužilac u moskovskim sudjenjima protiv trockista, buharinista, desničara i drugih izdajnika Sovjetskog Saveza. U toku rata dopro mi je do ruku jedan prevod na francuski jezik o moskovskim sudskim procesima, i imao sam mogućnost da proučim zlikovačku delatnost i izdajništvo zakletih neprijatelja komunizma. Tu se svestrano videla i potpuno demaskirala njihova krivica i tajna saradnja sa snoljnim neprijateljem Sovietskog Saveza. Sve je bilo uverljivo i navodi spoljnih neprijatelja da se navodno priznanja kriminalaca iznudjena silom i terturama, su klevete. Naša borba protiv domaćih neprijatelja, procesi koji su održavani u nas posle rata protiv narodnih neprijatelja, borbu koju je vodila naša partija protiv trocističkih elemenata, učvršćivala je još više naču veru u pravednu i nemilosrdnu borbu koju je preuzimala vlast u Sovjetskom Savezu protiv ovih kriminalaca.

Spoljni i unutrašnji neprijatelji naših naroda kad su imali vlast, preduzimali su najnehumanije forme i metode. Ali, naravno, spoljni neprijatelji braniće svoje prijatelje unutar nače zemlje, dok je naš zadatak bio i ostaje da potučemo narodne neprijatelje, onemogućimo svaku delatnost protiv graditeljskog dela naroda.

To je učinila sovjetska vlast preko moskovskih sudjenia.

Na ovim sudjenjima značajnu ulogu odigrao je Andrej Višinski, istaknuti pravnik i marksista-lenjinista. On je pokazao sposobnost, oštrinu, bistrinu, smelost i odlučnost na ovom značajnom zadatku. Svojom jakom oštrinom i logikom, na osnovu duboke dijalektičko marksističko-lenjinističke analize, otkrio je sve tamne strane problema, intrige, planove neprijatelja koji su sedeli na optuženičkoj klupi, ali i spoljneg neprijatelja koji su upravljali nitima ove strašne i opasne agenture. Upravo to je bila nepogrešna metoda obelodanjivania i razrešavanja problema, koja je zbunjivala spoljne neprijatelje i njihove špijunske agenture kako su otkriveni skriveni planovi, i primoravala ih da kleveću i propagiraju da sve, svaki navod, svako priznanje od strane optuženih je bilo "iznudjeno torturama,, drogama" i dr.

Sakupili smo se u jednoj od sala dvora gde smo stanovali i čekali Višinskog. Na kraju on dodje. Bio sam uzbudjen jer sam ga po prvi put sreo. (Kad sam otišao u Moskvu jula 1947. godine, Višinski nije bio u Sovjetskom Savezu). Izgledao je takav kako sam čuo, živahan čovek, ne mnogo visok, crno uokvirenih naočari, crnih, svetlih i pokretnih očiju. Bio je obučen u plavo odelo. Višinski se rukovao sa svima nama redom, a kad dodje red na mene, kako izgleda, pošto sam bio jedini kojeg nije ranije video, pretpostavio je ko sam, jer pri rukovanju, upita me na ruskom:

- Kako si sa zdravljem druže Enver Hodža?

- Harasho! - odgovorih mu.

Upade Čuvahin koji mu reče:

- Drug Enver dobro govori francuski. Pri tom Višinski mi odgovori na francuskom i ja slobodnije govorah.

Započesmo sastanak, kojeg otvori Dež kratkom rečju. Požele nam dobrodošlicu i dade reč Višinskom.

On nas srdačno pozdravi, takodje nam prenese Staljinove pozdrave i ostalih drugova Politbiroa CK KP (b) SS.

Predmet ovog sastanka, - reče uopštenim crtama Višinski, - je da razmenimo naša iskustva i da otkrijemo naša zajednička saznanja o izdaji jugoslovenskih titoista, o njihovoj podrivačkoj delatnosti protiv naših zemalja, partija i socijalizma i utvrdimo način borbe i raskrinkavanja ove opasne devijacije za komunizam uopšte, a posebno za Komunističku partiju Jugoslavije i socijalizam u Jugoslaviji.

Putem analize tajne i otvorene delatnosti Titove renegatske grupe, Višinski nam je razložio u tančine teoretsku i političku sadržinu pisama Partije Boljševika upućenih KPJ i Rezoluciju zasedanja Informbiroa o ovom značajnom pitanju. Naše partije bile su u toku ovih dokumenata, koje smo proučavali u detalje i doneli odluke o njima, usvajajući ih u celosti.

Višinski svojim oštrim stilom, argumentima i sa neverovatnom jasnoćom koja ga je karakterisala, objasnio nam je još bolje njihovu sadržinu kao istinski boljševički tužilac. Ovog puta optužene nismo imali pred sobom, na klupi, već je činjenica da se njihov proces održava i da je bio pravičan, osnovan i dokazan proces, istorijski proces čiju će ispravnost svestrano potvrditi vreme.

Višinski nam je pokaza uvjerljivim istorijskim činjenicama da politička delatnost Titove renegatske grupe nije bilo nešto slučajno i spontano. Titova gledišta kao i njegovih glavnih drugova nisu bila zasnovana na marksističkim osnovama, uz

svu svoju izveštačenost. Oni su se pravili marksisti, kao da su solidarni sa Sovjetskim Savezom i Staljinom, i sa time lagali jugoslovenske narode i jugoslovenske komuniste. No još za vreme rata oni su u mnogim prilikama pokazali vidne znakove izražene megalomanije, buržoaske nacionalističke tendencije i nepravilno shvatanje prema borbi Sovjetskog Saveza i pomoći što je ova borba davala svim narodima a posebno narodima Jugoslavije.

- Partija boljševika, - nastavio je da govori u suštini Višinski, - imala je dosta iskustva da bi primetila takve tendencije, no nije ih nazvala nepopravljivim. U to vreme glavno pitanje je bila borba protiv nemačkih nacista i mi smo shvatali da u toku borbe, našavši se pred bezbrojnim teškoćama, desiće se nepromišljeni postupci, neki put i nejasni, ali će vreme, iskustvo i borba da ih razjasni.

Izvesno je da sa pobedom, - naglasio je on, - naši odnosi sa Jugoslavijom bili bi tešnjiji i sve bi se razjasnilo na najdrugarskiji način, iako je jugoslovensko rukovodstvo sumnjalo u naše odnose. I tako se desilo. Nakon pobede nad hitlerovskom Nemačkom, izmedju Sovjetskog Saveza i Jugoslavije, uspostavljeni su bratskiji odnosi, donete su značajne odluke za ekonomsku, vojnu i političku pomoć Jugoslaviji na medjunarodnoj areni, koju smo mi smatrali našim političkim, ideološkim najvernijim saveznikom. Nijedan oblak nije zamučivao naše odnose. Oblaci su se nagomilavali jedan za drugim od strane Tita i njegove grupe kad je započela politička, privredna, ideološka i vojna izgradnja FNPJ. Onda su se najjasnije videle buržoaske, nacionalističke i antisovjetske tendencije Titove renegatske grupe.

Višinski u nastavku nam je pokazao kako su jugoslovenski renegatski rukovodioci napadali i iskrivljavali osnovne univerzalne principe marksizma-lenjinizma, i ta skretanja maskirali navodnim sprovodjenjem načela marksizma-lenjinizma "u konkretnim posleratnim uslovima" u Jugoslaviji.

- Nije bila stvar u tome da treba kopirati sve kao u Sovjetskom Savezu, - reče nam Višinski, - nego oni su to uzimali kao osnovu da bi napadali načela, da bi skretali od njih. To će naravno naići na diskusije, kako se i dogodilo, i na kraju to je dovelo do suprotnosti medju nama.

Mi branimo principe, - nastavio je da govori Višinski, - oni su to stalno gazili još otvorenije i hvatali se za male stvari, kojima su nastojali da dokažu da se navodno naša zemlja meša u njihove unutrašnje poslove, da im navodno Sovjetski Savez ne pruža dovoljnu ekonomsku pomoć, da navodno mi ne štitimo u dovoljnoj meri njihove političke i teritorijalne zahteve na medjunarodnoj areni. Naravno, sve to nije imalo dovoljno osnove i mi smo to sa velikim strpljenjem i činjenicama odbacili. No oni nisu hteli da čuju ni za načela ni za činjenice. Jugoslovenski renegati su išli u pravcu druge ideološke i političke linije suprotno našoj, ino su zašli u kolosek antimarksizma. To je prinudilo KP (b) SS da napiše prvo pismo i ona kasnija upućenih CK KPJ koja smo im dostavili blagovremeno. Čilj je bio da se spasi Komunistička partija Jugoslavije od katastrofe, da skrene od pogrešnog puta gde ju je uveo Tito, a Jugoslavija izgradi socijalizam i izbegne ponovno uspostavljanje kapitalizma prema kome je išla. Put koji je upotrebljavala Partija boljševika bio je jedan od najpravilnijih, marksističko-lenjinisti-

čki, jedan od najdruštvenijih, ali su ga jugoslovenski renegati odbacili.

Pitanje Jugoslavije je unutrašnje pitanje naroda Jugoslavije, jugoslovenskih komunista, - nastavio je Višinski, - a mi se nismo mešali niti ćemo se mešati u njihove unutrašnje poslove. Nemamo prava da se mešamo, ali nam je zadatak da politički i ideološki raskrinkamo delatnost ove klike, koja se bori protiv marksizma-lenjinizma i služi svetskom kapitalizmu. Titoisti, - naveo je zatim Višinski, - predstavljaju se sada na medjunarodnoj areni i na unutrašnjem planu kao otvoreni neprijatelji Sovjetskog Saveza a njihova delatnost u ovom pravcu će se povećati ne samo protiv nas, već protiv svih zemalja narodne demokratije, protiv lagera socijalizma. Njihova delatnost je nalik, kao jaje jajetu, delatnosti trockista, buharinista i agentima svetskog kapitala, koje smo mi razobličili našim raspravama.

Razobličavanje neprijatelja je od veoma velikog značaja, - naglasio je Višinski, - sovjetske narode je trebalo obediti o neprijateljskoj delatnosti trockista, buharinista, i desničara, stoga smo tome pridali značaj i postigli smo da naši neprijateljsi sami iznose i najmanje stvari, koje više puta imaju značaj jer objašnjavaju velike stvari. Istina koja je dokazala njihovu izdaju je otkrivena u potpunosti pred sudom i pred našim narodima. To je bilo od odlučujućeg značaja. Značajno je da se to postigne, - rekao je Višinski, - a na koliko godina se osudjuje neprijatelj to ima drugorazredni značaj. Narod treba da usvoji odluku, treba da se ubedi. To treba da učinimo sa Titovom renegatskom grupom. Ta grupa je na snazi

i braniće se, vršiće raznovrsne provokacije protiv naših socijalističkih zemalja, ali mi treba da budemo pribrani, i budni, da ne bi naseli na njihove provokacije! - završio je on.

U svojoj reči, Dež je izmedju ostalog, ukazao na veliku opasnost ove agenture kriminalaca i ubica, dao je tumačenje zajedničkih odluka donetih u Informbirou, ukazao na aroganciju jugoslovenskih "drugova" na ovoj sednici protiv Komunističke partije Francuske i Italije i dr. Izmedju ostalog on je pomenuo nekoliko epizoda iz svog prvog službenog putovanja u Jugoslaviju i svoj prvi susret sa Titom.

Tito, - rekao je Dež, - se potcenjivački odnosi prema nama, a to je pokazao još pri prvim susretima. On je hteo da potceni našu narodnooslobodilačku borbu, dočeka nas je sa velikom pompoznošću, kako bi nam se nametnuo odeždama, odlikovanjima, prstenjima i dvorovima. Videvši takvu situaciju, - reče Dež, - "skupio sam svu hrabrost" i u razgovorima rekoh Titu: "I ti i ja smo radnici i komunisti, govorimo neposredno i otvoreno o problemima koji nas preokupiraju", idr. I on, - nastavi Dež, - kao da se složio, no njegov luksuzan život buržoaskog i antimarksističkog megalomana postala je živa stvarnost i on nije mogao da se otkači od takvog načina života. Dotle smo došli, - reče Dež, - da nas je Tito, mene i ministra inostranih poslova Rumunije (koji je bio buržuj, a kasnije je smenjen i osudjen), odveo da posetimo i konjušnicu. Tito, obučen u crnu uniformu sa čizmama i grudima punim odlikovanjima, sam nas je vodio. Kad smo se približili boksu konja, - istakao je Dež, - on povika jednom svom oficiru šećer-šećer, a oficir donese jedan poveći sud sa šećerom, gde je Tito stavljao ruku i davao konjima da jedu iz njegove šake.

Kad se razdvojismo od Tita i udaljismo sa ovog mesta, pošto udjosmo u automobil, moj ministar inostranih poslova, - nastavio je Dež, - reče mi u poverenju: "Druže Dež, Dimitrov je komunista i dobar čovek, ali se sa Titom može ići do kraja u komunizam". Ocenio je buržuj Tita, - završi Dež.

I ja uzeh reč. Imao sam što da kažem za titoiste. U našim odnosima sa izdajničkom grupom Beograda nalazim čitave tovare dokaza i podataka, koji dokazuju njihovu izdaju marksizma-lenjinizma i otvorene tendencije kapitalističkih i kolonijalističkih državnih odnosa koje su oni pokušali da uspostave u našoj zemlji.

Ukazao sam drugovima, izmedju ostalog, da naše veze i odnosi sa Jugoslovenima koji su započeti još u Narodnooslobodilačkog rata, u početku politički i partijski, kasnije, krajem rata i nakon rata, posebno, razvijali su se u svim pravcima, uzimajući u obzir i stvorene okolnosti iz zajedničke borbe protiv istog neprijatelja i stvaranje naših država narodne demokrati je. Izneo sam pravilno i objektivno učešće naše partizanske Narodnooslohodilačke vojske u borbi za oslobodjenje Jugoslavije kao časno, pravedno i nepobitno delo, koje je stvarno imalo oslobodilački karakter, i bila spremna da pomogne, uz Narodnooslobodilačku vojsku Jugoslavije, koja se sa svoje strane zaista herojski borila. To ne treba ni negirati, ni potceniti, nezavisno od toga što je Titova grupa izdala prolivenu krv ove herojske vojske koja je na svojim plećima ponela oslobodjenje jugoslovenskih naroda.

Pošto sam izneo pravu ulogu Miladina Popovića i Dušana Mugoše, teorijskim i praktičkim argumentima odbacio sam

apsurdnu antimarksističku pretenziju da su navodno Jugosloveni stvorili našu Partiju i da su navodno oni "zapalili iskru naše Narodnooslobodilačke borbe".

Naravno ovo "dominantno" antimarksističko i nacionalističko gledište diglo je kod njih glavu u toku rata, a posebno uzelo provokativne razmere uoči oslobodjenja i nakon oslobodjenja.

- Mogu naglasiti, - rekoh drugovima, - da su susreti sa Jugoslovenima bili retki u toku rata, i kad bi se susreli, - i govorio sam im o susretima sa Vukmanović Tempom i Blažom Jovanovićem, - naišli bismo na načelna neslaganja sa njima po mnogim pitanjima, s obzirom da su se u to vreme primećivale jugoslovenske tendencije da nazivaju i da koriste našu Partiju kao prirepak svoje Partije, a Albaniju kao jugoslovensku pokrajinu. Naravno, ova antimarksistička gledanja su obelodanjena malo kasnije.

Mi, sa naše strane, uvek smo smatrali našu borbu u jedinstvu sa borbom naroda Jugoslavije. To je bio naš krupan marksističko-lenjinistički zadatak, ne samo zato što smo se borili protiv istog neprijatelja, već preko borbenog prijateljstva izmedju dva naša naroda zahtevali smo svim srcem da izbrišemo zauvek ona osećanja koja su stvorila okolnosti prošlih vremena, kao rasparčavanje Albanije, ostavljanja Kosova Srbiji, bezbrojni i neprestani terori i intrige Srba protiv naše zemlje i dr.

Mi smo sa svoje strane učinili sve što smo mogli, dok Jugosloveni, u svakoj etapi razvoja ovog lažnog prijateljstva, sa njihove strane, pleli su zavare i zakulisne igre za dominaciju nad Albanijom neposredno posle rata.

Argumentovano sam izneo Višinskom i ostalim drugovima pripremanje puča na Beratskom plenumu, koji im nije uspeo, bezbrojna nastojanja na početku oslobodjenja za diskreditovanje našeg partijskog rukovodstva, pravaca naše borbe stvarajući unutar našeg rukovodstva svoju agenturu sa Koči Dzodzom, kome su oni postavili zadatak i podržavali svim snagama da preuzme vlast, da deluje i da sprovodi "liniju" jugoslovenskih titoista u našoj zemlji. Objasnio sam drugovima kakva je bila ta jugoslovenska linija, koja je u potpunosti dokazala da je jugoslovensko rukovodstvo antimarksističko, buržoasko, nacionalističko, šovinističko, antisovjetsko i antialbansko. U nastavku, mnoštvom dokaza ponaosob, upoznao sam ih sa njihovom neprijateljskom delatnošću kod nas u svakoj oblasti, dokazujući im to neospornim i nedvosmislenim konkretnim činjenicama.

Na ideološkim pitanjima i u organizaciji naše Partije, titoisti, - rekoh drugovima, - su u toku rata, a posebno nakon rata, nastojali na svaki način da nam nametnu organizacione forme njihove partije i da nas udalje od marksističko-lenjinističke linije izgradnje Partije i njenog pravilnog mišljenja i delovanja. Učinili su sve da bi nas odvojili od iskustva Partije boljševika, sa kojom smo se upoznali posredstvom njenih dokumenata, koji su nam dospevali u ruke i od mišljenja koje smo razmenjivali sa sovjetskim diplomatima, - jer rekoh Višinskom, - mi još nismo bili uspostavili neposredne odnose sa CK KPSS da bi razmenjivali partijska iskustva. Do ovoga nije došlo zbog krivice i nedostatka naše volje, već je stvarnost bila ova, u opštim crtama. I pored ovih nedostataka, naša Partija nije skrenula sa ove orijentacije. Jugosloveni su je

osudjivali kao veoma štetnu i opasnu za njihove vraške planove, u nemogućnosti da u to vreme otvoreno propagiraju protiv marksističko-lenjinističkih načela kojima se rukovodila naša Partija, protiv tešnjih ideoloških i organizacionih načela sa Partijom boljševika, preduzeli su napad protiv sveopšte pravilne linije naše Partije. Koči Dzodze, kao vodja antipartijske grupe, postao je glavni oslonac jugoslovenskih titoista. Oni su ga naduvavali ultralevičarskim i trockističkim terminima, nazivajući ga "proleterska savest" naše Partije, dakle, "najpoverljiviji, najverniji rukovodilac i proleter Partije". Tim delatnostima jugoslovenski titoisti i titoistička grupa Koči Dzodze hteli su da stvore uverenje da je sada naša Partija na "istinitom marksističko-lenjinističkom koloseku", jer se i nadahnjivala od strane KPJ i bila vodjena od strane "proleterskih elemenata". Pomoću ove grupe i Koči Dzodze, koji je u Beratu, na insistiranje Jugosloveha, pored funkcije organizacionog sekretara Partije dobio i dužnost Ministra unutrašnjih poslova, stvorena je teška situacija u Partiji i u našoj zemlji.

- Mi, - rekoh drugovima u nastavku, - pročitasmo sa pažnjom kao svi ostali, i one delove pisama Paptije boljševika gde se kritikuje antimarskistička jugoslovenska praksa postojanja organizacionog sekretara Partije i Ministra unutrašnjih poslova, održavanja Partije u poluilegalnom stanju i dr. Ova strana praksa i forma su nam nametnute od strane jugoslvovenskih rukovodilaca, i u analizama koje sačinjavamo, proizilaze nove i teške činjenice za opasne posledice do kojih je dovela ova praksa u našoj Partiji i državi. Veoma brzo, ova će se situacija okončati kao što se okončava svaki delić uticaja koji je mogao da

nam nametne Tito i njegovi podržavaoci u našim redovima. Protiv svih ovih skretanja jugoslovenskih titoista i njihove agenture u našoj Partiji, mi smo se neprestano borili, - nastavih, - ali razume se, toliko koliko smo mogli, jer smo kao oslonac imali samo naše opravdane ocene, naše uverenje da smo bili na pravom putu. Ono što znamo iz marksizma-lenjinizma branimo fanatično a iskustvo KPSS nismo nikada napustili.

Na izvestan način, dao sam do znanja Višinskom da nam KPSS nije pružala neposrednu pomoć, aludirao sam, takodje, i na ostale probleme, da su nas sovjetski drugovi, sa kojima smo imali direktne veze, i koje smo upoznavali o svačemu, slušali, pomagali nas u onim oblastima gde su oni bili stručnjaci, ali nijednom nisu rekli svoje mišljenje kad je bilo reči o našim protivrečnostima sa Jugoslovenima. Po ovim pitanjima u našim očima predstavljali su se neutralnim, i nije nam poznato kako su izveštavali Moskvu.

Drugo pitanje koje nam je nekako mrsilo račune, - naglasih, - bilo je to što naše sumnje u neprijateljsko delovanje Jugoslvoena duže vremena nisu išle do kraja, do Tita i do celokupog njegovog rukovodstva. U tom pravcu, treba priznati, nije nam dat nikakav signal od strane bratskih partija, da li je nekada skrenuta pažnja ili ne, jugoslovenskom rukovodstvu u vezi s njegovim pogrešnim stavovima. Šta-više ova je situacija nastavljena do poslednjih nedelja, odnosno meseci, kad su nam stigla pisma Partije boljševika koja su kritikovala jugoslovensko rukovodstvo. Jedini signal da stvari ne idu kako treba, pre ovih pisama, - rekoh im, - dat nam je kad smo informisali druga Staljina o pitanju jedne jugošlovenske divizije za koju je Tito zahtevao da bude stacionirana u našoj zemlji. Mi smo se

suprotstavili Titovom zahtevu, i kad nam je stigao sovietski odgovor, uverili smo se da smo pravilno postupili.

- Staljin je, - reče Višinski, - kritikovao samog Tita za taj nedozvoljeni postupak koji je hteo da učini prema vama.

- To nas neizmerno raduje, - rekoh Višinskom, - ali je meni rečeno samo posredstvom sovjetske ambasade da se Staljin slaže sa našim mišljenjem, a ne sa Titovim, i samo toliko. Medjutim, mislim da se meni i drugovima iz našeg rukovodstva moglo i trebalo reći nešto više, da nam kažu zašto je Tito uradio ove stvari.

Da, tako se, - naglasih drugovima, - dogodilo i sa drugim pitanjem, takozvanom "Federacijom" ili "Balkanskom konfederacijom", navodno predloženom i uredjenom izmedju Tita i Dimitrova, o čemu nikad nismo bili upoznati.

I danas, - nastavih, - ne možemo sa tačnošću reći o čemu se tu radilo, kako je bilo, niti su nas ritali, niti je od nas tražena bilo kakva saglasnost. Tek početkom ove godine, u jednom trenutku smo saznali da je list "Pravda" kritikovao ovu "ideju" Dimitrova, i on je odgovorio Staljinu i "Pravdi"

da imaju pravo, da je ideja o jednoj "Balkanskoj federaciji" u sadašnjim uslovima nemoguća i nepravična.

Ukazujući, da se iza nastojanja za "Balkanskom federacijom" kriju šovinistički ciljevi Titove klike za vladavinom nad Balkanom, drugovima sam izneo šovinističku i i antimarksističku politiku vodjenu od strane beogradskog rukovodstva i prema Kosovu i drugim albanskim krajevima u Jugoslaviji, kako u toku tako i nakon rata.

Pošto sam im govorio o našem pravičnom i načelnom stavu o ovom bolnom problemu naše nacije, u nastavku sam drugovima govorio o pritiscima koji su nad nama vršeni od strane Jugoslovena i Koči Dzodzea da prihvatimo ujedinjenje Albanije sa Jugoslavijom, kao i o našem kategoričnom suprostavljanju ovom predlogu.

- Medjutim, - ponovo naglasih, - ovim kapitalnim problemima od tolikog značaja za sudbinu naše domovine i naroda, mi smo postupali po našoj inicijativi. Našom nepokolebljivom uverenošću, herojski smo odbranili slobodu i nezavisnost domovine, - stavio sam do znanja Višinskom da nam u tim značajnim momentima nije pružena dovoljna pomoć, dakle, snalazili smo se sami.

Sećam se da me pritom Višinski prekinuo rekavši:

- Ljudi se kale u borbi!

U nastavku sam govorio o našoj vojsci, kako smo je stvorili i "kakvu pomoć" su nam dali Jugosloveni u tome, i nešto duže sam se zadržao na jugoslovenskoj "ekonomskoj" pomoći.

- Vrhunac celokupne šovinističke, kolonijalističke, aneksionističke, politike jugoslovenskih revizionista pro-

tiv naše zemlje, - rekoh im, - bili su ugovori o "zajedničkoj i planiranoj privredi", "zajedničkim društvima", i "monetarnom paritetu" i dr., i dr..

Govorio sam drugovima na sednici o čitavom ovom djavolskom mehanizmu i o ciljevima jugoslovenskih antimarksista, o našem otporu i borbi protiv njih i na kraju o našoj pobedi i o neuspehu zavereničkog dela Tita i kompanije.

Moja reč na sednici, koja je trajala dosta dugo, i sve one dokaze koje sam im izneo, najbolje su potvrdjivale izmedju titoista i ispravnost Staljinovih gledišta, izraženih u pismima upućenim KPJ. S druge strane, one su sa točnošću govorile o pravednoj borbi naše Partije, o odbrani interesa domovine, internacionalizma, prijateljstva sa Sovjetskim Savezom i vernosti prema Staljinu. Na sednici, drugovima učesnicima sam dao na znanje da dobro shvate da se u ovoj borbi naša Partija nalazila više puta sama i stoga imala potrebu, i trebala veću, otvoreniju i verniju pomoć.

Tek što sam završio, imali smo odmor, zatim je Visinski dao zaključke sednice. On je ocenio tu sednicu kao veoma pozitivnu, neophodnu i korisnu.

- Saznali smo mnogo stvari koje će nam poslužiti, - rekao je, u suštini, on - u daljoj borbi na rauobličavanju ove izdajničke klike.

U nastavku je Višinski, izmedju ostalog rekao:

- Jasno i činjenično iznošenje stvari od strane Envera Hodže, veoma dobro nam je razjasnilo niz niskih postupaka jugoslovenskih antimarksista, i činjenice i dogodovštine koje nam je on izneo na ovoj sednici, svedoče da ono što su učinili Jugosloveni prema Komunističkoj Partiji Albanije

i Narodnoj Republici Albaniji, su svesni postupci prema socijalizmu i našoj zajedničkoj ideologiji. Mi ne grešimo u ocenjivanju delatnosti ovih renegata i izvlačimo zaključke da je ova politička i ideološka borba duga. Boljševička partija, - Višinski, - usvaja delovanje i pravednu i istrajnu borbu u odbrani marksizma - lenjinizma od strane Komunističke partije Albanije, njenog Centralnog komiteta i Envera Hodže. Mi, - nastavio je on, - treba da imamo u vidu da će ova klika nastaviti svoje neprijateljsko delovanje protiv našeg socijalističkog tabora, titoisti će vršiti brojne i raznovrsne provokacije da bi sa sebe skinuli krivicu i da nas okrive. Oni će vršiti ove provokacije da bi zavarali javno mnjenje unutar Jugoslavije i van nje i da bi opravdali svoju izdajničku politiku u vezu sa kapitalističkim državama.

To zahteva od nas, - naglasio je Višinski, - da budemo uvek budni, da čuvamo i učvršćujemo naše marksističko-lenjinističko jedinstvo, ljubav i vernost prema Staljinu. Mi se ne plašimo ovih ostataka našeg društva koji su predodredjeni da se bace u koš istorijskog djubreta. Mi treba još više i bolje da jačamo odnose izmedju partije i naših socijalističkih zemalja i da više pomažemo jedni druge. Naglašavam, - reče Višinski na kraju, - da je naš zadatak kao. prijatelja, kao drugova i kao internacionalista da NR Albaniju pomažemo više, kako bi ona nadoknadila izgubljeno vreme, da popravi ekonomsko stanje i takodje, da ne zaboravimo da je sada ona okružena Sa četiri strane neprijateljskim zemljama. Bratska Republika Albanija je dosledan pripadnik, našeg snažnog socijalističkog tabora, zbog toga ona nikada ne treba da se oseća izolovanom i nikad neće biti izolovana ni politički, ni ekonomski, ni

ideološki, ni vojnički. To je poruka i druga Staljina. Što se tiče našeg narednog stava prema beogradskom rukovodstvu, - zaključio je Višinski, - trebamo da se pokažemo veoma obazrivim, i sa zrelim i načelnim stavovima, učinimo da doživi neuspeh svaki pokušaj Titove provokacije, da mu se ne bi dala mogućnost ni u nijednom slučaju da nas optuži za stavove i delovanje tudje našoj ideologiji i socijalističkoj politici. Posebno u pravcu Albanije, Titove provokacije mogle bi biti velike i oštre, jer, kako reče drug Enver, izmedju ostalog, izmedju dve zemlje postoji i nerešeni problem Kosova i drugih albanskih oblasti u Jugoslaviji. Tito bi otuda mogao da namesti raznovrsne zamke, zbog toga, našom budnošću i zrelošću, one treba da sagore u njegovim rukama, tako kao i do sada.

Kasnije, u toku druge i treće posete Sovjetskom Savezu (1) sam veliki Staljin izrazio mi je svoju preokupaciju da budemo budni i obazrivi prema svakoj provokaciji titoista, posebno u vezi Kosova.

U jednom od nezaboravnih razgovora sa njim, pošto sam mu govorio o našem dužem sukobu sa beogradskim rukovodstvom, kako o mnogim problemima, kao i onom o Kosovu, izmedju. ostalog mu rekoh:

- Mi se sa naše strane nikad ne mešamo u unutrašnje poslove Jugoslavije, nikad nećemo prestati da podržavamo prava naše braće od iste krvi u Jugoslaviji, podićićemo glas protiv terora i politike istrebljenja koju provode prema njima klika Tito-Ranković (2).

---

1) Izvršene su marta-aprila odnosno novembra 1949.godine

2) Vidi: Enver Hodža "Sa Staljinom (Sećanja)", drugo izdanje str. 136. Tirana 1982. godine.

Staljin me saslušao sa pažnjom i pošto završih, reče mi:

i ubuduće, kao marksisti-lenjinisti treba zadati udarce antimarksističkom delovanju i mišljenju Tita i jugoslovenskog rukovodstva, ali, naglašavam, da ni u kom slučaju ne treba da se mešamo u njihove unutrašnje poslove. To ne bi bilo marksistički. Te stvari neka razmatraju jugoslovenski komunisti i narodi Jugoslavije, njima pripada da rešavaju probleme sadašnjice i budućnosti. U tom sklopu ja vidim i problem Kosova i ostalog albanskog stanovništva nastanjenog na svojoj teritoriji u Jugoslaviji. Ne trebamo da dozvolimo ni jednu priliku da nas titoistički neprijatelj optuži da navodno našu borbu vodimo radi raspada jugoslovenske federacije.

Ovaj momenat je veoma delikatan i treba ga razmatrati sa velikom pažnjom (1)...

No, da se vratimo na sednicu sa Višinskim i Dežom u Bukureštu, koja je, kako rekoh, nastavljena i završena uspešno.

Bio sam veoma zadovoljan, prvenstveno što smo se objasnili, te što je Višinski dao dobru ocenu o radu naše Partije.

Pošto smo obedovali, gde smo podigli zdravice, Višinski, koji je bio veoma bistar i veliki komičar, mnogo se šalio. Na rastanku se zagrlismo i on mi reče:

- Dovidjenja u Moskvi! (I zaista sa Višinskim sam se kasnije susreo u Moskvi, dva ili tri puta, kad sam išao službeno ili na odmor u Sovjetski Savez).

Sačuvao sam veoma dobre uspomene i posebno sam se divio njegovoj bistrini i velikoj oštroumnosti, boljševičkoj odlučnosti i vernosti prema velikom Staljinu. On je voleo Albaniju, interesovao se za naše prilike i o tome

---

1) Vidi: Enver Hodža "Sa Staljinom (Sečanja)", drugo izdanje st.138.

me pitao prilikom svakog susreta. Na jednoj večeri koju je priredio za našu službenu delegaciju, stvorio je veoma srdačnu i veselu atmosferu. Bili su došli mnogi drugovi iz Polit biroa KP SS na čelu sa Molotovim, usred veselja, drugovi naše ambasade mi uručiše radosni telegram, koji me obaveštavao o rodjenju mog prvog deteta, i da su majka i sin veoma dobro. Te noći, naravno, pili smo prilično, što ne može biti drugačije sa Sovjetima koji vole da piju. Višinskom rekoše o rodjenju sina i on mi se odjednom približi, pruži mi ruku i čestita rekavši: "Čestitam ti od srca rodjenje sina, neka ti živi". Sutradan su oni obavestili i Staljina, o rodjenju mog sina, na nezaboravnom dočeku koji nam je on priredio (1).

Drugom prilikom, kad sam imao susret sa Višinskim da bih razgovarao o medjunarodnoj situaciji i o stavovima koje bi zauzele naše delegacije u OUN o različitim problemima, tokom razgovora ponudi mi piće rekavši:

- Znam da ti piješ malo, jer sam te video na prijemu.

Odgovorio sam mu da ni malo ne volim da pijem, da samo pušim, a da sam na tom dočeku prilično pio, jer sam bio veoma radostan. Primetio sam da on nije bio uporan kao drugi Sovjeti da bih pio, ali ni on sam nije pio.

Rusi, - reče Višinski, - nemaju običaj da kucaju čaše sa borščom, ja sam Rus, ali sam dijabetičar, pa mi je zabranjeno da pijem.

Kao u svemu, - rekoh mu, - vi ste uredni, ali dogodilo se i ne povratilo e i želim vam veoma dug život.

Kasnije kad sam saznao o smrti Višinskog, bilo mi je veoma žao. Nikada neću zaboraviti tog velikog čoveka

---

1) Vidi. Enver Hodža "Sa Staljinom (Sećanja)", drugo izdanje, str. 119-120. Tirana 1982.godine.

staljinske države, koji se ne samo kao tužilac, ne samo kao pravnik, već i kao diplomata pokazao kao čovek velikog kalibra. Njegovi govori u OUN kao Ministra spoljnih poslova i predstavnika Sovjetskog Saveza, su datumi zabeleženi u istoriji medjunarodnih odnosa. Njegovi govori su remek delo odbrane staljinske linije i bespoštedno političko, ideološko razobličavanje imperijalističke politike, jakom logikom uzornog marksiste lenjiniste. Višinski je bio vrstan polemičar. Neprijatelji su drhtali od njegovih reči, jer su bile pravične, jer je pružao bezbrojne dokaze, a činjenice su tvrdoglave. On je znao da se služi tim činjenicama i dokumentima s retkom umešnošću, jer je bio boljševik, bio je veran učenik Lenjina i Staljina. No, da se vratimo na susret u Bukureštu, da bih rekao "zbogom" Dežu.

Sutradan po završetku sednice zatražili smo od Deža dozvolu, da zajedno sa Čuvahinom, razgledamo automobilom i pešice grad Bukurešt. Dež je sa zadovoljstvom prihvatio naš zahtev. Kako izgleda skinuta je "ilegalnost" moje posete. Podjosmo automobilom nakon doručka i krenusmo u štenju. Udarismo uzduž i popreko kroz grad, stali smo pored nekih veoma lepih jezera, kojih je bilo dosta u Bukureštu, punih voća i cveća na njihovim pobrežjima. Svuda unaokolo jednog od njih bejahu lepe vile, dvorci, i jedan drugi carski dvorac. Rumunska buržoazija ugnjetavala je narod i uživala i provodila obilan život nad krvlju ovog naroda. Rumunija je bila bogata zemlja, izvozila je žito, dok narod nije imao šta da jede. Rumunija je imala izvore nafte i isticala se čuvenom naftonosnom zonom Ploeštija, no ovo bogatstvo je pripadalo rumunskoj buržoaziji i stranim naftnim koncernima.

Rumunija je u prošlosti imala veoma razvijenu trgovinu sa različitim kapitalističkim zemljama i višestruke

odnose sa ovim zemljama. Kapitalistički uticaj kapitalističkog načina života, umeli su u ovoj zemlji političku i moralnu degenerisanost. Ovde je vladala korupcija, mito, kabarei, transakcije. I nekadašnji albanski trgovci, posebno Korčani, našli su svoj kutak i utočište u Rumuniji. Oni su se donekle i obogatili. Porodice iz Korče su emigrirale da bi našle kakav posao, ili su pak bili proganjani od Grka. Ova mala albanska kolonija, koja je bila veoma živa, sa patriotskim i borbenim osećanjima za stvar oslobodjenja Albanije, postala je jedna od najvatrenijih centara za nacionalnu stvar i otuda su ponikli mnoge istaknute i napredne ličnosti sa retkim talentom kao Viktor Eftimiu i dr.

Bukurešt su Rumuni zvali "mali Pariz". Ja sam bio pročitao knjigu Pola Morandija o Bukureštu. Kako sam ranije napomenuo, kad se razgleda grad, stvara se utisak kao da on nije video rat, kao da ni najmanja bomba na njega nije pala za vreme Drugog svetskog rata. Nije se videla nijedna ruševina, nijedna razvalina, nijedno oštećenje. A gde su naši jadni gradovi! Oni su bili bombardovani i paljeni od Italijana, Nemaca, čak i od engleskih "saveznika". Izgleda da ovde, u Bukureštu, nije ispaljen ni jedan metak, nego su dizane ruke uvis. Kad smo izašli na najlepšu i najprometniju ulicu Bukurešta gde je trgovina svetala, ostavismo automobil i podjosmo peške. Sa nama je bio i jedan član Centralnog komiteta i nekih pet šest drugova iz bezbednosti.

Šta da se vidi! Prodavnice su bile pune robe koja je odmah padala u oči, bile su toliko luksuzne; svaka prodavnica imala je posebnu specijaliziranu robu, kao: kože od zlatne kune, lisičje kože i druga raznovrsna krzna; prodavnice luksuzne obuće, izvanrednog porcelana, štofova, gotovih odela, i knjižara. Sve vitrine su blistale od luksuza i izazovnih reklama. Činilo se da se ne nalaziš u gradu koji je izašao iz rata, već kao da si

u pariškom Šans-Elizeu re rata. I sve to bilo je još uvek vlasništvo rumunske buržoazije, bilo je u njenim rukama, ona je stvarala zakon na tržištu. Ja i Čuvahin smo sa interesovanjem i čudjenjem razgledali izloge. Ja sam kao i uvek mislio na prazne prodavnice u Tirani, ali je i Čuvahin mislio na one u Moskvi, koje, sigurno, nisu bile pune kao ovde. Upitali smo rumunskog druga koji nas je pratio:

- Jesu li ovo državne prodavnice?

- Ne, one još uvek nisu nacionalizovane, - odgovori nam on.

- Molim vas udjite u neku prodavnicu da ih vidimo iz nutra.

On nas zamoli da udjemo kad bi se zaustavljali ispred nekog izloga, ali nismo mu ispunjavali želju. Kasnije smo shvatili šta je mučilo rumunskog druga. On je dobio naredjenje od Deža da izaberemo šta god hoćemo u prodavnicama u koje budemo ušli i da nam ne dozvoli da platimo. To bi za nas bili pokloni od strane CK Rumunije. Na kraju udjosmo u jednu prodavnicu za koju nam pratilac reče da je poslovni partner države. Bila je to velika luksuzna prodavnica. Udjosmo, naravno, da vidimo, da bismo učinili na volju rumunskom drugu, koji se zamarao moleći nas, a ne da bismo kupili. Zapazismo da je on sa strane nešto razgovarao sa direktorom magazina i sigurno mu je poručio da nas posluži. Onda su on i prodavac na svaki način nastojali da nam daju dovoljno stvari, ali mi nismo prihvatili sve ono što su nam nudili. Ja izabrah jedan nož za otvaranje knjiga, jedne kancelarijske makazice i jedan kožni sumen za radni sto. I Čuvahin je nešto slično izabrao. Rumunskom drugu smo ispunili želju:

Pošto smo izašli iz prodavnice sedosmo u neku

veliku kafanu, da se odmorimo. Tu je bilo puno ljudi koji su svojim luksuznim oblačenjem padali u oči. Ovi ljudi su nas radoznalo ispod oka posmatrali; oni nas nisu poznavali, ali je izvesno da su poznavali ljude iz bezbednosti koji su nas pratili

To je bila jedna od onih kafana za koje nam je Dež rekao da ih buržuji posećuju i gde je on "sa pištoljem za pojasom okružen ljudima iz bezbednosti, dolazio i izazivao ih u njihovom leglu".

Odlazio je da iz "provocira" u kafani!? Šta im je time naudio, šta je radio tako nešto kad su oni imali u ruke privredu, tržište, bogatstva? To me je sablanjivalo i razmišljao sam. Kakvi su to komunisti? Kakav je to socijalizam?

Nakon nekoliko godina pokazaće sebe u potpunosti - Dež, taj "neumoljivi borac" protiv Tita, a čim je Hruščov promenio ploču, bio je prvi koji je branio i podržavao Tita.

Kad smo se vratili u dvorac, nakon oproštajne večere sa rumunskim drugovima (jer bi se sutra vratili u domovinu), u toku razgovora sam govorio o veoma dobrim utiscima koje smo stekli o Rumuniji, narodu, ljudima, ali sam govorio i o našim iskustvima te izrazih začudjenost u vidu pitanja:

- Zašto ne razvlastite buržuje, već im dozvoljavate da eksploatišu narod? Dež mi objasni da će se "sve uraditi u svoje vreme, jer je situacija u nas drukčija nego kod vas" i druge teorije.

Sutradan se rastadosmo sa Dežom, Anom Pauker i ostalim rumunskim drugovima koji su nas ispratili na aerodrom.

Nama su predstojale nove bitke. Iskustvom više - godišnje borbe, onim što smo saznali i razjasnili i na ovom sastanku, trebalo je da do kraja vodimo borbu protiv trocisti-

čkog skretanja Tita kao protiv njegovih agenata u našim redovima.

Kraj Titoista u nas

Neodložno i sramotno udaljavanje Titovih izaslanika iz naše zemlje, nakon prijema prvog pisma Boljševičke Partije izazvalo je u našoj Partiji izmedju ostalog, i dve značajne posledice. Prva posledica je bila pozitivna: Koči Dzodze i njegov titoistički klan (do juče predominantan u Birou), kad su videli da su i majstori od zanata ostavili u blatu i na milost toka dogadjaja, odjednom promeniše ruho i postadoše "prosovjeti", jednodušno se "solidarisaše" sa pismom CK KP SS upućenim Titoističkom rukovodstvu! To je bilo u našem interesu, jer se zaista većina partijskog rukovodstva i sama Partija (kad bi joj se reklo), solidarisala svesrdno sa prvim Staljinovim pismom (tako i sa drugim pismima), ali ne bi bilo nimalo dobro za našu Partiju, ako bi se pojavilo makar i tri-četiri glasa protiv ovog opšteg stava.

No, u vezi ove prve pozitivne posledice, došla bi druga posledica, koja bi bila veoma negativna za naš rad: budući primorani iz nužde "da se solidarišu" sa pismima CK KP SS i sa svim marksističko-lenjinističkim analizama koje bismo odvijali u svetlu naših dogadjaja, Koči Dzodzea sa bandom bi nastojali da se kamufliraju, da sakriju kandže, da se prikažu u krajnjem slučaju kao "grešnici", kao "da su bili pod uticajem" a ne tako kao što jesu, regrutovani agenti titoističkog revizionizma.

Ali ni u kom slučaju ne smemo dozvoliti da zlo još živi u zdravom telu naše Partije. To treba otkriti, treba iščupati iz korena i odbaciti do kraja, ne samo zbog velikih šteta koje nam je naneo u prošlom periodu, već i radi budućnosti.

Ako bi se pokazali liberalni, slepi i blagi sa njim, u tom slučaju, to zlo u budućnosti, čim bi mu se stvorili uslovi, pokušalo bi da preuzme revanš i svrgne Partiju.

Započeh tako taj dugi proces rada, dubokih analiza i diskusija, koje je obuhvatio celokupni period april-maj, sve do novembra 1948.godine. U toku ovog perioda odvijana je intenzivna borba, čitavih dana i noći održavane su sednice i debate bez odmora. Često kad je trebalo da se situacija razjasni, neočekivano su se pojavljivale nove činjenice i argumenti, koje su nas navodile da vršimo analize od početka. Mije bilo lako odjednom razobličiti neprijatelja u Partijskom rukovodstvu; oni su završili "školu" Tito-Ranković i direktno učešće u zaveri, učinilo ih je majstorima laži i prevara.

Na poseban način, glavni agent Koči Dzodza pokušao bi da krivuda i da manevriše na hiljadu i jedan način da bi se spasio ako ne u celosti, onda u najmanju ruku ono što se spasiti može iz njegove prljave prošlosti.

Kad je pročitao pisma, nakon faze oklevanja i zahladjenosti, kad je shvatio da će poslovi da zadju duboka menjao je taktiku, počeo je da se "zbunjuje" i da se "ljuti" i on, sa onim što nam je skuvao Tito sa drugovima!

Postao je kao ošamućena zver nakon prvog i neočekivanog udara kojeg su zadobili njegovi gospodari, premda on sam nije još bio pogodjen, čak u početku nisu mu ni prebacili za njegovo mafiozno delo. Veliki potres koji je doživeo u tim momentima, izopačenost i zbunjenost, bili su za nas novi veliki dokaz da se radilo o jednom od najopasnijih neprijatelja. Kad je on upravo očekivao da prgrabi celokupnu vlast, kad je mislio da mu ne predstoji više nijedna ozbiljna prepreka, upravo u trenutku kad je očekivao krunu, kao grom iz vedra neba, dobi

dubok i neočekivan udarac koji mu je zauvek uzeo iz ruke sve ono za čim je sanjao i odavno se pripremao otvoreno ili skriveno. U takvim slučajevima, neprijateljski i zavenerički elementi, u početku padaju u jednu vrstu prave ošamućenosti i zbunjenosti, medjutim, malo po malo dolaze k sebi i čine sve kako bi se uhvatili za slamku da bi se spasli iz močvare gadosti, gde su zabili svoju glavu i noge.

Tako će se zbiti i sa Dzodzeom, "herojem" Osmog plenuma koji promeni taktiku i izrazi "solidarnost" sa pismima KP SS, ali je nastojao da manevriše, proneo je glas da se prosto oslanjamo na solidarnost sa njima, da jednoglasno "usvajamo" samo ono što je bilo u pismima. Ali nisam mu dozvolio da se zavarava jalovim nadama.

- Staljinova pisma su velika pomoć za nas, - rekoh mu mirno, ali odsečno. - Mi ćemo proučavati probleme koji se tamo postavljaju, ali, najvažnija stvar koju treba da uradimo, je da ih sagledamo u svetlu naših poslova, naših odnosa, naših rana, jer ih još uvek nosimo otvorene na načim plećima od udaraca Tita sa drugovima. Nemoj zaboraviti u kakvoj smo situaciji bili, - naglasih namerno, - ne da ih kvalifikujem neprijateljima, već ako bi se imalo suprotstavio nekom jugoslovenskom tehničaru odmah bi nam kazali u Birou "da vidimo ovu stvar jer ima antijugoslovenstva", zar ne?

- Tako! Dotle je došlo! - reče umornim glasom i videh da menja boju lica.

- Sve ono što se dogodilo u zadnjih četiri-pet godina u našoj Partiji i rukovodstvu, - rekoh mu, - pokazuje da nismo imali samo pritiske i zavere od strane Titove klike, nego i odgovornosti, čak jake, prema tim ucenama.

- Neću reći, neću reći da im se nismo suprostavili kad je bilo prilika, ali takvim kao što su, neprijateljima i izdajnicima ih nismo ocenili. Pisma VKPS .... su nam otvorila oči... da sagledamo, da sagledamo problem šire, - reče, - jer ima stvari koje će biti korisne Informbirou i VKPS!.

- Da - prekidoh ga odjednom, - njima će zasigurno trebati, ali u prvom redu, trebaće nama, našoj Partiji, putu koji smo sledili, sukobima koje smo imali, dobru i greškama, prošlosti, sadašnjici i budućnosti. Imamo mnogo stvari koje treba ponovo sagledati, da kažemo, da analiziramo i da odlučimo. Treba ponovo postaviti na svoje mesto sve što je pogaženo i iskrivljeno od strane Jugoslovena, pod uticajem Jugoslovena ili u sporazumu sa Jugoslovenima, treba pronaći uzroke, treba razlikovati korene, treba odlučno i silom iskoreniti zlo i odbaciti ga daleko.

Jedna stvar je više nego jasna, - naglasih mu, upirući pogled u njega, u svom antialbanskom delu oni nisu radili sami. Na vreme su stvorili svoje baze i agenture u našim redovima. To treba da uzmemo u obzir u analizama koje ćemo započeti.

Sav pocrne, a usta mu se oduzeše.

- Tako je, činjene su i greške, - reče nakon izvesnog vremena ponovo dolazeći k sebi, - ako se pogledaju dublje, duboko, te stvari, - nastavi sagnutog pogleda, zaraženi smo po malo tim zlom, ali... zbog poverenja koje smo imali u one pse. Verovali smo im, kao da su oni bili jedini i niko drugi. Ovde smo pogrešili i slažem se da ih sagledamo kao Partija i kao rukovodstvo.

- Sagledaćemo ih, - rekoh mu, - u Partiji i u rukovodstvu, ali u svakom slučaju ne mešajući Partiju niti celokupno njeno rukovodstvo sa onim što si ti nazvao zarazom!. Neka

izadju zaraženi i neka kažu razlog. Oni neka polože račune, a ako ne polože, tražićemo kako se to zahteva. Sa njima nećemo mešati ni Partiju ni njeno rukovodstvo.

Ovi "slobodni razgovori" sa Koči Dzodzom imali su veliki značaj i obavljao sam ih sa velikom pažnjom, jer su se odvijali uoči otvaranja diskusija i analiza u Politbirou. Kao što sam napred rekao, Politbiro, posebno nakon Osmog plenuma, skoro da nije funkcionisao kao visoki organ Partije. U njemu je dominiralo krilo Koči Dzodzija, što bi i sada moglo da predstavlja i opasnost za spletke ili pogrešnu orijentaciju, posebno u prvim momentima. Bilo je od značaja, razume se, da sam Dzodze bude "solidaran" sa pismima Boljševičke Partije, nezavisno od mračnih ciljevakoje bi prikrio iza ove "solidarnosti". Pandi, Temeljko, Nesti Kerendžiu i drugi, sledeći svoga majstora, a zatim bi se klupko samo odmotavalo. I oni koji, su već u ovom novom preokretu dogadjaja, jasno videli opasnost za sebe, nisu mogli niakko ustati protiv opšte stvari. Solidarisaće se, kako su se i solidarisali sa pismima, učiniće zadnje napore da se što lakše izvuku i da svoju tešku krivicu podele sa drugima, ali na kraju uz sva pravila ponovo uspostavljene demokratije u Partiji, biće otkrivena jedno za drugim sva njihova nedela.

Još na početku otvaranja rasprave i analize u Birou, našo sam za shodno da se što pravilnije orijentiše tok diskusije.

- Naša Partija, - rekoh drugovima, - je jedna od onih partija koja mora i treba da dokaže snagom mnogobrojnih argumenata postojanje, devijacije i teške greške CK KPJ.

Ja lično, a verujem i vi, duboko i pravilno osećamo načelne kritike Boljševičke Partije, i, bez obzira što te

kritike nisu upećene nama, mislim da treba da ih dobro sagledamo i da preanaliziramo iz osnova svoj sopstveni rad. Treba da budemo odgovorni i savesni, jer mnoge od tih grešaka i iskrivljavanja koja je evidentirala Boljševička Partija, beogradski trockisti, sa Titom na čelu, nastojali su da nam prodaju i da nam ih nametnu. Činjenica je da je jugoslovensko rukovodstvo nastojalo da u našu Partiju uvede vojne metode u rukovodjenju, da stvori razdor u rukovodstvu, da nam proda oportunističke forme, u cilju slabljenja Partije i naše Narodne Republike, da nam proda organizacione forme koje tlače unutrašnju demokratiju Partije, koje ubijaju kritiku i samokritiku, i dr. To je stiglo do stvaranja planova vojnog osvajanja, što će reći, da nam nametne manu militari. Ova antimarksistička gledišta zaista se nisu ukorenila u našu Partiju, ali neka od njih, naročito organizacionog karaktera, nametnuta su nam u jednoj ili drugoj meri. Mi nemamo razloga da krijemo to, naprotiv, treba da ih upoznamo časno, da tačno odredimo u kokoj meri su prodrle i da se borimoda ih odmah odstranimo, kao i uzroke i spoljne faktore, posebno unutrašnje, koji su omogućili njihovo prodiranje. Ovo, - rekoh drugovima, - treba da bude jedan od pravaca naših analiza. Ali mi, - nastavih, - ne treba da ostanemo na tome. Zlonamerna i antialbanska delatnost jugoslovenskih rukovodioca vršena je protiv nas čitav niz godina i u drugim oblastima i raznovrsnim antimarksističkim formama i metodama, koje, razume se, Boljševička Partija možda nije znala i ne zna ih. U našim analizama mi treba da sve podvedemo ravnoteži marksizma-lenjinizma. Došlo je vreme da istina izadje na videlo, da se ponovo razmotre mnoge stvari ispočetka, da se ponovo uspostavi pravda, gde god je zgrešena. Nemaju nas zašto plašiti takve analize, nema zašto da nas

plaši ni kritika, ni autokritika. Partija će iz svega ovoga izaći hiljadu puta jača i zdravija, naša sveta stvar sigurnije će ići napred.

Sednice Politbiroa posvećene ovom problemu u aprilu, maju i junu 1948. godine, razvijale su se na ovaj način, u duhu solidarnosti prema pismima Boljševičke Partije, pružajući mnogobrojne argumente i dokaze o antimarksističkoj i antialbanskoj delatnosti beogradskih glavešina prema našoj Partiji i zemlji.

To je učinilo da, smo nakon Plenuma CK KPA, kad smo otvoreno optužili antimarksističko rukovodstvo Beograda, bili potpuno spremni da pravovremeno i sa potrebnom snagom odgovorimo klevetničkoj i potcenjivačkoj kampanji koju su poveli protiv nas Tito sa drugovima.

Ali, ova prva faza našeg opšteg napada protiv titoističkog revizionizma pripremila je mnoge uslove za dalje unapredjenje u otkrivanju i krajnjem razobličavanju beogradskih agenata unutar naših redova.

Oni su se, kako rekoh, nakon "solidarisanja" en bloc sa pismima Boljševičke Partije, uključili, milom ili silom, u sve analize koje smo radili. Totalan poraz koji su doživeli, strah od otkrivanja istine koju su krili, nastojanja da prikriju tragove, učinili su sami po sebi da Koči Dzodze sa kompanijom, još u prvoj fazi napada, učine "uslugu" našoj sutrašnjici: izneli su na videlo mnogo činjenica i argumenta koje još bolje dokazuju neprijateljsko mešanje i pritiske Tita i njegovih izaslanika protiv naše Partije i zemlje. Te činjenice su bile veoma teške i mi ih nismo mogli znati u celosti ranije, jer su to znali samo beogradski agenti. Oni su sada, u sklopu odražavanja "ocenjivanja prošlosti u novom svetlu" nastojali da kadkad se vesto kamuflirajući, a ponekad

dezorijentišući se u strahu postanu "antititoisti"! Ako bi ih čovek slušao dok su se takmičili u "otkrivanju tabana titoizma", činilo bi se da je "odanije antitoiste" bilo teško naći! Grehota da su se takvi ljudi "setili" tako kasno "da pogledaju istini u oči"!.

Trebalo ih je glasno nazvati njihovim pravim imenom, ali bolje je bilo da se u prvoj fazi slobodne iskažu! Neka u ovoj fazi izlože teško breme krivice i neoprostivih iskrivljavanja na teret "svih"! Glava stvar u tom momentu je bila da se to ruho dobro evidentira, da izadje pred svima, sa svim velikim prtljagom titoističke prljavštine, da se svak upozna sa bezbrojnim argumentima, do koje je preteće i opasne faze bila dospela neprijateljska delatnost beogradskih glavešina prema nama!

Upravo, ovaj mudri i pažljivi posao koji smo obavili u Politbirou tokom aprila, maja i juna, doveo je do toga da se Deveti plenum CK KPA odvija u visoko partijskom duhu, da blista jedinstvo mišljenja i delovanja našeg celokupnog Centralnog Komiteta. Ali ovaj duh je karakterisao čitavu Partiju i narod kad smo prvog jula 1948. godine, posredstvom saopštenja CK KPA upoznali sa osudjivanjem i razobličavanjem beogradskih glavešina.

Naša borba protiv titoizma, protiv pritisaka i njihovog uticaja unutar naših redova, prešla je u jednu novu fazu. Niz činjenica, koje su zbijale sa svih strana, imale su svoj značaj, ali je najznačajnije bilo sada da se do kraja otkriju, razobliče, zaverenički elementi, da polože račune za zločine koje su počinili na ledja Partije i naroda.

U julu sam izneo problem sasvim otvoreno:

- Istovremena solidarnost i entuzijazam sa kojom je

naša Partija i narod dočekali saopštenje Centralnog Komiteta, opšta ogorčenost prema neprestanoj i razuzdanoj antialbanskoj delatnosti beogradskih glavešina, treba da se ocene pravilno i duboko. One, što se nas tiče, pokazuju posebno dve istine: prvo, da su i kod nas kao rezultat delovanja ucenjivanja i jugoslovenskih pritisaka, dozvoljene greške i iskrivljavanja, i drugo, ove greške i iskrivljavanja koje su dozvoljene, uopšte ne pripadaju, niti celoj Partiji niti njenom rukovodstvu. Drukčije se ne bi moglo objasniti opšte oduševljenje koje se razbuktalo i ogorčenost koja se pokazuje prema zlonamernoj delatnosti Tita i kompanije. Došlo je vreme, drugovi, da se konkretno zaustavimo na odgovornosti svakog pojedinačno. Bilo bi neoprostivo da teret grešaka svalimo na pleća svih.

Razume se, to je bila najdelikatnija i najteža faza otkrivanja i čišćenja zla. Zaverenici, upravo u defanzivi i izopačeni, nastaviše da se brane, daprikriju tragove, nastojaće da nas dezorijentišu.

U početku, kao rezultat argumenata i činjenica koje sam podneo ja, zatim Husni, Gogo, a donekle i Bedrija i Tuk prema Koči, Pandi Krista i Kristo Tameljku, saterali su ove ledjima uza zid, bili su primorani da priznaju samo jednu grešku.

- Mi smo - reče Pandi Kristo, - bili "najviše pod uticajem" ali nismo znali da su jugoslovenski rukovodioci bili neprijatelji.

Podneli smo nove činjenice i argumente (odnosile su se na niz problema koje sam napred opisao), ali oni ponovo po svome:

- Da smo lakše i više nego drugi bili podvedeni pod uticaj, to priznajemo, - mucao je Dzodze, - čak priznajemo da se nismo mnogo udubljivali u ono što su nam Jugosloveni poručivali, već smo to izvršavali nesvesno. Pogrešili smo, i tačka. Ali, dodje trenutak i blok se razbi. Kristo Temeljko posle niz oklevanja i kolebanja, uveri se da je uzaludno da krije istinu. Potpuno otvoreno priznade u Politbirou da njegova delatnost i "onih drugih koji su pod uticajem" nije bila stvar "uticaja", već jedan posao agenture, sistematski izvršavan, organizovan i dirigovan iz Beograda, ili od strane Save Zlatica, Josip Djerdje, Kuprešanina, Srzentića i drugih u Tirani.

Naročito, njegovo svedočenje da su sve one priče što nam ih je pomno pričao nekoliko meseci ranije (o "federativnom udručivanju", "dolasku divizije itd) nisu bile njegove, već Jugoslovena, puno su koristile daljem produbljivanju analiza u Politbirou.

- Sam Tito mi je u prisustvu Tempa i Koče Popovića, - svedočio je izmedju ostalog Temeljko, - rekao "idi i iznesi Enver Hodži, uporno, kao svoju ideju da bi ga ubedio".

Milom ili silom počeše da se prazne i drugi, posebno Nesti Kerendži i Džodži Bluši, dok Koči Dzodze i Pandi Kristo, kao "dekani" zaverenika, nastavljahu (naravno na njihovu štetu, jer Partiji je sve bilo jasno), da blefiraju, ne iznoseći sve na videlo.

Ali sada je sve bilo zrelo da se iznese na Plenumu Generalnog Komiteta Partije.

Na početku, šestog i sedmog septembra odvijao je radove lo-ti Plenum CK KPA, na kojem se diskutovalo i odlučeno je da se sazove prvi Kongres KPA prvog novembra

1948.godine. Diskutovali smo i usvojili dnevni red Kongresa, način organizovanja partijskih konferencija po okruzima, način izbora delegata Kongresa i dr. Sve je to bilo od važnosti, jer mi ne amo što idemo po prvi put na jedan takav istorijski dogadjaj, kao što je Kongres Partije, već i zbog činjenice, sa organizacijskog aspekta. Jugosloveni su nam nametnuli u prethodnom periodu antidemokratske forme i metode.

Sada će svemu tome daći kraj jednom zauvek, i sam način organizacije, pripreme i razvoja Kongresa, sačinjavaće uspostavljanje u praksi svih unutrašnjih normi i pravila u Partiji. Pošto smo diskutovali o novom Nacrtu statuta Partije, zaključio sam Deseti plenum naglašavajući drugovima:

- Vreme ne čeka, treba da se mobilišemo da sprovedemo uputstva i orijentaciju ovog Plenuma kroz nekoliko dana. Treba odmah da prenesemo ove orijentacije na okružne partijske komitete, da se upute i da se uključe svi drugovi u rad za pripremu konferencije, a nakon toga ćemo se ponovo sastati. Pred nama je veoma velik i težak zadatak: osim formulacije i rasprave planova o kulturno-ekonomskom razvoju, detaljno ćemo analizirati celokupnu istoriju naših odnosa sa beogradskim trockistima, njihovu antimarksističku delatnost protiv nas, ali i način kako smo mi odgovarali ovoj delatnosti u toku 6-7 godina koliko smo bili u vezi sa njima.

Ova analiza je završena potpuno uspešno i sa marksističko-lenjinističkim načelima na Jedanaestom plenumu CK KPA, koji se odvijao od 13-24 septembra 1948. godine.

U izveštaju koji sam podneo Plenumu u ime Politbiroa, sačinio sam iscrpnu i dublju analizu ukupne istorije naših odnosa sa KPJ i jugoslovenskom državom, političkoj

i organizacionoj liniji naše Partije posebno od Beratskog Plenuma (novembra 1944) naovamo, otkrio uzroke i zapažene greške u nas i odredio mere za preokret koji su zahtevale nove okolnosti.

Ne bi trebalo da se ovde zadržavam na iznošenju ideja, činjenica, zaključaka tog izveštaja, jer bi ponovio, na jedan ili na drugi način, sve ono što sam napred napisao. Hteo bih samo da istaknem neke momente sa Plenuma.

Iznad svega ostalo mi je u neizbrisivom sećanju zdravi marksističko-lenjinistički duh, koji je karakterisao razvoj rada Plenuma od početka do kraja. Po prvi put nakon toliko godina (mogu reći još od prve zemaljske konferencije KPA, od marta 1943. drugovi su ustajali i govorili slobodno, sa zrelošću i visokom preokupacijom o ključnim problemima koji su izneti na diskusiju. Govorilo se bez parti pris, bez nametanja i bez bojazni pred nekim i za nešto. Solidarnost svih drugova sa izveštajem koji sam podneo nije se iskazivala prosto rečima, već brojnim argumentima i činjenicama, koje je svako od njih iznosio iz svog iskustva.

Kako u izveštaju tako i u brojnim diskusijama (bilo je drugova koji su po sopstvenoj želji govorili i dva do 3 puta), ukazano je još više na antimarksističku delatnost jugoslovenskog rukovodstva, na njegova grozničava nastojanja da nas dovede u ćorsokak i da nas podčini, na njenu ružnu zaveru da bi progutalo Albaniju. Povezujući ovo sa svim onim što je rečeno u pismima Boljševičke Partije i u Rezoluciji Inforbiroa, Plenum je pravilno došao do zaključka da se kod linije rukovodstva jugoslovenske Partije, radi o antimarksističkoj liniji, koja se konkretizuje kao opasna struja u okrilju medjunarodnog radničkog pokreta.

Zasluga je Boljševičke partije, velikog Staljina, ali i naše Partije, reče jedan od drugova, - što su otkrile i snažno se suprostavile ovoj opasnoj liniji. Ako bi se ostavila na miru, a da joj se ne zadovoljava, ona bi prouzrokovala teške i bitne posledice u socijalističkom taboru.

U toku debate jedan drugi drug, pošto je osudio titoističku devijaciju, izrazio je mišljenje da će ideja jugoslovenskih rukovodioca "oslabiti komunistički pokret i socijalistički tabor, jer ćemo ostati sa jednom komunističkom partijom i socijalističkom zemljom manje"!

Reč uze Hisni Kapo i u njegovoj konkretnoj, zreloj diskusiji punoj argumenata i valjanih uopštavanja, suprotstavio se prethodnom govorniku:

- Nije nimalo tačno da će oslabiti komunistički pokret i socijalistički tabor zbog izvršene izdaje jugoslovenskih rukovodioca! - naglasi izmedju ostalog Hisni. - Naprotiv, otkrivanje izdaje, optužba i njihova služena osuda, učiniće nas jačim, kompaktnijim, odlučnijim da idemo napred. Snagu komunističkog pokreta i tabora socijalizma, ne čini broj partija i zemalja učesnica, već kvalitet tih partija i zemalja, njihova odlučnost da primene i da brane marksizam-lenjinizam (1).

Veoma veliki prostor lo-12 dnevnih diskusija i debata zauzela je analiza sprovodjene linije od strane naše Partije. Zaista, kako u izveštaju tako i u diskusijama, naglašeno je argumentovano da nezavisno od mešanja, pritisaka, i ucena titoista, linija politike KPA bila je uvek pravilna i dosledna. Ova linija, rečeno je, - je napadana, ali nije poklekla, prećeno joj je, ali nije dodirnuta. Neka iskrivija-

1) Iz Zapisnika 11. Plenuma CK KPA, CPA.

vanja posebna koja su se pojavila, - istaknuto je na Plenumu,- nisu rezultat naše linije. One su nam diktirane i nametnute silom i pakošću, u posebnim okolnostima od strane izaslanika jugoslovenskog rukovodstva. Ali nikad ova posebna i nametnuta iskrivljavanja, kako se dogodilo na prl na 8. Plenumu CK KPA, ne mogu da karakterišu niti da uprljaju pravilnu političku liniju koju vodi i brani naša Partija. Značajna je činjenica, - podvučeno je, - da i teška iskrivljavanja 8. Plenuma nijednom nisu našla mesto i nisu pustila korene u našoj Partiji. Mi smo to odbacili sa ogorčenjem a sada udaramo pečat njihovoj zasluženoj osudi. Što se tiče organizacione linije Partije, drukčije i komplikovanije se predstavljao njen rad. Kod toga, bilo kad se radi o pritiscima i spoljnom mešanju, tako i stepena njihovog prodiranja, bili su veći, i zbog toga, dozvoljene su bile takve povrede, koje su organizacionu liniju Partije skrenuli u uopšte nepravilnu liniju. Veoma negativnu ulogu u ovom opasnom preokretu igrao je 2. i 8. Plenum CK KPA. Analiza ovih dvaju plenuma iznela je na videlo brojne činjenice i argumente koji su dokazali ne samo upravljačku ulogu, koju su igrali u njihovoj organizaciji Titovi izaslanici, već i antipartijski agenturski i zavereničkí rad organizacionog sekretara, Koči Dzodza sa kompanijom.

Uporedo sa nepobitnim činjenicama i argumentima koje su na Plenumu izneli drugovi Gogo Nuši, Manuš Muftiu, Naki Toska, Petro Pape i drugi, posebnu ulogu u osvetljavanju Beratske zavere i 8. Plenuma, odigrali su oni elementi koji su šurovali sa Jugoslovenima, ali su se još predstavljali kamuflirani, "daleko od agenture", kao "neokaljani". Medju tim elementima su se istakli Nadžije Dume, Nesti Kerendžie, Plumb Dišnica i drugi.

- Još pre održavanja Beratskog plenuma - izjavi Nadžije Duma, - znala sam šta se radi, znala sam da se priprema udarac i eleminacija Komandanta, znala sam i nove članove i drugove koji će uči u Biro. O svemu mi je pričao Nako. - Nadžija je mnogo raspredala i svojom "marljivošću", zaista iznese bitne činjenice, koje su, iako veoma kasno, imale puno vrednosti za otkrivanje i razobličavanje zaverenika koji su se još nalazili u okrilju Partije. Izmedju ostalog, Nadžije Duma je prva iznela reči Nakoa: "ako se Komandant ne ubedi, ubediće ga kubura".

- To mi je - svedočila je ona - rekao Nako. Bila sam sa Pandom kad mi je to rekao.

Pandi Kristo, koji je postao ne kao balega na kiši već na provali oblaka, "priseti se" i na kraju posvedoči:

- Nako je to zaista rekao. Kao nam je to rekao u početku, bio je on Kočo i ja. Bio je i Velimir Stojnić. Oni su me doveli u Ćorsokak.

Klupko se odmotavalo sve jasnije. Posebno, iskazi Panda, koje je dao više iz straha koji ga je zaokupljao, kao i uopšte uzev otvorena i zdrava kritika Kristo Temeljka, učinili su da se "potrese" i "general Dzodze". Njemu je sada počela da bledi senka i svaki znak megalomanije. Ličio je na očerupanog petla.

- Ja sam bio pod najvećim uticajem Jugoslovena, jer sam im pono verovao U tome je moje zlo, - isticao je kad se našao ledjima uza zid i seo bi.

Drugovi su mu izneli nove i sve jače argumente. Bio je primoran da iskaže i mnoge druge stvari.

- Ja lično, za sebe ... govorio sam da Albanija bez Jugoslavije ne može nikako da opstane. To sam rekao jer sam

to sebi tako utuvio u glavu. Sudio sam da su Jugoslavija i Albanija bile u istom taboru sa Sovjetskim Savezon na čelu, ali Albanija ne rame uz rame, već pod okriljem Jugoslavije. Eto, to je bio uticaj Titovog delovanja. Zatim, bilo je reči o potpunom ujedinjenju, ali kako bi se to ujedinjenje ostvarilo, meni nije bilo jasno. Razmišljao sam i ponavljao Federacija, Konfederacija, ali danas jasno proizilaki da su oni želeli Albaniju kao sedmu republiku.

- A ti sam, kako si je želeo - Upita neko sa ironijom "generala".

Njemu se prekide glas.

- Ja, rekoh, velika greška, ali je nipošto nisam video samu. U okrilju Jugoslavije da! Tito i Ranković su puno uticali na mene. Još više sa razoruža Koči Dzodze, kad njegovi "pomoćnici", Nesti Kerendži, neki izvesni Vask Koleci (kažem sad izvesni Vask, ali u to vreme je on bio kodža mi ti, zamenik ministra unutrašnjih poslova, koji je nastojao da počini čudo) i dr; da bi spasili glavu, izneli su ha videlo monstruozna dela izvršena iza ledja Partije i njegovog rukovodstva, ali treba reći da ove monstuoznosti u početku nisu sami izneli svojom "inicijativom". Ne prinudjeni su da se "ispovede" kad je istina o njima izašla na videlo. Koliko se ja sećam, diskutovao je drug Adilj Čarčani i on je, mudro i ogorčeno ujedno, kritikovao antipartijska "uputstva" koja su okruzima stizala od strane "organizacionog sekretara Partije", Koči Dzodzea. Izmedju ostalog, Adilj je izneo sledeću činjenicu:

- Kada sam bio sekretar Okružnog komiteta u Skadru, ne samo što su nam stizale "orijentacije", koje su otvoreno gazile demokratiju u Partiji, već mi je jednom došao

i izaslanik iz Ministarstva Unutrašnjih poslova, Zoi Temelji koji mi je rekao: "Imam direktivu da kontrolišem komitet Partije". "Kako da kontrolišeš?" - upitah ga. Ti si iz Ministarstva unutrašnjih poslova, kakvog posla imaš ti sa komitetom!. Zoi mi reče: "Takvo je pravilo, zar je uzalud organizacioni Sekretar istovremeno i Ministar unutrašnjih poslova? i, uporan us svome, reče mi: "to je izvršno naredjenje samog Generala i Centralnog komiteta".

Upravo nakon toga, ustadoše Nesti Kerendži i Vask Koleci, iz čijih ustiju izadjoše na videlo stvari koje meni nikada ne bi palo na pamet, da se mogu dogoditi u redovima Partije:

- Stvar je došla dotle, da rekoše oni, - da bi se primio ili isključio jedan drug iz Partije, prethodno je trebalo obezbediti dozvolu organa bezbednosti svim isključenim članovima ligitimacije su držane u Ministarstvu unutrašnjih poslova; u svakoj osnovnoj organizaciji Partije obavezno je trebalo da bude jedan drug iz organa bezbednosti, koji je trebao da bude izabran u Birou, čak sekretar ili zamenik, u komitetu Partije i u biroima komiteta trebao je da bude, takodje, jedan "predstavnik" organa bezbednosti itd. itd.

- Kako je moguće da se to desilo bez znanja Politbiroa, ili pak, u najmanju ruku, da me ne upoznate, kao Glavnog sekretara Partije - Upitah smesta Koči Dzodzu.

- Mislio sam da Vi znate, - odgovori mi on poluglasno. - Ja nisam sam doneo ta pravila. Dali su nam ih drugovi..., znači, jugoslovenski neprijatelji. Oni tako rade u svojoj Partiji, a ja ... rekao sam na Plenumu, bio sam pod njihovim velikim uticajem.

Upravo tu se Vask Koleci, da bi se prikazao kao "neukljuČen" u prljave rabote, odlučio da zada žestok

udarac svom "generalu":

- Dali su ti ih Jugosloveni, dali i sam si voleo te stvari - reče Dzodzeu. - Lane si nas angažovao da izradimo "Pravilnik o delovanju i kontroli", koji smo poslali svim sektorima našeg ministarstva, i meni se čini da se to stavljalo iznad svega ostalog.

- Kakav je to pravilnik? - upitah.

- Odredjuje zadatke organima unutrašnjih poslova da nadziru i kontrolišu svakog komunistu i kadar u čitavoj zemlji! - odgovori Vask serbe-serbes, uveren da je sa time što je "dao" preskočio reku.

- Kako, kako? I poslat je?! - Upitah sav potrešen i začudjen.

- Ne za nadziranje! - hteo je da "ublaži" nešto Dzodzea. - Poručili smo drugovima iz bezbednosti da se interesuju o životu drugova, o nevoljama, ličnim i porodičnim preokupacijama. To nam je bio cilj, ne nadziranje.

- U sali nastade smeh, ali veoma gorak.

- "Interesovanje" u tajnogti znači nadzor! - "postavi mu se" pred oči Vask. - Zatim, šta smo mi radili sa izveštajima koji su nam dolazili? Da nismo nekome rešili probleme? Ne, popunjavali smo lične dosijee!.

- Ne isplati se da dužimo dalje o antipartijskim i agenturskim bedama nad bedama Koče Dzodzea sa kompanijom. Plenum se danima bavio time osim nekoliko meseci ranije Politbiro) te još više izadjoše na videlo gorke istinite i činjenice nakon 11. Plenuma, kad su njegovi zaključci i odluke raspravljani u Partiji i narodu.

Značajno je to da je iz svih ovih dugih i zamornih analiza, ali načelnih i dubokih, izašla potpuno na videlo

antipartijska i antialbanska delatnost ovih pokvarenih elemenata, koji su čitav niz godina bili u akciji da bi potkopali Partiju, slobodu i nezavisnost zemlje. Za prljavo delo koje su oni hteli da izvrše uverila se čitava Partija i narod i to je bila najznačajnija stvar u našim analizama. Što se tiče osude, to je sad bilo lako pitanje.

Tako su skončani i zbrisani ovi jugoslovenski agenti iz naših redova. Okončane su i ona iskrivljavanja koja su potekla od njihove otvorene i iskrivljene delatnosti

11. Plenum je odlučio o o neodložnoj legalizaciji i Partije, ocenio je kao veliku grešku, koju treba popraviti što pre, činjenicu što je Program Partije bio skriven izpod programa Demokratskog Fronta, osudio je i stavio van snage kao antimarksističke i antipartijske, više odluka beratskog plenuma i sve odluko 8. Plenuma CK KPA, uključujući tu i poništenje svih odluka o kaznama i kooptiranja koja su, kako rekoh, bila učinjena antidemokratskim putem, pod pritiskom jugoslovenskog rukovodstva i njihovih agenata. Koči Dzodzea sa kompanijom.

Medju najznačajnije od rehabilitovanih, na 11. Plenumu CK KPA, bio je Nako Spiro. Odluka o njegovoj rehabilitaciji je doneta, jer kako sam ranije objasnio, 11. Plenum je odbacio kao nepostojeće i podignute protiv antialbanskih i antimarksističkih ciljeva sve "optužbe" koje nam je pripisalo jugoslovensko rukovodstvo, kao što je bila ona trakozvana "antijugoslovenska linija u rukovodstvu KPA", ili druga optužba koja je okvalifikovala Nakoa "agentom imperijalizma". U potpunom nedostatku činjenica, mi nismo imali razloga da prihvatimo kao postojeću ovu optužbu, koju nam pripisuju sami oni koji nisu ništa drugo nego agentura imperijalizma.

Što se tiče "krivica" Nakoa u privredi, on, kako sam objasnio, nije bio kriv za to, šta više, on je bez razloga optužen od Jugoslovena kao autor takozvanog autarhičnog petogodišnjeg plana. Svi mi smo bili tvorci toga plana, koji je zaista bio smeo, ali nimalo "nerealan" i "autarhičan". Isto tako, na odluku o rehabilitaciji Nako Spirua uticala je posebno činjenica, da u ondašnjim uslovima nismo znali mnoge od stavova, krivica njegovih skrivenih dela, izvršenih posebno od Beratskog plenuma naovamo. Iznad svega, mi tada nismo znali da je Nako upao u agentursku vezu sa jugoslovenskim rukovodstvom i kasnije, u prljavoj igri za vlast, posebno u takmičenju sa Koči Dzodzom, video da je napušten od Jugoslovena, i zbog toga se povezao (posebno u agenturskoj vezi) sa Sovjetima. Ni za ove poslednje veze mi nismo znali i nije nam moglo pasti na pamet da se mogu uraditi takva dela. Videli smo samo da je branio sovjetska gledišta, govorio dobro o Sovjetskom Savezu, i uzimadjući u obzir veoma pozitivno mišljenje koje smo sami imali o Sovjetskom Savezu, svakako smo na ove Nakove stavove gledali pozitivno. Takodje, činjenica da se on, posebno 1946. i 1947. godine, više približio meni i zdravom delu našeg rukovodstva, je uticala na odluku koju smo doneli. Dakle, ono što smo znali u to vreme, gledano u nezaslužnoj vezi sa ukupnim okolnostima i uslovima tog perioda, uticalo je na odluku koju je doneo 11. Plenum CK KPA o rehabilitaciji Nako Spira.

11. Plenum CK KPA, je takodje preduzeo mere za uspostavljanje unutrašnje demokratije u Partiji, a na poseban način za što bržu pripremu statuta Partije i dr.

Nešto nakon 11. Plenuma CK KPA, novembra 1948. godine, odražn je Prvi istorijski Kongres naše slavne Partije.

Politički izveštaj koji sam bio pripremio za Kongres, u nizu velikih i beskrajnih poslova tog perioda, a posebno u uslovima kada sa Dzodzom i dzodzistima nismo još bili završili, oduzelo mi je mnogo vremena i dosta truda. Tada još nismo imali organizovan partijski aparat, te se original nalazi u arhivi CK, onako kako sam ga napisao, direktno, na svojoj pisaćoj mašini, mislim slovima. Zna se, to je bio veoma opširan izveštaj, trebalo mi je da ga čitam na Kongresu u toku dva dana, blizu 15 časova, na četiri sednice. Ali moram reći da mi je taj veoma zamoran posao, sa puno poteškoća i "nepoznanica" za njegovo pripremanje, davao satisfakciju i posebno zadovoljstvo, koji su mi ostali u neizbrisivom sećanju.

Posredstvom ovog izveštaja, po prvi put je učinjeno ozbiljno nastojanje za što pravilniji, što tačniji naučni pregled jednog istorijskog perioda našeg naroda, posebno od početka 2o-tih godina ovog veka naovamo. Smatrao sam neophodnim ovo prostiranje "van granica" istorijskog života naše partije (dakle, pre 8. novembra 1941. godine), polazeći od premise dijalektičke osnove materijalizma da se ništa na radja na praznom tlu, da svaki fenomen, da svaki dogadjaj ima svoju istoriju, svoje uzroke, korene i svoje u prvom redu unutrašnje uslove, radjanja i razvoja. Tako se dešavalo i sa našom Komunističkom Partijom. Analiza koju sam posvetio periodu od 2o-tih godina do 8. novembra 1941. godine, kako se to kaže predistoriju naše Partije i dokazuje, na nepobitan način, da su ekonomski, društveni, politički, istorijski i drugi uzroci u Albaniji u ovom periodu bili odlučujući faktori koji su doveli do osnivanja KPA, a nikako, kako to sad naklapaju beogradski renegati, bez ikakvog stida i otvoreno, pripisujući sebi ulogu "osnivača" naše Partije!

Nakon ovoga istorijskog prilaza, izveštaj iscrpno analizira celokupnu delatnost Partije od njenog osnivanja, pravilno ocenjuje velike pobede postignute u toku i nakon rata, dakle u svim etapama kroz koje je prolazila Partija i naša zemlja u toku 7 poslednjih godina, otkriva okolnosti i uzroke grešaka koje su se pojavile u sprovodjenju linije Partije i odredjuje glavne orijentacione zadatke prema kojima će rukovoditi zemljom naša slavna Partija.

Visok duh partijnosti, koji provejava izveštajem, i kojeg je jednoglasno usvojio Politbiro CK, je pravilno orijentisao delegate u njihovim diskusijama.

Na taj način, 15 dana redom, od 8-22 novembra najbolji predstavnici naše Partije izabrani najdemokratičnijim formama na partijskim okružnim kanferencijama, rečju i svojim pravilnim i smelim mišljenjem koje su izneli, učinili su 1. Kongres Partije jednim od najznačajnijih istorijskih dogadjaja ne samo Partije, nego i ukupne istorije našeg naroda.

Izmedju ostalog, na Kongresu dobila je značajno mesto analiza o našim odnosima sa KPJ i jugoslovenskom državom. Tamo smo po prvi put otvoreno i šire optužili i razobličili celokupnu neprijateljsku delatnost Tita sa kompanijom. Činjenice, dokazi i zaključci koje je izneo Kongres o ovom problemu bile su nepobitne i porazne po beogradske renegate. Još bolje je dokazano da su sve greške i zapažena iskrivljavanja, posebno u organizacionoj liniji naše Partije, glavni izvor imale u rukovodstvu KP Jugoslavije. Ona je činila sve da nam nametne tudja i antimarksistička gledišta i praksu, bilo da je teoretski grešila (u suštini čitava njena linija bila je pogrešna, revizionistička), bilo da je polazila od prosto agenturskih, šovinističkih i pragmatističkih ciljeva prema

našoj Partiji i zemlji. Takodje, Kongres je najdemokratskijim i najpravednijim putem odlučio o daljoj sudbini Koči Dzodzea sa kompanijom. I pored teškog razobličavanja kojeg smo im zadali na 11. Plenumu i na aktivima Partije po okruzima i po resorima, i prvim merama koje smo preduzeli, mi smo im dozvolili ipak, da učestvuju na Kongresu, a dali smo im i reč. Naravno, za Centralni Komitet i Politbiro sve je bilo jasno ali bilo je značajno da mišljenje osude o njima sada izrazi do kraja i da ga zapečati sam Kongres Partije. Još dok sam čitao deo izveštaja gde se govorilo o agenturskom svesnom radu Koči Dzodzea, Pandi Krista i dr, salom se prolomiše uzvici:

- Napolje iz naših redova neprijatelji Partije i naroda!

Ovaj duh je provejavao celom Partijom i narodom, koji su sa velikim interesovanjem pratili Kongres. Na hiljade pisama i telegrama dolazilo nam je iz partijskih organizacija, drugih organi zacija i sreskih institucija; na hiljade radnika, ljudi, žena, mladih, komunista ili ne komunista, sačekivalo je naš izlazak i ulazak sa Kongresa. A njihov poziv je bio jasan i jedan: "Živela Partija! Dole neprijatelji!. Ostalo je neizbrisivo sećanje, posebno kad su ispred nas došle majke palih boraca, majke onih koji bi sigurno bili delegati na ovom Kongresu, koje su me opkolile, i na čelu sa junačkom majkom Mihail Duria, sa uzdignutom pesnicom, poručivala nam, mogu reči "zahtevale" od nas, u ime krvi njihovih sinova, da istrajemo čvrsto, da visoko držimo zastavu Partije, da štitimo narodnu vlast i na kraju zaključiše: "Dole glavu neprijatelji"!

Brojne i zrele diskusije delegata u potpunosti su otkrile pravo lice beogradskih agenata. Suočeni sa poraznim činjenicama i dokazima, Koči Dzodze i Pandi Kristo nastojali

su da prave smicalice i na Kongresu. Koči Dzodze, na primer bio je primoran da prizna da se u Beratu "suprostavio sam liniji Partije i generalnom sekretaru", da je naš rad tamo bio iza ledja Partije" itd., ali "sve ovo smo činili, - pokušao je da se opravda Dzodza, - her nismo shvatili da činimo greške", "uradili smo ih nesvesno", "u ćorsokak nas je uveo Stojnić"(1). U tom duhu "izgradio je" (ili su mu pripremili) celu "samo-kritiku": priznao je da je počinio hiljaju i jedno zlo, ali posle svake činjenice naglašavao je da "nisam to učinio svesno", "nisam znao da delujem protiv Partije i naroda, "za-slepili su me Jugosloveni" itd.

Delegati su odbacili i razobličili i ovaj njegov manevar. Činjenicama i dokazima je potvrdjeno da je sve učinje-no pri punoj svesti, a prema pripremljenom scenariju usvojenom u Beogradu (2). Tada su delegati zahtevali uporno da za svoje agentursko i antialbansko delovanjc Koči Dzodza sa drugovima više ne odgovaraju pred Partijom, već pred organima diktature proletarijata.

Prvi Kongres Partije je na ovaj način dalje produbio i konačno zapečatio preokret koji je obeležio 11. Plenum CK KPA. Partija je prihvatila opštu i pravilnu marksi-stičko-lenjinističku liniju. Kongres je još jednom osudio, kao nepravilnu i štetnu, raniju praksu nametnutu od Jugoslove-na za držanje Partije u polulegalnom stanju, i jednom zauvek obezbedila našoj Partiji njenu nezamenljivu rukovodeću ulogu u ukupnom životu zemlje. Za uspostavljanje potpune demokratije u Partiji i ukupnom životu zemlje, za upoznavanje i primenu marksističko-lenjinističkih načela i normi koje regu-

1) Iz "Antokritike" K. Dzodzi na Prvom Kongresu KPA. CPA.

2) J pravo to razobličavange su hteli da izbegnu glavešine u Beogradu. Oni su učinili sve da se Koči Dzodzeu prebaci u Jugo-slaviju, pred Prvi Kongres KPA. U tom cilju, oni su poslali ondašnjem jugoslovenskom predstavniku u Ti rani nekoliko radiograma, u jednom od kojih se kaže da svakako organizuje kontakt sa Koči Dzodzom i da se svakako izvede njegovo bekstvo u Jugoslaviju. Licu koje bi omogućilo njegovo bekstvo, dali bi loo.ooo leka itd. (Ministarstvo unutrašnjih poslova).

lišu unutrašnji život Partije, značajnu ulogu igraće Statut Partije koji je usvojio Kongres. Prilikom diskusije na kongresu svaki stav Statuta, drugovi su zrelo i preokupirano suočavali sa praksom i brojnim štetnim stavovima u prošlosti i sa marksističkom istinom izraženom u Statutu. Samo po sebi, dalje je proširen okvir našeg saznanja o beogradskim renegatima i o njihovim agentima unutar naših redova. Kongres je potvrdio još jednom pravilne zaključke da se kod rukovodstva KPJ nije radilo samo o antialbanskom, nacionalističkom i šovinističkom rukovodstvu, već, iznad svega, radilo se o agenturi imperijalizma kliki svesnih renegata koji su se borili da revidiraju teoriju i praksu revolucije i socijalizma u svim oblastima. Beskrajni niz činjenica, koje nikad nisu presušile, kao i naše naredne analize, za političko i ideološko razobličavanje jugoslovenskog revizionizma potvrdili su i potvrdjuju koliko je pravedan i dalekovid bio zaključak do kog je došao Prvi- Kongres KPA o beogradskim renegatima.

Posle Prvog Kongresa Partije, u svetlu novih činjenica koje su iznete, Partija i narod su s pravom zahtevali da se zavereničke glavešine predaju narodnoj pravdi, da im sudi za velike zločine prema domovini, prema Partiji i prema socijalizmu (1), Beogradski agenti su pred sudom posvedočili da su bili pripremani i rukovodjeni od Tita i njegovih

---

1) Sudjenje Koči Dzodzi, Pandi Kristi i trojici njihovih najbližih saradnika, održano je u Tirani od 11. maja do 10.juna 1949.godine. Sud je osudio na smrt streljanjem samo K. Dzodzu, dok P. Krista sa 20 godina lišavanja slobode, a ostalu trojicu sa po 5-15 godina.

izaslanika za sve što su učinili. Njihove iskaze pred sudom objavili smo u štampi u nameri da ih pročita narod, ali i da dodju i na Titov sto kao ozbiljan udarac za ono što je uradio u prošlosti i kao upozorenje za budućnost.

Razume se, što se nas tiče, okončana je svaka veza sa Titom i titoistima. Gorku prošlost sa njima zadržali smo kao vrednu lekciju za budućnost, jer smo znali približno, neposredno ili posredno, da nikad nećemo imati i ne bismo prihvatili nikakvu vezu sa njima, ali borba protiv njihovih antimarksističkih gledišta i stavova i protiv njihove neprekidne antialbanske delatnosti nikada neće prestati.

Mi ćemo nastaviti sa marksističko-lenjinističkom principijelnošću i ovu borbu, da bi je dosledno vodili do kraja do pobede.

X

U OTVORENOJ BORBI SA TITOISTIMA

* Borba protiv titoizma - istorijska nužnost * Naš prvi sukob sa hruščovljevcima oko "jugoslovenskog pitanja" * O titoističko-rankovićevskoj "demokratiji" * Beogradsko rukovodstvo stavlja u dejstvo antialbanski ološ, zločince i diverzante * Hruščovljevska izdaja - podrška titoističkoj izdaji. Razbijanje titoističko-hruščovljeve zavere na Partijskoj konferenciji u Tirani (aprila 1956.godine) * Mehmet Šehu - višestruki agent tajnih imperijalističko-revizionističkih službi * Akrobatske igre Mehmeta Šehua od Beratskog plenuma (novembra 1944.godine), do Prvog kongresa KPA (novembra 1948. godine) * Godina 1960. Mehmet Šehu sa Titom, Randolfom Čerčilom i Fulcom u transatlantskom brodu "Kvin Elisabet". Kome će nauditi, a kome ugoditi ovaj sluga više gospodara? * Sedamdesete godine. Zapadne i titoističke agenture nalažu Mehmetu Šehu da stupi u dejstvo. Tri propale zaverenićke grupe * Demonstracije na Kosovu prinudile su UDB-u da žrtvuje kartu "velikog uzdanja" u Albaniju. Zašto je Mehmet Šehu izvršio samoubistvo? * Nade u terorističke bande * Socijalistička Albanija je bila i ostala granitna stena *

Svih 35 godina, koliko je proteklo od vremena kada je javno otkrivena i osudjena titoistička izdaja, svedoče o tome da borba izmedju nas nijednog trenutka nije prestala niti je prekinuta, iako su veze izmedju naše Partije i KPJ zauvek prekinute još od 1948.godine.

Izmedju ostalog, dva su glavna uzroka i činioca što su ovu borbu za nas učinili neminovnom i doživotnom:

Prvo, u titoizmu naša Partija je videla i vidi jednu od najopasnijih varijanti savremenog revizionizma i zato smo angažovanje u borbi za njegovo političko i ideološko razobličavanje

i suzbijanje smatrali i smatramo našim pravom i prvorazrednim zadatkom.

Drugo, antialbansko delovanje Beogradskog rukovodstva u čitavom ovom razdoblju nikada nije prestalo. Zbog toga su naša Partija i država morale da vode oštru i odlučnu borbu na krv i nož da bi razobličili i u paramparčad razbili stalne agenturske i zavereničke ciljeve i akcije Beograda.

Ne upuštajući se u detalje načina na koji je ova borba neposredno vodjena (u svim partijskim dokumentima je podrobno analizirana), želim da istaknem neke njene osnovne aspekte i momente.

Borba protiv titoizma - istorijska nužnost

Jugoslovenski revizionizam, prva struja koja predstavlja revizionizam na vlasti, pojavljuje se u presudnim trenucima borbe izmedju socijalizma i imperijalizma. Još na samom početku američki imperijalizam i sva svetska reakcija u titoizmu vide put, ideologiju i politiku koja je vodila degeneraciji komunističkih partija socijalističkih zemalja, razdoru i razbijanju jedinstva medjunarodnog komunističkog pokreta, sabotiranju revolucije i narodnooslobodilačkih borbi. Zbog toga su imperijalizam i reakcija svim snagama i sredstvima podržavali beogradske otpadnike i usmeravali ih da, zaštićujući neke "socijalističke" prišipetlje, služe kao diverzantsko orudje za uništavanje drugih.

Tu misiju Tito i kompanija svesno prihvaju i na taj način jugoslovensku partiju i državu pretvaraju u agenturu imperijalizma. Prema tom zlu naše komunističke partije nikako nisu mogle niti smele ostati ravnodušne. Pred partijama tadašnjih socijalističkih zemalja postavljen je posebno hitan zadatak - da se ne uspavaju na lovorikama i da se olako ne zavaraju da im više neće

zapretiti nikakva opasnost od jugoslovenskog rukovodstva, s obzirom da su one na vlasti i da je jugoslovensko rukovodstvo razobličeno i izolovano. Ne, trajna klasna borba, borba za sprovodjenje i očuvanje čistote marksizma-lenjinizma, za naoružavanje svakog komuniste i cele partije revolucionarnom ideologijom predstavljala je nužnost sine qua non za svaku partiju, da se ne bi dozvolilo da se još negde ponovi ono što se desilo u Jugoslaviji.

Svesna toga, naša Partija je još od 1948.godine (iako relativno mlada i bez dovoljno iskustva u oblasti teorije) medju prvima stupila u otvorenu političku i ideološku borbu sa jugoslovenskim revizionizmom. Uporedo sa drugim komunističkim partijama, članicama ili nečlanicama Informbiroa, naša Partija je dala svoj doprinos daljem otkrivanju i raskrinkavanju te revizionističke struje, njenih socijalno-klasnih korena i uzroka koji su uslovili njen nastanak, štete koje je ona nanela kako jugoslovenskoj partiji, državi i narodu, tako i medjunarodnom komunističkom i radničkom pokretu.

Sa svoje strane Tito sa kompanijom, sav besan zbog pretrpljenog poraza, zbog raskrinkavanja i sistematskog razobličavanja njihovog pravog lika, uporedo sa borbom za širenje revizionističke teorije, pokreće beskrupuloznu kampanju kleveta i optužbi prema KP Sovjetskog Saveza i J.V. Staljinu, Informbirou i našoj Partiji. Pribijenim uza zid smelom i argumentovanom rečju naše Partije, njima nije preostalo drugo, nego da grlato viču da je navodno Partija rada Albanije raskinula sa njima i napadala ih, navodno s namerom da se potčini nekoj većoj partiji (!), KP Sovjetskog Saveza, i da smo mi navodno postupali onako kako su nam "govorili" i "diktirali" Moskva i Informbiro!

Mi nismo pridali nikakav značaj tim prljavim optužbama, svesni toga da od beogradskih izdajnika nismo imali šta da oče-

kujemo. Prema tome, nastavili smo sa našim radom i, naravno, smatrali velikom srećom to što smo u tom oštrom sukobu marksizma-lenjinizma i savremenog revizionizma bili na strani KP Sovjetskog Saveza, predvodjene slavnim Staljinom i drugih komunističkih partija tadašnjih socijalističkih i kapitalističkih zemalja.

Opšta solidarnost u borbi protiv beogradskih renegata (u tom periodu, bar prividno, ta solidarnost je izgledala bez pukotina), ohrabrivala nas je i mi smo se kroz borbu bolje pripremali i jačali za naredne bitke.

No, nije prošlo dugo vremena i bučno rastrubljena optužba od strane beogradskih glavešina o motivima koji su podstali našu Partiju na borbu protiv njih, pada u iskušenje. To je bilo teško i gorko iskustvo koje mi nismo niti bismo ikada želeli. Ali, istina je da smo se sa njim suočili posle smrti J.V. Staljina. Hruščovljeva ekipa, koja je preuzela vlast, najpre je ublažila ton, da bi zatim naglo i u potpunosti prestala sa borbom protiv jugoslovenskog revizionizma. Po logici titoističke optužbe, trebalo je da i mi samim tim okrenemo ploču, jer je "tako postupila i Moskva". Ali, na Titovo iznenadjenje (naravno i Hruščovljevo) nastavili smo raniji put: nikakav ustupak, nikakav znak pomirenja sa jugoslovenskim revizionistima.

Postupili smo tako, jer smo bili sasvim uvereni u izdaju jugoslovenskog rukovodstva, jer smo uvidjali da je ono glavom i telom sledilo put opšte revizije teorije i prakse marksizma-lenjinizma. Šta više, u razdoblju od 1948. do 1954.godine, Tito i Kardelj i družina proklamovali su i dosledno sprovodili takve teorije i oblike organizovanja jugoslovenske partije i države, koje su otvoreno potvrdile potpuno napuštanje i iskrivljavanje principa marksizma-lenjinizma (tom razdoblju pripadaju,

pored ostalog, takva titoistička "dela" kao što su promena imena: "Komunistička partija" nazvana je Savez komunista, pretvaranje tog "Saveza" u nekakvo vaspitno-propagandističko udruženje; uvodjenje "američke demokratije" kao modela izgradnje političkog sistema u Jugoslaviji; proglašavanje tzv. samoupravnog socijalizma koji nije ništa drugo, osim maskiranje kapitalističkog poretka; pridike o odumiranju države još u socijalizmu, negirajući marksističko-lenjinističku tezu o neophodnosti postojanja diktature proleterijata u toku čitavog perioda prelaska iz kapitalizma u komunizam) itd.

Upravo u vreme kada se sve to zbilo, dakle, onda kada je Tito svojim delovanjem otvoreno proklamovao da je bio provokatorski renegat i revizionista, Hruščov je pokušavao da nas "uverava" da je Tito "marksista" i to "istaknut", da se u Jugoslaviji "gradi socijalizam", da krivica za ono što se dogodilo 1948. godine nije do Tita i njegove kompanije, već do Informbiroa i Staljina!

Nismo se slagali sa takvim načinom gledanja i ocenjivanja stvari, pa smo delovali ne onako kako je "osvetljavala" Moskva, već kako je zračio marksizam-lenjinizam.

Medjutim, kao u svakoj oblasti, i u odnosu na beogradsku kliku, svoje mračno delovanje Hruščov nije sveo samo na davanje "ličnog primera". Brzo je došao trenutak kada je Moskva striktnim naredjenjima i diktatima zatražila od nas da prekinemo našu principijelnu borbu, da se poklonimo i zagrlimo Tita. Sa ogoršenjem smo odbacili ta naredjenja i diktate i ni jednog trenutka nismo pristali da delujemo mimo istine. Kao što sam podrobno objasnio i u knjizi sećanja "Hruščovljevci", stav prema beogradskim otpadnicima za nas je postao "probni kamen" sagledavanja kakvi su to novi rukovodioci koji su preuzeli vlast u Sovjetskom

Savezu posle Staljinove smrti, kakvi su i rukovodioci ostalih partija koji su skrenuli s pravog puta, neposredno posle manifestovanja Hruščovljevog revizionizma (1). Dogadjaji su se brzo odvijali i obe strane, Hruščovljevci i Titoisti, u saradnji i jedinstvu, kuju planove i počinju rabotu na menjanju stanja u medjunarodnom komunističkom i radničkom pokretu, a naročito u zemljama narodne demokratije, u korist revizionističkih ciljeva Hruščova i Tita kao agenta imperijalizma. Nažalost, ova groznićava antimarksistička delatnost ostavila je teške posledice na partije drugih zemalja. Potvrdjeno je da su se upravo druge partije, a ne mi, 1948.godine, alarmisale kada su "probile" napad protiv Tita i družine, uporedo sa Komunističkom boljševičkom partijom. Isti taj Dež koji nam je ranije solio pamet o "podvizima", s pištoljem za pojasom, s carem koji je sa smokve pao, isti taj Dež koji je podnosio izveštaje u Informbirou o razobličavanju revizionističkog jugoslovenskog rukovodstva, medju prvima je dotrčao kod Tita da bi mu se izvinuo. To isto su učinili Poljaci koji su, pored ostalih, starog titoistu - zloglasnog Vladislava Gomulku pustili iz zatvora i postavili za generalnog sekretara Ujedinjene radničke partije Poljske, da bi Poljsku ishitreno doveo na put potpunog i dramatičnog haosa; to isto su učinili Madjari, svakako i Bugari i, redom, svi ostali. Veoma brzo je potvrdjen zaključak naše Partije: ako se sistematski i svim snagama ne budemo suprotstavili revizionizmu, taj jugoslovenski fenomen će zapljusnuti i ostale, kao što ih je i zapljusnuo.

Medjutim, reč je o našem putu. Nastavili smo borbu protiv beogradskih otpadnika i u svakoj prilici zadavali nemilosrdne udarce njihovim neprijateljskim gledištima i stavovima, javno ih razobličavali i nikada se nismo zaplašili ili ustuknuli ni

1) Videti: Enver Hodža: "Hrushovianët (Kujtime)" ("Hruščovljevci (Sećanja)", Drugo izdanje, strana 97, Tirana, 1982.

pred kim. U medjuvremenu pritisci i mahinacije Tita i Hruščova nisu prestajali. Kao u Poljskoj, Madjarskoj, Bugarskoj, Čehoslovačkoj, Rumuniji i drugim zemljama, i u Albaniji oni pokušavaju da rehabilituju agentursku grupu Koči Dzodzea. Kako jugoslovensko, tako i sovjetsko rukovodstvo (zvanično preko Suslova) traže rehabilitaciju Koči Dzodzea, odnosno vraćanje na Plenum CK KPA održan u Beratu, priznanje navodnih grešaka naše Partije na liniji i u odnosima sa Jugoslovenima. Čak ni 1944.godine, kao što sam ranije isticao, ne može se reći da se radilo bez znanja šefa Sovjetske misije u Albaniji, majora Ivanova, prisnog prijatelja zloglasnog pukovnika Velimira Stojnića. Medjutim, svi ti pokušaji su propali. Naša Partija rada je nepokolebljivo ostala pri ranijem stavu da je Titoistička grupa bila i ostala izdajnička, renegatska, trocistička, diverzantska, da je bila i ostala agentura Amerikanaca, da se ni naša Partija, ni Informbiro, a ni Staljin nisu ogrešili prema njima. To gledište smo više puta ponavljali Hruščovu i njegovim lakejima - pismima i prilikom službenih susreta, predočavali smo beskonačne argumente iz "teoretskih" i "praktičnih" dela jugoslovenskih otpadnika. Medjutim, oni su se oglušivali o te istine. Tako smo se uverili da je revizionistička gangrena zahvatila glavu i trup CK KP Sovjetskog Saveza i rukovodstava drugih partija. Iako smo uvideli da smo i u toj borbi ostali sami, mi se ipak nismo povukli.

Pošto je okončana faza "probnog kamena", odnosno pošto smo se uverili u to šta su Hruščov i hruščovljevci u odnosu, na titoiste, odlučili smo se za drugi još veći korak u borbi protiv savremenog revizionizma. Činjenica je da smo u višegodišnjem periodu, naročito od početka 1956. do polovine 1960.godine, otvorena vrata borbe protiv titoističkih izdajnika iskoristili za suprotstavljanje novom hruščovljevskom izdajstvu koje se pojavilo na sceni i sve više jačalo.

To je, kao što sam više puta u drugim navratima imao priliku i isticao, bila je mudra i dalekovida taktika naše Partije i nju smo vrlo uspešno primenjivali. Ako se pažljivo pogledaju celokupni partijski dokumenti iz tog perioda, svako može da shvati da smo mi, ne samo 1960. i 1961.godine, kada smo otvoreno i javno ustali protiv hruščovljevaca, nego i 1954, 1955. a naročito posle 1955.godine, bili angažovani u borbi protiv hruščovljevog izdajstva, koje je uzimalo maha uporedo sa titoističkom izdajom. No, s obzirom da još nisu bili sazreli uslovi niti došao trenutak za otvoreno i javno istupanje i lično protiv Hruščova i hruščovljevaca, napadali smo i razobličavali njihove revizionističke poglede i stavove, povezujući ih, u štampi i javnosti, sa beogradskim revizionistima, sa antimarksističkom delatnošću Tita, Kardelja i drugih. To nikako ne znači da smo se okomili na Tita i njegove ljude za nešto što se njih ne tiče. Tito je bio hruščovljevac u onoj meri koliko i sam Hruščov, kao što je i ovaj poslednji bio titoista koliko i sam Tito, Ove varijante su grane istog stabla, savremenog revizionizma, obe predstavljaju neprijateljske, opasne struje, koje su morale biti razobličene i snažno napadnute. Ali, kao što sam rekao, u ovom slučaju Tito, osim što je dobio svoj udeo, sa naše strane je upotrebljen i u ulozi "turske glave" ili, još jasnije, u ulozi glave Hruščova.

Obe strane su osećale na šta je uperena oštrica naše borbe, pa su još više pojačale uzajamnu saradnju i, ono što Hruščov, iz taktičkih razloga i zbog javnosti, nije smeo govoriti protiv nas, vrlo lepo je proglašavao Tito. Dobro je poznat, izmedju ostalog, famozni Titov govor u Puli, novembra 1956.godine. U njemu je ne samo izvršen besomučan antimarksistički atak na teoriju i praksu socijalističkog poretka, već je Tito neposredno

osudio "kult Envera Hodže" i pozvao na obaranje rukovodstva naše Partije. Ovim antialbanskim napadom i otvorenim pozivom za svrgavanje našeg rukovodstva, Tito je, naravno, izrazio ne samo svoju, već i želju sovjetskog rukovodstva. Nije slučajno što je svega par dana posle tog famoznog govora došao k meni sovjetski ambasador u Tirani, Krilov i, prema poruci sovjetskog rukovodstva, uporno tražio "da ne damo oštar odgovor Titu, jer bi se stvari zaoštrile i stvar bi propala". I Hruščovu i Titu dali smo odsečan odgovor: svom snagom oružja osudili smo i demaskirali ultrarevizionistički govor Tita, ne obazirući se na to da li će Titu "uzavreti krv" ili će Hruščovu "propasti stvar". Ustvari, naši čvrsti i principijelni stavovi poremetili su stvari Hruščovu. Kada su sovjetski revizionisti doživeli poraz u Madjarskoj i drugde i osetili da im izbija iz ruku situacija u komunističkom pokretu i socijalističkom taboru, povukli su se iz subverzivne borbe u saradnji sa Titom, jer je on svojim delovanjem i "teorijama" ne samo otvoreno iznosio revizionističko blato u koje su zapali, nego i nastojao da Hruščovljevu struju drži pod pazuhom i njome manevriše prema svojim i interesima svojih imperijalističkih gospodara. U tim uslovima Hruščov je bio prisiljen da jedno vreme podrži stavove Partije rada Albanije, objavljivao je naše članke u sovjetskoj štampi, bio je prinudjen da na sastanku komunističkih i radničkih partija 1957.godine uvaži naš odlučan stav protiv titoizma kao agenture imperijalizma, što je navedeno i u deklaraciji, itd. Ali, kao što sam istakao i u drugim prilikama, to je bilo samo privremeno povlačenje Hruščova. U osnovi on je bio protiv principijelne borbe koju smo vodili protiv titoizma u toj meri da se, prilikom jednog od suočavanja s njim i sa Suslovom, u vezi sa odnosom prema jugoslovenskom revizionizmu, Hruščov toliko iritirao,

da nam se s puno gnjeva obratio: "Kamo nas vodite, zar na Staljinov put?!"

Korak po korak sve više su jačale naše načelne protivrečnosti sa sovjetskim rukovodstvom i išli smo ka sučeljavanju u Bukureštu.

Poznato je da smo 1960.godine otvoreno istupili i protiv hruščovljeve izdaje i, potom, pojačali našu principijelnu borbu protiv nje, kao što smo se borili protiv titoističke struje još 1948.godine. U tom periodu pokazalo se da je u toj borbi protiv jedne i druge struje, osim nas, bila angažovana i KP Kine. I u tom razdoblju bilo je ponovo glasova, ali ovog puta ne samo iz Beograda, već i iz Moskve, da smo ušli u tu borbu navodno zbog. toga što je to činio Peking (!) i što je tako diktirao Mao Ce Dun! Smejali smo se na takve niske optužbe i nastavili sa našim radom. Postalo nam je sasvim jasno da nam takve glasine, nisu stigle zbog toga što tužioci nisu dobro poznavali Partiju rada Albanije. Ne, to je bilo zavijanje vuka, koji, iako smrtonosno pogodjen, grčevito nastoji da ugrožava i unosi strah. Titoistički i hruščovljevski revizionisti pokušavali su da šire dim i maglu da bi, koliko toliko, okrnjili lik naše Partije.

Vreme je ubrzo potvrdilo da ni ovoga puta, kao i uvek, nismo bili angažovani protiv revizionizma po diktatu Pekinga i Mao Ce Duna, već po vrhovnom diktatu marksizma-lenjinizma. Po nalogu naše ideologije-vodilje, u njen prilog, prema tome u odbranu teorije i prakse revolucije od napada savremenih revizionista, naša herojska Partija je vodila, vodi i dalje razvija njenu principijelnu borbu. I kada je došao dan da i Mao Ce Dun prekine borbu protiv jugoslovenskog revizionizma, mi smo s njom nastavili kao i ranije. Treba istaći da nam se i ovog puta, kroz "otvorena vrata" borbe protiv jugoslovenskog i sovjetskog revizionizma, ukazala

prilika da napadnemo i shvatanja i iskrivljavanje marksizma-lenjinizma od strane Komunističke partije Kine i njenog besomučnog lidera, Mao Ce Dunga. Ali, kao što sam opširno obrazložio u nizu materijala, naročito u "Zapisima o Kini", razlog izdaje KP Kine ne leži u izlapelosti Maoa, niti u rojenju ostalih pekinških staraca. Ne, oni su bili revizionisti, i to istinski, još u svojoj mladosti, ali su navodne principijelne fraze prilagodjavali pojedinim razdobljima (kao što je bio slučaj naročito 1960.godine), da bi iza toga prikrivali dalekosežne ciljeve i antimarksističke, kontrarevolucionarne planove. Kada su se najzad uverili da ih njihove "marksističke" smicalice ne vode cilju kome su težili, zbacili su sa sebe ogrtač "marksista-lenjinista" i pokazali se onakvi kakvi su stvarno bili - okoreli titoisti, evrokomunisti i hruščovljevci. Dogadjaji su se brzo odvijali i, kada je pekinško rukovodstvo kleknulo pred beogradskim renegatom, mi nismo postupili kao što su to učinili i kako su nam diktirali Mao i Ču En Laj. Naprotiv, nismo se ustručavali da istovremeno krenemo u napad i protiv druge varijante savremenog revizionizma - kineske varijante, maocedungstva!

Ovi i drugi argumenti u celini potvrdjuju da u borbu sa beogradskim renegatima i svim drugim revizionističkim strujama, nismo pošli zbog nekakvog spoljašnjeg činioca. Niti jednog trenutka nismo delovali slepo i povodjeni tudjim mišljenjem, nismo pali pod ničiji uticaj. Uvereni da smo od početka vodili ispravnu borbu, svesni toga da smo izvršavali našu dužnost kao marksističko-lenjinistička partija, mi smo išli napred u toj borbi, pretvarajući sav proces ne samo u jedno od najslavnijih poglavlja istorije naše Partije, nego i u veliku školu revolucionarnog jačanja i pripremanja, u uzorni univerzitet tem ljnog poznavanja i usvajanja marksizma-lenjinizma.

U odredjenom trenutku Hruščov, nemoćan da nam zatvori usta u otvorenoj i principijelnoj borbi koju smo vodili protiv jugoslovenskog revizionizma, optužio nas je da smo tako delovali, navodno u želji da držimo "zastavu" borbe protiv savremenog revizionizma, da se navodno uzdignemo iznad ostalih. U suštini i ova ogavna optužba jasno je govorila o prijeteljskoj, megalomanskoj i antimarksističkoj opterećenosti samog tužioca. Nikada nam nije bilo ni na kraj pameti, niti smo se angažovali u borbi "da bi se isticali", da bi se stavili iznad drugih, ili da bi druge stavili pod našu komandu, pod naš diktat. Ne, borbom protiv jugoslovenskog revizionizma mi smo jednostavno ispunjavali sopstvenu obavezu, obavezu koja je stajala i jednako se postavljala pred svaku pravu marksističko-lenjinističku partiju. I, kada su drugi okrenuli ledja ovoj svetoj dužnosti, nije valjda trebalo da je i mi napustimo i prećutimo, da ne bi pružili "priliku" da nas optužuju za "stegonoše", za megalomaniju?! Da je naša Partija tako delovala, to bi bila neoprostiva greška. Nismo nijednom upali u provaliju, u koju su nas hteli gurnuti hruščovljevci, a kasnije i maoisti. Nastavili smo borbu protiv titoizma ne iz neke druge pobude, već samo da bi izvršili jedan od osnovnih zadataka koji je stajao i stoji pred svakom partijom.

Ali, ovde punim ustima treba iskazati nepobitnu istinu: za ono što se desilo u medjunarodnom komunsitičkom i radničkom pokretu u poslednje tri-četiri decenije (posebno posle izdaje Hruščova), Partiji rada Albanije pripada velika istorijska zasluga što jedina od partija na vlasti nije u zabludi i nijednog trenutka nije prestala sa borbom protiv jugoslovenskog revizionizma, već je nad titoizmom izvršila analizu ili, tačnije, potpunu, duboku i svestranu autopsiju.

Ponosni doprinosom koji smo dali razobličavanju ove varijante

revizionizma, svesni i uvereni u neophodnost produbljivanja borbe protiv nje, rame uz rame sa drugim marksističko-lenjinističkim partijama, i dalje ćemo slediti taj put. Sa titozmom, kao ni sa svim drugim varijantama savremenog revizionizma, nismo se slagali niti ćemo se ikada složiti. S njim nas "povezuje" samo politička i ideološka borba, koju ćemo nastaviti do njegovog potpunog i konačnog uništenja u svim varijantama.

Tragom zavera

Još od maja i juna 1948.godine bili smo svesni da su Tito i titoisti, kao izdajnici marksizma i lenjinizma, bili i ostali štetni i opasni za sve komunističke partije, za revolucionarne pokrete i narodnooslobodilačke borbe svuda u svetu, ali za nas, komuniste i albanski narod, oni su, osim toga, bili i ostali i neposredni neprijatelji, svirepi i zakleti antialbanci. Bili smo ubedjeni da neće odustati od svojih ciljeva i namera da progutaju Albaniju, pa zato neće odbaciti orudje subverzije, intervencije i zavera protiv naše Partije i zemlje.

Bili smo svakog trenutka budni i spremni, jer titoistička agentura u Albaniji, iako teško pogodjena, neće prestati sa delovanjem ni u dogledno vreme, niti u dalekosežnim planovima i varijantama. U tom okviru Tito i družina će na hiljadu i jedan način pokušati da povrati izgubljene pozicije i stvori uslove i pogodno tlo da prodre i uništi nas. Oni se nisu mogli pomiriti sa činjenicom da im je Albanija "izmakla" iz ruku, nisu mogli spokojno spavati čim su osetili da u Albaniji radi i njome rukovodi Partija, koju su želeli da pretvore u poslušno orudje, ali koja im je, na njihovu žalost, zadavala stalne udarce po glavi, dok im napokon nije u paramparčad razbila stare sveslovenske snove. Sve dok su na vlasti, titoisti predstavlja-

ju realnog i opasnog neprijatelja naše Partije i zemlje.

Za ovu istinu nije trebalo da prodju meseci ili godine da bi titoisti tek onda pokazali sebe. Naprotiv, još dok ih nismo bili javno osudili, oni su "da bi zlu izišli u susret", iskonstruisali čitavu kampanju kleveta i optužbi protiv naše Partije i njenog rukovodstva i, neposredno posle I kongresa naše Partije, antialbanska kampanja iz Beograda dobija nevidjene razmere i intenzitet. Listovi, radio-stanice, časopisi, izdavačke kuće, sva glasila titoističke propagande uključuju se u ovu orljavu kampanju, klevetajući i bljujući monstruoznosti protiv nas. Tada su nas optužili navodno i zbog "narušavanja demokratije" u Partiji i narodu (!), ubijanja "poštenih komunista i rodoljuba" (!), a kasnije su nastavili sa optužbama navodno zbog toga što Albaniju pretvaramo u "kasarnu sa bodljikavom žicom" kojom gazi "vojnička čizma" itd. itd.

Prema tom propagandističkom alarmu, koji je treštao iz Beograda, stekao se utisak da se u Albaniji vrši pokolj. No, kada je trebalo pružati i pokazati činjenice i argumente, "zaštitnici demokratije" iz Beograda dovodili su sebe. u bedan položaj: mogli su da pomenu samo jedno ime - Koči Dzodzeoa.

A ko su bili ti "idealni čuvari" "čiste demokratije" koji su "zgranuto" dolazili do zaključka da smo "ubice" i "kršioci demokratije", zbog toga što su naši organi diktature osudili na smrti samo Koči Dzodzea, okorelog neprijatelja i agenta.

Ovde neću spomenuti masovna ubistva i istrebljenja, izvršena u periodu od 1945. do 1948.godine, po nalogu Tita i Rankovića, od strane titoističke vojske i organa UDB-e pod maskom borbe za "čišćenje ustaških i četničkih elemenata", "bandi zlikovaca", "ostataka starog režima" itd., neću spomenuti ni crni teror koji su oni vršili u tom periodu (osobito krajem 1944. i

tokom cele 1945.godine) nad narodom Kosova i albanskim stanovništvom albanskih krajeva u Crnoj Gori i Makedoniji, pod maskom borbe protiv "balističkih" i "nacionalističkih" bandi, "velikoalbanaca" itd. Uporedjenja radi, osvrnuću se na način kako se odnosila "titoistička", a kako naša demokratija 1948.godine, prema odgovarajućim protivničkim i neprijateljskim elementima.

Kao što sam detaljno izneo i ranije, posebno prvih meseci 1948.godine, nama je bila potpuno jasna izdajnička agenturska delatnost bande Koči Dzodzea, Pandi Krista i drugih u službi Jugoslovena. Iako nisu optuženi zbog tudjih shvatanja, već zbog teške izdaje prema Partiji i domovini, dopustili smo Koči Dzodzeu, Pandi Kristi i drugim da prisustvuju svim sednicama Politbiroa, IX, X i XI plenumu CK Partije, sastancima aktiva Partije, pa čak i Prvom kongresu APR. Ne samo to, već smo im dali pravo da govore ako nalaze za shodno.

Koji su poseban tip "demokratije" u Jugoslaviji ponudili Tito i Ranković hiljadama elemenata KPJ koji su se solidarisali s pismima CK KP Sovjetskog Saveza i sa Rezolucijom Informbiroa?! Stavljali su im lisice čim bi otvorili usta! I onda kada su stotine drugih prosto tražili da se raspravlja u partiji o onome što je izneto u pismima CK KP SS, dakle, onda kada se još uvek nisu bili izjasnili ni "za", ni "protiv", titoistička "demokratija" stavljala im je lisice, trpala u zatvore, ubijala ih iza ledja. Mi smo analizirali u Partiji zločinačko delo bande Koči Dzodzea punih 5-6 meseci (bili su prisutni i sami izdajnici), a titoisti nisu dozvoljavali svojim protivnicima da govore čak ni na sastanku organizacije čiji su članovi bili! Iz cele mreže antidržavne agenture koju smo otkrili, na sud smo dali svega 4-5 lica, a Titova klika je punila zatvore hiljadama i hiljadama čisto ideoloških protivnika! I posle svega toga imao je

obraza da nas optužuje kao "kršioce demokratije"!

Od 4-5 elemenata, protiv kojih je krajem 1949.godine pokrenuto zakonsko gonjenje, istina je da je samo jedan, i to Koči Dzodze dobio smrtnu kaznu kao zakleti izdajnik Partije i države, kao rukovodilac bande, koji je učinio sve što je mogao da Albaniju stavi pod jaram Jugoslavije! Ostala 3-4 lica su kažnjena lišavanjem slobode u trajanju od 5-20 godina prema težini krivice, držanju i ponašanju u trenutku kada su uhvaćeni u zavereničkoj aktivnosti. Od hiljada jugoslovenskih komunista strpanih u zatvore kao informbirovaca, titoisti su najveći deo ubili ili uništili bez traga i glasa. No, i pored toga, imali su obraza da nas optuže za "ubice"!

Koncentracioni logori zloglasnog tipa "Goli Otok", jedna vrsta Mathauzena u uslovima "jugoslovenskog socijalizma", nisu podignuti u Albaniji, nego u Jugoslaviji. U njima nisu čemili, nisu sakaćeni i istrebljavani naši komunisti i rodoljubi, već Jugosloveni, a medju njima stotine i hiljade Kosovaca i Albanaca u Crnoj Gori i Makedoniji. Dakle, nismo mi ispunili Albaniju Golim Otocima, već je beogradsko rukovodstvo širom Jugoslavije podiglo takve zloglasne logore. A ipak, imalo je obraza i optuživalo nas je da smo navodno pretvorili Albaniju u "kasarnu kojom je gazila vojnička čizma"!

Eto, to je bila "titoistička demokratija", eto, to su bili "jevangelisti" Tito - Ranković kojima je, ne uzrujavajući se ni najmanje za najsurovije zločine koje su vršili nad partijom i jugoslovenskim narodima, "meso podrhtavalo" zbog toga što smo osudili na smrt jednog našeg okorelog neprijatelja a njihovog agenta, isto toliko zakletog! To je ista ta "rankovićevska demokratija" koja je za 35 godina izvršila pokolje po Jugoslaviji, to je ta ista "titoistička demokratija" koja je u poslednje vreme,

na miroljubive manifestacije kosovskog naroda, koji je zahtevao poštovanje i ostvarivanje svojih ustavnih prava, pustila crne stotine i hiljade Rankovićevaca, Ljubičićevaca, Stambolićevaca i Herljevićevaca.

Ali, Tito se ni u 1948.godini, kao svirepi antialbanac, nije mogao zadovoljiti, niti se zadovoljio samo propagandističkim napadima na nas.

Podjednako kao reakcionarne vlade zapadnih zemalja, titoističko rukovodstvo stvorilo je na jugoslovenskoj teritoriji čitave logore gde su se skoncentrisali kriminalci i drugi agenti, neprijatelji novog socijalističkog poretka u Albaniji, uvežbavali se i pripremali za upad u našu teritoriju u cilju sabotaže i subverzija. Tako je došlo vreme da nam je Tito sa svojim ljudima, umesto ranijih "partijskih" i državnih izaslanika, počeo da šalje desetine bandita, zločinaca, razbojnika i nemoralnih ljudi, izbeglih iz Albanije pre ili kasnije, zajedno sa okupatorima 1944.godine, ili docnije zbog zločina koje su počinili i neprijateljstva koje su gajili prema novom sistemu diktature proletarijata. U saradnji sa inostranim imperijalističkim i šovinističkim agenturama, naročito susednih zemalja, beogradski renegati su okupili antialbanski ološ agenata, zločinaca i političkih i ordinarnih odmetnika, da bi ih pripremali kao plaćeničku snagu protiv Albanske partije rada i albanske socijalističke države. Naravno, mi smo banditske "goste" iz Jugoslavije dočekivali onako kako zaslužuju da budu dočekani banditi i kriminalci - upadali su u postavljene klopke.

Te mračne snage su činile tako reći, "spoljni skalion" koji će na nas uputiti jugoslovensko rukovodstvo. U isto vreme Jugosloveni nisu zapostavili ni "unutrašnji skalion". U njega su bili uključeni ne samo blagovremeno regrutovani elementi od stra-

ne UDB-e, koje tada još nismo bili otkrili, već i svi ostaci starog sistema koji smo srušili. Svi ti elementi su bili skloni da naćule uši i prihvate smernice i signale koji su im stizali iz Beograda. To je razumljivo: svrgnute klase, izdajnici, nezadovoljni elementi, neprijatelji narodne vlasti, svi oni koji nisu podnosili pravednost partije i naše narodne vlasti, sve svoje nade polagali van. Ako su te nade do 1948.godine, bile polagane- na Amerikance i Engleze, sada već nemaju ništa protiv što im je pridodat još jedan novi saveznik i gospodar. Oni pokušavaju, kao što su i pokušali, da se aktiviraju, da uspostave veze i deluju i u okviru titoističke mreže.

Medjutim, i oni su na vreme otkrivani i razbijani. Očekivanja Tita i družine da će postići nezadovoljstvo, paniku, razočarenje, konfuziju i poremećaj u Albaniji, nisu se ostvarila. Kao miš u mišolovku upadali su u naše šake jedan za drugim kako razbojnici i diverzanti, tako i tajni agenti koji su u tom periodu ubacivani radi delovanja u našoj zemlji (1).

Mi se ni tada nismo uspavali. Vreme je pokazalo da je jugoslovensko rukovodstvo, "sopstvehim snagama", ili, pak, agenturskim dogovorima sa tajnim imperijalističkim službama, držalo u rukama i druge "rezervne kamenice" da bi ih upotrebilo u trenucima koji će izgledati najpovoljniji za njihove interese. Koje su bile te "rezervne kamenice", to se pokazalo samim kontinuitetom naše revolucije. Bitno je da smo mi uvek bili budni, svesni da nećemo imati mira na našem putu, jer nas, pored ostalog, naši brojni neprijatelji nikada neće ostaviti da radimo i živimo u miru.

---

1) Od 1948. do 1955.godine jugoslovenska agentura je ubacila ili organizovala u Albaniji 307 agenturskih bandi diverzanata i kriminalaca. Sve su one otkrivene i uništene. U istom periodu u našoj zemlji su otkrivene i uništene tajne agenturske grupe i organizacije, formirane i usmerene od tajnih jugoslovenskih službi u saradnji sa zapadnim službama.

Tako je završena prva faza Titovih napora za promenu stanja u Albaniji korišćenjem diverzanata i agenata. Ništa nije moglo da poljulja našu socijalističku tvrdjavu, jer su njeni temelji čvrsti. Korak po korak, uporedo sa našim uspešnim koračanjem u svim oblastima života, uporedo sa čišćenjem bandi i imperijalističkih, titoističkih i imperijalističko-titoističkih agenturskih mreža, mi smo postali sve čvršći i odlučniji na našem putu.

Početkom pedesetih godina jasno se pokazalo da sa metodama diverzanata, agenata i starog antialbanskog i antisocijalističkog taloga, Tito neće imati uspeha protiv nas. No, upravo onda kada su jalovile njegove nade u nasilnu promenu stanja u Albaniji, Titu je kao "božji dar" pritekao u pomoć drugi renegat - Nikita Hruščov.

Hruščovljevska izdaja, jedna od najvećih trauma koju je ikada pretrpeo medjunarodni komunistički radnički pokret, stvorila je Titu nove mogućnosti i sredstva, a samim tim i mnoge nade za promenu stanja u Albaniji. Staru šovinističku nezajažljivost da proguta Albaniju, prožimaju još dva druga bitna činioca: mržnja beogradskih renegata prema socijalizmu koji se gradio u Albaniji i osećanje odmazde zbog uzastopnih udaraca i raskrinkavanja koja su im godinama naša Partija i narod nanosili.

Titoisti nisu dugo čekali da bi izvršili prvi atak preko Tuk Jakove. Nije slučajno to što je upravo onda kada su se štimovale žice Tito-Hruščov, mesec ili dva pre polaska Hruščova za Beograd da bi se zagrlio sa Titom, Tuk Jakova ustao i ponovio neprijateljsku tezu Jugoslovena da su oni stvorili Komunističku partiju Albanije (!) i da, sledstveno tome, njima pripada "zasluga" za sve pobede ostvarene u Antifašističkoj narodnooslobodilačkoj borbi (!).

O tome šta predstavlja ta "teza" i zašto je ona lansirana, gore sam iscrpno govorio. Ovde želim da obeležim nešto drugo: Tuk Jakova bio je jedan od učesnika osnivačke skupštine KPA novembra 1941.godine. U ratnim godinama, sve do 1955, kao i svi mi, više puta je čuo tu tezu i nije se s njom složio. Naprotiv, odlučno joj se suprotstavio. Postavlja se pitanje kako se mogao predomisliti i pljunuti sebi u obraz aprila 1955.godine?! Sigurno je ćopavi (Dušan Mugoša), koji po pravilima UDB-e "nije zaboravljao nego se stalno sećao" svojih regruta, dao znak Tuku da krene u akciju. Druge "teze" Tuka bile su sve ono što je naveliko pustila u promet Hruščovljeva ekipa u cilju sondiranja terena za Dvadeseti kongres KP Sovjetskog Saveza: gašenje klasne borbe, preispitivanje linije koju je sledila Partija, a naročito rehabilitacija neprijatelja osudjehih za oportunizam i trockizam; promena sastava CK Partije i dovodjenje na rukovodeća mesta osudjenih elemenata itd.

Naša Partija je odmah zadala snažan i nemilosrdan udarac Tukovim "tezama" i ciljevima, kao i postavkama i željama onih koji su mu to servirali. Tuk Jakovi pridružio se samo jedan element. To je bio Bedri Spahiju, odavno poznat kao oportunista, megaloman, zagovornik teza gašenja klasne borbe itd. Plenum CK APR, održan juna 1955.godine, osudjujući ova dva kapitulantska i antipartijska elementa, ne samo što je pokazao odlučnost APR da ne padne u blato, u koje su počele da tonu druge partije tadašnjih socijalističkih zemalja, već je Titu i kompaniji dao dobru pouku. Prvi pokušaj titoista protiv nas, uperiodu kada je izbila hruščovljevska epidemija, propao je. Ali, i pored ovog gorkog poraza, jugoslovensko rukovodstvo nije izgubilo nade i nije štedelo napore, nego se dalo na nove pokušaje intervencije i diverzija u Albaniji.

Upravo to su bili trenuci kada je u Beogradu krunisano senzacionalističko i sramno pomirenje Tito-Hruščov krajem maja i početkom juna 1955.godine. Dobro je poznat naš odlučni stav suprotstavljanja novom gnusnom činu.

Čim nas je Hruščov u poslednjem času obavestio da će sam otputovati u Beograd da bi se pomirio sa Titom i tražio "izvinjenje" za "učinjene greške prema njemu" 1948. i 1949.godine (!) i da bi objavio u štampi "odluku" (koju je doneo sam Hruščov) za odbacivanje Rezolucije Informbiroa, mi smo u pismu izrazili Hruščovu naše odlučno neslaganje sa tim postupcima, a naročito s njegovim odbacivanjem Rezolucije Informbiroa (1). Na sastancima koje sam tih dana imao sa sovjetskim ambasadorom Levičkim u Tirani, opširnije i upornije smo obrazložili sovjetskom rukovodstvu naš pravilan stav prema tom pitanju. Ipak, došlo je do ostvarenja pogodbe Tito-Hruščov. Svega nekoliko dana posle tog izdajničkog čina, 17.juna 1955.godine, merama koje je naš plenum Centralnog komiteta preduzeo prema Tuku Jakovi i Bedri Spahiju na direktan i indirektan način smo Titu i Hruščovu stavili do znanja ne samo da se nećemo složiti sa njihovim planovima, već ćemo nemilosrdno napadati, kao što smo učinili, svaki njihov i pokušaj njihovih agenata da nas pokore. No, valja istaći i sledeće: iako se nismo nijednog trenutka složili sa linijom dikti-

---

1) "Svakodnevno iskustvo naše Partije u odnosima sa Jugoslovenima, - pisali smo izmedju ostalog Hruščovu, - kako ore raskida sa Jugoslovenima 1948.godine, tako i kasnije, sve do danas, jasno i nedvosmisleno, sa brojnim i živim činjenicama potvrdjuje da je principijelna sadržina svih rezolucija Informbiroa u pogledu jugoslovenskog pitanja bila sasvim ispravna... Po našem mišljenju, tako nagla odluka o jednom pitanju od principijelnog značaja, bez prethodne duboke analize zajedno sa svim partijama zainteresovanim za ovo pitanje, tim pre bi njeno objavljivanje u štampi i dekretiranje u beogradskim razgovorima bilo ne samo preuranjeno, već bi prouzrokovalo ozbiljne štete ukupnoj orijentaciji... Ubedjeni smo da je generalna linija naše Partije u odnosima sa Jugoslavijom bila ispravna...". (Iz pisma CK APR, upućenog CK KP SS 25.maja 1955.godine, CRA).

ranom iz Moskve, nego smo se, naprotiv, suprotstavili toj liniji, ipak nije bilo moguće ostati "netaknut" i takoreći van talasa sa kojima su nas oni zapljuskivali. Da bi udarni efekti bili snažniji i da bi stvorili stanje koje bi vodilo "potčinjavanju" Albanije, i Hruščov i Tito su delovali čas jedinstveno, čas odvojeno.

U najteža zbivanja tog procesa spada partijska konferencija Tirane aprila 1956.godine. U prvoj fazi pojavljivanja hruščevljevskog revizionizma ona nesumnjivo predstavlja najznačajniji pokušaj Tita i Hruščova za promenu stanja u Albaniji. Održana samo nekoliko dana posle famoznog 20-og kongresa KP SS, konferencija u Tirani aprila 1956.godine, sa ideološkog gledišta bila je odraz tog Kongresa i revizionističke platforme koju je on ozakonio, a sa organizacionog stanovišta predstavljala je zaveru, kovanu od strane titoističkog rukovodstva preko jugoslovenske ambasade, u saradnji i sa sovjetskim ambasadorom, kako se tek kasnije saznalo.

Poznata je činjenica da je Hruščov, naročito posle Dvadesetog kongresa, februara 1956.godine, u saradnji sa Titom, učinio sve da promeni stanje u svim zemljama narodne demokratije. Kao što sam gore naveo, jedna od prvih mera koju je preduzeo Hruščov, bila je rehabilitacija osudjenih u vreme Informbiroa i njihovo vraćanje u partijska i državna rukovodstva zemalja narodne demokratije. Redom su rehabilitovani: Rajko u Madžarskoj, Gomulka u Poljskoj, Kostov u Bugarskoj, pojavio se takozvani pokret za demokratizaciju, za "preispitivanje odluka donetih pod uticajem Staljina i Informbiroa", itd. U mnogim zemljama ozakonjena je "nova linija" pomirenja sa bivšim neprijateljima "miroljubive koegzistencije", sa imperijalizmom itd. U celoj toj trci nisu izostale ni druge zemlje narodne demokratije u Evropi,

pa ni Mao Ce Dungova Kina.

Tito je sa zadovoljstvom gledao na ovaj proces i učinio sve da bi mu dao nove podsticaje i razvio ga u svom interesu. Nadajući se da je došlo vreme da preuzme zastavu, on je ne jednom izjavio da je socijalistički poredak "kriv" za sve ono što se dogodilo, pa sledstveno tome treba svrgnuti "dogmatski", "staljinistički" socijalizam i uspostaviti jugoslovenski poredak, "humano" i "vitalno samoupravljanje".

Mnogi su se prevarili ili su jedva dočekali svu izdaju, koja je tada ozakonjena i postala zvanična ideologija. Jedino naša Partija i zemlja ostale su nepokolebive na svom ranijem putu. To je moralo da ozlojedi glasnike savremenog revizionizma - Tita i Hruščova. Kada su uvideli da kod nas nije imalo prodju ono što se desilo u drugim zemljama, pribegli su putu zavera. Tito je u tome bio maher.

Konferencija u Tirani je bila upravo deo Titove i Hruščovljeve zavere za promenu stanja u našoj zemlji. Kažem deo zbog toga što je njihov plan ili zavera imala mnogo veće i šire dimenzije. Na Konferenciji u Tirani učinjen je samo prvi korak opipavanja pulsa i pripremanja terena. Tek kasnije se dalje nastavilo, naročito na Trećem kongresu APR, koji je održan neposredno posle konferencije (1).

Šta se ustvari desilo na konferenciji u Tirani?

Na početku su i u Tirani, kao u celoj zemlji, organizovani sastanci partijskih organizacija, koje je karakterisala politička, ideološka i organizaciona zrelost celokupne organizacije, ljubav koju su gajili komunisti prema Partiji i njenom rukovodstvu, prema liniji koju su sledili i odlučnost da dalje unapre-

---

1) Treći kongres APR održan je u Tirani od 25.maja do 3.juna 1956.godine

djuju i neguju tu liniju. Na tim sastancima izabrani su delegati za Partijsku konferenciju u Tirani. Do tada je, kao što sam rekao, sve teklo sasvim normalno. Partijska organizacija u Tirani, kao i celoj zemlji, još jednom je potvrdila svoju zrelost i ispravnost generalne linije Partije. Ali upravo onda da kada su delegati već bili izabrani i pripremali se za Konferenciju, jugoslovenskoj ambasadi u Tirani naloženo je da hitno pokrene tajne agente, blagovremeno pripremljene, nezadovoljne elemente i dr. Zašto se Beogradu toliko žurilo, to je lako shvatiti: odmah po. objavljivanju revizionističkih stavova i odluka XX kongresa KP SS jugoslovensko rukovodstvo je ocenilo da ne treba gubiti vreme. Brzo, tajno i intenzivno delovanje u Albaniji, po njima, moglo bi da pomuti i dezorijentiše celokupnu situaciju. Drugačije neće biti moguće poljuljati "staljinističko rukovodstvo Envera Hodže". I tako je počelo pletenje zaverenič-kih niti.

Pod velom "poznavanja" i "popularisanja" odluka i stavova 20. kongresa KP SS, koje je bučno propagirao ceo svet, jugoslovenski agenti i drugi partijski kažnjeni elementi, podučeni od strane jugoslovenske ambasade, počeli su da tajno obradjuju delegate izabrane za konferenciju. Primenjen je čak i "legalan" put: koristeći ljubav koju je naša Partija negovala prema KP Sovjetskog Saveza, mnogi delegati "odlučili su se" da traže od organizacija u kojima su birani da se, po uzoru na "bratsku sovjetsku partiju", još jedared"diskutuje" i pribave "primedbe" i "kritike" u odnosu na rukovodstvo naše Partije, da bi se bilo u skladu sa "novim duhom"; da se pozovu komunisti da kažu "sve" o "sadašnjosti i o prošlosti"; da se ulože napori navodno za "ispravljanje grešaka i skretanja" pod maskom "demokratije", "slušanja glasa masa", "slušanja na Konferenciji glasa odozdo" itd.

Još prvog dana rada Konferencije, a posebno na prvim sednicama drugog dana, taj "duh kritike" se otvoreno osećao, pa su optužbe toliko brzo napredovale da je situacija postala teška i potresna čak i za same tajne organizatore zavere.

Tačno u podne drugog dana Konferencije, sasvim neočekivano u Valonu je došla Nedžmija. Bio sam na odmoru nešto više od nedelju dana, ali sam odmor i boravak u Valoni iskoristio za izradu izveštaja za Treći kongres Partije, koji je trebalo da se održi maja te godine. Nedžmija mi je rekla da su je tog dana (dobro se sećam, bila je nedelja, 15.april) pozvali na razgovor Mehmet Šehu i Bećir Baluku i da joj je Mehmet rekao da je "stanje na konferenciji teško", da "traže rehabilitaciju Koči Dzodzea, Tuka Jakove i Bedri Spahije" traže "povezivanje s Titom i jugoslovenskom partijom" i dr., pa je potrebno da podješ u Valonu i upoznaš druga Envera, i da mi smatramo da je nužno da on lično dodje na konferenciju.

Kasnije ću reći zašto je Mehmet Šehu dao ovu informaciju, zašto je smatrao potrebnim da lično odem na konferenciju i koja je bila njegova prava uloga u ovoj zaveri. Ovde želim da ukažem da, posle onoga što mi je rekla Nedžmija, i bez "zahteva" Mehmeta Šehua, nisam smeo da se dalje zadržavam u Valoni. Naložio sam da mi doteraju kola i posle dva sata našao sam se u Tirani.

Odmah sam pozvao Mehmeta Šehua, Bećira Balukua (kojeg je de jure delegirao za konferenciju Centralni komitet, a de facto, kako će se kasnije videti, bio "izaslanik" tajne jugoslovenske službe). Ovom susretu prisustvovao je i Hisni Kapo. Tražio sam posebno od Bećira Balukua da iscrpno upozna šta se radilo i šta se govorilo na Konferenciji i on je, čas pocrveneo čas bled, počeo:

- Juče, čim je Fiqreta završila čitanje izveštaja, bombardovali su nas pitanjima. Pitanja su... tvrda, potresna: "zašto Centralni komitet ne deluje brzo i široko na popularisanju Dvadesetog kongresa sovjetske partije?"; "hoćemo li mi usvojiti njegove stavove i odluke, kao što su to učinile bratske partije?!"; "smatra li Centralni komitet da treba sagledati u svetlosti Dvadesetog kongresa osude izrečene Koči Dzodzeu, Tuku Jakovi, Bedri Spahiji?"; "zašto je Centralni komitet naše Partije zabranio objavljivanje u štampi članaka i materijala bratskih partija koji su pisani u duhu XX kongresa?"; "kako ocenjuje rukovodstvo naše Partije jugoslovensko pitanje?"; "zašto se i mi ne povezujemo, kao i ostali, sa KPJ...?".

Nakon što. je nastavio da navodi još niz sličnih pitanja (ona su mogla biti drugačije formulisana, ali u osnovi su bila ista kao ona koja sam ranije naznačio), Baluku je zaključio:

- Evo, takva pitanja su juče postavljena i diskusija delegata je vodjena u tom duhu.

- Zar svi delegati postavljaju takva pitanja i zar svi govore u tom duhu?! -pitao sam ga na licu mesta.

Baluku je na trenutak zaćutao, no, pošto je Mehmet Šehu stajao ukočen, odgovorio je:

- Ne! Samo su pojedini drugovi govorili o tim problemima i u tom duhu, ali su oni dali ton konferenciji.

- A da li ste vi dali potreban odgovor na ova pitanja i optužbe uperene protiv Partije i njene linije?

- Da, ali se problem dosta razbuktao. Ne umiruju se. Zato smo i sa drugom Mehmetom mislili da vas upoznamo i tražili da lično dodjete na konferenciju i odgovorili im...

- Jasno! -prekinuo sam Bećira Balukua. - Dobro ste učinili što ste me upoznali i tražili moj dolazak. Odmah ćemo krenuti na

konferenciju i ne mi, već elementi koji pokušavaju da nam podmeću klinove u teškove i iskrivljuju pravu liniju, treba da se plaše sučeljavanja. No, pre nego što budemo otišli, vama moram da kažem nekoliko reči.

Prvo, iz ovoga što sam od vas čuo, jasno proizilazi da se nalazimo pred jednim neprijateljskim napadom, koji je sigurno ne samo inspirisan, nego i organizovan. Kako i od koga, to ćemo otkriti i to vrlo brzo, ali moje je mišljenje da se tu radi ne o prstima, već o rukama Jugoslovena. I to ćemo videti. Ali mislim da ti, Bećir Baluku, kao izaslanik Centralnog komiteta Partije, nisi smeo dozvoliti da situacija dodje do ovog stepena. Liniju Partije znaš, naš stav o svim tim problemima, za koje sada traže "preispitivanje" neki "junaci", potpuno je jasan. O svim tim problemima smo kolegijalno raspravljali i odlučili na vreme i nije mi poznato da je nekome od vas bilo nešto nejasno, kamo li da ste bili protiv.

- Tako je! - upao je poluglasno Mehmet Šehu. - Bili smo i jesmo saglasni.

- Onda, - obratio sam se Mehmetu Šehuu i Bećiru Balukuu, - zašto je trebalo da ja dodjem i smirim situaciju i odgovorim na pitanja koja su vam vrlo dobro poznata?! U svakom pogledu to je ne samo nepravilno, već i nedopustivo za glavne rukovodioce jedne partije. Pitanja o kojima smo svi rešavali i odlučili, svi moramo da branimo. No, - nastavih, - sada je osnovno da prebrodimo nastalu situaciju i, ako ste vi našli za shodno da ja izvršim taj zadatak, izvršiću ga obavezno.

Druga stvar, koju sam hteo da kažem, odnosi se na taktiku koju treba primeniti. Mislio sam da postupim ovako: odmah ću tražiti reč i mirno, ne napadajući odmah tužioce, objasniću delegatima celu istinu u vezi sa podlim pitanjima i optužbama koje

su upućene. Objasniću kakav je bio i kakav je stav naše Partije o tim problemima, kako smo postupili i sa kojih se pozicija pokreću takve optužbe i kuda bi nas povele, ako bi se dopustilo da nadju mesta medju nama. Ubedjen sam da je ogromna većina delegata zdrava, odana i privržena Partiji i, ako je neko od njih u zabludi, brzo će se otrezniti. Što se tiče "junaka" koji žele "preispitivanja", sa njima ću se konkretno baviti u drugoj fazi, onda kada delegati budu upoznati sa istinom. Ispred konferencije ću zahtevati da svaki od tih elemenata objasni sa kojih pozicija upućuje gnusne optužbe, u čije ime govori i ko ga je inspirisao. Ubedjen sam da će ih istina razobličiti i diskreditovati.

Petnaestog aprila u podne otišao sam, dakle, na konferenciju u Tirani i primenio taktiku koju sam gore izložio. Moram da kažem: čim sam ušao u dvoranu u kojoj je radila konferencija, bio sam okružen atmosferom koja mi je još više pojačala poverenje i snagu: čim su me videli, delegati su ustali na noge i snažno aplaudirali i skandirali Partiji i našem Centralnom komitetu. Radost i vedrina počela je da osvaja njihova lica. Jasno, drugovi su se oslobadjali osećanja tegobe i strepnje koje ih je potresalo i zabrinjavalo skoro dva dana uzastopce. Još više sam se u tu istinu uverio kada sam uzeo reč. Drugarsko objašnjavanje problema i dokazivanje pravilnosti ukupne linije naše Partije naglo je naelektrisalo salu. S vremena na vreme delegati su vikali s mesta:

- To je istina! Neka živi Partija!

Samo tu i tamo je poneka glava odudarala od opšte atmosfere: kada se dvorana digla na noge, ustali su i oni, primorani od većine, ali su izgledali kao bez ruku i bez usta. Naravno, nije nam st

Morali smo da ih dobro prikleštimo da svojim ustima priznaju da su u svemu što su pokrenuli, pošli sa neprijateljskih, antialbanskih i antipartijskih pozicija, da su sprovodili naloge i "direktive" trocističkog jugoslovenskog rukovodstva, pa će za tako teško delo morati da polažu račune. Naročito sutradan, 16.aprila, morao sam da se posebno bavim tim elementima. Kao što sam rekao, faza raščišćavanja problema u načelu je mirno i uspešno završena. Došao je red na napad koji će razbiti zaverenike i njihova orudja na konferenciji. Obratio sam se jednom od njih po imenu i tražio "da nam objasni" na licu mesta što ga je navelo na optužbe koje je učinio!

Počeo je da lupa, na početku kao "smelo", ali kasnije poluglasno da je navodno "preneo mišljenje osnovne organizacije".

- Ostavi osnovnu organizaciju! - rekoh mu. - Prvo objasni nam šta si hteo u kolima jugoslovenske ambasade tog i tog dana, gde si otišao i kakva si uputstva dobio?!

Tog trenutka dvoranu je ispunila živost i pokretljivost.

- Bila je zabuna, - usidilo se "na odbranu" ovo jugoslovensko orudje, - izgledalo mi je kao da su to naša kola.

- Pretpostavimo da si se na početku zabunio, - nastavio sam sa njegovom "logikom", - ali kad si ušao unutra i čuo da se govori i srpski, da ti se slučajno srpski jezik nije učinio albanskim?!

U dvorani grohoran smeh. Jugoslovenski agent je pobledeo ka mrtvac, nije znao kuda i šta da kaže. Tako smo nastavili i sa ostala dva-tri učesnika koji su do juče bili "neobuzdani" i "vrlo hrabri", a sada sasvim izolovani i diskreditovani.

Posle toga skoro da mi i nije trebalo da upadam. Reč su uzeli delegati, koji su svojom zrelošću, smelošću, kritičnošću i samokritičnošću, što je uvek karakterisalo naše komuniste, uči-

nili da partijska konferencija u Tirani nastavi do kraja i s punim uspehom kruniše svoj rad.

Pokušaj da se pretvori u prvu akciju svrgavanja zdravog rukovodstva APR i promene stanja u Aibaniji na samom početku je propao.

U toku samog rada Konferencije, a naročito posle nje, smireno smo analizirali ono što se desilo i, kao što sam rekao, na osnovu mnoštva činjenica došli do zaključka da je sve to bilo organizovano od strane titoističkog rukovodstva preko jugoslovenske ambasade u Tirani. Isto tako, tih dana došli smo do pravilnog zaključka da je revizionistička platforma Dvadesetog kongresa KP SS inspirisala i podsticala kako jugoslovensko rukovodstvo, tako i njegove agente u nas na ovaj neprijateljski pokušaj.

Posle razbijanja zaverenićke grupe na konferenciji u Tirani, neki njeni pripadnici isključeni su iz Partije, a protiv nekih, za koje je utvrdjeno da su imali veze sa jugoslovenskom ambasadom (jer tada nismo imali podatke o sovjetskoj ambasadi), pokrenut je sudski postupak.

Medjutim, tom prilikom, s obzirom na stepen našeg saznanja, nismo uspeli da otkrijemo i razbijemo najjače orudje stranih agentura, koje je ovoga puta, pokrenuto od strane jugoslovenske UDB-e, tajno odigralo glavnu ulogu u pripremljenoj zaveri. To je bio Mehmet Šehu. Činjenice koje se odnose na njegovo ponašanje na Konferenciji nisu dozvoljavale da dodjemo do drugačijeg zaključka. Sada, iz analize ranijih i kasnijih dogadjaja, osobito na osnovu činjenica koje su utvrdjehe posle njegovog samoubistva 18.decembra 1981.godine, Partija je došla do pravih i potpuno argumentovanih zaključaka.

Medjutim, pre nego budem gOvorio o ulozi i zaverenićkim tendencijama Mehmeta Šehua i njegove neprijateljske grupe na kon-

ferenciji u Tirani i kasnije, do trenutka kada je on izvršio samoubistvo, smatram potrebnim da se osvrnem na prošlost, da bih pokazao ko je bio pravi Mehmet Šehu, odakle je potekao i kome služio.

Istrage posle samoubistva Mehmeta Šehua i dokumenti sa kojima Partija raspolaže, pokazuju da je Mehmet Šehu bio regrutovan za američkog agenta još onda kada je pohadjao Fulcovu školu u Tirani. Po njegovom nalogu, Mehmet je poslat na studije u jednoj vojnoj školi u Italiji, ali se po nalogu američke agenture obreo u Španiju da bi se ubacio u redove internacionalističkih brigada. Cilj američke agenture bio je da svom agentu obezbedi "ispravu" "internacionalnog borca" kako bi ga kasnije u Albaniji koristila za svoje dalekosežne ciljeve.

Posle poraza antifašističke borbe u Španiji, Mehmet Šehu je otišao u izbeglički logor u Francuskoj, gde je bio tri godine. Za to vreme mnogi njegovi drugovi su pobegli. Tu je on regrutovan i za agenta engleskog Inteližans Servisa. Otuda su ga izvukli jedan oficir nemačkog Gestapoa i jedan iz italijanskog SIM-a, došao je u Italiju, gde je zadržan dva meseca, zatim je u Draču predat zloglasnom albanskom špijunu u službi italijanskih zavojevača, Manu Kukalješiju, koji ga je posle dvadeset dana oslobodio i Mehmet Šehu je otišao u Malakastru, gde se povezao sa organizacijom naše Partije.

U toku Narodnooslobodilačke borbe Mehmet Šehu i njegova žena Fiqret Sandžaktari regrutovani su i kao jugoslovenski agenti od strane Dušana Mugoše. Rabotu sa Mehmetom Šehuom Mugoša je započeo u Valoni u proleće i leto 1943.godine, a intenzivirao je kada su obojica "sredili"da budu zajedno u Prvoj udarnoj brigadi, koju smo formirali avgusta te godine. U toj brigadi Mugoša je loncu našao poklopac: regrutovao je Figretu Sandžaktari

i, iz agenturskih ciljeva, bio "novodadžija" njenoj veridbi sa Mehmetom Šehuom. Kao svaka strana agentura, tako i titoistička koja je nastala i formirala se u "plamenu borbe", koristila je svoje regrute za bliže i perspektivnije planove: Mugoša je podstaknuo svoga agenta, Mehmeta Šehua, da prvo izvrši što više sektaških radnji, sa ciljem da za sektaštvo, koje su Jugosloveni sami posejali i podsticali, kasnije, kad im bude trebalo, optuže, kao što su i učinili, rukovodstvo naše Partije. (Kao što sam gore naveo, to je iskorišćeno u Beratu novembra 1944.godine). U isto vreme titoistička agentura, u okviru "saradnje sa saveznicima", je mnogo naučila iz iskustva Inteližens Servisa. Pored navedenog, ona je računala i na poraz koji može da pretrpi u Albaniji, pa je pripremila Mehmeta Šehua i Fiqretu Šehu i kao agente za teška, buduća vremena. U tom cilju prvom je dala nadimak MIŠ (Mehmet Ismajl Šehu), a njegovoj ženi FISARI (Fićret Sandžaktari).

Iz pisanih dokumenata Mehmeta Šehua, koji su tek sada nadjeni, vidi se da je on vinovnik beratske zavere, zajedno sa Koči Dzodzeom i Nako Sriruom, bez obzira što novembra 1944.godine nije bio u Beratu.

U jednom pismu, upućenom Centralnom komitetu Partije (Koči Dzodzeu, decembra 1944.godine), Mehmet Šehu napada liniju Partije kao "sektašku" i "lokalističku" i njeno zdravo rukovodstvo okvalifikuje kao "kliku unutar Partije". A da ne bi ostavio nikakvu sumnju o kome se radilo, Mehmet Šehu, oduševljen antipartijskim zaokretom u Beratu, svojeručno piše "da Partija nije učinila ovakav preokret, sigurno da bi pala pravo u provaliju" (1).

Naravno, Mehmet Šehu, regrutovani agent Jugoslovena, antipartijski se ponašao i udružio sa zaverenicima. Ujedno, ovim

---

1) Iz pisma Mehmeta Šehua upućenog CK KPA (Koči Dzodzeu), 10.decembra 1944.godine, CAP.

solidarnim pismom, našao je priliku da iskaže i lična nezadovoljstva sa rukovodstvom Partije, naročito samnom, i da traži od Koči Dzodgea i njegovih dirigenata nadoknadu za usluge koje je činio i nastavljao da čini.

I u toku borbe Mehmet Šehu je pokazivao znakove nezadovoljstva, jer je na Prvoj zemaljskoj konferenciji Komunističke partije Albanije u Labinotu, marta 1943.godine, izabran samo za kandidata Centralnog komiteta, a u Permetu, na Antifašističkom narodnooslobodilačkom kongresu od maja 1944.godine, njemu i još nekim licima koje je on prezirao, nije dodeljen čin generala.

Mehmet Šehu je hteo da padnu u zaborav greške koje je počinio narušavajući partijsku liniju i ne provodeći naredjenja Vrhovnog štaba zbog kojih je u više navrata kritikovan, a sada je te iste greške, namerno ponavljao. Naime, on je sprovodio teror po selima kroz koja je prolazila Prva brigada, da bi diskreditovao Partiju i partizanske snage, pretvarao u legendu "inkurziju" dva bataljona Prve brigade za spašavanje Vrhovnog štaba od nemačko-balističkog obruča, koji on ne samo da je ubrzao (jer je Štab probio obruč sopstvenim snagama), već je M. Šehu namerno izgubio dve nedelje, umesto dva dana, uvlačenjem snaga brigade u neka opasna putanja i prouzrokujući herojski pad mnogih hrabrih brigadira.

U toku borbe Mehmet Šehu se protivio naredjenju Generalnog štaba za prelaz Prve divizije preko reke Škumbini u pravcu severa. To protivljenje Mehmeta Šehua nije bilo slučajno. Podudaralo se sa anglo-američkim planom da se ne dozvoli prelazak formacija NOV iz južnih u srednje i severna delove Albanije i sa velikim pritiscima koje je vršila anglo-američka sredozemna komanda na glavnu komandu naše vojske, radi obustavljanja prelaska

Prve divizije na sever (1) i napad na snage Abaza Kupija, nazivajući taj prelaz i buran tok naših borbenih dejstava "mešanjem u njene strateške planove". Medjutim, naša Partija i glavni štab imali su sopstvene strateške planove što bržeg oslobodjenja cele Albanije. Naše odlučno naredjenje za hitan prelaz Prve divizije na sever poremetilo je anglo-američki plan i usluge Mehmeta Šehua svojim gospodarima.

Drugim rečima, Mehmet Šehu je došao u Albaniju i borio se ne kao komunista i partizan, već kao najamnik i anglo-američki emisar koji služi njihovim planovima o budućnosti Albanije (2). Posle samoubistva, u njegovoj kasi nadjen je program, napisan njegovom rukom 1942.godine, kada je došao u Albaniju. To je bio ništa drugo nego buržoasko-demokratski program, u kome se uopšte ne govori o socijalizmu i komunističkoj partiji, nego o više partija, onako kako su nastojale da čine anglo-američke misije i reakcionarne grupe podržane od njih u periodu neposredno posle oslobodjenja. Sada imao u rukama dokumenta na osnovu kojih se tačno utvrdjuje i potvrdjuje da je Mehmet Šehu bio agent i Inteližens Servisa. U tim dokumentima stoji njegovo ime sa nekoliko pseudonima, kodificiranih kao BAB 008 i dr. Iz dokumenata proizilazi da je Mehmet Šehu primao i pare za usluge koje je činio i centar je poručio da se on ne dira, što znači da je bio— jedan od potencijalnih agenata koji se ne diraju, a znači- da je

---

1) Videti: Enver Hodža: "Rreziku anglo-amerikan për Shqipërinë (Kujtime)", ("Anglo-američka opasnost za Albaniju (Sećanja)", str.255, Tirana, 1982.

2) Da je Mehmet Šehu bio američki agent i da je njima činio usluge, pored ostalog, svedoči i pismo od 6.II 1944.godine koje je agent CIA, Lari Post (kasnije poslat u Albaniju od strane američke kontraobaveštajne službe) napisao drugom američkom agentu, Hasanu Rečiju: "Više puta- sam ponavljao da mi hoćemo činjenice, činjenice i činjenice u vezi sa svakom situacijom ili pitanjem, - naglašavao je u tom pismu Lari Post i nastavljao, - (Bradonji) - Mehmetu Šehuu isporučite mnogo pozdrava od mene. Ima li mogućnosti da mi pošalje neki izveštaj o njegovom stanju i aktivnosti?! Ne pišeš mi da li si udružio...! P.S. Ovo pismo može videti i Bradonja. (Iz originala pisma koje se nalazi u CPA).

bio jedan od onih koji se "ostavljaju da miruju", kako se to kaže agenturskim jezikom, da bi se koristili u situacijama kada su im potrebni (1).

Ovaj skriveni agent tajnih američkih službi, kasnije pripreman od strane Inteližens Servisa u izhegličkim logorima bivših izbeglica internacionalnih brigada u Francuskoj da sabotira Albansku narodnooslobodilačku borbu, povezao se u toku rata, kao što sam rekao, sa jugoslovenskom OZN-om (UDB-om) i dalje sledio put izdaje: odmah posle oslobodjenja, po nalogu njegovog gospodara Fulca, koji je tada već bio zvanični predstavnik američke misije u Tirani, ubrzo se uključio u tajnu sovjetsku službu. Mi imamo u ruke pismo koje je Mehmet Šehu poslao majoru Ivanovu neposredno nakon oslobodjenja. U njemu je vredjao liniju Partije i izražavao mržnju prema zdravom kadru koji je branio tu liniju, naročito protiv generalnog sekretara, Envera Hodže, Hisnije Kapoa i drugih. To potvrdjuje da je Mehmet Šehu, pored agenturskih veza sa Jugoslovenima, uspostavio veze još sa jednom većom silom, sa tajnom službom bezbednosti Sovjetskog Saveza. Evo šta je izmedju ostalog napisao majoru kontraobaveštajne službe Ivanovu, šefu Sovjetske vojne misije u Tirani:

---

1) Iz procene situacije u Albaniji krajem 1944.godine, engleske obaveštajne službe predvidele su organizovanje moguće opozicije koja bi se suprotstavila novoj državi narodne demokratije. Medju glavnim elementima te opozicije oni su računali na Mehmeta Šehua. O tome svedoči i jedan dokument od 10.novembra 1944.godine, čija je fotokopija uzeta iz arhiva Forin Ofisa u Londonu, gde se o Mehmetu Šehuu izmedju ostalog naglašava "... on je komunista, ali njegova lična ambicija nadmašuje odanost prema Partiji". (FO 371/43554 PRO.). U drugom dokumentu od 10.febuara 1945.godine, Odeljenje engleske obaveštajne službe za Albaniju ("Forca", br.399), kvalifikuje Mehmeta Šehua kao "jedinog čoveka" sa dovoljno pristalica, koji će biti opasan po Hodžu ukoliko se ne budu slagali" (podrazumevati: - engleski program koji je doneo Mehmet Šehu kada se vratio u Albaniju godine 1942. i koji je nadjen u njegovoj kasi nakon samoubistva. Vidi u ovoj svesci str. 551). W0-204.

"... Osećam obavezu da iznesem svoje mišljenje o tome što vidim i da izrazim ono što mislim. Dobro znam da je ovaj moj postupak, u ovom slučaju, u suprotnosti s pravilima organizacione linije naše Partije, ali imajući poverenja u tebe... preuzimam odgovornost da se direktno obraćam tebi" (1).

U nastavku pisma, u vidu izveštaja koji podnosi Ivanovu, napada u svim pravcima liniju Partije koja je rukovodila i dovela do pobede u Narodnooslobodilačkoj borbi. On napada istorijske periode i dogadjaje kroz koje su prošli borba i Partija, kao Konferenciju u Pezi, Permetski kongres, Prvu zemaljsku konferenciju Partije i u potpunosti se slaže sa antimarksističkim i antialbanskim shvatanjima Velimira Stojnića i Koči Dzodzea. I Mehmet Šehu, kao Velimir Stojnić, naziva Envera Hodžu i ostale drugove kao "KLIKU" (2) sa kojom treba raščistiti prema odlukama donetim u Beratu. "Da bi se ostvarila jedna prekretnica, - pisao je Mehmet Šehu, - potrebna je totalna revolucija u našoj Partiji" (shvatiti: totalna čistka).

Kvalifikujući Tita kao "mozak MEDJUNARODNOG značaja", a radi zadovoljavanja ličnih ambicija koje nije uspeo ostvariti u toku njegove borbe prepune kolebanjima i sektaškim i anarhističkim greškama, Mehmet Šehu je završio pismo upućeno majoru Ivanovu sa nekim "zaključcima" i pozivima, ispisanim velikim slovima:

"Medjunama albanskim komunistima, - pisao je on, - nema <u>nijednog sposobnog kao Tito</u> u Jugoslaviji... U cilju napretka, radi ispomaganja, potrebna je <u>direktna</u> i <u>neposredna</u> pomoć I.I. (Komunističke internacionale) ili KPJ (Komunističke partije

---

1) Iz pisma Mehmeta Šehua upućenog majoru Ivanovu. CAP.
2) Reči napisane velikim slovima, kapitalnim, koje se navode uzete su iz originala pisma

Jugoslavije) (1), a ona je hitna, jer je situacija nemetnula vrlo značajne probleme". (Posle samoubistva u kasi Mehmeta Šehua pronadjen je i jedan svojeručno napisan zapis, u kojem se kaže da je Ivanovu napisao pismo).

U tom kontekstu jasne su aktrobatske igre i protivurečni stavovi Mehmeta Šehua u toku Narodnooslobodilačke borbe i posle Oslobodjenja, pre i posle Osmog i Jedanaestog plenuma Centralnog komiteta (1948.godine), kada je čas branio, a čas se suprotstavljao jugoslovenskim tezama, ali pod zaštitom sovjetskih vojnih savetnika.

Na osmom plenumu Jugosloveni i Koči Dzodze su Nako Spirua osudili i denoncirali kao neprijatelja, dok je Mezmet Šehu, kao što sam gore naveo, okvalifikovan kao "antijugosloven" i pojačani su "napadi" i "pritisci" Titovih i Koči Dzodzeovih emisara da on bude udaljen iz vojske. Medjutim, ti isti beogradski "kritičari", čak i u Titovo ime, insistirali su da se Mehmet Šehu sasvim ne izoluje, nego da mu se da portfelj jednog ministarstva (!). Postavljen je za ministra saobraćaja, dakle, imenovan je za člana Vlade (2).

---

1) Podvlačenja i zagrade u ovom odlomku su redakcijske.

2) Kristo Temeljko je na XI plenumu izjavio: "Jugosloveni su voleli Mehmeta". Štaviše u jednoj prilici obratio se Mehmetu i rekao mu: "U redu, ja ne nosim breme grešaka, ali ne zaboravi: kad god smo bili u Beogradu, Tito je tebe primao, a ne mene! Što se tiče kritika decembra 1947.godine, - rastavio je Kristo, - Jugosloveni su ga stvarno kritikovali, ali su meni rekli da vršim pritisak na rukovodstvo da bi ga postavili za ministra! Sa Mehmetom su lepo postupali, jer su strahovali od njega!" (Iz zapisnika XI plenuma CK KPA. CAP).

Pored ostalog, o "specijalnim" vezama Mehmeta Šehua sa titoistima svedoče i neka "konfidencijalna" pisma sa Dušanom Mugošom. Naime, u pismu od 9.februara 1944. izmedju ostalog piše: pismo koje si mi poslao predstavlja utehu za mene.., tu se vidi kakvo lično, posebno interesovanje pokazuješ (prema meni). Pismo me teši, savetuje, pomaže, uči. Konzerviraću ga i poslužiće mi kao tvoja slika, kao uspomena... Ah! kad bi dezertirao i ponovo nam došao, držaćemo te kao komitu, kontrabandu!"

A u pismu od 22.aprila 1944, prilikom odlaska Mugoše iz Albanije, Mehmet Šehu, nakon što mu je ispevao ditirambe i ponižavajući se ovaklifikovao "našim učiteljem", albanske komuniste naziva "bašibuzocima", "djuvečom s gorkim začinima" i na kraju mu se obraća: "Saljo, (nadimak Dzpaba Mugoše)... Kome ćeš poveriti ovu specijalnu misiju...?" (Pisma se naleze u CPA).

Posle pisama KP (b) Sovjetskog saveza, upućenih CK KPJ, posle Jedanaestog plenuma CK naše Partije, Mehmet Šehu se prilagodio liniji Partije, braćeni Sovjetski Savez i Staljina, "raskrinkavajući" Tita i njegovu kliku kao agente imperijalizma, kao što je to uradilacela naša Partija. Na gromoglasne poruke Mehmeta Šehua protiv Titove klike Beograd je ipak ćutao. Jugoslovenska UDB-a, u saradnji sa američkom CIA-om i engleskim Inteližens Servisom, nije ga potkazala, nego je čuvan kao njihov potencijalni agent, infiltriran u tajnu sovjetsku bezbednost čije je poverenje uživao.

Posle smrti Staljina, ekipa koja je došla na vlast osudila je Beriju, šefa sovjetske KGB za brojna kršenja zakonitosti. Mi smo tražili od Mehmeta Šehua da ispita da li je bilo grešaka i u organima našeg Ministarstva unutrašnjih poslova, na čijem je čelu bio on. Mehmet Šehu se uplašio da nisu slučajno otkrivene njegove veze sa Sovjetskim KGB ili sa zapadnim agenturama, pa može da doživi sudbinu Berije. Otišao je kod sovjetskog ambasadora Levičkina, kojeg je uverio u njegovu privrženost novoj, hruščovljevoj ekipi što je došla na vlast i zatražio sovjetsku zaštitu, jer je, prema njegovim navodima, "Enver Hodža gledao na njega s podozrenjem" pa je bio jako uzbudjen. Levičkin je savetovao Mehmeta da dodje kod mene i da objasni svoju situaciju, uverivši ga da će ga i on braniti. Došao je sam Levičkin, predočio mi uzbudjenja Mehmeta Šehua i saopštio kako ga je savetovao da dodje kod mene. Mehmet Šehu je došao tek posle dve-tri nedelje. Prilikom drugog susreta, Levičkin me pitao:

- Da li ste razgovarali sa Mehmetom Šehuom?

- Nije tražio razgovor samnom, - odgovorio sam.

- Možda treba da ga Vi pozovete? - upitno reče Levičkin.

- Nikako! - rekoh mu. - Nemam potrebe da ga ja zovem, on

lično treba da se javi i da izvrši duboku samokritiku. Mi smo zaista prijatelji sa vama, ali ja smatram da je sasvim neispravno to što je on došao da razgovara sa vama o problemu koji se odnosi na nas, a da prethodno ne razgovara samnom, kao generalnim sekretarom Partije.

Levičkin se zabrinuo i "naložio" Mehmetu Šehu da dodje kod mene. On je prethodno uputio Fićretu Šehu da bi ona opipala puls. Došla je da od mene sazna šta je Mehmetu, koji je bio "neobično uzbudjen" (kao da ona ništa nije znala!).

- Nemamo ništa s njim, - odgovorih joj. - Pitaj njega da li ima nešto sa nama!

Tako se Mehmet uverio da nismo otkrili ništa i da nismo imali nikakve sumnjena njega. Podstaknut i od Levičkina, došao je kod mene i iskritikovao sebe. Takodje je samokritički istupio i na Politbirou i Plenumu Centralnog komiteta, ističući da je napravio tešku grešku što je otišao kod sovjetskog ambasadora da bi se požalio na generalnog sekretara Centralnog komiteta bez da prethodno razgovara sa njim i da postavi pitanje pred rukovodstvom Partije.

Docnije se zbilo nešto što je Mehmeta Šehua mnogo uplašilo i uzbudilo: Sokrat Bufi, partijski kadar koji je tada studirao u Moskvi, poslao je pismo Centralnom komitetu. Izmedju ostalog je pisao da je "Mehmet Šehu provokator...". Mehmet Šehu je time ozlojedjen i uporno je tražio na Sekretarijatu i u Politbirou Centralnog komiteta, više puta i kod mene, da se Sokrat Bufi uhapsi i osudi. Nismo prihvatili njegov predlog, jer je bio u suprotnosti sa partijskim normama da se kažnjava zbog toga što je kritikovao jednog partijskog rukovodioca. Budući da je Sokrat Bufi imenovan za potpredsednika izvršnog komiteta jednog sreza, a Mehmetu Šehuu još više je počeo da nagriza crv sumnje da

nismo možda otkrili nešto o njegovim grehovima, pa se osećao kao na žaru, živeo je i radio u strepnji.

U takvoj situaciji zatekli su Mehmeta Šehua dolazak Hruščova na vlast i Dvadeseti kongres KP SS, koji je doveo do izmirenja sovjetskih i titoističkih revizionista.

Posle neuspelog pokušaja sa Tuk Jakovom i Bedri Spahijom da se promeni stanje u Albaniji, strane agenture su ocenile da treba staviti u dejstvo Mehmeta Šehua. Kažem <u>strane agenture</u> zbog toga što su se, za degeneraciju i raspad socijalističkih zemalja "hruščovljevom linijom", u tim trenucima podudarale težnje Sovjeta i titoista, ali i imperijalista, sa američkim imperijalizmom na čelu. Posle toga, to jest posle smenjivanja zdravog rukovodstva naše Partije i države i dovodjenja revizionističke ekipe, te iste strane agenture bi započele obične svadje sa ciljem da svaka od njih stavi Albaniju pod svoj pazuh.

Dakle, Mehmetu Šehuu su Sovjeti i Jugosloveni naložili (ali uz saglasnost engleskih i američkih agentura) da se sa čitavom grupom da u dejstvo radi ostvarivanja u Albaniji svega onoga što je ostvareno ili se ostvaruje u drugim zemljama narodne demokratije. Upravo tu počinje uplitanje Mehmeta Šehua u Partijsku konferenciju u Tirani, gde je dužnost prvog sekretara komiteta Partije vršila njegova žena i stari agent Jugoslovenak, Fićreta Šehu. Slučaj (ali i tajna mahinacija Mehmeta Šehua) je hteo da za delegata Konferencije bude odredjen i drugi agent iz njegove grupe Bećir Baluku. Što se tiče drugih, tako reći "galerije" zavereničke grupe, za njihovo usmeravanje nije bilo potrebno da se njima bave MIŠ, FISARI ili Baluku. Ne, glavešine zavere, posebno Mehmet Šehu, moraju delovati tajno, duboko zakulisno, kako bi bile u stanju da prebrode svako eventualno iznenadjenje ili izbegnu ma koju neočekivanost. "Galerijom" su se bavili rad-

nici jugoslovenske ambasade i njihovi ljudi, odavno poznati i osudjeni od naše Partije, kao: Ljiri Gega, Dalji Ndreu, Hiljusi Spahiu i drugi.

Glavari komplota u ovom slučaju su imali zadatak da elementima iz dvorane, prikrivenim iza mandata "delegata", prvenstveno stvore uslove i mogućnosti da iskažu sav gnev i daju ton Konferenciji. Jedino ako obezbede da sve teče normalno, oni će ići dalje, vidljivijim i odlučnijim koracima. Bećir Baluku i Fićreta Šehu izvršili su ovaj agenturski zadatak. Činjenica je da su još od prvog dana Konferencije stvorili sve mogućnosti da neprijateljski elementi izliju svo breme antipartijskih pitanja i, kada je počela diskusija, namestili su da dobiju jedan za drugim svi neprijateljski elementi. Svojom "neaktivnošću", narodnom "ukočenošću od iznenadjenja i "nesposobnošću" da "razjasne" neprijateljima, omogućili su da prvi deo zavere teče kako su zakulisno predvideli i planirali.

Upravo kada su se rasplamsale antipartijske diskusije na konferenciji, Mehmet Šehu i Bećir Baluku su "našli za shodno" da zatraže moj dolazak na konverenciju. Zašto? Dva su bila glavna cilja ovog hitnog zahteva:

Prvo, da mene lično izlože antipartijskom napadu, da još više zagreju usijane glave i da, ako se budem našao pred nesavladivim napadom ili povlačenjem, u zamućenim vodama Mehmet Šehu manevriše u cilju još većeg zamućivanja situacije i dolaska na čelo, otvoreno nastupajući u konačnoj primeni scenaria pripremljenog od njegovih gospodara.

Drugo, Mehmet Šehu je računao i na mogućnost poraza zavere, pa se čak uplašio kad je osetio da mu uzde ispadaju iz ruku. Neprijateljski elementi, "galerija", budući da nisu znali da je njihov predvodnik bio upravo Mehmet Šehu, nisu štedeli pilule

protiv njega i njegove žene, jer su ih poistovjećivali sa zdravim rukovodstvom. U tim okolnostima on je smatrao celishodnim da lično ja dodjem, da se lično konfrontiram, na će ako primati da je izgubljena zaverenička rabota, postupiti kao što je imao običaj: doći će "pored mene", oštro napasti sitne elemente, šahovske figure, bez sumnje i Tita i, kao ranije, u mraku i strepnji čekati zgodnije trenutke.

Medjutim, i sami njegovi gospodari, novi (Hruščov sa družinom), ili stari (anglo-amerikanci i titoisti) osetili su i znali da u Albaniji nije bila situacija koja je postojala u drugim partijama i zemljama narodne demokratije. Jedinstvo Partije rada Albanije je bilo čvrsto. Za više od petnaest godina života APR je potvrdila da ne toleriše greške, klizanja i skretanja, ona je imala blistavu političku i ideološku prošlost, snažne veze sa masama, uživala bezgraničnu ljubav i poštovanje u narodu. U takvoj zdravoj sitauciji, neprijateljima nije bilo nimalo lako da pokrenu antipartijsku stihiju i da pobede. Veća je bila verovatnoća i mogućnost da im sve prsne kao sapunica, što su i doživeli.

Na to su neprijatelji računali i, razume se, nisu bili toliko umno ograničeni da olako žrtvuju svog glavnog agenta. Naprotiv, učinili su sve da on ispadne što "čistiji", pokušavali su da ga u jednoj ili drugoj zgodi bace u napad. No, čim bi videli da može biti, ugrožen, odmah bi ga upozorili da menja poziciju i da se stavi "uz rame" zdravom rukovodstvu.

Tako je ispalo i ovom prilikom, tako će biti i u buduće. Mehmet Šehu i Bećir Baluku, čim su uvideli da Partija nije upala u postavljenu klopku, povukli su se u senku, "osudili" zaverenike, a Fićreta Šehu se zaklela da nije imala nikakvo upozo-

renje, da se radilo "iza njenih ledja", da je bila zatvorena kući na izradi izveštaja itd. Fićreta je razrešena dužnosti prvog sekretara i izrečena joj je opomena, zapisana u članskoj knjižici. Tada nismo imali pojma o nekom Fečoru Šehuu (1), koji je, kao što se sada pokazuje, bio agent regrutovan od strane UDB-e i veza izmedju jugoslovenske ambasade i Mehmeta Šehua. Sa sovjetskom ambasadom neposredno je održavao vezu sam Mehmet Šehu, koristeći sa lakoćom dobre odnose koje smo tada imali sa Sovjetskim Savezom.

U stvorenim sitaucijama posle poraza hruščovljevsko-titoističke zavere na Konferenciji u Tirani i odlučnog i javnog razobličavanja dogadjaja u Poljskoj, a posebno u Madjarskoj, od strane naše Partije, Titova i Rankovićeva UDB a naložila je svojim agentima Ljiriji Gegi, Dalji Ndreu i Panajotu Pljaku da prebegnu u Jugoslaviju, tamo stvore opoziciju i neposredno vode borbu protiv nas, po njihovom nalogu. Prva dvojica nisu mogla da predju granicu, pa su uhapšeni, a Panajot Pljaku, uz pomoć Mehmeta Šehua i njegovih saradnika u vojsci i u Sigurimiju, kao što su bili bivši ministar odbrane Bećir Baluku i bivši ministar unutrašnjih poslova Kadri Hazbiu, uspeva da predje našu državnu granicu, izvesno vreme radi u jednoj navodno tajnoj radio-stanici koja je sa teritorije Jugoslavije bljuvala stari veš titoista protiv naše Partije i zemlje.

Ovde je značajno napomenuti da se i u odnosu prema Dali Ndreuu, Ljiriji Gega i Panajotu Pljakiuu jasno ogledao ne samo antialbanski stav titoističkog rukovodstva, već i saradnja Jugoslovena sa Sovjetima. Kada su naši organi uhvatili na delu

---

1) Okoreli antipartijski i neprijateljski elemenat je, na predlog M.Šehua postavljen za ministra unutrašnjih poslova. Po otkrivanju špijunske delatnosti M.Šehua, razobličeno je i pravo lice Fečora Šehua i, zbog njegove neprijateljske delatnosti predat je pravosudnim organima.

Dali Ndreua i Ljiriju Gega i izveli ih na optuženičku klupu, digli su se Jugosloveni, ali i Hruščov. On je uputio hitan radiogram sovjetskom ambasadoru u Tirani, Krilovu, da interveniše kod mene i da se ne kazne neprijatelji i izdajnici. Bili su to upravo novembarski dani 1956.godine kada je, kao što rekoh, Tito održao zloglasni govor u Puli, gde je izmedju ostalog otvoreno pozivao na obaranje rukovodstva APR i moje kažnjavanje. Hruščov je poslao Krilova sa dve osnovne poruke: ne reagovati oštro na Titov govor i ne kazniti uhvaćene agente koji su polagali račune pred narodnim sudom. Hitno smo odgovorili Hruščovu i Titu: u vezi prve poruke, objavili smo člankeu štampi. Prema Titu, titoizmu i govoru u Puli upalili sve baterije; u vezi druge poruke, agentima i izdajnicima izrekli smo zasluženu kaznu.

Hruščov i Tito su progutali gorku pilulu, ali nisu obustavili antialbansku delatnost. Nešto kasnije ostvareno je bekstvo Panajota Pljakua u Jugoslaviju. Medjutim, titoisti su se brzo uverili da nam ne mogu ništa, ni spolja, niti sa "opozicijama" koje su pokušali da stvore Dušani Mugoše sa reakcionarnom emigracijom, a ni sa izlivom žuči gnusnog izdajnika Panajota Pljakua na nas preko takozvanog tajnog radija, pa su potražili pomoć Hruščova. Jugosloveni su se nadali da će Hruščov vršiti pritisak i uticaj na nas da vratimo Panajota Pljakua u Albaniju s ciljem da on, u saradnji sa agentima i drugim tajnim neprijateljima, pokuša da <u>iznutra</u> organizuje i izvede agenturske zavere i planove Jugoslovena i Sovjeta. Hruščov je, osetivši korisnost tog posla, pokazao spremnost za saradnju sa Titom, kao što je učinio po poljskom i madjarskom pitanju, u cilju skretanja Partijske konferencije u Tirani (1956.godine) itd., te nije izostala njegova intervencija da nas "pomiri" sa izdajnikom. Kao prvi korak, rekao nam je, misli da ga prihvati

u Sovjetskom Savezu, pošto je tu želju izradio sam Pljaku u poslatom pismu.

- On je izdajnik, - rekoh Hruščovu, - i ako ga prihvatite u vašoj zemlji, pokvarićemo prijateljstvo sa vama. Ako ga primite, treba da nam ga predate da bi ga obesili nasred trga u Tirani (1).

Tako su završili ovi stari agenti titoističke klike i, razume se, tako su se raspršile i nade koje su polagali kod njih kako titoisti, tako i hruščovljevci.

No, to nikako nije značilo da dalje neće biti pokušaja, klopki i kovanja zavera protiv nas. Zato ni za trenutak nismo dozvolili da opadne budnost. Naprotiv, naša Partija rada odlučno je nastavila ideološku i političku borbu protiv titoizma u vremenu kada su neprestano jačale naše protivurečnosti sa sovjetskim revizionističkim rukovodstvom. Išli smo pravo na sučeljavanje u Bukureštu, juna 1960.godine.

Kao što je uvek bio slučaj sa titoistima, ni hruščovljevci nisu štedeli, uoči i posle velikog suočenja, ni sredstva, ni pritiske i ucene, ni svoje odavno regrutovane agente. Prvi kamen koji su oni pokrenuli, bila je Lirija Belišova. U leto te godine Belišova je sa jednom parlamentarnom delegacijom bila u Pekingu u vreme kada je tamo održan sastanak Svetske sindikalne federacije. Duboke protivurečnosti koje su izbile unutar medjunarodnog komunističkog i radničkog pokreta na tom sastanku su se jasno manifestovale, van svakog partijskog pravila i norme, izmedju Kineza i Sovjeta. Suprotno stavu rukovodstva naše Partije, koje nije htelo da se pre vremena izjasni o tim protivurečnostima, Lirija je otišla u sovjetsku ambasadu i izvestila o svemu što su joj rekli Kinezi. U Peking, i na

1) Vidi: Enver Hodža: "Hrušovianet (Kujtime)" ("Kruščovljevci (Sećanja"), drugo izdanje, str.346, Tirana, 1982.

putu za Moskvu, Liriji Belišovi su upućena dva radiograma, kojima smo joj skretali pažnju na njen stav u Pekingu i uputili je kakav stav da zastupa u Moskvi. Medjutim, Lirija Belišova kao sovjetski agent ne samo da nije postupila po savetima rukovodstva Partije, nego se sastala sa Kozlovom, razgovarala, slušala, pa čak predala hruščovljevcima i naša pisma (radiograme), za koja je rekla da ih je "spalila" kada smo ih zatražili od nje.

Po povratku u Albaniju Lirija Belišova je odvojila na stranu druga Kapoa i rekla mu: "Isključimo druga Envera iz ovih konfrontacija", ali Kapo je potkazao Liriju. Ona je otišla i kod Mehmeta Šehua i rekla mu: "Ne govori o Hruščovu, jer sve što kažeš dopire njemu do ušiju". To je Mehmet rekao mnogo kasnije, silom prilika, kada je video da će rukovodstvo Partije osuditi Liriju Belišovu. Nije poznato koje je druge pritiske na njega vršila Lirija Belišova.

Kao što se vidi, Sovjeti su najzad odlučili da pokrenu i Mehmeta Šehua u cilju pokoravanja rukovodstva naše Partije. Kažem "najzad", zbog toga što nekoliko meseci ranije, februara iste godine, oni ne samo nisu oklevali, nego nisu ni hteli da upoznaju Mehmeta Šehua sa svadjama i prepirkama koje su imali s Kinezima.

Takodje, nismo znali niti šta je Kosigin rekao Mehmetu prilikom ležanja i lečenja u moskovskoj bolnici. Mehmet Šahu nam je rekao da je Kosigin pokušao da ga ubedi da Kinu treba osuditi, pa je "ljut" napustio bolnicu i došao u Albaniju. Sada se uvidelo da je Mehmet zajedno sa Fićretom pozvan na sastanak sa Mikojanom, kojem su prisustvovali i Andropov, čini mi se i šef bezbednosti Šeljepin. Razgovarali su četiri sata.

Kao što sam pisao u knjizi sećanja "Hruščovljevci", mi smo

doputovali u Moskvu na sastanak najvišeg nivoa u okviru KNER-a i Varšavkog pakta. Javili su mi da je Mikojan zatražio hitan sastanak "sa Enver Hodžom u četiri oka". Insistirao sam da sastanku prisustvuju i Mehmet Šehu i Sovjeti. Pošto sam, mimo njihove želje, poveo sa sobom Mehmeta, oklevali su, mrštili obrve, ali su se našli "pred svršenim činom" (1). Da ne bi naljutili Mehmeta, pravdali su se da ga nisu pozvali na sastanak, jer su odlučili da razgovaraju "samo sa prvim sekretarima bratskih partija". Sada se vidi da je taj razlog bio blef. Nisu želeli da Mehmet sazna šta se dogadja, jer su znali da je on čovek koji radi za više agentura, pa sve može preneti Amerikancima i Englezima. No, došlo je do evoluiranja dogadjaja i Sovjeti su u maju i junu promenili pločul

U medjuvremenu Mehmet je osetio da rukovodstvo naše Partije neće duže trpeti planove Hruščova protiv marksizma-lenjinizma i medjunarodnog komunističkog i radničkog pokreta. Naša Partija je razradila platformu u vezi sa stavom koji će zastupati u Bukureštu, zadržavajući sebi pravo da svoja gledišta iznese na redovnom sastanku svih partija (novembra 1960.godine u Moskvir). Tada se Mehmet Šehu našao na raskršću: kome nauditi, a kome ugoditi? Protiviti se rukovodstvu Partije, nije mu odgovaralo, jer bi doživeo sudbinu Lirije Belišova i svih drugih antipartijskih neprijatelja. Ali, kao čovek mnogih stranih agentura trebalo je da računa, osim na nas i na Sovjete, i na Amerikance, i na Engleze, i na Jugoslovene.

Kuda će poći ovaj višestruki agent u ovoj složenoj situaciji?!

Sticajem okolnosti on je našao izlaz. U to vreme Mehmet

---

1) Vidi: Enver Hodža: "Hrushovianët (Kujtime)" ("Hruščovljevci (Sećanja"), drugo izdanje, str.367, Tirana, 1982.

Šehu je otputovao u Njujork na čelu jedne vladine delegacije za OUN. Putovao je luksuznim pbekoatlantskim brodom "Kvin Elisabet". Znali smo da je tim brodom putovao i Tito, ali nismo ni pomislili da će se Mehmet Šehu sastati sa Titom. Od pratilaca koji su bili njegovi saradnici, a koji su u zatvoru, doznali smo da su tim brodom putovali i Heri Fulc iz američke CIA-e i Randolf Čerčil, ličnost inteližens Servisa, koji se u brodu predstavljao kao novinar. Mehmet Šehu, kao njihov agent, u toku nekoliko dana putovanja imao je tajne sastanke i razgovore sa Titom, Fulcem i R. Čerčilom, predočio im je stanje i stavove naše Partije, zaoštravanja sa Sovjetskim Savezom i stav koji jeimala da zastupa naša Partija u Moskvi.

Strategije triju agentura - jugoslovenske, američke i engleske, bile su podudarne i sugerisale su svom superagentu da bezrezervno "podrži" one stavove rukovodstva Partije koji će dovesti do razdora i raskida sa Sovjetskim Savezom. Oni nisu imali nikakvu štetu od naše podrške Kini. Naprotiv, to "prijateljstvo" sa njihovim tajnim proameričkim, protitoističkim prijateljima (kao Ču En Laj, Lui Šao Či, i Teng Hsiao Ping), služilo je njihovim strateškim dalekosežnim planovima (da bi nas privukli za liberalnu politiku Kine, što je kasnije i počelo sa sastankom Nikson - Ču En Laj, ili kada je Ču En Laj podstakao Bećira Balukua da deluje oslanjajući se na savez Jugoslavija - Rumunija - Albanija) i dr.

Mehmet Šehu se "ohrabren" vratio iz SAD i, kao veći katolik oa papee nezadrživo je "branio" liniju naše Partije u odnosu na planove i stavove Hruščova i sovjetskog revizionističkog rukovodstva. On je čak nameštao "scene" uzdizanja samoga sebe i cementiranja našeg poverenja prema njemu. Kada smo bili na sastanku predstavnika 81. partije u Moskvi, novembra te godine,

predložio je da napustimo kuću u koju su nas smestili Sovjeti, jer su navodno "naumili da nas otruju". (Više se bojao za sebe). Kada smo prešli u sedište naše ambasade u Moskvi, preko prislušnih mikrofona koje su postavili Sovjeti, a mi ih otkrili, on je njima "preneo" vatrenu poruku, uzdižući visoko našu Partiju i njenog prvog sekretara, upotrebljavajući najgrdje psovke zbog sramote što prisluškuju svoje prisne prijatelje - Partiju rada Albanije i njene rukovodioce. Mehmet Šehu se uporno protivio našem povratku brodom preko Crnog Mora i organizovao je naš povratak vozom preko Austrije i Italije. Mi smo se s tim saglasili, jer nismo više imali poverenja u Sovjete. No, on je svojom pažnjom pojačao naše poverenje u njega, a samim tim je čuvao i sebe. Ipak, Mehmet Šehu je bio uzbudjen, jer je "izdaju" prema sovjetskim gospodarima, kao njihov neposlušni agent, mogao platiti glavom.

Nisu izostala ni dobacivanja i žaoke. Napisao sam u knjizi "Hruščovljevci" ono što mi je rekao Kosigin da "u vašem rukovodstvu imate neprijateje" (1). Ali, kada sam pozvao Mehmeta Šehua da mi to bolje prevede, jer se, iako sam razumevao ruski, nisam bio udubio u one ćirilice koje su mi smetale da dobro čitam i razumem, Kosigin mi je začepio usta i prebacio mi "da ga nisam dobro razumeo". Tu sam pisao o pritiscima koje su na nas vršila sovjetska vojna lica, koja su imala i jednu raspravu sa Mehmetom Šehuom. Sada se drugačije može protumačiti zašto nam je Hruščov na poslednjem sastanku rekao: "Tako je i Makmilan hteo da govori samnom" i zašto je Mehmet Šehu skočio, pa smo prekinuli sastanak. Čini se, Hruščov je spomenuo Engleza Makmilana, a Mehmet Šehu je pomislio da neće možda otvoriti neku ranu koja bi ga teško povredila.

---

1) Vidi: Enver Hodža: "Hrushovianët (Kujtime)" ("Hruščovljevci (Sećanja"), drugo izdanje, str.408, Tirana, 1982.

Pošle sastanka predstavnika 81. partije, Hruščov sa drugovima pokušavaju da dovedu u red ono što se poremetilo u našim odnosima. To su pokušali da ostvare na našem Četvrtom kongresu, preko pisama koja su nam slali, preko Kineza i na druge načine. Pokušali su da nas i ekonomskim i vojnim pritiscima navedu na njihov put. No, uzalud. Sve im je to propalo. Mi smo imali nepokolebiv stav. Iz baze u Vijori proterali smo Sovjete; oni su prekinuli ekonomske i vojne pomoći, čak su prekinuli i diplomatske odnose.

Upravo u tim veoma teškim i složenim trenucima sa kojima se suočila naša Partija i zemlja 1960.godine, otkrili smo opasnu zaveru Teme Sejkoa, pripremljenu i podržanu od VI američke flote, beogradskih izdajnika i grčkih šovinističkih krugova. Te mračne snage, u medjusobnoj saradnji, pokrenule su u akciju svog starog agenta, Tema Sejkoa i nekoliko drugih agenata oko njega, da organizuju i unesu "unutrašnji" nemir u Albaniji, kako bi dao povod za stranu vojnu intervenciju u našu zemlju. Bez obzira što smo bili veoma angažovani u borbi protiv novih hruščovljevskih neprijatelja, nijednog trenutka nismo olabavili našu budnost prema našim starim neprijateljima - imperijalistima, šovinistima i beogradskim renegatima, Njihovu zaveru smo otkrili i razbili, pa smo na Četvrtom kongresu Partije (1) govorili o toj zaveri, javno razobličavajući nju i njene organizatore. U tim trenucima Sovjeti su se držali kao da ništa nisu znali i kao da su iznenadjeni i uzbudjeni, pa je čak Gomulka tražio da se kod nas uputi radi "provere" jedna komisija Varšavskog ugovora, što smo odbacili! Zašto su Sovjeti bili toliko uzbudjeni, to je za nas tada bilo zagonetno.

---

1) IV kongres APR održan je od 13. do 20.februara 1961.godine.

Sada je jasno potvrdjeno da su Sovjeti, u trenutku kada su Amerikanci i jugoslovenski i grčki šovinisti u tajnosti pripremali protiv naše zemlje zaveru preko Temea Sejkoa i kompanije, kroz razne obaveštajne kanale doznali o toj zaveri i ocenili je veoma povoljnom prilikom za održavanje i jačanje njihovih pozicija, poljuljanih u Albaniji.

Ne zaboravimo da je u to vreme sovjetska flota još bila u Valoni. Ne zaboravimo da su to bili dani i meseci kada smo sa Sovjetima imali isukani mač. Sovjeti su osećali kraj u Albaniji i plašili su se proterivanja njihove vojne flote iz Valone. Tek što smo počeli napad u Bukureštu i pripremali se za glavni i opšti udarac na sastanku komunističkih i radničkih partija, koji je održan u Moskvi novembra te godine, Sovjeti su, da bi izbegli zlo, zapretili nama na više načina. Čak su nam u jednom pismu poručili da gasimo "iskru" upaljenu u Bukureštu (1). Odlučno smo nastavili našim putem. Onda su oni potražili izlaz drugim sredstvom, "snažnijim i pretećijim": preko svojih agenata Mehmeta Šehua, Bećira Balukua i Kadrije Hazbiua, pokušavajući da iskoriste istinu o zaveri Tema Sejkoa kao sredstvo pritiska i ucene prema nama, sa ciljem da sagnemo šiju pred Sovjetima. Šta više, oni su dali Mehmetu Šehuu, Bećiru Balukuu i Kadriji Hazbiju dopunske podatke, obezbedjene od KGB, koji su svedočili o opasnosti od napada koji su pripremali Zapad i Jugosloveni na našu zemlju. Posle toga, Sovjeti i njihovi agenti su očekivali da ćemo upasti u klopku i tražiti pomoć za- "izlaz iz ove opasnosti" od njih, oslanjajući se na njihovu flotu u Valoni. Dakle, igrajući na kartu imperijalističko-jugoslovenske zavere, Sovjeti su nam rekli: ne šalite se, napad je pripremljen, progutaće vas imperijalizam, zato pamet u glavu, jer smo vam potrebni!

---

1) Vidi: Enver Hodža: Dela, tom 19, str.128.

Kakva lakrdija! Ti niski hruščovljevski planovi i računi 1960. godine u vezi sa zaverom Tema Sejkoa mnogo liče na planove koje su kovali titoisti sa Koči Dzodzeom i Bećirom Balukuom krajem 1947, i početkom 1948.godine da nam je navodno pretio grčki napad, pa bi trebalo dovesti, jugoslovenske divizije "da nas odbrane i spase".

Medjutim, kao što su se titoisti opekli u svojim tajnim zaverama i planovima 1947. i 1948.godine, tako smo ožegli i te zavere imperijalista, Jugoslovena i Sovjeta 1960.godine. Teme Sejkoa i njegovu špijunsku mrežu smo, na osnovu brojnih otkrivenih i utvrdjenih činjenica i dokumenata, predali narodnom sudu, pred kojim su glasno priznali ne samo svoje učešće u zaveri, nego i druge špijunske usluge za tajne jugoslovenske, grčke i američke službe.

Razvijanje i javna osuda imperijalističko-jugoslovenske zavere je, nesumnjivo, uzbudilo Sovjete. Razbijanje prve američko-jugoslovensko grčke zavere razbilo je i drugu zaveru koju su tajno pripremali hruščovljevci i njihovi agenti Mehmet Šehu, Bećir Baluku i dr. Sovjeti su uvideli da su njihovi dani u Albaniji posle svega bili izbrojani. I zaista, mi smo vrlo brzo oterali njihovu flotu iz Valone, ne pomišljajući nijednog trenutka da se možemo osloniti na nju radi "spasa". Sama ta hruščovljeva flota je postala kao šesta američka flota u Sredozemlju i mi smo znali da nam spas neće doći oslanjanjem na nju, već njenim proterivanjem, pa smo je i proterali.

To što smo zaveru otkrili i razbili još na početku, nateralo je Mehmeta Šehua da sakupi svoje kandže.

Bez obzira na sve to, naša Partije je nastavila da korača putem marksizma-lenjinizma i Mehmet Šehu je "odobravao" njenu liniju. Čak je naglašavao i svoju ulogu u tim situacijama i

pred očima Amerikanaca i Jugoslovena verovatno se ponašao kao "inspirator" tog puta. Amerikanci i Jugosloveni, zahvaljujući iskovanim planovima i tajnim vezama koje su održavali, znali su to, a sve zapadne agenture bilesu saglasne da njihov "sin" grmi i seva na njih, kao ono "igramo kolo u vičjim žvalama". Oni su izdržavali svaku grdnju da bi se njihov agent uzdidao i uspeo dotle da bi mogao da okrene kormilo naše Partije i države u pravcu Zarada.

Dakle, Mehmet Šehu je revnosno nastavljao "borbu" protiv sovjetskih revizionista, ali polazeći od sasvim drugih namera i ciljeva u suštoj suprotnosti sa visokim stremljenjima Partije koja je radilana odbrani marksizma-lenjinizma i uzvišenih interesa našeg naroda i socijalističke domovine.

Izbili su dogadjaji u Čehoslovačkoj, avgusta 1968.godine i Partija je odlučila da osudi Varšavski ugovor, da izvuče našu zemlju i de jure iz ovog zloglasnog Ugovora, jer smo de facto bili raskinuli sa njim još krajem 1960.godine. Prigodne govore održao je Mehmet Šehu, kao premijer i, verovatno je pred svojim gospodarima to prikazao kao neku svoju pobedu. Američka agentura (i one koje su bile povezane s njom, a u prvom redu titoisti), smatrala je da je Albanija ostala izolovana i nezaštićena. Kina je daleko, pa je ocenjeno da je došlo vreme da naša zemlja uperi oči na Zapad.

Ubačena je u igru karta broj jedan zapadnih i titoističkih agentura, Mehmet Šehu. On je 1972.godine otputovao u Pariz na operaciju, u pratnji te ista ekipe koja ga je pratila u OUN i u društvu svoje žene, Fićrete Šehu. Tamo je uspostavio kontakt sa jednom ličnošću američke CIA-e, koja mu je rekla: "Šta radiš, ostareo si, treba da deluješ!".

Mehmet Šehu mu je raportirao o stanju i zaverama koje su se

pripremale (od Bećira Balukua i Abdulja Kelezija sa drugovima). CIA mu je preporučila da deluje, ali da se lično ne kompromituje. Dala mu je tri varijante za likvidaciju Envera Hodže: 1) saobraćajnim udesom; 2) atentatom iz puške u daljini i 3) trovanjem sa sporim dejstvom. Mehmetu Šehuu je preporučeno da sprovede onu varijantu, koja mu najlakše bude pošla za rukom.

Preko Fečora Šehua, slična uputstva je dobio Mehmet Šehu i od jugoslovenske UDB-e, koja je bila potpuno saglasna sa CIA.

U Parizu je Mehmetu Šehuu dat i jedan krivotvoreni primopredajnik za komunikaciju, za prijem i predaju, koji je u njegovoj kući instalirao i stavio u pogon njegov najstariji sin, elektrotehnički inženjer.

Ustvari Mehmet Šehu je pretvorio celu porodicu i kuću u leglo agenata, u porodicu zmija. Kao što smo rekli, Fićreta Šehu bila je regrutovana još za vreme rata od Dušana Mugoše i nosila nadimak FISARI, bez drugih pretpostavki šta je mogla činiti onda kada je. za vreme okupacije otišla na jednogodišnji ili dvogodišnji kurs u Italiju; šta su mogli učiniti s njom Lirija Gega (i Smith) (1), kada je ona radila sa njim u Prvom korpusu. Mehmet Šehu je svojevremeno i drugog sina uvukao u saradnju. Kada je odlazio u inostranstvo (naročito kada je otišao na studije u Švedsku) povezao ga sa CIA i koristio ga kao vezu, dok je najmladjeg sina i njegovu ženu aktivirao u pravcu jedne strane ambasade u Tirani.

Zaravno, Mehmetu Šehuu, da bi izvršio kobno delo, koje su od njega tražili CIA i UDB-a, nisu bili dovoljni ni elementi koje je on odavno regrutovao, niti neprijateljski i amoralni elementi iz njegove porodice. On teži da na sve strane razgrana <u>agentursku i zavereničku</u> mrežu. Zato je 1972.godine od američke

1) Oficir britanske vojne misije u Albaniji, agent Inteližens Servisa, prijatelj Ljirije Gega i Mustafe Djinišija. U toku NOB-a bio je ataše pri Štabu I divizije NOVA. Vidi: E.Hodža: "Anglo-američka opasnost za Albaniju (Sećanja)", str.214, Tirana, 1982.

CIA-e orijentisan i naloženo mu je da uradi konkretne Dlanove za prevrat u Albaniji u korist Zapada, da aktivira i podstakne u tom pravcu i njemu poznate ili nepoznate agente, nezavisno od toga čiji su oni - jugoslovenski, grčki, engleski, italijanski ili drugi, ali ne kompromitujući sebe.

Tako je počela primena razgranatog zavereničkog plana, tajno organizovanog od Mehmeta Šehua:

1. Neprijateljska delatnost Fadilja Pačramija i njegove grupe u oblasti kulture, umetnosti i radiotelevizije za iskri vljavanje linije na tim područjima. Ali, kao što je poznato, Partija je brzo zadala udarac ovoj grupi u njenoj delatnosti. Mehmet Šehu je požurio i oprao se, čak je bučno grmeo na ljude iz umetnosti i iz omladine da bi tako ostvario svoje antipartijske ciljeve, kao što je to činio i za vreme rata, zaoštravajući i odnose i veze Partije sa tim slojevima.

2. Godine 1973. pokrenuta je grupa Bećira Balukua koja je pripremala vojni udar s kobnim tezama: "teorija klizanja", prepuštanje obale i gradova imperijalističkim agresorima, gospodarima Mehmeta Šehua. Bećir Baluku je potpuno razobličen. Njega su napustili i Petrit Dume i Hito Č, koji su bili u zavari. Mehmet Šehu, koji je na čelu zavere zakulisno odmotavao niti, (sada izlazi na videlo da su svi strateški i taktički planovi bili razradjeni u suprotnosti sa planovima Saveta za odbranu i te crne materijale, kako su nazvani no otkrivanju, usvojio je on), pokušava da spasi Petrita Dumea i Hita Čakoa. Oni su polagali velike nade u to da im Mehmet Šehu "neće odrubiti glave", kao što im je bio rekao na plenumu Centralnog komiteta, održanom tada u vezi sa tim problemima, na nisu odali Mehmeta, ali ih on nije spasio zbog opasnosti da sebe ošteti.

3. Mehmet Šehu, sada još neposrednije, u medjuvremenu pokreće svoje ljude, Abdulja Kelezija, Koću Theodhosija (Teodosija) i Kiča Ndjelju da sabotiraju u privredi, naročito u nafti i poljoprivredi, da dezorganizuju domaću privredu organizovanjem i pvodjenjem samoupravnih jugoslovenskih oblika.

Medjutim, kao što je poznato, Mehmet Šehu je doživeo poraz u svemu tome.

U celokupnom tom periodu Tito, koji je pomno pratio situaciju, pomislio je da, s obzirom na prisustvo njegovog agenta u rukovodstvu naše Partije i države, nakon rada Rankovića u Jugoslaviji i posle raskrinkavanja varvarstva koje je izvršio na Kosovu, kao i posle situacija stvorenih našim izlaskom iz Varšavskog ugovora, može malo da popusti u odnosu na Kosovo i u pogledu naših odnosa sa njim. Kosovo je počelo da malo slobodnije diše, otvorene su škole na albanskom jeziku, osnovan Univerzitet u Prištini, počeli kulturni odnosi, uzajamne posete, itd. Tito i družina bude stari san da preko Kosova liberalne snage utiču na Albaniju i na moguće povezivanje Albanije sa Kosovom u okviru Jugoslavije. Kada su rukovodioci Kosova ukazali Titu da "Albanci raspiruju nacionalistička osećanja i govore protiv Vas", on im je odgovorio: "Šta imate vi, mene psuju, neka me psuju...". Tito je to rekao, pošto je znao da u Albaniji ima Mehmeta Šehua, koji je posle tri promašaja, reorganizovao druge zaverenike, naročito u Ministarstvu unutrašnjih poslova, sa Kadrijom Hazbijem, Fečerom Šehuom i drugim. Sve u svemu, Mehmetu Šehuu je trebalo više vremena za pripremu novih zavera.

U medjuvremenu Tito je umro. U Jugoslaviji je stvoreno stanje političke i ekonomske nesigurnosti. Svetska kapitalistička kriza zahvatila je i Jugoslaviju, utopljenu u dugove. Više

nego igde stanje je na Kosovu vrilo od velikosrpskog ugnjetavanja, nezaposlenosti i besperspektivnosti radnih ljudi, koji su osetili da je u njihovoj matičnoj domovini, socijalističkoj Albaniji, situacija sasvim drugačija. Naime, nije Kosovo poslužilo kao most prodora samoupravljanja i titoističke ideološke degeneracije u Albaniju, nego je Albanija bila ta koja je pokazala pravi svetao lik socijalizma. To je ostvarila putem zvaničnih i normalnih obostranih odnosa i kontakata sa Kosovom, a ne putem agentura, jer, prvo, to nije bila linija naše Partije, a drugo, na čelu organa Ministarstva unutrašnjih poslova bila je sama jugoslovenska agentura (sa Fečorom Šehuom). Zbog toga su jugoslovenske "teze" o navodnoj umešanosti Albanije preko špijunskih kanala u organizovanje demonstracija na Kosovu sasvim neosnovane. Američka i jugoslovenska agentura strahovale su da im Kosovo ne izmakne iz kontrole, da ne interveniše Albanija u saradnji, navodno, kako su oni mislili, sa Bugarskom i Sovjetskim Savezom.

Situacija na Kosovu je, u medjuvremenu, postajala sve teža i složenija. Kosovci i celokupno albansko stanovništvo koje živi na albanskim područjima u Crnoj Gori i Makedoniji, sve više uvidja da se u titoističkoj stvarnosti negiraju i krše njihova zakonita prava, čak i ona koja su zapisana u jugoslovenskom Ustavu.

Duboka ekonomska i politička kriza koja je zahvatila celu Jugoslaviju, na Kosovu se ispoljava u najdramatičnijim oblicima. Životni standard ne samo što je za nekoliko puta niži od proseka u Jugoslaviji, već su se makaze neprestano širile na štetu Kosovaca; nezaposlenost je izrazito jaka naročito medju tamošnjom albanskom omladinom. Ako je 10-15 godina ranije demagog Tito prebacio krivicu Rankovića za masovna iseljavanja

i proterivanja Kosovaca za Tursku i zapadne zemlje, sada su Kosovci videli da su jednako kao za "vreme Rankovića" prinudjeni da napuštaju svoja ognjišta, idu daleko i predaju se tržištima Zapada. Onda ih je terao Ranković, a sada ih jednako, čak i u većim razmerama, tera nezaposlenost. Dakle, krivica nije bila do jednog ili pet Rankovića, nego do jugoslovenske stvarnosti, do titoističkog "samoupravnog socijalizma". Kosovci su postali svesni te činjenice. No, ovo nisu jedini razlozi što kotao vri. Iznad sveta, Kosovci i celokupno albansko stanovništvo, nastanjeno na svome tlu u Jugoslaviji, videli su i osetili u srži da su u titoističkoj Jugoslaviji tretirahi kao gradjahi poslednjeg reda, da se gaze njihova legitimna prava, da se vredja i prezire ono što je za Albanca najsvetije: nacionalni ponos i dostojanstvo.

Upravo u takvim situacijama, u kojima davno vri, početkom 1981.godine na Kosovu izbijaju demonstracije. Velikosrbi i jugoslovenska UDB-a su, alarmisani, poslali vojsku i tenkovima ugušili demonstracije. Ubijeno je i ranjeno na stotine i stotine ljudi. Izbio je opasan požar za unutrašnje, već poljuljano stanje u Jugoslaviji, kako ekonomskim, tako i političkim krizama. Ove surove represivne mere su naišle na velik odjek u medjunarodnoj javnosti. Albanija je imala Otvoren, koliko odlučan, toliko mudar stav.

Jugoslovenima je trebalo da, pored kleveta o tome da su demonstracije navodno podsticane od Albanije, preduzmu hitne mere u cilju "diskreditovanja" "staljinističkog" albanskog rukovodstva, mučenja i promene zdravog stanja u Albaniji, kao i radi dezorijentacije rodoljubivih revolucionarnih snaga na Kosovu.

Tražili su od svog agenta Mehmeta Šehua da deluje. Jugo-

slovenska UDB-a je bila u saradnji sa CIA i znala o njenim direktivama za likvidiranje Envera Hodže. Tražila je od Mehmeta Šehua da svoju ženu hitno pošalje u Pariz. Demonstracije su izbile u martu, a ona je aprila 1981.godine već otputovala u Pariz. Tamo se javio sledbenik Šepavog (Mugoša je bio umro, ali je "živela" njegova agenturska misija) i dao joj otrov koji treba upotrebiti isključivo za Envera Hodžu.

Fićreta i Mehmet Šehu su zajedno dobro porazmislili o tome kada, gde i kako da postupe sa varijantama koje im je sugerirala CIA. Opredelili su se za onu koju su smatrali najizvodljivijom - trovanje sa dugotrajnim dejstvom, koje bi mogli da izvrše prilikom uzajamnih poseta. Saobraćajni udes je isključen u uslovima pod kojima sam putovao, a atentat s puškom bi bio mnogo bučan i sa neočekivanim opasnostima.

Varijanta koju su Jugosloveni dali Mehmetu da odmah i brzo deluje, zatekla ga je nespremnog. Mehmet Šehu se uplašio, nije mu se dopalo da obe noge uvuče u jednu cipelu. Zato se obratio velikom gospodaru, američkoj CIA. Fićreta Šehu je počela da obilazi evropske metropole - Beč, Štokholm i Kopenhagen. I u Štokholmu i u Danskoj sastala se s predstavnicima CIA, kojima je iznela mišljenje Mehmeta da ne deluje užurbano, kako su to tražili Jugosloveni, zbog toga što nisu bili dobro pripremljeni; nego da trovanje, odnosno fizičko likvidiranje Envera Hodže odlože za mart 1982.godine (u vreme zimskog raspusta). Dotle bi mogli da preduzmu neki korak koji bi doveo do razdora u Partiji i podsticanja liberalnog elementa. Predstavnik CIA dogovorio se sa svojim centrom i, prilikom drugog susreta, sada u Danskoj, prihvaćena je Mehmetova varijanta.

U okviru toga Mehmet Šehu je verio svoga sina devojkom iz jedne porodice, u čijem krugu je bilo 6-7 ratnih zločinaca, be-

gunaca, medju kojima i poznati agent CIA, Arši Pipa. Takva veridba nije mogla da izmakne pažnji javnosti. Naprotiv, ona je i sklopljena sa ciljem da privuče tu pažnju, da izazove senzaciju i, ako je bude prihvatila i Partija, da izazove razdor i probudi liberalizam šire u Partiji, medju omladinom, itd. Ako to ne prihvati Partija, biće preduzete mere prema Mehmetu Šehu, naravno ne hapšenje, već degradiranje na niži položaj, udaljenje ili isključenje iz Partije. To će izazvati senzaciju i Jugosloveni će to moći da iskoriste, što im je i trebalo, za svoje propagandističke ciljeve, za diskreditovanje rukovodstva Partije rada Albanije, a posebno Envera Hodže, koji, to su stalno ponavljali, "eliminiše" svoje saradnike kao Staljin.

Medjutim, planovi nisu ostvareni kako je mislio Mehmet Šehu. Partija je odmah intervenisala, veridba je raskinuta, Mehmet Šehu je kritikovan od drugova zbog te krupne političke greške, tražena je od njega duboka samokritika u cilju otkrivanja izvora takve greške. No, ostavljeno je da to čini nakon Osmog kongresa Partije (1). On to nije očekivao. Pokušao je da napravi "nove greške": potpuno je zapostavio izveštaj za Osmi kongres Partije, podneo ga je sa zakašnjenjem i sa upadljivim političkim greškama, zbog čega ga je Politbiro odbacio. Mehmet Šehu je sam tražio da na Kongresu učini "samokritiku" u pogledu veridbe svoga sina (cilj mu je bio da izazove nemir i pomutnju na Kongresu), ali ni to mu nije prihvaćeno. Na Kongresu se namerno držao kao "ubijen i krivac". To su primetili delegati i gledaoci TV. Počeli su medjusobno zapitkivanje.

Medjutim, pitanje Kosova postaje opasno. Jugosloveni su se razobličavali u medjunarodnoj javnosti, a ugled naše zemlje

---

1) Osmi kongres APR održan je od 1-8.novembra 1981.godine.

je rastao. Jugosloveni su videli da do ničega nije došlo, ni pre, ni posle Kongresa. Mehmet Šehu je Kongresu podneo izveštaj, izabran je i u Politbiro, nikakva mera nije preduzeta, kao što su očekivali Jugosloveni, da bi bio degradiran na niži položaj, ili bio smenjen sa državne funkcije. Na kraju Kongresa Mehmet Šehu je verovatno obavestio Jugoslovene da ga jednako tretiraju i posle učinjene autokritike. Koliko je mogao shva shvatiti iz naših razgovora sa njim, mera kažnjavanja imaće unutarpartijski karakter. To nije pogodovalo titoistima, velikosrbima i jugoslovenskoj UDB-i. Oni su očekivali i tražili da po svaku cenu izbiju nemiri u Albaniji. Zato je Jugoslovenska ambasada u Tirani, uoči sednice Politbiroa na kojoj će se raspravljati o teškoj političkoj greški Mehmeta Šehu, prema nalozima iz Beograda, zadužila svog agenta i vezu - Fečora Šehua da ode kod Mehmeta Šehua i prenese mu "ultimatum" UDB-e da se "Enver Hodža ubije po svaku cenu i na sednici, pa makar i on lična poginuo". Stanje na Kosovu je toliko zagustilo UDB-i, titoističkoj i velikosrpskoj kliki i toliko im se crno pokazivala perspektiva, da su odlučili da žrtvuju i svoj najveći adut - superagenta, sa ciljem da se postigne nešto spektakularno "što bi uticalo da budu poljuljani temelji" socijalističke Albanije i Albanske partije rada!

Šesnaestog decembra 1981.godine, noću u 10 časova, Fečor Šehu je otišao kući Mehmeta Šehua i preneo mu nalog njihovog agenturskog centra.

Sedamnaestog decembra počela je rasprava u Politbirou. Svi drugovi, stari i mladi, diskutovali su i odlučno osudili čin veridbe sina Mehmeta Šehua sa devojkom iz čije je porodice bilo 6-7 ratnih zločinaca. Oni su izrazili svoje nezadovoljstvo sa autokritikom Mehmeta Šehua, tražili da on dublje otkrije iz-

vore takve njegove greške. Postavljeno mu je mnogo pitanja. Podsetili su ga na greške koje je počinio još u vreme Narodno-oslobodilačke borbe, kada je sebe uzdigao iznad Partije, govorili su o njegovoj razularenoj nadmenosti i arogantnom odnosu prema kadrovima, a i prema skoro svim najbližim saradnicima u Vladi, Politbirou i dr. (Sve te diskusije, snimljene na magnetofonu u toku plenuma Centralnog komiteta i u partijskim aktivima, preslušane su već sutradan, posle samoubistva, onako kako su se odvijale).

Kritika članova Politbiroa je bila zdrava, otvorena, boljševička, ali je traženo da bude kažnjen samo "strogim ukorom zapisanim u partijskoj knjižici". U tom duhu. sam i ja pripremio diskusiju, u kojoj sam izneo istorijat grešaka Mehmeta Šehua još od rata (ta moja diskusija saslušana je na Plenumu Centralnog komiteta i u aktivima Partije onako kako ju je i trebalo održati u nastavku diskusije ostalih drugova). Medjutim, qbog toga što je već bilo kasno, te večeri nisam diskutovao. Odlučeno je da se sednica nastavi sutradan, ali na kraju diskusija koje su vodjene prvog dana, rekao sam Mehmetu:

- Duboko razmisli celu noć, pa nam sutra u Politbirou reci od kojih pobuda si polazio. Veridbeni alibi nije održiv, nešto drugo te navelo na taj kažnjivi postupak.

To je Mehmeta uzbunilo. Uplašio se da nije slučajno otkriven zločin koji je pripremao. "Junak" Mehmet Šehu je svu noć razmišljao kako da se izvuče iz tih klješta. Smislio je i sproveo svoj plan. Izgleda da je ovako rasudjivao: "Ja sam mrtav te mrtav, pa je bolje da spasim ono što se može spasiti". Odlučio je da učini ono što je učinio i njegov drug Nako Spiru, da izvrši samoubistvo, u uverenju da će Partija sahraniti tog izvesnog "državnika", "legendarnog rukovodioca", "partizana" i "španskog

borca" uz najveće počasti i skinuti mu ljagu time što će reći da mu je "oružje" zatajilo u ruci" (kao što nam je sugerisao i u pismu koje je ostavio), pa tako neće propasti makar njegova prošlost i neće trpeti njegova porodica.

Zajedno sa suprugom bacio je otrov u WC, a starijeg sina su zadužili da rasklopi i uništi kompromitujuće delove primopredajnika koji je bio instalirao.

Fićreta Šehu kao agent (ona koja je ni za šta plakala i ni od čega se bojala), hladnokrvno i cinično je primila muževljevo samoubistvo; biće dovoljno ako se izvuku ona i njeni sinovi i spasi njihova "istorijska" prošlost.

Medjutim, pravili su račune bez krčmara. Čim su me obavestili o poslednjem činu Mehmeta Šehua, odmah sam predložio da se osudi njegovo samoubistvo, jer je postupio kao neprijatelj i Politbiro je jednodušno osudio čin tog neprijatelja. Ne samo rukovodstvo i Partija, već ceo naš narod nazvao je to neprijateljskim činom i imao revolucionarno držanje. Partija i narod su s oduševljenjem čak s još većom odlučnošću i jedinstvo, nastavili rad na sprovodjenju odluka Osmog kongresa Partije.

UDB-a i CIA su ostale zabezeknute. Strane agencije izveštavale su o dogadjaju onako kako smo mi javljali, odnosno da je Mehmet Šehu "u nervnoj krizi izvršio samoubistvo". Bilo je tu i tamo i komentara, potplaćenih od Jugoslovena. No, Jugosloveni nisu mogli da koriste ovaj čin u svojoj zvaničnoj štampi, nego su zadužili nekakav list zagrebačkih studenata da "opiše dramu" koja se desila na sednici albanskog rukovodstva (po verziji koju je planirala UDB-a). "... Mehmet Šehu je, prema tom listu, pucao iz pištolja kineske marke tog i tog kalibra, (!), ali su ga drugovi Envera Hodže ubili. Sudbina Envera Hodže nije poznata...".

Scenario prema vestern filmovima i pucnjava koje liče na čarke iz tog vremena! Šta ćeš! Želja! Medjutim, njihov agent je sahranjen kao pas, ili bolje rečeno, adut sa superagentom CIA - IDB-e izgubljen je u Albaniji, kako veli narod, "za pasji loj".

Albanija je uvek podržavala Kosovo i stanovništvo drugih albanskih krajeva u Jugoslaviji u njihovim legitimnim pravima. No, Kosovo i svi Albanci koji su se digli na demonstracije, nisu svesni ogromne pomoći koju su pružili upravo Albaniji, prinudivši jugoslovensku UDB-u da zaigra na kartu "velike i poslednje nade" za svrgavanje marksističko-lenjinističkog rukovodstva u Albaniji, koje je uvek razobličavalo i sistematski razobličava titoističku izdaju, samoupravljanje, nesvrstanost, tu prljavu agenturu američkog i engleskog imperijalizma, medjunarodne reakcije, socijaldemokratije i čega sve ne.

Zajedno sa Mehmetom Šehuom imperijalističke, socijalimperijalističke i druge agenture, kao što je jugoslovenska UDB-a, dobile su udarac koji će duže vremena pamtiti. Njihova obaveštajna mreža koja je u središtu interesa imala Mehmeta Šehua, u potpunosti je razotkrivena, pogodjena je u svim zglobovima i žilama i mi sada imamo u našim rukama sve ono što se odnosi na ovu opasnu višegodišnju mrežu agenata i zaverenika.

Moram istaći ovde da je opasna zavera Mehmeta Šehua, poput komplotista i svih drugih ranije zavereničkih grupa, otkrivena snagom i budnošću Partije i njenog rukovodstva, a ne od Sigurimija. Zašto? Zato što je, kao što je poznato, od 1948. godine ministar unutrašnjih poslova bio Koči Dzodze, poznati agent Tita i Rankovića, koji je kao takav kažnjen za krivice koje su opširno izložene u ovoj knjizi. Kasnije je na položaj ministra unutrašnjih poslova došao Mehmet Šehu, a posle njega

Kadri Hazbiu, i, poslednjih godina, Fečor Šehu. Na nesreću naroda i Partije, niko od njih nije bio osumnjičen kao agent, a sva trojica su, kao i Koći Dzodze, bili aktivni agenti uglavnom jugoslovenske UDB-e i prikrivali jedan drugome svoje prljavštine i zlodela, kao i prljavštine njihovih užih saradnika, a skoro pune četiri decenihe krili su od Partije podatke o svojoj agenturskoj delatnosti. Nijedan od tih zaverenika, uključujući i Mehmeta Šehua, nije se otvoreno suprotstavljao liniji Partije, jer su se bojali upravo od te Partije, njenog jedinstva i jedinstva Partija-narod. Sve otkrivene zavere, naročito zločinačka zavera Mehmeta Šehua, kao i podaci i dokumenti sa kojima sada raspolaže Partija, a o nekima od njih se govori u ovim zapisima, potvrdjuju da je Mehmet Šehu sa svojim saradnicima nedvosmisleno delovao kao skriveni agent iza ledja Partije i njenog rukovodstva, a ne kao otvoreni protivnik linije ili politike Partije, dakle, kao zaverenik u službi stranih agentura. Njihova misija je bila da deluju i kuju zavere u tajnosti s ciljem da sruše zdravo stanje i narodnu vlast u Albaniji i otvore put svojim stranim gospodarima koji su više od 40 godina, da ne govorimo o daljoj prošlosti, kovali mračne planove i imali zločinačke namere ugrožavanja nezavisnosti Albanija, otimanja sloboda i prava koja je albanski narod stekao sa toliko prolivene krvi i znoja.

Posle poslednjeg traumatskog udarca koji je zadat, strane agenture, medju njima i titoistička UDB-a, u svojoj zavisti i razočarenju pribegle su oblicima i metodama čiju smo "slast" odavno okusili a oni nikada od njih nisu imali koristi. Pokušali su da nam opipaju puls i Poremete nas sa grupom plaćenih bandita! Izgleda da su zaboravili na "izvojevane pobede" sa diverzantima i zločincima koje su prvih godina posle oslobodjenja

ubacivali kod nas! Ali smo im brzo odgovorili: ako je pedesetih godina bilo slučajeva kada nam je trebalo 4-5 dana, a ponekad i više vremena za otkrivanje i uništavanje diverzantskih bandi, sada smo za manje od 5 časova otkrili i uništili terorističku bandu Dževdeta Mustafe, koju je uputila UDB-a. To treba da posluži kao pouka spoljnim neprijateljima Albanije. Takve i slične zločinačke bande, male ili velike, upućene sa Istoka ili Zapada, nemilosrdno će biti razbijene i uništene od našeg naroda, koji je uvek pripravan i naoružan. Tako je bilo i tako će biti sa svakim onim ko se bude usudio da sprovodi avanturističke naloge imperijalista i revizionista. Mi znamo dobro da i posle ovoga strane agenture neće mirovati, a sa njima ni UDB-a. No, nas nikada neće zateći na spavanju. Mi smo uvek budni.

Neka svima bude sasvim jasno: zidovi naše tvrdjave se ne ljuljaju, oni su granitni.

Takva je, dakle, u opštim crtama, istorija naših odnosa sa KPJ i jugoslovenskom revizionističkom državom: s jedne strane to je istorija njihovih neprekidnih intervencija, klopki i zavera na štetu naše Partije i socijalističke države, a s druge, istorija pravedne i dosledne borbe naše Partije i naroda da se nikada ne podlegne klopkama i zaverama koje su nam kovali, da uvek budu otkriveni i razbijeni, ne dopusteći da nam nanesu ozbiljnije štete.

Za razvoj i napredak socijalističke Albanije mi smo utvrdili i doseldno sledili put koji nam se činio najispravnijim - put koji se zasniva na učenju Marksa, Engelsa, Lenjina i Staljina i koji je odgovarao i odgovara najvišim stremljenjima i težnjama našeg hrabrog, radnog i revolucionarnog naroda. To je bio i ostaje put stalnog učvršćivanja rukovodeće uloge Partije

i aktivnog učešća masa u celokupnom životu zemlje, očuvanja nezavisnosti domovine, produbljivanja svestrane revolucije u svim oblastima, postepenog i nezaustavljivog jačanja blagostanja masa i dr. Naši brojni neprijatelji, a medju njima naročito jugoslovenski titoisti, za sve ovo vreme nisu štedeli sredstva i pritiske da nas skrenu sa tog puta, okomili su se, čas pretnjama, čas "žaleći" i optužujući nas da smo na "pogrešnom", "dogmatskom", "staljinističkom" putu itd. i tsl.

Nikada se nismo obazirali na te "savete" ili "primedbe" neprijatelja, nego smo, svesni pravilnosti utvrdjenog puta, dosledno i sledili taj put. Vreme je pokazalo i jedino naš narod je ocenio da smo izabrali dobar put. Vreme i dugogodišnja stvarnost je s najvećom jasnoćom osvedočila čiji je put ispravan a čiji pogrešan.

Toliko rekllamirana Titova tvorevina, Jugoslavija "specifičnog" i "samoupravnog" socijalizma zahvaćena je u celosti najdubljom krizom u njenoj istoriji i sada je u veoma teškoj i bezizlaznoj situaciji.

Jugoslovenski sistem je pao u težak položaj, tok dogadjaja je zbacio maske i iluzije. Spoljne glazure i bučne reklame o "blagostanju kao nigde drugde"(!), o "Jugoslaviji slobode i izobilja"(!) ustupile su mesto svestranoj krizi, siromaštvu i nezaposlenosti u porastu, galopirajućoj inflaciji, povećanoj nestašici i za život najnužnijih roba i proizvoda itd.

Kao i za samog Tita u njegovom smrtnom ropcu, tako i za jugoslovenski sistem imperijalisti i socijalimperijalisti čine sve da mu produže život, da mu održe dah, bez obzira što je sav organizam tog sistema gangrenom zahvaćen. Ne može se izlečiti nikakvom transfuzijom krvi, ni od Vašingtona, niti od Moskve, a ni od ma koje medjunarodne banke ili fonda. Takav je lo-

gičan kraj svake revizionističke teorije ili prakse. Imperijalistički i socijalimperijalistički zajmodavci ne vade novac iz svojih sefova zato što žale za sudbinom naroda Jugoslavije, već iz svojih političkih i ekonomskih interesa u Jugoslaviji, u cilju uvećavanja koristi od imovine koju im je Tito svojevremeno prodao za kredite koje je dobijao. Medjutim, ako je za izvesno vreme prividno izgledalo da će Jugoslavija imati koristi iz te opasne igre, sada je došlo vreme kada se Jugoslavija sprema da na licitaciji bude prodata imperijalistima i soci jal imperijalistima. Dužnik prve klase, potresena do temelja u svakom pogledu, bez ikakve jasne perspektive, bez potrebnih sredstava i snaga da otkrije put spasa, takva je danas titoistička i samoupravna Jugoslavija.

Ne možemo da ne budemo zabrinuti ovom veoma teškom i opasnom situacijom ne samo za bratske narode Jugoslavije, nego i za mir i bezbednost na Balkanu i šire. Nikada nismo želeli zla tim narodima. Nanrotiv, uvek smo želeli i izjašnjavali se za dobro susedstvd. Uzalud su nas Tito i njegovi savremeni sledbenici optuživali i optužuju da im remetimo situaciju i mešamo u njihove unutrašnje stvari. Ne, zlo im je u utrobi, svojim rukama su ga posadili i gajili, zato neka ga vide i suzbiju tamo gde se ono nalazi.

Sasvim je drugojačiji slučaj sa našom zemljom, sa putem izgradnje socijalizma u nas. Dosledno primenjujući marksističko-lenjinističke principe u izgradnji i vodjenju sveukupnog života zemlje, socijalistička Albanija je, polako ali sigurno išla napred, ne proseći milost ni od koga. Nailazili smo na brojne teškoće i prepreke, smelo smo se uhvatili u koštac sa njima, s puno svesti smo prihvatali lišavanja i žrtve, ali smo se uvek, kao domaćinstka porodica, rukovodili principom da gradimo

i da uživamo ne samo mi, i ne samo danas za sutra, već zato da život naših pokoljenja bude bolji i, istovremeno, da sutrašnjica, život budućih generacija bude bezbedniji, srećniji i bogatiji. Naš divni narod je shvatio Partiju na putu koji je trasirala, postao je svestan i mobilisao je sve svoje umne i fizičke snage za oživotvorenje učenja i direktiva Partije. Svaka generacija u nas bori se i radi da bi budućim pokoljenjima ostavila, u nasledstvo što solidniju, večno slobodnu i nezavisnu Albaniju sa lepom sadašnjicom i jasnim i svetlim perspektivama.

Tako ćemo uvek nastaviti. S Partijom na čelu, sa njenom marksističko-lenjinističkom linijom kao vodiljom radićemo, bićemo budni, dalje ćemo učvršćivati jedinstvo. Partija i narod će koračati napred kao jedno telo. Uvek će biti poštovano ime naše herojske Partije, visoko će se uzdizati ugled socijalističke Albanije. Očuvaćemo svetu nezavisnost naše neprikosnovene otadžbine. To je bila i ostala uzvišena dužnost naše Partije rada. Toj dužnosti smo posvetili i posvetićemo ceo život, sve naše snage i energiju, za dobro naroda i socijalizma.

1981-1982.

S A D R Ž A J

Strana

UZDIŽUĆI SE IZNAD STARIH NEPRIJATELJSTAVA.......... 1-18
/Umesto predgovora/

Kratak osvrt na istoriju * Odluka albanskih komunista da uspostave veze s KPJ * Srpski kraljevi i crnogorski kniazovi - glavni krivci za loše odnose izmedju albanskog, srpskog, crnogorskog i drugih naroda u prošlosti * Jedna od najvećih nepravdi ovog veka u Evropi - Albanija je 1913. godine tudjom samovoljom prepolovljena * Velikosrpski genocid u albanskim krajevima Jugoslavije u periodu izmedju dva rata * Zašto albanski komunisti uspostavljaju veze sa KPJ u vreme Narodnooslobodilačke borbe?

I

OD PRVIH KONTAKATA - DO PRVIH SUMNJI I RAZMIRICA.. 19-130

ISTINA O APSURDNOJ PRETENZIJI................. 22

"LUTAJUĆI TITOV AMBASADOR" PREDE MREŽU KROZ BALKAN................................. 40

CRNI OBLACI NAD STAROM RANOM.................. 73

Prvo Titovo pismo, pismo "zakasnelih saveta" * Istina o titoističkoj pretenziji da je KPA navodno "stvorena od KPJ" * Svetozar Vukmanović Tempo u Albaniji: "U glavi mi je ideja koja obuhvata Jugoslaviju, Albaniju, Bugarsku i Grčku". Oštar sukob s Tempom leta 1943. godine. Koči Dzodze /Xoxe/ - prvi Tempov "regrut" * Tito traži

da sačuva domene stare Jugoslavije. Pitanje Istre i pitanje Kosova * Bujanska konferencija decembra 1943. * Dušan Mugoša na terenu uzduž i popreko počinje regrutacije u službi Jugoslovena.

II

Strana

POZADINA BERATA................................ 131-223

"MISIJA STOJNIĆ"........... 133

NA PRAGU ZAVERE............................ 166

BERATSKA ZAVERA............................ 184

"Misija Stojnić" u Albaniji. Nijaz Dizdarević, "siva eminencija" Nako Snirua. Sovjetski major Ivanov "upoznaje nas" preko Stojnića. * Smeštaj našeg glavnom rukovodstva u slobodnom Beratu. * Nako spiru, Koči Dzodze, Sejfula Malešova i Pandi Kristo uključuju se u Titovsku zaveru. Liri Gega u ulozi "turskog glavešine". * Tri koraka "misije Stojnić": prvi - odlazak Miladina Popovića iz Albanije; drugi - razdor našem Politbiroa; treći - razdor CK KPA i osuda našem glavnog rukovodstva. * Iza "jedinstva" zaverenika seje se seme razdora i njegovog samorazobličavanja. * Diskusija V. Stojnića - Titovska platforma za potčinjavanje KPA i osvajanje Albanije. * Tito, posrednik Engleza. * Narodni revolt na Kosovu. * Stojnić servira ideju "Balkanske federacije" na čelu sa Jugoslavijom. * Gorki plodovi Beratskog plenuma.

III

strana

TITOVA AGENTURA U DEJSTVU........................ 224-277

"ZAŠTITA" DE JURE DA BI SE DE FACTO PROGUTALA ALBANIJA............................ 225

BEOGRADSKI AGENTI U NAŠIM REDOVIMA............ 247

KRAJ SEJFULE MALEŠOVE JOŠ VIŠE OBELODANJUJE ZAVERU SKOVANU OD JUGOSLOVENA..... 260

Beograd zamenjuje Stojnića Josipom Djerdjom koji govori albanski * Sedmi kabinet za.... Albaniju u kancelariji Jugoslovenske federacije * Zašto je Tito "protiv rasparčavanja Albanije?!" * Istina o nagodbi Pijade-Caldaris avgusta 1946.godine * Jedna "šala" izmedju Tita i kralja Pavla o podeli Albanije * Debata o politici izbora za ustavotvornu skupštinu: S. Malešova: "Dozvolimo opoziciji da slobodno učestvuje na izborima; K. Dzodze /Xoxe/: "Drugovi Jugosloveni nisu se plašili da se dogovaraju i sa buržujima"; N. Spiru: "Zašto bismo se sada bojali od protivnika"; Narod: "Glasačke kuglice ćemo progutati a nećemo ih dati reakcionarima" * Sukob medju zaverenicima * Peti planum CK KPA februara 1946 godine * Teze o reviziji Beratskog plenuma * Beograd pomaže svojim agentima.

IV

Strana

KOD TITA.. 278-309

Neočekivani poziv Tita za odlazak u Beograd * Zvanični razgovori izmedju albanske i jugoslovenske delegacije. Razmatranje pitanja Kosova i drugih albanskih krajeva u Jugoslaviji * Tito namerava da zauzme ceo Balkan * Politika istrebljenja na Kosovu * Titova nadmenost i skandalozna raskoš * O posetama Hrvatskoj i Sloveniji * Svečanost u Prezidijumu Skupštine Jugoslavije * Jedan susret sa Titom na Bledu. * "Naš Tito" ili "Duçe a noi"? * O ugovoru o prijateljstvu i uzajamnoj saradnji * "Pomoć" kroz staklenu cevčicu.

V

TITOISTIČKA POMOĆ - OKOVI ZA EKONOMSKO I POLITIČKO POROBLJAVANJE ALBANIJE................. 310-370

PRIJATELJI ILI PLJAČKAŠI..................... 311

IZ TITOVE OPTUŽBE ZA "DVE LINIJE" I ZA "ANTIJUGOSLAVIZAM" U RUKOVODSTVU KPA.......... 343

Teško stanje naše privrede posle oslobodjenja. * Prijatelji su nas ostavili da se pržimo sami u svom siromaštvu. * Tržišni pljačkaši, izdašni u "savetima" i "smernicama". * Mučna istorija albansko-jugoslovenske ekonomske konvencije. O pitanju izjednačavanja monete, ukidanja carinskih granica, zajedničkih društava, objedinjavanja cena. Naša protivljenja u vezi s pravom prirodom potpisanih ugovora. * Zloglasni Savo Zlatić u Albaniji. * Titova op-

tužba zbog dve linije u rukovodstvu KPA". * O poseti naše delegacije na visokom nivou Moskvi. Beograd nas optužuje zbog "antijugoslavenstva". * Tito i njegovi ljudi nastoje da diskredituju naše rukovodstvo kod Staljina. * Jugosloveni nas nadziru i sabotiraju. * Dalje zaoštravanje recipročnih odnosa.

VI

Strana

TITO POKREĆE SPROVODJENJE PLANA ZA PROŽDIRANJE ALBANIJE.... 371-414

DRUGA TITOVA OPTUŽBA PROTIV KPA.............. 374

REVANŠ JUGOSLOVENSKIH AGENATA... 394

Druga Titova optužba... "CK KPJ nije zadovoljan odnosima sa vama" * Žustra debata sa izaslanikom Jugoslovenskog rukovodstva. Tito traži da "Federativni Balkan" pretvori u "Silu" usredsredjenu u njegove ruke. Zahtev da se isteraju Sovjetski savetnici. * O zloglasnoj Koordinacionog Komisiji. * Tito odlučuje da žrtvuje svog bivšeg agenta Nako Spirua. Revanš Kočia Dzodzia /Xoxia/. Dalje zaoštravanje stanja u našem Političkom birou. * Zbog čega je Nako Sniru izvršio samoubistvo? Beograd traži uklanjanje Generalnog sekretara KPA. * Eksplozija grubih napada na KPA, njeno rukovodstvo i njenu platformu. Koči Dzodze i Pandi Kristo u delovanju na ostvarivanju Titovih planova.

VII

Strana

PRVA NAŠA POSETA NR BUGARSKOJ....................... 415-445

/Koči Dzodze dobija zaduženje od Rankovića da kontroliše našu delatnost/

Poziv Dimitrova da posetimo NR Bugarsku * Kratko zadržavanje u Beogradu. U poseti kod Tita. * Tajni susret Kočia Dzodzea sa Rankovićem. On dobija zaduženje da kontroliše našu delatnost * Izvanredan i dirljiv doček u Sofiji * Službeni razgovori * Večera kod Georgi Dimitrova. Incident u pola noći * Završetak službenih razgovora u Kritičimu. Georgi Dimitrov: Sačuvajte čistotu partije. Neka ona bude revolucionarna, proleterska i sve će ići bolje * U povratku preko Beograda Tito u Rumuniji. * Povratak u domovinu.

VIII

TITOISTI UOČI RAZOBLIČAVANJA NEIZBEŽNOG KRAHA...... 446-531

POROBLJIVAČKA PONUDA........................... 448

CRNA MRLJA U ISTORIJI NAŠE PARTIJE............. 476

ŽURBA TITOISTA KA PORAZU....................... 491

SRAMNI KRAJ.................................... 515

Porobljivačka ponuda. O Koordinacionoj komisiji. * Poplava Jugoslovenskih vojnih lica u Tirani: "Albaniji preti stalna opasnost!". Nako Spiru insistira na postavljanju Mehmeda Šehua na čelo Voj-

nog vrhovnog štaba. Vojne teze Tempa. * General Hamović traži osnivanje zajedničke komande. * General Kuprešanin u Tirani. Tito: "Molimo da nam ustupite bazu u Korči za jednu diviziju". Upoznavanje Staljina o pitanju Jugoslovenske divizije. * Osmi plenum CK, crna tačka u istoriji APR. Privremeni trijumf jugoslovenskih teza. * Čudovištan napad Koči Xoxea i drugih protiv Partije i njenih zdravih kadrova. * Kuprešanin, Zlatić i drugi: "Tito zahteva da vi sami tražite ujedinjenje sa Jugoslavijom". * Čudna žurba titoista. * Istorijsko pismo Staljina. * Sramno povlačenje Titovih izaslanika iz Albanije.

IX Strana

NAŠ KONAČAN RASKID SA TITOM I TITOISTIMA.......... 532-607

JAVNA OSUDA TITOIZMA.......................... 533

INKOGNITO PUTOVANJE U RUMUNIJU
U VEZI SA TITOVIM IZDAJSTVOM.................. 544

KRAJ TITOISTA U NAS........................... 582

Javno denunsiranje titizma. * O odnosima KPA sa KPSS i drugih zemalja do 1948. godine. * Inkognito putovanje u Rumuniju u vezi sa Titovim izdajstvom. Susret sa Andrejom Višinskim. Sastanak sa Višinskim i Dežom. Nepobitni argumenti KPA o Titovoj izdajničkoj delatnosti. Višinski: "Boljševička partija odobrava pravilne postupke i borbu KPA u odbrani marksizma-lenjinizma". Poseta Bukureštu. Povratak u domovinu. * Razočarani manevri Koči Dzodzea i kompanije da bi izbegao razobličavanje i

polaganje računa. * Duboke analize u našem Političkom birou. Svedočenja Krista Temeljkua i Pandi Krista. * 10. i 11. Plenum CK KPA. "Linija KPA bila je pravilna. Ona je napadnuta, ali nije posustala, njoj se pretilo, ali nije poklekla". * Rvri istorijski kongres KPA. Koči Dzodze i Pandi Kristo na optuženičkoj klupi. * Kraj naših veza sa Titom i titoistima.

X

	Strana
U OTVORENOJ BORBI SA TITOISTIMA................ .	608-676
BORBA PROTIV TITOIZMA - ISTORIJSKA NUŽNOST	609
TRAGOM ZAVERA...............................	620

Borba protiv titoizma - istorijska nužnost. * Naš prvi sukob sa hruščovljevcima oko "jugoslovenskog pitanja". * O titoističko-rankovićevskoj "demokratiji". * Beogradsko rukovodstvo stavlja u dejstvo antialbanski ološ, zločince i diverzante. * Hruščovljevska izdaja - podrška titoističkoj izdaji. Razbijanje titoističko-hruščovljeve zavere na Partijskoj konferenciji u Tirani /anrila 1956.god./ * Mehmet Šehu - višestruki agent tajnih imperijalističko-revizionističkih službi. * Akrobatske igre Mehmeta Šehua od Beratskog plenuma (novembra 1944.g.) do Prvog kongresa KPA /novembra 1948.g./ * Godina 1960. Mehmet Šehu sa Titom, Randolfom Čerčilom i Fulcom u transatlanstskom brodu "Kvin Elisabet". Kome će

nauditi, a kome ugoditi ovaj sluga više gospodara? * Sedamdesete godine. Zapadne i titoističke agenture nalažu Mehmetu Šehu da stupi u dejstvo. Tri propale zaverenečke grupe. * Demonstracije na Kosovu prinudile su UDB-u da žrtvuje kartu "velikog uzdanja" u Albaniju. Zašto je Mehmet Šehu izvršio samoubistvo? * Nade u terorističke bande. * Socijalistička Albanija je bila i ostala granitna stena.

PREVODILI:

1. Djeto Leka: Umesto predgovora i I poglavlje
2. Bajram Jašari: II poglavlje
3. Hikmet Gusija: III poglavlje
4. Nazmi Isljami: IV poglavlje
5. Hisen Kadriu: V poglavlje
6. Nebih Isljami: VI i VII poglavlje
7. Mikelj Ndreca: VIII poglavlje
8. Titomir Šaljić: IX poglavlje
9. Musli Imeri: X poglavlje

LEKTORISALI:

1. Dr. Idriz Ajeti: Umesto predgovora i I poglavlje
2. Vehap Šita: II, III, i IV poglavlje
3. Hasan Mekuli: V, VI, VII, VIII i IX poglavlje
4. Djeto Leka: X poglavlje